

પુસ્તક ૨૪ મું,]

જાન્યુઆરી, ઇ. સ. ૧૯૧૬.

[અંક ૧.

૧૪૯૦૧

નિવેદન.

લેખક-શ. ચન્દ્રશંકર તર્કદાસંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

પોતાની કામગીરીનું ત્રીસમું વર્ષ સમાપ્ત કરી, “સમાલોચક” ચોવીસમા વર્ષનો પ્રારંભ કરે છે. ઇ. સ. ૧૯૧૮ ની શરૂઆતમાં સમાલોચકના તંત્રવાદકોએ જે “બ્લેટ” રજુ કર્યું હતું તેની સાથે અરેબર થયેલી વ્યાવકળવકનો દિસાજ સરખાવતાં, પરિણામ શું આવે એમ છે તે તપાસવાથી કૃતકાર્પનો યથાર્થિત ખ્યાલ આવશે. તેમ જ ઇ. સ. ૧૯૧૬ મારેનું “બ્લેટ” ધડપામાં વિશેષ વાવહારિકતા આવશે. આત્મપરીક્ષાના પરિણામરૂપ જે વસ્તુસ્થિતિ રજુ થાય તેમાં વિવેકી પ્રાદકો આત્મપ્રશ્નસા અથવા આત્મનિન્દાના અનિ નંદિ અનુભવે એવી આશા છે.

સમાલોચકનું સ્વરૂપ કમે કમે રેનું રચાતું જાય છે તે સંજન્યમાં ઇ. સ. ૧૯૧૮ ના જાન્યુઆરીના અંકમાં પ્રકટ થયેલા “નિવેદન”માં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો—

“એક બાલુથી સ્વતંત્ર ચિન્નન અથવા વિદ્વાતા એ ઉભાવના પરિણામરૂપ ગંભીર અને મનનીય લેખો; બીજી બાલુથી સુધરેલા દેશોમાં પ્રધાનપદ ભોગવના મેનનનો ચુસ્તરાનને પરિચય કરાવવાના હેતુથી પ્રેરાયલા લેખો, ત્રીજી બાલુથી આપણા દેસના અને પ્રાન્તના વર્તમાન પ્રશ્નો વિશે સિદ્ધાન્તદૃષ્ટિ તથા વ્યવહારદૃષ્ટિથી ચર્ચા કરનાર લેખો, ચોથી બાલુથી દસ્યવર્ણનો, કાવ્યો, કથાઓ આદિ મતેરંજક સામગ્રી રજુ કરનાર લેખો; પાંચમી બાલુથી વિષયોની સાથે સંજન્ય ધરાવતા, અથવા સ્વતંત્ર ચિત્રો; આ સર્વ સમાલોચકના વાચકવર્ગે સમક્ષ ન્યૂનાધિક અંશે યગોશક્તિ રજુ કરવામાં આવે છે. ભુદિપૂર્વક યોગ્યભલી રચનાની ઉચ્ચ ક્રમોટીથી કસનારને

સમાલોચકમા સ્થાને સ્થાને સિથિનતા જણાવે એ અમદે અગીકાર કરીએ છીએ, પરંતુ એ પણ સાથે સાથે જણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે સમાનોયકને કાષ્ટ પણ ધોતણુ જ ન હોય એનું પણ સર્વોત્તમ નથી ગિદ્ધ અગ્રેશ માસિકે, હિન્દુસ્તાનમા પ્રકટ થતાં અગ્રેશ તથા દિન ભાષાનાં સિદ્ધ માસિકે, રજરાતના સિદ્ધ માસિકે, એ સર્વના સત્ત્વેનો યથાકાલ સમ્રહ કરી સર્વદેશીય માસિક ગુજરાતને ચણે અપણુ કગવાનો “સમાનોયક”ના તત્ત્વોકાનો અભિપ્રાય છે “વસન્ત”ની માફક નિદ્ધભાગ લેખો, “નવજન”ની માફ “વર્તમાન પ્રશ્નોત્તરી” ચર્ચા કરનાર લેખો, “નીસમી સદી”ની માફ મનોરજક અને લોકોપયોગી સામગ્રીથી યુક્ત લેખો તથા ચિત્રો આ પ્રમાણે સર્વ ઉપયોગી અને આકર્ષક તત્ત્વોના સમ્રહરૂપ સમાલોચકને રવાના ધોતણુ ઉપર તત્ત્વનાચ છે સમાનોયકનું કમે કમે રચાતુ જતુ આ સર્વઆદી રચણ સદમ દૃષ્ટિથી જોનાર વાચકની નજર ખેંચાવિનાં નહિ જાય હોય અમુક જ પ્રમારના અભિપ્રાયોનો પ્રચાર કરનાર પક્ષપત્ત જનારના કરતા પ્રત્યેક વિષયની સર્વદેશીય વચ્ચાં કરનાર નિષ્પક્ષ પત્રનું રચણ સમાનોયકને આપનાનો ઈચ્છો વિશેષ છે સલેપમા, ગુજરાતના જીવનની અનેકદેશીય જરૂરિયાતો પૂરનાર સામગ્રી એમન કરનાનો સમાનોયકનો નમ્ર ઉદ્દેશ છે”

સમાનોયકના રચણના ઉક્ત આનેખના અંગે કમનાર લઈએ અને પ્રત્યેક અંગમા ગયા વર્ષમાં શુ ઇર્ષશક્યુ છે એ નવા વર્ષમાં શુ કરના ઇચ્છા છે તે જોઈએ પ્રથમ અંગ “રવત્ર ચિન્તન અને નિદ્ધતાના પરિણામરૂપ લેખો છે આ પ્રદેશમાં સમાનોયકે ગયા વર્ષમાં શુ કર્યું અને નવા વર્ષમાં શુ કરવું ધાર્યું છે? અન્હારે સનજ વદને સ્વીકારવું પડે છે કે સમાલોચકના ગત વર્ષના આરે અમા સામગ્રી જોઈ જનારને એકદમ જણાશે કે રવત્ર ચિન્તનની તેમ જ નિદ્ધતાની દિશામા લગભગ ઘાઈપણુ થઈ શક્યુ નથી સમાનોયકના એક તરફે રા અબાનાલ જુનાખીરામ જાનીનો આગર ૧૧ અકમા પ્રકટ થયેનો “કરિ પ્રેમાનન્દ અને ભાસભકિતનો યુગ એ લેખ સાહિત્યની દિશામા અને તહેમનો નવેમગના અકમા પ્રકટ થયેનો “નડિઆદ નિરે કછક” એ લેખ શોધખોળની દિશામા નિદ્ધતાના પરિણામ છે ગુજરાતમા રવત્ર ચિન્તનના રચણ લેખો લખનાર તો લગભગ કોઈ પણ નથી જ કહીએ તો કાછને પોતાને અન્યાય થયેનો માનવાને કારણુ નથી અપૂર્વ વિચારકો ગુજરાતમા કોણુ અને કેટલા? નિદ્ધતાએ દેશીય કે અન્યદેશીય-પણુ ગુજરાતમા કેટલી બધી કર્મી છે? કાઈ પણ વિષયનો સ્પર્શ અને સાગ્રોપાગ અભ્યાસ કરનાર નિદ્ધનો ગુજરાતમા કેટલા અને તહેમથી જે પોતે હસ્તામનકવત્ર કેટલા વિષય નિરે સતત લેખપરખરા નખી માસિકોને ઉત ભૂમિમએ લઈ જવાનો ધર્મકૃત કરનાર કેટલા? આની સ્થિતિમાં સમાનોયક કે શુ ગત કોઈ પણ ઉચ્ચાચિ લાગી માસિક “રવત્ર ચિન્તન” કે “અભીર નિદ્ધતા”ના પરિણામરૂપ લેખો પ્રકટ કરી ન શકે તે ગમે તેનું શોચનીય હોય તો પણ શુ રસભાનિક અને ક્ષતવ્ય નથી? અને છતાં ગુજરાતમા જે ધોતે ધણા વિદ્વાનો આ અભ્યાસીઓ છે તહેમની પાસે મનનીય લેખો રખાનાનો જાનનો પ્રયાસ સમાનોયકના તત્ત્વોકા કરતા આગ્રા છે અને કરો

૩. બીજું અંગ “સુધરેલા-દેશોમાં પ્રધાનપદ ભોગવતા ચેતનનો ગુજરાતને પરિચય કરા-
વાના હેતુથી ‘ત્રેરાયંલા લેખો’ છે. આ પ્રદેશમાં પણ અમ્હારે પ્રથમ અંગના સંબંધમાં જે
ઉદ્ગારો-કાઠલા પડ્યા છે તેવા જ-કાઠલા પડે તેમ છે. અસારે જગતને ‘હલમલાવી નાંખે-
નાર યુદ્ધ વિરામ પામ્યું’ છે. એ યુદ્ધના સંબંધમાં કેટલું થોડું ગુજરાતનાં માસિકોમાં લેખાયું
છે? પાશ્ચાત્ય દેશોમાં યુદ્ધનાં લુપ્ત લુપ્ત સ્વરૂપો વિષે કેટલું અર્થ સાહિત્ય ઉત્પન્ન થયું છે,
અને છતાં ગુજરાતીમાં તે વિષે કેટલું કમી લખાયું છે? જગતમાં જનતા-મોહા જનવોથી
અને અદ્ભુત ત્વરંથી પ્રસાર પામતી ભવ્ય અને ઉચિત ભાવનાઓથી ગુજરાતનાં માસિકો
જાણે લગભગ અસ્પૃશ્ય જ હોય એમ શું નથી લાગી જતું? અને આમ-થવાનું કારણ શું?
પ્રથમે તો ગુજરાતમાં એવું ચેતન હજી ત્રેરાયું નથી કે ના ન પાડી શકાય એવી-જોરદાર
માગણી કરનાર વાચકવર્ગ એવા સાહિત્યને માટે પુકાર કરી રહ્યા હોય, તેમ બીજી પાસથી
નથી એવો સક્રિય લેખક વર્ગ ગુજરાતમાં કે જે જાતે ઉચે નહિ તે ગુજરાતને ઉર્ધ્વવા’ કે નહિ, જે
પોતે જગતનું ચેતન-ઝીલે અને ગુજરાતને ઝીલવાની ફરજ પાડે, જે જગદગાના પ્રવાહોથી
ગુજરાતને તન્મય બનાવી દેવાનું બગીરચે કાર્ય કરે. અત્યારે લગભગ અવતારરૂપ ભાસતા-
પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સન “આત્મનિર્ણય” નો પુકાર કરી રહ્યા છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે
ધોરણે સંકોતે માટે જગતમાં “શાન્તિ સચવાય અને જગતે સ્વતંત્રતાદેવીના પવિત્ર
મંદિરરૂપ અને તે-સાર “લીગ ઓફ નેશન્સ”-“અળખોનું મેકલ”, સ્થપાવવાનો
અંગવર વ્યાવહારિક પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. અત્યારે એકે પછી-બીજે આપખુદ રાજા પદભ્રષ્ટ
અયે-જન્ય છે અને જ્યાં ને ત્યાં લોકશાસન સ્થપાવું જાય છે. અને છતાં ગુજરાતનાં માસિ-
કોમાં આ બધી અંતિમ અગત્યની બાબતો વિષે કેટલું થોડું લખાયું છે? હુકાંએ, જગતના
અંતર ઉપર જોવીર અસર કરનાર બનાવો અને ભાવનાઓના સતત અને નિકટ સંસર્ગમાં
રહેનાર છતાંયુઓ ગુજરાતના લેખકોમાં તેમ જ રાજપુરોમાં થોડા છે, અને જ્યાં
સુધી તેના લેખકો ગુજરાતમાં મોટી સંખ્યામાં ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી ગુજરાતના ઉત્તમ
ગણતાર માસિકો શિષ્ટ અગ્રેજ માસિકોની ભૂમિકાએ ક્યાંથી મોંઝી રહે?

૪. ત્રીજું અંગ “આપણા દેશના અને પ્રાંતના વર્તમાન પ્રશ્નો વિષે ‘સિદ્ધાન્તદૃષ્ટિથી તથા
વ્યવહારદૃષ્ટિથી ચર્ચા કરનાર લેખો’ છે. આ દિશામાં સમાલોચક જે કાર્ય કર્યું જાય છે તે
માટે અનેક સ્થાનેથી સંતોષ પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યો છે. હિન્દુસ્તાનને માટે ગત વર્ષમાં
અંતરમાં અગત્યનો પ્રશ્ન “મોં-ટેયુ-એમ્સડી સુધારાની ચોજના”નો હતો. આ સંબંધમાં
કેટલું અને જેવી રીતે ગુજરાતનાં માસિકોમાં લખાયું જોઈએ તેટલું અને તેવી રીતે નથી
લખાયું એ શોચનીય છે, પરંતુ તે દિશામાં થોડું પણ થઈ ચક્યું છે તેથી કંઈક સંતોષ થાય છે.
કોંગ્રેસ, રેપ્રેસેન્ટેશન કોંગ્રેસ, દીલ્લી વૉર-કોન્ફરન્સ, મુખાઈ વૉર-કોન્ફરન્સ, આદિ પ્રસંગો સંબંધી
લેખો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા હતા. ગુજરાતમાં જે જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ હતી તે વિષે તો ખાસ
લેખો લખાવલા માણુમ પડશે. આ ઉપરાંત, “સ્વરાજ્ય માટે યોગ્યતા” એ ગ. કનુલાલ અચ્યોભાઈ

દેસાઈનો લેખ, “મિ કટિસની હિન્દી રાજકીય સુધારાઓની યોજના” એ રા. હરસિદ્ધલાઈ દીવેળીયાનો લેખ, “વર્તમાન સમીક્ષા” એ રા. હરિલાલ માલેકયાન દેસાઈનો લેખ, “ગુજરાત અને રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિ” એ રા. હિન્દુસ્તાન અબ્દીયાનો લેખ આદિ તમ્હ વાચકનું લક્ષ ગયું હશે હિન્દુસ્તાનના તેમજ ગુજરાતના વર્તમાન પ્રશ્નો વિષે ખાસ અભ્યાસ કરી લેખો લખવાનો પ્રયાસ સમાલોચકના તત્ત્વાહકો તરફથી કરવામા આવે છે. તે પ્રયાસ રિશેર સતત, સમર્થ અને વ્યવસ્થિત રીતે કરવાનો તત્ત્વાહકોનો ખાસ વિચાર છે, અને છતાં જે ગુજરાતી બંધુઓ સાર્વજનિક પ્રશ્નોના અભ્યાસીઓ હોય ત્હેમને સાર્વજનિક પ્રશ્નો વિશે ઉચ્ચ પ્રકારના લેખો મોકલના આમત્રણ કરવામા આવે છે.

મોથુ અગ “દશ્યવર્ણનો, કાવ્યો, કથાઓ આદિ મનોરંજક સામગ્રી રજૂ કરનાર લેખો” છે. વચ્ચે ગુજરાતના માસિકોમા પ્રવાસના વૃત્તાંતો હીક પ્રકટ થના હતા જે પ્રવાસી રસિક, સંસ્કારી અને નિદ્ધાન હોય તો ત્હેના પ્રવાસોના વર્ણનો આનંદ અને જ્ઞાન આપે એના હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી” વ્યાપાર, અભ્યાસ, ધર્મયાત્રા અથવા વિનોદાર્થ પ્રવાસો કરવામા ગુજરાતીઓ બીજા પ્રાન્તોના લોકો કરતાં ઉતરે એવા નથી એ પ્રવાસોનો લાભ માસિકોદ્વારા ગુજરાતના લોકોને મળે તો કેવું સાઈ ? આ દિશામા “ઈટલીના યશસ્વી દમ્પતી” એ લેખે વાચકોનું લક્ષ ખેંચ્યું હશે દોસ્લી, આગ્રા, બિજાપુર, અમદાવાદ આદિ સ્થાનોની ઇમારતોનાં વર્ણનો ગુજરાતના વાચકો સમક્ષ શુ રજૂ કરના જેવા નથી ? બ્હેન કમનિનીના “આશુ પર્વત” એ સચિત લેખે પણ વાચકોનું લક્ષ ખેંચ્યું હશે આશુ, ગિરનાર, પાવાગઢ, શેરુનું આદિ ગુજરાતના ગિરિઓ છે. કુદરતના દેખાવોની દૃષ્ટિથી ગુજરાત હિન્દના ઇતર પ્રાન્તો સમાન સમૃદ્ધ નથી, પરન્તુ જેવું છે તેવું વ્યાપણું છે અને ત્હેના દરચોથી પરિચિત થવું એ ‘ગુજરાતવાસીઓનું કર્તવ્ય છે.

ગુજરાતના દુર્ભાગ્યે ગુજરાતી માસિકોમા નિર્માલ્ય કાવ્યો અને કથાઓ સખ્યામય લખાયે જાય છે રિયતિ એવી તો લખકર છે કે તત્ત્રીઓના સમયનો વ્યર્થ કથાઓ અને કાવ્યોના પ્રોકડાઓને રદ કરવામા કેટલો ચેથતો હશે નરસિંહરાવ, ન્હાનાલાલ, લનિત, ખમરદાર, સાગર આદિ ગુજરાતના ઉચ્ચ પ્રકારના કવિઓ છે આ કવિઓમાંથી મિ ખમરદારે આ વર્ષે લગભગ સાતેક કાવ્યો સમાલોચક ઉપર મોકલ્યા છે તે માટે ત્હેમનું સમાલોચક નમ્રોત્તી છે તે ઉપરાંત રા. અરુણ અને “દિવ્ય આદેશ” ની સરપાથી લખનાર કવિના કા થો પ્રતિ પણ વાચકનું લક્ષ ખેંચાયું હશે ગભરવેતનના વિષયના કાવ્યો ગત વર્ષમા હીક પ્રકટ થયેલાં વાચકોને જાણુયા હશે ગત વર્ષમાં સમાલોચકમા પ્રકટ થયેલા કા થો એકદરે સામાન્ય ભૂમિકાના હતા રસ, કલ્પના, ભાવના, વિચાર, કલા, શૈલી આદિ દૃષ્ટિઓથી જોતાં અહોભુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે અથવા તો વાચનાગ્ને મુગ્ધ બનાવી દે એવા કાવ્યો દૃષ્ટિગોચર થના નથી ગુજરાત એ મુખ્યારો વ્યાવહારિક પ્રદેશ હશે ત્હેમા કે કોણું જાણું કેમ કલ્પને હલમનાવી નાખનાર લખ, સુન્દર અને પ્રેમલ કા થો કેમ બંધુ ઉત્પન્ન નહિ થતા દોષ ?

પરન્તુ માસિકોને માટે વિશેષ ચોગ્યતાથી આનંદક લક્ષણરૂપ ગણાતી રૂઝી અને લાખી વાર્તાઓના પ્રદેશમા પણ ગુજરાતના કેટલા લેખકોએ ધ્યાન ખેંચે એવી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત

કરી છે? સ્વતંત્ર કથાઓના લેખક તરીકે અત્યારે જે કોઈ ગુજરાતી લેખક ધ્યાન ખેંચે એવાં હોય - તે તે સ. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી છે. “વેરની વસુલાત,” “કાનો વાંક ?” “ પાટણની પ્રભુતા,” “ ગુજરાતનો નાથ ” આદિ લાંબી વાર્તાઓ અને “ મહારી કમલા અને ખીજ વાતો ” એ સમૂહમાં એકત્ર થયેલી દૃષ્ટી વાર્તાઓ તહેમની શકિતની સાક્ષી આપે છે. તહેમની દૃષ્ટી વાતો આવતે વર્ષે સમાલોચકમાં પ્રકટ થાય તે માટે ખાસ પ્રયાસ કરવામાં આવશે. આ અઢ્યો સિવાજીની “ સ્વરાજ્યપ્રતિષ્ઠા ” એ સચિત્ર આલુ વાર્તા પ્રકટ થશે. એ ઐતિહાસિક કથાના લેખક શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજીનું નામ. ગુજરાતમાં મશહૂર છે. ગતવર્ષમાં પ્રકટ થયેલી વાર્તાઓમાં સી. મદનમોહની “ પંચોળાની ” “ બોલોત્તના ” અને “ જંગલમાં મંગલ ” એ જે સ્વતંત્ર કથાઓએ વાચકોનું લક્ષ ખેંચ્યું હતો. વસ્તુ, આલેખન તથા શૈલીમાં સાધારણ કરતા જરા ઉંચા પ્રકારની સંસ્કારિતા તે પ્રયાનોમાં દૃષ્ટિગ્રાચર થાય છે સ. હનનલાલ હરિલાલ પંડ્યાના તથા સ. હસમનરાવ કુવના અનુવાદો પણ વાચકના લક્ષે જ્ઞાત નહિ હોય. ગુજરાતનાં માસિકોનું આ અંગ વિશેષ ખીલવવા અમ્હેં ગુજરાતના સુશિક્ષિત સ્ત્રીપુરુષોને ખાસ વિનંતિ કરીએ છીએ. અમ્હેં હમ્જીએ છીએ કે પશ્ચિમના સુધરેલા દેશોમાં જેવાં સમર્થ સ્ત્રીપુરુષો કથાકારો તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા હોય છે તેવાં અત્ર પણ થાય.

આ જ અંગમાં ખીજ કેટલીક બાબતોનો સમાવેશ કરવો હીક લાગે છે. પ્રથમ તો ચરિત્રોની બાબત. સદૃશ અથવા વિદ્યમાન સ્ત્રીપુરુષોના માસિકોચિત્ર ન્હાનાં ચરિત્રો પ્રકટ કરવાનો સમાલોચકનો એક અભિપ્રાય છે તે દિશામાં સમાલોચકે કરેલા પ્રયાસો પ્રતિ ગુજરાતની વાંચનારી આજમનુ લક્ષ જે ચાયા વિના નહિ રહ્યું હોય, અને “ વિદ્યમાન ગુર્જર અન્યકારો, ” “ વિદ્યમાન ગુર્જર અગ્રેસરો ” આદિ શીર્ષકોથી પ્રકટ થયેલાં ચરિત્રો તેમ જ “ ભાઈ રણજિતરામ ” તથા “ ભાઈ ભોમીન્દ્રરાવ દીવેડીયા ”, એ ચરિત્રો વાચકના સ્મરણમાં તો હશે. મહાત્મા ગાંધી, નામદાર વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ, નામદાર મોડુગદાસ, પારેખ, સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી આદિ ગુજરાતીઓનાં ચરિત્રો આલેખવા સમાલોચક હચ્છે છે. ખીજ બાબત હિન્દુસ્તાનની તથા ગુજરાતની સંસ્થાઓ વિષે લેખો પ્રકટ કરવાની છે. આ દિશામાં, જેમએ તેનું વ્યવસ્થિત કાર્ય સમાલોચક કરી ચક્ર્યું નથી અને કોઈ ઉત્સાહી સ્વયં-સેવક અભ્યાસી અને લેખક તરીકે જ્ઞાત આવે નહિ સાં સુધી સમાલોચક લાગ્યે કોઈ પણ પદ્ધતિમર કરી શકશે. દરમ્યાન “ ન્હાયા એટલું પુરય ” એ સત્ર ખીજ દિશાઓની માફક આમાં પણ સમાલોચક સ્વીકારશે. ત્રીજી બાબત ગ્રન્થાવલોકનાની છે. એક દૃષ્ટિથી જોતાં સમાલોચકના એ સમાલોચકનું સુખ્ય કાર્ય હોઈ આ દિશામાં દર્શાવાતી મન્દતા કોઈને અક્ષતર્વ લાગશે. અમ્હારે જણાવવું જોઈએ કે સ ન્હાનોલાલ કલપતરામ કવિની “ ઉપો ” જેની નવલકથા પ્રકટ થાય અને તેનાં અવલોકનો હજી સુધી ગુજરાતનાં અગ્રેસર માસિકોમાં પ્રકટ ન થાય એ શરમભરેલું છે. જો તંત્રીઓ શું કરે? જુદા જુદા વિષયોના અભ્યાસીઓ અને લેખકોની જ્યાં સ્વસ્થતા સાં એકમે જણા “ કેટલો બાર ” ઉઠાવી શકે? આવી સ્થિતિમાં કેટલું નથી થતું એ જોવા કરતાં કેટલું થાય છે એ જોવાની દૃષ્ટિ ખીલવવી એ શું

ભારતવાસી આર્યોની આશ્રમવ્યવસ્થા સંબંધે થોડા છુટક વિચાર.

લેખક - ગ. કૃત્યાપારાધ બેઠાલાઈ બક્ષી.

૧ જેમ વર્ણુવિભાગની રચનામાં 'સામાજિક ઉન્નતિ' પ્રધાન હેતુ જોવામાં આવે છે તેમ આશ્રમવ્યવસ્થામાં "વ્યક્તિનો ઉત્કર્ષ" પ્રધાન હેતુ હોય છે એવું જોવામાં આવે છે.

૨ જ્યાં સુધી વર્ણો માત્ર જન્મથી નહીં પણ સ્વાભાવિક ગુણકર્મથી મનાતી હોય સુધી સર્વ આર્યપ્રજા માટેની આશ્રમ-વ્યવસ્થા પણ એક સરખી જ હશે જે શ્રોત્રો તથા સ્ત્રીઓને વેદાધ્યયન તથા વેદાભ્ય કર્મોનો અધિકાર નથી એવા વચ્ચે તથા તે નિર્ણયને અનુસરીને રચાયેલા અનેક પ્રાચીન રથો રથો મળી આવે છે, તે શ્રદ્ધો તથા સ્ત્રી વર્ગને એ અધિકાર એક કાળે હોય એ વાતની, વિષ્ણુપાત્ર છુદ્ધિથી અન્યોક્ત-કર્મનારને, એ જ શાસ્ત્રોથી ખાત્રા થાય છે પ્રથમ તો ઉક્ત અનધિકાર વાદ્યસ્ત ન હોય તો જે પ્રજાને ઉપાસના સમય નહીં તેવા પ્રજાનો અર્થ મળી આવે છે આખ્યાયિકાઓમાંથી વેદવિદ્ શ્રદ્ધ તથા સ્ત્રીગતિના દર્શાવન મળે છે કોઈ સ્મૃતિકાર સ્ત્રીઓને પણ યજ્ઞોપવિતના સરખારની સાત કાળે છે તે વળી બ્રહ્મચર્યને અતે તેજીની મરજી પૂરવાનો વિધિ બનાવે છે કે, તેથી હવે "શુદ્ધિષ્ઠી" થશે કે "શ્રદ્ધવાદિની" જેના પિતાનું નામગોત્ર અજ્ઞાત એવા નાગકને તે સત્યવાદી છે માટે માલજી તરીકે સંકારાય છે મહાભારત શાન્તિપર્વમાં, શરમા બ્રહ્માએ તો બધા માલજો જ મૃત્યુ હતા એવું કથન છે તે એ સમયને ઉદ્દેશીને જ ધર્મની શકાય તેમ છે.

૩ વર્ણુવેદ જન્મ-પ્રધાન ગણીને વસપરપરામાં ચત્રાવવાની પ્રતિષ્ઠા સાથે, આશ્રમ-વ્યવસ્થામાં પણ પ્રતિષ્ઠાને ઉદ્દેશીને 'મિત્ર મિત્ર નિયમો ધડાય તે સમજાવું કદિન' થી વેદાધ્યયનનો અધિકાર, જ્ઞાણાવવાનો અધિકાર, કર્મકાંડ કરાવનાર ને કરાવવાનો અધિકાર અનુચાશ્રમનો અધિકાર, અમરાન તથા તત્ત્વજ્ઞ મોક્ષનો અધિકાર વગેરે બધા સર્વસામાન્ય અને પછી વર્ણુપરત્વે બેઠવામાં થયા હશે એ ફેરફારનો પણ સારો હેતુ કદાચીએ તો સમય તથા શક્તિના વ્યયની પ્રકરણનો તત્ત્વ છે બાળ એ પ્રમાણે અમુક સમય આ વા પડી તો, જેની શુદ્ધિ જે વિદ્યામાં ન ખેડાય તેના પ્રદેશમાં તેની અયોગ્યતા થઈ જાય એમાં કંઈ કહેવાય નથી.

૪ વેદાધ્યયન તથા વેદાભ્ય સરકારો અને યજ્ઞો કર્મોમાં શ્રોત્રોનો અધિકાર કદાચ એકદમ બધા પાડામાં આ થો હોય, પરંતુ સ્ત્રીઓનો તેવો અધિકાર તો પ્રથમ પૂર્ણમાથી પતિ જોડેના ધર્માચરણમાં આવશ્યક હોય તે સિવાયનો ને પછી બધો એમ ધીરે ધીરે બધ પડેલો હશે એવું માનવાના કારણ મળી આવે છે.

૫ પ્રત્યેક આશ્રમના કાળની મર્યાદા, નિયમ તરીકે, મનુષ્યજીવનીના અદાજ જે જોડેલી, એને ચારે આશ્રમ માટે સરખી રાખી જણાય છે, અપવાદના પ્રસંગોમાં વધુ

ધટુની સરલતા હોય તેમાં આશ્રય નહીં. એવી સરલતા તો જે પ્રમંથા જડતા પામે, મૃત-પ્રાય થાય, તેમાંથી નીકળી જાય છે. તેવો સમય આવ્યા પછીના તેમ જ " પરજી તેને ગાંધુ " એ વ્યવહારથી માહાત્મ્ય વધારવા માટે જે લેખો લખાયા હોય તેથી સાવધાન રહીને અવલોકન કરવામાં આવે તો જ કાંઈક યથાર્થના હાથ લાગે તેવું છે.

બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ.

૧. આ પ્રથમ આશ્રમમાં સિદ્ધ કરવાનું કર્તવ્ય મુખ્યત્વે ભવિષ્યમાં આવશ્યક તથા ઉપયોગી એવી " સર્વ શક્તિઓનો સંચય " હતુ, જેમ કે વીર્ય, બળ, તેજ, વિદ્યા, ધર્મ વગેરે. આ આશ્રમનું કાળપ્રમાણ નિયત કરવામાં વિકલ્પો થયેલા જોવામાં આવે છે. પરંતુ એ બધામાં ખાસ આશ્રમ એ રખાયેલો તરી આવે છે કે જે તે વ્યક્તિમાં શક્ય હોય તેટલો શક્તિસંચય પુરેપુરો થવો જોઈએ. પુરૂષશરીર કરતાં સ્ત્રીશરીર વેહેલું બંધાઈ રહે છે, અંદાજ આઠ વર્ષનું અંતર પડે છે. આશ્રમવ્યવસ્થા રચનારાઓના મહોટા ભાગની સમજણ એવી હતી કે સ્ત્રીશરીર ૧૬ વર્ષની વયે અને પુરૂષશરીર ૨૫ વર્ષની વયે બંધાઈ રહે છે, અને તેથી આ આશ્રમની શરૂઆતનો સમય બંને માટે સરખો છતાં તેની સમાપ્તિનો સમય સ્ત્રીઓ માટે ૧૬ ને પુરૂષો માટે ૨૫ વર્ષનો રાખેલો છે. આ પછીના આશ્રમમાં પ્રવેશનું એટલે લગ્નસંસ્કાર માટેનું જે વય બતાવ્યું છે તે ઉપરથી આ વાત વધુ સ્પષ્ટ થાય છે.

૭. પૂર્વ કાળના આપણા વિદ્વાનોએ મનુષ્યશરીરના અવસ્થાન્તરના જે છ પ્રકાર ગણાવ્યા છે તે માહેની ત્રીજી અવસ્થા જે " વર્ધતે " એ સંજ્ઞાથી જોળખાય છે તે અવસ્થા જ આ આશ્રમ માટેનો સમય સમજાય છે. પહેલી એ અવસ્થા " જનયતે " અને " અસ્તિ " પુરી થાય તે યોગપવિત્રના સંસ્કારોને એટલે બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં પ્રવેશણો અસમ્યક્ લેખાયો છે. કોઈ પણ શક્તિનો શક્ય હોય તેટલો સંચય થયા પહેલાં તેનો વ્યય શરૂ નહીં કરવો એ અગત્યનો મુદ્દો આ અવસ્થામાં પ્રથમ સ્થાન લેાયેલો છે.

૮. આ આશ્રમનો લાભ લેવાનો અરસો પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીશરીર માટે ટુંકો હતો, પણ શરીરના બાંધા માટે તો સદૃષ્ટિમયી એટલો જોડો સમય સ્ત્રીશરીરને જોઈએ તેમ છે. વિદ્યા-ભ્યાસમાં પણ મનની શક્તિ ખીલવવાની તથા સામાન્ય જ્ઞાનલોકોગતી પ્રાપ્તિની જરૂરીયાત બંનેને સંરેખી હોતાં, આદ્યવિકા માટેના ખાસ કોઈ પણ ધંધાને લગતા વિષયો પુરૂષોએ વધારામાં શીખવાના હતા એટલે પુરૂષને તેટલો વધુ વખત આ આશ્રમમાં એ " શક્તિ સંચય "ની પૂર્ણતા કરવામાં લાગે તેમ હતું. સ્ત્રીઓને પુરૂષ કરવાના ધંધામાં જોડવાનું આપણા એ કાળના નેતાઓએ પણ ઈષ્ટ ગણ્યું નથી.

૯. કુટુંબમાં ને બોહોળા જનસમૂહમાં વસવાટથી જે અનેક વિકલ્પો શરીર તથા મનના વિકાસને અને અભ્યાસને નડતર પડ્યા છે તેમાંથી ગુરૂકુળવાસથી બચાવ થતો. સ્વચ્છ હવા તથા પાણીનો લાભ મળતો. વિકાસમાં સદૃષ્ટિસંદર્ભ પણ સદાયક મળતું. માળાપેત્રી આદિક અને એવી બીજી ઔપાધિક હિંમતીય રિથિતિના બેઠ બાગેત્રી નંજર પાસે સતત રહેવાથી

જે દોષોનો ઉદ્ભવ થાય છે તેનો અભાવ રહેતો. સદાચાર માટે જોયે ઉપરાત ગુરૂનો વચ્ચેના વ્યવહારનું દર્શન મળતું આવે. નિરિષ્ટ, તત્ત્વનિર્ણયો તથા ધર્મભાવનાના સ્ત્રોતો સાર દર્શકરણ થતું અને જેમણે “જીવતે” તથા “અસ્તિ” એ બે અવસ્થા અનિશ્ચય મિત્ત ભિન્ન પરિસ્થિતિમાં ગાળેથી અને ભવિષ્યમાં ગૃહસ્થાશ્રમ પણ કેવળ જીવ જીવ સંયોગો નચ્ચે તથા કષ્ટ અદેશોમાં જેમને ગાળવાનો હોય તે સર્વમાં અનેરો ભાતુભાવ બંધાતો હતો.

૧૦. વળી આ આશ્રમમાં રાજકુમાર, ગૃહસ્થીમંત અને ગરીબ સર્વને માટે “મિહાત” થી પોતાનું પોષણ કરવું એની ઘટના રાખી હતી તેમાં પણ અનેક લાભના ખીજક હતો. ગરીબના છોકરો શ્રીમંતોના દાનથી પોતાનું પોષણ ચલાવે તથા વિદ્યાભ્યાસ કરે તેની સમાજ વ્યવસ્થા હોય તો પણ, તે દેનારના મનમાં “હ મદદ ઉપકાર કરે છું” ને લેનારના મનમાં “હ ભાગ્યહીન છું” એવી ભાવનાના અંકુર પુટે તે લાંબી નજરે જોતાં સંપત્તિથી વ્યક્તિઓને અને એકંદરે સમાજને માટે પણ અનિષ્ટ છે, પણ જ્યાં શિક્ષા માગીને જ પોષણ કરવું એ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમનું કર્તવ્ય ગણાય ને તે શિક્ષા તેના વિદ્યાર્થીઓને આપવી તે ગૃહસ્થાશ્રમનું પણ કર્તવ્ય ગણાય ત્યાં ઉક્ત અનિષ્ટ ભાવનાઓને અવકાશ નથી મળતો. ઉપરાંત શિક્ષા માગવા નિકળ્યો તે, તેટલા ઉપરથી જ, હલકા વા નિર્માણ ગણાય એવી કલ્પનાઓ આથી ઉદ્ભવ પામતી નહીં. પૂર્વકાળના આધાર્વર્તમાં “પ્રતિષ્ઠિત શિક્ષુક” જે દુનિયાના એન્ય કાંઈ પ્રદેશમાં નથી થઈ શક્યા તે હતા ને તેમના વિદ્યા તથા ગુણમાં પૂર્ણભાવ સ્થાપિત થઈ શકતો તે આ વ્યવસ્થાને આભારી હતું.

૧૧. આમ શરીરમનની પૂર્ણપણે શક્તિ ખીલવવી તથા જીવન વ્યવહારમાં અંત સુધી જેનો ખપ પડવાનો તેવા જ્ઞાનનું લંડોળ મેળવવું અને જેનામાં જે ખાસ ધંધાની યોગ્યતા તે ધંધાની કેળવણી લેવી એ બધું “આશ્રમધર્મ”માં લેખાતું ત્યાં આજ આપણે “કરજીવાત કેળવણી” થી જે આશાઓ બાંધીએ છીએ તે બધી બગ આવતી હોવી જોઈએ. અને “મદત” કેળવણીથી આજ માત્ર “શી” માત્રી કરાવવા મથીએ છીએ તે જગ્યાએ એ જીવન વ્યવસ્થામાં સર્વને માટે “ખાનપાન” સહિત બધું મદત થતું, અને લેનારદેનાર બન્ને પક્ષ પોતપોતાનો ધર્મ અદા કરીએ છીએ એમ જ સમજતા. વિદ્યાગુરુ નિ સ્વાર્થ ને પ્રેમથી ભણાવતાં “ઉપકાર કરીએ છીએ” એવી ભાવનાવાળા નહોતા પણ “અમારી ઉપરનું ધાર્મિક કરજ દબને” એમ અનુભવી થઈએ છીએ” એવું માનતા હતા. સાક્ષાત્ જોયે આપવાથી જે સદ્ગુણોનું આધાર થાય તે ઉપરાંત આ બધી વ્યવસ્થા એની ગોઠનાઈ હતી કે અનાયાસે અનેક ઉચ્ચ ભાવનાઓ ઉગી નીકળે.

૧૨. જ્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય આશ્રમ, યુવકોમાં ઇષ્ટ તથા શક્ય હોય તે સર્વ પ્રકારની દૈવી સંપત્તિઓ (શારીરમન-મનોબળ ધર્માધર્મનું જ્ઞાન વિદ્યાનીતિ વગેરે) નો સંચય કરવાનો હેતુ લક્ષમાં રાખીને, પળાયે ત્યાં સુધી ભારતવર્ષના ગૃહસ્થાશ્રમમાં નિલ ઉત્તમ પ્રતિનાં સ્ત્રી-પુરુષોની ભરતી થતી રહી અને નિરક્ષર તો, ભાગ્યે જ, કાંઈ રહેતું હશે.

૧૩. આપણી એ પુરાતન વ્યવસ્થાઓમાં પુરુષકારની આથે દમોશ દેવાઅપને ગુંથેલો જોવામાં આવે છે. દેવોનું પોતાનું સુખ્ય કર્તવ્ય સમજાવતી અભ્યુદયનું છે. તેમાં જોએ એમને ઉપયોગી બને તેમને જ પ્રત્યુપકારની રીતે દેવો મદાય આપે છે. પરંપરા મત થવાની અપેક્ષા છે—એ શિક્ષા, દેશકાળ બદલાવાની સાથે, અમે બદલા. અમુક વિધિથી દેવોને હૃદયની આર્થના કરવા માગ્યી વા કઇ એમના નિમિત્તે અમિ કે આહ્વાજના મુખમાં હોમવા માગ્યી અમે દેવાઅપના હક્કાર યજ્ઞને છીએ તથા અમને પરમાત્માએ આપેલાં દંત્રિયો અને અંતઃકરણાદિને કેળવીને તેવડે પુરુષાર્થ કરવાની પછી કંઈ જરૂર નથી એ માન્યતા નગ્ન અમે વધુ વધુ ટળતા ગયા. અત્યર્થ આશ્રમના પ્રવેશને તથા તેની સમાપ્તિને પ્રસિદ્ધ કરવાની આલોપચારની ક્રિયાઓ, બહે રૂપાંતરથી નાટક જેવી પણ, કરવાનો અમે આપદ રાખ્યો, પરંતુ એ આશ્રમની ફળસિદ્ધિ માટે અમારે પોતાને આદાર, વિહાર, અધ્યયન, આગિચાદિના જે નિયમોનું અમારી “વર્ધતે” નામક સારીરિક આપ્તિ અવસ્થામાં અનુક્રમ કરવાનું તેનું આગે ગળવે કે અમળવે ઉત્થાપન કરી બેઠા. શુભકર્મમાંથી દૃષ્ટિ હકારીને કેવળ આશ્વસ્યસીરને પૂર્ય કરાવવાનું આવી વેળામાં સજયું હતી.

૧૪. આશ્રમવ્યવસ્થાના હેતુનું દુર્લભ થવાથી કેવા કેવા અનર્થમાં અમારી ધર્મશુદ્ધિનું આરોપણ થઈ શક્યું તેનું એક જ દૃષ્ટાન્ત બસ થશે. આર્ય શિષ્ટો દંપતિનું યોગ્ય જોઈ સ્વવામાં ‘વર’ દંત્ર્યોનું યોગ્ય વય કેટલું બીકારતા હતા તે વર કન્યાની લાપકાતનાં વર્ણન, ગુણસૂત્રો વગેરેમાં લખવિધિનાં છે તે વર્ણન આપુરેદ જોતો આ ખાસ વિષય ગણાય તેના સ્પષ્ટ નિર્ણયો, વગેરેથી નિર્ણયાદ સમગ્ર છે. એ સમય તમારે પુરુષને સ્ત્રી માટેની અને કન્યાને પુરુષ માટેની, પોતપોતાનાં શરીરોની સ્થિતિ સ્વાભાવિક સહિષ્મયી બદલાતાં, નૈસર્ગિક કામના ઉદ્ભવે ત્યારનો ગળવો છે આમ છતાં, કોઈ સ્મૃતિમાં લક્ષ માટેની કન્યાની યોગ્ય ઉમર વર્ષના આંકડાથી બતાવાઈ તથા તે કણ્ણ કગવડા તેના વાલીઓને અસહ્યતિના જખરા લાપથી કરાવ્યા તે લોકથી, બાજુ સધલો ધર્મશાસ્ત્રનો સમુદ નિરર્થક થઈ ગયો હોય, તેવો અવધાર અમે અત્તાંવી દોષો ને પછી તે લોક ને ટેકાના લેખો વધતા ગયા. શરીર ખુદ બંધાઈને દંદ અથા પહેલાં, વિદ્યાર્થાસ તથા શુદ્ધિનો વિકાસ પુરો થયા પહેલાં, ધર્મ તથા નીતિનું શિક્ષણ, જે બોધ ઉપરાંત, નિયત સમય સુધી સતત પ્રત્યક્ષ શિષ્ટાચરણ શિખના અવલોકનમાં આવ્યા કરે અને પોતાના આચરણમાં મૂક્યાં કરે, એ યોજનાથી સુદૃઢ થવું, તેને જરૂર નેટલો સંમય આપ્યા વિના,—કુકર્મી શક્ય હોય તે સર્વ દેવી સંપત્તિઓને બહોલે કોઈ એક ઐશ્વર્યને પલ્લુ પુરતો સંચય થવાની પૂર્વજ લક્ષ કરી ગૃહસ્થાશ્રમી યતુંએ બાજુ નિયમ હોય તેમ વ્યવહારમાં આવ્યું અને ખરે નિયમ હતો તેના અપવાદ રૂપે પલ્લુ કંપાઈ દર્શન થાય તેવું રહ્યું નહીં. “કાયું કંપાયું” તેનાં ફળ જેવાં કુદરતમાં આવનાં પડે તેવાં આવ્યાં.

૧૫. કન્યાનાં લક્ષ માટેની યોગ્ય વય સંજો જે લોક છે તેવો કોઈ પુરુષનો યોગ્ય વય માટે તો કંપાઈ નથી, છતાં તેને પલ્લુ પાકકાળ વિના પોંસરે જેવી દેવતા આવે છે એટલે

અમે કોઈ વિસ્મયકાર (અશિષ વા પ્રસંગશાત્ પ્રદક્ષ્ય થયેન) શાસ્ત્રનયનથી જ પ્રેરાયા છીએ એવા બચાવને પણ અનકાશ નથી અમે બ્રમમા પડીને ખરો માર્ગ પડ્યો મૂક્યો ને કચડાઈ ગયા નેના મુખ્ય કારણ દેવાચરનો અતિયોગ, તન્મગ્ન્ય પુરુષધરનો પ્રમાદ અને ધર્મેશાસ્ત્રના નિધિનિષેધના વચનોના અતરમા રહેન હેતુનું દુર્લક્ષ યનાથી વિવેકશુદ્ધિને થયેને પક્ષાઘાત એ જોવામા આવે છે.

વૈરાગ્ય.

૧૬ અનેક જન્મોના અનુભવથી જીનાત્મા દેહાત્મજાનથી સર્વભભાવ મુધી વિકાસ પામે એ જ જન્માન્તરમા મુખ્ય હેતુ આર્ય ધર્મશાસ્ત્રોએ માન્યો જણાય છે “માફ ને “તાફ” અથવા “પોતાનું” ને “પારકું” એ ભાવના અત કરણુમા હોય ત્યાં મુધી જ સસાર સાર્યક છે “માફ” ને “પોતાનું” એ ભાવનામા બને જગતનો વધુ વધુ અસ પેસે તથા “તાફ” ને “પારકું” એ ભાવનામા ઝોઝો ઝોઝો અસ રહેતો જાય તો પણ એ બે ભાવનાના વિપક્ષ રહે ત્યાં મુધી સસારનું પ્રયોજન છે પૂર્વ જન્મોના અનુભવથી જેઓ સર્વભભાવ યાને સમ્યગ્દર્શનની છેક નજીક પહોંચ્યા હોય તેવા જીવજાતને બ્રહ્મચર્યને અન્તે ગૃહસ્થ થવાનું ન રહે એ સ્વાભાવિક છે એની વિરક્ત વ્યક્તિઓ આજી જીવન વૈરાગ્યમા જ ગાળતી તેઓમાની ઈર્ષા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવાય ને કોઈ સન્ધારી કહેવાય એ તફાવત જોડે આપણે સમજ નથી જ્યાં મુધી અન મુજીની ઉક્ત સ્થિતિવાળી વ્યક્તિઓ જ આજીમે સોસરો જે લાભે રાજમાર્ગ હોતો તે પળો મૂકીને, ટુકડી રીધી કોડીએ ચાલી લા મુધી એ ત્યાગીઓનો વર્ગ સમાજને પણ અત્યુપ રક થતો વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ બતાવતાં તેમા સસારમા દોષદષ્ટિ આનસ્યક ગણવામા આવે છે, પરંતુ બેદગ્યુદ્ધિને જ સસાર લેખતા હોય તો એ સમજ બધ બેસે નહિ તો “સર્વભૂતહિતેષ્વર” એ જ્ઞાની સન્ધારીનું લક્ષણ છે તેથી રીતે અનેક વળી થી ભગવાનમા જે છ ભગ નિરતિશયતાથી સદા મિલમાન છે તેમાં “વૈરાગ્ય” પણ આવે છે, છતાં ભગવાન જગત્મા દોષી વા જગતમા દોષદષ્ટિ રાખનાર તો નથી જ એમનો જગત સાથેનો સમજ કુલુહપણનો છે એજે જ્યારે અનેક નિષ્પવોના ધક્કામા વા સુખદુખના અનુભવમા સસારી જનોની મત્તિ રાગદ્વેષથી ઇરાક્ષ જાય ત્યારે, આ સમદષ્ટિવાળા ને અખિલ જન સમાજના સ્થાયિ હિતમા પ્રેમવાળા વૈરાગ્યનાન પુરુષો તે મતિને ખામણે રાખતા દુઃખમા પ્રાપ્ત કર્તવ્યની સફળતા માટે તાત્કાલિક ઉપાયો યોજવા એ સસારી ગૃહસ્થોનું કામ, પરંતુ પરા ને ટકાકે લાભના માર્ગો પરથી દષ્ટિ ખસી ન જાય અને એ માર્ગો હમેશા સારી ગ્રંથિમાં જળનાઈ રહે એ વ્યવસ્થા સાગીઓથી થાય નિવા અને સ્વાર્થલાગ અથવા કેવળ નોકસમ્રહાર્યજીવન એ જ એમનું ખરું દશ્ય સ્વરૂપ છે જ્યારે આ વાત વિવેકશુદ્ધિમાંથી ખસી ઇ, લેકિા અત્તાન તથા ભયમા પડી જઈને વેપ માત્રને નમના ભજતા થયા અને “સમ્ય-ર્શન” ની બધ માત્ર પણ જોમનામા ને હોય તેવા આજીસ, અશક્તિ કે ધૃષ્ટતાથી વિરાગી

જનતા દાખા ત્યારે એતાં અસ્થાને પૂરવ્ય ભાવના ને ખોટા સંસારત્યાગનાં જેવાં વિપરીત પરિણામ આવવાં ધરે તેવાં આવ્યાં.

ગૃહસ્થાશ્રમ.

૧૭. ગૃહસ્થાશ્રમનું કર્તવ્ય એવું સમગ્રાય છે કે જાજીવ્યમાં સંયમ કરેલી શક્તિઓનો, ધર્મ તથા નીતિના નિયમોના આદરમાં યુક્ત રહીને, પોતે તથા પોતાનાં હોય ને થતાં જાય તેમના સુખ સાર સાધેના ભેગવવા તથા ભેગવવામાં ઉપયોગ. ખાનપાન સહિત સર્વની જાણના કર્તવ્યમાં રાખેલી એટલે તેમાં સ્વાર્થપરાયણનાં એટલી થવાનો સંકેત હતો. સર્વોદ્દૃષ્ટ ધર્મ “સત” અને સર્વથી અધમ પાપ “અસત્ય”: આ માન્યતામાં આર્યોના અનુદયનો પ્રાપ્તો હતો. અનુભવમાં જેટલું ઐશ્ય આવી શકે તેટલું સ્વીકારીને આસનું. પોતામાં વધુવધુ હિંમેરીને અભિવૃદ્ધિ કરવી એ આત્માવિક વૃત્તિ હોવાથી એ જાણના પ્રયાસ ધર્મ જ કરે, પરંતુ વસ્તુતઃ “સ્વસંવેદ” જેટલામાં “સ્વ” ની ભાવના સ્ફુરી હોય તે કરતાં વધુમાં ઐશ્યનું ‘દોંઝી’ ક્યન કરવામાં આવે એવી આધુનિક સમાજની રચના છે તેવી ન હતી. દાંપત્ય, કુટુંબ, વર્ણ, રાષ્ટ્ર આદિમાં કમર પોતાપણની ભાવના દેશાતી જાય એ, ધર્મ તથા નીતિના નિયમોમાં મજબુત રહીને સ્વાર્થ સાધવાના પ્રયાસનું સદૃજ પરિણામ દેખાય છે. જાજીવ્યમાં સર્વના ઐશ્યનો ભોધ સારી રીતે બુદ્ધિમાલ થયેતો હોય તે, વ્યવહારમાં ભુદા ભુદા સંબંધો તથા પરિસ્થિતિમાં મૂકાવાથી, ધીમે ધીમે અનુભવમાં આવતો જાય સુધરેલી જગત્-સ્થિતિમાં પોતાને પણ, પુનર્જન્મના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે, આવવાનું અનેક વાર થવાનું, એ માન્યતા અમને જગત્ સુધારણામાં ટ્રેનનાર વિશેષ કારણ થાય તેવી છે. મત્રોથી દેવોનું સહાય અને તંત્રોથી ઇંદિના છુપા નિયમોનું જાત ખપમાં લેવાના જે અર્થધો હતા તે પણ અમતિ મારેના પ્રયાસ હતા. “ઇશ્વર્ય” કર્મેનો અર્થ “વિશ્વને અર્થ” એમ જ માનેતો સમગ્રાય છે, અને જે અનેક શોધખોળ થયેલી જોવામાં આવે છે તે કરનારાઓ પોતે ઇશ્વર-સેવા કરે એવી બુદ્ધિ યજ કરેલી છે. સાદાં ને સરળ જીવન ઉપર, એટલો બધો આત્મદ જોવામાં આવે છે કે “યેમો” એ જ ઐશ્ય અને “શામનાર્થ” એ જ વંદનીય એમ મનાઈ જવાની દુર્દશા કદી આવી ન શકે. સર્વ વ્યવહારોની યોગ્યોગ્યતા કર્તવ્યની જ દૃષ્ટિથી તપાસવાનું ધેરણ રાખેલું હોય, હકની દૃષ્ટિથી જોવાનો ભોધ કવચિત્ જ થતો હશે; આ ખાનપનમાં એટલો બધો આત્મદ જોવામાં આવે છે કે “આત્મરક્ષણ” ની પણ કર્તવ્યમાં જ ગણના થયેલી છે. જીજ્ઞાસુઓની આત્મરક્ષણ ધર્મ ગણાયો ને ધર્મ સાર ખાણું પણ સમર્પણ કરવા તત્પર રહેવામાં શ્રેય પ્રાપ્તિનો નિર્ણય હતો, ત્યાં “આત્મભાવ” ની કક્ષા જેની જેટલી વિસ્તૃત હોય, તેના પ્રમાણમાં તેને પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય ખરડી નાખીને ધર્મ સાધવાનો પ્રસંગો ગદ્ય આવે તેમ હોય, અને પ્રગ નિર્ણય પ્રાકરણિક જનવાનો સંજવ દર રહે એ હેતુ પણ સમવાતો. અણગમ મોમ જે કેવળ ત્યાગીઓને જ ઉપકારક ગણાયો તેમાં પણ છેક “સપિ-કદમ સમાધિ” સુધીનાં જ્યાં અંજ ગૃહસ્થને પણ પોતાના વ્યવહારમાં વધુ ને વધુ લાયક ને

સમર્થ બનાવે તેવા છે એ પ્રક્રિયા અવલોકનશક્તિ વધાવનારી જણાય છે, અને તે શક્તિનો ઉપયોગ ગૃહસ્થ તેમ જ ત્યાગી પોતાપોતાના કર્તવ્યની સિદ્ધિમાં કરી શકે તેમ છે સમગ્રએએ રાન્ય ચનાં ૨૫ તે પશુ “ સત્તા ભોગવવાની” શુદ્ધિથી ન હવુ પણ ‘ પોતાનો ધર્મ બનવવાની ’ શુદ્ધિથી હવુ પૂર્વ જન્મો ॥ સહ પોને લઈને ઇશ્વરે પોતાને રાગના કર્મ ઉપર નિયોજે છે અને એ કર્મ ચોખ્ખ તથા ઇષ્ટ પ્રકારે, પ્રભુ જેથી પ્રસન્ન થાય તેવે પ્રકારે જમવવા ઉપર ભરિવ્યમાં સારો જન્મ મળનાનો આધાર છે એ તે મગનર જાણતા તથા માનતા ૨૫૧ રાગ કરતા પશુ “૬૩” એટલે “પ્રમથ નો પિંગ્લ અધિકાર ગણવાનો સાચોનો આદેશ હતો આમ છતાં અપવાદરૂપ કોઈ અણુસમજી નામ્તિક નીવડે તો તેનો નિગ્રહ કરવો એ મનનાં કર્તવ્યકર્મમાં ગણાવે ધર્મને નામે વહેમ, પામરપણુ, નિરૂચમ, આળસ, રોગ, અશક્તિ વગેરે પ્રસરેલા વર્તમાનમાં જોવામાં આવે છે તે આશ્રમેની નિરૂતિ તથા અમાગી ધર્મ સંપત્તિ માન્યતામાં થયેલી બાહ્ય રતી મેળબેજોને લીધે બન્યુ છે એવી મારી માન્યતા થાય છે

૧૮ જે માત્ર ચત્તમાગ તેમના મૂળ વેદિક સ્વરૂપથી જ કામ્ય કર્મો છે તે નિષ્કામ કરવાનો બોધ પાડના સમયમાં થોડો છે હવે એ કર્મોને અન્તિત્વમાં લાવનાર જે તે કામના, અપૌરુષેષ વેદથી નિર્માણ થયેલી, તે હાડી નાખનાવુ કેમ કહેતા હોય ૨ પ્રોજન કહાડી નાખ્યા પછી તે કમ પોતે તેના મૂળ સ્વરૂપમાં સી રીતે રહે એ બોધનુ સ્વાભાવિક પરિણામ છે કર્મોનાં લોપ જ સમયે, તે તે પરિણામ એમની દષ્ટિ બાહાર હોય એનું માનના ૨૫૨ કારણુ નથી એ કામ્ય કર્મોના પ્રભાવ બનુ લગના એટલે દેખાયા પછી તેવો બોધ થયો હોય તો કાંઈ આશ્ચર્ય નહીં પ્રયોજન વિના માણસ એવા કર્મમાં પ્રેમ નહીં એ દેવીયના ઉત્તરમાં કોઈ કોઈ વિદ્વાન પુત્રાસો કરે છે કે વજમાને પોતાના મનથી કર્મ જોડે કામનાનો યોગ સાધવો નહીં એટલું જ તાર્પણ છે, બાકી તો જે કળ નિપજવવાની એ કર્મમાં શક્તિ છે તે આનંદ થશે આ ખુલાસાથી તો વસ્તુતઃ તે કર્મોને પાછા કામ્ય કરી દેવા જેવું થતું હોય એમ અને લાગે છે મૂળમાં એ કર્મો અમુક વાજાની સફળતા માટેના ઉપાયરૂપ હોય, તે આનંદરૂપ તો હતા જ નહીં એટલે તેવી વાંછના પુરી પાડવાના ઉપાય તરીકે પણ એ કર્મોને પ્રયોગ ન કરવાથી કષ્ટ ધર્મલોપનો પ્રસંગ આવતો નથી

૧૯ નિત્ય કરેનાનાં રમાર્ત કર્મોમાં મુખ્ય જે પાત્ર મહાત્મ્યો તેનો હેતુ જાહેર કરવાને અસાધારણ પ્રસંગ સ્મૃતિઓમાં લીધેને જોવાથી વિસ્મય થવાય છે બહુધા આ ધર્મમંથો માત્ર જે તે કર્મનો વિધિ વા નિરોધ કરીને વિરમે છે, તેવા વિધિનિરોધના કારણુ ક્યારેય અપવાદ તરીકે જોવામાં જણાય છે આ પત્ર મહાત્મ્યોને માટે એવા કારણુનો ઉત્તર છે કે ગૃહસ્થનાં ધરમાં ચુરો, ધની, સાવરણી, ખાણીઓ અને પાણીવાર એ પાત્ર હિસાના રથાનો છે, એ હિસાનાં પ્રાયશ્ચિત્ત માટે આ પાત્ર મહાત્મ્યો નિર્માણ કરેના છે એ પાત્ર સ્થાનમાં નિત્ય અનિવાર્ય હિસા થયા જ કરે અને તેથી તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ આ મહાત્મ્યો પણ અનંત નિત્ય કરવા જોઈએ એ મનુષ્ય આવે છે ખરું, પરંતુ સ્મૃતિમંથો જોતા તે સમયે બ્રાહ્મણ સહિત સર્વ આર્ય-ગણુ માસાહારી હોય, દૈવશરમા તથા ચિત્ કર્મોમાં પશુપક્ષીઓનો વધ ખાંસ છુટ નો ધર્મ

સરસ્વતીય-૬ ભાગ ૧ લો ૩ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

ગણતો હતો, આદમાં નિમંત્રણ થયેલો બ્રાહ્મણ માંસ લેણું ન કરે તો પાપ લાગે એટલે હુધીનાં વચનો છે; તેના સમયમાં આ મુલો વગેરેમાં ચતી અનિવાર્ય હિંસાના પ્રાચરિતની લાગણી નંધમેસની નથી. ખંચ મહાપત્રો નિત્ય કર્મ તરીકે જુના કાળથી હશે, પરંતુ તેના આ કારણની રાજનાનો, યોનિપ્રધાન વર્ણુ સ્થાયી થયા, પરસ્પરના ભોગ્યન તથા લગ્નવ્યવહાર બંધ પડ્યા, ક્રમ્ય વર્ણુને માંસાહાર વર્જ્ય થયો, અને જૈનોના સહવાસથી અહિંસાનો અર્થ બદલાઈને તેમની સંમળને મળતો યર્થ થયો તે પછીના કાળની હશે એવું દેખાય છે. આ પાંચ વર્ગોનાં સ્વરૂપ ઉપરથી વિચારી જોતા અને એક કલ્પના થાય છે કે સિંધ પુઝીઓ હમેશાં વ્યવહારમાં, સામાજિક જીવનમાં, કુખી કુખી પ્રાણીઓ પ્રત્યે જેવું વર્તન રાખતુ તેના સાંકેતિક ભેદપાઠ રૂપ તો આ મહાપત્રો નહિં હોય ?

૨૦. જેના શાસ્ત્રમાં આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ તથા સિદ્ધાદિની ગણના ઉપવેદ તરીકે થઈ છે; શિક્ષા, કદા, આકરણ, નિરૂક્ત, હંદ અને જ્યોતિષ વિદ્યાને વેદનાં અંગ લેખ્યાં છે; એ ઉપવેદો તથા અંગો સહિતનું વેદાધ્યયન સર્વેના પ્રથમ આશ્રમનું મુખ્ય કર્તવ્ય માન્ય છે; પ્રત્યેકપતિ પણ ધાર્મિક દરજ્જા હરાવીને ઉત્તરોત્તર વધુ સારી પ્રજા થતી રહે તેવી કાળજીથી અનેક આચાર વિચારના નિયમો જેણે ધર્મનાં અંગ તરીકે બાંધ્યા છે; અર્થ પ્રાપ્તિની ગણના પણ જેણે પુસ્તકાશ્રમાં કરેલી છે; સર્વ આશ્રમોમાં ગૃહસ્થાશ્રમને જેણે શ્રેષ્ઠ મુકન કંઠથી સ્વીકાર્યો છે; સારી કન્યા નીચ કુળમાંથી અને સુવર્ણ ઉકરડેથી લેવાનું ધર્મ્ય ગણ્યું છે, જેના ઇશ્વરાવતારના પ્રયોજનમાં સાંકેતનું સંરક્ષણ તેમ જ હુડોનો વિનાશ બન્ને સમાન પદ ભોગવે છે; વર્ણુ તથા આશ્રમ ધર્મોની જેણે વિસ્તારથી સમજણ આપી છે ને તે ધર્મ યથાર્થ બળવવાની લાયકાત તરફ સર્વ ગંભીરને જેણે ખાનપાનના સિન્ન સિન્ન નિયમો વર્ણુ તેમ જ આશ્રમ પરંવે મૂક્યા છે મુદ્દ જેનો ધર્મ તે જો તેમાંથી વિમુખ થાય તો નરકનો અધિકારી બને અને એ પ્રમાણે પોતા પોતાનાં કર્મમાં અનુકૂળથી સર્વ કોઈ, જુદે જુદે ભાગે વર્ણુ, સ્વર્ગના અધિકારી થાય એવી નિર્ણય આપ્યો છે—તે પ્રજા ધર્મને નામે પામર, નિરૂક્ત, નિરૂક્ત, અસક્ય બને એથી અવનતિ વધુ કેટલી હોઈ શકે ?

૨૧. સર્વ બ્રહ્મચારીઓએ અવશ્ય લાલુવાના સાંગ વેદમાં જ્યાં આયુર્વેદની ગણના હતી અને બ્રહ્મચારીઓ ચારે વર્ણુનાને શરીરને અનધિકારી ઠેરવ્યા પછી ત્રિવર્ણુના સપગા બદુક થતા હતા, તે જોતાં હકીકતમાં તમામ પ્રજાને લરકરી કેળવણી મળતી હોતી જેમજે. ઇતિહાસમાં જરૂરને પ્રસંગે બ્રાહ્મણો પણ મુદ્દમાં ઉતરેલા જોવામાં આવે છે તેથી પણ એ ભેદ થાય છે. વળી બધા વર્ણુનાં બ્રાહ્મણુ ગર થાય એથી બચરથા હતી તેથી તેમ જ અપવાદને પ્રસંગે એક વર્ણુ બીજા વર્ણુના ધર્મથી પોતાની આજીવિકા ચલાવવાની છુટ રાખેલી છે તેથી પણ સમજાય છે કે જુદા જુદા વર્ણુ એક બીજાના ધર્મથી સાવ અનબિહાર હોતા નહીં હોય.

વાનપ્રસ્થ.

૨૨. ધર્મવર્ચમાં જેણે સહિનસંયમ યથાર્થ કર્યો હોય તથા ગૃહસ્થાશ્રમમાં જેણે “ ધર્મ તથા નીતિના નિયમોમા ચુસ્ત રહીને,” એ સંયમનાં “પોતાનો હોય ને યનાં જાય” તેમના દ્વિતીય ઉપયોગ કર્યો હોય તેના અતુલ્યમાં વસ્તુનું મનુષ્ય માનના જનનું એકમ અવસ્થા, આત્મા વિના રહેતું નથી. તેમ છતાં રક્ત તથા સંગ્રહથી પોતાના દરેક પ્રત્યેના રહેતી-એક પ્રકારની વિશિષ્ટતા ટકી રહે છે. આદ્યજીવ વર્તમાન વ્યવસ્થામાં એ પરિણામ અનિવાર્ય છે. આથી કરીને એ આસક્તિ વિરોધ તોડવા માટે જે આશ્રમ પોતેનો તે વાનપ્રસ્થ કહેવાતો આ આશ્રમમાં મુખ્ય કર્તવ્ય ધર કુટુંબ અને તેના સંગ્રહમાં મનને બાધી રાખનારા સર્વ સંગોગોનો ત્યાગ જણાય છે. કુંડામાં કહીએ તો મનુષ્ય માનમાં આત્મભારની સિદ્ધિ, અને ઇતર પ્રાણીમાં પણ તેનો અવિભાવ એ આ આશ્રમના પરિશીલનનું ફળ કહ્યાયેલું લાગે છે. જે દેહદમન ઉપર વધુ ભાર મુકાયો જેવામાં આવે છે તે “ વૈરાગ્ય ”નો અર્થદેર યથા પછીના કાળમાં બન્યું હશે ખીજ આશ્રમો વિકૃત સ્વરૂપમાં પણ છે જ્યારે આ આશ્રમ સમૂળગો નાસ પામ્યો છે. ધર્મપત્નીને સાથે લેવાનો નિકટ દપનિનું એક શરીર માનેલું તે પ્વાનમાં રાખતાં યથાર્થ છે.

ત્રણ ત્રણ.

૨૩. દેવ, ઋષિઓ અને પિતૃ એ ત્રણના ત્રણને પનાવ્યા પછી જ સંન્યસ્તનો અધિકાર થાય એવો સ્મૃતિકારોનો આગ્રહ જેવામાં આવે છે, ને તે યોગ્ય જ છે પરન્તુ આ ત્રણ ત્રણના સ્વરૂપની સમજણમાં પણ કંઈક સમય જતો, રૂપાન્તર થયું હોય એવો સંશય ઉઠે છે જ્યારે ઋષિત્રણ વિદ્યાભ્યાસ કરવા કરાવવાથી પતે છે, તથા પિતૃત્રણ સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરીને સમાજ સમૃદ્ધિમાં ભરતી કરવાથી પતે છે, ત્યારે દેવત્રણ પતાવવા સાફ યગદ્વારા દેવોને ચોતાને બ્રહ્મિ પહોંચાડવાનો બોધ થાય છે. ઋષિ તથા પિતૃ પોતા માટે કંઈ જ બદલે માગતા નથી, પરન્તુ જગતમાં દ્વિતાયે અર્પણ કરાવે છે એ જોતાં, દેવોના સંતોષ માટે પણ યજ્ઞનું વારાનવ સ્વરૂપ કંઈક જગત્પા દિન માટેનું હોય તે વધુ સંભવે છે ઋષિ તથા પિતૃત્રણ કરતાં દેવત્રણ વધુ સ્વાર્થપરાયણ હોય એ માનના કરતાં, આપણે યજ્ઞનું તેનું સાંકડું સ્વરૂપ ભુવમાં કરી એમ એમ માનવું વધુ સાફ છે. “ યગમય ” જીવન ગાળવાથી, પરોપકારાર્થ કર્મયોગ સાધવાથી, દેવત્રણથી છુટાય એ સમજ ખીજ ત્રણથી છુટવાના જે માર્ગ સ્વીકારવામાં આવ્યા છે તેની જોડે વધુ બંધમેસતી થાય છે.

સંન્યસ્ત.

૨૪. એ પ્રકારે કમલ જીવન ગાળનાર પાક કાળે અખિત વિશ્વમાં આત્મભાવવાળો થાય અને મનની એ અવસ્થા તે જ સંન્યસ્તનો યોગ સમય તથા અધિકાર તેના સાંચા સંત્યસ્તનું શેષ જીવન યાને દેહધારણ રિથના લવા માટે જ સંભવે છે. પૂર્વ જન્મના અતુલ્યનું અર્થિય જેનામાં હોય તેવા જન્મત્માઓને બાદ કરતાં, સર્વને સંગે પહેલા ત્રણ આશ્રમોમાંથી એક એ કે બધાના અતુળતમાં પૂર્ણતા વા અપૂર્ણતા હશે તેના પ્રમાણમાં સંન્યસ્તની

પણ પૂણેતાં વા અપૂણેતાં અવરૂપ થવાની દેશભિમાન વગેરેનાં અભિલષણ સાચા ને વિદ્વાનો પણ વર્તમાનમાં જર્મનોએ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવ્યો તેવા ન બની જાય તેના ઉપાયરૂપ આ આશ્રમ છે. અલ્પચારી તથા સંન્યાસીની વૃત્તિ શિક્ષાવ છતાં, તેમતામાં શિક્ષા આપનારની પૂજ્ય શુદ્ધિ એ સમાજનાં નૈતિક બળનું માપ છે. ગુણો જ પૂજ્ય, વય પણ નહીં ને શિષ્ય પણ નહીં તે આનું નામ. અને આ વ્યવસ્થા રહે ત્યાં સુધી ગૃહસ્થો પણ મેંમે. પરમેશ્વર માનનારા ન, યાચ, પરંતુ જ્યારે એ અલ્પચારી તથા સંન્યાસીઓમાં પણ આશ્રમ ને વૈભવથી મહત્તા લેવાવાનો કાળ આવે ત્યારે મિયારા ગૃહસ્થો સર્વસ્વ ધનમાં જ દેખે તેમાં શુ આશ્ચર્ય ? અને એવા સમાજમાં નૈતિકબળની શી આશા ?

૨૫. શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કોઈ પણ આશ્રમ રહેલો નથી અભ્યર્થ અને ગૃહસ્થાશ્રમ સાથે સાથે સમાવાય છે. એટલે ઉભયનું અનુકૂળન અપૂર્ણ રહે છે ને એકેની ફળશિક્ષિ થઈ શકતી નથી. વાનપ્રસ્થ તો નહિ થયો છે. ગૃહસ્થાશ્રમ પુણ શકિતસચય વિના આરંભાય એટલે મૂળમાં જોઈએ તેટલો ઉત્સાહ હોય નહીં ને તેમાં વળી સંન્યાસાશ્રમને અજ્ઞતા “જગતમાં મિથ્યાત્વના બોધ થાય એમ સર્વત્ર સાંકેય જોવામાં આવે છે. જુજ આત્મવિકાસ તથા તેની દરજ્જાની સ્વાર્થપરાધણતા એક બાજુ પ્રેરે અને આસક્તિ તથા બાંધ બીજી બાજુએ ખેંચે એના પરિણામરૂપ ત્રિશંકુની રચિતિ ગૃહસ્થોની થાય છે. જોઈએ, જેનો મુસવમાનો, પારમીઓ અને કૃષ્ણોના સંભાગમથી અનેક સાક્ષ થયા છે તેમ વિપરીત અસર થયા વિના રહી નથી. જેમકે પરમ ધર્મનું પદ “સત્યને” અસેડીને “અદ્વીત્ય” લીધું. જગતનું “મિથ્યાત્વ” ગૃહસ્થદશામાં અને ચોટે ચક્રે રોગાવા માંડ્યું, “પ્રારબ્ધ” પુરુષાર્થથી જ બંધાયું છે અને વિશેષ પુરુષાર્થ સદા સર્વદા શક્ય છે એ સિદ્ધાન્ત મોજો પડીને “બધુ નિર્માણ” હોવાની માન્યતાએ વધુવધુ ઉર્ડા મૂળ ધાંધ્યાં “કેવળ કર્માનુસાર” સુખ દુઃખની યોજના ઇશ્વરે તેને બદલે, જગતના અધિકારીઓની પેઠે અને તેવે જ માર્ગે, ઇશ્વર પણ કૃપા અવકૃપાથી પ્રેરાય એવી કંઈક ગોટાળી સમજ જન્મ પામી, મુનર્જનના નિર્ણય ઉપરની શ્રદ્ધા ડગમગી ગઈ વગેરે અનેક રૂપાતન્ત્રો થઈ ગયાં છે. અમારામાં જ જુદા જુદા પંથ વધવાં બેઠી હોતજાતની ગડગડ પણ વધી પડી.

૨૬. અન્ય ધર્મના અનુયાયીઓ શરીરસપત્તિ, મનોબળ, વિદ્યા તથા નીતિ બધું, સારી રીતે સંપાદન કરી શકે છે તથા તે સાચના વડે જે જોઈને આપણને લાલચ થાય તેવો, અબુદ્ધ પન મેળવે છે. આ જોતાં એટલું કુશલ કર્યા વિના ચાલતું નથી કે જે સંસ્કારોની ચેષ્ટા તથા મંત્રચાર માત્રમાં આપણે શક્તિ માની બેઠા છીએ તે સર્વથા તેમાં જ છે એ મમતામાં ક્યાંક જુલ છે. સદચતીની મુદ્દિની વિધિવત્ પૂજા માત્રથી તે, અધ્યયન કરતું પડ્યા વિના વિદ્યાપ્રદાન કરી દે, એના કરતાં તેથી પૂજા વિના પણ અધ્યયન માત્રથી વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એ વધારે અનુભવસિદ્ધ છે. આશ્રમોના લાભ પણ તેથી જ રીતે જાણ્યેછાને સંકેતિક ચિન્હો માત્રથી ગેળવવા આપણે મથીએ અને તે લાભની પ્રાપ્તિ સાર જે પુરુષપ્રયત્ન

તથા યમનિયમ આચરણક છે તેમા પ્રમાદ સેરીએ તો આપણે તેવા સર્વ લાભથી વિમુખ રહીએ
આ ભારતવર્ષને કર્મભૂમિ વગેરે જે નિશ્ચયો પૂર્વ કાળમા લગાડેલા તે તે વેળા સત્ય છતા
વર્તમાનમા તો મિથ્યા વાદ દેખાય છે “આલડછે”ની ક’પના વધારતા વધારતા સ્વચ્છતાની
અચળતા સુધી પહોચાય છે આથી રાવેના અજની શિક્ષાનો અચાંધ ઘટયો ને ગૃહસ્થો ઉપ
રનો ભાર વધ્યો મહાચારી એટલે વિદ્યાર્થી અને સન્યાસી એટલે લોચનપ્રદાર્થનન ગાળના
રાનેજ શિક્ષાનો અધિમાર હતો અન્યને બિજા આપે તે દડપાન ગણાતા તે કેકાણે શીખારીની
આખી કાતિઓ થઈ, અને એ વગેરે ચતુર્થાશ્રમીમા ગણનારા પ્રાણી પણ મળ્યા આમ
નિશ્ચયી રહીને પાતાના પોચાણનો ભાર ઉઘમી ઉપર નાખવાનો અધિમાર પણ યોગિપ્રવાન
થયો વિદ્યા, ધર્માચરણ તથા સાગરત્તિનુ સન્માન ઘટ્યુ ને આણસ, અવિવેક વેહેમ વગેરેનુ
પ્રામદ્ય વધ્યુ મુખ્ય એક મહાન વ્યાધીના આ બધા ઉપરનો છે તે બાધિ આશ્રમ બંધ
સ્થાના હેતુના અનુસધાનનો લોપ છે હેતુ ઉપરકાયમ દષ્ટિ હોય તો, દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિના
પરિવર્તનની સાથે બધા આશ્રમોના બાહ્યસ્વરૂપમા એવા પ્રકારે જરૂરના ફેરફાર થઈ શકે કે
તેના મૂળ હેતુ અડધ જળવાઈ રહે

૨૭ ધર્મશાસ્ત્ર, શ્રી અને કિવદત્તીનો સરખો અધિકાર ગણનાના ભ્રમમાથી નીકળવાની
પ્રથમ જરૂર જણાય છે પગી અમારા સામાજિક અભ્યુદયમા નડનરૂપે થાય અને શાસ્ત્રમૂલક
ન હોય તેની સર્વ શકિત તથા કિવદત્તી અમને બાધી થાતી નથી એનું સન્માન જાત થવાની
જરૂર છે અને છેવટમા ધર્મશાસ્ત્રથી જે બોધ થયો છે તેમાથી નિત્ય નૈમિત્તિક અનગ પાડીને
નૈમિત્તિક કર્મોનું તો જે તે નિમિત્તની તેના સહચારી સયોગો સાથે હાજરી હોય તો જ બંધન
ગણ્યુ જોઈએ જે જે બાબતમા અનેક મત હોય અથવા જે આચાર વિચારોમા પૂર્વના નિષિ-
સુનિઓએ પણ સુધારા વધારા કરાંતુ જેનામા આવે તે બધા આચારનિચાર દેશકાનાનુસાર
બદલાના પાત્ર છે એમ ગણ્યુને વર્તમાન પરિસ્થિતિ તથા તેની અનિવાર્ય ગતિના સક્ષમ અવ-
લોકનથી આર્પદિતેરી આસ્થિત વિદ્વાનોએ પ્રમથ રચના જોઈએ વર્ણુનિભાગનુ મથાર્થ પુન-
સ્થાપન જેવુ દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ જોતા દુર્ધર્મ ભામે છે તેવુ આશ્રમ પરસ્થાનુ પુન સ્થાપન
દુર્ધર્મ નથી એક વાનપ્રસ્થની રહેણી કરણીમા જરૂરના ફેરફાર કરવાથી બધા આશ્રમોનુ તેના
મૂળ હેતુ જળવાય તેવા સ્વરૂપમા, પુન સ્થાપન થઈ શકે એમ પ્રથમ દષ્ટિએ ભામે છે શાસ્ત્ર
શુદ્ધિશાળી પુરોએ યદ્યપે આ કામ માથે લેવુ જોઈએ

રસ્તા અને રસિકતા.

લેખક—૨૧ ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ શુક્લ, ખી. એ.

હવેના પન્થ અને પ્રવાહ અનેકવિધ છે. નાનાવિધતાના હેતુ રૂપે, ક્યાંક રચિ-
યંચિત્ત, તો ક્યાંક સ્થિતિરેષમ્પ હોય છે. પરંતુ એવો હવેના પ્રવાહ કોઈ જ નહિ હોય, જેના
પ્રવેશપટ ઉપર ભાવનામયતાનાં પ્રતિબિંબ ન જ પડ્યાં હોય—એવો હવેના પન્થ કોઈ જ નહિ
હોય, જેના ચિર પ્રવાસમાં, ક્યાંય ભાવુક્તાની શીંગા ઘટા નહિ જ છવાઈ હોય.

વેદાન્તની એક વ્યાખ્યા છે, જે હવેના સુષુપ્તિની ઉપમા આપે છે. એવી સુષુપ્તિ હોય
ખંરી, જેમાં સ્વપ્નનો સ્વપ્ના અભાવ હોય ? એવી સુષુપ્તિ હોય, તો તે સમાધિ જ હશે.
તેમ જ અનન્યભાવમાં લય પામી ગયેલી ભાવનાઓવાળું હવેના, તે હવેના નહિ, પણ હવેના
સૂક્ષ્મ સમજવી—નાદી એટલે વિચારે તો, સુષુપ્તિમાં સ્વપ્ન, અને હવેનામાં ભાવુક્તા, એ તો
જેટલાં આવરણ, તેટલાં જ આદરણીય—ફરક માત્ર ભાવનાના પ્રમાણમાં જ. અર્થાત્, હવેના
અસૂક્ષ્મ ચેતને ન વિદ્યમાન કોઈક સૂક્ષ્મ ચેતન પણ હોય—પણ સૂક્ષ્મ ચેતન હવેના એ તો અસંભ-
વિન ઉપપત્તિ છે.

વળી હવેના અને ભાવનાના સંગ્રહ અન્યથાવિરોધી છે, એમ નથી, પણ અનન્યરૂપે
એ એ છે, એમ જ અનુભવીઓએ જાણ્યું છે.

અમૂર્ત, એવાં કેટલાંક હવેના સીધાં દર્શો, જેમને અમરજ્વાન્ત ‘ભાવના’ એ
શબ્દ પણ સંભળવો નહિ પડ્યો હોય; પરંતુ તેમને પણ તેનો અનુભવ તો થયો જ હશે.
અન્તર માત્ર એટલો જ કે અતિ સ્પષ્ટરૂપે હોય ત્યારે જ ભાવના તેમને ગમ્ય લાગે; આંવા
હૃદયોને ભાવનાનાં શાન્તિમા, અધમ અધિકાર થોડા અર્થમાં છે. એ જ શાન્તિની દૃષ્ટિએ, ઉત્તરોત્તર
અધમ—અધમતર રૂપમાં પ્રલક્ષ થતી ભાવનાનું પ્રદાણ ફરી શકનાર હૃદય ઉત્તરોત્તર ઉત્કૃષ્ટ અધિ-
કાર મેળવતું ગણાય છે, અને આ સરખીના ઉત્તમ સોપાને ગણાતાં અતિચરમ ભાવનાઓનાં
ઉદ્દ્યોધનો પણ હવેનારૂપે છીલી શકે, તેવાં હૃદયો એ કવિહૃદયો છે.

આવાં ઉત્તમાધિકારસ્તરના કવિ હૃદયોને, હરથ વિશ્વનું ગાન શમી જાય છે, તેમને ભાવના
વિશ્વ જ મત્ત્ય લાગે છે. તેમના મનથી, જરા વિશ્વમાં પણ ભાવુક્તાના સ્વપ્નસમ વાતાવરણો
જ વિશ્વની રક્ષા હોય છે—અને આવાં હૃદયોમાં એ વાતાવરણોનાં જ આન્દોલનો ઝીંકાય છે.
આ આન્દોલનો કવિતાનાં પૂર્વરૂપ છે. આવાં, પ્રથમ, અચક્ત આન્દોલનોનો લાવ અને ભાર,
અપાર આ હૃદયો, જાત, શબ્દોરૂપે, વર્ણનોરૂપે, પ્રકટ કરે, સારે કવિતાનાં—પ્રત્યક્ષ એવાં—
ઉત્તરરૂપ ઉદભવે છે.

૨૦

પૂર્વરૂપે, કાવ્યમંથના મનુષ્યહૃદયમાં—પછી કવિ અંદરમાં પહોંચેલી જ છે. માત્ર ચોખ્ખ
પોણા, અને ઉત્તેજક અને અનુભવ સામગ્રિના અભાવે તેનું વ્યક્તરૂપ સર્વ સાધ્ય નથી.

અમર દશ વિમાને કુન્દવન્તસ્તુપારમ
ન ચાલ્ય વ પરિમોક્તું નવ શકનોમિ દાહમ.

આ અનુભવનો ઉકેલ કરવા અંગેક યત્નો થયા છે. આવા અનુભવો એ અકરમાત્ર નથી જ. તેને જ કરમાત્ર છે જ. કાચિદાસ કહે છે કે મનો હિ અન્માન્તરસંપતિરમ્. આ દશ્યનો અનુભવ પૂર્વજન્મે થયો હતો- કદાચ સ્થૂળ અર્થમાં જન્માન્તરે નહિ તો, સૂક્ષ્મ અર્થમાં-પણ એ દશ્ય અનુભૂત તો ખરૂ જ. જન્મ ધારણ કરવાને સ્થુલદેહનો જ સાગ કે ઉપાધાન આવશ્યક નથી. હેતુ માત્ર એ જ કે એક દેહ હોય તો જ એક જન્મની કલ્પના બસ મર્ષિ ગણાય. જો વિચારમય દેહ, પ્રેમમય દેહ, રસમય દેહ, એમ પ્રત્યેક લાવના, એ, સાથે કે જુદી જુદી, દેહી રૂપ ધરી અનુકૂલ સ્થુલવસ્તુ ધરે અને વસ્તુનો સાગ કરી દેહાન્તર સ્વીકારે તો તે પણ અન્ય જન્મ જ થયો-અને આવા જ કોઈ દેહે, અને આવા જ કોઈ જન્મમાં, પ્રવાસીએ તે, આત્મકુંજ-તે રમણીયતા-તે દર્પભાર અનુભવેલો. કલ્પનાના પ્રદેશમાં ફરતે ફરતે કોઈવાર તેણે આવો જ પ્રદેશ કલ્પેલો; અને સર્વ અવરથા અને અનુભવનું સાક્ષી, મન બિચાર સ્થુલ શુદ્ધિને સમગતી શકે એટલી સ્પષ્ટ સંસ્કારિતાવાળુ ન હોવાથી, મુઝાય છે.

ધણીવાર, જીવનનાં ધણાં વર્ષ, સ્થૂલચર્ય અનુભવતા આત્માઓને જે લાવનાનું ઝાંખું સ્વપ્નમુદ્દા ન આવ્યું હોય તેથી લાવનામોદાગિતીનો અહભૂત અત્કાર, કાલ પૂર્વે ન જોયેલી અખિમાં અખિ પડતાં જ એ આત્માના અખપડ યોગ સાધી દે છે; આ યોગ કંઈ એક ક્ષણના સહવાસનો પરિણામ નથી. ચિન્કળ પૂર્વે એ જે આત્માઓએ સહવાસ પૃથ્વર પ્રવાસ આરંભ્યો હતો-અને પરસ્પરના જીવનપન્થના પ્રવચન સધિસ્થાનપર બેઠો થતાં જ-અભિજ્ઞાન ઝળકી ઉઠ્યાં-આખ સાથે આખ મળતાં પ્રાણ વિનિમય થયા અને સારથી સાચન કાળ સુધી તેમના અપ્રમાદમયોગનો સામુજ્યમોક્ષ આમ સિદ્ધ થયા. કોઈવાર આ પન્થનાં કપરાં પ્રલોભનોથી પન્થ પાછા જુદા પડી જાય છે ? વળી એક ખીજની રોધમાં લવારણમાં પ્રવાસ ચાલ્યા કરે છે અને અનુભવે ધકાઈ ફરી અનુકૂળ સંસ્કાર ભગવાની સામગ્રિ મળતાં જ યોગ ઉપર થયેલો વિયોગાભાસ નષ્ટ થાય છે.

કોઈવાર કંઈકાલ પ્રેક્ષાં સુલેષો લયગાનના સ્વરૂપનો અનુભવ, સ્થનિદારા કરવા, મન-મા ધમ્મજા થાય છે-પણ સારે જ હોને ખગર પડે છે કે તે લય તો શ્રવણની ઉત્તર દશ્યે જ ક્યાંક લપાઈ ગયો છે. બહુ બહુ શોધ કરતાંય પાછો તેનો પતો લાગતો નથી, છતાં તે નહિ જ મળે એમ પણ નથી. કોઈકવાર-મૂઢિતાઓ કે વર્ષો પછી એ કોઈ સુલાગી ક્ષણે, અણધારી અનુકૂળ સામગ્રિ ઉત્પન્ન થતાં જ, સ્વસ્થ નિસર્ગવત અવરથામાં મન હોય, તારમેળ જમાવેલી પીણા-અંશુલી સ્પર્શમાત્રની રાહ જોતી હોય, તેમ સુમગીન જલાશય જેવું મન હોય-એટલામાં કોણ જણે ક્યાંથી તે જુનો, આવાપ વાતાવરણના અલ્પ અલ્પમાંથી રણકી ઉઠે છે અને જણે અપરિચયની પળ પણ વચમાં ન મળે હોય તેમ સાક્ષાત અનુભવરૂપ બની રહે છે.

કોઇક વાર કોઈ મનોહર ઢેરો નજરે પડી ફરી નજરથી દૂર થઈ જાય છે. બલે જોતી વખતે મનમાં તે જાણી દાતરાષ્ટ્ર મયેલી લાગે-હંમેશ માટે ન બૂંસાય એવી જાણ પાડતી લાગે-પણ નજર પામેથી દૂર થતાં જ, વા હંધક સમય પછી, અનેક યત્નો છતાં તે પુનઃ અંતરચક્ષુ રક્ષામે ખડી થતી જ નથી. જેમ જેમ મન તેનું ધ્યાન ધરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તે જાણી તો ત્રાંખી જ પડતી જાય છે. પછી એ જ ઢેરો ઉપર જનકેસાની કરનારને બીજી જાણી જોવી શકતી નથી તુલસી મસ્તક નમાવવા જેટલી મનોરમતા તો તે જ જાણીમાં હતી અને છેવટે તુલસીદાસ જેટલી ભક્તિસિદ્ધ ન હોતા મન બાપડું તે જાણીને પાછી રમ્પટિદાસ પ્રત્યક્ષ કરવાની આશા છોડી દે છે, છતાં કોઇક ઠાણે, જ્યારે સ્વપ્નેય ખ્યાલ ન હોય ભારે, એ જ જાણી, ઓચિન્તી આંખ સામે હવામાં ખડી થઈ જાય છે. મને શુભાવેશે. રસ્તો ફરી તેને જાણે મળી આવશે. હોય-અજાણતાં પણ ભાગ્ય યોગે મન બેચના સહચાર પન્થનાં સધિ સ્થાને આવી પહોંચું હોય-તેમ તે ફરીથી તે રૂપનો સાક્ષાત્કાર અનુભવે છે. અને યુગની વિરુદ્ધિ છતાં જાણે પગપૂર્વે જ સ્વીકારવામાટે નાંખેલો અન્તરપટ ખમેડી નાંખ્યો હોય તેમ જ મનને લાગે છે-તે જ આખો, તેજ રિમનપ્રભા. જેવું તેનું અન્તરધાન અણધાર્યું તેવું જ લેખું પુનર્દર્શન અણકદંબુ !

જમત્ તીર્થની શ્રવનયાત્રાના પ્રવાસીઓને આવા અનેક પ્રુણપાપના પન્થો પૂર્વે બ્રૂસાઈ ગયા છે, અનેક પાછા સમુચિત સામગ્રિનો ઉદય થતા જ પુનઃ આવી મળે છે. પ્રુણમય સામગ્રિનો ઉદય કરતા આવડે તો બ્રૂનકાળના ગર્ભમાં રહેલ સર્વ અનુભૂત સુખોનો પાછો આલ્લાહ અનુભવી સકાપ-ઉભય પ્રકારની સામગ્રિનો ઉદય કરવો વર્તમાન માનાધીન છે અને વર્તમાન પુરુષાધીન છે.

આ નિયમની અણૂમિત જે જાણે તે પોતાનાં પ્રયાસમાં નિષ્કણિક ગુલાબ જ પાથરી શકે છે. કુમારે લીધેલા સંસ્કારોની પુનરાવૃત્તિ અટકાવવા તે, તેવા સંસ્કારની ઉઘોતક સામગ્રિથી દૂર વમે છે. તે સુન્દર સુવાસ ભરી પ્રુણયાત્રીમાં જ ફરે છે તેથી તેની ચારે પાસ શતાવધિ જન્મોમાં સુધેશે સૌરભ પહેડા રહે છે લલિતમૂર્તિઓને જ તે ભાવનામાં ખડી થવા દે છે અને તેની ચોપાસ લાલિત્યની જ સંદિ ઉભરાઈ રહે છે. અનન્ત કાળની મુસાફરી દર્મ્યાન તેણે અનેક આલ્લાહમય માર્ગપર પ્રવાસ કર્યો હતો. આ જન્મમાં તે આલ્લાહજનક પ્રુણ માર્ગપર પ્રવાસ કરે છે તેથી તે સર્વ માર્ગોની પાવન સધિએ ફરી ફરી આવે છે અને ત્રણે કાળના લલિત સુરો જ તેનાં શ્રવનમાં સુર પૂરે છે. પ્રુણપન્થ ઉપર પગ મૂકતા જ ને શુભાવે તો વ પન્થાભિજ્ઞાન, પણ પન્થ નહિ, કારણ પ્રુણ-પતનનો કન્યાણુપન્થ અનન્થ છે.

તાન્થ પગ્યા વિષયેડપનાય ।

જીવનનાં દેણ.

લેખક:-૨૧. અરદેશર ફરામજી ખખરદાર.

ધીરી ધીરી ઓ બહેન !

ધીરી તુ બોલ, મહારી બંસરી !

ત્હારાં ઘેરાં ઘેરાં વેણ :

ધીરી તુ બોલ, મહારી બંસરી !—

ધ્રુવ.

ધીરી ધીરી તું બોલ,

ઝરણુ દેયાનાં બોલ,

જગત પોણમ પોણ :

પરમ કૌતુકનાં ફેણ :

ધીરી તુ બોલ, મહારી બંસરી !—

ધીરી.

(સાખી) આમે આમે જાય, સુંદરનાં જગતી મરી,

પ્રેમ રડે ને ગાય, ભરતી ઓઠે માનતી !

ઉગે ઉગે સદાય,

ખીલે ખીલે કરમાય,

ભરે ભરે દયવાય.

જગતમહનાં યેન,

ધીરી તું બોલ, મહારી બંસરી !—

ધીરી.

(સાખી) કૃપડાં જાગે જ્યાર, પ્રેમ ધૂમી રહે કાઠિયો,

પાન ખરે તે વાગ, જાય ઉડી જયમ વાયગો.

એવા એવા છે નેહ,

દોડે દુનિયાની દેહ,

પડે અવતી જગ એહ.

એ તો અવનનાં દેણ !

ધીરી તુ બોલ, મહારી બંસરી !—

ધીરી.

ધીરી, ઓ ધીરી, હા ધીરી,

ન થા તુ અધીરી,

અમીરી ફરીરી.

સખીરી ગા તું વીરી.

ધીરી ધીરી ફિનરેન,

ધીરી તુ બોલ, મહારી બંસરી !

ત્હારાં ઘેરાં કોડાં વેણ :

ધીરી તું બોલ, મહારી બંસરી

ધીરી ધીરી ઓ બહેન !

ધીરી તુ બોલ, મહારી બંસરી !

રૂઝવેલ્ટનું શારીરિક બળ ને તેની પ્રાપ્તિ.

લેખક.-ન કંચનલાલ વામુદેવ મહેતા બી. એ., એસએલ. બી.

કનેસ થીઓડોર રૂઝવેલ્ટની છેલ્લ માં છેલ્લી છબી;
ઉરડીઅર બેના રહેવાના રહેવાના મકાન પાસે.

પ્રત્યેક મનુષ્યને-પ્રત્યેક પ્રજાને પોતાના જીવનનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર છે એવો મહામહારાજનો સિદ્ધાન્ત રવીકાગનાર અમેરિકા દેશના પ્રસિદ્ધ રાજદ્વરી પુરુષ, એક સમયના અમેરિકાના પ્રજાપ્રીય શાસનના પ્રમુખ

કનેસ થીઓડોર રૂઝવેલ્ટ એક વખતે પોતાના વ્યાયામ સિદ્ધાન્ત કુપરને એવું કહ્યું કે, “જો મહારાજ હાથમાં હોત તો હું પણ એક દશની સાથે અનિયારમી આસા કરતો જાન. અને બીજા દશની માફક એ આસા પણ, જીવાન અને વૃદ્ધ, ગરીબ અને તબક્કર, રોગી અને નીરોગી-દરેક મનુષ્યના કલ્યાણને વારતે જ હોત. એ આસા એ હોત, કે તું અને તારી પ્રજા અને તેમનીય પ્રજા તારાં પોતાના જ હક્કને ખાતર નહિ, પરંતુ ત્હારી સતતિને ખાતર-સમાજને ખાતર-દેશને ખાતર અને આખી માનવ જાતિને ખાતર-કોઈ પણ પ્રકારની દરરોજ નિયમિત કસરત કરજો.”

“જો વિવેક અને શુદ્ધિપૂર્વક કસરત લેવામાં આવે તો ક્યારનાય આપણા સંબંધ મેનેટેગિયમ અને ઇસ્ટિલાલો ભરી કાઠનારા હળારો માર્કેટગ્રાઓનાં અકાળ મૃત્યુ નિવારી થકાય.”

“ચાળીસ વર્ષની ઉંમરનો પુરુષ તે તો હવે વૃદ્ધ ગણાય અને રસ્તામાં ચાલતાં રવડી પડે, અને ધક્કા ખાય” એ શું દિલગિરીની વાત નથી ? એ ‘સમયે’ તો મનુષ્ય પોતાના જીવનના ખરેખર ઉપયોગી અને કિંમતી પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરતો હોવો જોઈએ. કાર્ય કરવાની અગત્ય શક્તિઓ એ ધરાવવો હોવો. જોઈએ ત્યારે અને તેને બદલે અકાળવૃદ્ધ થઇ દાકતર કે સર્જન, પૈદ્ય કે બુવા-કાંઈ પણ જાતના ખાસ અનુભવીની સારવાર નીચે હોય છે. કાં તો જ્ઞાનતંત્રો બગડેલાં હોય છે તો કાં તો અપચાની ફરિયાદ કરે છે. કંઈક ને કંઈક દરદ-પછી તે ફેફસાંનું-ગરદાનું-અમે તે જાતનું પણ-હોનાનું જ. આતુ જો મૂળ કારણ એમનું તપાસીશ તો એ જ કે યુવાવસ્થામાં શરીર તરફની એમનું બેદરકારી અને આરોગ્યશાસ્ત્રનું એમનું અજ્ઞાન, એમણે જે રજીસ્ટર આઠ વર્ષની વયે.

રજીસ્ટર હાર્ડવર્કમાં એન્ટ્રીએટ થયા પછી.

એટલું જ જાણ્યું હતું કે ચંદતા લોહીમાં કસરત ફાપાકારક છે અને તે હમેશ લેવી જોઈએ તો એમની આવી મક્કાલ દશા ન થાત. ”

“કુપર, તમને નથી લાગતું કે ઝોજામાં ઝોછી ગણતરી કરતાં પણ યુનાઇટેડ રોટેસમાં ૭૦ ટકા માણસો એક અગર બીજી જાતનાં દરદોની બૂમો માર્યા કરે છે ! દસની અંદર સાન જણ તન્દુરસ્તી ભોગવતા નથી ત્યારે શું ધારતું ? હું તો જાણીને અગત્ય ધાડું છું કે આપણી પ્રજામાં આટલી જાંધી શારીરિક નિર્જનતા છે. હજારો સુકલકડી આપણી નજરે પડે છે પણ જો તેઓ થોડી પણ અંકસરત લેવાની ટેવ રાખે તો ભવિષ્યમાં એમનાંમાં ધણી

ઉત્તમ પ્રકારની સામાજિક કે આર્થિક કાર્ય બાળવવાની શક્તિઓ ખીલી આવે. અને થોડા પ્રમાણમાં પણ શારીરિક કે માનસિક વધારો એમની જગત્ વ્યવસ્થા રીતે કાર્યકુશળતામાં પ્રસાપાત ફેરફાર કરી શકે."

"આરોગ્યની પરીકામાં કેટલાએ જણા નાલાયક માત્રમ પડે છે? શું આ શોકપ્રદ, નિરાશાજનક અને શરમભરેલી વાત નથી? અને તેમાં શે વળી જ્યારે આપણે દબાવેલી છીએ કે આ નાપસંદ થયેલામાંના ધણાખરા ૨૧ થી ૩૦ વર્ષની વયના હોય છે-કે જે વયમાં શરીર કેવળ તદુરસ્ત અને મસ્ત જ હોવું જોઈએ-નેવે વખતે તેઓ નામર્દ જણાય છે. ત્યારે તો હૃદયમાં

દિલ્લગિરીનો જગરો દટકો પડે છે. પરીદોષને આ અરોગ્યનાના કારણો નવાસના લાગ્યું છે કે તે સર્વ નાનપણમાં કસરત, ખોરાક અને એવાં આરોગ્યવિદ્યાના રિખયો ઉપર ધ્યાન આપતા દૂર થઈ શકતા."

"જ્યાં હજી નિરાશા થયેલા કાર્ષકારણ નથી એ દોષોને યિલ્લક્ષ્ય દૂર કરી શારીરિક યોગ્યતા મેળવવાનું કસરત તેમ જ અન્ય ઉપચારોથી બની શકે તેમ છે."

"ખરી રીતે જોનાં, રાત્રીની બેઠકારી અને ગરમતને લીધે જ આ પરિણામ આવ્યું છે. પરંતુ હવેથી આપણે એનું જોઈએ અને જે જે પ્રયત્નો એ દોષોને દૂર કરવાને વાસ્તે આપણે કરી શકીએ

રૂઝવેટ આનંદની ખરી મસ્તીમાં.

તેમ છીએ તે સત્તર આદરવા જોઈએ. જેથી દેશની આટલી બધી શારીરિક દુર્દશા ફરી નજરે ન પડે. એ કરવાને આપણે સખત મહેનત લઈ, અનેક માર્ગો શોધી ફલાડવા જોઈએ. જે અવિધ્યમાં આપણે અમેરિકાને એક સક્રિયમાન અને વીર પ્રજા તરીકે મળ્યાવા ઇચ્છતા હોઈએ તે તે માર્ગો હરેક ઓપુર્ય કામમાં લઈ શકે તેવા રચાવા જોઈએ."

"મહારે અત્રમસ્ત, અગ્રય પ્રકારની જીવન ગતિ, લુસ્તો, તેમ જ સહનશીલતા ધરાવનારા આ પુત્રો છે અને એમના એ ગુણોને લીધે મહત્તે એક સાચા પિતા તરીકે મગરૂર ધરાવે છે. એમની યોગ્યતા શારીરિક કેળવણીના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનથી અને અભ્યાસથી સંપાદિત

થયતી છે નહિ કે માત્ર ઉત્તરજન આપીને આપો સ્ત્રો છુ એમને જગત્કરતી સુધા કરીને
સરત લેવાની નહિ ફક્ત પાડી હતી તેથી અત્યંત તેઓ કસનતગાથમા કંઈક સાઈ કરી દેખાડે

એના વાસ્તે મહે તેમને અનેક
અનેક જાતના ઈનામોની લાનનો
પણ આપી હતી "

“દુનિયાની અદર આ વિષય
મહેનીજ કોઈપણ ઉપયોગી નિયો
જના વધારે તો નહિ પરંતુ તેમના
જ પ્રમાણમા તો જરૂરનો લાગે છે
કારણ કે શરીરના જગ ઉપર જ મન
બનો માનસિક વિકાસ સલવી શકે
છે સામાજિક, નૈતિક, ધાર્મિક અગર
આધ્યાત્મિક દરકોઈ પ્રદેશમા આરો
ગરણા પુરો જ કંઈક ઉત્તમ કામ
કરી શકે છે "

“જાતિ અનુસાર અને એ લાભ
જ્ઞાન હોવાને લીધે એ પ્રત્ય ઉપર
સિખામણરૂપે એ શબ્દો કહેવાનો મહેને
અધિકાર છે મહારા જાણપણમા હું
છેક નિર્મળ હતો જેથી મહારી
માનાએ મહેને ન્યુયોર્કમા જોન તુડની
કસનતગાથમા મુક્યો હતો તા
માત્ર એક જ વર્ષમા અનુભવ
લેવાથી મહેને માનુષ પડખુ કે અહિ
સિખનરામા આરતો વ્યાયામનો
સિદ્ધાક્રમ ગમે તેવા નિર્મળ થઈ
ગએના જુવાનીઆનો શારીરિક
ઉદ્ધાર છે એ વયમા અધ
પાતના એક રક્ષણરૂપ છે અને
જદાવસ્થાની અદર અકાગ વિનાશનું
એક નિવારણ છે "

સ્વેચ્છાની વહાણક મુખાકૃતિ
જેવ કુપરના 'દેવકામ' માથી પદર દિનસની સખત કસરત અને સ્નાન રિગેરે ઉપ-

ચારો લીધા પછી જતા જતાં વળી કર્નલે પોતાના હમેશના ઉમરાવા ઉત્સાહથી કહ્યું કે,

“જેક, અહિંયાં મ્હારો આનન્દમા વખત ગયો અને મ્હને આજે લાગે છે કે તમારી પેઠે હું પણ જો આ પ્રમાણે જીવન માળું તો મ્હને હમેશ આનન્દ મળી શકે. નબળા પાંધાના પુર-
મેને, જેમ તમે મ્હને શારીરિક કેળવણી અને નવી જુવાની બદલા નેમ હું પણ નેમને આપવા
મ્હારી મંજાવમાં લઉં તો હું મ્હારો નથી કે એવો આનન્દ એમને જીવન વિષયમાં આવી શકે,

રૂઝવેલ્ટ જાહેરમાં બાપજી કરતી વખતે.

અને સંતોષનું સિખર તો ત્યારે જ જબાલ કે ત્યારે તેઓ જૂઠાં પડતાં અમારી સાથે દાય મેળવી
મ્હને કહત કે, “મુરજી! ખરેખર અમારામાં કઈ જોર જ પ્રકારના ઉત્સાહ અને જગા આવ્યા
છે. આપ આનાં કરતાં બીજી કોઈ પણ શ્રેય અમારું કરી શકત નહિ.”

કર્નલ થીઓડોર રૂઝવેલ્ટ અમેરીકા નો શુ પણ આખી દુનિયામાં હાલ વળી ઉચા
પ્રકારની ચકિત ધગવતા પુરુષ ગણાય છે.

ફઝવેટનું બળ તે લગાયક જાતનું છે. અને જાગ્યે જ એ બળ એમને અથાવરૂપે વાપરવું પડ્યું છે, જે તકરારમાં એ હોય છે તેમાં સહાભા પક્ષને પ્રથમ હુમલો કરવાનો સાગ જ મળતો નથી; ફેરફાર વખત તો એ પ્રથમ જ ખીક ઝડપતા હોવાથી એમના પ્રતિરૂપર્થિઓ નરમ થઈ જાય છે.

અને એમનો સ્વભાવ જ મિત્રાશુ કિવકઝોટનો જ અવતાર જેમાં ને તેમાં વિરુદ્ધ. અચળત, સત્યને ખાતર અગર સમાજમાંથી કોઈ આડખીવીને દૂર કરવી હોય ત્યારે એ તકરાર ઉગવતા

અને એક ઠરનસને શામે તેવી રીતે એ વધો જણાવના એમની કુક્ષિત પ્રયુક્તિ-ઓમાલાગ્યે અપૂર્ણતા કે શિથિલતા જોવામાં આવી છે, અને જ્યારે એ કોઈ પણ જાતની રસાકસીમા ઉતરે છે ત્યારે એક આજન્મ-વીરની માફક તેના અત સુધી જાય છે.

જ્યારથી ફઝવેટ લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા ત્યારથી એમની પ્રવૃત્તિઓમાં પોતાનું શારીરિક અને માનસિક બળ એમણે મોટા પ્રમાણમાં વાપરી નાખ્યું છે. એમની કાર્ય શક્તિ ઉપર આ વીસ વર્ષમાં એટલો તો બોળો પડે છે કે જે એમની જગ્યાએ એવો બીજો કોઈ એ જો પે'એ હોત તો ક્યારનોએ તે અવાસ ઘઈ ગયો હોત પણ એમની જીવનશક્તિ અને સૌંદર્યનો અગ્નનો જ્યોત્ષ્ણ હોવાને લીધે જ એ આટલો વખત ટકી શક્યા છે પરંતુ આટલું બળ હોવા છતાં એમને પણ અતિશય બોળે દયાળી ફેનો હતો. કોઈ પણ મનુષ્યરૂપી યંત્ર એવું નથી કે દહાડા અને દહાડા અને મહિનાના

મૃ. જેક કુપરના હેલ્થ કાર્મમાં ફઝવેટ
હોવાની કસરત કરે છે.

મહિનાઓ સુધી ગડમથય કરી થાકી ન ગયું હોય ?

જોકે આમ ફઝવેટનાં અસાધારણ પરાક્રમોએ એમને દુનિયામાં પંકાયવા અમર પુર-નોમાં સ્થાન આપ્યું છે છતાં પણ આખરે એ નાશવાન પુર છે. સદ્ભાગે એ પોતે પણ જાણે છે કે એ યંત્રની શક્તિ મર્યાદિત છે અને વધુકે બોળાથી કદાચ ખૂબી જાય. એમને ખ્યાલ છે કે એ યંત્રનું પ્રેશર-જેઝ દયાણ માપ મીટા ઉપર ક્યારે આવે છે જેથી અમિ સળગારી નવીન બળ આપવાનું કામ શરૂ થાય. આવું જો કે કર્નવને લાગ્યે જ કરવું પડ્યું છે છતાં પણ જ્યારે

એવા પ્રસંગ આવતા હતા ત્યારે કોઈપણ જાનની મદદથી રાખ્યા વગર તરત જ તેની જરૂર એમણે જોઈ છે. અદ્યતન, રોડીઝની અંદર જંગલી ગેંજના સિકાર, કે આફ્રિકાના જંગલોમાં મિટીની કેડ, કે દક્ષિણ અમેરિકામાં સખત ગરમીની વખતે શોષબોળ, કે ખડખડા પહાડો ઉપર ચડ-ઉતર-ગમે તે પ્રવૃત્તિ હોય પરંતુ તેમાં હેતુ એ જ રહેતો કે શારીરિક શક્તિઓને સનેજ કરવી. પેણુ શક્તિસંગ્રહનો એમણે છેલ્લો પ્રયત્ન કંઈ દુરના જંગલોમાં નથી કરવો પડ્યો. એ તો વૃદ્ધ બોક્સીંગ માગ્તર પ્રેફેસર જેક કુપરના હૃદય ફાર્મ તરીકે જાણીતા ધવેરા નવી જુવાની બક્ષનારા રથાન ઉપર આદરવામાં આવ્યો હતો.

હુંમાં કર્નલે ઉલ્લાટલાક વર્ગોથી પોતાનું શરીર જોટથી દઢ સુધી કામ કરી શકે તેટલે સુધી પહોંચ્યું છે. એક વખત જરા સિયિસનાં આવી મધ હર્તી પશુ-તેનું કારણ એ હતું કે એમણે શરીર કરતાં મગજને વધારે તરફી આપી હતી. કર્નલના જુવાન વયના નબળા શરીર ઉપરથી જેક કુપરે જોણુ હતું કે જ્યારે માણસનું શારીરિક બળ કમી હોય છે ત્યારે જીવનકસદમાં એને ધણાં વિધો જણાય છે.

શારીરિક કેળવણી એ રૂઝવેલ્ટના ઉદ્ધાર તરીકે પરિણામ-પામી. એક નબળાં બાંધામાંથી એમનું શરીર, બાજના જમાનાના એક ધણુ જ શક્તિમાન, આયાદ, અને ખડતર-પુરુષના નમૂનારૂપ ધર્મ-મધુ. કુપર કહે છે કે જો તેમનાં પ્રવૃત્તિમય સમય વખતે તન્દુરસ્તીની રેખિ એ ન હોત તો જે ઉપયોગી બોજો પોતાના ખાનગી તેમ જ પ્રજા જીવનમાં તેમણે ઉદાગ્યો છે તે કદિપણ ઉઠાવી શકત નહિ, તેમ જ શોષબોળ પાછળ કરેલી મુસાફરીઓનો થાક અને અગવડ પણ વેડી શકત નહિ. જ્યાં એમના જીવનમાં કદિપણ પહેલાં જોએલા નથી તેવા અનેક જાનના વાતાવરણ અને ઈંડીગરમીવાળા પ્રદેશોમાં એ ફર્યા છે. આ પ્રમાણે કમોડી કરાવે તેવા દરેક સાહસમાંથી તેઓ એક આઘાત, શક્તિમાન અને કંસરતખાજ જુવાનીઆની માફક શરીરને સાચવી શક્યા છે.

જેક કુપર કહે છે તેમ આ બદિસ કુદરતી રીતે કાંઈ આપી જતી નથી. એ તો આપણા શરીરની જીવન શક્તિમાં જ રહેલી છે.

એક વખતે કર્નલને આફ્રિકા, અમેરિકા કે પશ્ચિમમાં કંઈક જવાની ઈચ્છા ધર્મ હતી જેથી તેઓ પોતાનો સમય ઘણી દરેકસરથી ગાળતા હતા. આ જ કારણથી કદાચ એમણે પોતાનું શરીરબળ સંગ્રહવા અને વધારવા માટે વ્યાવહારિક, કૃત્રિમ, છતાં સાત્ત્વીય પદ્ધતિએ ચલાવ્યાની 'રીપર શોપ'માં જવાનું ગ્રહણું કર્યું.

ખાનખર રતુમાં એક દિવસે કર્નલ રૂઝવેલ્ટ કુપરના ફાર્મમાં આવ્યા. કુપર કાંઈ તમને આટલીમાંથી કાઢી તન્દુરસ્તી નથી આપતો. તમારે જ એ તન્દુરસ્તી મેળવવાની છે અને તે મહેનત-ધણી સખત મહેનત કરીને. સિણ્ધાર ચવા પછી તરત જ કર્નલે કહ્યું, "જેક! શરીરને જરા રીપર કરાવવા આવ્યો છું. 'કામ કંઈ' કહેણુ નથી. 'હાડકાં પાંસંગાનિ ટાંકટ કરવાં' અને

માસ જરા ઉખાડી નાખતુ જસ એટલુ જ, અને તે કરનામા તમે ખા છો એમ મ્હે સામજ્યુ છે ”

કુપરે મ્હુ — “ નેન સાહેબ! આપ આ યા જાણી દુ ઘણો ખુશી થયો છુ મહારાથી બનતા પ્રયત્ને આપની તખીઅન સુધારી આપીન આદિ આપ ખુશીથી રહો ઠાઈ જાતની ચિંતા કરનાતુ કાનજી નથી આપને જે જોઇશે તે ‘કારખાના માંથી મળી શકશે.’ ”

કર્ન — “ પણ જોડ, મહારો જદરામિ જરા વધારે પ્રમદ છે અને તે હમેશા એવેને એવો જ આમ હોનાથી મહારી જીવન સકિતઓને નુકશાન કર્યા વગર તમે કદ રીને માસ જોતુ કરી શકશે? ઉપરામ મહારાથી નહિ યાપ ”

કુપર — “ અરે! એમા કાંઈ નથી ખાધા વગર ન રહેનાતું હોય તો જેટલુ ખનાય તેટલું ખાતે માન એક વાતું કરતુ પડશે ”

કર્ન — “ શુ ? ”

જે — “ હરોજ રહવારમા ઉઠીને નાસ્તો કર્યા પહેના પાચ માઇન કરના જલુ જેથી આગને જિવમે લીધેતો વધારાનો ખોરાક ભરમ થઈ જશે અને પાઠો નાસ્તો કરનાને તાગ થઈ જશે ”

કર્ન — “ જોટો, એમા શુ! મ્હે તો ધાર્યું કે કર્મ મહાખોડુ કામ હશે ”

આ ઉપરથી ચેખકે, આ નિખ્યાત શારીરિક સિદ્ધાન્તે, અજમાવેલો ઉત્થાર વિસ્તારથી જણાવ્યા નિનમ્હુ એમણે જણાવુ કે એનું વિચનનાર કથન એક દિવસનો કાર્યક્રમ જણાવી દેનાથી સપૂર્ણ જાણી શકારો

પ્રજ્ઞાનાના રૂપે કુપરે જે કે ગોણુપણે પરતુ ખામ ભાર મુખીને કન્યુ કે ભાગ્યે જ બે માથુસોને એક જ પ્રકારનો ઉપચાર કરી શકાય છે જે વ્યાયામ સિદ્ધિ પોતાના ધધામા સપૂર્ણ નિજન મેળવવો હોય તે તેણે માથુસ માથુસના રોગના ચિન્હો જાણુના ઉપરાત ખાસ કરીને એમનો શારીરિક અને માનસિક સ્વભાવ ખાસીઅતો મનોરૂતિઓ, અને આલસ્યવગત જેવી અનેક ખામતો કે જેના ઉપરથી માથુસ માથુસનો ફેર માનમ પડી આવે છે તેનો એણે પૂરેપૂરો પરિક્ષક અને અભ્યાસક થતુ જોઈએ

કર્ન રજવેલ એકાદ પંખવાડિયુ હેથ ફાર્મમા ન્હા હતા દરરોજ એમને રહવારે પોણા છ રાત્રે જગાડનામા આવતા — વાગતામા એમને કપડા પહેરીને દિવસના કાર્યક્રમ વાસ્તે તો તૈયાર થઈ જવાનુ હતુ

પ્રથમ મ્સરત તો એ જ હતી કે હેથ ફાર્મમા તળાવની આસપાસ દોડીને એક પ્રદ દિશા કરવી રસ્તો ઘણો ખાડાખડિયાનાથો અરે વાકેચુકો હોવાથી સ્નાયુને અત્યત સારી કસરત મળતી તેમ જ ખુની હામનો પણ લાભ થતો પરતુ એ ઉપરાત વધારે આનંદજનક તો એ સમયનો સરોવરનો રણિઆમણો દેખાવ હતો જે જોઈ મન ઉપર કોઈ અવલંબીય પારતૈકિક મજા મળતી જે સહેરની એક સકુચિત કસરતસળામા ન મળી શકે બીજી

કસરત નાસ્તો કર્યા પહેલાં કરવાની હતી અને તેમાં પૂરા પાંચ માઈલ ચાલવું. પ્રથમ બે માઈલ ધીમે પગલે, પછીને માઈલે જરા ઉતાવળા અને છેલ્લા બે માઈલ વખતે ઘણી જ ઝડપથી. આ પ્રમાણે પાંચ માઈલ ચાલતાં લગભગ ૬૦ મિનિટ એટલે સરેરાશ માઈલે ૧૮ મિનિટ જેતી. આથી પેટનો પાછલા દિવસનો વધારો સાફ થઈ જતો એટલું જ નહિ પરંતુ તે ઉપરાંત શરીરમાં સ્ફુર્તિ આવવાથી નાસ્તો વખતે જરા ઓછું પણ ઠીક લાગતી. નાસ્તો કર્યા પછી દરએક કલાક આરામ લઈ પછીની કસરત વાસ્તે એ તૈયાર થઈ જતા. આ પ્રયોગ એમના પોતાના વેજન, લોહીનું દળાણ વિગેરે વ્યક્તિગત ખાસીઓને સરખી કરવાને કરવામાં આવતો, જેથી હૃદય, યકૃત અને શુરદા જેવા ઉપયોગી ભાગો મજબુત થઈ શકતા. બ્યારે બીજી કસરતો એમના સ્નાયુઓને બળ આપતી, તેમ જ ચઢી ગયેલા મેદને ઉતારતી તે પછી કેટલીક રમતગમન રૂપે કસરતો આપવામાં આવતી. દાખલા તરિકે, નાના છોકરાંની પેટે ભોજન પછાડવા, કુદવું, અને રબ્બર બેગમાં હવા ભરી મૂક્યા મારવા વિગેરે; જેથી શરીર પાણી પાણી થઈ જતું. એમાં લગભગ સવા કલાક ગાળ્યા પછી તરત જ પરમેવો ખૂબ ધમીને લૂછી નાંખવામાં આવતો. સાર પછી 'વિષ્ણુતન્નાન'ની વિધિ હતી આ સ્નાનવિધિ એમનો મેં ઉતારવામાં તેમ જ સામાન્ય તન્દુરસ્તી આપવામાં એટલો બધો ઉપયોગી ભાગ લગાવે છે કે જેથી એ સંબંધમાં બે બોલ કહેવા જરૂરના છે.

આ 'વિષ્ણુતન્નાન' અગર 'મકાશન્નાન'ની રચના આ પ્રમાણે હતી. એક આરસપેદાણની પેટીની અંદર વીજળીના ૩૨ કેન્ડલ પાવરના ટિવા ગોઠવેલા હતા. એકેક આરસપેદાણની બનાવેલી હતી. મથાળાના ભાગમાં એક બાકું રાખવામાં આવ્યું હતું, અને ઉંચાઈ એવી ગોઠવીને રાખી હતી કે અમુક માણસ તેમાં બે ટટાર ઉભો રહે. તો તે બાકામાં એના મથાળો ભાગ જ આવતો રહે, અને ડાકું ખટાર રહે. આ પ્રમાણે માણસ અંદર ગોઠવાયા પછી ખૂટકો રહેલો બાકારનો ભાગ હુવાસથી બંધ કરી દેવામાં આવતો જેથી અંદરની ગરમી અંદરને અંદર રહે.

કર્નલ આ પેટીમાં પેસતા તે વખતે ગરમીનું માપ શરીરની ગરમીના માપ પ્રમાણે એટલે ૧૦૨ ડિગ્રી રાખવામાં આવતું. સાધારણ માપ બે કે ૬૮ હોય છે છતાં કર્નલ અમ લઈને તુરન આવતા હોવાથી ગરમી જરા વધારે રહેતી હતી. આ ઉપજતા ધીમે ધીમે અડધા કલાકમાં ૧૧૮ ડિગ્રીના જેટલી વધારી દેવામાં આવતી જેથી ખૂબ પ્રસ્વેદ થતો. માથા ઉપર ટૂંકી પોટલીઓ રાખવામાં આવતી અને પગ દોટકે પૂટ ઉંચાઈ સુધી ગરમ પાણીમાં ભોળી રાખવામાં આવતા. પેટીમાં ગયા પછી દરેક બે મિનિટ એક ડ્રાસ ગરમ પાણી પીનાડવામાં આવતું એટલે અડધા કલાકમાં પંદર સેર પાણી પેટમાં જતું આથી લોહીનું દળાણ ધણી ઓછું થઈ જતું.

આ ઉપચારને કુપર તો ખાસ કરીને વખાણે છે કારણ કે એ આંતરસ્નાન તરિકે એક આદર્શરૂપ છે. આથી રકત ધણી સ્વેદાશયી કરવા માટે છે ને ચામડીના છિદ્રોમાંથી

સવળો કચરો નીચી જાય છે તે એટલે સુધી જરૂર છે કે આજ સુધીમાં શોધી ગયેલા કાષ્ટ પશુ પ્રયોગ કરતાં નણગણો પ્રસેદ આ પ્રયોગ વારી શકે છે

સ્નાનની આખરે એકદમ દડી આપી, માનવનુઓને આ વાત ન લાગે એટલા વારંતે તેની જ ગમીના માપના પાગીથી હિડતા ડુનાગ નીચે એમને બેસાડવામાં આવતા આ પાણીને વીંચે ધીમે ૧૦૨ ડીગ્રીએ ઉતારી દેનામાં આવતું જે વખતે એમને સાચુથી ખૂમ યોળીને નડાડતા ત્યાર પછી બરાબર સાડાનજી મિનિટની અંદર ગરમી નડના પાણીની ગમીને માપે ઉતારી દેનામાં આવતી ઉપર પ્રમાણે ૪૦ થી ૪૫ મિનિટ સુધી નવડા પા પછી આઠ રતનને દવાઓ પછી પાણીની ધાર નીચે એમને બેસાડતા જ્યાં ૧૫ સેકન્ડ સુધી એમની કરેડ ઉપર, જીન ૧૫ એમના બરડાની આડુના નુ એમ જુદા જુદા ભાગોમાં ધાર રે નામાં આવતી જેથી શરીર વાનચોગ થઈ આવતું, અને તુરંત પરસેવો થતો

આ ઉપચાર લોનીની ગતિને ત્રણ પ્રકારે ઉતેજક હોય છે કે જેને વારંતે બીજી કાષ્ટ પશુ સારી રીત નથી જૂદા પડતું જૂ. ઉપચાર પેટની ગમીએ કરનાના અને દરદીની કેડી સ્થિતિ છે ત્રિજેરે માનવો ઉપર જે ઉપચારક બરાબર ધ્યાન આપે તો જ તેનો ફાયદો જણાય છે સ્નાન પછી ચપી થતી અને સ્હનારતું કામ ખનાસ થતું, એક વાગે બોજનનો વખત થતો

જે બરાબર રીતે કર્યા પછી પ્રથમની માફક એમને થોડો વખત આરામ નેવા દેવામાં આવતો જે પછી તુરંત કપડા પહેરી ત્રણ માઈન સુધી ફરના જતું પડતું જે વખતે એમના પેડના સ્નાયુઓને મજબુત કરનાના બાવાઓપચાર કરવામાં આવતા હતા ત્યાર પછી હૃદયનુ બળ વધારનાની કેટલીક સ્સરતો આપવામાં આવતી હતી જે પુરી થયા પછી સાધારણ ગરમીના પાણીના ડુનારા તમે તેમને બેસાડતા એ પાણીની ગમી ધીમે ધીમે ઓડી જરી નડના પાણી જેટલી ફરી દેનામાં આવતી હતી આ પછી તેમના સ્નાયુઓ અલગ ન થઈ જાય તેટલા વારંતે એમને એક માઈન ઉપર પેઢાડી શરીરપગ તેની ખુમ મેન કરવામાં આવતું હતું

આ બધું ૧૫ ક્ષે સાજના પોણા પાંચ વાગના સુધી પહોંચતું તે પછી સાત તાગના સુધી પોતાનો ખાનગી પનવનડાગ મીને માનવુ વડુ મરી એકાદ કનાક ગપ્પા મારવા બેસતા એમને આકાંઈ દેખાન, ગમતી સલામ આે દમમસ્કરીની ટેનને લીધે ખાંડ જનનીથી પડી જતું અને તે સાલગનારતું પશુ દસી હમીને પેડ દુખતું

આટલા વખતમાં એમને સંપૂર્ણ આરામ મળી જતો જે પછી ચોરી રના ઉપર એમને ત્રણ માઈન ફરના લઈ જતા પ્રથમ ધીમે પગને ચારી પછી ઉતાનળા જવાનું હતું અને આવતા તો એમને દોડાવતા જેથી ખૂબ પરસેવા થતો આથી કપડા કાઢી દિન સુધી નાખવામાં આવતું અને પછી ફરી પાંધુ ખુમ મદા થતું

આમ સ્હનારના પાચ માઈન બપોરેના ત્રણ માઈન અને રાતના ત્રણ માઈન મળી કુલ અગિયાર માઈન એમને આખા દિનસમા આનનાની કસરત થતી રાતના ન્યુસપેર વાચી

જસો બાવન વેળુવોની વાર્તા ૩ ૨-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

પોતાની હજારો વર્ષોની જાતની અને પછી એક અગર વધારે સારાં મોટાં એવલ ખાઈ પેંદી જતા હતા. પથારીમાં પડતાંની સાથે જ એક નાના મસ્તીખોર બાળકની માફક ધસધસાટ એ ઉઠી જતા. બીજે દિવસે જાગ્યા પછી પાંચ તેવાને તેવા જ જણાતા હતા.

આવી સખત મહેનત અને કસરત સાથે પોતાનો માયાળુ સ્વભાવ, ને આનંદી વર્તણૂક વિચેરે સહયોગી તો એમનામાં કાયમ જ રહેતા. કસરત કરતી વખતે કંઈક કામની કબજા આવે અગર લોકો કુતૂહલથી જોવા આવે છતાં ખોતે સખદથી કે કાર્યથી એમણે એવું કંઈ ન હોતું. બતાવતા કે જેથી એમનો મિત્રજ ગયો છે એમ લાગે.

કસરત શાળા છોડ્યા પછી એ વારંવાર જોકે કુપરને ટેલીફોન પર કંઈ કામ ન હોય તો યે “કેમ છે, મિ. જેક ૧-૨ હારી તબીબત ખુબ મજામાં છે. દિવસે દિવસે હું જુવાન થતો જઈ છું-તમારી દવા મહેને કીક માફક આવે છે,” વિચેરે કહેવા પણ બોલાવે. અને કુપર કહે છે તેમ કર્નસ તેવા જ છે. માત્ર દિલગિરી એટલી જ છે કે સો વર્ષમાં ફક્ત એક જ પુરૂષ આવે માય છે.

૩૨વેસ્ટનો લગામક, બજા સંજ્ઞામાં લેખકને ૩૫૨ હજીકત જલ્દવાની ઇચ્છા હતી. એમના રહેજ પણ બોળાંખીતાને પૂછતાં જવાગ મળતો કે “માઈક ડોનોવનને પૂછો એ બધી હજીકત કહેશે.” માઈક ડોનોવન ૩૨વેસ્ટનો બોક્સીંગ પાર્ટનર મુકકા મુકકીનો બેડીઓ હતો. બેડીઓ નહિં પણ બ્યારથી ૩૨વેસ્ટ ન્યુયોર્કના ગવર્નર થયા ત્યારથી તે બ્હાઈટ હાઉસ છોડ્યું ત્યાં સુધી એ એમનો શિક્ષક હતો. એણે ૩૨વેસ્ટના એકે એક છોકરા સાથે બોક્સીંગ અને ફેન્સીંગ કર્યા છે. અને એણે જેવા મોટા માણસોને શિક્ષણ આપ્યું છે તેવાઓને અમેરિકાના કોઈ પણ કસરતખાને આજ સુધી આપ્યું નથી.

એક દિવસે મહે એમને પૂછ્યું કે “૩૨વેસ્ટ તમને લગવેલા હોય એમ લાગે છે ?”

માઈક-“લગવેલો ! અરે લગાઈતો જ આવતાર. જે કોઈને થીઆડોર અને ૩૨વેસ્ટ વચ્ચે કોઈ નામ ઉમેરવું હોય તો ફાઈટીંગ-લગવેલો સિવાય બીજું એક પણ બધ બેસતું નથી. થીઓડોર ફાઈટીંગ ૩૨વેસ્ટ. કોઈકે વળી ફેરનીને ફાઈટીંગ વરી થીઓડોર ૩૨વેસ્ટ મુકયું છે. એફ. ટી. આર. આ ત્રણ અક્ષરો જ જાણે ફાઈટર-લગવેલા જેવા કાનને લાગે છે. પણ”-માઈકે આગળ ચલાવ્યું, “પણ આવા લગામક શું છતાં પણ ૩૨વેસ્ટ ધણા નમ્ર, મીયાળુ, વિવેકી અને સુગીર છે; અને ખરેખર, કોઈ પણ કાળે કસરતખાન નીચ સ્વભાવવાળો હોઈ જ ન શકે, એ તો નજાળાપેચાઓ જ હોઈગી ઉપર કંટાળેલા હોય છે.

થીઓડોર ૩૨વેસ્ટ પોતાની લગામક સંક્રિત અને અખંડ ઉત્સાહથી જ આપું અચાગ્ર કામ કરી રાખ્યા છે, કે જેનું માપ કોઈ કાદી શકે તેમ નથી અગર તેની કદર પણ કોઈ કરી શકે તેમ નથી. એ સર્વ એમણે મહા મુશીબતે મેળવેલી અને ટકાવી રાખેલી શારીરિક ચેતનાને જ અજારી છે.

બહાઈ દાઉદની એક વાત હું કેટું. એમના રહેવાના ઘરની ઓફિસરમ કે જે રાતના ૨૮ડી-અબ્યાસગૃહના ૩૫માં ફેરવાઈ જતી તે કોઈક વખતે બોર્ડસીંગ અને ફે-સીંગ ગૃહ થઈ જતી. એક વખતે અમે જાને ત્યાં ગયેલા પહેરી ખુશ આનંદથી જૂની ફેસનની બોર્ડસીંગની રમત રમતા હતા. આ જ સમયે રેઇલવેડ લેન્ડરવેશન કાન્સેસ સમક્ષ મુકવામાં આવ્યું હતું જેને વારતે રૂઝવેટ પોતાની છાંદગીનુ એક ઉપયોગી મુદ્દ લલતા હતા. અમે રમતા હતા તેવામા ખજા આવી કે કેટલાક સેનેટરે રૂઝવેટને મળ્યા આવ્યા છે. પ્રેસિડેન્ટ-કહ્યું કે એમને ઉપર બોલાવો. નીચે આવવાનો મહેને વખત નથી. આટલું કહી ગળામાં રમાલ આંધી દીધો. એક ગવ કાઢી નાખ્યું અને એમને એમ મેનેટરને મળવાને ગયા. “કેમ સાહેબો, શું કામ છે?” એક પછી એક દરેક જણ કહી ગયો કે રેઇલવેડ બીલ એ જ રૂપમાં પસાર થવા દેવું ને ચોખ્ખું, સજાહકારક છાંદવા ચોખ્ખું, વિ. વિ. નથી.

“એટલે કે તમે શું કહેવા માગો છો? જરા ફરી બોલો બેટા.” રૂઝવેટ જરા જુરસાથી બોલ્યો અને શરીર જાણે ધરધર ધુસાથી ધ્રુજવા લાગ્યું. પેલા લોકો તો ગજારાઇ ગયા અને ગાથડ ગોટાવાળી કઈક બોલવા જતા હતા તેવામાં પ્રેમીડ-ટે વચમાં જ પતાની દીધું કે, “સાહેબ, આ જ રૂપમાં બીલ પસાર થશે અને નહિ તો, હું તેને રોકીશ.” પછી એકના સામું જોઈ બોલિતા બોલ્યા, “હું તમારી સ્થિતિ જાણું છું, તમે એક રેઇલવેડ સેનેટર છો એટલે તમારો સ્વાર્થ દેખાતો જ છે, અને—” બીજા તરફ ફરી, “તમે પણ છો—અને તમે પણ. સાહેબજી, તમણાં મ્હારે કામ છે.” એટલું કહી મ્હારી તરફ ફર્યા, અને “માફક, માફ, આરી બા.” કહી સમજાવ્યા. એમના મોંના દેખાવ ઉપરથી જોઈ શક્યું કે એ મનમાં ધણા જ ઉરેડે રાઇ ગયા છે.

અવગત, મ્હાર કામ મહેને ગમે છે ખરું, પણ એ કંઈ જેવું તો નથી જ. કેટલીક વખત એની ઉપર ધણી મારી અસર કરે છે. આવે વખતે જો તન્દુરસ્ત રહેવું હોય તો ખુશ તરેહથી લોહી તરી આવે તેવી રીતે માણસે કસરત લેવી જોઈએ. જ્યારે મગજ યાકેવું હોય છે ત્યારે આની કસરત ધણા આરામ આપે છે.

કેટલીક વખત મેં જોયું છે કે રૂઝવેટ એક એક રમતમા ચાર પોય અને છેક રતવ જેટલું વજન ઓઈ દેતા. એમ આમ છતાં દેહ વખતે ખરું દિશ્વરમ, સહિમ આવી હોય તેમ લાગતા હતા. વૃત્તિઓ સતેજ જણાતી અને પરમેવેદ લૂછવા પછી ગમે તે કામ હાથમા લઈ શકતા. મ્હે ધણીયે વાર જોયું છે કે જે માણસનું કસરતમાં એકાદ રતવ વજન ઓછું થાય તો એ લોથપોથ થઇ જાય છે.

એકઝીક્યુટિવની ઓફિસ-જ્યાં કામની તો નવાઇ જ નહિ-ત્યાં આખો દિવસ ચેતરે કર્યા પછી આરામ લેવાનો એમણે એક બીજે રસ્તો શોધી કાઢ્યો હતો. અને તે એ કે રાતના જ્યારે અધાં ભગ નિદમાં પડ્યાં હોય ત્યારે ધોને તબેવામાંથી ઘોડો છોડી લાવે. જન બીન

જાતે માંડી સર્વારંધ્ર બળ. અને ધોડો થાકે ત્યાંસુધી દોડાવ્યાં જમ. પોતે કાંઈ દિવસ ચાપ્પા હોય એવું મહેને સાંભરતું નથી. એમનામાં એક 'આખલા' જેટલું બળ અને યંત્ર જેટલી સદનશક્તિ છે. અત્યાર સુધીમાં મ્હે જેટલા માણસો જોયા છે તેટલામાં એમના જેટલો મોનસિક અને શારીરિક એક સામરો જોવો ઉઠાવી શકે તેવો મ્હે કાંઈ પશુ જોયો નથી.

અને લાય ! રૂઝવેલ લાચની જોણી શી તે પશુ નથી બાલુના. એ સર્વધર્મા મહેને એક વાત યાદ આવે છે.

એક વખતે કેટલાક વર્ષો ઉપર એમના ધોડા જંગલમાં આઝાઅવળા જતા રહ્યા હતા. તે વખતે રૂઝવેલ જાતે જ તેમને પકડવા નીકળ્યા. ધરથી એ ધણા દૂર નીકળી ગયા હતા. એટલામાં રાત પડી. દંડા બરફ જેવાં ફેરાંથી ઝાપડું પડતું હતું. રહામે જોયું તો દૂર, દિવા જાણ્યા જે ઉપરથી એમણે ધારું કે ત્યાં કાંઈક ગામ હશે, માટે આજની રાત ત્યાં કાઢું. ચાલતાં ચાલતાં ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. ગામમાં પેસતાં જ એક નાની વીંધી હતી પૂછતા માલૂમ પડ્યું કે એ વીંધીને ગોળાથી ઉઠાવી દેવામાં આવતી હતી, કારણ બારણું ઉઘાડી અંદર જોનાં જ એમને જણાયું કે કાંઈક ખીંધેલો માણસ, ખાલા, રકાખી અને ખીંચોરી અમર બીજા જે કાંઈ ચીજ હાથમાં આવે તેની રહામે બંદૂકથી મેળીઓ મારતો હતો. જોનાંની સાથે જ હેરત ઉપર એવી કોની રમત હતી. રૂઝવેલે કાંઈ એ તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ અને એ તો પાસે જઈને શંકડી પાસે કપડાં સૂકવતાં બેઠા. આવી રીતનું અપમાન પેલા માણસથી સદન થયું નહિ. એણે ધારું હતું કે રૂઝવેલ એની રમતમાં રસ લેતો પણ આ તો તેથી ઉલટું જ થયું. આથી સહાગો એ ઉઠીને રૂઝવેલ પાસે આવ્યો અને બેઠ્યો, "એ નાનકડાં માલ મ્હારી સાથે ટેબલ ઉપર અને બોક્ષ શું પીશુ?" રૂઝવેલે કહ્યું કે "હું કાંઈ જતો નથી" "શું તું લેતો નથી?" મ્હોટે અવાજે એ કહ્યું, અને પોતાની પાસેની બન્ને બંદૂકો ધોડા ઉપર આંગળી રાખી રૂઝવેલના રહામી તાકી "હવે આ લાલપુત્ર સરીર નભાવવું હોય તો મ્હારી માગણીને માન આપ નહિં તો આવી જન્યું સમજજો." નરમાસથી રૂઝવેલે કહ્યું "હું આવું તો ખરો પણ તું આ બંદૂકો જરા બાળુ મૂકવાનું કમ્પ્લ કર." એને કહે પેટે બોલતો જોઈ પેલા માણસને નવાઈ લાગી અને જવાને વારતે બાળુ ફેર્યો. રૂઝવેલ ખૂશીપરથી ઊભા થયા અને જ્યાં ખરોબર દટાર થયા કે તરત પેલાં માણસના મ્હોંપર ખુશ જોસથી એક મુકો માર્યો અને એ એવો તો સજ્જડ માર્યો કે પીરતોલને કાઢો થાય તેમ અવાજ થયો. મ્હોં ફરી મધું બંદૂકો ક્યાં જઈને પડી અને અકરી આધને એ ભોંપર પડ્યો. ટેબલ તળેની ચીપ ઉપર માચૂ અફળાયું બ્હારથી માણસો દોડી આવ્યા અને જોયું તો ખોપરી ઉપરથી જેમ નાર ની ઉપરથી છોતરું ઉખડી જાય તેમ ત્યામડી ઉખડી મધ હતી. તરત જ એને નજીકની હસ્પિતાલમાં લઇ ગયા. રૂઝવેલે તો પાંજ આવીને શાંતિથી ઘરોરને ગરમાવો આપવા બેઠા.

ખીજા દિવસે મ્હવારના પેલો માણસ માથે પાટો બંધાવી વીંધીમાં આવ્યો અને બ્હાર રૂઝવેલની વાટ જોતો પાંટથી ઉપર બેઠો અત્યારે દાંત્રુ થેન ઉતરી મધું હતું. એને જોડેલો

જોઈ ગામમાંથી નોકરી ત્યાં પાડી જામશે એમ ધારીને જોવાને વાસ્તે દોડી આવ્યા અને જગા
છેડે જઈ ઉભા રહ્યા.

રૂઝવેટ બહાર આવ્યા કે પેલા માણસે પોતાના હાથ લગાવ્યા અવગત અત્યારે કાર્ય
એના હાથમાં બદલે ન હતી.

“ મિસ્તર ” એણે નરમાશથી અને માનપૂર્વક કહ્યું, “ કાન રાતના મેં એક મૂર્ખને જાને
તેનું વર્તન અના યુ હતું દાર ખૂન લીધો હતો તેથી એમ થયું હશે અસારના હું આપની માફ
માણ છું ”

રૂઝવેટ એના મસ્તકની બહુ દરકાર કર્યા વગર હસ્યા અને એણે લગાવેના હાથને
પોતાના હાથમાં લીધા પોતે ત્યાં સી રીતે આવી ચઢ્યા હતા તેની હકીકત કહી અને પડી પોતે
વેગ આનના નીડળ્યા.

આ વાત આટલેથી જ અટકતી નથી કારણકે ઉપર કહેયો માણસ હાર પડી કેટલેક
વખતે રૂઝવેટના “ રફ રાફ ” નામથી જાણીતી થએલી ટુકડીમાં દાખલ થયો અને હાન
તેઓ એકબેકની સાથે ધસી સારો અનધ ધરાવે છે ”

માફકે સમાપ્ત કરતાં કહ્યું કે આ પછુ રૂઝવેટના સમન્ધમાં એવો જ એક દાખલો છે કે
જેમાં એમનું લગાયક બળ લગાઈ સમાનવાને વાસ્તે ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યું હતું *.

* રિચર્ડ એમ વિનસના એક લેખના આધારે—ક.

કર્મન યોગોદેશ રૂઝવેટ હમણા જ સ્વર્ગાસ પામ્યા છે એથી જગતમાંથી આજ એક મહાન વ્યક્તિ
અહરંથ થઈ છે એમના જીવન સંબંધમાં બીજી ઉપયોગી બાબતોપર એક નવો લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા
અમહારો અભિલાષ છે ચલાવે રૂઝવેટનો અમર આત્મા શાન્તિ ભોગવે—સ આ.

અમની પ્રવિણતાગર રૂ. ૧૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

ઈષ્ટપ્રાપ્તિ.

(કુંડી વાર્તા.)

સેખક-રૂ. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ.

“ અરિ ! આટલી બધીવાર આજ ક્યાં રહી હતી ? ”

સંધ્યાકાળનો સમય થયે ગયા છતાં, પ્રભાવદમી તેમની લાલેજ થેર નહીં ઓવવાથી બાળના દરવાજા બંધી તેની તપાસ કરવા જતાં હતા. તેવામાં તેને જગા ઉતારવો પડે સામી જ જોઈને કંઈક કપકાના રૂપમાં કહેવા સાચાં.

તે કંઈ ઉત્તર આપે તે પહેલાં તે માથાંને ઘાટું કે આજ કંઈ તેની આંખમાં નવીન તેજ પ્રકાશનું હતું અને તેના મોઢા ઉપર આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. તેથી તેનું મદ મંદ દારમ પશુ છૂંપું રહી શકતું ન હતું.

“ આજ તો, માથાં, અમારી ટેનીસની રમતમાં ખુબ મંત પડી હતી મડમ સાહેબ પોતે પણ રમવા બાબ્યાં હતાં ! ને અમારી કાલેજમાંથી મ્હારી સાથેની મ્હોડી મ્હોડી બાળાઓ પણ કેટલીક સાથે રમી-” હંત કસિદાઓનો શુભ પ્રકાશ પાડતે પાડતે ઝલકતે મ્હોંએ ચંદા-નનાંએ માથાંનું સાન્નિધ્ય કર્યું.

“ પણ, એ રમત તો તું ઘણીએ વાર રમી છું ને આજ આટલી બધી વાર કેમ થયું ? કહે ન કહે પણ તારા મ્હોં ઉપર આજ કંઈ જ લુટી જ લાલી દેખાય છે તેથી તને કંઈક ખુશીના સમાચાર મળ્યા હશે. ”-સ્વાભાવિક રોદ જાગૃત થતાં રાય બાઈ જવાથી પ્રભાવદમીએ તેના મનની વાત જણવા પ્રારંભ.

ચંદાનના માથાંના સામું જોતી હતી તે હવે એકદમ કંઈક સરમાઈ ગઈ હોય તેમ જરા નીચું જોવા લાગી માથાં ઉપર તેને વદાસ થઈ હતું ને તેની માતાના અર્થવાસ પછી નરત જ તેઓ આવીને તેની સંભાળ લેવા માટે તેની સાથે રહ્યાં હતાં તેમ જન્મેના વયમાં જાનો કંઈક ન હતો તેથી જન્મેને બોલવાની પણ છુટ હતી ને એક બીજાનાં મુખ કુઝળી વાતો કરવામાં વખતો વખત તેઓ નિર્હીન આનંદ પામતાં હતાં. તેથી ચંદાનનાંએ એકદમ પોતાના દાથ માથાંને ખભે મૂકીને તેની સામું જોઈ ભરમ બોલી નાખ્યો.

“ એ તો, માથાં, પેલી વાત આજ બધે બેઠી ગઈ. ”

“ ખરેખાર ! ”

“ હા. આજ મને દિગ્વલદમી જાહેર, રમવામાં આવનાં આરનાં, જોટલે- ઉમાં હતાં તે મરમાં જોવાથી, અને આ તંવાર હતી ને પીવાનો આમદ કર્યો. પછી ધીમે રહીને પૂછ્યું કે, “ મ્હારા લાલિયા વિચાર તમારી સાથે લગ્ન કરવાનો છે. તું જાણું છું કે તમારાં માથાંની પણ સંમતિ છે. હવે તમારી માં હજી છે તે જાણવો. તો પછી તમારા પિતાની પાસે તું અમારા માથાંને મોકલીને માથું કરાવું ”-તું તો સરમાં ગઈ જોટલે નીચું જોઈ રહીને કંઈ બોલી નહિ. તેથી

એ સમજી ગયાં હશે એટલે બહાવથી મહારા ગાલ ઉપર ટપલી મારીને બોલ્યાં કે-“હવે કંઈ ચિન્ત નહિ. મહારા બાઈને પણ નિષ્ણતિ થશે.” પછી થોડીવાર બીજી વાતો કરવા મંડાં ને જરો મોઢાં ચામડાં લાગ્યું તેથી હું ઉઠીને ઉભી થઈ તેઓ મને એટલા સુધી મૂકવા બોલ્યાં ને એમની શરીરની બહાર નીકળી કે હું ઝટઝટ ઉતાવળી ચાલતી આવી.”

“વાહરે વાહ! બાણી! તું તો જાજરી થઈને! નવનીધરાય હમણાં જ બારીસ્તર થઈને આવ્યો છે પણ એનામાં બીજા વિલપત જઈ આવેલા હોકરા જેની પ્રીતીઆરી નથી તેથી મને પણ એ ગમ્યો છે. એ લોકની જોડે મહારે ઝાડું ઓળખાણ નથી. પણ હિંગાકશ્મીને સ્વભાવે સારો લાગે છે.”

“એ તો બધું ખર”-બાગમાંથી ઘર તરફ આવતાં ધીમે સ્વરે બંને વાતોએ વળેલા-
“પણ પિતાજી એક વાર તેમના કોઈ મિત્ર જોડે વાત કરના હતા ત્યારે હું પૂરો થઈને જતી હતી તે વેળા મ્હે સાંભળ્યું હતું કે એમનો વિચાર કંઈક જુદો જ છે.”

“એમ કદાચ હશે તો પણ જો ત્યારા મનથી ત્હે નિશ્ચય કર્યો હોય કે નવનીધરાય જોડે જ લમ કરવા, તો હું ધારું છું કે તેઓ દુરાગ્રહથી પોતાના મનને વળગી રહે એવા નથી. પ્રથમ ત્યારે ત્યારે મન ચોક્કસ કરવાનું છે. તું તેમનાં સુખદુઃખમાં ભાગીદાર થઈને ત્યારે સર્વથા તેમને અર્પણ કરવાને તત્પર છું કે કેમ? તું પણ હવે બણી ગણી છું, તેથી લમમાં કેટલું ગાંબીર્ય છે—ખતી તરીકે ત્યારે શા ધર્મ પાળવાના છે—તે બધું સારી રીતે તું સમજીશું. તેથી જો ત્હે પૂરો વિચાર કરીને તેમને વરવાળુ ત્યારા મનથી કરાવ્યું હોય તો પછી બીજા કોઈના વચ્ચે આવવાથી ઉમટી હાનિ થવાની.”

“માફી, તમે ગલ્લો છો કે મહાર મન એ બાબતમાં નો ચોક્કસ જ છે.”

“ત્યારે હવે ત્યારી ઇચ્છા પૂર્ણ થાય. મ્હે કેટલાક એવા પણ દાખલા જોયા છે કે જેમાં પરણનાર સ્ત્રી-પુરુષની ઇચ્છાની અવગણના કરવાથી તેમનો ભવ બગડ્યો છે અને પોતાને પુણ્ય-આમ કહેતાં કહેતાં તે ગગનગી થઈ ગઈ ને અંશનનાએ જોયું કે ભૂતકાળની કોઈ કષ્ટમય દશા તે અનુભવતી હતી.

આજસુધી એના ખ્યાલમાં એવું આવ્યું ન હતું કે મારીનું લમ થવાનું હશે ને તે કંઈ કારણથી અટકી ગયું હશે તેને તો એટલી જ ખગલ હતી કે તેમનાં માતૃપિતા સુજરી જવાથી તેમના કુટુંબમાં નેમનું ભાવુ પોપણ કોઈ કરે એમ રહ્યું નહિ અને પોતાની બાનું આમ ભવિષ્ય થઈ ગયું તેથી તેઓ પોતાની સભાગ લેવાને આવી રહ્યા છે. પણ આજ એના મનમાં કોઈ વિચાર આવતાં માત્રી પૂર્વકાળની ટંક જાની વાત હોવી જોઈએ એમ તરૂં થવા માંડ્યો. હજી એમની ઉંમર સત્તાવીસ આઠવીસ વર્ષની હતી ને ઈરીર સૌભાગ્યવતીનાં સર્વ ચિન્ત કાયમ હતી તેથી તેમના સ્વામી કહિકે પ-દેશ હશે એમ એ ધારતી હતી. અભાર સુધી મોતે બાળક હોવાથી ને સંજનથી પગપૂજ કરવાનું પણ એને કંઈ સહ્યું ન હતું. આજ જોગતો જ એને એ વિચાર આવ્યો અને હવે કોઈ વાર તેના સંજનથી એમને જોડું ન લાગે એવી રીતે કંઈ પ્રશ્ન પૂછવાનું

એણે નહીં. કયું માથી બિચારી ધરમાં બધાનું કામ કરતી ને રસોઈ કરી છોકરાંની સંભાળ રાખીને તેમને ઉછેરતી જો કંઈ કામ કાઢતે બારે, પણ તે તે માથીને સોંપનાં, અને તે વગર આના-કાનીએ કરી આપતી, આથી સર્વને તે વહાલી થઈ પડી હતી ને સર્વને તેનો ખૂબ પડતો હતો. અને જણુ ધરમાં આવી પછી પોતપોતાના કામમાં રોકાયાં.

બીજે દિને સવારે ઉઠીને ચંદાનના બાગમાં ફરીને કેટલાંક પુષ્પ વીણી લાવી તે તેણે પોતાના પિતાના ટેબલ ઉપર ગોઠવ્યાં અને બાકીનાં વધ્યાં તે આજ પોતાની માથીના બેસવાના ઓરડામાં લઈ જવાની તેને મઝા થઈ.

પ્રમાદશ્રી તો પોતાના નિયમ પ્રમાણે ન્દાઈ પોઢતે પાંકપૂજ કરીને રમોઈની તૈયારી કરવામાં રોકાઈ હતી તેથી તેનો ઓરડો સાફ બાંધી હતો. તેની અંદર કંઈ ચિત્તાકર્ષક સામન પણ ન હતો. માત્ર ટેબલ ઉપર એક જૂના આગમ જેની ચોપડી પડેલી હતી. તે ચંદાનનાના જોવામાં આજ જ આવી પૂલ યોગ્ય સ્થળે રાખ્યા પછી તેની સ્વાભાવિક વૃત્તિ તે ચોપડીમાંની છબીઓ જોવાની થઈ તેથી નિરાતે પાનાં ઉથલાવવા માટે તે પોતાની માથે લઈને દિવાનના આનામાં આવી. તે બોલનાં જ જણાય કે તેમાં લુના લુના ફોટોગ્રાફો વિગેરે રાખેલું હતું. પોતાની સ્વર્ગસ્થ માતાની છબી પહેલી જ જોના તેનું હૃદય ભગઈ આવ્યું. તેની જોડે પોતાના પિતાની હતી. તે પછી બીજાં કેટલાંક સ્ત્રી-પુરોનાં લુના વખતની છબીઓ આવી, પણ તેને તેણે બરાબર ઓળખી નહિ. તે પછી એક કાંડ આવ્યું તે પ્રથમ તો ઘણું અક્યદિત હોયું જોઈએ અને તેના ઉપરના રંગ પણ ઘણા જ મનોરંજક હતા. પણ હાલ તે નિસ્તેજ થઈ ગયું હતું ને તેના ઉપર કંઈ અશ્રુમિડુના જેવા હતા, ને ઘણીવાર સ્પર્શ કર્યો થી જ તે માથું થઈ ગયું હોય એમ જણાતું હતું. તેની ઉપરનાં અક્ષરો પણ ઘસાઈ જવા આવ્યા હતા, તો પણ તેના સમજવામાં એટલું તો આવ્યું કે તેમાં પ્રભામાથીનું નામ હતું ને એમની વર્ગગાઠ નિમિત્તે કાંઈએ રનેદ સ્મરણ માટે તે મોકલ્યું હતું મોકલનારનું નામ તેમાં ન હતું પણ તેના અત કરણની પ્રેમાદિ વૃત્તિ તેમાંના કેટલાક રાખેલા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી હતી વળી મરણીએ તેને વારંવાર કરસ્તે કે ઓછરપન કર્યો હોય અને ઘડી ઘડી નિદાગી અશ્રુપાન કર્યો હોય તો તે તેમના પ્રેમનું કુ ખમય સ્મરણ અથવા તો કાંઈક કાળ પૂર્વેના સુખનું સ્પર્શ તાલું કરાતું સાધન હતું એમ પણ અનુમાન થઈ શકતું હતું. એનો ઇતિહાસ તે માથીની સુવાવર્યાનો ઇતિહાસ એમ જ હવે તે માનવા લાગી, ને માથીની દુર્દશા માટે શોક કરવા લાગી. પણ માથીને મોઢેએ તેની વાન સાંભળ્યા વિના હવે તેને શાન્તિ થાય એમ ન હતું. તેથી ચોપડી ટેબલ ઉપર મૂકીને તે માથી પામે જતી હતી તેમાં તેણે સામેથી એક ચંદ્રસ્થને આવના જોવાનું તેને પોતે ઓળખતી ન હતી પણ પિતાજીના પરિચિત દરો એમ ધારીને તે જરા ઉભી રહી અને તેમણે ત્યારે “બેન, તમારા પિતાજી ધરમાં છે કે નહિ?” એમ પૂછ્યું તથા પોતાના સામું જોઈને વડીલને પેડે ઉમળકાથી કુશળસમાચાર જણવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે એને કંઈક થઈ કે જે શુદ્ધ્ય મ્હાની સમાધિના સળવધમાં પિતાજીની જોડે વાન કરવા આવનાર હતા

તે તો આ નહિ હોય ! તે ઉપરથી તેણે વિવેકથી ઉત્તર આપ્યો કે—“પિતાજી હમણું પહાર ગયેલા છે પણ એમના આવવાનો સમય થયો છે તેથી આપ જરાવાર દિવાનખાનામાં બેસશો !” તેઓએ ખુશીથી હા પાડી એટલે તેમને ત્યાં મોકલેલી પોને માશી પામે દોડી અને પોતાને જે પૂછવાનું હતું તે તો જાણી ગઇ પણ જે ગૃહસ્થ મળવા આવ્યા હતા તેમને જ ઉદ્દેશીને વાતે વળગી. પોતાના લગ્નની ખુશાલીમાં માશીના દુઃખની વાત વિસારે પડી ત્યજ એમાં શી નવાઇ ? તેણે કહ્યું કે— “માશી, હું કાલ તમને કહેતી હતી તેમ મને લાગે છે કે દાઇડ પિતાજી જોડે મ્હારા વિવાહ સંબંધી જ પૂછવા આવ્યું જણાય છે. દોણુ જાણે કેમ પણ માફ મન એમ કહે છે. પિતાજી પહાર ગયા છે એથી મ્હં તેમને દિવાનખાનામાં બેસાડ્યા છે. જો એમને આવતાં વાર થાય તો તમે જઇને એ ગૃહસ્થ જોડે કંઈ વાત કરી જોશો !”

“થેની રે થેની ! તને તો આજથી એ ત્હારા ઘરનાં જ સ્વપ્નાં આવતાં જણાય છે ! હું તે એવા અજાણ્યા પાસે જઇને શું પુછનારી હતી ! હમણું ત્હારા પિતાજી આવશે, તું જ જઈને ત્યાં ફર, એટલે તેમને કંઈ વાત કરવી હશે તો ત્હારી જ જોડે કલાય પહેલી કરશે પછી મ્હારું કામ હોય તો બોલાવજે ”

ચંદ્રાનનાથી ના કહેવાઇ નહિ તેથી જરા નીચું જોતી તે આશી, અને દિવાનખાના પાસે આવી ત્યાં તો અન્દર જોડેવા ગૃહસ્થને હાથમાં પેટુ ઑટખમ લઈને પાનાં ફેરવતા જોયા. તેમની નજર પેલા કાંડે ઉપર પડી અને ચંદ્રાનનાનું અન્દર જવું જાન્યે સાથે જ થયાં, તેથી તે જોઇ શકી કે તે કાંડે ઉપર તેઓ કઈ તાકી તાકીને નિહાળી રહ્યા હતા. તેમના જોવામાં શું એ કાંડે પ્રથમ આવ્યું હશે ? કે તેમને તે મુદર લાગતું હશે ? એ કંઈ પોતે સમજી શકી નહિ, પણ તેને જોઇને તેમણે એકદમ પ્રશ્ન કર્યો કે—“જેન ! આ ચોપડી અહીં ક્યાંથી આવી હશે ?” ચંદ્રાનનાએ એટલું જ કહ્યું કે— “એ તો મ્હારાં પ્રમામાશીની છે. ” તે સાંભળતાં જ તેઓ જાણે અમકી ઉઠ્યા અને આંખો ઉઘી કરી, આશ્ચર્યથી ચકિત દૃષ્ટિયે વળી પૂછવા માગ્યા કે—“શું એ તમારાં માશી થાય ?—હાલ એ અહીં છે ?” ચંદ્રાનનાએ કહ્યું કે,—“હાજી, કેટલાક વખતથી એઓ અમારી સાથે રહે છે. ” આ સાંભળી તેઓ ધણુ જ વિચારમાં પડી ગયા બાળક સાથે વિશેષ વાત શી રીતે છેડવી તે સમજી શક્યા નહિ, તો પણ એક અગત્યનો પ્રશ્ન તો પૂછવા વિના તેમના મનનું સમાધાન થાય એમ ન હતું અને તેમની આતુરતા શમે એમ ન હતી તેથી તેમણે એટલું જ પુછ્યું કે—“તમારા માસા ક્યાં છે ?”

ચંદ્રાનના ગભરાઈ. શું કહેવું તેની તેને સજ્જ પડી નહિ, તેથી જરાવાર ચૂપ રહી. તેજોતાં પેલા ગૃહસ્થનું આશ્ચર્ય પણ વધવા માંડ્યું. આખરે તે એટલું જ બોલી કે,—“તે હું જાણતી નથી. આપ મ્હારાં માશીને ઓળખો છો ? આપને આ કાંડે જોઇને તેમના સંબંધી શું કંઈ પ્રશ્ન ઉઠ્યો ?”

“હા, જેન, એ કાંડે મ્હારું જ મોકલેલું હતું. અમે બંને પડોશી હતાં ને નાનપણમાં અમે-બેળાં રમતાં હતાં.”

“ ત્યારે તો હું માગીને બોવાની સાધું.” એમ કહીને તે દોડતી દોડતી માથી પામે આવી શ્વાસભરી કહેવા લાગી કે:— “ માથી, આ તો તમારા કાઈક ઓળખીના વાણ છે. આવો આવો તમને મળવાને બોલાવે છે.”

પ્રભા ગિયાની ઝંખવાણી પડી ગઇ. પોતાને મળવા કાંઈ આવે એવું હોવાનું તેને તો પાટે ન હતું. આટલાં વર્ષ કાઈ પુરૂષે તેની ખજારે કાઢી ન હતી તેથી આ કાણુ દગે તે સંમન્ધી મનમાં ધડાંગ થવા લાગી પણ હવે જુનું તો જોઈએ જ એમ લાગ્યાથી તે ઉઠી, અને જરા માથાના વાળ જરાજર ઓળી, વગેરે બદલીને શરમાતી શરમાતી પોતાની બાણેજ સાથે દિવાનખાના આગળ આવી. ત્યાં ઉભંગે ઓળંગીને અંદર જતાં જ તેના આશ્ચર્યના પાર રસો નહિ. અંદર બેઠેલા ગૃહસ્થ પણ તેના સામુ જોતાં જ તેને ઓળખી તેથી સદાગા ઉઠીને તેની સામા બે હાથ પ્રસારીને તેઓ દોડતા આવ્યા.

“ કાણુ મ્હારા પ્રાણુ ?” — પ્રશ્નાથી ચમકીને બોલાઇ ગયું !

“ હા — મ્હારી પ્રજોશ્વરી ? ત્હારી શુક મુખ-મુઠા ઉપરથી જ હું સમજી શકુ છું કે હવે તું મને જુવી ગઇ નથી.”

“ હા, આ બોળીઆમાં જીવ હવે ત્યાં મુઠી તો તેમ જનવાનું નથી.”

— “ મ્હેં આપણા ગામમાં આરીને ત્હારા સંમન્ધી તપાસ કરી પણ કંઈ મોડકમ પતો મળ્યો નહોતો. ત્હારા માતાપિતાના સ્વર્ગવાસ પછી તું કાઈક સમાને ત્યા રહેવા ગઈ છું એમ મ્હેં સાંભળ્યું પણ શોધ કર્યા કરવી તે કંઈ સમજી શકાય નહિ તેથી ફરીથી ત્હારા સમાગમની આશા દૂર થતાં મ્હારા મનમાં ધણો જ કલેષ થતો હતો. તેવામાં અણુચિન્તિત્યો જ મને આદી આવનાં એ લાભ મળી ગયો તેથી હું પ્રયત્ન પાડ માનું છું. ત્હારા પિતાએ ત્હારા લક્ષ મ્હારી સાથે કરવાની ના પાડી તે વેળા મને એટલું તો લાગી આવ્યું કે ધરતી માગે આપે તો સમાધ જઈ પણ હું જાણતો હતો કે તે વેળા મ્હારાથી બોલાય એવ ન હતું. હું એક સામાન્ય વાણોત્તર હોવાથી મ્હારું મનું શું કે ત્હારે મારે જોરથી માગણી કરી શકું ? આપણે બે છૂટાં પર્જાં ત્યારે હું તને કહી ગયો હતો કે હું જીવતો હર્ષણ તો ત્હારો હાથ મેળવવાને યોગ્ય થઈને જ પાછો આવીશ. ત્હં પણ તે વેળા મને વચન આપ્યું હતું કે પ્રશ્ન એ દિવસ જશ્વરી લાવે એવી હું આશ્ના કર્યા કરીશ તેથી મને એમ તો થતું હતું કે પુનરપિ ત્હારો સમાગમ મને થશે પણ ત્હારા પિતાના દુરાગ્રહથી કદાચ ત્હારે અન્ય મર્મ મદલ્લ કરવે પડ્યો હોય તો ? — એ શંકા મ્હારું મન બાળી મૂકતી હતી. પ્રભુકૃપાએ મને વ્યાપારમાં સારો લાભ થયો ને રંજનથી હું યોગ્ય દિવસ ઉપર જ અહીં આવ્યો, ત્યારે તને ન જોઈ તેથી મંહુની ચિન્તા વધવા લાગી. આજ મ્હારા લાગમને સર્વોદય થયો છે અને હવે ત્હારાથી વિમ્બલ રહેવાનો દિવસ ન આવે એ જ હું માનું છું.”

“ હું આપની જ છું. મ્હેં દોલવા દિવસ કેમ પીતાશા છે તે મ્હારું મન જાણે છે. મ્હારી સંજુનીનાં દુળ મીઠાં મગસો એવી મને ખાત્રી ન હતી. પણ સાચાનો બેલી ઈશ્વર છે ને ખરા

પૃથુરાજ ચૌહાણ ને ચન્દ્રજીવણી. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

‘એકસરેઈઝિ’ અથવા ‘દ્વા કિરણો’ તથા

રેડિયમ એ શું છે?

લેખક-—પ્રો. હેન્રી ડેવિડ આલફ્રેડ પુરાણી, એમ. એ.

ધરતીમાં મોળાં કેપી રીને તથા કેવા પ્રકારનાં ધાતુ છે તે આપણે હવે જાણીએ છીએ. હવે આપણે સમજીએ છીએ કે કેટલાંક ધરતીનાં મોળાં આપણી આંખપર અમર કરી તેજ હવે દેખાય છે તો ખીન્નાં કેટલાંક આપણા શરીરને ગરમ કરે છે કેટલાંક ધરતીના મોળાં આંખે દેખાતાં નથી પરંતુ વિવિધ દ્રવ્યો ઉપર રાસાયણિક અસર કરે છે અને ખીન્નાં કેટલાંક તારનાં દોરડાંની મદદ વગર હવામાં ચક્રો ભરેલાં સુધી ચોમેર ફેલાય છે ‘દ્વા કિરણો’ ઉપર વર્ણવેલાં ધરતીનાં મોળાં જોતે મળતા છે કે કેમ તે આપણે જાણીએ છીએ. ધરતીનાં મોળાં જેટલે તેઓ પોતાના માર્ગમાંથી વાંકાં વળતા નથી, તથા એક સપાટીપર પડ્યા પછી પાછાં કેંદ્રનાં નથી તેથી તેઓ ધરતીનાં મોળાં જેવાં હોય એમ જણાવું નથી.

જસતને ગાંધકના મેગ્નેટી ઓક્સાઈડ નામનું દ્રવ્ય જો પરીચાળના કે કપાસના કાચપર ઘસવામાં આવે અને પછી તેને મૂકેલા તકામાં કેટલીક વાર સુધી મુકી મૂકી મૂકવામાં આવે તો તકામાંથી લઈ લીધા પછી પણ તે રાતનાં ચળકે છે, અને તેથી અંધારામાં પણ તે ચંત્રો વાપરી શકાય છે. આવા દ્રવ્ય નક્કત દ્રવ્ય (ફોસ્ફોરસન્ટ સમસ્કન્સીઝ) કહેવાય છે. યેરિયમ ડોસિટો સાથેનાઈડ નામનું એક દ્રવ્ય થાય છે. તેની એ ખાસીયત છે કે જ્યાં સુધી તેની ઉપર કોઈ બહારના બળનું કાર્ય થાય ત્યાં સુધી તે ચમક્યાં કરે છે.

આપણે આગળ જોયું છે કે વાતશન્ય નળીની અદર વિજળીના તણખા પસાર થતા જતાં માટે પ્રો. લેનાર્ડે જે પ્રયોગ કર્યા હતા તે ઉપરથી વિદ્યુદ્ભવ્યોના પ્રવાહ વિશે આપણું જ્ઞાન થયું હતું. પ્રયોગ કરતાં તેને જણાયું હતું કે જોકે વિદ્યુદ્ભવ્યોનો પ્રવાહ કાચની લીનને બેઠી શકે તો નથી તો પણ તે એલ્યુમિનિયમના પતરાની પાર જઈ શકે છે જો કોઈ વાતશન્ય નળીમાં એક બાજુએ એક નાનું એલ્યુમિનિયમનું પતરું જડવામાં આવે તો વિદ્યુદ્ભવ્યોનો પ્રવાહ તેને બેઠી બહાર નીકળી શકે છે. આ પ્રમાણે વાતશન્ય નળીની એલ્યુમિનિયમના પતરાની ખારીમાંથી બહાર નીકળી ગયેલા વિદ્યુદ્ભવ્યોના પ્રવાહની વિદ્યા જાણવા પ્રો. લેનાર્ડે ઉપર વર્ણવ્યાં છે તેવાં નક્કત દ્રવ્ય ચોપડેલા પરદાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. વાતશન્ય નળીમાંથી બહાર નીકળના વિદ્યુદ્ભવ્યોના પ્રવાહના સ્પર્શથી તેવા પરદા એકદમ ચમકવા માંડતો હતો. પ્રો. લેનાર્ડેના પ્રયોગ પછી લગભગ એક પેઠી સુધી આવા પરદાઓનો ઉપયોગ આવા વિવિધ પ્રયોગોમાં કરવામાં આવ્યો હતો.

૧૮૯૫ની સાતમાં આવેરિયાના વર્કશોપ વિશ્વવિદ્યાલયમાં (ધી વર્કશોપ યુનિવર્સિટી) પ્રો. રોજન વાતશન્ય નળીઓથી પ્રયોગ કરતો હતો. પ્રો. લેનાર્ડેના પ્રયોગોની એલ્યુમિ-
શ્યામગિરીનો ગજળ (સચિત્ર) ૨૨-૧-૧૯૧૬ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

ઉંચેતા પડ્યા હતા. તેમનો શિરઃછેદ થયો નેધએ. તેમની બેદરકારીથી જ આ મહેરે પાત થાતે—” એટલું કહી તે જવા પાછો ફર્યો; ત્યાં શિવાજીએ આજળ વધી તેનો હાથ પકડ્યો.

“સ્વામિજી, આજનાં તમારા આકૃત્ય માટે હું કેટલી ઉપકાર માનું?”

“હા, મહારાજ, માત્ર તમારા પ્રાણની સંભાળ રાખજો! આ સર્વ મહારાજની સ્વતંત્રતાનાં દર્તા-છવન તમે છો; તમારા વચર આ ઉત્તેજન થતું મહારાજ નષ્ટ થશે.”

“વાહ,” હસનાં હસતા શિવાજી બોલ્યો:—“જો એમ જ છે તો આપણી આ સ્વતંત્રતા નેટલી મૂલે છે તેટલી જ તમારા આભારી છે. તમે દસ વખત—અરે! આર વખત મહારા પ્રાણ બચાવ્યા છે!”

“પણ, આપ મને હજી આપની સેવામાં મુદ્દમાં જોડતા નથી—એથી.....”

“હા, સ્વામિજી, તમારી મરજીમાં આવે એમ કરવા દઇશું. તમે એક ખરા વફાદાર મિત્ર, એક ખરા વીર યોદ્ધા છો. પણ હાલ જે મહાન સેવાઓ તમે અંતવી રહ્યા છો તે કાંઈ બોલ્યો છે? તેથી શું સંતોષ નથી? મહારી પોતાની જિન્દગી બાણીએ રાખતા—મહારા અંતે તમારા બંધુઓ, આ વીર મરાઠાઓને કેટલી કેટલી વખતે તમે વખતમરેની ચેતવણીઓ આપી, ઓચિંતનાં હુકામોથી—મૃત્યુથી બચાવ્યા છે? બહાલ અને બાંહેલે વારંવાર માવળામાંથી માણસો એકત્ર કરવા કરેલ પ્રયત્ન મંથનો તમારે લીધે-લાગી પડ્યા; અને આપણે જમાવ કરી શક્યા? આ બોલ્યો સેવો છે?” ઈશ્વરે-શ્રીભવાનીએ આ મહાન કાર્ય માટે તમને ઉત્પન્ન કર્યા છે.”

“હા, હવે છાપર ચડાવો નહી. હા, એક જાસુસના હથેલી કામ માટે! વાહ મહારાજ!”

“નહી, જાસુસ, જાસુસ તમે કહેવાઓ જ નહી. મહાન સ્વદેશાધિમાન અને સ્વાભાવિક એ ઉદાત્ત છવન. જાસુસ કહેવાય? એ મહાન ખ્યાતિ તમારા નામની સાથે સદા સુવર્ણક્ષિર નેડાયલી રહેશે.”

એટલું કહી પ્રેમથી શિવાજીએ પોતાના હાથ સંતોષ્યા, અને આ લાંબા ઉંચા સ્વામિએ નમન કર્યું. “લુવો બાઈ! આપણા વચન પ્રમાણે એક વખત પણ તમારું નામ મેં બહાર પાડ્યું છે? લુવો, આપણે એકલા છીએ એટલે જ તમારું નામ મહારા મુખમાંથી બહાર પડ્યું.” શિવાજીએ પ્રેમથી અવાજે પ્રેમથી કહ્યું.

“મહારાજ, હું આપનો ઉપકારી છું. ઈશ્વર દરેક બચમાંથી, દરેક ભોખમમાંથી તમારું રક્ષણ કરે. તમે મરાઠાઓના—હિન્દુઓના આત્મા, આ મહારાજના સર્વ સદા અમારા શિરપર રહે. ન્યાય અને સ્વતંત્રતાનું ખીજ—મૂળ તમારા હાથમાં છે.” નમન કરી પાછો ફર્યો. ત્યાં શિવાજી પુનઃ બોલ્યો—

“બાઈ, ફરી ક્યારે મળીશું?”

“જ્યારે તમારી અમુલ્ય જિન્દગી અથવા આપણું સંબલયમાં હશે ત્યારે.” એમ કહી તે બહાર પડ્યો. શિવાજી સપ્રેમથી “ઈશ્વર તને આનો બદલો આપે!” બોલતો આ જગતી આકૃતિ તરફ જોઈ રહ્યો.

—અપૂર્ણ—

પુસ્તક ૨૪ મું,]

ફેબ્રુઆરી, ઈ. સ. ૧૯૧૯

[અંક ૨.

નામદાર-પટેલનું બિલ્લ: એ અન્યાર્થ આરોપ.

લેખક — રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એલએલ. બી.

૧.

મુખ્યાર્થી મહાત્મા ગાંધીજી જ્યારે આવે છે ત્યારે સામાન્ય રીતે રા. દેવાશંકર જગજીવન ઝવેરીના ગામદેવીમા આવેલા “ મહિયુવન ” માં ઉતરે છે. રવિવાર, તા. ૨: ૨: ૧૯૧૯ ના પ્રાતાકાલમાં એક નહાનડું મેડીસંગેલ લા થયું હતું. કાગળ કે પડિત મદનમોહન માલવીય, મહાત્મા ગાંધીજી તથા અન્ય મેડીઓની સમક્ષ નામદાર પટેલના બિલ્લ વિષે પોતાના વિચારો રજુ કરવાના હતા. હું પણ તે પ્રસંગે લાગ્યો હતો. પડિતજીએ પોતાનો અભિપ્રાય તહેમની લાક્ષણિક મીટી, મનોહર અને સરકારી હિન્દી લાપામા રજુ કર્યો હતો. તહેમના કહેવાનો સાગ એ હતો કે નામદાર પટેલના બિલ્લથી હિન્દુ સમાજને અસહ આઘાત થયો છે, સામાજિક પ્રત્યોનાઈ નિરાકરણો સમાજ કરવા બેઠેલ અને સરકારે નહિ, અને વર્ણવ્યવસ્થા એ હિન્દુ સમાજનું તારિકક અને માસિક લક્ષણ હોઈ બિલ્લથી થયું એનું ઉન્નયન એ વસ્તુતઃ હિન્દુ સમાજનું ઉન્નયન છે. પોતાનો અભિપ્રાય રજુ કરતે કરતે તેઓ આવેશથી બોલી ઉઠ્યા. “ મ મુધારકો. તે પ્રગ્ન કર રહા છું કે હિન્દુ સમાજ પર કયો અણવાર કર રહે હો?” મહારાથી આ સાખી ન શકાયું, પરંતુ વચ્ચે બોલી પડિતજીના વિચારોની ધારાને વિક્ષિપ્ત કરી એ અસમ્ય લાગ્યું આ મુદ્દા ઉપર તહેમની પોતાની સાથે હું ચર્ચા કરત, પરંતુ માધ્યમોરના નિવૃત્ત જિવાન સર વિશ્વેશ્વરજી સાથે પડિતજીને અગમ્યની વાત કરવાની હોવાથી તેઓ થોડા વખત એ ખંડમાંથી બહાર પધાર્યા

જેમને લક્ષ્ય કરવું હોય તદ્દમને તેમ કરવા કાયદાની છુટ મળવી જોઈએ. બિલ સીધો સામાજિક ફેરફાર માનવું નથી, બિલ કાયદાના અર્થનો ફેરફાર માગે છે. હવે બીજી અને અગત્યની બાબત. જે છે નહિ તેનું ઉન્નયન શું? વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા ક્યા છે? હિન્દુ સમાજમાં અત્યારે જે પ્રચલિત છે તે જાતિઓના બેરોપબેદ; એ શૂદ્રશૂદ્રામણીને વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થા કહેવી એ વાણીનો વ્યભિચાર છે, પ્રાચીન સ્મૃતિકારોનું અપમાન છે, આર્યોની સુધૃષ્ટિ મોગનાને અન્યાય છે. ક્યાં શ્રુતિસ્મૃતિવિહિન વર્ણવ્યવસ્થા અને ક્યાં વિદ્યમાન અવ્યવસ્થા! પ્રાચીન વર્ણવ્યવસ્થાને પવિત્ર નામે અર્વાચીન જાતિસંસ્થાનો બચાવ કરવો એ કેવલ બેદુરુદ્ધ છે. વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થાનું ઉન્નયન જો કોઈએ કર્યું હોય તો તે જાતિસંસ્થાના સ્થાપકોએ કર્યું છે. નહિ કે નામદાર પટેલે કે અન્યાય આરોપોના ભોગ અનેકા સુધારકોએ. વર્ણવ્યવસ્થા એ જ ઉત્તમ સામાજિક વ્યવસ્થા છે કે કેમ એ જુદો સવાલ છે; જો વર્ણવ્યવસ્થા એ જ ઉત્તમ સામાજિક વ્યવસ્થા હોય તો પણ અર્વાચીન હિન્દુ સમાજને તે જ ધારણે પુનર્વ્યવસ્થિત કરવાનું કાર્ય સકય છે કે કેમ એ પણ જુદો સવાલ છે; પ્રસ્તુત સવાલ માત્ર એટલો જ છે કે વિદ્યમાન જાતિસંસ્થાને વર્ણવ્યવસ્થા કહેવી એ શું યથાર્થ છે? અને એ જો યથાર્થ ન હોય તો પછી નામદાર પટેલના બિલનું પરિણામ પડેલા રીતે વિદ્યમાન વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર કરાવવાનું આવતું હોય તો પણ તદ્દને વર્ણવ્યવસ્થાનું ઉન્નયન કરનાર કહેવું એ શું અયોગ્ય નથી? મ્હારો અભિપ્રાય તો એવો છે કે નામદાર પટેલનું બિલ જે સ્વરૂપમાં રજુ થયું છે તે સ્વરૂપમાં તો તે વિદ્યમાન જાતિસંસ્થાનું પણ ઉન્નયન નથી-વર્ણવ્યવસ્થાનું ઉન્નયન હોવાના વાત તો બાજુએ રહી, કારણ કે બિલની મંજૂરી જાતિસંસ્થાનો નાશ નહિ કરે, એટલેથી જ ન અટકતા હું તો આમજી વધીને કહું છું કે જાતિસંસ્થાનું ઉન્નયન કરનાર નહીં કહી સકાય, કારણ કે વિદ્યમાન જાતિસંસ્થા એ શાસ્ત્રવિદિત વર્ણવ્યવસ્થા નથી. વિદ્યમાન જાતિસંસ્થાની સ્થાપનાએ જ શાસ્ત્રવિદિત વર્ણવ્યવસ્થાની ઉત્થાપના છે. એ શાસ્ત્રવિદિત વર્ણવ્યવસ્થાનું ઉન્નયન અર્વાચીન હિન્દુઓના રૂઢિપૂજક અને જાતિપ્રસ્ત પૂર્વજો પોતે જ કરી ગયા છે અને પોતાની સંતનિ માટે તે કાર્ય કરવાનું બાકી રાખી ગયા નથી.

દિલ્હી કોંગ્રેસ.

લેખક—રા. અણીયરામ ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

In a true democracy men concede freedom to each other, they do not assert it for themselves Democracy is against all egotism, national or individual and is based on a trust in mankind

On Democracy"—Great Thoughts, Nov 1918.

ગયા ડિસેમ્બર માસમા ઇતિહાસના અમરપત્ના અને ચિત્રચિત્ર રંગોથી રંગાયેલી અને હિન્દુસ્તાનના પ્રાચીનતમ અનેક સમગ્રો શ્રાવતી પુષ્પશાની ભારતનાની અમધાની દિલ્હીમા ભરાયેલી હિ દની રાષ્ટ્રીય પરિષદ અને મરજોને લીધે ચિરમરણીય બની છે. ૧૮૧૨ ના વર્ષ પર્વત દિલ્હી આ મહાન ગૌરવભરી નગરીને દિલ્હના અર્વાચીન ઇતિહાસમા બહુ માનસર્વ સ્થાન આપનામા આવ્યુ ન હતુ એટલુ જ નહિ પરન્તુ દિલ્હના અન્ય પ્રસિદ્ધ શહેરોની માફક તેના પૂર્ણ નિમાસ માટે હિ દની અમનદારી સત્તાએ જ્ઞાન પણ આપ્યુ નથી અને પરિણામે તે વર્ષ પર્વત દિલ્હી એક સાધારણ નગરની માફક દિલ્હના અર્વાચીન મળમા ગણાતુ હતું, અને જે એ ગૌરવભર્મા નગરને તેની પ્રાચીન પ્રતિદા હોત નહિ, મુગનાઇ ગળ્યસત્તાના વૈભવ-નિનામેના કાર્નિસ્તભો સા આજ મોલુ હોત નહિ, અને સમ્રાટ-રાજરાજેશ્વર જ્યોર્જ શ્રીમાને તેને તેનું પ્રાચીન પદ ફરી સમર્પ્યુ હોત નહિ, તો સમય જતા દિલ્હીના એ સમરજો ભૂસાર્ધ જવાનો પુરો સભવ હતો ૧૯૧૨ થી તે ૧૮૧૮ ના ૭ વર્ષના આ નવા સમયમા પણ દિલ્હીના નિકાસ માટે, દિલ્હીની પ્રજાસમસ્તના એક સામગ્ર સાગોપાય કન્યાશોદ્ધાર માટે પણ હજી કોઇ જાતની ઉદાર તૈયારીઓ થઈ જણાતી નથી એ ત્યાની અમનદારી સત્તાની કાર્યવાહક શક્તિને કનક સમાન છે નવુ દિલ્હી બાધામાટે આજ અનહદ તૈયારીઓ ત્યા થઈ રહી છે અને એ નવા દિલ્હીની નવી રચના પાછળ શ્રેડોનો વ્યય કરનામા આવે છે એ દિલ્હીમા સરકારી નોકરો માટે નવા મકાનો બધાશે અને યુરોપીય અમતદારો અને ખાનગી યુરોપીય ગૃહસ્થો ત્યા વસશે-ટુર્મ્માં એ એ કે નાની બનશે આપણું ભગીચ અય વર્તમાન દિલીના અને તેની પ્રજાના રાણુ માટે કરવામા આવ્યુ હોત તો ખેસ વધારે સર્માર્થ વ્યય થયો ગણાત પરન્તુ, એવો મિથ્યા વ્યય તો આ દેશમા કેટલોયે થાય છે તેના દિસા પુછનાર કોણુ છે? અરણુ આમ જ્યા દિલીની પ્રજામા પ્રજાનીય જીવન નથી, જ્યા કેમવલીનો પુર નિમાસ નથી, જ્યા વ્યાપારની દોડધામ નથી અને જ્યા સુત તા કે રચ્છતાના નિયમોનુ કાર્ડ જાનનું પાનન નથી—એની આ દિલ્હી અર્વાચીન ગળ્યધાનીમા ત્યાની પ્રજામા રાજનીય જીવનની અતિ તેજેમય લાગી અને રચમાનની પ્રજાન વૃત્તિને કંઈ વેગ મળે એ હેતુથી રામહાદુર સુન્તાનસિદે

૧૯૧૭ ની કલકત્તાની કોંગ્રેસમાં આવતે વર્ષે દિલ્હીમાં કોંગ્રેસને આમંત્રણ આપી દિલ્હીની પ્રજાને એક મહાન પ્રસંગ ઉભો કરી આપ્યો હતો. દિલ્હીમાં જાહેરજીવનનાં તત્ત્વનાં અણ પણ જગ્યાતાં ન હતા અને પ્રજા બીનકેળવણી હતી તેવા વખતમાં અને તેવી સ્થિતિમાં કોંગ્રેસ જેવી દેશની મહાન પરિવર્ધને આમંત્રણ આપવામાં ખરેખર સાહસ જ હતું. પગલું, મજાદીય જીવન પ્રજામાં વધારે જીવન અને જાગૃત બને એ આ રાષ્ટ્રીય પરિવર્ધનો એક ઉદ્દેશ છે. અને એ રીતે જોતાં દિલ્હીમાં આ મહાન પરિવર્ધ જાહેર હતી તે ધણી રીતે યોગ્ય જ હતું. એથી દિલ્હીની પ્રજામાં કેટલું અવનવું એવન આવ્યું છે એની ના કહેવાઈ શકે એમ નથી. કોંગ્રેસે આ એક ધણું ઉપયોગી કાર્ય સાધ્યું છે. દિલ્હીમાં કોંગ્રેસની એક યઠે તે પહેલાં તો ત્યાંની પ્રજાને મન આ એક જલસો હતો પરંતુ, વખત વહેવા સાથે એ જલસામાં નાચરંગ નહિ પડ્યું, હિન્દી પ્રજાના લોકજીવનના અને દેશકલ્યાણના શુભ આદેશ જગાડવાના મહામત્રો રચાય છે એ જાન વધારે તીવ્ર થતું જતું હતું, અને પરિણામે કોંગ્રેસના મંડપમાં અસાધારણ મેદની હતી અને લોકસખનો ધણે ઉત્તમ સમૂહ ત્યાં બેઠો ચર્ચો હતો, એ દૃષ્ટિથી જોતા કોંગ્રેસના કાર્યની સફલતા આ દિશામાં તો સંપૂર્ણ હતી.

હિન્દી પ્રજાને હવે રાજ્યાધિકાર વધારે પ્રમાણમાં મળશે એવી આશાઓ અનેક દિશામાંથી આપણને આપવામાં આવી છે, અને હિન્દી પ્રજાને લોકશાસનના, માનવજીવનસ્વાતંત્ર્યના, અને દેશકલ્યાણના અનેક અધિકારો મળશે એવું યોદિશાઓમાંથી સંભવાય છે. હિન્દે અપૂર્વ બળથી અને શક્તિથી, અદ્યતન દ્રવ્યના ભોગથી અને અસંખ્ય મનુષ્યોના રક્તથી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને અનેકવિધ મદદ કરી છે અને એ મદદ અને મિત્રાચારનો બદલો હિન્દના પ્રજા તરિકેના દરેક તેને સુપ્રત કરવામાં બ્રિટીશ પ્રજા વાળશે એવા ભણુકારા પણ વાગી રહ્યા છે એ સર્વમાં સત્યનો કંઈક અંશ છે ખરો અને હો. એમ અને સ્વીકારીએ પણ છીએ પરંતુ, આ દેશને માથે બ્રિટીશ પ્રજાએ એવા અમલદારી તત્ત્વો અને અમલદારી સત્તાનો પ્રબંધ રચ્યો છે કે પ્રજા અને અમલદાર વચ્ચે પ્રેમ અને સન્માનની જ્યાં શુભ ભાવનાઓ રચાવી જોઈએ તેને કેટલું દિન ઉગે વિપરિત લાગણીઓ જન્મ પામે છે, અને એથી દેશમાં કલદ અને અસંતોષનાં બીજ નહિ પણ વૃક્ષો ઉગતાં જાય છે એ અતિ દુઃખની કથા છે. હિન્દની રાજ્ય-ભક્તિ અને સામ્રાજ્યભક્તિ તરફ ચંકાની જ દૃષ્ટિથી અમલદારી સત્તા હમેશાં જુવે છે અને ધાણી ટુટે તેમ હરહમેશા પ્રજાનાં શુદ્ધ જીવનમાં કંટકો નંખાય છે અને તેમની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિઓ ઉપર અંકુશની પરંપરા મુકાય છે. દિલ્હીની કોંગ્રેસમાં પણ આવો જ એક મહાન દુઃખદ અને પ્રજાને અપમાન લાગે એવો પ્રસંગ ઉભો થયો હતો. કોંગ્રેસના માનવર પ્રમુખ થીમાન પંડિતજી મદનમોહન માત્રવિયનો જાહેર સત્કાર કરવાનો પ્રસંગ ત્યાંના અધિકારીઓએ ખૂંચવી લીધો અને કોંગ્રેસના તેવીસ વર્ષના ઇતિહાસમાં કદિ ના બનેલો એવો એક અપૂર્વ પણ ત્રાસદાયક અને નાવેશીભર્યો પ્રસંગ ઉભો કર્યો, અને દિલ્હીની પ્રજાની શુદ્ધ અને નિષ્કલંક જીવનપ્રવૃત્તિમાં આ રીતે ઘેરનાં બીજ વાવ્યાં. દિલ્હીની પ્રજાની લાગણીઓ અને તેમનાં

હૃદયો આ સમયે કેટલા ઉત્કેષાઈ ગયા હતા તેનું જ્ઞાન મુ માર્ગ, અમદાવાદ કે કલકત્તા, મદ્રાસમાં જોડે કોઈને પણ આની શકે તેમ નથી ત્યાંના અમનદાર બંધુઓની અતિ સક્રિય અને સત્તાના આ દુષ્પયોગથી રંગાઓલી રાજ્યનીતિનું આ એક મહાન કાર્ય છે પરંતુ, આ ગળપસતા રહામે પ્રગ્નની સત્તા વધારે મક્કમ નિવરી, દિલીની પ્રગ્ન સમસ્તે જ નહિ પરંતુ, દિલ્હીની કક્કતી દડી સહીના શકવાની શક્તિનાગા દૂરદૂર દેશના દિલ્હીના અતિથિઓએ તા ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૧૮ ને દિવસે પહેા ફાટતા અને તા ૨૬ મી એ ડૉએસના બંધ મપમા પડિતજનો જે અપૂર્વ સ્તર કયો છે તેનું વર્ણન કરી શકાર તેમ નથી પ્રમુખપદ માટે પડિતજની દરખાસ્ત મુ તા વિદ્યથી બિસેન્ટે બ્યરોડમીના જો-હુકમી અને શાણપણથી અતિ વેગળા આ પગનાને અતિ માર્મિક લાપામા સચોટ રીતે ડૉએસ સમક્ષ-દેશના પંદર હજાર દેશ ભકતોની ભર મેદની વચ્ચે-પોડી કહાતા કહ્યું કે, ' આ અતિ વિશાળ મેદની એ ડૉએસ શું છે એનો ઉત્તર છે, તેના માનનીય પ્રમુખ મહાશયનો સત્કાર કરવાની રજા નહિ આપવાના સરકારે કરેના અપમાનનો દિલ્હીએ વાળેનો ઉત્તર છે આવો પ્રતિમધ કોર્ટ, પણ સરકારે ભૂત-ગમમા કયો નથી અને એટલા માટે એ લોથ (દિલ્હીની પ્રગ્ન) તેમને દસગણો સત્કાર આપના આજ બહિ તૈયાર છે અને એ આપ્યો છે સાધારણ રીતે અપાતો એક મોઠો સત્કાર પણ આપના રહામે પ્રતિમધ મુકવામા આ થો છે માટે તો અવસ્ય કરીને દિલ્હીની આ પસદગી સવિશેષ દીપી નીકળી છે " વર્તમાન પ્રગ્નજનને અને પ્રગ્નના કંપાણપ્રદેશમા અ તકરણના સાચા અને અપૂર્વ પ્રેમથી ધૂમતા ગર્વનાહકોની બંધુદાગ્ધરતિને બીનજવાન-દાર અને ઉદ્ધત જ લેખનાર વ્યક્તિઓને અમલદાર બંધુઓની આરી અનેક રીતિઓનું બારીક અવલોકન કરવાની અને પછી ન્યાયના જાળવામા તેનાની અમ્હે આગ્રહપૂર્વક વિનતિ કરીશું પડિતજને-દેશસમસ્તના એક વીર નાગરિકને અને દેશભક્તને-આમ જાહેર સત્કાર આપવા રહામે પ્રતિમધ મુકી દિલ્હીની પ્રગ્નનો એક સર્વસાધારણ હકક એ અમનદારી સત્તાએ ખુચરી લીધો એ મહાન કુખા પ્રસંગ દિલ્હીના ઇતિહાસમા કાળા અક્ષરે લખાઈ ગયેશે આ પ્રસંગ કોઈ રીતે ન્હાનો મુનો ગણાય તેમ નથી કૉએસના પ્રમુખનું અપમાન કરો કે કૉએસનું પણ દેશસમસ્તનું આ જાહેર અપમાન છે અને તે સહિ શકવાનું સામર્થ્ય દિલ્હીને નથી એ દિલ્હી એક અવાળો પ્રસિદ્ધ કરતું જોડાએ એ અતિ શોકની વાત છે કે આ રહામે દેશમા જોડાએ તેમ્લો પોકાર હાવવામા આ થો નથી બ્યુરો-કસીએ પ્રગ્નના અભિપ્રાય અને પ્રગ્નના સર્વસાધારણ હક્ક રહામે આરબેવા આરા યુદ્ધનો જ આ પ્રસંગ ગણી શકાય પોતાના જ દેશમા અને પોતાની જ માનુષ્યમિમા સ્વનજનાથી દરના કરવાની છુટ હોય નહિ એવો એક પણ દેશ વર્તમાન જગતમા હોય તો તે મરીમ મિચારી દેની દિલ્હી છે. મિ મોટેશુ જેના અનેક પ્રધાનો દિલ્હીને માટે નિમાવ, અને દિલ્હીના અનેક સત્પુત્રોને સર સચેન્દ્રપ્રસન્ન સિન્હાની માફક બ્રિટિશ પ્રાનમગળમા ગૌરવભર્યા પદ મળેા પરંતુ, જ્યાં સુધી એક મનુષ્ય તરિકેના ન્હાના અને મ્હોટા જે દરેક હક્ક પ્રભુએ આપ્યા છે તે ખુચરી

લેવામાં આવે કે તેવા સ્વાતંત્ર્યપર જો-હુકમી પ્રતિનિધીની પરપરાઓ મુકાની જામ અને શાખુ-
પણથી અતિ વેગથી સક્રિય રાજ્યનીતિનો જ્યાં અમલ થતો જાય ત્યાં જ્યાં દ્વાયે અપાતા દ્રવ્યની
જગલે દ્વાયે લઈ લેવાની જ નીતિ પોષાવડી ગણાય. સત્તાના આ નિરંકુશપણને દૂર કેળવા
માટે હિન્દને સ્વરાજ્યની જરૂર છે હિન્દના રાજ્યકારભારમાં લોકસાસનને ધણું અગત્યનું સ્થાન
આપવાની જરૂર છે: અને સર્વ કરતાં તો દેશના વીર નાયકો જ નહિ પરંતુ દેશના ગરી-
બમાં ગરીબ સન્તાનેને પણ છુટથી પોતાની જન્મભૂમિમાં હજવાકરવાનો, પેટની ભુખ જોષને
અજ ખાઈ શકવાનો અને શરીરના અનેક આધિવ્યાધિને તેના યોગ્ય ઉપચાર પોતે જાતે કરી
શકવાનો-એમની જાતને દુઃખ હોવો જોઈએ અને એ માટે હિન્દને સ્વરાજ્યની ભુખ છે. હિન્દે
આદિકા માટે પોતાનો આનંદનિર્ણય પોતે કરવો જોઈએ આ ભાન હિન્દને થયું છે એ પ્રત્યક્ષ
વાન છે. એ ભાન અને એ ચંતન્ય પ્રગ્નમાં જે વેગથી વધે છે તેના માપ લઈ
શકાય તેમ નથી અને પરિણામે હિન્દમાં સ્વરાજ્યની માગણીએ અપ્રતિમ ધોષ કર્યો છે.
હિન્દવાનો સમગ્ર દેશમાં પોતાના આનંદનિર્ણયનો દુઃખ સિદ્ધ કરવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરી રહ્યા
છે અને લોકમતને કેળવવાનું પ્રયત્ન કર્યું બહુ દલગીરી આગળ વધારી ગયા છે એ હિન્દને
માટે ધણું જ આશાભર્યું ગણાય. દિલ્હીની આ કોંગ્રેસ આ લોકમતની પ્રયત્ન પ્રતિ દર્શાવેલી.
લોકસાસનના સિદ્ધાન્ત પ્રગ્ન વધારે દલગીરી સહન કરી ચર્ચા છે એનો અત્યંત પુગવો હતો
જાતીય ભેદ અને પક્ષાપક્ષને વિચારવી દેનારા તત્વ ત્યાં હતા અને કોંગ્રેસની તેત્રીસ વર્ષની
કારકિર્દીમાં કદિ ના જોયેલી એવી ૫૪૦૦ પ્રતિનિધિઓની મદદ મહોટી સખ્યા દેશના રાજ્ય-
કારોવારમાં પોતાનું ગૌરવભર્યું સ્થાન લેવાના જન્મસિદ્ધ દક્ષકનું પ્રતિપાદન કરવા ત્યાં અત્યંત
અછ દત્તી દિલ્હીની કોંગ્રેસની મહત્ત્વના આ એક પુરાવો હતો આ ઉપરાંત હિન્દુસાસના-
નોના એકબેને સારૂ પોષણ મળ્યું હતું હિન્દની આ રાષ્ટ્રીય પરિપક્વતામાં આપણા મુસલમાન
ભાઈઓએ જે ઉત્સાહથી ભાગ લીધો છે એ ખરેખર અત્યંત મંતોપકારક જ હતું અને દરેક
સાચો હિન્દવાન એ જ ઈર્ષ્ય છે કે હિન્દની પ્રગ્નના આ ભે મહોટા વિભાગો હિન્દના ઉદ્ધાર-
કાર્યના યત્નમાં હવેનાં સાથે જ આવે.

કોંગ્રેસના પ્રમુખ માનનીય પંડિતજી એ હિન્દના રાજ્યદારીજીવનનો એક પ્રયત્ન આદરી
છે. અને કહેવાની જરૂર છે કે મુખ્યાર્થી છેલ્લી કોંગ્રેસ એમની જ શુદ્ધિ અને એમની જ
કાર્યપદ્ધતિથી મહોટા ભાગે સફળ નીવડી હતી, તેનું જ આ વખતે પણ થયું છે. પંડિતજીની
કામગીરીનાં બધાં મુખ્યાર્થી દિલ્હીની કોંગ્રેસમાં અત્યંત રહેનારને જેટલી યાદગાર રહેશે એટલી
ખીમને ખીમ પ્રસન્ન વખતે જોઈ હશે જતા પણ યાદગાર નહિ રહે. પંડિતજીનાં ભાષા
ભાષણની શરૂઆત એમણે હિન્દમાં કરી હતી અને એમના ભાષણનો સુન્દરમાં સુન્દર એ ભાગ
હતો. આ ભાગ વર્તમાનપત્રોમાં ઘણે સ્થળે અપ્રસિદ્ધ રહ્યો છે. પંડિતજીનાં ભાષણનો મહોટા ભાગ
સુદમાં હિન્દે કરેલી અનેક મેવાઓની ગણતરીથી રોકાયેલો હતો અને પંડિતજી માટે અમને
ધોળા જ પૂન્યભાવ હોવા છતાં પણ કહેવું પડે છે કે કોંગ્રેસના મહોટા ભાગને આ ભાષણથી

નિનાલા ઉપજ હતી પતિત્વએ દેશના મહાન પ્રજાની ચર્ચાને જાણુ સ્થાન આપ્યું તે કદાચ સ્વમજી ગકાન પગ્નુ, હિન્દુ ને બાગીક પ્રસંગે આત્મનિર્ણયનો સિદ્ધાંત પોતાને માટે પણ લાગુ પાડવા મિત્રનની પ્રજાને જોઈને જી હ તે વખતે પોતાના હક્કના પ્રતિષ્ઠાન માટે જે મહાન અને મજબુત દનિસો રજુ કરી બેઠી હતી તેની સચોટ દનિસો પડિનના ભાગ્યમા દષ્ટિગોચર થતી નથી અને હિન્દુ સ્વગભ્યમાટે વાવડ નથી અગર તો હિન્દુમા રાષ્ટ્રીય સુરાગ ક્રવાધીત્વા અન્યનથા યદ જશે એની નાનેરીભરી અને સદુચિત દનિસોને એમા સચોટ ઉત્તર નથી પડિત્વએ વિનીત અને ઉદામપક્ષ વચ્ચેના મનભેદના મુખ્ય મુખ્ય લાગનો રોગ કરી નવાની આપ્યું હતું કે એ મતભેદ નહોતો છે અને હિન્દની રાજ્યવ્યવસ્થામા જે મુદ્દાઓનો નમક સૂચવનામા આવ્યો છે તેના મોટા ભાગમા ફેરફાર કરવાની જરૂર છે એ વિષય માટે અને પક્ષ એકમત છે દેશના પ્રિયારત લુના લોકનાયકોએ પ્રજાના મનભેદ સામે અસહિષ્ણતા બતાવી કૌંઝિસના જેવા એ અધિવેશનમા હાજરી આપના સ્વામી જે રૂસપુ વીધુ કે એ ખરેખર અતિ સન્માનનાર છે જે ઇનિદાસ અમરખીમ પ્રસંગે એક અરાજે હિન્દની કુશાલતા ભાન જળાતની પ્રજાને દુહુલિનાદથી કરારતુ જોઈએ તે વખતે આમ લુના મંત્રુ એમા કોઈરીતનું રૂદાપણુ નથી વિનીત પ્રજાના એક આગેવાન જો મિ શ્રીનિવાસ ગામી અને બીજા કેટલાક મુદ્દરો આ પરિપક્વમા હાજર થયા હતા તેમ અન્ય લોકનાયકોએ પણ હાજર થયું જોઈતું હતું આ કૌંઝિસમા ખેતુનોની એક સારી સંખ્યા હાજર થઈ હતી એની પણ નોંધ કરવા જેવી છે

હવે કૌંઝિસે પસાર કરેના ઠરાવો તરફ નજર નાખીએ કેટલીક દિશા તરફથી આ ઠરાવો અસંપૂર્ણ, અને હામરોડાણા વિનાના છે એનું કહેવાય છે કેટલીક દિશા તરફથી એમા રાજદ્રોહના બીજાની વાનણી થઈ છે એમ કહેવાય છે અને એક દિશામાથી એના તરફ પૂર્ણ પક્ષપાત બતાવનામા આ પો. પણ એ ઉપરાંત એક પક્ષ એવો છે કે જેને આ ત્રણે બામતોમા અસત્ય જ જણાય છે, તેમાયે બીજે આક્ષેપ તો તફન જ અસત્ય લાગે છે જે લોકો કેવળ ઠરાવોની સંબંધરચનાથી જ ભડખી ઉઠે છે કે મોહ પામી જાય છે તેમજો વધારે શાન્તિથી આ ઠરાવો જોના જોઈએ આ ઠરાવો એક તરફથી જેમ વધારે પડતા લાગે છે તેમ તેમા પ્રજાનું સાચું હાર્દ પ્રત્યક્ષ થાય છે હિન્દની પ્રજાએ અધિકારીશાસનના કુર્લેષ કોટની સ્વામી લામા કામથી વિગ્રહ આરંભ્યો છે આજ મુધી અનેક કારણોસાત એ વિગ્રહમા ચિથિરતા હતી, કઈ સહિષ્ણતા પણ એટલી જ પ્રમન હતી, હિન્દની પ્રજા હવે વધારે મક્કમપણે પોતાનું હક્ક જણાવે છે અને અધિકારીશાસનને સ્થાને લેન્ડશાસનની રાજ્યનીતિનું ધોરણ સ્વીકારના ચિત્તિય પ્રજાને કહે છે અને એની માગણી કયામા શરમાનુ સા માટે જ બૂખે મરતુ પેટ અન્ન માગે કે દરદી દા માગે એથી એજો દોષ કયો કહેવાનું નહિ હિન્દના દરજે એ જાતે દૂર કરના માગે છે અને તેમા દોષ શો જણાય છે જે લોકો-જે દેશનાયકો આ ઠરાવોથી ભડખી ઉઠ્યા છે અને વિનીત પક્ષને કૌંઝિસથી હણુ પણ દૂર રહેના આગ્રહ કરે છે એ આગ્રહ દુરાગ્રહ છે, કનકિ છે અને આત્મધાતવ છે આવા મતભેદને લીધે રાજિનેટ બીજો જેવા કાયદાઓ પસાર થવા દેવાની

આણી ઉપર દેશ આવી મુકો છે જમનાં ન્હાનાંમાં ન્હાનાં રાજ્યોની પ્રજાઓને પણ જે હક્ક અને છુટ હોય છે તે પણ હિન્દને નથી અને જે ગવર્નામેંટના ટક્કરો મોજુદ છે તે આ બીજોથી ખુંચવી લેવામાં આવશે. અને હિન્દની પ્રજાને સરીરે શુદ્ધામિત્રીને બેઠી આરોપવામાં આવશે. કેદવા કેદશાલ સમયથી આપણા દેશના કેદશાલ અમીત્રીઓએ ધારણ કરેલી ના સ્વમંત્ર સહાય તેવી આત્મધાનિની નીતિના જ આ પરિણામ છે એવું કોઇને લાગે તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી. કોંગ્રેસના દરારો અસંખ્ય છે અને વ્યવહારને કેડાણે તેમાં ઉત્ત્રમજતા કે અમદિપ્ત્યતા કે અમર્પાદાઓ અને રાજ્યકાનિતનાં બીજા રાષ્ટ્રવાદી જોવામાં આવે છે એવી નિમંજ અને સત્વરીન ફરિયાદ ઉઠાવનાર એ મહાન વ્યક્તિઓને અરુદ્ધાણે એ જ ઉત્તર છે કે તેવા અસ માત્ર તેના દરારોમાં નથી, અને છતાં પણ એવાં લોકોએ એમાં જણાના દોષ તો તે સુવારવાનુ પગ ધર્મકર્મવ્ય એ તદ્દમારે શિર છે. કેદશાલ વિચારશીલ સન્નતો અને હિન્દના દિતિચિન્તકો કોંગ્રેસે અનુદામ દરારો પસાર કર્યાં પરિણામે ઉદ્ધામ પદમાં ફાટ પડ્યાની આરંભ કરે છે પણ ને વાગ્વચિક નથી. અભિપ્રાયભેદ ન્હાનાશા ધરમાં પણ પ્રયોજ જણ અનુભવે છે અને ગતિ દિવસના વ્યવહારમાં એ પ્રત્યક્ષ થાય છે તો પછી એક દેશસમસ્તના કષ્ટાણના પ્રતોમાં કદાચને અભિપ્રાય ભેદ જણાય તો તે સ્વાભાવિક છે, તેથી ડગવાનું શું ? તેથી નાહિમ્મત થવાનું શું ? અને તેથી ગમરાઈ જઈ દૂર ખુણે બેસવામાં લાસ નો ? જેમણે કોંગ્રેસની છેલ્લી બે બેઠકો બેઠક હશે, વિધાનિર્ણયાત્મક સલાના અધિવેશનોની ચર્ચા સાબળી હતો, તહેમને તહેમનુ હૃદય કેડાણે હશે તો લાગ્યા વિના નહિં રહ્યું હોય કે આ ચર્ચાઓમાં બહુ રસાકસી થઈ હતી અને કોંગ્રેસના તેત્રીસ નર્પના ધનિદાસમાં કેડાણે ના અનુભવેલી રીતિએ સ્વગમ્યના અતિ મોંઘા પ્રજાને એ અધિવેશનોમાં ચર્ચવામાં અ.વ્યો હતો. એ સમગ્ર ચર્ચાનો અત કોઈની છુદિએ અસત્ય ક્યો હશે તેમ ધણાની છુદિમાં એ સત્ય પણ લાગ્યો હશે. અમ્હે સ્વમંત્ર મક્કતા નથી કે શુદ્ધતી એક પુરી સ્વમંત્રના માટે એક લાગતે રગરોગાનથી સ્વમંત્ર કરી બીજાંપર બાવાઓ અને જળાઓ રહેવા દેવામાં શો અર્થ હશે ? કોંગ્રેસે આજ સુધી માંગ્યું છે તેમાં વધારો કરવાની માંગણી કરવાથી કોંગ્રેસનો શો અથ પાત થયો ? કે ના માગવામાં શી ઉન્નતિ થઈ ? વ્યવહારને તિક્ષ્ણજ્ઞિ આપી છે એવું કહેવું એ તો કોંગ્રેસની પવિત્ર સંસ્થાને અન્યાય જ ક્યો કહેવાય હિન્દના રાજ્ય વહિ. વટમાં હિન્દોવાનો જ મુખ્ય ભાગ લજવે અને એમનો જ એ એક સાચો હક્ક છે એવું કહેવામાં એવી માંગણી કરવામાં કોંગ્રેસે સરમાનુ શા માટે ? વર્તમાન કોંગ્રેસનું કાર્યક્ષેત્ર જૂતકાળ જેટલું જ રાખવું એ કહેવામાં શ્દ્ધાપણ નથી. તેત્રીસ વર્ષની તહેનો મહા ઉજ્જવલ કારકિર્દી પછી પણ એને એ જ અવસ્થામાં રાખવામાં શો ખાસ ઉદ્દેશ છે તે અમ્હે સ્વમંત્ર મક્કતા નથી.

દિલ્હી કોંગ્રેસમાં દેશના બુદ્ધ બુદ્ધ વક્તાઓ હતા મુવાન લોકોને તેમાં સારો અંશ હતો અને થોડા વખતમાં હિન્દમાં સાગ વક્તાઓનું અભિમાન લેવા થોડા પ્રમાણ નજરે પડે એ નિશંક છે. દેશના પાંચ પચાસ અમીત્રીઓ કરતાં આજ કોંગ્રેસ એ લોકગાસનની વૃત્તિને શુદ્ધ લાવથી પોરે છે એવું ધણા અશે લાગે છે. પરન્તુ આટલું કદા પછી પણ કંઈક ગ્વાનિથી કહેવું પડે છે કે કોંગ્રેસના

વખ્તાઓ સમયને અને વિચારને વધારે માન આપતા શીખશે તો વધારે સારું કાર્ય કરી શકશે બાબુ ગિપીન પાનને એક મહાન વક્તા તરિકે કેટલેક સ્થળે ઝોળખવામા આવે છે, પરંતુ એ ગિપીન બાબુ ગઉને રીપોર્ટ ઉપર વિવેચન કરતાં બુદ્ધ પ્રદેશમા ઉતરી જાય, વિરાટમાં અસબદ્ધતા અને કૃત્રિમ આડમર પ્રત્યક્ષ કાગવે એ શોકની વાત છે મિ ચક્રવર્તી જેના બગાડના પ્રસિદ્ધ ઍરિરગર ન્દાના છોડરાઓની માફક ગમે તેમા અત્રેશમા લવાગ કરી જાય, અને શ્રોતાઓના અમૂલ્ય સમયનો બોજ લે એ મધુ ના ગ્યે એનુ હવુ પરંતુ આ બધામા યુવાન લોહીવાળા સત્યમૂર્તિ અને મૂંઝેલીઅર તથા મિ જદુનાથ મનુમદાર જેવાઓએ શ્રોતાઓનુ સાત ધ્યાન ખેંચુ હવુ અને આગળ જતા આ યુવાન મધુઓ વધારે સારું કામ કરી શકશે એમ જણાય છે પરંતુ આ બધામા વિનિત-ઉદ્દામના દિલક્ષણથી જેમનુ હૃદય ઉત્તત થયુ છે તેમા શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીજીને સાબળવામા કાર્કશ્યનુ આનન્દ મળે તેમ હતો શાસ્ત્રીજીની શાન્ત અને મિટ્ટી વાણીને ઉપબોગ અને તે ઉપરાત એમણે રણુ કરેલા સુધારા રહામેના પ્રહાર સહન કરવાની તૈમની શક્તિ ખરેખર અભિનન્દનને પાત્ર હતી ઉદ્દામ પક્ષના ધણા જણાઓએ તહેમનો આ ગુણુ સભાગી લેવો ઘટે છે.

એકદરે આમ કૉંગ્રેસની સફળતા ઘણે અંશે સપક્ષ હતી બાકી ઉણુપ તો જગતમા ક્યાં ક્યાં નથી દેતી? જ્યાં સામ્રાજ્યો કે સમ્રાટો કે મહાન પદવિધરો, કે મોઝાસનના સિદ્ધાન્તો જગતસમક્ષને સ્વમજ્જનનારાઓ સમગુણસપત છે? કેવળ દોષ-દિધી જોવાનુ પાતક એક સાચો હિન્દીવાન કરશે નહિ 'કૉંગ્રેસના વિલાસ સાથે અમ્હારો નિકાસ છે, અમ્હારું કલ્યાણ છે અને અમ્હારા દેશનુ પરમ સૌભાગ્ય છે કૉંગ્રેસના લા ધ કલ્યાણપત્રમા અમ્હારી આત્મિયો અપારશે' એ ભવ્ય ભાવના દરેક હિન્દીવાને સ્વમજ્જવી જોડ્યે એ સ્વમજ્જવામા દેશનું કલ્યાણ છે, અને ના સ્વમજ્જવામા દેશદોહ છે ઈ માનુષિ સત્તા શુદ્ધ કૉંગ્રેસની શુદ્ધ વલ્યાણુપ્રેરક વૃત્તિ-ઓને ડાખી રાખવા સમર્થ છે? કૃત્રિમ બધનો-પ્રતિમધનો એ સામ્રાટ યુગમા દેશની કસોટી છે દેવને અને સમ્રાટને પ્રત્યક્ષ રાખી સાચો હિન્દીવાન કાયદેસરની દરેક દરેક હિનચાનમા-ચાહે તો રાજકીય હો કે સામાજિક હો કે ધાર્મિક હો પણ તે સૌમા-સપૂર્ણુ દલતાથી, નિશ્વાસથી અને વેગથી મચ્ચે. રહેજે તો મદ્દા અમગ છે અને દેશોદ્ધારના સ્વપ્ને આગે ફનિમૂત થશે. કેવળ ભાનનાશાનિનો સહ મે અચ્ચાનહારિઠ હોવાના દોષ ઝૂકાય છે, પરંતુ કેવળ વ્યવહારને જ પૂજવામા મનુખ્ય ઉચ્ચ કોગીએ પહોંચી શકતો નથી, માટે ભાવનાની પણ જરૂર છે બન્નેનું એકરસથી મિશ્રણ થાય એ પણ જરૂરનુ છે, પરંતુ તેટલા માટે હિન્દના આ મહાવચ્ચમા ભાવનામા જ સ્વ્યાપન્ચા રહેનારને દોષ દેવા નહિ જગતની મદ્દા બંજરાન પ્રજાઓમા હિન્દે રથાત મેગરનુ જોધએ અને એ રથાત જેમ બને તેમ પહોંતી તકે દલતાથી અને દિમ્મતથી મેગવવાનો પ્રયાસ હિન્દના સન્તાનો કરે છે એ કેવળ ન્યાય અને ધર્મ છે કૉંગ્રેસની ભવ્ય પ્રતિજ્ઞા બીજા ક્યા ઉદ્દેશથી કરવામા આવી છે? એનો ઉદ્દેશ આ જ છે અને આ જ હોવો જોધએ એ ઉદ્દેશ સફળ કરવામા હિન્દનુ ઐગવ સચરાજે અને એની પરમસિદ્ધિ જગતના મહા-ગાન્યોમા પ્રતિજ્ઞા અપાવશે આ પરમપદ કયો સાચો હિન્દીવાન હાનથી નહિ ઈન્જનો હોય ?

કયાં હા ! કુંળો કરસ્પર્શ એ

જે સ્નેહશાન્તિસુધા સવે ?

લેખક:-૨। ચતુર્શકર નર્મદાશકર પંડ્યા, બી. એ., એલ. એલ. બી.

ભૂતકાલના અમરણો ધસે

આજે મગજ મુગાવતાં,

સનેત કરતાં-શુબ્ધ કરતાં

—ભાનને ધીસરાવતાં,

ભડભડ બળે આજે જ હા !

ભડકા ભયકર ચોરિયે,

તરકાસની ચિન્તાચિતા

અવાહા કરે ઉરશાન્તિને

ભાષિતણી બૂતાવળો ફે

કરખના જગવ્યા કરે,

હા ! સૌ વ્યથાઓ સામટી

કમ્પાવી નાંખે ઉરને !

—શું શાન્ત કરવા છે ન ફે

સંશુબ્ધ આ મસ્તિષ્કને ?

ક્યા હા ! કુંળો કરસ્પર્શ એ

જે સ્નેહશાન્તિસુધા સવે ?

વીર અને વીરપૂજા.

લેખક.—રા. મણિશંકર દલપતરામ જોશી, બી. એ.

“ જનની જલુ તો લકત જલુ કા દાતા કાં શર

નહિ તો રહેજે વાંઝણી મત ગુમાવીશ નર.”

પ્રગલ્ભતા આ જમાનામાં જીવન ઉત્તમ કેમ જનાવવું, એમ કેવી રીતે સાધવું, ઉત્ક્રાંતિનાં શિખર ઉપર શી રીતે ટૂંક સમયમાં પહોંચવું, એવા અનેક પ્રશ્નો ગર્થાન્ન રહ્યા છે. આવા પ્રશ્નો જ્યારે આપણી સમીપ આગળ ઉભા છે ત્યારે મનુષ્યના હૃદયને અનેક જાનની મુંઝવણ થાય છે, અને આવી મુઝવણોમાંથી છુટવાને અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. પછી ભલે આ પ્રયત્નો અમુક વ્યક્તિ માટે હોય, પ્રગ્ન માટે હોય કે સમસ્ત દુનિયા માટે હોય. જ્યારે કોઈએક માણસ આના વિકટ પ્રસંગોમાંથી, તરી પાર ઉતરી નર્ષ, સ્વાર્પણ કરી, પરમાર્થનો જુડો ઉપાડી વિજયસ્વજ રોપે છે ત્યારે તે માણસે પોતાના આત્માને ઉન્નત દશાએ પહોંચાડ્યો એમ કહેવાય છે. પછી ભલે તે આવો માણસ ગમે તેવા કુટુંબમાં જન્મ્યો હોય, ગમે તેવી ગરીબાઈમાં ઉછર્યો હોય. આવી વ્યક્તિ ‘વીર’ તરીકે લેખાઈ શકે છે તેને જ ‘વીર’ કહેવો કે જે પરનુ ત્રેયસ કરવામાં પોતાનો જીવન-યશ નિ સ્વાર્થપણે કરી શકે. આને જ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં ‘નિષ્કામ કર્મયોગી’ લેખ્યો છે. માટે ‘વીર’ એક કર્મયોગી છે. ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને સદ્બોધે છે કે ‘તત્ત્વ.યોગી મહાર્જુન ! આ સત્ત્વ રુદ્રસ્થાનમાં લેતાં માતૃમ પડશે કે કર્મયોગી-વીર એક મહાન વ્યક્તિ (Individual) હોય છે.

શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનો પુનિન પગલાંથી પવિત્ર યજ્ઞેશા ભારતવર્ષમાં બીજમ, અનર્જુથી માંડી અનેક વીરોએ ભારત ઉન્નત્યો છે અને ભવિષ્યમાં ઉન્નત્યો. હાલમાં ફક્ત આંગળીનાં વેદાપર ગણાય એટલા જ વીરની પંક્તિમાં આવી શકે છે તેનું કારણ સ્વાર્થપરાયણતા છે. ખરે સ્વાર્થ છોડી પરમાર્થ સાધવો એ ધણું દુર્ધર છે ! ક્યાં છે બીજમ જેવાઓ પિતાના મુખને માટે લગ્નને તિલાંજલિ આપનારાઓ ? ક્યાં છે હાલ અર્જુન જેવા ખણાવળીઓ ? નથી હાલ ઉદયસિંહ, પ્રતાપસિંહ આદિ જેઓ રણરંગી કેસરીયાંઓ કરનારાઓ અને ક્યાં છે હાલ તે શર શિવાજી ભારતવર્ષનાં ઉદ્ધાર માટે ‘યા હોમ’ જગાવનારાઓ ? નથી આપણમાં પૂર્ણ શૌર્ય તો નથી તે શૌર્યની પ્રશંસા કરવાને શક્તિ !

વીર કાણ હોઈ શકે ? એનો પ્રત્યુત્તર આપવો જો કે કઠિણ છે તો પણ અમુક વ્યક્તિને વીરની પંક્તિમાં રી ગેતે મુકી શકાય તે જણાવવું સુલભ છે. આર્થવર્તનો ઇતિહાસ તપાસતાં, શ્રીરામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, બીજમ, અર્જુન, ઉદયસિંહ, પ્રતાપસિંહ, શિવાજી, નાના ફક્રનવીસ વિગેરે નરરત્નોના પુણ્યવંતા નામે શૌર્યપ્રતિભાથી ઝળહળે છે. આ મહાન નરરત્નોનાં જીવનચરિત્રો તપાસતાં ધણું ધણું શિખવાનું મળે છે. એ મહાન પુરુષોની દેશનાત્સત્વતા ‘જનની જન્મભૂમિય સ્વર્ગોત્તરિ

ગરિયસી ' પ્રણય યુગમાં કોતરાયલી માણૂમ પડે છે. દેશોદ્ધાર માટેનો વિજયનાદ ' યા હોમ કરીને ' પડેા ફતેહ છે આગે ' તથા એમણે કરેલે. મહાન કર્મયત કયા આર્યને ઠાણભગ આશ્ચર્યમાં ન હુપાડે? એમના ગુણો કયા છે તે તપાસવા જતા માણૂમ પડશે કે તેમનામાં શૌર્ય, સાધુતા, પારમાયેક વૃત્તિ, દેશોદ્ધારની લાગણી, રસેરચમાં પ્રસરી રહી હતી તેથી જ્યારે તેઓ અનેક આપત્તિવિપત્તિ-ઓનાં ભેખડમાં અથડાતા હતા, ત્યારે જૂખતરસ જેવી ક્ષુદ્ધક વૃત્તિઓને વશ ન થતા કંઈક બુદ્ધ જ આનંદમાં તેઓ વિહરતા હતા શ્રીકૃષ્ણનો અર્જુનનો વિષાદ દાખવાનો અર્થ પ્રદ ગંભીરગદગ્યોથી મરપુર સદ્ભોધ, અર્જુનનું પાણીપતની ભૂમિપરનું મહાન યુદ્ધ અને તેમાં તેણે દાખવેલ અડગ ચૈર્ય તથા પરાક્રમ, ભીષ્મની ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા, વિક્રમશાસિવાહનનો સક્ર, સિધ્ધિઅન યવનોના દુમલા રહામેનો ખુવેશ, તે પૃથ્વિરાજનું ભૂમિને કોતાયમાન કરતું પરાક્રમ, ઉદયસિંહ અને પ્રતાપાદિના મોગલ બ્રહ્માચાર રહામેના પ્રયંઝ કેમરીયા, શરૂ સિવાજીનો ભાગ્યોદ્ધારસચક જયધોધ, નાનાફડનવિસનો રજપુત કુસુપ અટકાવવાનો શાતિનાદ નથા મહારાણી વિક્ટોરીઆની ભાગતની વિચિત્ર સ્થિતિ સમજી લઈ ' સંપ ત્યાં જ જપ 'ના ફળો અપાડવાની કોસિયો-શુ આપણામાં તેમનાં પુણ્ય નામે સાંભળતાં નવું રકત ન વહેવાયે ?

જો કોઈ વ્યક્તિ પરનાં શ્રેયસ્ માટે, પોતાના આત્માના બશિદાન આપી -સ્વાર્પણ કરી શકે તો તે પોતાનાં આત્માને ઉત્તમ દશાએ પહોચાડ્યા વિના રહેશે નહિ બાને જ મહાન કર્મયત કહ્યો છે. પછી આ મત દેશોદ્ધારની દિશામાં હોય કે ઉચું સાહિત્ય ખીસવી, પ્રભ મનોરંજન કરી, મુદરતા અને સાધુનાના દોષો પ્રગટાવી, અનેરો આનંદ અનુભવાડ્યામાં હોય કે એક સાધારણ સિપાહી તરીકે મુદ્દભૂમિપર આત્મબશિદાન આપવામાં હોય પ્રસંગ આવતાં જે વિમુખ ન થતાં બલકે પાછી પાની ન કરતા ' યુદ્ધમાં તન દાત્રી ત્યજે, મરે ન મરેો ધેર ' સિદ્ધ કરી શકે છે તે ખરે વીર જ છે બલે એવી વ્યક્તિઓના નામે ઇતિહાસના પટપર કોતરવામાં ન આવે પરંતુ, સમાજના અમર રમરણ પટપટ એમના પગકમે ચિંતવ રહેશે. વીર શબ્દ આટલા બધા વિસ્તૃત અર્થવાગો હોવાથી, એક શબ્દથી (પારિભાષિક શબ્દથી) જેતું લાભ કરાવવું થણું મુઝેલ છે

ઉત્તમ પ્રકારનો વીર કેવો હોય શકે તે આગળ ઉપર જણાવ્યું પરંતુ 'વીર' શબ્દનો અર્થ કંઈક સંકેતીએ તો પરમાર્થિક વૃત્તિવાળો માણસ (મૂદસ્થ) પણ વીર છે વીર એટલા માટે મૂદસ્થ છતાં અન્યન દીક્ષા પામે છે, જનસમૂહમાં છતાં એકમતા સાધી શકે છે, છેવટે કર્મવીર થઈ શકે છે.

' વીર પૂજા ' એટલે મહાન પુરુષોના ભાગેમાં ભારે વખાણ. વીર-પૂજા માનની લાગણી, જ ઉત્પન્ન કરે એટલું જ નથી, પરંતુ કોઈ મહાન વ્યક્તિને માટે નમન, દેહપતન આદિ સ્વાર્પણ યત્ન ઝીળવે છે. આપણો જનસમાજ પણ વીરપૂજના સૂત્રપર રચાયેલો છે જન-સમાજમાં અમુક દરજ્જા તરફનો આદરભાવ જેનાં આધારપર આપણા સેમેલનો બંધાયેલા છે-ને સર્વ 'વીર સામ્રાજ્યસત્તા (a Heroarchy Government of Heroes)

પર જ તે જ્યાં મુખી માણસ રહેશે ત્યાંમુની વીર-રૂઝ પણ રહેવાની કારણ કે પુખ્તો ખીનતા બ્રમરો શુભવાના જ જ્ઞાને ન માનનારા જેઓ પણ વૌદ્ધરને આદરતા હતા-સત્કાંગતા હતા. અને એની આસપાસ એ નવા જ પ્રકારની વીર-પૂજાની શરૂઆત થઈ હતી. એ કે આ એક મોગા ગૌરનાગી પૂજન ન હતી મહાભારત ॥ નાનકે શ્રીકૃષ્ણ માટે પણ એમ જ થયું હતું. પ્રથમ તમના તરફ માત્ર કુદુનમાં રાગ્યાત થઈ હતી અને મહાભારતની લડાઈ પછીથી થોડાક સમય પિતૃયા ॥૬ કૃષ્ણ-વિષ્ણુ-ગોવિંદ દેવરાગતારી તરીકે પૂજનના લાગ્યા એમ ડૉક્ટર ભાગ્યંકર પોતાના ગ્રંથ અને વેષ્ણુન (In Shaivism & Vishnuism) સપ્રદાયના પુસ્તકમાં મૂક્યે છે. આ જનસમાજની તેમના તરફની મીઠી લાગણી વીર-રૂઝ તે એક અત્યુત્તમ દાખરો છે. શુ વીરોને સત્કારના આપણે સત્કારતા નથી? તે જ પ્રમાણે નોર્થઅનનો ઓડીન (Odin) વીર-પૂજનો અત્યુત્તમ દાખરો છે એમ આગળ તત્વન કાર્યાપન માને છે.

આર્યવર્તનો પુરાણો ઇતિહાસ તપાસતા અનેક દેવાશી વીરો દૃષ્ટિસમીપ ખડા યશો તેમાના મુખ્ય વેદના દૃષ્ટાઓ (Secrs of the Vedas) છે. પ્રાચીન સપિમુનિઓએ કુદરતના બનાવો નિહાળ્યા અને બીજાના જનક તેમ જ સૌંદર્યનાગા દમ્યો જોતા તેઓના મનમાં અનેક વિચારો ઉદ્ભવના લાગ્યા. ઋગ્વેદસ્તોત્રો આ વિચારો કવિનામાં પ્રગટ કરે છે. "દૃશ્ય દદાય દૃષ્ટિયા વિષેમ । આદિ વચનો સપિઓનો કુદરતનેતા દેવો પ્રતિનો નૈસર્ગિક પ્રેમ મૂક્યે છે જેમ એ દીપ તરફ જોઈ એક છોકરું તેને પોતાને હાથમાં લેવા ગય છે તેમ આ પાપરહિત દૃષ્ટાઓ દુર્લભતા અને સૌંદર્યથી ભરેલા દરેક જોઈ તેમને હમેશ માટે પોતાના બનાવના તરફ પ્રેરાયા. સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞ પ્લેટો (Plato) હે છે તેમ જો કોઈ માણસને અધારામાં ઉછેરવામાં આ યો હોય અને જો તે એકદમ સૂર્ય જુએ અને તે જોતા તેને જે તાબુમી ઉપગ્રે છે, પ્રકાશ તરફ જે મોહ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ તેવો નૈસર્ગિક પ્રેમ કુદરતી દરેક જોતા પ્રાચીન કવિઓને મળે હતા અને તેથી જ કાર્યાધિના અભિ-પ્રાય પ્રમાણે પ્લેટોને માણસ પ્રથમ એક છોકરા જેવો, પહેલ વહેનો પેગન વિચારકોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

માણસ અદ્ભૂત ચીજોમાની એક અદ્ભૂત ચીજ છે. પ્રભુની કોઈએક ન કળી શકાય એવી એ એ ચીજ છે. આપણે આપણી જાતને જાણખી શકતા નથી. આપણે પોતાને વિષે આપણે કેવી રીતે જાણુ તે પણ જાણતા નથી. પરંતુ આપણે ફક્ત અમુક વિચારી-અનુભવી શખે છીએ.

આના સત્તો પ્રાચીન મહર્ષિઓએ અનુભવ્યા હતા અને તેથી જ તેઓ તારાગણો, સૂર્ય ચંદ્ર, ઋતુઓ અને નદી, પર્વત આદિઓને દેવ તરીકે સાક્ષાત્કાર કરી પૂજવા લાગ્યા-અને આવી રીતે પ્રથમ પૂજાની શરૂઆત થઈ તેથી વીરપૂજા દરેક જાતની સ્તુતિના પગથીયારૂપ પહેલી વસ્તુ છે-ત્યારે એક નાનકડા તારલા ઉપર આટલો જથ્થો ઉડા વિચાર (Deep philosophy) ઉદ્ભવી શકે છે ત્યારે તેના અનુભવનાગર આપણે કેટલો જથ્થો સત્ત્રેમ દર્શાવે જોઈએ?

‘રામયાણ’ જેવાં વિશેષજ્ઞો શુ સૂચવે છે. એ જ પ્રમાણે રચેનીઓમાં પણ જ્યારે કોઈ મુંદર પુષ્પ અથવા મુંદર સ્ત્રી જેનાં આકર્ષતા ત્યારે તેને લોપ ફ્લોર (*Lope Flower*) અથવા લોપ સ્ત્રી (*Lope dama*) કહેતા. એડમ સ્મીથ (*Adam Smith*) પોતાના ભાષા ઉપરના નિબંધ (*Essay on Language*) માં લખે છે કે સવર્ણાં વિશેષજ્ઞો આ પ્રમાણે કોઈક ચીજનાં અત્યુત્તમતાના ગુણથી ઉદ્ભવતા પામ્યા છે. સ્કેન્ડેનેવીઅનનો ઓડીન પણ એક મહાન વિચારક હોઈ, વખત જતાં એક સત્તા અને દેવાંધી (*Supreme power*) લેખાયો. તેની આસપાસ ફિલ્ક મૌદર્વ્યછદિ ભાસવા લાગી. અને જ્યારે તે આ પ્રમાણે અનુભવનો હતો ત્યારે તે પોતાના વિષે શું ધારી ગકતો હતો ? તેણે સવર્ણાં માણસોને જગ્યા આપી કે ‘ *Wudtan!* ’ ઓડીનની રન (*Odin's Run*) એ તેની એક શોધથી વિવિધ ચીજ છે. એ અત્કારિક અક્ષરો સ્કેન્ડેનેવીઅનોની બાગખડી અને છે રન-બાગખડીમાનું લખાણ નોર્મ લોકોમાં એક ખાસ રોષ છે વળી સ્નોરો (*Snoro*) કહે છે કે ઓડીને (*Odin*) કવિતા પણ શોધી હતી. જ્યારે પ્રજા એક બાગક સ્થિતિમાં હતી ત્યારે તેમનામાં અદ્ભુતતા અને આશા એપનાં હતાં ઓડીન કવિ હતો-કવિ એટલા માટે કે તે એક લવિષ્ય ભાખનાર મહાન વિચારક હોઈ શોધક હતો. આ મહાન પુરોના આસ ગુણો છે અને આ ગુણો સૂચક માર્ગરૂપ છે. આગ્રહ કવિ અને મુખસિદ્ધ લેખક કાર્લાઈસે વીરનો અર્થ વિસ્તૃત અર્થમાં લઈ, પોતાના હીરોઝ એન્ડ હીરોવર્શીપ ના પુસ્તકમાં વીરોને જુદા જુદા દૃષ્ટિગિરુઓથી નિહાળ્યા છે. ધર્મવીર, લવિષ્ય ભાખનાર વીર, કવિવીર, સત્યવીર અને રાજવીર અને કર્મવીર.

પોતાનાં અકસિત નિશ્ચયાઓનાં ખાસ સમયો, અને કર્મઓ, પોતાનું લવિષ્ય-અને પોતાના વિષેની ખાસ બાગતો જેને લીધે તે બાકીની વસ્તુઓ ગણી શકે છે-તે ધર્મ છે હુંકમાં ધર્મ એટલે ‘લાવ-ગમ્ય’ ‘સંનંધ’. આ અદૃષ્ટ લાવગમ્ય સળધને લઈને આપણાં બાહ્ય અને આંતરિક પ્રસંગો નિમિત્ત કરી શકાય છે, અને તેથી ધર્મ-વીર ‘દેવાશીવીર’ વર્ણવતાને જુનામાં જુનો એક પ્રકાર છે.

વીર સવર્ણાં બાગખડી તપાસતા વીર માનુષ પડે છે આત્માની અને વિચારની પરા-કાણ્યે તે પહોંચેલો હોવો જ લોધ્યો. દજ પણ અંગ્રેજ પ્રમનો વેનસડે-*Wednesday*-શુધવાર ઓડીનના નામ ઉપરથી ચાલી આવે છે. ખરે મહાન બક્ષિત જીવન કેગદ ગુજરતી જ નથી. દુનિઆનો ધતિદાસ મહાન પુરોના જીવન ચરિત્રો છે. મનુષ્યની માણસાઈ-મરદાઈ વીરજી એક જીવન લવ છે. નિઆજસ દીવજી એ બીજી લવ જ્યારે કેઈ પ્રજા પોતાના ચક્ષુ અને હૃદયવડે કુદરત નિહાળે છે ત્યારે જ તે ખરી પૂજા આદરી શકે છે. ખરો સિદ્ધાંત તો એ છે કે દરેક પ્રજાએ સત્યનિષ્ઠ હોવું.*

* આન કવિ અને લવજી કર્તાઈના મુખસિદ્ધ પુસ્તક “ *Heroes and Hero-worship* ” માં દર્શાવવા કેટલાક સિદ્ધાંતોને આધારે.

હૃદયનોકા.

વેખર રા બાળકૃષ્ણ ચુનિલાલ જોશી.

હરિગીત.

નૈ કાલદયપા ઉપરે તરતી તંગો ગુદથી,
દષ્ટિ થે સગિતા હૃદે તરતી અગ્નિ લહરી થકી,
પીકા કરે કે મગર મત્સ્યો, પશુપુ જુમિકા મહી,
સફુલ નીનિ વ્યાધો અતિશે વારતા નિજ શકિતથી. ૧

આનંદમા ચાલુ ગતિયકી નાર મુજ અનમેલકુ,
આનંદ અનંથા સરિતનુ પથપાન મોજલુ દીકુ,
નદિ શીત ઉષ્મા લાગતા, દિવ ના જરી બેચેનમા,
નિર્દોર જલના વહનમા નૌકા ગનિ કરતી તપદા ! ૨

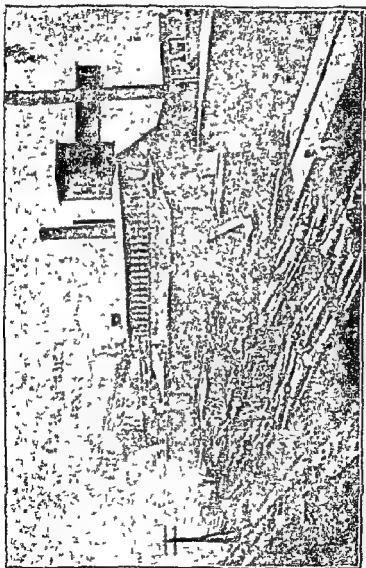
ધીનન દશાને સમિત જૂખર, માર્ગમા આરી ચલો,
અગરોળ નાન ચડાવીયુ, સદ કાલના તૂટી પડ્યો,
ઘન મોર વાદળ થે રલ્યુ, નિષ્ણત વમનરા કરે,
જળધાર મૂસગ વર્ષતી, નાનિક દુ ખથી કે રૂવે ! ૩

ઉત્તમ કસોતી અનનની, રિચલગે દર્પ શુ કરી !
ઉપદેશ કેશવ સ્તાયથી, નાનિકની શુદ્ધિ ફરી,
શુદ્ધ બ્રહ્મ દશમ મહાપદમા, ત નિન મનકુ થે જવુ,
બચોતિ કૃપા પરમેશની થી, નાનનુ ગદાલુ થયુ ! ૪

કાગળનો ઉદ્યોગ.

લેખક:-શ્રી કેશવપ્રસાદ હોશલાલ દેસાઈ, બા. એ., એલએચ બી.

સંસ્કૃતિના વધાગ સાથે તથા કેલવણીના વિસ્તાર ખામવાથી કાગળનો ઉપયોગ પણ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. દૈનિક વર્તમાન પત્રો, અહવાદીક પત્રો, માસિકો, ત્રિમાસિકો, અને દરરોજ

કાગળ બનાવવાની મિલમાં દાખલ થતી લાટાંધી લહેરી ગાડીઓ.

પ્રગટ થતાં ચોકનંધ પ્રસન્નો, એ બધામાં, આગળ કદિ નહિ વપરાય તો તેવા મોટા પ્રમાણમાં આજે કાગળો વપરાય છે. અર્થાત્ કરતાંયે યુરોપ અમેરિકામાં અને બીજા દેશોમાં તે તેની કાંઈ

હૃદય રહી નથી સંસારના પના, નાશના પો અને તેમ પી વળી કનાકનાકની આદૃશિઓ આ સર્વમા કાગળો ટેડો વાળો પોતો દગે તે આમ સહજ અમુશશકાય તેમ છે આપણા દેશમા તો વળી કાગળના ઝગખા ॥ રાજ બુજૂજ છે અને નાષ્ટ રાડવસા પછી પરદેશથી આવતા કાગળ મેળવવાની મુશ્કેલી હતી, તે વખતે જાગના બાવ ટેડના બધા વધી ગયા હતા તે દરેકના

લાકડામાંથી માલો બનાવવા માટેનાં બગી પેપર.

જાણામા આવી શકુ છે છનારે જાગળનો ઉપયોગ તો કુલે ને ભસકે વધતો જ નવ્ય છે આ મુશ્કેલી દર ઝરણોનો ઉપાવ હવે તો આપણા દેશમા મગજ બનાવવામા કારખાનાં ઉધા નામાં જ રલો છે યજ્ઞસ્થમા તે માટે ગુજરાતના ટેપારીઓ તજવીજ કરે છે એમ

પ્રતિભાસાગર ૩ ૧૨-૦-૦ એન એમ નિપારી એન્ડ કંપની, મુબાઈ

સાંભળ્યું હતું. ગુજરાતમાં પણ વાંસદા રાજ્યમાં વાસના જન્મદોષાથી કાગળની બનાવટ માટે વાંસનો મોવો મેળવવાની સમસ્યા છે, તેથી ત્યાં પણ કાગળનું કારખાનું ખોલવાની વાતો સંજગાતી હતી. પરંતુ હજી સુધી આટલી મુશ્કેલીઓ વેકા પછી પણ કાગળો બનાવવાનું

કાગળોના જથ્થાને ઘેરા મરિનાં મિશ્ર યંત્રો.

મેક પણ તરું કારખાનું આપણા દેશમાં નિર્માણનું આપણે આશ્ચર્ય નથી. આશા છે કે માપેલું કોઈ સાહસિક ગુજરાતી બહેવાળું કે વામદાના રાજેશ્વર આ ઉદ્યોગ તરફ વધારે યાવદારિકા અને આગ્રહી નજર નાંખશે.

હજીમની ચંડીના સમયમાં ત્યાં આગળ પેપીરની બનાવટ ચાલી હતી. કાગળની બનાવ-

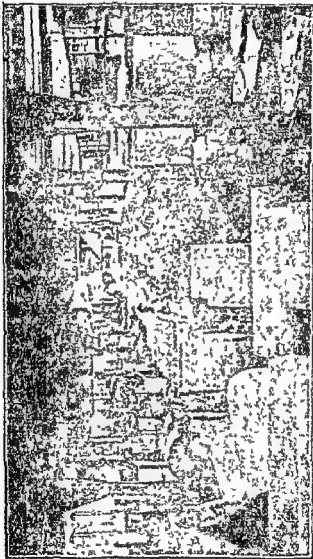
મટની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અંતિહાસિક નોંધ આ પેપીરસની જ છે. તેની બનાવટ, તે નામના જ હોવામાંથી થતી હતી પુરાણાં ચિત્રોમાં સાંકળ અને ગાળ ગાળ વાળેલા લખોટા (ટીપલા વાળવામાં આવે છે તેવા) ના રૂપમાં આ પેપીરસ કાગળ લેવામાં આવે છે. તેના ઉપર બરૂંથી અમુક બનાવટની સાલ થા કાળી શાહીથી લખવામાં આવતું હતું. તરતના બનાવેલા પેપીરસને

ત્યાર થયેલા કાગળને દિતારવા માટેનું છેલ્લું પત્ર.

રંગ સફેદ હતો, અને તેના ઉપર આંટી બૂરી હોવા રહેતી હતી. પણ જે પેપીરસ સંકળ્યા પાછી લેવામાં આવ્યો છે તે વેરુદે આછા બૂરા રંગનો છે, અને એ એટલો તો બરડ બની ગયેલો છે કે અડકતાને વાર તેના રંગ થઈ જાય છે.

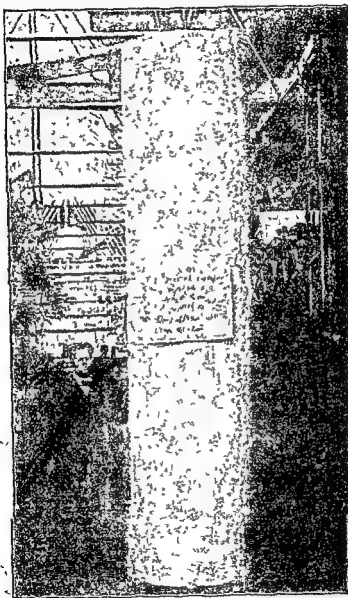
વનસ્પતિનાં શાકામાંથી દાણની ખાદ્ય બનાવેલો કાગળ પ્રથમ તો, ધિરિત સનની કોઈક પહેલાં, ચીના લોકોએ મળ્યું કરીને બનાવ્યો હતો. આ બનાવટ કરવાનો ખ્યાલ અમુક જાણકાર કાગળ બનાવે છે તેમનાં નિરીક્ષણથી કદાચ આવ્યો હશે. ચીનાઓ ગી રીતે કાગળ બનાવના હતા તે બરાબર જાણવામાં આવ્યું નથી. પણ અમુક કાગળી છાત્ર, વાંસનો મુંવાનો મડ તથા

લખોરાઓ ખાદ્ય તૈયાર થયેલા કાગળો.

ફેને એકઠાં કરી તેના શાકામાંથી કાગળ બનાવના હને એમ જાણે છે. ચીનાઓની આ કાગળ સમરકંદના આરબ બહેપારીયો શીખી ગયા અને ઇ. સ. ૭૦૪ મા તેમણે યથોપયોગી થઈ શકે તેવા કાગળ કપાસના શાકામાંથી બનાવવા માંડ્યો. આ કાગળ માનવ જાત, જતા જાણીયો

પ્રસરવા માંડ્યું. રપેનના મૂર લોકો, તથા આરખોએ સીસીલી છલું એટલે લાંબા લોકો, આંકળો શીખ્યા. અત્યાર સુધી ફક્ત એના માવામાંથી જ કાગળો બનતા હતા, અને રપેનમાં મૂર રાંજણની પડતી થવાની સાથે આ ઉલોગની પણ પડતી થવા માડી, અને તે ભૂલી જવા જોવો થયો.

દુનિયામાં મેડાટામાં મેડાટા કાગળનો લખોટો.

વર્ષ ૧૦૦૦ પૂર્વ; એક આખા કાગળની લંબાઈ ૭ માઈલથી પણ વધારે. જ્ઞાનું જ્ઞાન સંસ્કૃત નષ્ટ થઈ ન હોતું, અને આરમા સંક્રામાં તો, પહેલે નંબરે રપેનમાં, અને તેથી જીને નંબરે પટલીમાં, આ ઉલોગ ફરી જન્મ પામ્યો. જ્ઞાનના નવીન પુનઃપ્રસાર સાથે આ

અર્થશાસ્ત્ર ૩.૨-૧૦-૨૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

સમગ્ર પાણી સુકી નાખવામાં આવે છે. કાગળની આ સુધી ચાદરને પછી સુવાળી અને અગરની કડવાના સંચા (કેન્ડર) ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે, અને તેથી તે સંપત, ચંચળ, કઠોર, સહેલ કાગળનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. જેમ વધારે ભૂગણાઓ ઉપરથી, આ ચાદરને પસાર કરવામાં આવે છે, તથા તેના ઉપર વધારે દબાણ લગાડવામાં આવે છે, તથા કેન્ડર ઉપર વધારે વાર સંખવામાં આવે છે, તેમ તેમ કાગળ સારી જતનો જતનો જાય છે.

લાક્ષણિક શિવાય ખીજ પદાર્થમાંથી જનતા કાગળની રીન પણ લગભગ ઉપર દર્શાવી તેવું હોય છે. ઉગી જતનો કાગળ જનાવવા માટે ચિથરાના માવાની જરૂર પડે છે. દરેક જનતાનું માકામાં કપડાના ચિથરામાંથી માવો જની શકે છે. જ્યારે પ્રવાહી માવો થાય ત્યારે કોચરીનથી તેમાંથી દરેક જનતા રગને દૂર કરવામાં આવે છે તે શિવાયના ફેરફારો નાના નાના છે. હાખસા તેરિકે લખવાનો કાગળ સુકાઈ જાય છે ત્યારે સરેસથી ભરેલી એક નળીમાંથી તેને પસાર કરવામાં આવે છે, તેથી તેમાંના કીણાં કાણાં પુગાઈ જાય છે, અને ચાકી કાગળ ઉપર પ્રસરી જતી નથી. રંગીન કાગળ જનાવવા માટે માવામાં રંગ ઉમેરવામાં આવે છે. અથવા તો કાગળ જન્યા પછી પણ રંગ ચઢાવી શકાય છે પણ કેન્ડર ઉપર ચઢાવવા પહેલાં જ લગાડવો જોઈએ. આ રીતે કાગળની જનાવટ થાય છે.

એકંદરે કાગળની જનાવટ બહુ અધગી નથી સાચાકામ પણ અટપટું નથી અને હિન્દમાં તેનો માવો જનાવવાની યીજો પણ છે તે માટે આ ઉપયોગી ઉદ્યોગ તરફ દૃષ્ટિ ઉતારી આપણા ધર્મિક વર્ગે ધ્યાન આપવું જોઈએ. હિન્દમાં હાલમાં જે કાગળો અને છે તે પટ્ટેગી કાગળો, માથે રપદામાં ઉતરી શકે તેવા છે, પણ તે ધણા જ થોડા જથ્થામાં અને છે. જો વધારે કાગળો અને તેની જરૂર અપન થાય. પછી વંશપરંપરાથી કામદારો ધંધો કરનાર લોકોને થોડું સાચાકામ, અને સુધરેલી રીતો શીખવવામાં આવે તો જરૂર તેમનો ધંધો પણ ખીસે અને કાગળના કીડાં મિલકે કારખાનાં પણ ઉભાં થઈ શકે. અમદાવાદ જેવા મુજરાતના જે જે શહેરોમાં ચિજીની મેલ્ડ મળી શકે તેમ છે, ત્યાં ત્યાં તો આવાં ધણાં નાના કારખાનાંઓ ઉભા થઈ શકે, અને હાથની કાગળની માફક કાગળનો ગુણવત્તો પણ સાગ પ્રમાણમાં ખીસી શકે.

હિન્દમાં પટ્ટેશથી આવતા તેમ જ હિન્દમાં જનતા કાગળની કીમતના આંકડા નીચે મુજબ છે.

સાલ.	હિન્દમાં અનેતા કાગળની કી	અપાન થયેલાની કી.
૧૯૦૮	રૂ. ૭૫૮૭૨૬૦	રૂ. ૬૪૨૫૦૨૫
૧૯૦૯	રૂ. ૭૨૧૧૬૪૫	રૂ. ૧૦૦૦૨૫૨૫
૧૯૧૦	રૂ. ૮૧૫૧૫૪૦	રૂ. ૧૧૦૦૫૮૩૦
૧૯૧૧	રૂ. ૮૧૦૪૪૮૦	રૂ. ૧૧૬૧૧૬૨૦
૧૯૧૨	રૂ. ૭૭૦૬૦૪૦	રૂ. ૧૩૫૮૩૪૦૦

આમ પરદેશથી આયાત થયેલા કાગળની અને પુઠાની કીમત ૧૯૧૩ ના માસમાં પૂરા થતા વર્ષમાં તે ૩. ૧૪૪૫૬૫૦૫ હતી અને ૧૯૧૬ ના માસમાં પૂરા થતા વર્ષમાં તેની કીમત ૩. ૧૫૮૭૬૮૧૦ હતી. આ ઉપરાંત કાગળ અનાવવા માટેનો કેટલોએક તૈયાર માવો પણ પરદેશથી આવે છે.

આ બધામાં દિલ્લીરીની વાત એટલી જ છે કે હિંદના જંગલોમાં માવો બનાવી શકાય તેમ છે. પણ પદાર્થો ધાય છે, તે પણ તેના ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, અને કંગોડા રૂપિયાના કાગળ તથા માવો પરદેશથી આવે છે. અસલ તો ચીંચરા, શણ, જુના દોરડા કે ટાટ એટલા જ માવો બનાવવામાં હિન્દમાં વપરાતાં હતાં. પરંતુ હમણા જંગલખાનાયે પ્રયોગો કરવા માંડ્યા છે, તે ઉપરથી એમ સાબિત થયું છે કે કાગળ માટેનો માવો, વાંસ, સવાના, બૈબ, અને સવાના નામની ધાસ, હીમાલયમાં ઉગના સ્પ્રુસ અને ફર નામનાં ઝાડ, વગેરેમાંથી બનાવી શકાય તેમ છે. આ ઉપરાંત અઢાર જાતનાં ધાસ અને તેમાંની આડમાંથી તે પહેલા નંબરનો માવો બનાવી શકાય તેમ છે. આખી દુનિયાના માવો બનાવવાના પદાર્થો કરતાં આ ચીજો સરતી પડે તેમ છે, અને તેમનો જથ્થો પણ અખૂટ છે. બ્રહ્મદેશના વાસ જ એકલા કંઠી ખુટે તેમ નથી. આ ઉપરાંત એક ખીજો પદાર્થ પણ હિન્દમાં છે. હમણા હમણાં તે પ્રયોગોદ્ધારા સિદ્ધ થયું છે કે કપાસના ઝાડના લીલા સાદામાંથી કાગળનો માવો બની શકે તેમ છે. ફનો પાકે ઉતર્યા પછી ફરવર્ષે આ સાદા નકામા પડે છે. તેથી રૂ ઉગતું હોય તે જગ્યામાં તે ઘણા જ સરતા પડે, અને ફરવર્ષે નવો પાક થતો હોવાથી તે ખુટે પણ નહિ. અમેરિકામાં પણ લાકડાં ખુદી મકવાનો લય બતાવવામાં આવે છે. અને તેથી લાં પણ કપાસના સાદાનો ઉપયોગ કરવા તરફ ખેતીવડીખાતાયે ધ્યાન દોર્યું છે. મુજરાતમાં પણ નવસારી, ભરૂચ, ભાવનગર વગેરે સ્થળે ફનો પાક પુકળ છે. ખીજા દેશોની માફક અમેરિકામાં કાગળ બનાવવાનો ઉદ્યોગ કેટલો આગળ વધ્યો છે એની કાંઈ આખી આપવા માટે તે ત્યાંના કેટલાક કારખાનાઓમાં આસતી પ્રકૃતિઓનું ભાન આપવા માટે આ લેખની અન્દર એ ઉદ્યોગને જગતાં ચિત્રો મુકવામાં આવ્યાં છે. સદર ચિત્રો જુદી જુદી મિશોનાં છે આપણા દેશમાં આવે કારખાનાઓ ઉદ્યાગવાની અગત્ય અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી જોવાની આપણે જરૂર છે. કોઈ સાહમિક વેપારી તે સ્થળોએ આ અતિ ઉપયોગી ઉદ્યોગનાં કારખાનાં નહિ ઉઘાડે ?

જીવ, જગત્ અને ઈશ્વર.

લેખક-૨૧. મોતીલાલ નેહરુલાલ મહેતા.

A Divine Life is not only possible, but the very aim of man in his evolution. A Divine Life means to live in the integral power of the spirit and that integral power does not consist, as we can see, only of its possession of his infinite being, consciousness and delight in the repose of a featureless existence indifferent to or unaware of all activity, but resides in the simultaneous possession of a transcendent and a cosmic existence and its perfect delight in both of its transcendence and its cosmic activity and therefore also in every individual activity and in all the grades of being. This simultaneous possession and delight are evident for without that the cosmos could not remain in existence for a moment. x x x x

To break down the separateness of mind, life and body of which the separative ego sense is the knot, to open himself to and become one with the universal and the transcendent and in this new self-experience to develop the glories and powers of the spirit in his liberated being is the destiny of the human spirit. x x

And the rising of the individual to this height is the sign and promise of the elevation of the race, of which the liberated individual must be not only the type, but the Chief assistant and instrument.

—Aurobindo Ghose.

આપણે આપણી તરફ અને જગત તરફ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને પહેલાં ત્રણ તત્ત્વ નજરે પડે છે. પહેલું શરીર, બીજું, તેમાં સમાર કરતો પ્રાણ અને ત્રીજું, મન કે જે પ્રાણને શક્તિ આપી કામે લગાડે છે, પ્રાણ અને શરીર ઉપર સત્તા ચલાવી ચેતાની શક્તિ ઓળખે છે. વિચારી સદી સુધીના વિચારો, સાધન-સદ્ગુણ આ ત્રણ તત્ત્વની દયાની કશુંક કરે છે અને કહે છે કે આ ત્રણ તત્ત્વો શરીરમાથી થયા છે અથવા પ્રાણમાંથી થયા છે અથવા ચેતાકર્ષક પ્રમાણે તે ત્રણેનું સાથે જીવન થાયું છે. અત્યારસુધીનું આ તત્ત્વમાન

૧. Matter. ૨. Life. ૩. Mind. ૪. Evolution

ઈ. સ. ૧૯૧૩ ૩. ૧-૮-૦૦ એન. એમ. નિપાળી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

તે માન મનુષ્યના મનની કલ્પના છે કારણ કે તેણે શરીર અને-પ્રાણની જ-પરીક્ષા જરાયર કરી છે. મનનું ખરૂં સ્વરૂપ બતાવેર જાણ્યું નથી અને આત્મા જેવું તો કાંઈ તત્ત્વ જ નથી એવું માનના-મનાવના આશ્રય કરે છે. તેથી આભાવિત મીતે જે વિચાર સાય-સદ્વાર આવે-જે સાય-સ બતાવે તે જ સાયું અને જે સાય-સ ન બતાવી શકે-જે સાય-સ નથી ન કરી શકે-જેની સાય-સને ખગ નથી તે બહુ જોડુ એમ માની જેમે છે મન કે જેની પરીક્ષા સાય-સથી થઈ શકતી નથી તે કરે તે જોડુ એમ માને છે જેમ જેમ મનનું સાય-સ આગળ વધતું જાય અને મનની અનંત શક્તિઓ જાણવામાં અને અનુભવવામાં આપરો તેમ તેમ મનના અને મનની ઉપર રહેલ મૂળ ખરા તત્ત્વોની ખગર પડશે તે વખતે આત્મજ્ઞાન થશે અને સર્વ વિચાર-સર્વ જ્ઞાનનું મૂળ આત્મા છે એમ ખગર પડશે.

અમે જે રીતે વિચાર કર્યો છે તેમાં મનની ઉપરના પણ તત્ત્વો છે એમ માની લીધું છે. તેનું કારણ અમારી ખામે તે તત્ત્વોને સમજાવે તે સ્પષ્ટ હતું અને તેમાં બતાવેલ તત્ત્વો ઘણે અંશે અનુભવેલ હતા. અમે તેના ઉપર આધાર રાખીએ છીએ કારણ કે તે જે કહે છે તે દરેક જાખન અનુભવમાં વાની સત્ય છે. એટલું જ નહીં, પણ વીમમી સદીના વિચારના સાધનો-સાય-સ રિગેરે-ને કે જુદી દિશામાં કામ કરે છે તો પણ-તે ઉચા તત્ત્વો ખુલા કરના જાય છે અને તેથી અમારા અનુભવને ઘણો વધારે ટેકો મળે છે. તે વિચાર દૃષ્ટિએ જીવ અને જન્મનો વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે મન પ્રાણ અને શરીર ઉપરાંત એક ઘણી મોટી સત્તા-વધુ મોટું તત્ત્વ હમાની ધરાવે છે કે જેને આધારે મન, પ્રાણ અને શરીર ચાલે છે અને જેની અંદર રહેલ વસ્તુઓ એ પણ જવાબે છે. પુરાતન કાલની વિચારપદ્ધતિમાં આત્મજ્ઞાન તે સર્વ જ્ઞાનનું મૂળ છે એમ મનાતું હતું અને તેદ્વારા જીવ અને જન્મતના મૂળતત્ત્વો સમજવામાં આવતા હતા જે આપણે માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિ જ રાખી જોઈએ તો આત્મા માન મન, પ્રાણ અને શરીરનું પરિણામ દોષ તેમ દેખાશે પણ જે આપણે તે દૃષ્ટિએ અટક્યા વગર અંતરદૃષ્ટિ રાખી-મનની ઉપર રહેલ તત્ત્વોને તેનું મૂળ સ્વરૂપ ખુલ્લું કરવા દઈએ તો જણારો કે આત્મા સર્વ વસ્તુઓના મુખ્ય આશ્રય છે. વળી આત્માનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવા મહેનત કરીએ-તેના કાર્યોની શુદ્ધ રચનાનું પ્રયત્ન કરીએ તો તે આપણા સૌના અગ્નિતત્ત્વનું તેમ જ સૌના સમગ્ર જીવતનું મૂળ આત્મા છે એમ સમજાશે. તે જ પરમ-આત્મા પરમાત્મા છે એમ અનુભવમાં આવશે તેના ખરા સ્વભાવ પણ પ્રકારનો છે (૧) સત્ એટલે પોતાની હયાતી માટે જેને બીજા કોઈ તત્ત્વ ઉપર આધાર નથી. જે સૌનો આશ્રય છે પણ જે કોઈને આશ્રય નથી. (૨) ચિત્ એટલે જેમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને શક્તિઓ રહેલી છે અને (૩) આનંદ એટલે પોતાના સ્વરૂપનો જ્ઞાનનો આનંદ. આ ત્રણે પ્રકારનો સ્વભાવ એક વસ્તુમાં છે. તે વસ્તુ સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન, પ્રથમ છે. એ ત્રણે સ્વભાવનું એકીકરણ કરી તેના વિચાર શુદ્ધ થાય એવા દેતુથી અમે તે વસ્તુને સત્ ચિત્ આનંદ-સમ્વિદ્માન-દ કહીએ છીએ

અહું સમિધાનન્દથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં લય પામે છે તેનાથી જ શ્રવે છે. સમિધાનન્દ શ્રવ-જગતથી પર છે, અતીત છે છતાં શ્રવ અને જગત રૂપે અવતરે છે. તે દેહ, કાળ અને વસ્તુથી પરિચિત થતા નથી. છતાં દેહ કાળ અને વસ્તુરૂપે જણાય છે. તેની હિતમ અતીત દગામાં તે પરબ્રહ્મ કહેવાય છે અથવા જ્યાં કોઈ વિચાર પહોંચી શકતો નથી એવું કોઈ શ-ચ, તત્વ-છે. પણ આ બધા રસ્તા એક જ વસ્તુને બતાવે છે. શન્ય એટલે જે શન્ય નથી તેનાથી પદ-અતીત. શુદ્ધિ-આલ-ન હોવાથી જ-કોઈ તેને શન્ય કહે છે. અસ્તિ એટલે છે એમ માને તે આસ્તિક કહેવાય છે ન-અસ્તિ-નથી એમ કહે તે નાસ્તિક કહેવાય છે. નાસ્તિક પણ કહે છે કે તે તત્વ શુદ્ધિમાં આવે તેનું નથી માટે નથી. તે વસ્તુથી મળના અર્થ આનન્દથી અને તેની સાથે રહેલા તેના જ્ઞાનથી આપણે આપણુ તે મૂળ તત્વ જાણી શકીએ છીએ.

પણ શ્રવ જ્યારે જગતનો અનુભવ લે છે ત્યારે જગત સમિધાનન્દ એવા આનંદરૂપ પ્રભુનું સ્વરૂપ હોવા છતાં દુઃખમય અજ્ઞાનમય-વિરોધી સ્વભાવવાળું જણાય છે તેથી મનુષ્ય શ્રવને આ વિષય ધણો મુશ્કેલ યદ્ય પડે છે આપણે તેનો ટુંકો જવાબ આપી શકીએ કે જગત અહું માયામય છે. કલિપત છે-મનનું કાર્ય છે વિગેરે-પણ તેથી શ્રવને સંતોષ થશે નહીં. તેમાં વળી બીજી મુશ્કેલી એ થશે કે સમિધાનન્દનું એકુ ગ્વતંત્ર સ્વરૂપ કેટલી તેને દુઃખમય અજ્ઞાનમય બનાવી દે એવી સ્વતંત્ર માયા કોણ છે આથી કાંઈ બુતામે થતો નથી. તેથી આનંદધન પ્રભુ અને દુઃખમય જગત વચ્ચે શું સંબંધ છે તે સમજાઈ નહીં. જગતને સ્વભવત-મિથ્યા કહેવાથી બેટલી મુશ્કેલી છે તેથી વધારે દેખાય છે. તે મતમાં થોડુંક સત્ય છે પણ તે એકદેશી છે. શ્રવ, જગત અને ઈશ્વર વચ્ચે કેવો ધારો સમ્બંધ છે તેનો આધ્યાત્મિક અનુભવ થઈ શકે છે અને બધી દૃષ્ટિએ તે તત્ત્વની પરિક્ષા કરી અપ્રમાદે અનુભવ કરીએ છીએ. તે દૃષ્ટિએ જગત અને ઈશ્વર બુદ્ધ પ્રકારના સ્વભાવ બતાવે છે તેનું કારણ અને તે એ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે તેનું કારણ મળી આવે છે. શ્રવને પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનો જે આનંદકારક અનુભવ થાય છે તે તથા શ્રવ-શ્રવવચ્ચે અને શ્રવ-જગતવચ્ચે જે દુઃખમય અને અજ્ઞાનમય અનુભવ થાય છે તેની સામ્યતા અમને જણાઈ આવે છે. શ્રવની નીચેની પરિ-સ્થાતી ત્રિગુણાત્મક અપરા પ્રકૃતિ કે જેમાં શ્રવ રહે છે તે વચ્ચે અને બીજી હિતમ ગંભીર પ્રભુની આનંદકાર પરાપ્રકૃતિ વચ્ચેની સાંકળ અમને સ્પષ્ટ દેખાય છે. જગત અને ઈશ્વર બંને સ્વભાવ શ્રવમાં દેખાય છે અને શ્રવનો ખરો સ્વભાવ પણ સ્પષ્ટ થાય છે. હિતમ જ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાનથી તે જાણી મળે છે. અને પરાપ્રકૃતિદ્વારા શ્રવ, જગત અને ઈશ્વરનું સમગ્ર સ્વરૂપ જણાઈ આવે છે તે સ્વરૂપ સમજવાથી જ મનુષ્યશ્રવન પ્રભુમય શ્રવન થઈ શકે છે. કેટલા પુરોહિતોએ બની ગઈ છે.

પહેલાં તો શ્રવ અને જગત જેવાં આપણને જાણ, દૃષ્ટિએ દેખાય છે તેવાં જ બરાબર, છે કે નહીં, તેની આપણે તપાસ કરવી જોઈએ. એ પરિક્ષા કરવા જતાં એમ જણાય છે કે દસ્ય

પદાર્થ જેવા સસ દેખાય છે તેવા સસ નથી. દૃશ્ય પરતંત્ર છે. કાર્ય છે. અને માત્ર કાર્યરૂપે સસ છે તેનું જીવન સ્વતંત્ર નથી તેથી તે ખોટા છે, મિથ્યા છે એમ પણ નંચી. તે છે પણ તેનો આધાર દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિ ઉપર રહેલો છે. શરીર દૃશ્ય છે તે દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિ અનુસાર બંધાય છે. અને તે પ્રમાણે બંધાતા આપણને જગતમાં પહેલું દેખાય છે. તેથી બાકીના બીજા તત્ત્વોનું મૂળ કારણ શરીર હોય છે એમ એમ આધિભૌતિક શાસ્ત્ર (Materialist) નો મત છે. પણ તે મત અપૂર્ણ છે. અને તેથી ખોટા છે. શરીર અને આત્મા બન્ને વસ્તુસ્વરૂપે એક છે. જીવ, જગત અને દુષ્ટિર બધું બ્રહ્મમય છે. બીજું કંઈ નથી. સર્વ સજ્જ દ્વંદ્વમ્. આત્મા-સ્વતંત્ર વિશાળ તત્ત્વ છે. શરીર તેની જ શકિતનું પરિણામ છે. તેની અનંત શકિતઓ કે જેથી તે પોતાનું સ્વરૂપ બહાર લાવે છે તેનું પરિણામ શરીર છે. જેનું બહિર્ભાગ બને છે તેનું જ સમદિર્ભા બને છે.

પહેલાં આ બાબતે સ્પષ્ટ દેખાતી નથી. પહેલાં એમ જણાય છે કે શરીર પ્રાણથી બંધાય છે અને પ્રાણમાં કાંઈ જ્ઞાન હોય તેમ જણાતું નથી. જેમ મુતેલા માણસના પ્રાણ બમતા છતાં કાંઈ ચોરી જાય તો ખજાર પડતી નથી. પણ પ્રાણની અંદર મન રહેલું જ હોય તે પછી ધીરે ધીરે ખુલ્લું થતું જાય છે શરીર અને પ્રાણમાં જે અજ્ઞાન છે તે માત્ર જ્ઞાનનો તિરોલાવ છે. શરીર અને પ્રાણ હોય ત્યાં મન નથી, ચેતન નથી, જ્ઞાન નથી એવું જોવાની આપણને ખોટી દેવ પડેલી છે. મનુષ્ય દૃષ્ટિ તે કાંઈ છેવટની સાચી દૃષ્ટિ નથી. તેનાથી નીચાં અને ઉંચાં દૃષ્ટિબિંદુઓ છે. આપણા પોતામાં પણ કેટલુંક ઉંચું જ્ઞાન રહેલું છે કે જે આપણે મુત્તા હોઈએ છીએ ત્યારે જેમ કામ કરે છે તેમ કેટલુંક અદૃશ્ય રીતે પણ કામ કરે છે કે જેની આપણને ખજાર નથી. તેથી શરીર અને પ્રાણવાળાં વૃક્ષમાં અને પશુજીવનમાં મન દેખાતું નથી તોપણ તે તેમાં રહેલું હોય છે અને તે છૂંકું થઈ ધીરે ધીરે મનુષ્ય જેવા ઉચ્ચ જીવનમાં સ્પષ્ટ રીતે બહાર આવે છે. તે મન સૌમાં એક જ છે પણ કાર્યમાં તેનું પ્રકાશાન્તર થાય છે. તેથી શરીર તે માત્ર દૃશ્ય નથી પણ ચેતનમય-જ્ઞાનમય દ્રષ્ટાનું દર્શક છે. સત્ ચિત્ આનંદરૂપમાં ચિત્નું સત્ છે માત્ર સૂક્ષ્મ શરીર હોય તેવા પૃથ્થર વિષેરમાં ચેતન-મન ન દેખાય તો પણ રહેલું હોય છે. અને પહેલાં વૃક્ષમાં પછી પશુમાં ને પછી મનુષ્યમાં તે સ્પષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે સમદિ દૃષ્ટિએ જોતા જગત જ્ઞાનમય-ચેતનમય પ્રભુનું જ શરીર છે.

જે કારણને લઈને જડ પદાર્થમાં ચિત્ત નથી એમ મનાય છે તે જ કારણને લઈને પૃથ્થર જેવાં જડ પદાર્થમાં પ્રાણ પણ નથી એમ મનાય છે. પણ હવે સાચ-સતી મદદથી આપણે જડ પદાર્થમાં પ્રાણની હયાતી માનવી પડે છે. વૃક્ષમાં આપણા જેવા જ જ્ઞાનનું જો છે. મનુષ્ય-માં અને વૃક્ષમાં એટલો જ ફેર છે કે મનુષ્યમાં પ્રાણની સાથે મન વધારે સ્પષ્ટ હોવાથી મનુષ્યમાં તેના માનસિક પ્રતિધ્વનિ થાય છે અને વૃક્ષમાં થતા નથી. કારણ કે વૃક્ષમાં મનુષ્યના જેવું મન નથી અથવા મન છે તો તે સ્પષ્ટ નથી અને તે પ્રાણની ક્રિયામાં એકાગ્ર ચર્ચા રહેલ હોવાથી મનુષ્યના મન જેવું સ્વતંત્ર નથી. પશુમાં વધારે છૂંકું થઈ મનુષ્યમાં તે સ્પષ્ટ જણાય છે. આપણને હવે પછી કદાચ એકવીસમી સદી પહેલાં સાચ-સ ખાતરી કરી આપણે કે

પ્રાણ અને પથ્થરમાં પણ પ્રાણ રહેલ છે પણ જેમ વૃક્ષ અને પશુમાં મન હતાં સ્પષ્ટ નથી તેમ પથ્થરમાં પ્રાણ હતાં સ્પષ્ટ નથી. આ ઉપરથી જણાશે કે પ્રાણની ઉપર અને તેની સાથે ચિત્ત રહેલ હોય છે. પથ્થરમાં તે ચિત્ત પથ્થરના નિયમ પ્રમાણે રહેલ જણાય છે, વૃક્ષમાં વૃક્ષના નિયમ પ્રમાણે, પશુમાં તે પ્રમાણે પ્રાણ જેવું, અને મનુષ્યમાં તે ચિત્ત મન જેવું દેખાય છે. ખરી રીતે તો બધામાં તે ચિત્ત રહેલ છે. આપણે મનુષ્ય સુધી જ ચિત્તની પરિક્ષા કરી પણ મનની ઉપર પણ ચિત્તનાં સ્થાન છે. મનની ઉપરનાં તત્ત્વો વિજ્ઞાન-આનંદ વિગેરેનો જ્યારે પ્રકાશ થાય છે, ત્યારે ચિત્તની તે ઉચી દશામાં પ્રાણ પણ તે સ્થાનને અનુસરી ધણુ સ્વનંત્ર જીવન આપે છે.

આ પ્રમાણે શરીર અને પ્રાણ એ બે જગતમાં ધણા મોટાં તત્ત્વો છે તેની આપણે પરિક્ષા કરી અને શરીર જેમ ચિત્તનુ રૂપ છે તેમ પ્રાણ તે જ ચિત્તની સક્રિય છે. વળી તે સક્રિયની સાથે જ જ્ઞાન રહેલું છે. તે જ્ઞાન જ્યારે માત્ર ક્રિયામાં એકાગ્ર ચર્ચ થયેલ હોય છે ત્યારે પોતે પોતાને બુદ્ધી જાય છે. હવે મન શું છે તે આપણે જોઈએ. મન પણ તે જ ચિત્તની એક દશા છે. પ્રાણ કે જે ક્રિયા કરે છે તેની અંદર રહેલ મન બહીર પડે છે. મને જે કંઈ છે, જે કરે છે અને જે કરવાની ઇચ્છા કરે છે તે વિશે ચિત્ત વિચાર કરી, સમજીને કાર્યને નિયમમાં લાવે છે. પ્રાણ કે જે ખચર આપે છે તેને જે ચિત્ત જવાબ આપે છે તે મન કહેવાય છે. ચિત્તની જ્ઞાનશક્તિ કે જે નિયમ કરે છે તે બુદ્ધિ (Intelligence) કહેવાય છે. અને ચિત્તની જે ક્રિયાશક્તિ છે તે ઇચ્છા (Will) કહેવાય છે આ બધી નવી રચના નથી બધાં તત્ત્વો દરેક વસ્તુમાં રહેલાં છે. બાહ્યમાં બાહ્યથી મહાનમાં મહાન વસ્તુઓ પણ જોવામાં આવે છે. પણ જે રીતે તે આપણામાં કામ કરે છે તે જોતા સમષ્ટિ મન, સમષ્ટિ બુદ્ધિ, તે સમષ્ટિ ઇચ્છા વિગેરે હોય નહીં એવો ભાસ થાય છે. અને જાણે કે તે મનુષ્ય અને પશુમાં જ આવીને ચાલ્યાં જતાં હોય તેવો દેખાય થાય છે. નિરભિમાની યથા જગતની જરાનર પરિક્ષા કરીએ, તો જણાશે કે બધાં તત્ત્વો આપણામાં આવિર્ભાવ થાય છે તો તે જે સક્રિયથી આપણે બન્ધા તેમાં મૂળથી જ એ હોવાં જોઈએ. જેમ સમષ્ટિ શરીર અને સમષ્ટિ પ્રાણનો અનુભવ થાય છે તેમ સમષ્ટિ મનનો પણ અનુભવ થઈ શકે છે.

પણ આ સસ વિચારમાં જ નહીં પણ અનુભવમાં ભેગામાટે આપણે પહેલાં પ્રાણ અને શરીરની અદર રહેલી મનની દરખાઓની ઉપર જનું જોઈએ, નહીંતર આધિભૌતિક-જડ-વાદીઓ જેટલું જ સસ મળશે અને કહેવું પડશે કે શરીર ચેતન છે અને પ્રાણ અને મન તેમાંથી નીકળ્યાં છે અથવા પ્રાણ જ સત્ય છે અને શરીર અને મન તેના નીચા અને ઉચા પરિણામ છે. મનનું નિરીક્ષણ કરતાં પણ જણાય છે કે તેમાં પણ બધાં સ્થાન છે પહેલાં પથ્થરમાં રહેલ મન પથ્થરના ધર્મને આધારે જડવત્ દેખાતું હતું પછી પશુમાં કાર્યને માટે જતાં છુટકા થયેલ જણાય છે અને મનુષ્યમાં વધારે પડતું થયેલ લાગે છે. મનની ઉપરના વિજ્ઞાન ક્ષેત્રમાં પણ મન ધણું સ્વનંત્ર યથા રહે છે અને તે દશાએ આપણે

પહેલી શક્તિએ છીએ એટલું જ નહીં પણ તે વિજ્ઞાન દશાપર થયે આપણે જ્ઞાન અને ક્રિયા-શક્તિના ખરા સ્વરૂપનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ તે વિજ્ઞાન મન સામાન્ય મનને નહીં જ્ઞાન અને નહીં શક્તિઓ આપે છે. જેમ મનુષ્ય ૮૫, સરીર અને પ્રાણવાળા નીચના જીવનમાંથી ચડતાં ચડતાં મનમાં સ્થિતિ કરી પ્રાણ અને સરીરને-મનને ઉપયોગમાં આવે તેના બતાવે છે તેમ તે જ જીવ વિજ્ઞાન મનમાં જન્મ મન, પ્રાણ અને સરીરને તામે કરી તેને નહીં શક્તિઓ આપી નવો ઉત્તમ આનંદ વડે શકે છે આ વિજ્ઞાન મનને અમે વિજ્ઞાન (Super-mind) નામ આપેલ છે વિજ્ઞાન, મનને પોતાનો સ્વતંત્ર અનુભવ આપે છે અને સર્વ જણાવે છે. તેનામાં મનને સ્વતંત્ર બનાવવાની શક્તિ છે પણ મનના પોતાના ક્ષેત્રથી ઉપર વિજ્ઞાનનું પોતાનું સ્વતંત્ર જ્ઞાન અને સ્વતંત્ર શક્તિવાળું ક્ષેત્ર છે કે જ્યાં જીવને સર્વજ્ઞના પ્રાપ્ત થાય છે તે દશામાં હૃદયની સર્વજ્ઞતા અને સંસ્કૃતિમયતાનો અનુભવ થાય છે, અને ત્યાં સ્થિતિ કરી રહેવા જેટલી વાયકાત આવે ત્યારે અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે તે વિજ્ઞાન સર્વ વસ્તુઓમાં સર્વ જાણે રહેલું હોય છે. પણ તેનું મૂળ મનની ઉપરના ક્ષેત્રમાં છે ત્યાં તે સ્વતંત્ર રીતે પરિપૂર્ણ બનવા સ્થામાં અનુભવમાં આવે છે

વિજ્ઞાનનું તેજ આપણા મન ઉપર પડે છે ત્યારે જ ખગ સત્ત્વનુ-આત્માનું જ્ઞાન થાય છે પહેલાં તે જ્ઞાનના કિરણો દેખાય છે. તેનો છુટક અનુભવ થાય છે અને મનુષ્યના સ્વાભાવિક જીવનથી ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવન હોય તેના સંદેશ ત્યાંથી મળતા રહે છે આપણે તે વિજ્ઞાનદશામાં આપણું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનું કરી શકીએ છીએ, અને તે ઉચ્ચ જીવન આપણું સ્વાભાવિક જીવન કરી શકીએ છીએ ત્યારે જ આપણને ખગ પર છે કે બધી દશામાં તે બધા જન્મમાં આત્મા જ આપણું ખરું સ્વરૂપ હતું અને છે અને બાકીના બીજા નીચના તત્ત્વમાં અંતઃકર્તા પરિણામી ક્રિયાઓ તેને આધારે થતી હતી. નીચના તત્ત્વોમાં ઉતરતા પ્રકારનું જ્ઞાન હોય છે શક્તિ કમ હોય છે અને સુખ પણ તેથી હલકું હોય છે. વિજ્ઞાન ઉપર આત્મા છે કે જે આપણું ખરું સ્વરૂપ છે તેનો તે વખતે અનુભવ થાય છે તે આત્મા સ્વતંત્ર, સર્વ, સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન સુખસ્વરૂપ દેહ, કાગ અને વસ્તુથી અપરિચિત્ત જણાય છે. જેને પોતાના જીવન માટે પ્રાણ અને સરીર ઉપર આધાર તરીકે, જેને પોતાના જ્ઞાન માટે મન અને ઇન્દ્રિયોની જરૂર નથી, જેને પોતાના આનંદ માટે વસ્તુઓના બાહ્ય સ્પર્શની દરકાર નથી તે જ તત્ત્વને આપણા આર્થદેશના તત્ત્વવેત્તાઓ આત્મા કહે છે. તે આત્મા આપણા સર્વમાં એક છે આપણે અનેક થતા તે અનેક થતા નથી પણ સર્વત્ર એક જ રહે છે. તે દેહ, કાગ, અને વસ્તુઓમાં બાહ્ય છે નામ, રૂપ, વિચાર શક્તિ ધ્વજા વિગેરે સર્વમાં છે, સર્વત્ર છે તે સર્વ શક્તિમાન છે. બ્યટિમાં પણ તે છે સમટિમાં પણ તે છે, બન્નેથી અતીત શુદ્ધ અક્ષર પણ તે છે. અનેક રૂપે થતા છતાં એકરૂપે તે મટતો નથી. એકરૂપે રહીને અનેક રૂપ લઈ રાકે છે, તે જ સાચામાં સાચું સત્ય છે કે જેનો બરાબર અનુભવ થાય જેના સમગ્ર સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તે.

ખાકી ન જોઈયું તેનું આ જગતમાં કંઈ રહેતું નથી કારણ કે તે સર્વ છે. ચરિત્ર. વિરાતે સર્વ વિજીતમ્.

પણ તેનું સમગ્ર સ્વરૂપ માત્ર મનની ઉપર રહેલ વિજાનથી જ બાધી શકાય છે. પદેલાં તે વસ્તુ આપણે જ આત્મા હોય તેમ લાગે છે. પછી, તે જ આત્મા સર્વત્ર છે એમ ખબર પડે છે. અને તે બધી વસ્તુઓનું ઉપાસન કારણ અને નિમિત્ત કારણ છે એમ ખબર પડે છે. બધી વસ્તુઓની ઉપત્તિ, ણિધિતિ અને લયનું તે જ મૂળ છે એમ જણાય છે. તેથી આત્માનું સર્વભૂતેષુ સર્વમૂતાનિ ચારમનિ-પોતાને બધામાં અને બધાને પોતામાં જુએ છે. છેવટે બધી વસ્તુઓમા એટલું જ નહીં પણ બધા કાર્યોમાં પણ પોતાની શક્તિ જોઈ શકાય છે. સત્, ચિત્ અને આનંદ—ઈશ્વર, જીવ અને જગત રૂપે પ્રગટ થયેલ લાગે છે. છતાં તેથી ઉત્કૃષ્ટ અતીત થઈ રહેલ પણ જણાય છે. ઉપનિષદ કહે છે આત્મા અમૃત સર્વોર્ણ મૂતાનિ આત્મા જ સર્વ જૂનમય થયેલ છે. તે સ્વતંત્ર છે. જેટલું થઈ ગયું. ચાપ છે અને થવાનું છે તે તેનું જ રૂપ છે. મનને આંધી એક મુરકેલી પડે છે. તે એ છે કે તે ઇશ્વર અને જગતના સ્વભાવની સામ્યતા કરી શકતું નથી. અને આધ્યાત્મિક માર્ગમાં પણ જગતનું ખરું સ્વરૂપ તરત જોગખી શકતું નથી. કારણ કે ઇશ્વર સ્વતંત્ર છે, અતંત્ર છે, સર્વ છે. અને જગત કે જે તેનું જ રૂપ છે તેમા આપણને પહેલો અનુભવ લેતાં જીવ મંદેરનું ઘર્મી, લુહા શરીર, મન, અહંકારવાળો માનુષ પડે છે. ઇશ્વર-સર્વત્ર છે, જીવ અસ્પર્શ છે. ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે, જીવ અસ્પર્શ શક્તિવાળો છે. ઇશ્વરનો આનંદ સતંત્ર છે. જીવ પોતાના આનંદ માટે પરતંત્ર છે. એટલું જ નહીં પણ જીવ કદાચ સુખી, કદાચ દુઃખી અને કદાચ બેમાંથી કંઈ ન હોય તેવી ત્રણ પ્રકારની દશા ભોગવતો બેવામા આવે છે. તેથી મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે એમ માને છે કે જીવ અને જગતના સ્વરૂપ ભિન્ન છે. તે ઇશ્વરના રસેષ છતાં ઇશ્વરનું સ્વરૂપ છતાં ખોટા છે, ખાયામય છે, ને સ્વપ્નવત્ છે તેથી ઇશ્વરને જ સાચો માની જીવભાવ મુકી-જીવન છોડી-જગત છોડી, સંન્યાસ લઈ, જીવેલી પુરી કરવા તરફ મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે જોવાય છે.

પણ અમારો અનુભવ એવો છે કે જેમ પશુજીવનથી ઉચ્ચ પ્રકારનું તેનાથી સ્વતંત્ર મનુષ્યજીવન ભોગવી શકાય છે તેમ મનુષ્યજીવનથી ઉચ્ચ પ્રકારનું સ્વતંત્ર પ્રભુમયજીવન પણ જગતમા રહીને ભોગવી શકાય છે એટલું જ નહીં પણ તે જીવન પ્રાપ્ત કરવું તે જ બધા મનુષ્ય જીવનનો મુખ્ય હેતુ છે. પ્રભુમય જીવન એટલે પ્રભુની સમગ્ર શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી. ઇશ્વરનું બધું ઐશ્વર્ય ભોગવી જીવન ઉત્કૃષ્ટ કરવું જોઈએ. સત્ ચિત્ આનંદનાં શાંત સ્વરૂપ કે જે જગત તરફ ભેદરહિત હોય, જેને જગતના કાર્યોનું યાન ન હોય તેના શાંત સ્વરૂપનો અનુભવ લેવો તેનું નામ ઐશ્વર્ય નથી. તેના નિર્ગુણ સચ્ચ, ક્રિયાત્મક અને અક્રિયાત્મક બન્ને સ્વરૂપ જોઈ જીવ, જગત અને ઇશ્વર ત્રણે સ્વરૂપે એક હોવાથી ત્રણેનો સમગ્ર ભાવે અનુભવ કરવો જોઈએ.

તેના દ્વારા સ્વરૂપની શક્તિ ઉપર ન તેના ક્રિયાત્મક સ્વરૂપનો એટલે જીવ અને જગતનો આનંદ પણ સાથે લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારથી આનંદ લેવો તે જ જીવનનું મહત્ત્વ છે તેનું દોષ તો જીવન અને જગત એક કાલુષ્ય પણ નથી શકે નહીં ત્યારે હવે પ્રશ્ન એ છે કે મનુષ્યને તે આનંદ મળી શકે કે નહીં? મનુષ્યની કલ્પનામાં નહિ પણ તેના ખરા અનુભવમાં આની શકે કે નહીં? સમ્યક્ નિર્ણયના દ્વારા સ્વરૂપનો આનંદ તો આકાંક્ષા ધણા ધર્મરમિકા અને જ્ઞાનીઓને મળી રહ્યો છે પણ તેની સમગ્ર ક્રિયાનો આનંદ પણ મનુષ્યને મળી શકે કે નહીં તેની હવે આપણે તપાસ કરીએ.

મુખ્ય મુશ્કેલી એ છે કે મનની ઉપર તરત નજીક તત્ત્વ વિજ્ઞાન છે કે જે પ્રભુની ચિત્ત શક્તિ છે અને જે અનુભવમાં એકરૂપનો અનુભવ આપી શકે છે તેનું આપણને બરાબર જ્ઞાન થયું જોઈએ જેમ મન અનુભવમાં બાકી શકે છે તેમ વિજ્ઞાન પણ અનુભવમાં આવી શકે છે વિજ્ઞાન અનતવાળી વસ્તુઓની અનતતા જોઈ શકે છે જીવ સ્વરૂપમાં જગત અને ધર્મિકતા સ્વરૂપ દેખી શકે છે અનેક ધર્મ-ગ્રંથો એક ધર્મજાને અનુસરે છે, તે જાણી શકે છે મનની વૃત્તિઓ કે જે અનેક પ્રકારનો બેદ કરે છે તેની પાછળ રહેલું વિજ્ઞાન અબેદ અનુભવ આપી શકે છે. દેખાતા મરણ સરખું જીવ અને જગતની અમરતા જાણી શકે છે મનને જે સુખદુઃખ વિગેરે જણાય છે તેમાં પણ અમર આનંદની વ્યાપ્તિ અનુભવી શકે છે જે મનુષ્ય આ વિજ્ઞાન તત્ત્વને જાણી તેની તકિત મેળવી શકે એટલું જ નહીં પણ જેમ મનોમય ધર્મરહેલું છે તેમ વિજ્ઞાનમય ધર્મ જાય તો તેની મધ્ય મુશ્કેલી મળી શકે પણ જે તેનાથી વિજ્ઞાનતત્ત્વ જાણી અનુભવી નિરાશ-વિજ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત ન થઈ શકે તો ઉત્કૃષ્ટ જીવન માટે તેનો બધો પ્રયાસ નિષ્ફળ થાય અને મનુષ્યજીવનથી ઉત્કૃષ્ટ જીવન છે જ નહીં એમ મહેતુ પડે તેમ દોષ તો તેને સુખ દુઃખના દ્વંદ્વોમાં નિરંતર ભટકતું પડે, અપૂર્ણ આગ્રહમાં જ રહેતું પડે અને પ્રભુએ જીવન અને જગત શા માટે રચ્યા તેના હેતુ જડે નહીં, અને તેથી જીવ તત્ત્વ નષ્ટ થયું જોઈએ એટલે કે જગતમાં જીવો ઉત્પન્ન થયા જ જોઈએ નહિ.

આ બાબત બરાબર સમજાવી હોય તો સત્ચિત્ત આનંદ પ્રભુએ પોતાની ચિત્ત શક્તિથી એટલે વિજ્ઞાનદ્વારા આ જગત કેવી રીતે રચ્યું અને તે શક્તિ નથી તેમાં કેવી ક્રિયા કરે છે તે સમજવું જોઈએ. પહેલું આપણને જાણવું છે કે જગતની બધી વસ્તુઓમાં સત્-આત્મા છે, અને દરેક નામરૂપવાળી વસ્તુઓની પાછળ તે સત્ત્વ સમગ્ર સ્વરૂપ રહેલું હોય છે નાના પ્રમાણમાં વિભાગોમાં પણ તેનો વિભાગ થતો નથી બીજું, આપણને દરેક વસ્તુમાં ચિત્ત જણાય છે કે જે દરેક વસ્તુના અધીને અનુસરી તેના જેવું દેખાય છે તે ચિત્ત શક્તિ અણુમાં આપણી મહાનમાં મહાન વસ્તુઓમાં મહેલી છે દરેક વસ્તુના હૃદયમાં છુપાઈ રહી દરેક વસ્તુને જન્મ આપે છે, રિચિન આપે છે, એકત્વમાં અનેકત્વ કરે છે અને અનેકત્વમાંથી એકત્વ કરે છે જગતની બધી વસ્તુઓની અને બધા કર્મની સામ્યતા કરે છે આપણે સ્પષ્ટ જગતનો મનિત

પહેલો અનુભવ સાચો માની જોઈ છીએ તે છોડવો જોઈએ. મન અને પ્રાણનો અનુભવ પણ છેવટનો નથી. પહેલાં મન, પ્રાણ અને શરીરમાં આત્મા અને વિજ્ઞાન પરત્વે હોય તેવો દેખાવ થાય છે. તે અનુભવ સાચો નથી. શરીર અથવા સૂચ્ય પદાર્થ પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ નથી પણ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પત્તિ થયેલ છે. તેથી મન, પ્રાણ અને શરીરનો પહેલો અનુભવ સાચો નથી. મન, પ્રાણ અને શરીરની ઉપર ધણા ઉંચાં તત્ત્વો રહેલાં છે એમ વેદથી અને અનુભવથી જણાય છે કે જે તત્ત્વોના અંતરના આધાર મન પ્રાણ અને શરીર નથી પણ જોને આધારે મન, પ્રાણ અને શરીર ચાલે છે. વળી મન, પ્રાણ અને શરીરવાળાં મનુષ્ય જીવનમાં જ મનની ઉપર વિજ્ઞાન અને સત્ ચિત્ આનન્દ (આત્મા) રહેલ હોવાથી મનની ઉપરનાં ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય ચડે ત્યારે જ તેનું જીવન પ્રભુમય થઈ શકે—ત્યારે જ પુરુષ પુરુષોત્તમ થઈ શકે છે.

આ ઉત્તરોત્તર ક્ષેત્રો સાત પ્રકારના તત્ત્વથી ગુંથાઈ રહેલ છે. તે સાત પ્રકારના તત્ત્વથી જીવ જમન અને ઇશ્વરનો ખુલાસો થઈ શકે છે. પહેલા ત્રણ તત્ત્વ સ્વનંત્ર છે. તે સત્ ચિત્ અને આનન્દ છે કે જેમાં અનંત જીવન અનંત જ્ઞાન અને અખંડ આનન્દ રહેલ છે. પૂર્ણ અનુભવ થયે જણાય છે કે જગતની દરેક વસ્તુ નેનાથી ઉત્પત્તિ થઈ છે તેથી સમ્વિદ્યાનન્દનો અનુભવ થાય છે ત્યારે પોતાને બધામાં અને બધાને પોતામાં જોઈ શકે છે અને સર્વત્ર યાય છે. આપણો સ્વભાવ ફરી જાય છે. તે પ્રભુસ્વભાવને પ્રાપ્ત થઈ સાધર્મ્ય મુક્તિ મળે છે. સત્ ચિત્ આનન્દ એ ત્રણ તત્ત્વ મુખી ઉત્પત્તિ નથી અને નાશ પણ નથી કારણ કે તે તત્ત્વ પૂર્ણ સ્વનંત્ર છે. જીવ અને જગતની ઉત્પત્તિ અને લય થાય છે તેથી તે ઉત્પત્તિ થી વખતે જ જીવ જીવ વચ્ચે અથવા જીવ જગત વચ્ચે અથવા જીવ જગત ને ઇશ્વર વચ્ચે કાંઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ બાંધે તેનું તત્ત્વ તેની સાથે જ ઉત્પત્તિ થઈ જોઈએ તે તત્ત્વ વિજ્ઞાન છે. સત્ ચિત્ આનન્દના મૂળ સ્વરૂપમાં વધધટ થવા મીઠાપ તેનું ચિત્ એકરૂપ હોવા વગર એકમાથી અનેક રૂપ લે છે એટલે કે ચિત્ પોતે બે પ્રકારનું થાય છે. તેણે સત્ ચિત્ આનન્દ આગળ અમેદ રાખી, જીવ જમનના અન્યોન્ય સંબંધ માટે વ્યાવહારિક બેદ પણ ઉત્પત્તિ કર્યો. ચિત્ અથવા નિતાનથી જ બધી વસ્તુઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે. પોતાની શક્તિથી તે જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ થયું. પોતે જ જ્ઞાન થયું. પોતે જ ક્રિયા થઈ. પોતે જ પુરુષત્વ હોવાવગર પ્રકૃતિ થઈ. જેમ બીમાં ભક્તિ રહેલ રક્ષ બહાર આવે છે તેમ સમ્વિદ્યાનન્દમાં રહેલ જીવ અને જમન ચિત્તને બહાર લાગે છે. ચિત્તનાં ક્ષેત્રનો બરાબર અનુભવ થાય છે, સારે ચિત્તનો સ્વભાવ બે પ્રકારનો લાગે છે. પોતે એકમાંથી અનેક રૂપ લઈ અનેકમાં એક રૂપે આનન્દ લે છે એટલું જ નહીં પણ અનેક રૂપમાં પણ દરેક એક રૂપને પણ સ્વતંત્ર કરી તેને સમજીને દરેકનો સ્વતંત્ર આનન્દ લે છે. ચિત્તના આ બીજા સ્વભાવથી દરેક જીવને સ્વતંત્ર જીવન મળે છે છતાં પહેલો સ્વભાવ પણ ને જ ચિત્તનો હોવાથી જીવ જીવ વચ્ચે અથવા જીવ જગત વચ્ચે વાસ્તવિક બેદ થઈ શકતો નથી. સમ્વિદ્યાનન્દનું પણ તે જ ચિત્ત હોવાથી જીવ જમન અને ઇશ્વર વચ્ચે સ્વતંત્ર બેદ થઈ શકતો

નથી કારણ કે જ્યાં પણ પોતાને બધામાં અને બધાને પોતામાં બેસાડીને ધર્મ રહેલો છે. ચિત્તના સ્વભાવને વિજ્ઞાન કહે છે તે ચોથું તત્ત્વ છે. મન પ્રાણ અને શરીરના નીચલાં ત્રણ તત્ત્વો સ્વતંત્ર નથી પણ તે ચિત્તના બીજા સ્વભાવનું પરિણામ છે. એટલે કે સત્માત્મેક રૂપમાં અનેક રૂપે આનંદ લેવા માટે ચિત્ત પોતાની ક્રિયા શક્તિથી મન પ્રાણ અને શરીર રૂપે બહાર આવે છે. મન, પ્રાણ અને શરીરમા ઉતરેલ તે શક્તિ અનેક રૂપે આનંદ લેવા માટે મન પ્રાણ અને શરીરને મુખ્ય ગણી આગળ કરે છે ત્યારે જ જીવ જીવ વચ્ચે બેઠ થાય છે, ત્યારે જ જ્ઞાન ક્રિયા અને જીવનનો બેઠ થાય છે. અને તે બેઠથી જ એટલે મન પ્રાણ અને શરીરને સ્વતંત્ર બેસાડી દરેક કોટીને આનંદ ચિત્ત લે છે. આ વસ્તુસ્થિતિ વિશ્વમાં નિત્યસિદ્ધ હોવાથી મન, પ્રાણ અને શરીર એ ત્રણ તત્ત્વ પણ ઉત્પત્ત થયાં જ નેહ્યે. દુકામાં જીવ, જગત્ અને ઈશ્વર એ એક વસ્તુ છે અને પોતાના આનંદ માટે સાત પ્રકારમાં ભય છે તેને વેદમા સાત નદીના પ્રવાહ કહે છે. અથવા સાત લોક પણ કહે છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

તત્ત્વ-લોક	તત્ત્વ-લોક
૧. સત—સત્યલોક	૫. મન—સ્વલોક
૨. ચિત્—તપોલોક	૬. પ્રાણ—ભુવલોક
૩. આનંદ—જનલોક	૭. શરીર—ભૂલોક
૪. વિજ્ઞાન—મહાલોક	

પુરાણમાં તો તેને સાત કાપિઓ પણ કહે છે. સમજાવેને માટે સાત કરીને બતાવે છે. બેઠે ખરી રીતે તે સાત લોક સમિચદાનન્દના બુદ્ધિ બુદ્ધિ દર્શિબિન્દુઓ છે અને સમિચદાનન્દનું સમય સ્વરૂપ છે.

એ તો ખુદ્દ છે કે બેઠ છે તે અનિત્ય છે. અબેઠ જ સત્ય અને નિત્ય છે. જીવનું શરીર જગતના શરીરનો ભાગ છે. જીવનો પ્રાણ જગતના પ્રાણની ક્રિયા છે. જીવનું મન જગતના મનથી આવે છે. ત્યારે એવી કઈ સત્તા છે કે જે નિત્ય અબેઠમા અનિત્ય બેઠ બતાવ્યા કરે છે. ચિત્તમા એક એવી શક્તિ રહેલી છે કે જે પોતે તૈયાર કરેલ નામરૂપવાળી વસ્તુઓમાં તદાકાર થઈ તેના આનંદમા પોતે પોતાને ખાજ બેસતું હોય તેવું દેખાય છે. આ સમિચદાનન્દના ચિત્તની ક્રિયા શક્તિ છે વેદાંતમાં તેને તપ કહે છે. પોતાના મનથી પોતાના સ્વરૂપના બાહ્યસ્પર્શમાટે અનેક રૂપે આનંદ લેવા મન પ્રાણ અને શરીરમાં તે ચિત્ત એટલે બધું એકાગ્ર થઈ ભય છે કે તે પોતાનું બધું જ્ઞાન પોતાની ક્રિયાની પાછળ રાખે છે અને પોતાની બાહ્ય ક્રિયાને પ્રધાન રાખી પોતાના જ્ઞાનને ગોણ કરી રાખે છે. મૂળ સમિચદાનન્દ (આત્મા) અને વિજ્ઞાન તે તો પોતાના સાચા સ્વરૂપમાં પાછળ બેસાડે તેવા જ રહે છે પણ ચિત્તની બાહ્ય ક્રિયાને તેને તેવું જ્ઞાન રહેલું નથી. છતાં સર્વ કાળમાં તે બાહ્ય ક્રિયા પણ સમિચદાનન્દથી જીવે છે. તેનાથી જ આવે છે. દર્શાથી જ દર્શન નબે છે. માત્ર દર્શન કોટીમાં દર્શનના દર્શિબિન્દુથી બેસાડી જીવ, જગત અને ઈશ્વર વચ્ચે બેઠ દેખાય છે. આ દર્શિને અજ્ઞાન કહે છે કે જેમાં આપણે રહીએ છીએ. તે માત્ર આપણા ખરા સમિચદાનન્દ

સ્વરૂપનું અજ્ઞાન છે. આપણને લાગે છે કે આપણે શરીરમાં રહીએ છીએ-સપ્તમાં રહેતા નથી. પ્રાણમાં રહીએ છીએ, ચિત્તમાં રહેતા નથી. મનમાં અથવા દુઃખમાં રહીએ છીએ, આનન્દમાં રહેતા નથી છતાં જેનું અજ્ઞાન છે તે વસ્તુથી જ આપણે છાપીએ છીએ. કારણ કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મન, પ્રાણ અને શરીર કે જે દરમિયાન છે તે સમિધાનન્દ દૃષ્ટાનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે. આ બાહ્ય સ્વરૂપને એટલે એક લાગે જ સાચો માનવો તે અજ્ઞાન છે, તે અજ્ઞાનથી અવિભક્ત વસ્તુ વિભક્ત દેખાય છે. આપણી સંકિત કમી થાય છે. આપણું જ્ઞાન અપૂર્ણ રહે છે. અને તેથી આપણો આનન્દ, આપણું સુખ. અનંત અપૂર્ણ લાગે છે કે જે દુઃખરૂપે દેખાય છે અને સમિધાનન્દ જેવા આનન્દસ્વરૂપ ઇશ્વરે દુઃખી જીવ અને જગત કેમ કર્યાં તેનો વિચાર દુર્બલ ધર્મ પડે છે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રવર્તેલ ચિત્ત બાહ્ય દિશામાં પોતાને પોતાના તપથી એટલું બધું એકાગ્ર કરે છે કે નામરૂપવાળા દરમિયાન કોરીના છે. ઉપર તે તે દિશામાં અનંતધ્યાન ધર્મ જઈ દેખાતું બંધ થાય છે તેથી કેટલીક વસ્તુઓનાદન જડ દેખાય છે. આ પ્રમાણે જડ વસ્તુઓમાં પણ તે જ ચિત્ત ગંભીર (Involved) રહેલ હોવાથી પહેલાં શરીરમાંથી પ્રાણરૂપે બહાર આવે છે. પછી મનરૂપે, પછી વિજ્ઞાનરૂપે અને પછી સતચિત્તઆનન્દરૂપે બહાર આવે છે. આપણું અજ્ઞાન તો આ બળની દિશા છે. એટલે યુજોલકર્મ (Evolution) પ્રમાણે આપણું ચિત્ત શરીર અને પ્રાણ જેમાં પ્રધાન છે એવા પશુશરીરોમાંથી નીકળી મનુષ્યમાં પાછળના અનુભવને લીધે પશુવૃત્તિઓની અનુવૃત્તિ રહેલ છતાં મન સુધી પહોંચેલ છે, અને તેની ઉપરના વિજ્ઞાન અને આનન્દમય ક્ષેત્રો તરફ જવા માટે મથે છે. મનુષ્ય સર્વગ સર્વશક્તિમાન સમિધાનન્દ થવા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે જીવ જેમ પશ્ચરમાંથી વૃક્ષ ધર્મ, પશુ ધર્મ, મનુષ્ય ધર્મો તેમ હવે પછી પણ ચડતો ચડતો સમિધાનન્દ થાય, પુરૂષ પુરૂષોત્તમ અને એટલે સમિધાનન્દના અનુભવથી સ્વર્ગ જતી મન પ્રાણ અને શરીરને તુરૂપ આપી જગતમાં પ્રભુ ધર્મ રહે તે જ મનુષ્ય-હૃદયની મુખ્ય હેતુ છે. તે સામ્રાજ્ય લેવા માટે જ-દરેક મનુષ્ય માટે જીવન-યુદ્ધ નિર્માણ થયેલ છે. યુજોલકર્મ થવા તે જગતનો સ્વભાવ જ છે. તેથી જ મનુષ્યને તે ઉત્તમ દગા પ્રાપ્ત ધર્મ શકે છે. જગત જડવત્ લાગે છે છતાં તેની અંદર ઉપર જણાવેલ સાત તત્ત્વો અનિવર્ય રહેલ હોવાથી યુજોલકર્મ પ્રમાણે બહાર આવ્યા વગર રહેશે નહિ. પહેલાં પ્રાણરૂપે પછી મનરૂપે પછી આત્મા રૂપે આવિર્ભાવ થતા આત્મજ્ઞાનની સાથે જ વિજ્ઞાન અને સમિધાનન્દનો અનુભવ થાય છે. મનુષ્ય કે જેમાં મન પ્રધાન છે, મનુ છે, તેને આ ઉત્તમ આધ્યાત્મિક પદ મળી શક્યા પુરેપુરો સંભવ છે. જીવ અને જગત માત્ર મન, પ્રાણ અને શરીરરૂપ હોય તો યુજોલકર્મ પણ મન પ્રાણ અને શરીરના નિયમ પ્રમાણે થશે. પણ મનની ઉપરના ઉત્તમ રચના તેના મૂળ સ્વરૂપમાં રહેલ હોવાથી મનુષ્યને તે મળી શકે છે તે સમિધાનન્દ પદ પ્રાપ્ત કરવું એટલું જ નહીં પણ (જેમ પશુસ્વભાવ ફેરવી મનુષ્યસ્વભાવ કર્યો તેમ) તે સ્વતંત્ર જીવ નથી. મનુષ્ય સ્વભાવ ફેરવી પ્રભુમય જીવન કરવું તે જ આપણી હૃદયની સાર્થક છે, તે જ આપણા અપૂર્ણ જીવનની પરિપૂર્ણતા છે.

અસારે તો જીવ ફક્ત એટલે ઉઠે જડેય છે કે મનથી પ્રણ અને શરીર ચલાવે છે પણ મનની ઉપરતા તત્વો મનની અદ્ય રહેત હોવાથી ક્રમ પ્રમાણે ખુદના ચર્તા જાય છે મન ઉપર નજર તત્વ વિગત છે તેનો અનુભવ વધીતેની શક્તિથી મનોમય મગી વિગતમય થઈ તેમા વિકાસ પામી પગી આત્માને આગળી નીચેના ત વોને પણ તામે કરી નવુ રૂપ આપી રહે છે આ પદ ધીમેધીમે વિકાસ પામવાથી પામી શકાય છે અને તેથી જ વાર વાર જન્મ લેવો પડે છે એક શરીર છોડી બીજુ શરીર લીધા પહેલાં જેટલો વિકાસ પહેલાં શરીરમા થયો હોય તેવો પોતામા ધરાવતા જેટલી અનુભવતા અને વખત મળે છે, અને ત્યાં નબી થયેલ વિકાસને વધારવા માટે એક પૂણ સ્વરૂપને આગળના માટે મનુષ્ય સ્વરૂપ નહીં અવતરતુ પડે છે. ઉત્તમોત્તમ આત્માનુભવ લેવો-આત્મવિકાસ કરવો તે જ મનુષ્યજનનો હેતુ છે અને દરેક જન્મમા તે વધારે વિકાસ પામી આગળ રહેતો જાય છે

આ આ મહાન જીવને જ થાય છે, આત્મવિકાસ જીવનો જ થાય છે, કાશ્ચ કે ઇશ્વર તે તો પોતાનું અને જીવ-જગતનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે અને તેમા વ્યાપી રહેત છે સર્વદે આત્મા પણ પોતાનું અને ઇશ્વરનું સ્વરૂપ એક છે એમ જાણે છે જીવમા જ જન્મત અને ઇશ્વર વિશે અપૂર્ણ જ્ઞાન છે તેથી જીવને જ અપૂર્ણતા મટાડવાની છે આત્મા પોતાની ક્રિયાથી દસ્ય જીવ થઈ અનેક રૂપે આનન્દ કરે છે અને તે જ પોતાના જ્ઞાનથી દસ્ય રહી એક રૂપે પણ આનન્દ કરે છે તેથી મન પ્રણ અને શરીરવાળા જીવભાવના અભિમાનની ગાંઠ કે જેનું મૂળ અદ્યાર છે તે છોડી જગત અને ઇશ્વર સાથે એક થતુ, એટલું જ નહીં પણ તે આત્મા ભવનથી આત્મા શક્તિઓ વિકાસ કરી પૂર્ણ સતત સત્તાદ થતુ તે જ મનુષ્યજીવનનું સર્થ છે મન વત્ત દરે મા એક છે અને જીવભાવ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આવિભાવ-નિરોધાવ થયા કરે છે મધ્ય જીવોમા મનુષ્ય જ શુદ્ધાતીત થઈ શકે છે બધા મનુષ્યો આ ઉત્તમ પદને પામ થાય તો જાણતુ કે જગતમા મનુષ્ય સમાજ ઉત્પદ થઈ છે કે જે સમાજમા મુક્ત પુરૂષ દદાતરૂપ થયો તેહએ એક જ નહીં પણ મનુષ્ય સમાજ તે પદને પામે તો માટે ને મુખ્ય નેતા થયો તેહએ

પણ એમ પુછો કે જીવ જગતનો આ આવિભાવ-નિરોધાવ શા માટે થાય છે ? ઇશ્વર જીવ અને જગતરૂપે બદલાવ આવવા કરતાં શાત કેમ બેથી રહેતો નથી અને પોતાના આનન્દમા જ નિમગ્ન કેમ રહેતો નથી તો તેનો અમે જવાબ આપીએ છીએ કે સચ્ચિદાનન્દ ઇશ્વરના સ્વભાવમા જ એકરૂપમાથી અનેકરૂપે થવાનો સ્વભાવ નિત્ય રહેતો છે એકરૂપે અને અનેક રૂપે બનેરૂપે સાથે આનન્દ લેવાનું તેની ચિત્ શક્તિમા નિત્ય રહેતુ છે આપણે એમ પણ પ્રશ્ન કરીએ કે ગાયક ગાય છે શા માટે ? કનિ કરિતા કરે છે શા માટે ? આકાશાત્મી દેશ અને કાળની ગણી કરે છે શા માટે ? સત્તે ચિત્થી એકરૂપે અને અનેકરૂપે આનન્દ લેવો ગમે છે અને અનેકરૂપ ને કર્યા વગર સર્વ સમાય તેમ નથી તેથી જીવ અને જગત ઉત્પન્ન થયા વગર રહે જ નહીં

વળી એમ પણ પ્રશ્ન થાય કે ત્યારે જીવ અને જગત આપા કુખરૂપ અને અજ્ઞાની શા માટે થયાં તો તેના એટલો જ ઉત્તર છે કે ચિન્તે અને કર્મને થવાની દશા થતાં તેની ક્રિયામાં તદ્દન બાલ્યસ્વરૂપ સુધી જવા માટે ચિત્ત પોતાના તપથી એકાગ્ર થવાથી તેને તેના મૂળ સ્વરૂપનું તે વખતે અજ્ઞાન રહે છે કે જે કુખરૂપે પરિણામ પામે છે. અને કર્મને આનન્દ લેવો હોય તો અજ્ઞાન વગર અને કર્મને રહી સકાય નહીં. એક અનન્તરૂપ પાછળ રાખી, અનન્તરૂપ અને કર્મ રૂપો આગળ ગણવામાં પણ આનન્દ રહેલો છે. આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ પાછળ રાખી- તેનું અજ્ઞાન આગળ રાખવામાં પણ આનન્દ રહેલો છે. તેથી જીવને ઈશ્વરથી વિયોગ થાય છે. પણ વિયોગ થાય તો જ પછી યોગનો આનન્દ ગરાગર મળી શકે. આવી રીતે વિયોગથી અને યોગથી પ્રભુ અને કર્મને યદ્યપ્યેકરૂપે રહી-પોતાની શક્તિને નવા નવા રૂપ આપે છે. આ આપણા જગતની અજ્ઞાનો હેતુ છે. *

રેડિયમના ધર્મ.

લેખક — પ્રો. છોરાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી, એમ એ.

રેડિયમ ધાતુ પોતે કેવી દેખાતી હશે તેની કાંઈને ખબર નથી. કારણ કે અસાર સુધી અને શુદ્ધ સ્થિતિમાં છુટી પાડવામાં આવી નથી અત્યાર સુધી તો આપણને માત્ર તેના દ્વારેનો જ પરિચય થયો છે. રેડિયમ ધાતુના ક્ષેત્રિત તથા ઓમિન નેડે મળી જવાથી તેના ક્ષેત્રાકાંડ તથા ઓમાકાંડ દ્વારા થાય છે રેડિયમના આ દ્વારો સાધારણ મીઠા જેવા દેખાય છે પરંતુ તેઓ અંધારોમાં આખા તેજથી ચમક્યાં કરે છે.

જે કાંઈ ગરમ વસ્તુને તેના કક્ષતાં થકી હવામાં મુકવામાં આવે તો તે થંડી પડી જાય છે. જો તે ગરમ વસ્તુ એમ થકી ન પડે તો તેને કાંઈ પણ ગરમી મળતી હોવી જોઈએ. શિયાળામાં જ્યારે હવા ધણી થંડી હોય છે, ત્યારે પણ આપણાં શરીર ૯૮° ફે જેટલાં ગરમ રહે છે. આવે પ્રમંથે આપણા શરીરની ગરમી નિરંતર બહારની થંડી હવામાં પસાર થાય છે પરંતુ, એ પ્રમાણે બહાર નીકળી ગયેલી ગરમીની ખોટ તેટલી, જ અડધે પુરી પાડવામાં આવે છે તેથી આપણા શરીરની ગરમી એકસરખી ટકી રહે છે. શરીરમાંથી ગયેલી ગરમીની જગ્યા પુરવા નવી ગરમી નિરંતર આપણા શરીરમાં પેદા થાય છે. આપણે ખાંડમાં અક્ષમાં જે રાસાયનિક વિકારો થાય છે તેને પરિણામે આ ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધા પ્રસંગોમાં અમુક એક જનની શક્તિ બીજા રૂપમાં પ્રકટ થાય છે. રેડિયમના દ્વાર સાધારણ હવા કરતાં બે અંત વધારે ગરમ રહે છે પરંતુ તેમને બહારથી કાંઈ પણ પ્રકારે ગરમી મળતી નથી. જે શક્તિનો આદિર્ભાવ રેડિયમમાંથી થાય છે તે તેની અંદરથી જ નીકળે છે. રેડિયમની

* બાળુ અરવિન્દ ધાપના આર્યપતના લેખપદથી.

આ એક ઘણી જાણના જેવી ખાસીયત છે. સુરેનિયમમાથી અપારદર્શક વસ્તુને બેદનારા કિરણ નીકળે છે તેના કૃતા વધારે બેદનશક્તિનાગા કિરણ રેડિયમના કારોમાથી નીકળે છે.

સુરેનિયમના કારમાથી નિકળતા બેક્ટેરલ-કિરણ-કિરણોને મળતા છે પરંતુ, તેના કરતા જુદી જાતના છે તે આપણે આગળ જોયું છે. રેડિયમમાથી નીકળતા કિરણ વધારે અપજ તથા શક્તિવાન હોવાથી તેમના ધર્મોની પરિક્ષા કરવી સહેલી થઈ પડે એમ છે. રેડિયમને 'ગોધનાનું' તથા દુનિયાને નેમનો પ્રથમ પરિચય જાણવું માન જ્યારે પ્રો. બેક્ટેરલ તથા પ્રો. કરી એ કય વિજ્ઞાનીઓને વટે છે ત્યારે તેના જાણના જોગ જાનના બેદ પ્રકટ કરામા કુદરતના વિજ્ઞાની પ્રો. આર્ડી તથા રથર ફેર્ડે મલો આગળ પડેલા ભાગ લીધા છે. એમના અવતોથી રેડિયમના આપવ્યુ એટલે રેડિયમ ધાતુ જે અપજ સમિતિ દેખાડે છે તેનું વધાર્થ જ્ઞાન આપણને થતું છે.

રથરફેર્ડે એની ગોધ કરી કે રેડિયમ કારમાથી એક સામાન્ય ત્રણ પ્રકારના જુદા જુદા આક્ષેપો (રેડિએશન્સ) નીકળે છે. પ્રો. રથરફેર્ડે તેમને માટે અનુક્રમે ગ્રીક મૂળાક્ષરના પહેલા ત્રણ અક્ષર આલ્ફા, બીટા તથા ગામા એવી સજાઓ થોળ આક્ષેપોની બેદન શક્તિ બીગ તથા ગામા આક્ષેપો કંતા ઓછી હોય છે. તે એક સાદા કાગળના પર-બીડિયાને પણ બેદી શક્તા નથી બીટા-આક્ષેપોની શક્તિ એમના કરતા મઠીયાતી છે અને તેઓ પતળા એલ્યુમિનિયમના પત્રને બેદી શકે છે. ગામા-આક્ષેપોની બેદનશક્તિ ઘણી વધારે છે અને તે એક સામાન્ય જાન પોલાદના પત્રને બેદી શકે છે. આગળ જોગન કિરણોની બેદનશક્તિ વિષે આપણે જે કાર્ડ જાણ્યું છે તે ઉપરથી આપણે એવું અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે ગામા આક્ષેપો તે ક્ષ-કિરણ અથવા રેડિયમ કિરણ દોરા જેવે પ્રો. નેનોડે પાતશન્ય નળીનો જે પ્રયોગ કર્યો હતો તેમા નક્કી કરી ઉપરથી કે કાના વિદ્યુદ્ભવોનો પ્રવાહ એલ્યુમિનિયમના પત્રને બેદી બહાર નીકળી જતો હતો તે ઉપરથી બીટા-આક્ષેપો વિદ્યુદ્ભવોનો પ્રવાહ હશે એમ આપણને શકા થાય છે. આલ્ફા-આક્ષેપો તો સાદા કાગળના પર-બીડિયાને પણ બેદી શકતા નથી તેથી તે મઠિદલમ તરતના પરમાણુ હશે એમ લાગે છે.

જો ગામા-આક્ષેપ ક્ષ કિરણ હોય તો ક્ષ-કિરણો જેમ વિરિધ રેડિયમ બેદીને કારોમાથી તખતીપર અસર કરે છે, તેમ આ ગામા-આક્ષેપોએ પણ કરવું જોઈએ પ્રયોગ કરતા તેઓ તેમ કરતા જણાય છે. વળી ગામા-આક્ષેપોને પોલ્યુનકના બાધી તેમના માર્ગમાથી આડાં ખેંચી શકતા નથી આ બધા ઉપરથી આપણી ખાતરી થાય છે કે રેડિયમ કારમાથી થતા આક્ષેપોમાના ગામા આક્ષેપ તો ક્ષ કિરણો જ છે.

પાતળા એલ્યુમિનિયમના પત્રમાથી પસાર થતાં બીટા-આક્ષેપો લોહયુગ્મથી તેમના માર્ગમાથી આગ ખેંચી શકાય છે. વળી બીગ-આક્ષેપ મહાવિજ્ઞાનીથી લધાયનો લાગે છે આ બધી બાબતો વક્ષમા લેતા બીગ-આક્ષેપ વિદ્યુદ્ભવોનો પ્રવાહ દોરા એમ જણાવ છે. બીગ-

આક્ષેપમાના વિદ્યુત્તુઓ દર સેકન્ડે એક લાખ માઇલના વેગથી મચ્ચાર કરતાં જણાય છે આ ઉપરથી સમજાય છે કે ખીટા-આક્ષેપના કારણરૂપ વિદ્યુત્તુઓ રેડિયમમાંથી અણુચિંતવ્યાં તથા અત્યંત વેગથી ફેંકાય છે, આપણે આગળ જોયું છે કે ક્ષ-કિરણો સતત આવતાં મોજાં નથી પરંતુ ક્ષયરમાં થતા અણુચિંતવ્યા ક્ષોભને લીધે થતા ધનકાગ છે. જો ક્ષ-કિરણો આ પ્રમાણે પેદા થતાં હોય તો રેડિયમમાંથી અતિ વેગથી તથા અણુચિંતવ્યા છુટાં પડતાં વિદ્યુત્તુઓથી ક્ષયરમાં જે ક્ષોભ થાય તેને પરિણામે ક્ષ-કિરણોરૂપી આક્ષેપો પેદા થાય એ બનવાનું જ છે. રેડિયમમાંથી અતિ વેગથી છુટા પડતાં વિદ્યુત્તુઓનો પ્રવાહ તે જ ખીટા-આક્ષેપ છે અને તે ખીટા આક્ષેપને લીધે પેદા થનાર ગામા આક્ષેપો તે ક્ષ-કિરણો જ છે એમ હવે આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે. હવે આદંક—આક્ષેપ એ શું છે તે જાણવાનું બાકી રહ્યું તે સાદા કામગનાં પરખીશિને પણ ભેદી શકતાં નથી તેથી તે કાંઈ તરવનાં પરમાણુ દળે એવી અટકળ આપણે બાધી હતી. આદંક આક્ષેપો લોહચુંબકથી આગળે ચાલે છે, પરંતુ ખીટા-આક્ષેપ કરતાં વિરૂદ્ધ દિશામાં ચે ચાલે છે તેથી તેઓમા તેના કરતા જુદી જાનની એટલે ધનવિગ્નથી હોવી જોઈએ એવું અનુમાન થાય છે. એક મેકન્ડના વીસ દળનાર માઇલની ઝડપે આ આદંક-આક્ષેપો ફેંકાય છે, પરંતુ આ ઝડપ જુદું જ થોડો સમય ટકે છે, કારણ કે એ આદંક-આક્ષેપો ધણી ઝડપથી દવામાં ઝોપાઈ જાય છે. આદંક-આક્ષેપના પરમાણુ અતિ મૂઢમ હોય છે. અને પાછળથી એમ પણ જણાયું છે કે આદંક-આક્ષેપના આ પરમાણુ તે હીલિયમના જ પરમાણુ છે, રેડિયમ કાગના વિઘટનને પરિણામે આ હીલિયમના પરમાણુ થતા વેગથી ૭૬૫૫ ફરે છે તેથી જ રેડિયમકાર દવા કરતાં વધારે ગરમ રહે છે. રેડિયમકારગાથી જે શક્તિ આક્ષેપદ્વારા બહાર નીકળી જાય છે તેમાંના ૯૯૦/૧૦૦૦ તો આદંક-આક્ષેપદ્વાર એટલે આ હીલિયમના પરમાણુદ્વારા બહાર નીકળી જાય છે બાકીના આક્ષેપદ્વારા બાકીની એક ટકા શક્તિ નીકળી જાય છે.

રેડિયમથી પ્રયોગ કરતા ધોટી ૪ વારમાં કરી જવાને જણાયું કે રેડિયમ-ચપળતા બેથી છે. રેડિયમની પામે રહેલી વસ્તુઓમા સંદેશ તેના જેવી ચપળતા આપી જાય છે, પરંતુ તેમાં વચાવી રહેલી નથી અને રેડિયમને દૂર ખસેડી લેતા તે ચપળતા પણ જતી રહે છે નવાઇ જેવી નો વાત એ છે કે રેડિયમથી પ્રયોગ કરનારના સમીપમા પણ નેની ચપળતા આવી જાય છે. ને માણસ જો વિગ્નથીથી ભરેલા કેલ પથ્થુ યથ પાસે જાય તો તેમાંની વિગ્નથી બહાર નીકળી જાય છે કેટલાક સમય સુધી તો ગમે તેટલો વલન કરવા છતાં તે આ નવાં લક્ષણથી છુટી શકતા નથી. એટલું સાફ છે કે આ પ્રમાણે આવેલી પ્રાસ-ચપળતા એકવાયકે એકિરિયી-દમેશને માટે સ્થાવી થઇ રહેતી નથી.

રેડિયમની પામે આવેલી વસ્તુઓ સાથી એના જેવી ચપળતા દેખાડે છે તે કેટલા સમય બાકી તો સમજાયું પણ નહોતું, પણ પાછળથી જે પ્રયોગ થયા છે તેથી આ જાગનપર સારો પ્રકાશ

પણો છે રેડિયમ દ્વારાનું દ્રાવણ કરવામાં આવે છે અથવા તેમને ગરમ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમની પામે આવેલા દ્રવ્યોને પોતાના જેવી ચપગતા આપવાની તેમની શક્તિ વધી વધી જાય છે રેડિયમના જે ગેસ પ્રકારના આલેષ આગળ વર્ણવ્યા છે તે બધાથી કોઈ વસ્તુનું નહિ પણ દ્રવ્ય તેની અવસ્થામાં પણ રેડિયમ દ્વારા તેમની ઉપર અત્યાર કરી શકે છે આના પ્રયોગો જે ચપગતા તે દ્રવ્યમાં આવે છે તે રેડિયમના આલેષોને લીધે નથી એમ એક ઘણા સાદા પ્રયોગથી જાણી શકાય છે

એક કાચના ગોળામાં રેડિયમના તા નું દ્રાવણ ભરવામાં આવે છે તથા ખીન એક કાચના ગોળામાં કાર્બોનિક ડાય ઓક્સાઇડ આવે છે આ બે ગોળાઓને બે કાટ ખૂણે બાંધેલી નળીથી જોડવામાં આવે છે આ વાળી નળીમાં એક કાચની ચારી ગોળાની દોષ છે ત્યારે આ ચારી ખોલેલી દોષ છે ત્યારે મને ગોળાઓ નીચેના માર્ગ ખુલે થાય છે અને એક ગોળામાંથી ખીન ગોળામાં કોઈ પ્રમાણે વસ્તુ અથવા વાયુ જઈ શકે છે. ત્યારે ચારી બંધ કરેલી હોય છે ત્યારે આ ગોળાઓ વચ્ચેના માર્ગ નધ થઈ જાય છે પેની નળીની માત્રી બંધ કરી આ ઉપર જોને અધાગમાં નધ જઈએ છીએ તો કાર્બોનિક દેખાતું નથી પરંતુ ત્યારે તે ચારી ઉઠારવામાં આવે છે ત્યારે પેનો નકન ડાયવાયો ગોળો તેમથી વધારે હવે આ પ્રસંગે નકન દ્રવ્યની ઉપર રેડિયમના આલેષોનો એટલે કે તેની ઉપરથી નીકળના અદ્યત્ત તેજના કિરણોના પ્રભાવ પડી શકે એમ નથી. તે કિરણો હમેશા મીઠી લીંબીમાં જ જાય છે, તેથી ખુરો નળી ન તા નથી વળી ચારી ઉઠાવતા આ પરિણામ થાય છે માટે રેડિયમના દ્રાવણમાંથી કોઈ વાયુ જેનું દ્રવ નિષ્કાસન હોતું જોઈએ રેડિયમના દ્વારા ગાસ ગોળાને ન તદ્ર થવામાં આવેલી જ નળી જેટલી પ્રયોગ કરવાથી તેનો બહુ સુંદર દેખાવ દેખાય છે. જેમ જેમ પેનો વાયુ પેલા ચર્ચ આમળ નીચેના જાય છે, તમ તેમ પેની નળી પ્રકાશિત થતી જાય છે, આ નળીને જીરો છડી જે ગોળો ગામવામાં આવે છે, તેને દ્રવ્યમાં આલેષી વાતા વસાવેલી હવામાં મુખી થઈ પાડવાથી પેના રેડિયમમાંથી આવતા વાયુ તેમાં આવતા જ રી, દ્રવ્યને જાળી જાય અને તેથી તે દ્રવ ગોળામાં લેવા પડે છે ત્યારે જ લાગ અગત્યો થાય છે રેડિયમની પામે આવેલા દ્રવ પ્રકાશિત થવાનું કે તણ તેમનામાંથી નીકળતો આ વાયુ છે તે તે વસ્તુઓ ઉપર કરી જાય છે અને તેથી થોડાક સમય સુધી તે વસ્તુ રેડિયમના જેવી જ ચપગતા દેખાડે છે *

રેડિયમનું લવિષ્ય.

આપણે આગળ જોયું છે કે રેડિયમમાંથી નિરતર શક્તિનો આવિર્ભાવ થવા કરે છે, તો શું રેડિયમમાં અત્યુત્તર શક્તિ છે? શું એ પ્રમાણે ખીનનું ખુલ્લા વગર અનતકાળ સુધી તેમાંથી શક્તિ નીકળ્યા જ કરગ ? વળી એ બધી શક્તિ ક્યાથી આવે છે? જેમાં શક્તિનો અભાવ હોય તેમાંથી શક્તિ મળી શકે નહીં ટેકાપર આકુ ગોળી, તે આગના ઊંડાને કાર્બ

ધારે પથ્થર તો ધાતુગ્રામી તે પથ્થર ઉપાડી સદાય છે તેથી ધાતુ એમ માને છે કે કુદરતને પટાવી ફાસલાવી, ઘેડી મહેનતે ધણી વસ્તો આપણે લઈએ છીએ. પણ આમ માનવું એ ભ્રમ છે. કુદરત પામેથી કાંઈ એમ સકિત એવી સકાતી નથી. જ્યારે માનુષ પોતાના બધા બળથી આકાશના જાગ્યા છેડને ધણી શીટ દબાવે છે ત્યારે તે પથ્થર થોડાં આંતરગ જેટલો ઉચ્ચકાય છે. એ પથ્થરના વજનને તે જેટલા ધન્ય ઉચ્ચકાય છે તે વડે શુદ્ધિ તથા માનવને બળ કરે છે તેને તે આકાશના લાભો છેડે જેટલા ધન્ય જાય છે ને વડે શુદ્ધિ તો બન્ને શુભાકાર એકતરખા જ. આવડો, આ ઉપરથી આપણને સમજાય છે કે કુદરત જેટલું આપે છે તેટલું જ લે છે અને કુદરતને છેતરીને અથવા ફાસલાવીને આપણે આપીએ તેના કરતા વધારે પાણું લઈ શકતા નથી એ આમ છે તો પછી જે અબૂટ સકિતનો રેડિયમ નિરતર આણે પકાં કરે છે તે કયાંથી આવો ? ખરેખર એ બધી સકિત તેની અંદર જ ગૂઢ રંગ રહેલી હોય છે એમ. તે કાંઈ બહારથી આવતી નથી, પરંતુ તેની અંદરથી જ તે આવે છે. રેડિયમના પરમાણુ જે વિદ્યુદ્દ્યોના બનેલા છે તેઓ ઘણા વેગથી ગોળ ગોળ ભ્રમતા રોય છે જ્યારે આ વિદ્યુદ્દ્યોના તેમનાં મૂળ સ્થાનને ઊંડી વેગથી દૂર જતા રહે છે ત્યારે તેમના ભ્રમણની શક્તિ છુટી પડી પ્રકટ થાય છે. રેડિયમના પ્રસંગમાં કેટલાંક વિદ્યુદ્દ્યો આ પ્રમાણે છુટા પડી દૂર ઉડી જાય છે તથા બીજાં કેટલાંક નાના નાના સમૂહમાં રોળે મળી જાય છે. આ પ્રમાણે નાના સમૂહમાં એકાં મળેલાં વિદ્યુદ્દ્યોથી હલકા વજનનાં નવા પરમાણુ એટલે હલકા વજનનું નવું તત્વદ્રવ્ય બને છે. આ પ્રમાણે રેડિયમમાંથી હલકા હીલિયમ વાયુ બને છે.

રેડિયમમાંથી હીલિયમ બને છે એક તત્વ મનાવું દ્રવ્ય બીજા તત્વદ્રવ્યને જન્મ આપે છે એ બીના પ્રયોગથી સિદ્ધ થઈ છે. એ પ્રયોગ સમજવા માટે હીલિયમની હયાતીની ખબર કેવી રીતે પડી તથા કયાં સાધનોથી તેની તપાસ થઈ તે જાણવું જરૂર છે.

હીલિયમ તત્વ અથવા વાયુ આપણી ઝંડી ઉપર છે એવી કોઈને ખબર ન હોતી. આશરે ૩૦ વર્ષ ઉપર અખ્યાત ખગોળવેત્તા સર નોર્મન લોર્ડેયર રેડિયમનાં ગુણધર્મથી (સ્પેક્ટ્રોસ્કોપ) વિવિધ આકાશી પદાર્થોના તેમની તથા તે દારા તેમની ધટનાની તપાસણી કરતો હતો ત્યારે સૂર્ય તેમના વર્ણપટમાં સોડિયમ તત્વના પ્રોત પ્રદેશમાં તેણે આગળ નહીં નવવી એવી એક સ્થાન રેખા જોઈ એવી રેખા આપણી ઝંડી ઉપરનાં કાંઈ પણ તત્વની જોવામાં અ.વી ન હોતી. આ ઉપરથી લોર્ડેયરે અનુમાન કર્યું કે સૂર્યમાં આવેલા કાંઈ નવા અને આપણી પૃથ્વી ઉપર નહિ મળી આવતા કાંઈ તત્વની એ રેખા હોવી જોઈએ. તે તત્વ સૂર્યમાં પ્રથમ જોવામાં આવ્યું તેથી લોર્ડેયરે તેને સુર્યેક (હીલિયમ) એ નામ આપ્યું. પાછળથી તે તત્વ બીજા તારાઓમાં, ખાસ કરીને ઘણાં જાણીતા તારાઓમાં જોવામાં આવે છે. ધાતુ ઉપર તારાઓમાં ને જોવામાં આવે છે તે ઉપરથી એવું અનુમાન થઈ તકે કે તે ઘણું હલકું તત્વ હોવું જોઈએ, કારણ કે જિન્હા તારાઓ ઘંઝ પડ્યા માટે છે, ત્યારે હલકાં તત્વો પહેલાં છુટા પડે છે.

વજનવાળી ચાંદીમાંથી ૩૬૭. વજનવાળું મોનું બનાવવાનો યત્ન કરે છે તે કુતારા છે. કારણ કે એ રીતે દુલ્લકાં તત્વમાંથી ભારે તત્વ બની શકે જ નહીં.

રેડિયમ વિશે કાંઈક વધારે જાણવા પછી ખીજને ક્યાં ક્યાં દ્રવ્યો તેના જેવી અપંગતા દેખાડે છે કે તેની તપાસ વિજ્ઞાનીઓએ કરવા માંડી. હેમને લાગ્યું કે કદાચ ખીજ એવી અપંગતા દેખાડનાર તત્વ આ વિશ્વમાં છુટા છવાયાં આવી ગયેલાં હશે અથવા તો દ્રવ્ય માત્ર એ પ્રકારની અપંગતા દેખાડતાં હશે. આથી આગળના કેટલાક કરનાં પાણીમાં એવી અપંગતા જણાઈ છે. ગુજરાતમાં કપડેપેશજી પામે આવેલા દુવા-ટીયાના ઝગ તથા ખીજન કેટલાક કુડોનાં પાણીમાં પણ એવી અપંગતા જોવામાં આવી છે. ઘણી ગુફાઓ તથા બોધરાનાં વાયુઓમાં આવી અપંગતા ધણે મોટે અંશે દેખાઈ છે તથા આપણો વાતાવરણનો વાયુ પણ કાંઈક અંશે એવી અપંગતા દેખાડે છે. તાલું વરસાદનું પાણી પણ આવો ધર્મ દેખાડે છે. પણ તે થોડા જ સમયે માટે ટકે છે. આ બધી વાત ઉપરથી તો એમ સમજાય છે કે આ વિશ્વનો દરેક ખંદાર્ય વધારે ઓછા અશમાં આવી અપંગતા દેખાડે છે, પરંતુ હજી આ વિષયમાં વધારે કામ થવાની જરૂર છે. જ્યાં સુધી કોઈ ખાતરીપૂર્વક નિર્ણયપર આવી શકાય નહીં.

રેડિયમ વિશે આપણે જ્યારે વાંચીએ છીએ, ત્યારે નાનપણમાં નામના મહાત્મા વિશે આપણે સાંભળેલી વાતો આપણને યાદ આવે છે એ મહાત્મા પ્રકાશથી નામ અન્ધારામાં જોઈ શકતા તથા તે મહાત્મા કીમિયો કરી શકતો. એ જ મહાત્માના કેટલાકમાં મૃતસજીવની ધેમે હતો અને તેટલા માટે બ્રહ્મવદન વાસુકી જોડે લડી તેના પિતા અર્જુનનું પડેકું માર્યું સાધવા મહાત્મા ઘણું આગ્યો હતો. આ મહાત્મા રેડિયમના બનેલાં હશે! આ વાત ખરી હશે કે નહીં તે કેમ કહી શકાય! હાલમાં જણાવેલા કોઈ સાપને માથે મહાત્મા કાંઈએ જોયો હોય એમ જણાતું નથી. મૃતકાગની વાત મૃતકાળને મોંપી આપણે વર્તમાનના વહેણમાં 'જ' વહીશું.

રાવબહાદુર કે હિમ્મતબહાદુર ?

લેખક - રા. પુન્કરરાવ વામનરાવ મહેતા, એમ એ, એલએલ બી

ગરસાદેમન રીખર મહેતા મુરતના એક દામેન વખીત હતા. આપગયો જેમ રહીતા તમા એ આગળ રહ્યા હતા તેમ જ આપગયી સરગરી મહેરમાનીમા પશુ ડીક આગળ ધપતા જતા હતા. ખરૂં ખોટું તો આપણે જાણતા નથી પરંતુ એમ કહે છે કે રાવમાદેમ ખુશામદમા પ્રતિજ્ઞા હતા. લોકો કહે છે કે સાદેમ લોકોને નીમ વરમથી નમન કરતા કરતાં રાવસાદેમની કમ્મર વાળી વળી ગઈ અને ગપા ખાતા એમની ગરદન મદગ ખેસી ગઈ હતી. લોકોને મ્હોકે કૃષ્ણતામુ છે? હાનમા ગરસાદેમ અધિકારીઓને એ જ રહરન પાર્શ્વ આપવાના હતા. નેમાં 'ફિયુ મોમીની કઠની જાનિ કટેની કે નામદાર રાહેનરાહનો જન્મ દિસ પામે આવે છે તેથી 'ગરબહાદુર'ની તૈયારી થતી હશે. પણ અફમોસ કે રાવસાદેમ રાવબહાદુર થવા પામ્યા નહિ એક રાત્રિએ સુતા તે નિદ્રામાંથી ફરી જાગ્યા જ નહિ. સર્વ પ્રયત્નો વારસો પુત્ર નૃતનચન્દ્રને મોખી આ અદેખી દુનિયા છોડીને એ ચાલી ગયા.

પિતાએ અધુર મોકેલુ કાર્ય પુરું કરવું એ ફજ નૃતનચન્દ્ર અમજતો હતો. તેથી મહેતા કુટુંબને માટે રાવબહાદુરની છ કામ મેળવવાનો પ્રયત્ન તેણે જારી જ રાખ્યો હતો. નૃતનચન્દ્રની જાહેર સખાનતો ધણી હતી છેવામાં છેલા તેણે અમદાવાદમા એક રેસકોર્સ તૈયાર કરાવવાનું સરમુ ખચ પોતાને માથે લીધું હતું. લોકો બાડી આમે ને ધીમે સાદે રાતો કરતા પશુ નવમાહેજ અન્નજોખનો પુત્ર નૃતનચન્દ્ર થોડો જ વોકાથી રૂર એવો હતો. વોકાથી તે ડરતો ન રોતો પણ ફક્ત એક કુટુંબથી તો તે જનો હતો. આ વીચથી સરી છે. ખીજા મધાને ગમે તેમ કહેવાય પણ સાગા અને સાગીઓને સુ મ્હેનાય ? એ તો જે કહે તે સાલગવુ અને જે કરે તે જોયા કરવું. નૃતનચન્દ્રનો નાગો કાન્તિપ્રસાદ સુરત સ્પર્દેથી હતો. તે પોતે તો કાઠકો હતો પણ તેની બહેનો અમજ હતી તેમા સૌથી મ્હોળી કાન્તા તો એક જ નાનાય છે એમ નૃતનચન્દ્રનું માનવું હતું. મારણ કે તેણે જાહેર જનું હવું કે નૃતન ચન્દ્રને કાંઈ પણ રીતે રાવબહાદુર થવા દેવો નહિ.

એક જન્મદિવસને પ્રસંગે નૃતન કાન્તિચન્દ્રને લા જમના ગયો. નાહિ મરી જમના જતો હતો. લા બારણા આગળ પોતાની સાગીઓને એક ઈગિનશ છુગની જોડ આગળ ધુપ, ચન્દન, દુલ વિગેરે કાઠમાંથી સુંદર રીતે ગોરવાના એક તેથી સ્ટેજ છનાસાથી તેણે પુઝ, "કેમ સુ કરો છો ?"

"તમારે માટે પૂજની તૈયારી કરીએ છીએ, નૃતનભાઈ" કાન્તાએ ધીમેથી જવાબ આપ્યો.

"શુ માગી ખાસકાંથી પૂજા કરવાની છે ?

"અરે નારે! તમારી પૂજા તે ખાસકાંથી દેવ! આ તો તમારે જા છુગની પૂજા કરવાની છે. આજે જન્મ દિવસે તમારા દેવની પૂજા નહિ કરો ત્યારે મ્યારે કરશો?" કાન્તાએ

કાવકાં ધધને કહ્યું. ખીચારો નૂતન ! નીચું જોઈ બોલી અજવાળી આશ્વતો ધયો. શું કરે ? પીસમી સદી !

કોંગ્રેસ ડિસેમ્બરમાં મુંબાઈમાં ભરાવાની હતી. કાન્તિચન્દ્ર અને તેનું કુટુંબ પણ મહિના આગળથી ત્યાં ગયું હતું. કોંગ્રેસવાળાઓ કોંગ્રેસની ધમાકમાં પડ્યા હતા, તે વખતે 'રાવસાહેબ' અને 'રાવળહાદુર' નાં સ્વપ્ના જોનારાઓ મેંજસ્ટ્રેટ, કલેક્ટર, કમીશનર અને સેક્રેટરીને ખારજી ધક્કા ખાવામાં એ ગુંથાયા હતા. કારણ પહેલી બન્યુઆરી હવે ઇંઈ ફરન હોતી. નૂતન પણ ઇંઈ આગણુ બેસી રહ્યો ન હોતો. સુરતમાં સાધના કરી તે હવે મુંબાઈમાં પૂર્ણતા કરવા આવ્યો હતો. ને કાન્તિચન્દ્રને ત્યાં મુકામ હતો. નૂતન રોજ રહવાર સાંજ શા કારણે બહાર જાય છે તે કાન્તિચન્દ્ર અને કાન્તા સારી રીતે સમજતાં હતાં. પણ તેઓ પોતાના માવમાં જ રમતાં હતાં. નૂતન કહેતો કે 'આજે તો છત્રાના ભાવણમાં જઈ આવ્યો,' 'આજે તો પ્રેસ એક્ટની સલામાં જઈ આવ્યો' તે તેઓ કાવકે મ્હોડે સામળી લેતાં.

કોંગ્રેસમાં નાણા ભરાવવાનું કામ સારું થઈ ગયું હતું કાન્તિચન્દ્ર પણ એ કામમાં સારો ભાગ લીધો હતો. એક દિવસે રહવારમાં મ્હા પીધા પછી નૂતનચન્દ્ર અને તેની બહેનો ગરખાં મારતાં જોયા હતાં ત્યાં કાન્તિચન્દ્ર હાથમાં ઉધરાણી પત્રક લઈને આવ્યો અને નૂતન આગળ ધરી બોલ્યો, "તમે ઇંઈ કાળો આપરો કે, નૂતન ભાઈ?" નૂતન વિચારમાં પડ્યો. "એક તરફ ગવ-બહાદુરનો ઇસ્કાબ ને ખીજા તરફ સાળાનું અપમાન. બેમાંથી કયું સારું તેની મનમાં ઘુસવા કરવાની મુંઝવણમાં પડ્યો. આ જોઈને કાન્તા જોમથી હસી પડી. નૂતન સ્વાભાવિક રીતે એથી વંદા ખીજવાયો ને પૂછ્યું, "કેમ કાન્તાબહેન, કેમ હસતું આવે છે?" તેના ઉત્તરમાં કાન્તા વધારે જોરથી હસી પડી અને તેની સાથે બધી બે બહેનો હસવામાં જોડાઈ. નૂતન આથી વધારે મ્હીઝયો ને બેઠી ડોક્યો, "શું તમે લોકો એમ ધારો છો કે હું પૈયસ ભરતાં કરું છું?"

"નારે, નૂતનભાઈ, હું તો અમલવાદના રૈસકાર્મનો વિચાર કરતી હતી તેથી હસતું આવ્યું" કાન્તા આખરે બોલી. નૂતન સમજ્યો પણ પોતાની ટેક બજાવવા બોલ્યો "તેથી તમે એમ જ કહેવા માગો છો કે હું કરકણ છું. હોય ત્યારે જુઓ-" એમ કહી સપાટામાં રૂ. ૧૦૦૦ ઉધરાણામાં ભરી દીધા.

કાન્તા એકદમ બોલી ઉઠી "હાથ દાખા આ શું ગળજ કયો નૂતન ભાઈ? આટલાં વર્ષ આટલો બધો ખર્ચ કયો તે બધા જ પાણીમાં જશે. હવે કદાપિ તમે રાવળહાદુર ઘરાના નથી. અરસરસ કાન્તિભાઈ તમે પણ ઇંઈ બોલતા જ નથી ને શું કે હજી પણ મારે આવે તો એક ઉપાય છે, નૂતનભાઈનું 'અર્' નામ ન્યુસપેપરમાં આપરો નહિ એટલે બસ, પછી કોઈ બજવાનું નધા."

નૂતનને આથી પાણી ચડ્યું ને મોટેથી એકદમ પોકારી, બોલ્યો "શું તમે મને એવો દિવસારો ધારો છો? કાન્તિભાઈ, મારું પૂરેપૂરું નામ ન્યુસપેપરમાં આપજો. હું કંઈ તેની તમા કરતો નથી." કાન્તિચન્દ્ર ધીમે ધીમે હસતો હસતો લાંથી આવ્યો ગયો.

ઉપા—“સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા.”

(પ્રથમ ખંડ)

લખક — ના રો. પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજી,

(સચિ : આન ઐનિદ સિંઘ વાર્તા)

પ્રકરણ ૨ જી

રાજ્ય-તર્કી જેમ,

*Power like a desolating pestilence
Pollutes whate'er it touches and obedience
Bane of all genius virtue freedom truth
Makes slaves of men and of the human frame
A mechanized automation*

—Shelley

—સે ગાજ અધિકાર હો, કરે ન ન્યાય મિત્યાર

ફિર પાડે અધિકાર મેં, રહે ન આદિ અકાર

લગભગ એક માસ વીત્યો લુભી સત્તા પુનઃ મિજબનત નીચડી નવનાખ ઉપરે પશુ શિવાજી પોતાના મુરીશ્વર સ્વદેશભક્ત વીરો સહિત પના તરફ પાડો ફર્ગે નવનાખ ઉપરે અને તેની આસપાસના અને ગામે હિન્દુ યથા વેરાન બન્યા નવનાખ ઉપરેના દેશનયોતુના નજી દિવસ સુધી તો એ સર પ્રદેશમાં તિમ્મપૂરી શિવાજીના લુભાદને, પ્રદેશક સમિતને અને હેવાની ચતને તથા હું અને હવડી કામાસકતીને પૂર્વ ખોરામ મળ્યો ત્રણ આખા દિવસ આ વિનસો પી પાદદાત્ત તેના લયમ્ રમરણો મુજરી-કપારી છુગાવતી અનેક મરિનો નાશ, હિન્દુઓ પી પવિત્ર મૂર્તિઓ ખન, શાત ને નિર્દાપ રેખનની કાળીન કતન, સ્ત્રીઓ ને કુમારિ કાઓપરના લયમ્ જતાકાર-માગેતુ રેડાયલુ લોહી-વગેરે અનેક અત્યાચારોથી એ ભરેતા હતો આ ત્રણ દિવસો આ લોહીના તરસ્યા મનુષ્યો પી રાક્ષસોએ વેર નર્ક જેવા લયકર ખના પા હતો આ ત્રાસદાયક લયમ્ ધોર કર્મ કરનાર પીલાઓ-જે મનુષ્યોમાં કૂર વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે-લોહ, વેર અને ક્રૂરતા-તે વૃત્તિ આ હી ભાગી પ્રદેશ પર ચથેડ છુટથી પચગાઈ-આ પ્રદેશનો ગુન્હો માન ચોડા કનાક શિવાજી અને તેના ન્હાનકડા સેન્યને આશ્રય આપ્યો, એ જ

લગભગ એક માસ વીત્યો શિવાજી પુનઃ તરફ નાઠો સ્વનવતાના અને ધર્મતા પક્ષની સર્વ આશાઓ આમ નષ્ટ થયવી દેખાઈ ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઈ બૂસાઈ-બુથાઈ ગયેલી લાગી એવું દેખાઈ

“સ્વરાન્ય પ્રતિજ્ઞા.”

સમ્પાદક,
મોતીરામદાસ.]

જાન. હુકો ગગાનતો બેઠા હુતો
[૫૪ ૧૧૧]

[દેખુવારી, ખ. સ. ૧૮૧૯
[ચિત્રકાર-શ રવિશંકર રાવળ.

લાગ્યું કે ઉપરનું હુલુ આ સત્કાર્યની વિરદ હતો. નવલાખ ઉપર પડ્યું, તેનો સદંતર નાશ થયો, તેની આસપાસનો સર્વ પ્રદેશ ઉજ્જડ વેરાન થયો, ને જાઓ બળી ભસ્મ થયાં. બિજાપુરી ભુદામી સત્તા પુનઃ ફિલ્મૂન થઈ. માવળમાં સ્વનંતતા માટે પરનંતતાની મૂંસરી ફર કરવા માટે ઉઠેલું બડ શાંત થયું લાગ્યું. મુગલમાનો ટુલાયા. ખાનસાહેબ ખુશ હુવાયો !

નીરાને કિનારે શિરવળ ગાગમા સુબેદારના વાઘા(મહેલ)માં ખાનસાહેબે આજ એક ખાનગી દરબાર ભરી હતી. આ દરબારમાં વચ્ચે કિનખાનગી માદીપર મહેલ ખાડો અદેલી મુવર્જુ-રૂપાનો રતનગડીન હુકો મગમગવતા ખાનસાહેબ બેસા હતા તેની જમણી બાજુએ શિરવળનો આમીન, ડાબી બાજુએ બદસાલ દબશી, લોહગડનો સુબેદાર, તેની પાગે હિંદત માવળનો ફૂંણાઈ નાયક, અને બાંદર સર્વ બારે માવળનો દેગમુખ-જેની તે વખતે ચોતરફ હાક વાગી રહી હતી તે બેઠો હતો. તે શિવાય બીજા વિશ્વાસુ ત્રણ ચાર મેનાનાયકો અને અમલદારો પામે બેઠા હતા. બદસાલ દબશી ખાનસાહેબના હાથમાં એક રમકડું હતું. તે ધીર હતો, પણ આંગણ અને નમ્બું આપનાર-દુકમ પ્રમાણે દરેકદરેક જીલમ, ત્રાસ, અને આ રાક્ષસોના મગજમાંથી નીકળના લયંકર હુકમોનો બિનધાક છોટાક અમલ કરવાર હતો. માવળાઓ-ઉત્તેજિત થપલા મદારા દૂના પૂગણા વતનીઓ-સ્વનંતતા અને આજ માટે ઉઠેલા માવળાઓ-નો સર્વ રીતે ખૂણેખૂણામાંથી નેમને શોધી કઢાડીને વિનાશ કરવા દરેક દરેક ત્રાસદાયક લયંકર જીલમી હુકમ થતાં તેનો બદસાલ પુરહોસથી અમલ કરતો હતો આ બાદલ દેશમુખ સ્વતઃ જાતે જ ફર હતો. હિંદુ હોઈ, મરાઠો હોઈ, મગદાઓનો હેરી હતો પોતાના જ જાનનાથો સામે ધર્મોશિથી ખાળ્યાં કરતો હતો. તે કોઈનો હર્થિયાર નહોતો, પોતે જ કાબેલ, હુશીયાર, જીલમાડના નવા નવા આગે મોઢતો, પોતાના શત્રુ રાહીડોરોના મગજ જોધે દેશમુખ, અને પ્રભુ દેશપાડિપર સંપૂર્ણ વેર લેવા અને તેમને જડ મૂળથી ઉખેડી નાંખવા એ નમખી રહેલો, કાંઈ પણ કરવા અધમતમ પ્રમથું ભરવા તત્પર હતો, અને આ મગજ દેશમુખ, દેશપાડિ-માવળાઓનું ડાકું નીચું નમાવવા, તેમનાપર જીલમની અને પરતંતતાની મજબુત ધુસરી બેસાડવા. લોહી તથા અશ્રુ, આગ, અને નાશમાંથી મુવર્જુની નદી વહેવરાવવા અને દરરોજ નવી નવી શુદ્ધિઓ શોધવામાં એ અતિ નિપુણ હતો. આ મહત્વાકાંક્ષી સરદારને શિવાઈની ઉગતી સત્તા સદ્ય-રૂપ હતી અને તે દાબી દઈ કચડી નાંખવા એ એક પગે તૈયાર થઈ રહ્યો હતો અને તેથી જ બિજાપૂર લખી સંધાન સાધી સૈન્યસંહિત ખાનસાહેબને બોલાવી પોતે મળ્યો હતો.

બાંદલ આ નામ સર્વ માવળમાં લાય અને ત્રાસ ઉપજવનાર થયું હતું. એ કોઓ, ખાનગો, લંબજોળ મહોડાનો, અને વિકાળ આંખોવાળો ધંઉવણે હતો પુરો, સ્ત્રીઓ, અને બાંગડોપર બલાકારો, અત્યાચારો, અસલ જીલમો અને કનકો થતી, અને ગામેના ગામે બળી જઈ ભસ્મ થતાં તે વખતે તે દેખાવો એ અભિમાનભરી આંખોએ બેતો, સુછો આમળતો ફસતો અને ટુલાનો. તેનો દોરત, તેની રહાયે આવેલ સર્જખાન કાંઈ તેનાથી ઉતરે તેથી બંદિત નહોતી,

તે તેનાથી બે ચંદ્ર એકે તેવો હતો ખાનસાહેબ મન હતુ માદન મગજ હતું અને બદન ત
હય હતો પત્રી વળી પુછાનુ જ ગુ રહે?

મિ તપૂના બા.સાહ મહમદશાહે માવળને દાખી દેનાને અને કચડી નાખના માટે
મોકલેના માણસો તે આ હતા માવળમાંથી સુબ્બની નદી વડી મિજાપુર આપરી એમ
શિનાહતી ઉગતી ચત્તા તોડનાને મહારાષ્ટ્રમાં ન્યાય અને રતત તતાના અતુન-અડકધ
ગ્રેમથી ઉઠેન બડ શમાની દેનારે મિજાપુરથી જનારે ખાન નિકળ્યો ત્યારે એણે આ બાકા દાખી
હતી માવળાઓને મિજાપુરના પુત્ર ગુનામ મનાવનાને, અને તેમને કચડી નાખના, તથા ભય
અને જોગ લુચમથી તેમની રતતતતા તોડના, દયાવના, અને આમ તેમનાપર મિજાપૂરી પૂર્ણ
સત્તા બેસાડવા ખાતે બીકુ ઝડપુ અને તેો મદદ કરના જેના માણસોની તેને જરૂર હતી,
તેવા જ મનુષ્યો તેને આતી મળ્યા

શિવનગના આમીને પોતાનુ કામ સાર થું ખાને આવીને તે પૂર્ણ કરવા માડ્યુ જેઓનીએક
જામજી-વાગણી રતતતતા મેળવવાની, ન્યાયનો હુકો ઉડાવવાની હતી તેનાઓને ફારીએ ચળવવા,
તેમની નાન કરતી, ગામો બાગા, ભરત્રાસ બેસાડવો, મિગેરે પ્રગર સર થયો નવનાખ ઉમરે
પણ તેની આમપાસનો મુનક ઉજળ વેગન થયો-પુરો, સીઓ અને બાળકોપર બનાકાર થયા
તેમના ખુનો થયા, ને જનો અર્ધ આખા કુટુબના કુટુબોને સુચર્ણ-નુ મેળવના માટે બુગીમાવન મા
આયા મરિશો લૂગના-ફેડાયા, મૂર્તિઓ ફુગી આ મર્થ ખાનસાહેબની આ મહાન દગમકે
સર થયું ખાનસાહેબ, આમીન, બાન અને બનાન એ ત્રસોએ આ નરપિશાચુ નળવનાઈ
અને હલવને વપાવનાઈ ભયજ કૃત્ય સર કર્યું આ એ લા જ નહોતા તેમનામાં બીજા પણ એવા
જ હતા આ ધરતર તેઓ તો વધારે ફૂર, જગતી અમાનુડી પોતાના સર્ગાહનાઓ જાતભાઈઓના
ફિરથી પોતાના હાથો રગના કુનાઓ હતા પછી સર્ગેખાન, તેના મે સદાપ આમીન અને
અનાન તો મિદેશી પરધર્મી હતા પણ બાન તો મરગે હતો તેના સદાપ શીર-શીર નના
નામ તગદથી મો તેન તી વણુગોણ, મોરે, અને જવળીના રાગ અદરાય તરફથી આવેય મોરે
સગોણ પુત્રાણા મીર્યવસનો વય જ પણ આમા સામેન હતા તેઓ જ પણ દુનરી કે ધિ મર
વગર આ અમાનુડિક કરગીણ હલમ કપાનનાર ફલ જોઈ ગહેતા અો તેમા સદાપ કરતા

મોરે સરોણ, જામળીના ચ રાન મોરેનો પિનાઇ અને બાનની પ્રધતો પાન હતો તે
મિજાપૂરી સરદારો જેવો પુનણુજ ને મિજાપુરની મોજ ગોખમા ઉઠરેનો ઉજ્જન યુવાન હતા
બાલ પામે તે ઘણો ખરા રહેતો હતો મિજાપુર, જવળી અને બાળને ત્યા દિરસમા તેનો ધણો
ખરા મગ વ્યતીન થતો વીરથી એ રહેના ઉદાત્ત યુદ્ધો તેનામાં નહોતા માન બહાદુરી
જેવી એક વ્યાગ્રમા હેલ તેવી બહાદુરી હતી તે યુવાન, ગૌરવર્ણ, લય નગવનાર દેખાવનો
હતો, પણ તેની આખો ફૂર હતી તેની રીતભાત અને ચાન એવી હતી કે ધણીખરી સીઓ
તેની તરફ ખેચાઈ-બોગવાઈ તેની જાગમા સહજ જ સપડાવ જાય

પુંગ્ગામપર હરજો લાઇ જવાનું કાર તેના મામા બાંદલે તેને સોંપ્યું હતું. આ ગામ અને તેની આસપાસના મુલકનો ઘણા ઉત્સાહથી—ઉમંગથી તેણે નાશ કર્યો. પોનાના વિજયથી—કૃત્યોથી પુણનો તે આજે પોને જાને પોનાના વિજયની ખજાર આપવા શિરવળની દરજારમાં હાજર થયો હતો, અને પોતે કરેલ નાશ, પતાવેલ કેર, વિજયની ટુવાઈ ટુલાઈને વાતો કરતો હતો; આગેનો નાશ, ઘેરોને જમીનદોસ્ત કરવા, પુડો જીવો જાળકાની કતલો અને તેમનાં કપડાપુડાં ઉતારી સધું ભૂખ્યાં ટળવળતાં નશાવસ્થામાં રસ્તાઓમાં કેળી રીતે હાંકી કાઢવા વગેરે વાતો એ કરવા લાગ્યો. આ તેની વાતો આલગતી આવર્થ ને આનન્દમાં સર્વ આંખો તેના તરફ ખેંચાઈ. તેનો દેખાવ જલ્દી એક ધીર રમતગમતની વાતો કરતો હોય તેવો હતો. વારંવાર તે હસતો અને ચિત્તાના દાન જેવા તેના તીક્ષ્ણ હાલો દેખાતા.

કાંઈ વચ્ચે જોઈયું નહીં. તેનો જોશવાનો પ્રવાહ અજાણ રીતે ચલ્યો. આ સજામાં લાગણી-વાળા પણ ઘોડા મરાઠા સરદારો હતા તે ડંપ્યા નેઓ મરાઠા—દિન્દુ હતા, પણ સાચા, એ બિનપુરાના ગુલામ હતા. બીજાઓ આ હૃદય કપાવનાર અને તાસદાપક ભયાનક અપકૃત્યો આનંદથી ને ઉત્સાહથી સાલજના, ત્યારે આ લોકોમાં કંપ, કુજરી, કોધથી આગ વરસતી પણ તે ત્વનિત્યો દાખી જલારથી કાંઈક મ્હોડું રાખવા તેમને જન્મથી આડળ પડેલી તે પ્રમાણે આત્મારે પણ નેઓ શાન્તિથી બેસા હતા તેઓ બાદસાદની નિમકલ્લાસ ગ્રન્-મેવેલ હતા અને આ પુંગ્ગા-જળવાનો વિચાર માત્ર પણ તેમને મનથી ધિક્કારને પાત્ર હતો, તેથી સરદારોના હેવાજમાં તેમને કાંઈ વિશેષ નવાજ સાગી નહી, અને સરદારોએ કર્યું તે ચોગ્ય કર્યું, એમ પણ તેમનું લાગતું ગયું.

આ યુવાન ધીરના સમાચાર મારે ખાનસાદેજના મુખમાંથી ઉત્સાહપ્રોત્સાહનનાં શબ્દો નિકળ્યા નહી, તેથી અંદરે નવાઈ લાગી ખાનસાદેજ મુજો, વિચારમાં પડેલો, મુકોડો ગડગડાવતો, ધુમાડના જોરેજોર કાઢતો, લોડ ને અદેલી અધર્મીએલ આખો સાથે બેઠો હતો. તેના એક દાથ નીચે એક અધ કચાવલો પણ ખુરસો પા પજો હતો; તેપર મિનપૂતની મ્હોર છાપ અન્યદા દેખાતી હતી. ઉત્સાહનો કે કોધનો, પમંગીનો કે નાપમ દગીનો એક સજ્જસુકાં તેણે બહાર કાઢ્યો નહી તેના બળાંમાત્ર કોધથી વક થયેલા દેખાવાં. અને આ યુવાન સરદારોનું જોશવું-તેના ભયંકર કૃત્યોની કથા પૂર્ણ-વધ, ખાને માયુ ઉચું કરી આ યુવાન તન્ક કોધભરી સખત નજર કરી; અને ધીમે પણ મારે અવાજે બોલતુ શરુ કર્યું:—

“સરદાર, તમે જે ‘કુંડુ રે કુંડુ રે’ કહ્યું. ‘પણ મારે અતરે’ કુંડુ મયો. આ આપું માત્ર મારે

તેની આસપાસનો લાંચ મુલક તોડી, લાંગીને બાળ, બેદાનમેદાન—રે, વેરાન કરી દેવું, એ સર્વ શા કામનું છે ? બર્થ ! જે મારે આ સર્વ યાગ છે તે વ્યક્તિ—આ ધિક્કારવાન બળવાનો ઉત્પાદક—આત્મા હજુ ધુરો ફરે છે, ને હવે છે તમે સેંકડો નિર્દોષ મનુષ્યોનો નાશ કર્યો પણ આ એક માનુસ—આ એક ધિવાજ જ મળતે તો આ સેંકડો માણસો બચાવેલા જોઈ ખરેખર હું વધારે ખુશ થયો હોત !”

“શિવાજી પોતાનું બળવાખોર સૈન્ય વિખેરી નાંખી આમ લગભગ એકસો લાખનો ભરોલો અને છુપાતો પહોડોમાં ફરતો ફરે છે. મને પુરનો નાશ કરવાનું ફરમાન મળ્યું હતું અને નહીં કે શિવાજીની પાછળ પડવાનું ! હજુર—” હટનાથી સરકોજી બોલી ઉઠ્યો.

“શિવાજીને જીવતો કે મુલો મ્હારી સમક્ષ હાજર કરવાનું ફરમાન સૌથી વધારે અગત્ય છે અને એ ફરમાન પીઠ્ઠા સરે ફરમાનો કરતાં પહેલાં અમલમાં લાવવાનું છે, તે તમે જાણત હોવા જ જોઈએ.” ચિદામને ખાને ઉત્તર આપ્યો :— “મેં આ પ્રદેશમાં આવતાં જ શાસ્ત્રીશ્રી બોલાવેલી પ્રથમ સભામાં તે આવ્યો નહીં અને જીટી ગયો, નહીં તો ત્યાં જ તેનો નિકાલ થતો.”

“એ હમેશ આમ જીટી જાય છે. જોઈએ એટલા જીટાં એને માટે મોઢવો પણ એ સંપૂર્ણ નથી. જુઓને, નવસારી ઉબરેમાં પણ જાપો મારવા આપણે કેવી સરસ યુક્તિ રચી હતી પણ તે સેનાનતે કોણ જાણે ક્યાંથી એની ખજાર પડી ગઈ અને આપણા દાય હેરા પડી તે જીટા ગયો !” બાદલે પોતાના તરફથી ઉમેર્યું.

“એનો જવાબ હું આપુ. કેમ કે, ને હાલમાં હું હનો. સાહેબ, એક સાધુ-અરે શયતાન-નરહરી નામનો-તેનો રહાક છે. તે ધણો ખનરદાર અને હમેશ જાગૃત છે. હજુર, તે મનુષ્ય નથી પણ ખરેખર શયતાન જ છે—” સરકોજી બોલ્યો.

“શયતાન કે સાધુ, શાહેલાલમ તરફથી વજર પન્હાતા હુકમો સ્પષ્ટ આપ્યા છે. તેઓ શિવાજીને આગે છે. તેમને શિવાજી જોઈએ છે. કોઈ પણ પ્રદેશનો કે નામનો નાશ કરવો નહીં, લોકોની કતલ કરવી નહીં, લોકોપર કોઈ પણ પ્રકારના જુલમો યુગ્મરવા નહીં, માર શિવાજીને દરેક પ્રયત્ને લાવવો. મૂળનો નાશ કરવાથી સર્વે આપોઆપ શાન થશે આ સ્પષ્ટ હુકમો છે. શાહપર દુઆથી થયું લાગે છે. મુસારાવ સાહેબનું ચંસણ ત્યાં પગે શું પુછવું ?” ખાને હટ અવાજે કહ્યું.

“બળવાખોર ગામો, બળવાખોર દેશ !” વજુગોજી શીકે ઉચ્ચ સ્વરે બોલી ઉઠ્યો.

“હા, હા, બળવાખોર-બળવાખોર ગામો, દેશ-આપણે જાણીએ છીએ. પણ લાચાર.” ખાને કમકચાવતો ખાન બોલ્યો :— “જ્યાં નરમ હૃદયના બાદશાહ હોય ત્યાં શું થઈ શકે ? સર્વે હરી-માદો, દલીલો રદ છે. નાકીદનો તેમના હુકમ આવ્યો છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં હુકમ આવ્યો છે કે લોકોની કતલ કરવી નહીં અને તેમ પણ તેઓ આપણી પ્રજા છે. શહેશનો, ગોમોનો નાશ કરવો નહીં. પણ એ ખરેખર બળવાખોર પુરેપૂરું સાચું જાણીએ છીએ. બળવાખોરોની લારપૂર છે એવી પકડી ખાત્રિ થાય તો જ એ જીવટના ઉપાય લેતા !”

—આપુ.

પુસ્તક ૨૪ મું,]

માસ, ઈ. સ. ૧૯૨૯.

[અંક ૩.

હિન્દની ચાર ચિંતાઓ.

લેખક-રા. ચન્દ્રશંકર નમદાશકર પંડ્યા, બી એ., અમરેશ્વર બી.

૧.

મોંઘવારી અને દુકાળ.

હિન્દની આગળ આવારે ચાર તાત્કાલિક મહાચિંતાઓ ઉભી છે પહેલી અને વધારેમી વધારે, પાસેની ચિંતા માત્ર મોંઘવારીને અને દુકાળને કહી રીતે ૧૬૦થી વધારું એ છે. આ ચિંતાના ત્રાસની પૂરેપૂરી કશપના આપણા દેશના સારી સ્થિતિના લોકોને પણ પૂરેપૂરી નથી આવી શકતી તો પછી મોટા પગલેને લીધે અને રાજ્યસંતોષને લીધે મોજમજાઓમાં મહાલનાર અને લોકોના મોટા ભાગથી દરમાં દર રહેવામાં મદદ મેળવનાર આપણા અંગ્રેજ રાજ્ય કર્તાઓને તો તે ક્યાંથી જ આવી શકે ? હિન્દની ખરી 'ફર્ટિલાય' આ અસંખ્ય અસાન એ હિન્દનું જેનું તેનું દુર્ભાગ્ય નથી. અંગ્રેજ સરકારના વહીવટ -દરમ્યાન હિન્દુસ્તાનના લોકોની આર્થિક સ્થિતિ એકંદરે સુધરી છે કે કેમ એ એક વિવાદનો વિષય છે. અંગ્રેજ અમલદારો અને યુરોપીઅન વ્યાપારીઓ એમ આખો ગ્રીચીને કહે જ જાય છે કે અંગ્રેજ વહીવટ દરમ્યાન હિન્દની આબાદની વધી છે, જ્યારે અનેક દેશમક્ત હિન્દીઓ એમ પુરવાર કરવા મંથી રેલા કે હિન્દના લોકો દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે ગરીબ જનતા થયા છે અને હજુ પણ જનતા વધે છે એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે જીવન સુધરેલા દેશના પ્રમોલ્યમાં હિન્દ કનપદીન અને દરિદ્ર છે, તેમ જ વ્યાપારઉદ્યોગ અને ખેતીવાડીની જાગતોમાં તે ધણો પછાત છે. એમ તેમ

આરંગમંત્રી ઉચ્ચ. ૩. ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

હો, તાર્કિક ગિયતિ એવી તો બધકર છે કે ઉત્તર પ્રકારની સામાન્ય રૂપરેખા ગચાઓ કરવામા સમય વધ ન કરતાં દિ-દના સર્વે દિનેષીઓએ-મરકારે તેમ જ યોગ્યો-દેશનું તાર્કિક સિદ્ધિ દુઃખ નિવારણ કરવામા પોતાની સર્વ શક્તિઓને એકાગ્ર કરવી થયે છે સજાઈના અનિવાર્ય પરિભામ મૂળે મહોએ વેદ્યા વગર છુટકો નથી, વરસાદ નથી આ-પો તે એક ખીખના દોષો દર્શાવાથી આવશ્યક નથી અત્યારે તો સર્વેએ વ્યક્તિરૂપે તથા સમુદાયરૂપે જે કાંઈ થઈ શકે તે કરી જેટલા છત્ર દુકાગના દાસનજમાથી બચારી શકાય તેટલા બચાવવા જેવા છે, અને કુડેકાગ તેમ જ ખાનગી મદદથી દુકાગનાં અસર જેમ કમી થાય તેમ કરવા જેવી છે. સરકારે જાણે કે અજાણે વિવન પલ્લો કરી નાંખ્યો છે, અને તાર્કિક રિયનિની વિશેષતા સમજીને જેટલા વેમથી તાર્કિક ઉપાયો લેના જેવના હતા તેટલા હજી સુધી તો લીધા નથી. કમનસિમે સરકારી માર્ગતંત્ર એટલું તો નિરાશાજનક રીતે ધીમું આવે છે કે લોકો ત્રાસી જાય, અને લોકો તો રવાત્રય અને સંયોગિત પ્રવાસ શીખ્યા નથી, દરમ્યાન દુકાળ લોકોને દળી નાખે છે

૨.

શહેર પ્રિયસ.

! દિ-દની રાંઠી મળ અમલ મોંઘવારી, ભંકર દુકાળ અને પ્રાણહારી રોગોની ત્રાસ-જનક પગમૂરોઓથી ચિન્તાઓની ચિનામા નિરંતર મેકામે જાય છે, અને અગ્રેષ્ઠ ભાવામા કહેવાય છે તેમ 'દેહ અને આત્માને એકા કેમ રાખવા' એવી મનવલુમા વ્યથ છે ત્યા વગી સરકારને એક નવુ પૂન સ્ત્રી આવ્યુ છે દિવાસાની વાત તો હજી મ્હી, પરંતુ આ તો ઉલ્લુખના ઉપર પાડુ અને દાઝ્યા ઉપર ફામ! એક બાલુથી દિ-દને મુધારા આપવાની આશાએ આપવી અને ખીજ બાલુથી સામાન્યમાં સામાન્ય પ્રિયસ નામરિકો તર્કિકના દિ-દીઓના હોકો છીનવી લેવા! મહાગમધિરાજ જ્યોત્ષ્ઠી માડી ન્દાનામા ન્દાના સિગિય અધિમરીસુધી સજાઈને કટોકટીને પ્રસંગે દિ-દે બનાવેલી વક્ષાદારીના વખાણ કરવા અને કદર કરવાનો તથા ઉપકારબુદ્ધિ દાખવાનો વખત આવ્યો ત્યારે કોઈ પણ મુધરેવી સરકારને યરમાવે એવા 'દુકાળો કાપદાઓ' લોકોના મર્મરેશી પુકારની રહેજ પણ દરકા કર્યા વગર પસાર કરવા! સરકારી અમલદારોએ તે શુ કરતુ પાર્શુ ડે-અને દિ-દુ તે શું થવા બેઠું છે! સામાન્યની સ્થાનિ અને ગોખા માટે અતિશય આવશ્યક છે કે સરકાર અને લોકો વચ્ચે સારો અને ગીંગા સગન્ધ રહે તથા પુનર્વ્યવસ્થાના મળીર અને અજવર કંઈમા જાને પરસ્પર હોંસથી સહકાર કર એવે વખતે દિ-દના ખૂલેખૂલામાથી ઉઠેલા અન્તરના સાચા પુમરની લેજ પણ પડવા કર્યા વગર રહીને મિદસ જેવા કાપદાઓ પસાર કરના એવા કંટા વધારે શોચનીય ખૂલ ખીજ શી હોઈ શકે! હજી એ અગ્રેષ્ઠ છત્રીએ છીએ કે પ્રતિજ્ઞાના ખેટા ખ્યાલ બાલુએ મૂકવાની રતુત્ય દિમ્મત દિ-દી સરકાર બનાવે અને જાને કનમરૂપ કાપદાઓને આટલેથી જ પડતા મૂકી દે આખા દેશમા એકે અવ ને એ 'કળી દારાઓ' રદામે અચૂક રીતે

સખ્ત વિરોધ દર્શાવવામાં આવીએ છે એટલું જ નહિ, પરંતુ વડી ધારાસભાના સર્વે દિન્દી સભાસદોએ એકમતે રહેમની રહામે યોજાની-સખ્ત નાપસંદગી, બતાવી દેવાની ગુરુત્વ મેળવેલા બતાવી છે.—અને આટલાટલો વિરોધ છતાં સરકાર પોતાનો દુરામદ છોડવા તત્પરતા બતાવતી નથી! લાચાર પ્રજા બીજું શું કરી શકે? “કુનિવાની રાજ્યસત્તાઓથી પ્રજામત્તના આત્માઓનાં બધાં વધારે ઉચાં અને પ્રબલ છે” એવી અચલ અદાવાળા કર્મવીર મહાત્મા ગાંધીજીએ સરકારી દુરામદ રહામે સત્યામદનો શખનાદ ધમધમાડ્યો છે, દરમ્યાન હિન્દ ચિન્તાનુર છે.

૩.

સુધારાની યોજના.

હિન્દની ત્રીજી તાર્કિકિક મુદ્દાચિન્તા એ છે કે સુધારાની જે યોજના મિ. મૉન્ટેગ્યુએ અને લૉડ ચેમ્સફૉર્ડે તૈયાર કરી છે તેનું આખરે શું થશે? એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે સુધારાની યોજના એ આત્મનિર્ણયના અધિકારનો પ્રયોગ નથી જ. એ યોજના હિન્દના પ્રતિનિધિઓએ તૈયાર કરેલી નથી એટલે સાચા અને સંપૂર્ણ અર્થમાં તો એને આત્મનિર્ણયના અધિકારના પ્રયોગનું નામ આપી શકાય એમ છે જ નહિ. આગળ વધીને જોઈએ તો અર્ધહિન અર્થમાં જે આત્મનિર્ણયના અધિકારના પ્રયોગરૂપ એ યોજનાને ગણી શકાય તેમ નથી, કારણ કે હિન્દના મહાદા ભાગનો એક સતોષપૂર્વક સ્વીકારનો પણ નથી તો સંપૂર્ણ સંમતિનો તો ક્યાંથી જ હોય?—અને એક યોજના હિન્દના પ્રતિનિધિઓએ પોતે તૈયાર કરેલી ન હોય એટલું જ નહિ, પરંતુ તે યોજનાને લોકમતની સંપૂર્ણ સંમતિ થે મળી ન હોય ત્યારે તેને કેવી રીતે આત્મનિર્ણયના અધિકારના પ્રયોગરૂપ ગણી શકાય એ મમજી શકાય નથી. પરંતુ આત્મનિર્ણયના અધિકારની વાત તો દૂર રહી, પણ સુધારાની યોજના ઇ. સ. ૧૯૧૭ ના ઑગસ્ટના જાહેરનામામાં આપેલા આપ્યા પ્રમાણે “જ્યાંદાર તંત્રનો પ્રથમ સંગીત હપ્તો” પણ નથી. જેમણે જેમમતને યથાર્થ રૂપમાં તપાસવાની સામી કાળજી રાખી હશે તેમને એટલું તો સ્પષ્ટ થયું હશે કે યોજના જે રૂપમાં સ્વયં થઈ છે તે રૂપમાં હિન્દના લોકોને તેથી સતોષ થયો નથી, અને નરેમમાં નરમ થિતવાદી પણ તે યોજનામાં સંગીત ફેરફાર, આગે છે. આ અસતોષની લાગણી કોઈ પોતાની પ્રકૃતિને અથવા સાલુપણની સમજાવતે અનુસરી નરમ રૂપમાં પ્રકૃતિ કરતા હશે, અને એક સખ્ત રહમમાં જાહેર સતોષ હશે, પરંતુ સતોષે નુખ્ત એક સુધારાની યોજનામાં હાના કે મોટા-ચોટા કે વધારે-સંગીત કે મૌલિક ફેરફારો કમવત નરમ છે. અંગ્રેજ અધિકારીઓ તથા અંગ્રેજ વ્યાપારીઓ એ જાનેએ હિન્દમાં અને લૉડ સિન્હામના મંડલે ઇંગ્લેન્ડમાં સુધારાની યોજના રહામે પ્રતિજ્ઞા આપી છે, અને ક્વિટિ પ્રગતિ હિન્દ સખ્તની અજાનનો જેટલો લાજ લઈ શકાય તેટલો લેવા માંગે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ હિન્દના અન્યમાં નિગરકારપાત્ર અસતોષ પ્રસારના મેંજવેગ પ્રયત્નો આરંભ્યા.

છે. કૉંગ્રેસ, હોમ રૂલ લીગ અને મિતવાદી મંડળના પ્રતિનિધિઓ ઈંગ્લેન્ડ જશે અને પોતાનાથી
અનુરૂપ નો મામલો લેવડ અને ચિન્તાઓ છે; દરમ્યાન હિન્દ મુક્તિ છે.

૪.

હિન્દનું જગતમાં સ્થાન.

પરનાદની મારામારીઓ અને અસુકિતઓથી મુક્ત થઈ નિષ્પક્ષપાતથી મલને બેસી
પ્રયામ કરનાર ન્યાયનિષ્ઠ પરીક્ષકને જણાયા નિના ભાગે રહેશે કે એકદરે બ્રિટિશ વહીવટ
દરમ્યાન હિન્દને ન્યાય પણ નથી મળ્યો તો પછી સહભાગ કે ઉદારતા તો ક્યાથી જ મળે ?
બ્રિટિશ કારકીર્તિનું બે કાંઈ સ્થામના સ્થામ કનક હોય તો તે હિન્દના વેકિને આપવામાં
આવેથી મ્હોળી મ્હોળી આગાઓની અને હોમની પ્રત્યક્ષ સિદ્ધિની વચ્ચેનું ગળતર અનુભવ છે.
ક્યાં અંગ્રેજોના લેગઓ તથા જાહેરનામાં અને ક્યાં એમનો ખરેખરો વહીવટ ? ક્યાં એમની
સ્વાતંત્ર્ય અને ન્યાયની “બી બી બાતો” અને ક્યાં એમના હિન્દના સત્ત્વને ગોપી લેનારા
સ્વાર્થમય દૂષી નજરના કૃત્યો ? વચનભંગના ભોગ અનેકા નિરાશાના માર્યા હિન્દીઓ અંગ્રે-
જોના વહીવટને એક ગળતર પામ્યા માને તો હોમા મોડ કરના જેવું ગમે તેટલું હોય, પગલું
હોમા નિરમય પામવા જેવું શું છે ? સમજાવણી પરીક્ષકને તો લાગ્યા નિના નહિ રહે કે
આવા વચનભંગો તો હિન્દ જેવો સત્ત્વદીન દેશ જ ધીરજથી સગી શકે નવામ્ એ ન હોવી
જોઈએ કે હિન્દમા અશાન્તિ અને અચતોષ છે, નવામ્ તો એ હોવી જોઈએ કે નિરાશાજન-
કમાં નિગામનક હુદાવીન અનાદર બ્રિટિશ અમનદારો જતાવે છે છતાં સદનતીય હિન્દ
બ્રિટિશ સામાજ્યને વફાદાર છે, અને બ્રિટિશ પ્રજાના હિતની સાથે જ પોતાનું હિત સંકળાયેલું
છે એ સત્ત્વમાથી શ્રદ્ધા કરી થના દેવું નથી કેવું કરણુ ચિત્ર છે !—ઈંગ્લેન્ડને કેટલું શરમાવનાર,
હિન્દને કેટલું રોલાવનાર !—અને છતાં એ કૂર પ્રત્યે હિન્દના આગમ એમ ને એમ મૂઝરી
નાખના ઉભા છે : હિન્દની અચળ શ્રદ્ધા શું સ્થાને છે ? બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં હિન્દને જે સ્થાન
મળતું જોઈએ તે ઈંગ્લેન્ડ હિન્દને આપશે ખરું ? અને ઈંગ્લેન્ડ જાતે ન આપે તો હિન્દ તે મેળ-
વવા પ્રયાસ કરે તો તે શત્રુનો ભાગ તો નહિ ભજવે ?—અને જગતની સુધરેલી પ્રજાઓમાં
હિન્દી પ્રજાનું સ્થાન શું રહેશે ? હિન્દ જ્યાં સુધી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનું સ્વતંત્ર અને સ્વરાજ્ય-
શરી અંગ નથી “ન્યુ ત્યા” સુધી હિન્દને જગતની સ્વતંત્ર પ્રજાઓ માનની દૃષ્ટિએ કેમ કળીને
જોશે ? પુનર્વ્યવસ્થાના પ્રત્યે અચ્ચાં છે, આત્મનિર્ણયના અધિકારની ગંતનાઓ થાય છે,
સુવેદની પરિપક્વ ભગવ છે, પ્રત્યક્ષ અપાય છે,—હિન્દ ચિન્તા કરે છે “પણ મ્હારું શું ?”

આમા, તા. ૧૩ ૧૯.

હિન્દમાટે આત્મનિર્ણય.

લેખક — રા. ભારતજન.

૧) 'યુદ્ધની પૂર્ણાવધિ અને શાન્તિની સ્થાપના થઈ છે. વિગ્રહે કરેલો વિનાશ શાન્તિનો ઉલ્લાસ જોથી મુશ્કેલ. યુદ્ધના ઉત્પાદકો વિનાશ કરે છે અને શાન્તિ પ્રસરાવનારાઓ તે સંવર્ને પુનઃ સ્થાપન કરે છે. એ દુઃખદ ક્રમનો જગતને અનુભવ છે. પરંતુ આ યુદ્ધના ભયંકર વિધ્વંસ અને પ્રાણહાનિથી મનુષ્યજાતિને એટલો તો હોલ ઉત્પન્ન થયો છે કે મનુષ્યહૃદય હવે શાન્તિનાં મુખો અખંડિત કાયમ રહે એવી ઇચ્છા કરે છે. શામન, શુભાવેશા પ્રદેશોની પુનઃ પ્રાપ્તિ, વિગ્રહનાં ખર્ચોનો ફંડ, વિનાશ થયેલા પ્રદેશોનું પુનઃસજ્જન, એ સર્વ પ્રયત્નોનો નિકાલ કરવા ઉપરાંત સુલેહની પરિષદ (Peace Conference) માં સમસ્ત જગતમાં બળ વિરહ ન્યાયનો નિયમ સ્થાપીને અખંડિત શાન્તિ જળવાય એવી જે મનુષ્યજાતિની અભિલાષાઓ છે તેને પૂર્ણ સતોષ મળવો જોઈએ. એવી ઉચ્ચતર અથવા પવિત્ર કાર્ય સુલેહ પ્રવર્તવનર દૈવપિયુ મંડળાને યોગવામાં આવ્યું નથી. પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનની ધારણા પ્રમાણે એ કાર્યમાં સ્વામ્યભોગની અગત્ય છે. તે કહે છે કે "સુલેહની પરિષદના પ્રત્યેક સભ્યે અમુક ભોગ આપવાને તત્પર રહેવું જોઈએ ગમે તેનો લાભ/સમાપ્તિ હોય તો પણ નિષ્પક્ષપાત ન્યાયને વળગી રહેવું એ જ એ ભોગ છે" આ ઉચ્ચ આશયને સિદ્ધ કરવાને માટે હિન્દુસ્તાન, આયર્લેન્ડ, ઇંગ્લેન્ડ અને અન્ય સર્વ દેશો તરફથી સરકારના નિમાયકો નહીં પણ જેમનીય તેમના દેશજનુઓનો વિશ્વાસ હોય એવા પ્રતિનિધિઓને તેમાં સ્થાન આપવાની જરૂર હતી. એ પરિષદના વાદવિવાદો અને નિર્ણયો સાથે આવ-સ્વક સંબંધ ધરાવનારી મનુષ્યજાતિના એકપંચમાશ લાગ-હિન્દની પ્રાન-ને ખાંતક કરવાથી, બહિષ્કાર પામે છે. આવા યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વની ગેરહાજરીમાં તેમ જ સંખ્યાબંધ શુભચળી-લક્ષણા પ્રયત્નોનો નિર્ણય કરવાનો હોવાથી હિન્દી પ્રજાની ગભીરતા તરફ દુર્ભેદ કરવામાં આવશે અથવા નો યોગ્ય ધ્યાન અપાશે નહીં, એવો સંભવ હોવાનો અમને ભય રહે છે તેથી બ્રિટિશ પ્રજા તેમ જ બ્રિટિશ રાજપુરુષોની મારફત સુલેહની પરિષદ આગળ હિન્દી વિષયો વિસ્તાર-પૂર્વક રજૂ કરવાની અમે જરૂર જોઈએ છીએ અને અમને એવી એવી આશા રહે છે કે એ જગતની શાન્તિ, સ્વેચ્છતા અને પ્રજામતતા સિદ્ધિતિને લગતા પ્રયત્નોનો નિર્ણય કરવામાં કંઈક અંશે સહાયરૂપ થશે.

યુદ્ધનાં કારણો.

જગતમાં શાન્તિ સાચવવાને માટે, તેમ જ આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતપ્રમાણે સિત્તભિન્ન પ્રજાઓના વિકાસક્રમને ઉત્તેજન આપવાને પ્રજાઓનું મંડળ (A League of Nations) એ નામથી જે રાજકીય સંસ્થાની સ્થાપના થઈ છે તેને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. પરંતુ પ્રજાઓમાંથી વિગ્રહનાં મૂળ કારણોને દૂર કર્યા વિના કોઈપણ મંડળ એ ઉચ્ચ આશયો સિદ્ધ કરી શકશે નહીં એવી અમારી માન્યતા છે. યુરોપના રાજકીય ઇતિહાસપર દૃષ્ટિ કરતાં જણાય

છે કે આ યુદ્ધ અમુક આત્મોને લીધે જન્મ પામ્યું છે એ આત્મોમાં એવી અદ્ભુત બળવાન પ્રયોજક શક્તિઓ રહેલી છે કે જગત્ની ભાવે શાન્તિને દાખી કર્યા શિવાય તેનો અનાદ્ય કરી શકાયે નહીં એ પ્રયોજક શક્તિઓ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ચક્રવર્તિત્વ—એટલે કે, અન્ય દેશોનો વિજય મેળવી સહેનશાહત સ્થાપના ॥ અલિન પા. (૨) રાષ્ટ્રીયત્વ એટલે કે, પડેલી સત્તાને તોડીને એક પ્રજા તરીકે સચુક્ર ચલાવી પ્રજાની અલિપતા (૩) પ્રજાતંત્ર—એટલે આપખુદ કે જુલમી અમલદારોથી ચલાવવાની રાજ્યચલાને બદલે પ્રજાના હિત માટે અને પ્રજા વડે જ સાધની પ્રજાપ્રિય સત્તા સ્થાપવાની ઇચ્છા (૪) દરેડી અથવા મુલેહુના રક્ષક અથવા સંસ્કૃતિના ઉપદેશકો તરીકેના બહાનુ જેવા જગત્ની અન્ય પ્રજાઓ પર સ્વામિત્વ ભોગવવાને માટે યુરોપની મુખ્ય પ્રજાઓમાં રાજકીય કે ઔદ્યોગિક વિશદતા, પ્રજાઓના પરસ્પરના સમઘોષા આ કારણો ધણાં અગત્યનાં છે એવું અમે માનીએ છીએ. જો ક્ષીયને જગત્ની શાન્તિની સ્થાપના કરવાનું આ મહાનુ અને સ્થાપી હાથ પાર પાડું હોય તો યુદ્ધના આ દરેકે દરેક કારણો દુર કરના પડશે. લિંગલિંગ પ્રજાઓ પરસ્પર સંબધ પ્રથમ ન્યાયના નિયમો વડે નક્કી કરવા જોઈએ શાંતિવર્ધક આશયોને અમલમાં આણવા જોઈએ અને યુદ્ધપ્રવર્ધક શક્તિઓને દાખી દેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવામા ન આવે તો જે પ્રજાઓ હાલ અવનન નથી તેમની પ્રત્યે ખાસ કરીને, લીગ માન અન્યાયનું સાધન ધર્મ પકડશે. શાંતિના આ મહાનુ પ્રજાઓ નિર્ણય આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતથી જ અમરશકરો એવો અમારો અભિપ્રાય છે અને હિન્દ કે જોડે મિત્ર રાજ્યોને વિજય પ્રાપ્તિ માટે ધન, સૈનિકો અને સાધનો વડે અત્યંત સદાય કરી છે તેના સમઘોષા પણ એ જ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરવાનો અમે હકક ધરાવીએ છીએ. અમે જુદા પડી જઈ વિષકટ થવાની માંગણી કરતા નથી. અમે તો માત્ર સમુદ્રપાળનાં મંચાનોત્તરી સાથે સમાનતાના દગ્ગળએ ભાગીદાર બનવા ઇચ્છીએ છીએ. બ્રિટિશ સરકારની અને પ્રજાની અનુમતિ મળેલા પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનના ચૌદ મુદ્દાઓ પ્રમાણે, ઓસ્ટ્રો-હંગેરીઅન અને ઓટોમાન રાજ્યોમાં વસતી અનેક પ્રજાઓને આપવામાં આવેલી સત્તાના સરખી બ્રિટિશ જગત્ની હેઠળ સ્વયંવિકાસ કરી શકે એની સંપૂર્ણ અવતર મંજૂરસત્તાની માંગણી કરીએ છીએ. આત્મનિર્ણય, ગૃહીયતાનના, પ્રજાઓની સ્વતંત્રતા, ગૃહમાન અને સ્વમાનના સિદ્ધાંતો પર અમારી આ માંગણીનો આધાર રહેલો છે યુદ્ધના સમયમાં આ અમર મિદ્ધતિએ હિન્દમાં નવજનન પ્રકટાવ્યું છે અને હિન્દની આંતરિક અલિપતાઓને સંતોષ આપવાને આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાંતનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યા શિવાય તેમ જ વિદેશી પ્રજાઓની હિન્દના સમઘોષા સ્વાર્થો ઇચ્છાઓને નિર્ભય કર્યા શિવાય આ યુદ્ધનો મહાનુ હેતુ-જગત્ની શાન્તિ-એ સિદ્ધ ધર્મ શક્ય નહીં એ શિવાર પ્રજામતની સનામતી જગત્મા સ્થાપી શકાય નહીં.

હિન્દને માટે મન્રોવાદ (Munroe Doctrine).

દિર્ઘ સમયથી હિન્દુસ્થાન યુરોપના મુખ્ય રાજ્યોનું લક્ષ્યબિન્દુ ધર્મ પડ્યું છે એ નિર્દિવાદ છે. ઇંગ્લાન્ડના તખ્તના સાથી વેન્નેમથ જવાહિર તરફ તેઓ, ઓસ્ટ્રી દરિયી તાકી રહેલા.

છે. બ્રિટિશ પ્રજાને ઉદ્વેગ મેળવવા, સાદમો ખેડવા તેમ જ વિચારણાઓ સંપાદન કરવાને જે સુન્દર ક્ષેત્રો-હરીય.ગાં મેદાનો વિસ્તારાયલાં છે તે તરફ તેમને ઈર્ષ્યા થાય છે. પરંતુ યુરોપના ઉદ્યોગોને માટે કાચો માલ પુરો પાડવાના મથક તરીકે હિન્દની અમર્યાદિત શક્તિઓનો પુરો ઉપયોગને પણ ખ્યાલ નહતો. કમનસીબે યુદ્ધને લીધે જ-મેદા સંજોગોમાં, જ્યાં સુધી હિન્દને વહાઈદેહ લ તદ્દયી માત્ર એક રક્તિ સંસ્થાન તરીકે આપખૂદ સત્તાથી મલાવવામાં આવશે લા સુધી આ નવાં તત્ત્વમાંથી સાન્નિતી રચાવનાનો ભગ થાય એવી સકપના ઉત્પન્ન થવાનો મહત્ત્વ ગ્રહે છે. પૂર્વમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય વ્યાપારીઓ તરફથી ગયાયદ્ધ છે અને બ્રિટિશ વ્યાપારીઓ કાંઈ વરોપકારકતિવાળા હોતા નથી. જો કે હિન્દનો રાજ્યવહિવટ હિન્દના વ્યાપારથી વિભક્ત હોવા છતાં પણ માલીકીના હકોથી તેમ જ ઔદ્યોગિક કારણોના અનુકૂળતાપર બ્રિટિશ ગઝનીતિ રચાયત્રી છે, મીલીના મત પ્રમાણે વસ્તુત એનો અર્થ જાગીરીની મિશ્કત જેવો જ થાય છે. (Seely's Expansion of England.) ૧૫૦ વર્ષના અમેરિકન પ્લેન્ટેશનને બ્રિટિશોને દાથે થયેલી હાનિના સમયથી આ આદન પડેલી છે "પોતાના સરથાનો પ્રત્યેની ચેત્ત્ય નીતિ ઈર્ષ્યા માત્ર ધીરેધીરે જ દીપ્ત્યુ છે. આરમ્ભમાં તો રોમની માફક પોતાના સંસ્થાનોને માત્ર ભોમવટાની મિશ્કત ગણીને પોતાના લાલ સયવાય એવી નીતિથી રાજ્ય ચલાવ્યું અમેરિકા ગુમાવ્યું ત્યારે જ એ નીતિ કેટલી દુષ્ટ દૃષ્ટિવાળી હતી તેનો અનુભવ તેને થયો. પરંતુ સીલીના કહેવા પ્રમાણે એ હિન્દ પ્રત્યેની નીતિમાં એ વિચાર દળુ થાયુ છે. ખરેખર એક મહાન પ્રજાને માટે એ નીતિ અયોગ્ય છે. પરંતુ આ અપાતતાને ખાળુપર મુક્તા, હિન્દના સાધનોથી ઈર્ષ્યાની જે આર્થિક ઉચ્ચતા જળવાઈ રહે છે તેથી, તેમ જ નૌકા બળની શ્રેષ્ઠતા અને જગતના અર્થભાગપરના તેના ચક્રવર્તિત્વને લીધે તેની સામેની જે અધમ ઈર્ષ્યાની લાગણીઓ ઉદ્દેશાયલી છે તેમાં વધારો થશે. હરીદાઇને લીધે યુદ્ધો જીતમ અને પ્રદેશો જીતી લેવાને માટેના વિગ્રહો જન્મ પામે છે. આ આર્થિક આકર્ષણોને લીધે વિજેતાઓ અને રાજ્યોની લોભરક્તિમાં શ્રદ્ધિ થશે તેની વ્યાપાર અને ધનની પ્રાચીન કીર્તિને લીધે મહાન સીકંદરના સમયથી મ્હોટા વિજેતાઓ જગીન માંગે આકર્ષાઈ આવ્યા હતા. પરંતુ મુસલમાનો જ્યારથી આવીને વસ્યા ત્યારથી જગીન માંગની અદાઇઓ બધ પડી છે. તુર્કોએ કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ જીતી લીધું એટલે યુરોપથી હિન્દુસ્તાન આવવાનો જગીન માર્ગ બધ પડ્યો અને પરિણામે મ્પેઇન અને પોર્ટુગેસના નૌકા-સાહ્યોએ જળમાર્ગે હિન્દ આવવાને માટે તૈયાર થયા. એ પ્રમાણે કોસ્ટઅસ અમેરિકાની શોધ કરી અને વારકો ડિ ગામા હિન્દ આવ્યો. અને તે પ્રમાણે હિન્દ અને અમેરિકા યુરોપની પ્રજાઓની યુદ્ધભૂમિ બની. "એ માહેમના મેદાનોમાં ક્રાન્સ અને ઈર્ષ્યા વચ્ચેના જે વિગ્રહનો અંત આવ્યો તેનો નિર્ણય કર્યા માટે હિન્દનાં ક્ષેત્રમાં અસખ્ય મરાઠાઓનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો." એ યુરોપીઅન કંલદોનો ગ્રાપ અમેરિકામાંથી ટળી ગયો છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના મનરોવાદથી દિદિખનાં અમેરિકન પ્રજાતીય રાજ્યોનો સ્વતંત્ર વિકાસ થઇ શક્યો. અમેરિકન યુનિઅને પ્રસાસનીય આત્મત્યાગથી તેમને પોતાના યુનિઅનમાં બંધપૂર્વક સંયુક્ત કર્યા નહો. પરંતુ હિન્દુસ્તાનને એ

પ્રમાણે વાલ મળ્યો નથી છતાં બેસક કચ અને કૈયને હિન્દુતાનમાંથી નસાડીને પોતાની સત્તા વિશેષ બળવાન કરી પરંતુ રશીઆ અને જર્મનીએ એ પડી એક હિન્દુતાન પર આક્રમણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો જર્મન પ્રજાના આ દેશપરના કાવતરાને વીધે ક્રોધેક અગ દાણનું મુદ્દ જન્મ પામ્યું છે એ વાતનો અગ્રીમર કોઈક જ કરશે રકમી જાન્યુઆરી ૧૯૧૮ ના ટાઇમ્સના કહાવા પ્રમાણે કૈસર એમ બોલ્યો હતો કે "આપણે માત્ર હિન્દો કમને નેહથુ એટલું જ નહીં પરંતુ આપણે ત્યાં રિજલ મેગવીથુ અને હિન્દી રાજ્યોને મિશ્રિશ તરફથી જે મોટી આવક ઉત્પન્ન કરવાની રજા આપવામાં આવે છે તે આપણા આક્રમણ પછી આપણી પિતૃભૂમિમાં (Father Land) સુનર્ણના ઝગની માફક આવી આવશે" પરંતુ હિન્દના કેળાયલા વર્ગની રાજ્યભક્તિય અને કાવતરા રચનાની જર્મન આમદાઓ નાશ પામી પરંતુ આ રિવેલી મહત્વામદાઓ અને આતંકિ અભિયાનોથી એટલું તો રખડ જણાઈ આવે છે કે, એશિઆ અને આફ્રિકાને માટે મનરોલાદ મીઠારી હિન્દી પ્રજાનો નિર્ભર કન્વો લેઈએ, હિન્દને બાહ્યાવચ્ચામાંથી મુક્ત કરી હિન્દી રાજ્યવત્તના પ્રજામતને અનુસરીને નયના કરવી કે જેથી હાનની હરીફાઈઓ શાન્ત થાય અને જગતને ખાત્રિ થાય કે હિન્દના તેમ જ સમસ્ત માનવજાતિના કલ્યાણાર્થે હિન્દના પુત્રો જ હિન્દુ રાજ્ય ચલાવે છે

‘બ્રિટિશ રાજ્યનીતિ.

આંતરિક પ્રજાના સમઘમાં હિન્દ તરફની કેવી બ્રિટિશ રાજ્યનીતિ, પ્રજાના ઉત્તર તરીકે, તો ૨૦ મી ઑગસ્ટ સને ૧૯૧૭ ને રોજ આમની મલામા બહેર કરવામાં આવી હતી ‘નામદાર શહેનશાદની સમ્રાટની રાજ્યનીતિ કે જે સાથે હિન્દુસ્તાનની સરકાર સપૂર્ણ સમત છે તે એવી છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક અખડ ભાગ તરીકે હિન્દને ક્રમસઃ જવાબદાર રાજ્યવત્ત આપવાના લક્ષ્યથી રાજ્યવદ્વિનદની દરેક શાખામાં હિન્દીઓને વધતા પ્રમાણમાં ભાગ આપવો અને અવગન્ય બોગવતી સંસ્થાઓનો ક્રમેક્રમે વિકાસ કરવો તેઓ એવા નિશ્ચયપર આવ્યા છે કે એ દિશામાં જતલી ત્વરાએ સમીન પગના ભરવા લેઈએ ”

હિન્દી પ્રધાને પોતાના પ્રત્યુત્તરમાં આ રાજ્યનીતિને દેહગ મુજબ મર્યાદિત કરી હતી

“આ નીતિ તરફ માત્ર ક્રમેક્રમે પ્રગતિ થઈ શકશે, એટલું હું બ્રિટિશ સમ્રાટ અને હિન્દુસ્તાનની સરકાર પર હિન્દી પ્રજાના કલ્યાણની અને પ્રગતિની લેખમ તરી રહેતી છે,

સમાચાર,]

[માર્ચ, ઈ. સ. ૧૯૧૬.]

કેપ્ટન વિદસન. 'દલો ! હિન્દ માટે શું ખર્ચ ?'

પારાપોર્ટ અમલદાર (લો... નવો...) 'કેપ્ટન સાહેબ !
દિલગીર છું. પાસપોર્ટ મળી શકશે નહિ.'

(નં. ૧૧૨ ના ચિત્ર દોમરસ લીમ શૉઝ ઈન્ડિયા. લૉડન : તરફથી પ્રગટ થયેલાં
'રોલ્ફ રીટરમિનેશન ફોર ઈન્ડિયા'ના ન્હાનાં પુસ્તકમાં પ્રગટ થયેલાં
છે તે અંગે કિતાર્યા છે.)

નવા વર્ષના અભિનંદન.

સમાજોચ્ચ]

[માર્ચ, ઈ સ ૧૯૧૯]

કિસ્મત સુરખી (ગો યુ) 'બાપસાહેબ ! કૃપા કરી . . .'
 હિન્દ દેવી 'ના, માફ કરશો કૃપા તમારી એમા સાકરની મને કદ જરૂર નથી.'
 કિસ્મત સુરખી: 'દિલગીર છુ. બાપસાહેબ, હાલ ખોરાકમા તે બેળવવાનું
 કરમાન ચયક્ષ છે.'

અને એ પ્રગતિના અત્યેક પ્રમાણની અને સમયના નિર્ભયનો તેમની પર આધાર રહેલો નોંધવો.

હિન્દી પ્રધાને મર્યાદિત રૂપમાં આમ જણાવેલી રાજ્યનીતિથી દિન્દને આત્મનિર્ભયનો સિદ્ધાંત લાગુ પાડવાનો ખરેખર ઇન્કાર થાય છે. એ ઇન્કાર તથા અનુમાનો પર રચાયેલો છે. પ્રથમ તો એ કે હિન્દ કોઈ પ્રજા નથી માટે એ આત્મનિર્ભય માટે નાકાવક છે બીજું એ કે સ્વરાજ્યના અંતિમ લક્ષ્ય માટે હિન્દને ક્રમેક્રમે શિક્ષણ આપવાના હેતુથી તેને રિય સમય સુધી વાલીપણા હેઠળ રહેવાની જરૂર છે પણ આ રાજ્યનીતિ, પ્રજાતંત્રથી કાઢીપણા આજી વગર અને પ્રિમિયન્ટ વિસ્તરે આત્મનિર્ભયનો સિદ્ધાંત જાહેર કર્યો તેમ જ બ્રિટિશ સરકારે તેના સ્વીકાર કર્યો તે પહેલાં જાહેર કબજામાં આવી હતી પણ આવી રીતે જાહેર કર્યા પછી અને માન્ય સમ્યા પછી, દુઝટીપણું ચાલુ રાખવું એ ઉદાર રાજ્યનીતિગતતા અને રાજકીય જ્ઞાન-દૃષ્ટિની વિરૂદ્ધ થશે અને ખાસ કરીને તેની અંદર રહેલા અનુમાનો અપ્રતિપાદ અને ન્યાયવિરૂદ્ધ હોવાથી, તેથી અસંતોષ ઉત્પન્ન થાય એવો સંભવ રહે છે એટલા માટે આ પાનાઓમાં અમે એ અનુમાનોનું નિરીક્ષણ કરવા ધારીએ છીએ.

હિન્દ એક પ્રજાતરીકે

એથી એક દલિલ કબજામાં આવે છે કે હિન્દ કાંઈ એક પ્રજા નથી, પરંતુ અનેક પ્રજાઓનો એ સમૂહ છે; એ એક દેશ નથી પરંતુ એક ખંડ છે. આ અમર્યાદિત વિશાલ વાક્યોથી સત્ય 'ઠંકાઈ' જાય છે અને અજ્ઞાનીઓ એમાં મુગ્ધ અને છે પ્રજા ગણેલો શુ અર્થ થઈ શકે? અંગ્રેજ, ક્રેન્ચ અને પોક્ષ એ શું એક પ્રજા નથી? જો એ એક પ્રજા હોય તો, ગંગાતી, પંજાબી, રાજપૂતો અને મરાઠાઓ પણ એક પ્રજા તરીકે જ ગણી શકાય. ગંગાતીઓ એક જ પ્રદેશમાં રહે છે અને તેમનું લુંડું જ નામ છે. ખરે જોતા તેઓ એક જ જાતિના ઉતરી આવેલાં સત્તાનો છે. તેમનું રક્ત, બોધ, સંસ્કૃતિ, શાહિલ, રિવાજો અને પૂર્વ વૃત્તાંત એક જ છે સામાન્ય અર્થ પ્રમાણે એક પ્રજાવિના ઓ મુખ્ય ગુણો ગણાય છે. ઉગ્રાંકનાં લુદા લુદા વર્ગોથી જેમ તેનું એક પ્રજાત્વ નષ્ટ થઈ ગયું હોય તો નથી તેમ તેમ હિન્દમાં જાતિબેદોથી એક પ્રજા તરીકેનું તેનું સ્વરૂપ કાયમ જ રહે છે વિભાગોના અસ્તિત્વથી એક પ્રજાત્વ નષ્ટ થઈ નથી. અને જો એ પ્રમાણે બનતું હોય તો ધાર્મિક ઉદારતા અશક્ય જ થઈ પડે ખ્રિસ્તી ધર્મના લુદાં લુદા પથો વચ્ચે છે તેના કરતાં હિન્દના આ વિભાગો વચ્ચે બાઈ સત્ત્વ છે. ઉગ્રાંકમાં આવ્યા સેકડો પંથો છે પરંતુ હિન્દુસ્તાનમાં તો માત્ર પાંચ જ મુખ્ય ધર્મ છે. એમાંના મુખ્ય પંચને માનનારી પ્રજાનું સત્ત્વ પંચાલુ ટકા જેટલું છે. ગંગાવતી જાતિ માટે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે હિન્દના સર્વ

2 "I would add that progress in this policy can be achieved by successive stages. The British Government and the Government of India on whom the responsibility lies for the welfare and advancement of the Indian peoples, must be the judges of the time and measure of each advance."

મુમ્મસમૂહોને માટે સન્ન જ છે. આવા સમૂહ લગભગ બાર છે. બ્રિટિશોના આગમન પહેલાં પૂર્વે આ સર્વ વિભાગો ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી વિભક્ત હતા તેમ જ એ પોતાના રાજ્ય સંસ્કૃતિ થોડે ઘણે અંગે સ્વતંત્ર પણે પોતે જ ચલાવતા હતા. બ્રિટિશ સરકારે પ્રાંતોની જે કૃત્રિમ ભાગના કરી છે તેથી આ ભાગોને ઈર્ષક અડચણ થઈ છે ખરી. છતાં પણ એ દરેકમાં મુમ્મસીય માવનાઓ આજ મોબુદ છે અને કાંઈ પણ પ્રકારના જીવન અથવા હુમલા કરવામાં આવે છે ચારે તે ભાવનાનું પ્રાપ્ત્ય વ્યક્ત થાય છે. હોંડ કર્ઝને જાગળના ભાગવા પાશ્વર્ય ત્યારે, એ બુસ્સે પ્રજાએ બતાવ્યો હતો. ઐતિહાસિક પ્રમાણથી આ સર્વ વિભાગો, અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ અને મે'જીપનોની માફક ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાએ છે. તેથી તેમને આત્મનિર્ણયનો તેમનો. હક મળવો જોઈએ અને એ જ સિદ્ધાંતથી તેમને એકતાથી હિન્દુસ્તાનના સંયુક્ત રાજ્યોરૂપે રહેવાને સંપૂર્ણ હક છે.

ઉપરના વર્ગોના સંબંધમાં અસાર સુધી તો આપણે સામાન્ય અર્થ પ્રમાણે પ્રજા એ શબ્દની સામ્યતા જ આપી છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તો એ શબ્દના વિચાર અર્થ પ્રમાણે આખું હિન્દ એક જ પ્રજા છે. હિન્દુસ્તાનને જગતનું સંપ્રદાય, (epitome) કહેવામાં આવે છે. પરંતુ અનેક-તામાં પણ એકતા છે. "સમુદ્રો અને પર્વતોથી યુવાપણ હિન્દ બંગાલના પ્રમાણમાં એક જ છે." - વિન્સેન્ટ રિચમંડ્રુટ આર્થિક હિસ્ટરી ઓફ ઈન્ડિયા. "અમાને બાદ કરતાં બાકીના હિન્દના જેવા આખી દુનિયામાં એક પણ દેશ નથી કે જેને કુદરતે એક સંપૂર્ણ પ્રદેશ તરીકે જ રચ્યો હોય." - ચિશામંડ્રુટ બૂગોળ. ત્યાંની પ્રજાઓ એક જ આપે જાતિથી ઉતરી આવેલી છે. કેટલાક ભાગોમાં અપવાદ છે પણ ત્યાં ત્યારે તેઓ એકમેકમાં મિશ્ર થઈ છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૩૧૫ માં એલેક્ઝાન્ડરે હિન્દ પર ચડાઈ કરી, તેના પહેલાનાં વણા પૂર્વકાલથી આખું હિન્દ હિન્દુ વાતાવરણથી આગ્રહિત થયું હતું. સર્વ અનાર્થ પ્રજાઓ હિન્દુધર્મનાં જ નીચે એક થઈ અને પરિણામે સમસ્ત દેશમાં આર્થિક પ્રધાન થઈ પડ્યું. હિન્દનાં મહાકાવ્ય મહાભારત કે જેમના ધણી ખરી ભાષાઓમાં સુંદર ભાષાન્તર થયેલા છે તેમાં અવતારેયા ઉચ્ચ વિચારો-સુરજો અને કથા જે આજ પણ હજી ચિરંજીવ છે તેમનાપર એ સસ્કૃતિનો આધાર હતો. સંસ્કૃત એક વખતે સમસ્ત ભારતવર્ષની સામાન્ય ભાષા હતી. મધ્યકાલમાં યુરોપમાં લૅટિનની માફક સંસ્કૃત એક સમયે વિદ્વાન વર્ગની ભાષા હતી. "હિન્દમાં જે કે ૫૦૦ ન્હાની ભાષાઓ છે છતાં તેમનું ધાર્મિક સાહિત્ય, અને પવિત્ર ભાષા એક જ અને સર્વસામાન્ય છે. વર્ણ, બ્રાહ્મ, શિવલિંગ કે ધર્મનો ભેદ હોવા છતાં પણ હિન્દુ ધર્મના અનુયાયીઓ એનો સામાન્ય સ્વીકાર કરીને તે તરફ માનની દૃષ્ટિથી જુએ છે. એ ભાષા અને સાહિત્ય તે સંસ્કૃત છે. અને જગતમાં સર્વથી પ્રાચીન એ ભાષા છે." - મોનિઅર વિનિયમ. લૅટિનમાંથી ફ્રેન્ચ, સ્પેનિશ અને પોર્ટુગીઝ ભાષાઓ ઉતરેલી છે તેમ જ સંસ્કૃતમાંથી ઉતરેલી ભાષાઓ પ્રાચીન તથા અનુયાયી ભાગ બોલે છે. જે કે નાની ભાષાઓ ધણી છે છતાં આખા હિન્દમાં વપરાતી મુખ્ય ભાષાઓ તો બાર જ છે. રાજકીય, દૃષ્ટિથી આજે, સમસ્ત હિન્દ એક જ છે અને પ્રાચીન

સમયમાં પણ એ જ એકતા હતી. તેમણે મુખ્યત્વે કરીને મહારાજા, અરોકના, કાલમાં
 તે પૂર્ણ રીતે. પરંતુ હિન્દના આવીન રાજ્યકર્તાઓ દાસના ઝાર કે દેસર કરતાં વિશેષ
 ઉદાર-હતા અને તેથી ભાષા, સંસ્કૃતિ, ધર્મને સામાન્ય કરવા 'કદી' પણ નબળા
 વાપરતા નહિ; પરંતુ દરેક પ્રગળે પોતાની જરૂરીઆનો પ્રમાણે પ્રગતિ કરવાની સ્વતંત્રતા હતી.
 તેથી હિન્દુસ્તાનમાં રાષ્ટ્રીયતાનાં સર્વ તત્ત્વો છે-એટલે કે, તેનું રક્ત, સંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ અને
 ધર્મ સામાન્ય છે. મુસલમાન આક્રમણથી અને મુગલોના રાજ્યથી આ હિન્દુ પ્રજાની પ્રગ-
 તિમાં કંઈકે-ભંગાણુ થયું હતું. તે પછી દાસની વિશાલ મુસલમાન પ્રજાને મુખ્ય ભાગ તે
 સમયમાં મુસલમાન ધર્મને અંગીકાર કરનારા હિન્દુઓના વંશજો છે, અને તેથી તેમણે પોતાના
 પ્રદેશોની ભાષા અને તેમના રિવાજો નળવળી રાખેલા છે અને ધાર્મિક વિષયો શિવાય દરેક
 બાબતમાં હિન્દુ સંસ્કૃતિ તેમનામાં હજી કાયમ રહેલી છે. "પ્રત્યેક યુગમાં આપણા ગતપૂર્વજો-
 એ આપણા વિચારો અને ભાવનાઓને ધડ્યાં છે."-બં બોન-*Le Bon*. ધાર્મિક ફેરફારોથી
 સંકેતોનું કાર્ય નિષ્ફળ થતું નથી. "હિન્દની સારીરિક અને સામાજિક બિનતા તેમ જ ભાષા;
 રિવાજો અને ધર્મની જે બિનતા, એક અવસોહન કરનારની દૃષ્ટિએ પડે છે તે છતાં પણ કૉમેન્ટ-
 રીન જરૂરીથી તે દિશાબળ પર્વત સુધી તેમનામાં શક્તિ રહેલી સમાનતા જણાઈ આવે છે."-
 —સર હર્બર્ટ સ્પેન્સી. હિન્દની સંસ્કૃતિ જગતના સર્વ દેશો કરતાં જુદી પડે છે. પરંતુ હિન્દના
 સર્વ દેશોમાં એ સામાન્ય હોવાથી મનુષ્યમતિના સામાજિક અને માનસિક વિકાસના ઇતિ-
 હાસમાં તેની એકત્ર ગણના થઈ શકે. "વિન્સેન્ટ સ્મિથકૃત અલિ હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયાઃ
 આ ઐક્યની લાગણીનાં મૂળ સમગ્ર દેશમાં એટલા હતા મળેલા છે કે જો કદિ દેશને જુદાજુદા
 સંસ્થાનોમાં વિભાજન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો લોકોના રોષની લાગણીઓ તુરત જ
 ઉશ્કેરાઈ જાય, વસ્તુતઃ આ લાગણીનું મૂળ એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે સંસ્થાનોના જાતીય વિભાજન
 કરવાની સાધારણ સૂચના પણ ધણી હિન્દીઓની નજરમાં અણગનાવ ઉત્પન્ન કરાવનારી-અદેખાઈની
 નીનિ તરીકે લેખાય. તેથી હિન્દ એક પ્રજા નથી એ આલેખમાં વલુદ નથી અને એ માન્ય કરી શકાય
 એમ નથી. રાજ્યનીતિના સત્ર પ્રમાણે પ્રાચીન કાળની માકક "સામાન્ય વરીલોથી ઉતરી આવેલી
 અથવા અમુક ધર્મને માનનારી સ્થાનિક અથવા માત્ર સારીરિક અને પ્રાકૃતિક કારણોથી રચાયેલી
 હોય તે કાંઈ હવે પ્રજા તરીકે લેખાય નહિ. પરંતુ પ્રજા એ એક નૈતિક અને રાજકીય વ્યક્તિ છે,
 જુગોળ કે ગુણધર્મના લક્ષણોની સામાન્યતાથી નહીં પરંતુ રાજ્યધારણથી ઇતિહાસમાં ધીરેધીરે
 વિદાસ પામીને પ્રજા રચાય છે. રાજ્યમાંથી જ પ્રજા રચાય છે પરંતુ રાજ્યથી પ્રથમ કાંઈ પ્રજા
 હોતી નથી. રાજ્યમાંથી અમુક સમયે પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકે. પરંતુ પ્રજાને જ રાજ્ય તરીકે
 ગણવું એ આધુનિક સંસ્કૃતિથી વિરુદ્ધ છે."-લોર્ડ એકટન. જ્યારે લોકોમાં અસપરસ સંપ્રક-
 યવાની સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થાય તેમ જ એક જ રાજ્યજન દેહજ રહેવાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે જ
 પ્રજા રચાય છે, આવી રીતે સંપ્રક યવાની ઇચ્છા, હિંદમાં છે, અને બ્રિટિશ સત્તાને લીધે
 ઉત્તેજન, યશ્ન વૃદ્ધિ પામી છે. "અરેખરુ સર, હેન્ડ્રી મેઇનના મત પ્રમાણે, "રાષ્ટ્રીય ભાવના

પ્રથમ હિન્દુમા જન્મ પાળી હતી ત્યાં પત્રી તેનો પશ્ચિમના દેશમાં વિસ્તાર થયો. આ ભાનનાને લીધે જ એકત્ર સરસાનની ગચના સંબંધિત છે. આ પ્રમાણે ઑસ્ટ્રીઆ-હંગરી (*Dual Monarchy*) ના જેવી, મત નિયમ સહેનશાહત, અને આયરીશ કે ઈંગ્લીશ અથવા યુરોપની બીજા કોઈ પણ રાષ્ટ્ર પ્રજાઓ કરતા, બ્રાહ્મી, મરાઠા, મદ્રાસી, સીખ અને અન્ય પ્રજાઓ એકત્ર થવાને વધુ ઈતેમર છે. ૧૯૧૬માં લકનૌમાં હિન્દુ અને મુસલમાનો વચ્ચે જે કરાર થયો હતા તે બતાવી આપે છે કે હિન્દીઓ પરપરની ભિન્નતા કેટલી રસવાઈથી દૂર કરી શકે છે. પરંતુ આખી હિન્દી પ્રજાએ એક જ ધર્મ અને ભાષાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ એમ માનવું એ માન માડવણની જ પગકાગ છે. એથી મધ્યકાલિન યુરોપની ભાવનાઓ જાગૃત થાય છે. એક જ સામ્રાજ્ય, એક જ પ્રજા અને એક જ ધર્મ ! અને તેથી અધમાધ્યમ અત્યાચારો થયા હતા જગત દ્વેષે એના અત્યાચારોથી મુક્ત થયું છે એ સુખજનક છે. અમેરિકાએ જગતને રાજકીય એકનતાનું દૃશ્ય આપ્યું છે એ સિદ્ધાંત સૌથી નવીન હોવા છતાં સ્વતંત્રતા અને શાન્તિના ઉચ્ચ ગુણોમાં અર્ધુ છે. સ્થાનિક રીતરિવાજો અને પ્રધાન દોકોને રક્ષણ મળે એવી સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરી વતવતના અતિ ઉચ્ચતમ પગલાંમાં સફર થાય, શુભામગિરીના પ્રતિમંધક કાયદાઓ અને આપણું અધિકારનું ખડન થાય એમ મની શકે તેટલા ઉચ્ચ પ્રકારની ગત્યવ્યવસ્થાની ધ્યાપના લેડ એકદનના મત પ્રમાણે એ સિદ્ધાંતથી સંબંધિત અને સાધ્ય બની શકે છે. આવા પ્રકારની વ્યવસ્થાને માટે હિન્દુ અશક્ત છે એમ અનુમાન કરવાને માટે કોઈપણ પ્રમાણ નથી. ઉપર લોડ એકદને જે ગિતિની અને શક્તિઓની આવશ્યકતા વિશે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે તે હિન્દુમા વિરિષ્ટ પ્રમાણમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. હિન્દુના અમલદાર વર્ગના દૂરદીપ્તિના કાળુ નિચારો અને પદ્ધતિના પગલાંઓ અને બધનકર્તા સર્વવ્યાપક સત્તા તરીકે, જ નિરસ અને લાગણીશૂન્ય અને બેપરવાઈ ભરેલી નીતિ અખત્યાર કરનામાં આવી છે તેથી આની એકત્ર વ્યવસ્થાનો હિન્દુમા નિકાસ થયો નથી તેનો હોય તેમને જ શિષ્ટ પડે છે.

મજકીય ટ્રસ્ટી બાદીપણું (*Trusteeship*)

વાણીપણાના સિદ્ધાંતમાં જ એવો ભારાર્થ રહેલો છે કે ટ્રસ્ટી પોતે પણ ચોખ્ખા ધરાવે છે. પરંતુ શુ પદિમ કદિએ પૂર્વે માટે ચોખ્ખ ટ્રસ્ટી હોઈ શકે ? દૈહિક જડાદાના બિગીશ પ્રજાને શી રીતે બ્રહ્માનાવાણી પ્રજા સોંપી શકાય ? ઉભય સંસ્કૃતિમાં એટલી ભિન્નતા છે કે એક ઈગિનશ કરી ઉચ્ચારે છે કે " પૂર્વે તે પૂર્વ જ છે અને પશ્ચિમ તે પશ્ચિમ જ છે અને ઉભયનો કદિએ સંયોગ થયો નહીં ", " હિન્દી સંસ્કૃતિનો માર્ગ નિરાગો છે. ઈંગ્રેજ ધોરણે હિન્દી સંસ્કૃતિનો નિકાસ કરવો એ પટવૃક્ષ સાથે ઓકડુશ (*Oak*) ને સપુષ્પ કરના સરખું છે. વર્તમાન સમયની ભાષામાં કહીએ તો હિન્દુને આત્મનિર્ભયતા હક મળવો જોઈએ " - જનાડ હોટન, પોસિગિરિસ્ટમાં, ડિસેમ્બર ૧૯૧૬. ઈનાડ હિન્દુને માટે ચોખ્ખ ટ્રસ્ટી હોઈ શકે જ નહીં. કાળુ કે સગીરને માટે શુ લાભકારક છે તે સંમધમાં ટ્રસ્ટી પોતાની ઇચ્છાઓ બાપૂરૂંક અમલ કરે છે, પરંતુ પદ્ધિવદ્ધ દરનાર-*Executor*-એમ કરતો નથી. તેનું

પરિણામ શોકજનક છે. હિન્દુ જર્મની અને જાપાન કરતાં છેક પાછળ પડી રહેલું છે. જર્મની અથવા જાપાનમાં ૫૦ વર્ષમાં જે પ્રગતિ થઈ છે તે કરતાંયે ૧૫૦ વર્ષના બ્રિટિશ અમલ નીચે, હિન્દમાં ધણી જ ઓછી પ્રગતિ થઈ છે. જાપાનીઓ કે જર્મનો જેટલી જ શુદ્ધિ અને કાર્યસક્તિ હિન્દીઓ ધરાવે છે. ઉદ્યોગદુત્તરમાં સ્પર્ધિત પગલાં ભરીને, જર્મની જગતમાં શ્રેષ્ઠ કાર્યાત્મક થઈ પડ્યું છે. અનુપમ સાધનો હોવા છતાં હિન્દ માત્ર ઔદ્યોગિક બ્રાહ્મણસ્થામાં રહી ગયું છે. સૌ વર્ષ પહેલાં હિન્દમાં ભણેલાઓની સંખ્યાનું પ્રમાણ ઇંગ્લાંડના જેટલું જ હતું. આજે ઇંગ્લાંડમાં વાઘી અને લખી સહી એવાઓનું પંચાલુ ટકાતું પ્રમાણ છે, જ્યારે હિન્દમાં માત્ર તે છે, ટકાતું જ પ્રમાણ આવે છે. અન્ય ગરિમર દોષોને સ્પર્શ કરવાની જરૂર નથી. વૃક્ષ જેમ જાણમાં વૃદ્ધિ પામતું નથી તેમ જ દૂરીઓના આધિપત્યના આવરણ નીચે કોઈ પ્રજા વિકાસ પામી શકતી નથી પરંતુ “ દૂરીપણના આદર્શ ”ને અધિકારીવર્ગ મમતથી હળુ સુધી વળગી રહે છે.

આવા દૂરીપણને વળગી રહેવાથી હિન્દીઓની લાગણીપર કેવો કારી ધા પડે છે તેનું ઇમેજોને જ્ઞાન થતું નથી. દૂરીઓ સમીરને માટે નિમાય છે હિન્દુ કાષ્ઠ આસપ્રજ નથી, તેમ છેક જગતી સ્થિતિમાંયે નથી પરંતુ મનુષ્ય કુટુંબમાં જ્યેષ્ઠ બ્રાતા છે તેમ જ મનુષ્યજાતિના અર્ધભાગને સાતવન આપનારા ધર્મો અને હિંમુશીની જન્મશ્રુતિ તરીકે હિન્દુ વિખ્યાત છે. દિશાની કાયદા પ્રમાણે દૂરીઓ સમીરપણાની સુદૃઢ દરમિયાન નિમવામાં આવે છે એટલે યોગ્ય સમયમાં દૂરીપણાને અંત આવે છે. જો સ્વનિર્મિત દૂરીપણાને જ્યારે, દૂરીઓ સમીરને સક્તિવાન ધારે ત્યારે અંત આવતો હોય તો સમાજની શી સ્થિતિ ધાય તેનો વિચાર કરતાં જ કમકમાટ ઊપજ થાય છે. જો દૂરીની મિલકતથી ગેરલાભ થતો ન હોય તો આત્મા સન્નેગામાં તો કાર્મિક. દૂરી સ્વેચ્છાથી પોતાના દૂરીપણાને ત્યાગ કરશે નહીં. રાજકીય દૂરીઓને પણ પોતાનું દૂરીપણું જન્મતાકાલસુધી લગાવવાને અસમ્મ દારણો મળશે. આત્મનિર્ણય, સ્વનંતરતા અને લોકસાસનના સિદ્ધાંતોથી દૂરીપણું વિરુદ્ધ છે. રાજ્યવિવદમાં જોયો, થાય તો પણ પ્રગતને માટે સ્વરાજ્ય સાફ છે. જો હિન્દીઓને સ્વનંતરતા આપવામાં આવે તો જાપાનની માફક યાજ્ઞીય ધર્મમાં તેઓ પણ પોતાના પ્રાનોનો યોગ્ય નિર્ણય કરી શકે, કદાચ જો તેઓ સ્વાર્થરહિત વિદેશી હોય પરંતુ તેનાથી એ કાર્ય સેકડો. ધર્મમાં પણ ન થઈ શકે. કારણ કે, તે પ્રજાની જરૂરીઆતો અને જાવનાઓ સમજી શકવાને અસમર્થ હોય છે. કાર્મિક વિદેશી રાજ્યકર્તા પોતાના અમલ દેહગતી પ્રગતને સ્વરાજ્યનું શિક્ષણ આપી શકે નહીં. અધિકારવર્ગનો જવાબ કરનારાઓ પણ હવે કશું કરે છે કે તેઓ હિન્દીઓને સ્વરાજ્યનું શિક્ષણ આપવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યા છે અને તેઓ માને છે કે હવે હિન્દીઓને સ્વરાજ્યની કેળવણી આપવાનો હૃદયપૂર્વક આરમ્ભ કરે છે. પરંતુ વિદેશી સત્તાથી એ કાર્ય કરવું એ યોગ્ય પદ્ધતિ નથી. સ્વદેશી રાજ્યવત્ત એ જ યોગ્ય માર્ગ છે. “ ધણે ઉડે જોના મૂળ મોઢાં છે એવી પ્રાચીન અને અનેક વિવિધતાથી ગુંથાયેલી સંસ્કૃતિ ધરાવનાર

પ્રત્યેક રાજ્યીય દાસ્યવમા રાખી, પોતાને અનુકૂળ માર્ગે પ્રગતિ કરતા અને પોતાના પ્રત્યેકોનો સ્વતંત્ર નિર્ણય કરતા અનુકૂળની એ માત્ર એક ગંભીર રાજકીય ભૂમિ છે એટલું જ નહીં, પરંતુ તેથી સમગ્ર મનુષ્યજાતિનો વિદોહ થાય છે. - મર્નાડ હોમ્સ, 'પોસિટિવિઝમ' શ્રીમે-
શ્વર ૧૯૧૮ આના સંમેલનમાં જેમ અમેરિકાએ દિનિપાર્શનમાં કહ્યું હતું તેમ હિન્દીની કોંગ્રેસ જે કાંઈ કરી શકે એમ છે તે એ કે આ સ્વયોછન ટરનીપણના અમનનો સમય સેલો નહીં કરવો જોઈએ. આ પ્રશ્નના સમય બંધનશિયાળ સિદ્ધિ દૂરનીપણ એ અસૂન શામમાં પ્રચલિત નિરંકુશ પિતૃસત્તાનું રૂપાંતર જ મળાય ઉદાર ધારાવાહીઓના પ્રયત્નોનું મહામુખેરીથી શામ તે કાયદાથી મુક્ત થયું હતું મોન્ટેગ્યુ એમ્મફર્ડ રીપાર્ટમાં જાણીતી અધિકારવર્ગની સુધારાની યોજનાપર વિચાર ચલાવવાના ખાસ હેતુ માટે સને ૧૯૧૬ ના ગયા ઑગસ્ટમાં ભરાયથી હિન્દી રાજ્યીય સભા અને સમગ્ર ભારતનારૂં મોસ્ટેમ લીગની એકઠામાં હિન્દે નિશ્ચયપૂર્વક જણાવ્યું છે કે ગમે તે સંમેલનમાં પણ આ મુદત ૧૫ વર્ષ કરના વધારે હોવી જોઈએ નહિ.

પરંતુ વર્ષની મુદતના દરાયથી કુદરતી રીતે સુધારાના વિષયમાં કાંઈક પ્રારંભ થશે એ સિદ્ધ થાય છે હિન્દી સરકાર એક અત્યંત આપખુદ સત્તાનું મધ્યગ્યાન છે "હિન્દો વાલ-સ્ટ્રૉય અને રશિયાના કાર એ આધુનિક દુનિયાના બે મહાન આપખુદ સત્તાધારીઓ છે, એમ કેટલીક વખત જણાવવામાં આવે છે." - પ્રો. લાવિનકુટ હિન્દોના રાજ્યવહિર હિન્દે નિર્ગુણ ક્યો છે કે હિન્દી રાજ્યવહિરમાં સુધારાનું પ્રથમ પગલું કોંગ્રેસ-લીગની યોજનાપ્રમાણે ગયા જોઈએ સિદ્ધિ સરકાર હિન્દી સમગ્રતી આપખુદ સત્તાવાનું રાખવા અને માત્ર તામોની પ્રાનિક સરકારને દિગબ્યસાસન-ડાયર્કી (*Diarchy*) માં બદલી નાખવા મંજિ છે. લોકોને રાજ્યવહિરના છેક નીચેના પગથિએ મૂકી અને પ્રત્યેક દસ વર્ષે તેમની શક્તિ વિષે અધિકારીવર્ગ સમમતી યોજના પ્રમાણે પરિક્ષા લે અને તેપરથી સ્વરાજ્યના લક્ષ્ય તરફ પગને પગને પ્રગતિ કરવાનો ઇરાદો ગમે છે પ્રત્યેક વિષયપર ચર્ચા કરવી એ અસ્થાને છે. પરંતુ હિન્દી પ્રજાના રહેશાસિમાન, શુદ્ધિમાન અને પ્રયશક્તિપર જે કંઈ લગાડવામાં આવ્યું છે તે સામે અમે અમારો સંખત અણુમર્મો બહેર કરીને છીએ હિન્દી પ્રજા સુરો-જની પ્રજા જેટલી જ ચતુર, વહાદાર અને શુદ્ધિમાન છે એ ન્યાયિત થયું છે હિન્દી પવિત્ર સર્વતિએ તેમનું ચારિત્ર્ય બધારનું ધન્ય છે અને કોઈ પણ સુધરના રાજ્યમાં નાગ-રિક્ત માટે તેમને યોગ્ય બનાવ્યા છે તેમની શક્તિ નિરૂદ્ધ જે એક કારણ લાવવામાં આવે છે તે એ છે કે તેમનો મોટા ભાગ નિરક્ષર છે પણ આ કાંઈ તેમનો દોર નથી એ ફરિ-આદ તો અધિકારવર્ગની સામે પ્રજાની છે ગયા ૧૫૦ વા દરમિયાન તેમને વાચના લખતા લિખવામાં તેમની ફરજ હતી.

એમિટન, બાપાન અને અન્ય સર્વ દેશોએ આ સમયમાં એ પ્રમાણે જ વ્યવસ્થા કરી, પરંતુ હિન્દ પાછળ રહી ગયું છે હિન્દીઓએ એક ખાનગી બીનમા દરમિયાન પ્રાયમિક

કેળવણીના સિદ્ધાંતની હિમાયત કરી હતી તેની તરફ દુક સમયપર જ અધિકાર વર્ગ તરફથી વિરોધતા બતાવવામાં આવી હતી. આવી સ્થિતિમાં રાજકીય હકો ન આપવાનું કારણ અધિકાર છે એમ કહેવું એ દાઝાપર દ્વાર સરખું છે. આ અપમાન બાબતે મુકતા પછી સ્વયંવિકાસને માટે સ્વતંત્રતાની જરૂર છે અને પ્રગતિના માર્ગમાં એની સૌથી વિશેષ અગત્ય છે, એ સિદ્ધાંત પણ સુધારાની યોજનામાં જણાવેલો નથી. આપણે કદાચ પ્રગતિ પગલે પગલે કરીશું, પરંતુ સ્વતંત્રતા કાંઈ પગલે પગલે મેળવી શકાતી નથી. શુદ્ધામને શુદ્ધામગિરીમાં પગલે પગલે મુક્ત કરી શકાય નહીં. પરાંધીનતાની બેડી એક પછી એક કડીઓ તોડીને ભાંગી શકાય નહીં. સ્વનંત્રતા આપણને એમ ધીરે ધીરે મળે નહીં એક જ ઝપાટાથી અને તરત જ સ્વતંત્રતા આપવી ભ્રમભર્યો. અને ત્યારે જ પ્રગતિ થાય. વચ્ચેના સમયમાં નિયમિત અંતરે ક્રમવાર હિમતિ થવી ભ્રમભર્યો છે. પરંતુ મુલભદુર્ગભેદન, લીપ્ટ્રસ અને દવાઇ વિમાનોના આ કાસમાં પ્રત્યેક સમયનારું આયુષ્ય “દસ વર્ષ” નું ન હોતું ભ્રમભર્યો. આધુનિક રાજ્યપદ્ધતિ મેળવતા બ્રિટિશ પ્રાંતને છમે વર્ષ થયાં છે એમ આપણને કહેવામાં આવે છે. પરંતુ અંધેન્સે એક જ પેઢીના છવનકાસમાં અને ક્રાન્સે માત્ર છ માસમાં એવું બંધારણ મેળવ્યું હતું. લોર્ડ એક્ટન કહે છે કે “અસંખ્ય સિસ્ટર અને લોર્ડ નિકન્સરીડની વચ્ચેના ૧૦૦ વર્ષના અંતરમાં ઇંગ્લેન્ડ જેટલી પ્રગતિ કરી હતી તેટલા જ પ્રમાણમાં, સને ૧૭૮૬ના નાન્યુ-આરીથી બુદ્ધાઈમાં બેસ્ટાઇલના કીડાનું પતન થયું તેટલા સમયમાં ક્રાન્સ આગળ વધ્યું હતું.” જાનીને યોગ્ય બનાવી ઉપર રેલપાટની સડક બાધી હોય તો, મુસાફર ત્યાર પછી (Flying Dutchman) ગરડપણીના વેગથી આગળ વધી શકે છે. શુદ્ધતાકર્ષણના નિયમનુ-સૂત્રને સોધન કર્યું તે પહેલાં સમયના અનેક સેકાઓ વહી ગયા હતા. હવે પ્રત્યેક બાસવિદ્યાર્થી એ નિયમ પછી શ્રેણીક્રમથી શીખી શકે છે. પદાર્થ વિજ્ઞાન અને ગણતરી એ વિષયમાં સમાન છે. “કાંઈ મજા પ્રદેશમાં ૨૫૯ કાપડેસર રાજ્યસત્તા સ્થાપાયા પછી કાંઈ પણ સંભોગમાં પ્રારંભની સ્થિતિને યોગ્ય હોય એવી રાજનીતિનું પ્રભમાં કદિપણ પુનરાવર્તન કર્યું નહીં.”—ઓગસ્ટ કોન્સ્ટ્રુન પોલીટીકલ પોલીટી. હિન્દીઓને જે સ્વનંત્રતા આપવામાં આવે તો પ્રભતન્ત્રીય નિયમેપ્રમાણે પોતાના સ્વદેશના પ્રત્યેક દુક સમયમાં નિર્ણય કરવાને તેઓ શક્તિવાન છે. એમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો ચક નથી. પૌવાંત્યોને આપખખનારી રાજ્યપદ્ધતિ જ પ્રિય હોય છે એવું અનુમાન એકદમ કરવું નહીં. હિન્દમાં પ્રભતન્ત્રી ભાવનાઓ આપખખત્યારી રાજ્યપદ્ધતિ કરતાં પણ વિશેષ પ્રાચીન છે એ જ ખરું સત્ય છે. અમારા પૂર્વજો પ્રભતન્ત્રીય સંસ્થાઓથી સંપૂર્ણ પ્રગિયિન હતા. હિન્દના મહાકાવ્ય મહાભારતમાં લોકશાસનવિષે ચૂચનાઓ કરી છે એટલું જ નહીં. પરંતુ તે વિષયપર સવિગ્તર પ્રવૃત્તિ કરેલું છે અને તે યુગમાં પ્રભતન્ત્રીના અસ્તિત્વવિષે શુદ્ધમંત્ર સાહિત્યપરથી આપણી સંપૂર્ણ ખાત્રિ થાય છે. આમપ્રત્યેક પ્રભસત્તાક વહિવટ પુર બેસમાં આપુ હતો. એમ તે સમયમાં અહીં આવનારી ઓક-પ્રગતને જણાવ્યું હતું. હિન્દુઓનાં, મેગેસિનિસથી તે મનરો સુધી એટલે લગભગ

૨૦૦૦ થી વધારે ની સુધી (૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખ ગામગ્રામોમાં ગામની અનેક વર્ણોથી રચાયેલા પ્રજાતન્ત્રની પદ્ધતિ આપાદીથી આતુ હતી અને અતે હિન્દી ઇંગ્લેન્ડની સર્વત્ર અતુલ મુકનાની પદ્ધતિથી તેનો નાશ થયો. આ સમયમાં જુદીજુદી પ્રાંતોમાં મજબૂત પચા સતની પદ્ધતિમાં એ પ્રજાસત્તાક વહિવટના અથ સાચાચાના છે. યોગ્યિય સરચાઓ ચનાનવામાં હિન્દી પ્રજા કરના જગતની પદ્ધતિ પ્રજાને નિરોધ લાગે કે જોડાણે અનુભવ નથી તેથી પ્રજા-સત્તાક સરચાઓ ચનાનવાને હિન્દીઓ અશક્ત છે એમ અનુમાન કરવું એ અસંગત છે.

સપૂર્ણ રતત્રતાથી જાપાનની માફક હિન્દ અત્યંત વેગથી આગળ વધી, શકશે, અને પરિણામે તેથી મિલનના પરિણામમાં વૃદ્ધિ થશે તેમ જ માનવજાતિના ઉદ્ધારમાં હિન્દ સન્માન સદાય આપી શકશે. પોતાનું પ્રાચીન ગૌરવ સજીવન કરવાને માટે હિન્દ આતુર છે એમાં કોઈ પણ જાતનો શંક નથી. રતત્રતાથી તેનામાં નવજીવનનું સ્ફુરણ થશે તેથી ઇંગ્લાંડના ઉચ્ચ મનાતુતિવાળા ગજનિતિય પુરો, સમયને યોગ્ય ધર્તન કરી, સુનેહની પરિણામ હિન્દની આ માગણીને અનુમોદન આપી, પોતાની અનુકૂળતાપ્રમાણે પ્રજાસત્તાક સરચાઓની વ્યવસ્થા કરનાની તક મેળવના માટે ધણા દીર્ઘ સમયથી હિન્દને આશા રાખતુ આ પુ છે તે પૂછ કરીને, તેથી મિટિલ રાજ્યતત્રના પરિણામમાં વૃદ્ધિ કરશે, એની આશા રાખનામાં આવે છે.

ઉપસંહાર

અમારા અમના સિદ્ધાંતોને આધારે મામલો કરીએ છીએ કે મિટિલ પાયમિન્ટે મિટિલ ગાજ્યતત્રના એ અગ તરીકે હિન્દને સ્વરાજ્યસત્તા મળે એની સપૂર્ણ યોજના ધડની જોડાણે, અને સાથે દુક સમયને માટે એવા નિયમો રાખના જોઈએ કે કંઈએસ અને મુજબીમ લીગે નિર્ણીત રેના સમયની અંદર એ સર્વ યોજના સપૂર્ણ બનહામાં આવે. અમે જે પ્રકારની સ્વરાજ્યસત્તાની હિમાયત કરીએ છીએ તે પ્રમા નીચેપ્રમાણે જણાવી શકાય — જુદીજુદી પ્રજાઓને ધ્યાનમાં લઈ તે પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનના અનેક પ્રાન્તોમાં વિભાજ પાડના જોઈએ, પ્રત્યેક પ્રાન્ત પોતાની આંતરિક બનસ્થા ચનાવે અને તેને માટે તે પ્રાન્તને જોઈની સત્તાઓ સોંપી રાજ્યપદ્ધતિનું બધારણ પ્રજાસત્તાક રોણુ જોઈએ. આ સર્વ પ્રાન્તોને એકન કરી, હિન્દુસ્તાનના અધિકત મંસ્થાનો બનાવવા અને સમસ્ત હિન્દની આત ર્વચા કરવાને માટે એકમતાનુસાર સામાન્ય ધારા ધડનારી અને અમનમાં મુ નારી સમાઓ યાપીને તેને સત્તા આપવી આ પ્રમાણે હિન્દના સહુજત રાજ્યો (United States of India) મિટિલ સામ્રાજ્યના એક અગ તરીકે, ગણાય અને સામ્રાજ્યનો અન કોઈપણ અમના સરખી હિન્દની ગણના યાય સમસ્ત રાજ્યતત્રના વિગ્રહ, સન્ધિ, લરકર, નૌકાગળ અને પરદેશ સંધતા વિરોધોને નિર્ણય કરના માટે, સર્વેપરિ જાયદાઓ ધડનારી તેમ જ અમનમાં મુકનારી સરચાઓની સ્થાપના થની જોઈએ. આ દેશમાં મિટિલ ગાજ્યના સર્વ પ્રદેશો, અંદર સમાયના વિભાગોની સ્વયવિકાસ કરવાની સપૂર્ણ

સ્વતંત્રતાના જાળવાઈ રહે એવી રીતે મંચુક્ત થશે. આવી પદ્ધતિને લઈ અંગ્રેજ નરહી આસિવાઈ મળેલા છે; તે કહે છે કે, "અનેક ન્દાના મર્યાદાઓ રચાવવાની સામાજ્યના મુશ્કેલીમાં અિર્ભામિત વર્ગો નિવાસ કરે છે, ત્યાં અન્ય કોઈપણ સંમતિન યોગ્યતાઓ કરતાં ઉચ્ચ વિકાસ પામેલી સ્વતંત્રતાની પદ્ધતિની રચાવના વિશેષ અનુકૂળ થઈ પડે છે. ન્દારે સામાજ્યસત્તામાં વધારાકિત ઉચ્ચતમ મુલ્યવર્યા હાપ્ત કરવી દોષ ત્યારે નો ઉપર વર્ણવેલી સ્થિતિ ખાસ અગત્યની છે. આ પ્રકારના દેશમાં સ્વતંત્રતાના અત્યંત વસન્ધી પરિણામો નીરડે તથા એકચક્રી અને અનિયત અધિકાર ફર થઈ શકે. " આવી રાજ્યવ્યવસ્થામાં ઉદાર અને ઉચ્ચતર આદર્શ સમાવશે છે એ " રમુકન નદિ, પરન્તુ રતેદભાવનાપર રચાવવા, " જગદ્વિશાળ " સામાજ્યનો " આદર્શ છે. ન્દનર મેંગર. અરરરરના પ્રથમે લીને ન્દાના સંસ્થાનોની એકસત્તાનો સિદ્ધાંત મિટિલ રાજનીતિની સમગ્ર ઉપસ્થિત થયો છે. મિટિલ સામાજ્યની પુનર્ચના સાંધામુખી કરવાથી સિદ્ધ થઈ શકશે નહીં પરન્તુ સ્તેશવયાં સંસ્થાનોના અરસપરસ અભિપ્રાયપ્રમાણે આદર્શ કંચાઈ કરાની અગત્ય છે. આમે જે પ્રકારના સ્વાયત્તશાસનની હિમાયત કરીએ છીએ તેથી મિટિલ સામાજ્યનો પાયો પ્રભુત્વના મેદુથી દહનર થશે, છૂંપાનો નાશ થશે, અને માત્ર હિન્દુ જ નહીં પરન્તુ સમગ્ર માનવ-જાતિનું કૌણાય સધામે એવો અમારો અભિપ્રાય છે. આવી આસત્યો ગળીને અમે સર્વની સહાનુભૂતિ અને સહાય માટે વિચારવા કરીએ છીએ "

તૈયાર છે:

નથી આપૃતિ.

સ્વ. બોળીન્દરાવ રતનદાસ દીવેદિઆ કૃત—

મૃદુલા—ચિત્રો સાથે (ખીજ આપૃતિ)

મમ આના વાર, પોરટેજ ભુલું:

મગવાનું ઢેકાણું—ગળીતા સર્વે ભુક્ષેશ્વરે તથા મે. કૌમુદિ બોળીન્દરાવ દીવેદિઆ,
આકાશેઈ કુવાની પોળ, રાયપુર, જમદાવાદ.

• હોખરવ લીમ ફર ઇન્ડિઆ, લડન, નરહી પ્રસિદ્ધ વર્ણના ' હિન્દુ માટે આત્મનિર્ણય ' Self-Determination for India—નામના એવેશ લેખપત્રને અનુવાદ—આરણ્ય.

અનંતભરમ. ર. ૧-૮-૦ એન. એમ. નિપાકી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

અરમિજહામના મહાન પોલાદના કાન્થાનાઓનુ સર્વ ૧૬ દર્શક વિવ્ર.

અરમિંગહામનું ઔદ્યોગિક મથક.

१५५ — श्री. भगवत्पाद भण्डारकर महोदय.

૧ । ૥ દાણેના ગ્રામોની બનાવટના સમયમા વરમિગલામ જગત્તા મુજ આધારરૂપ છે
જે યુનાઈટેડ પ્રેસબીયા ના મામાના હિતર વિભાગમા આવેલું હોય છતાં મધ્યવિભાગની સમીપ
કારણથી ભૂગોળના પ્રમાણ તરીકે તેમ જ વેની વિશાળ પ્રવૃત્તિઓ લીધે તે સરથાન કેન્દ્ર

મહેતો આલોગિક રિવાજ અને મધ્યમિન્દુ
ખીજની તરેડી પર બધાયેનો છે લોકોના નિરાશ
સ્થાનનામાં વિભાગો પ્રતે દિશામાં વિસ્તરણના
છે ઉત્તર દિશામાં રહેજી ઉંચાણમાં આવેલી
સપાટભૂમિ પર ભવ્ય મકાનો આવે રહેવા છે.
પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામાં ખીણ પથરાયેલી છે,
પરંતુ દક્ષિણ દિશામાં રાજમંદિર સરખા મહાનયો
અને વિશાળ મોંઘાનો પરંતુ ટોળાણ પર આવેલા
છે અને રહેવા જે ને પરંતુ સિંચર સુધી
પહોંચે છે

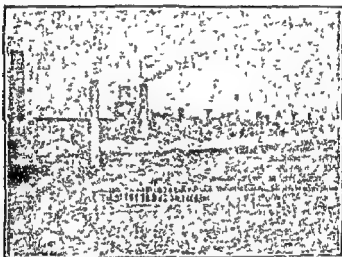
જાન્યુઆરી ૧૯૮૧માં જાણીતા ગાયક શ્રી રામચંદ્રભાઈ પાંડુરંગ વાઘેલાએ જાણીતા ગાયિકા શ્રી રામચંદ્રાબાઈ પાંડુરંગ વાઘેલા સાથે લગ્ન કર્યા હતા. તેઓ બંન્ને ગાયકોનાં નામો જાણીતા હતાં. તેઓ બંન્ને ગાયકોનાં નામો જાણીતા હતાં. તેઓ બંન્ને ગાયકોનાં નામો જાણીતા હતાં.

૬. ઉપરિ-અધિભારી રસ્તાઓ અને શેરીઓ મજબૂત કરવાનીવાગા
મો પિતાજી છે તેમ જ અલેકઝેન્ડર બુકુએ અખ્યાનાર મહા આપનામા આવી છે ધોરી રસ્તાઓ

અરમિંગહામની મોટી ભૂમિઓનું સર્વ દિશાકે ચિત્ર.

ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાઓમાં વળે છે અને ગલીઓ પર અને પશ્ચિમ દિશામાં વળતી હોવાથી કચરો જવા માટે ભૂ ગણાઓ બનાવવાનું કારણાનું.

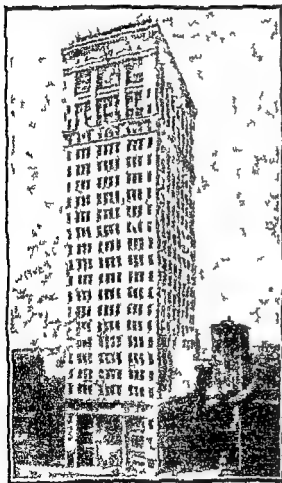

સુતરની મોટી મિલ-અરમિંગહામ.

તદન આગળપાતે પણ કારણે સ્થળે જવાનું બહુ કઠેલું થઈ પડે છે. રસ્તાઓ અને ગલીઓને

અનુક્રમે સંખ્યાના સમાપ્તિની પદ્ધતિ નિવાસસ્થાનવાળા વિભાગની રહેજ બદર સુધી એટલે ઉચાણ ભૂમિ આવે ત્યા સુધી-દાખત કરનામા આવેલી છે.

હાલ નેન્ડ એન-યુ નામની ગેરી દક્ષિણમાં સર્વસુન્દર ગણાય છે તે પર્વતપર થઈ બહુ મુશીબિની રીતે બનાવવાની છે અને તેમાંથી અનેક ખીણ ગલીઓ ફટાઈને ધીમે ધીમે પર્વતના ઢગાણો ત ક વગે છે, અને કોઈક વખત એ ગલીઓ પર્વતના શિખર આગળ અદક્ષ થાત છે અને કોઈક વખત ત્યા આવી રહેલા અનેક મુશીબિની મહાનથોની સમીપ વિરામે છે

સારા રસ્તાઓ અને હાલવાતે માટે બાંધવામા આવેલી સડકો પર્વતના શિખરની સાથે અનેક માઇનો સુધી લગાવવા છે અને ત્યાથી તીથે પથરાયની ખીણ તથા મોગી વસ્તી અને અદ્ભુત ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિવાળા નગરનો આશ્રય કારક દેખાવ જોનારની દૃષ્ટિએ પડે છે ગરિએ આ ઉચાણપરથી બગમિગહામનું દરજ્ય રિસ્મવાકુન કરી નાખે છે કમા નના રચનામા બળના અસખ્ય દીપકો તેમ જ વીજળીની સત્તાઓ અને ગોઠા શ્રેવત ગસ્તાઓપરના દીવાઓ કરોડો આગીઆઓની માફક ચમકીને અગમગી રહે છે અને પ્રત્યેક છંડાઓપર આ મહા દરખચિનની સાથે કોલસા અને ધાતુની બહીઓથી તપેતાં સુવર્ણની માફક રક્તરંગી પ્રભાવ લાલુકી હો છે નજીબના પ્રદેશમા આવી રહેલી અન્ય બહીઓનો પ્રગણ વીસ માઇન સુધી

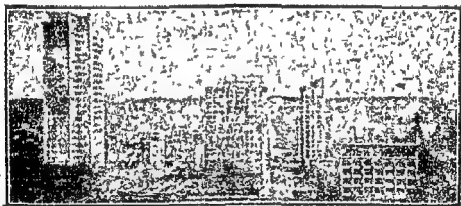
બ-મિગહામની ઓફિસના મકાનનો નમુનો. જોઈ શકાય છે

[આ મકાનના માળની સખ્યા વાચકે અવશ્ય બાજુથી] સરકારના સર્વ વિભાગોથી બરમિગ હામ પ્રદેશ કિ ન પડે છે તેનું કારણ એ છે કે કાન્ય મોટું અને કારકના અનત ભાગરને લીધે ખાસ કરીને આ સમગ્ર સમગ્ર દેશમા એ પ્રદેશ રિશેલ અગત્યતા ધરાવે છે અને ભવિષ્યમા પણ એ જ ગિયતિ ધાયમ રહેશે

આ નગર બંધાવાને પુરૂં પચાસ વર્ષ પછી થયાં નથી તોપણ સુનાઈટ રોટસના વચ્ચી-
પતક પ્રમાણે એની વસતી બે લાખ માણસો કરતાં પણ વધારે છે. પાંચ વર્ષમાં વસતીના
પ્રમાણમાં ૨૦૦ ટકાનો વધારો કરનાર આખી દુનિયામાં આ એક જ શહેર છે.

આ ત્વરિત વિસ્તાર અને ખીવવણી કાર્ષ્ આકર્ષક નથી. ત્યાંની હવા એટલી સુખ-
પ્રદ છે કે કારીગરો વર્ષના પ્રત્યેક દિવસે કામ કરી શકે છે ત્યાંનું જળ શુદ્ધ છે, તેમ જ તે
પ્રદેશની મર્યાદાની અંદર જ અનેક ખનીજ ધાતુઓ અખૂટ પ્રમાણમાં એટલી સહેલાઈથી પ્રાપ્ત
થઈ શકે છે કે તેથી કિસમી અને ગિનકિમણી મનુગેનો પણ ઉપયોગ કરી સકાય એવા
મહાન ઔદ્યોગિક સાધનો ખેડી સકાય છે. આ પ્રદેશ સ્પષ્ટ રીતે ઔદ્યોગિક હોવા છતાં, ન્હાના
ખેડૂતો અને ખેતીવાડીની પેઢાણના વેપારીઓ, અનેક જાતની માટી અને લાકડાંની ખનાવટ
કરનારાઓ, સુનરાઉ કાપડ, મોજ અને ખીજ કપડા ખનાવનારાઓ પણ અત્રે આકર્ષાઈ આવે છે.

આવહારિક અને ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિથી બરમિગહામ દક્ષિણ પ્રાંતનું કાંઈ લાક્ષણિક નગર તો
ન જ કહેવાય. મનનારોપર મદવામાં આવતાં પાવાના પડ, યુદ્ધને લગતી સર્વ સામગ્રી તેમ જ
લોખંડ અને પોલાદની ખનાવટોમાં વપરાશને યોગ્ય અને સગતાં સાદિત્યો ખેસુમાર પ્રમાણમાં

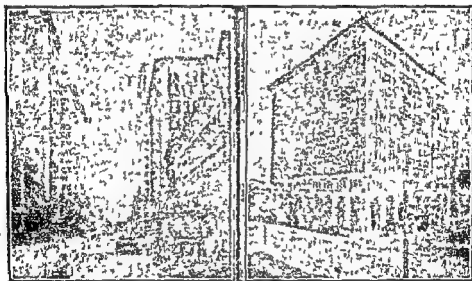
બરમિગહામની દૃષ્ટિમર્યાદા સુધીનો દેખાવ—અલખામાં.

મળી આવે છે, તૈયાર ખનાવટની વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરવા માટે જમીન અને જલમર્યાદા
સાધનો, દક્ષિણ એટલાન્ટિકના બંદરો, અખાનપર આવેલાં બંદરો, પનામાં ફેનાસ અને પેસિફિક
મેડાસાગરના બંદરોની એ જાહેરની સાથેની સમીપતા, ફિલ્મીત નીચડેલાં પોલાદના સાધનોની
પ્રવૃત્તિઓ, ભટ્ટીઓ, સાંચાકામની દુકાનો, ખાણો, લાકડા કાપવાની મીલો રિગરેથી જથ્થાદ
આવતી ત્યાંની મજૂરી અને કારીગરીની ઉચ્ચ સ્થિતિ, ખીવવણી કર્યા વિનાના તો પણ વીજળી
ઉત્પાદન કરી શકે તેવા જળવાન વિશાળ જળપ્રવાહોની સમીપતા, અને કાલ્યાણની વિશાળ ખાણોની
મધ્યમાં એ નગર સ્થપાયલું હોવાથી જગતના પ્રત્યેક લાભમાંથી પ્રવિણ ધનાધિકારીઓ
અને મહાન ઉદ્યમકરો એ તરફ ખેંચાઈ આવે છે. તે સર્વ કારણોને લીધે જગતના સર્વ દેશોના

સંપૂર્ણ સાધનોવાળી ઓગામાં ઓછી પ્રજા મુખ્ય રેલ્વે ગાઇનો હોય છે. અને કેટલીક વખત એવી અનેક લાઇનો સાથે લગાયલી હોય છે.

હુંક સમયમાં પેદાશની વસ્તુઓ વર્તમાનના લાવવા માટે જગતમાં એક સામાન્ય સાધન થઈ પડશે, થોડા જ વખતપર મધ્યમાલનો એક મોટો વેચાડ જરૂરો ખરીદ કરનારના લાજમાં ઉતરે એટલી પ્રસારી વાગિયા નદી માંડને ન્યૂપોર્ટ શાવવામાં આવ્યો છે. આ નદી આખું વર્ષ નાકાગમ્ય હોય છે.

નેશનલ ગ્રાંડ રેલ્વે એસોસિએશન, ધી અડવાના નુડ ગ્રાંડ એસોસિએશન, અને ધી બેનુહોડ નેશનલ ક્લાઇવે એસોસિએશન એ બંને મંડળીઓનું મ્યાન બરમિંગહામમાં જ છે. એટલે એ મંડળીઓની ઓછી જ બરમિંગહામમાં જ ચલાવવામાં આવે છે.

વ્યાપાર ઉદ્યોગની ધમાચકડી સુચવતો
બરમિંગહામનો એક ભાગ

નવામાં નવું હારેલ—
બરમિંગહામ.

વીસમા નીચની સમયવાગી રાજમાન અને પેટ્રા નંચરની સંસાવાળી મેરી એ દક્ષિણમાં ઉચ્ચતમ વિકાસ પામેલો ભાગ છે. આ એ માર્ગના સંગમ આગળ ઓછીસોને માટે બંધાવતાં ચાર ભગ્ન મકાનોમાં જે હજાર ઉપરાંત ઓછીસો છે. ઓગણીસો ૨૪૦૨ (૨૨૦૨) અને બીજી એવન્યુ (શેરી) ના ખુણા ઉપર આવેલાં મકાનો અને માલમીદકત દક્ષિણપાનમાં સદુર્થી વિશેષ મુદ્દવાન છે.

ધોગડ ગતવર્ષમાં વીસ લાખ ટાવર ખરચીને છેવડના નાકાનું એક રેલ્વેના બાંધવામાં આવ્યું છે. રેલ્વેગાઈન બાળબચાને માટે અનેક કાકરેડી પુલો બાંધવામાં આવ્યા છે. આપ સમ-

ખને માટે જાનનાર મુસાફરો મોગી આધુનિક હોટેલોમાં આશ્રય લે છે નિવાસસ્થાનના સુન્દર વિભાગમાં સપૂર્ણ સાધનયુક્ત નિશાળ ઘરો આવેલા હોય છે તેમ જ અંદરે મોના મંગલોની નજીક મા પશુ અવા ઘરો હોય છે ગ્રહેવાના મનોની વાવઝા સારી હોય છે અને તેમાં પશુ હમેશા ધીમે ધીમે સુધારો પ્રમાણમાં આવે છે ધર્મદા સરથાઓ ગરીબ વર્ગનું રક્ષણ કરે છે આવા ખાતાઓ સ્વમાનનીના મોગ મંગલો ધરાવે છે અને તેનો લાભ લેનારાઓને અને શારીરિક સુખસાધનો પુરા પાડે છે

અભિગદામના આંશગિક પ્રવૃત્તિઓથી જગતનું જ્ઞાન ખંચાયું છે તો પશુ કેળવણીના નિયમમાં પણ એ વિષયમાં થતું જાય છે ૧૮૧૮ ના ગ્રામવાર્ધમાત્યા જે રાષ્ટ્રીય સમયનો સરવાળા આવ્યાહતા તે સમયમાં ધીરે રેડેડ મ્યુઝીક ઓફ અમેરિકાના દ્વિતીય સમયને અત્યંત પ્રિયતા મેળવી હતી ધીરે નેશનલ એસોસિએશન તરફથી કરેલામાં આવ્યું હતું કે મુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના કોઈપણ શહેર કરતા રમન ગમતના મેદાનો અને તેની વ્યવસ્થાની પદ્ધતિમાં અભિગદામે વધારે સુધારો કર્યો છે આ ઉદાહરણમાં મનોતના જે રાષ્ટ્રીય ઉત્સવોનો આરંભ કરવામાં આવ્યા હતા તથા નિષ્પાત સંગીતસામ્રાજ્યો અને સંગીત વિષયક મોપાનીયાઓનું જ્ઞાન ખંચાયું હતું તેમ જ તેઓએ વધુ પ્રશંસા કરી હતી

શાળાઓની વ્યવસ્થા પ્રવાની પદ્ધતિના સમયમાં કેળવણીકારોનો એવો મત છે કે દેશની વતમાન નજી પદ્ધતિઓમાં જે ઉત્તમ છે અને રાષ્ટ્રીય માન્યતા પણ એવી જ છે ગોરી પ્રગતના બાગકો માટે ૪૫ અને કાળી પ્રગતઓના બાગકોને માટે ૨૧ શાળાઓ છે તે ઉપરાંત અન્ય પાંચ છ શાળાઓ સપૂર્ણ સાધનમહીત જવાઈ રહે એવી નાણાની સંગવડ રાખવામાં આવી છે નૂખતવે કરીને ઔદ્યોગિક અને પાનસાધન કેળવણી પાછળ ખાસ પ્રાન આપનામાં આવે છે દ્વિતીય પ્રાનના કોઈપણ ભાગ કરતા અત્રની ગરિશાનામાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વિશેષ રહે છે

આ ઉત્તમ જાહેર શાળાઓ ઉપરાંત બીજી ૩૬ ખાલી શાળાઓ અને કોલેજો છે. આ સર્વ કોલેજોમાં તરુણ જીવુષેષો માટેની કોલેજો, વૈદ્યનીય અને ન્તવિદ્યાને જગતી કોલેજો, શાખામાર્ગી અને લિંગ પધાનુભાષી શાળાઓ ઔદ્યોગિક પાઠશાળાઓ તેમ જ સાંસ્કૃતિક અને સંગીતની પાઠશાળાઓનો સમાવેશ થાય છે આ અનેક કેળવણીની સરથાઓ ત્યાંના સ્થાપિત નિયમપ્રમાણે નવમહીના સુધી ઉઠાડી રહે છે પરંતુ ઔદ્યોગિક પાઠશાળા બારે માસ ખુલી રહે છે

અત્યેક ધર્મ અને મતના દેવલો અને સ્થપાયા છે જિભાર અને ઇન્દ્ર પામેવાઓને માટે જાહેર અને ખાનગી સરથાઓ ખુલી સખ્યામાં છે કોઈપણ સમયે રી કે અન્ય પ્રકારના ખર્ચ વિના પ્રદીઓને અદર દાખલ કરવામાં આવે છે તેમ જ તેમને ઉચ્ચ પ્રકારની મહારજત અને સમવડો કરી આપનામાં આવે છે.

આનંદ કે શાંતિને ખાતર અથવા શોધનજીવાસાથી જેમજી વધણ વાચન તરફ હોય છે તેમને માટે જોઈતાં પુસ્તકો અને ચોપાનીવા સહિત પાંચ બેઠેર વાંચનારો રચાપદોમાં આપ્યા છે તથા રોજ દા અને બીજા અનેક ન્દાનાં વર્તમાનપત્રો અને પ્રસિદ્ધ થાય છે. દક્ષિણ પ્રાંતમાં સદુચી વિશેષ આધુનિક વર્તમાનપત્ર કાંતો સાહસ દ્વારા જ સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું છે તેમ જ મકાનોમાં મુખ્યત્વે કરીને જોરસન કાઉન્સિલ બેન્ક બીચીંગ નામનું એક મકાન છે એ બીમ માળ ઉચું છે તેમ જ બોલીઓ નદીની દક્ષિણે એ ઉંચામાં ઉંચું મકાન છે અને બામાંથી પોદી કડાપસા સ્વેત આરસપદાણ અને પત્થરોથી એ મકાન બધાયેલ છે શારીરિક ધધાને લગતી સર્વ સગવડો પણ ધધાને લગતી સર્વ જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં છે

ખાતાવાર માલની અનેક મોગી કાગીઓ રાખવામાં આવી છે અને તે આ તેમ જ નજીકના પ્રદેશની સર્વ જરૂરીયાતો પુરી પાડે છે મોગી ઉત્સાહી જાહેર નામરિક સંસ્થાઓ બરમિગદામ અને તેની આસપાસના પ્રદેશોના સર્વ સાખાઓના વેપાર સ્થાનિક અને એકત કરવાનો હમેશ પ્રયત્ન કરે છે

ખોરાકની તૈયારી અને ખરીદીપર દેખરેખ રાખનાર એક ખાતું રાખ્યતરથી નીમવામાં આવ્યું છે અને તેની આંદિસ બેખર બોડ કોમર્સનાં મકાનમાં છે તેમ જ એ ખાતાંબ મેપારીઓ અને ખેડુતોને માટે એટલી ઉત્તમ સેવા બખાવી છે કે ગયે વર્ષે દરવર્ષ કરનાં પાક બમણા ઉતર્યો હતો સર્વ ગુપ્ત અને દિતવર્ધક તેમ જ મજુર વર્ગની સંસ્થાઓની સ્થાનિક બવરથા બરમિગદામમાં જ થાય છે ધી વગરેન્સ ક્રિસ્ચન એસોસિએશન, ધી વગ વિમેન્સ ક્રિસ્ચન એસોસિએશન, ધી વગ મેન્સ હીલ્થ એસોસિએશન અને ધી બરમિગદામ એધેન્ટીક કનમ એ સર્વ સંસ્થાઓ પ્રજાના શારીરિક અને નૈતિક દિતને સાચવે છે

બરમિગદામની કન્ડી કનખ એ અનમાખાતું બૂપણ છે એ ઉપરાંત અન્ય સામાજિક કનખોમાં ધી રોમક સ્ટ્રીગ્ગ મોટર એન્ડ કન્ડ્રી કનખ નામની સંસ્થા છે જેમાં આખા રાજ્યમાં શ્રેષ્ઠ એવી ઝાન્કની રમતની રચના પુરી પાડવામાં આવી છે તે ઉપરાંત એજનુક કનખ અને ફિનિક્સ કનખ અને બુધસ કનખની મજુરી કરવાથી સામાજિક કનખોની વાદી પૂર્ણ થાય છે

આર સપૂર્ણ નાનકશાળાઓ યોગ્ય સમયે લોમલ અત્તત આર્કાંજુ કરે છે અને દીપકોથી સુશોભિત આધુનિક ગિતિમાન વિગરોવાઓ હજોરોના ચન રજી કરે છે

નગરમાં મોટા ૧૪ ઉઘાનો છે તેમાં એ ખાસ મીશી લોકાને માટે જ છે એ પ્રખને વિનોદ અને ખુ વા હવામાં આનંદ જોગવવાને માટે સાધનરૂપ વર્ષ પડે છે

બરમિગદામની રાજ્યવ્યવસ્થા પચાપતની પદ્ધતિથી ચનાવવામાં આવે છે અને અસન

અમૂક મુખીઓથી ચલાવાની રાજ્યપદ્ધતિ કરતાં અનુલવધી આ નવિન પદ્ધતિ અતિ ઉચ્ચતર નીવડી છે પ્રખ તરફથી મુદાવના પાંચ કમિશનરા મ્યુનિસિપાલિટીના નાયકો તરફ સર્વ કા

લોડે સેન્ટરફિલ્ડનો પુરાગિત ઉપદેશ ૨ ૧-૪-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ

હાર ચલાવે છે. તેમ જ આધુનિક પદ્ધતિથી આગળુ આપવાનું એક સુનિયમિત ખાતું સ્થાપવામાં આવ્યું છે. એ ખાતું અને સાવધ પોલિસ પદ્ધતિથી, માથમીસ્કત અને નાગરિકોનું રક્ષણ થાય છે. યુનાઇટેડ રેરેન્સની સીધી મોટી પોલીસ બનાવનારી કંપનીએ પોલીસ સમયપર આ પ્રદેશમાં એક કરોડ દસ લાખ રોકડા રોક્યા છે તે ઉપરાંત એ પ્લેલાં-એ જ કંપનીએ ચાર કરોડ રોકડા રોક્યા હતા. તે ઉપરાંત એવા કરોડો રોકડા હજી રોકવામાં આવ્યા જ નથી. એ સર્વ કાંઈ માત્ર આકર્ષિક નથી.

જંગલમાં અગત્યતા ધરાવનારા આ નગરના ભવિષ્યપર આ નિબંધમાં વિવેચન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. કારણ કે બરમિગહામ એક સંપૂર્ણ આધુનિક બક્ષણોવાળું નગર છે અને તેના ભવિષ્યવિશે કાંઈપણ શક નથી પરંતુ જો કદાચ કાર્ય અને કારણની સંકલના પ્રમાણે વિચાર કરવામાં આવે અને આધુનિક સ્થિતિને જો કારણ તરીકે ગણવામાં આવે તો એટલા જ અનુસાનપર આવી સકાય કે એનું પરિણામ એટલે ભવિષ્યનું બરમિગહામ જંગલના કાંઈપણ બીલોગિક કેન્દ્રની સરખામણીમાં ઉતરશે નહીં.

સૂકો શો ભૂમિપ્રદેશ વિશાલ !

લેખક-રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલ.એલ. બી.

સૂકો શો ભૂમિપ્રદેશ વિશાલ !

ધેરી ક્ષિતિજગિરિમાલ !

દુકાં વૃક્ષો તાપબળેલાં છતાં એકલવાય,

સ્વામ સિલાઓ છૂટી છૂટી અર્ધસતી દેખાય.

ઉજ્જડ આવાં શીદને કીધા હશે પ્રભુએ વેરાન ?

અન્ન વિના બુખે તરફડતાં ખોતાં પ્રાણી-પ્રાણુ.

ખીચોખીચ જંગલઝડીથી દાખવવા શું વિરોધ

કીધા હશે આં શુષ્ક પ્રદેશો ?-કે એ પ્રભુનાં ક્રોધ ?

અથવાં કાં દિશ કારણકામી રોધે સ્પ્રિરહસ્ય ?

ભકિતભર્યાં હૃદયે ભોગવ તું પ્રભુ નિર્ભા સી દસ્ય.

જાણીધી આમા જતાં,

તા. ૨૬:૨:૧૯૭૮

મરણ.

લેખક — ડૉ. હરિભસાદ વ્રજરાય દેસાઈ, એલ.સી.પી.એસ.

“જે મહત્તા આપણે પ્રાપ્ત કરવાના છીએ, આ જીવનના દુઃખો કંઈ તેની આગળ દિશાળમાં નથી.”

આપની મનુષ્ય જનિતે મારે પ્રાપ્તિ થવાની નહીં આશા રહે છે, જના આપણે આપણી જાનને વિશે બોલીએ તો ઉમ્મર જેમ જેમ વધતી જાય છે તેમ તેમ જીવાનીમાં જે વસ્તુઓ આપણને અત્યંત આનંદ આપતી હતી તે જ વસ્તુઓને મારે આપણને ધીમે ધીમે ઓછી જાણે ઓછી દરકાર રહેતી જાય છે.

વેળાનો જે આપણે સદુપયોગ કર્યો હોય છે, આયુષ્ય રૂપી અમિથી બરાબર તૈયાર થીંધું હોય છે—તો તો બોવા કરતાં મેળવવાનું વિશેષ હોય છે.

કંઈપણમાં, જેમ બાળ ધટતું જાય છે તેમ મહેનત કરવાની જરૂર પણ ઓછી થતી જાય છે. આશાઓ હવે જતી જાય છે અને એને બદલે પાછલાં સ્મરણો મનમાં ઉભરાઈ રહે છે. આમ આશાઓ જવાથી અને સ્મરણો રહેવાથી ગુખ મળે કે નહીં તેનો આધાર આપણે કેવી મીનનું જીવન જીવ્યા તે ઉપર રહે છે.

અમુક માણસો એવા હોય છે કે એ જેમ ઘરડા થતા જાય તેમ એમની કાંમત ઘટતી જાય છે. એક પછી એક ગુખ ઓછુ થતું જાય છે અને જે થોડી વસ્તુઓ એમને આનંદ આપતી હોય છે તે પણ મંદી પડતી જાય છે.

બીજાં કેટલાંક એવા પણ માણસો હોય છે કે જેમના રૂઢ થવા જતા એમની કાંમત મટે છે એમ લોકો ધારતા નથી પણ ઉલટા એ વચારે કીમતી બનતા જાય છે. કાળ એમનું પણ મારું સારું પુરી જાય છે પણ એમની શાન્તિ દિન પ્રતિ દિન વધતી જાય છે.

જીવાનીના આનંદો, નીવડામાં અને વેગમાં ભમે વધારે હોય; પરંતુ સાથે સાથે ચિંતા અને ખેંચેનીથી એ રંગાએસા હોય છે. ધરણ્યનો આનંદ ઈંડો અને સંપૂર્ણતાવાળો હોય છે, અને નિઃસ્વાર્થ જીવન માણ્યું હોય તેમને તો એક જાતની નિરાશ અને શાન્તિ એવી મળતી રહે છે કે એમને જીવનરસી ઈંડાઓ આવતા નથી. જેમણે જીવનનો સદુપયોગ કર્યો હોય છે તેવા લોકો.

“ધરણ્ય કાળે ભોક્તું, નહોતું જોવતું તેમની આવીયુરે—” વચેરે માછીને એ દુઃખી નથી થતાં.

દિવસની જેવી અધ્યાકાશ, તેરી જ જીવનરસી પણ અધ્યાકાશ હોય છે. સધ્યાકાળે વાદળોં ઘસે હોય પણ શિનિજ નવજ હોય તો ગંગરંગથી મોલાતું વાદળ બદુ જ ગળિઆમણું બની ગયું છે.

અનુભવી અને વિદાન ઘરડાં માણસો પોમે ઉલા રહેા અને વાત કરો, એટલે જાણે અધ્યાત્મ સાદમીરીઓનો બંધાર ખુલ્લો.

માણમાણથી તો દોસાઓ પણ એના રમના કુટડાઓ પીના હોય છે-એવા સુખી હોય છે, કે આપરો અમલ જ ગ્રહીએ કે એવું સુખ થતું વખત ના જવાને પાળથી એમના સુખની વાતો કરીએ તેમા પણ આપણને/જાણે રસ પડે

સ્પર્ધાગંગા, એના સ્વર્ગની કલ્પના કે છે કે જ્યાં દેવ પાકે તેમ વખત જતો જાય છે તેમ વસ્તુ નવું જેવી લુવાની પ્રાપ્તતા જાય છે, ત્યાં જે વધારે જોવા તે વધારે જુનાન અહીં પણ સુ કે તાક ભાગ્યશાળી સ્ત્રી પુરુષોને આપણે આના નથી જોયા ? એમના મન બાળક જેવા નિર્દોષ હોય છે અને ઉમ્મરના વધવાથી કે ટેવોના ઘટ થવાથી એમનામાં રહેલી વિધવિધતા ઓગી થતી નથી એમની ખુશીઓ વધતી જ જાય છે

સીમેશ કહે છે કે જ્યારે ઘડપણનો તિયાર કરે છુ સારે એને કુખી સામાટે ગણવામાં આવતું હશે તેના ન્યાર ડા જો માનમ પડે છે ૧ વેપાર રોજગાર બધ થાય ૨ શરીર અસ્થક થાય ૩ ઇન્દ્રિયો નિયંત્ર થાય ૪ મોત પાસે આ સુ હોય એમ લાગે

આ નધા કારણો આપણે એ પછી એક તપામીએ અને જોઈએ કે એમા કઈ દેવત છે ? (૧) વેપાર રોજગારમાંથી કુખ-એ એમ માનવું કે આથીપણને આરામનો અને નિરાતનો હક મળ્યો છે એમા કઈ કુખ નથી

(૨) શરીર અસ્થક થાય તેથી શુર આયવેના શરીર હોય તો શિથિલતા છતાં તન્દુરસ્તી જતી નથી "મૃત્યુ પણ ધીમેથી કુખદાયક રોગોની મદદ જિવાય-સારગીવાજો જેમ સારગીના સૂરો બધ ડગા પોને હાથે, જેમ કોઈના પોતાની હથેલી દયારીને વાજતો જીવકાં બંધ કહે છે તેની રીતે આના શરીર નવન જલે છે અને ગેગની પણ કુખદાયક વેદના આવા શરીરોને થતી નથી "

(૩) ઇન્દ્રિયો શિથિલ થાય-અનોચિકાર હોય નહીં વાહ ! ઘડપણનું આ તો પરમ સુખ મનાવવું જોઈએ.

લુવાનીની આ તો મોહની એમ છે પરિપુઓ-જ દુરમનો ગણાય છે મામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અને અહાર એ આપણને લુવાનીમાં પેરી થયે છે એમને બહુ માર્ગ ન મળે, એવી ઇન્દ્રિયોની દશા હોય તો કે અમલુ છુ કે એમા શુ કુખ છે ?

ઘડપણ જના, શરીર શિથિલ થાય જતાં, અને ઇન્દ્રિયો પણ તેની શક્તિ નાશ પામ્યા છતાં, મહત્વાકાંક્ષાઓ નમગી પડતી નથી ઉગી વધારે શુદ્ધ અને છે દેવાઈરતિથી છુગી, આપણા આત્મો વધારે રસજ ગતે છે અને ઘડપણી એ ઉનટા વધારે સારા થાય છે

" માણસ આ જગતમાં એકનો આવે છે અને એકવો જાય છે સારા જોગ કર્મનું ફળ પણ એને એકનાને જ લોભરાતું છે એ મરે છે ત્યારે એવું શરીર આ પૃથ્વીપર પડી અથેના ઝાડની મ કક પડે છે પણ એ ધર્મ એના આત્માની સાથે સાથે જાય છે તેથી સંપૂર્ણતે મેલે જેથી કરીને જે મૃત્યુના અગરમય મર્ગે મરે મહત્તે જવાનું છે અને જે પસાર કરવો થતો અગર છે તે માગ ગેક ઉત્તમ સાથી મળે - મનુ

તીનિદ્યમુ ૬ ૨-૮-૦ એન એમ પિપ્પી એન્ડ કંપની મુદ્રા

આમ છતાં જલ્પી જોઇને લોકો પરિણામે કુઃખી થવાય એવા, માર્ગ થું કામ લેતા હશે? વંચી પોતાનો જરા પણ સ્વાર્થ ના સચવાનો હોય છતાં બીજાને કુઃખી કરતાં હશે? ભનુંદરિ કહે છે કે-એવાનો તો વર્ગ પણ પાડી શકાય એમ નથી. પરમાર્થી માણસની સમજણ પડે છે. સ્વાર્થી પણ સમજ્યા, પણ આમને તો નામ શુ આપીએ?

રહેશે કહે છે કે માણસ એટલે મિત્ર પ્રાણી તથા શુભોત્તુ બનેલું. જાણે એક રથ ને બે પાંખોવાળા ઘોડા હોય, એક ઘોડો આનંદાન છે. કુલીન છે, બીજો ઘોડો હલકો છે અને હીલુ કુળનો છે. આ ઘોડાઓને હાંકવા એ કંઈ મહેલું કામ નથી. સાગે ઘોડો રથને ઉંચો રાખે છે; ખરાબ ઘોડો રથને જમીનપર નાખવાનું કરે છે. વખત જતો જાય છે તેમ સારથી ને કાલો અને દદ હોય છે. તો આપણા સ્વભાવમાં રહેલો દેવભાગ આપણને ઉંચે અને ઉંચે રાખી શકે છે.

શેની કહે છે કે માણસ એ જાણે પીણા. અંતર અને બાહ્ય આન્તોજનો એનાપર અસર કરવાતા. એ અમરમાથી મુમધુર રાગ કાઢવો એ કામ પીણાનું છે.

(૪) સીમેરેએ મોત પામે વ્યાધિ હોય એમ સાગે, એ ધડપણનું ચોરું કુખ કહ્યું. ઘણાં માણસને તો જાણે દરેજા મોતની બીક લાગ્યા જ કરે છે અને એમનું બધું જીવન આઈ થઈ રહે છે. પરંતુ કોઈકીજ જીવનને વિશે ખરું કહે છે કે માણસની પાસે તથા ભંડાર છે, પ્રેમ, જ્ઞાન અને શાન્ત વિચારો; તથા મિત્રો છે એ પોતે, અને બનાવનાર પ્રભુ અને શ્રુત્ય.

સેનેકાએ કહ્યું છે કે મૃત્યુથી સર્વે કાષ્ટનો અંત આવે છે જલ્દી લોકોને એ વિપત્તિમાથી છોડાવે છે. ઘણા લોક એની ઈચ્છા કરે છે. જેનું જીવન ભારત્રય થઈ રહ્યું હોય એવાં ઘણાં માણસો “હવે મોત મને લઈ જાય તો સાફ એમ મોન્યા કરે છે-ઘણાં માણસનું ક્ષેત્રમય જીવન મોત આવવાથી કુખમાંથી છુટે છે અને કાષ્ટક માણસોને મૃત્યુથી અનન્ત શાન્તિ પબ્દ મળે છે.

મહાન કવિ શેક્સપીયરે બધુ છે કે “આ હકન એની ખરાબા મીઠી નિદ્રા લે છે. સંસાર-રૂપી તાવથી એ મુક્ત થયો છે એના ધંરીઓએ, એનું બધું એટલું ખરાબ કર્યું હવે ખંજર, વિપ, દ્રેપ, કથાથી, એને ઇજા થવાની નથી.”

મોત એ શુ છે, એની પાઠ શુ યિધિ થતી હશે, એની કાષ્ટને ખજર નથી. એ દેગમાં મએલા રઈ ભાષા બાજ્યા નથી. પરંતુ કવિઓ, ધર્મશાસ્ત્રીઓ તથા તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ મૃત્યુ વિશે જે ઉદ્દેશ દર્શાવે છે તે જ્ઞાનપૂર્વક મમજવાથી મૃત્યુનું જલ્દી કુખ દૂર થઈ જાય છે. ધાર્મિક જીવનનાર સૌ કે પુરૂષ પરમ સંતોષમાં રહી મૃતની કેવી રિધિ બોગવે છે તે વિશે નીચેનું કાવ્ય જુવો—

“પાપ તથા કુઃખ છુટીયાં, નિમિત્ત ગયાં સો દર
દરિ મુખ સ-મુખ સર્વ, મોત અખંડિત છે.
બંધન બાધા નવ નડે સદૃતિ ભડિત કરત;
જતી રહી લીતિ મૃત્યુની, સંગત શાન્તિ અનન્ત.”

કમલકુમાર, ર. ૮-૮-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબ.

ધણી વાર મોત કોઈ પણ જાનના દુઃખ વગર અને શાન્તિથી આવે છે ખીડ નામનો એક સાધુ બહોળાની સુનાર્તાનું ઈચ્છેલા બાધાનર કરતો હતો એના મગજના દિવસની સવારે એના મેકેટરીએ એની નમણાઈ જોઈને કહ્યું કે “ સાહેબ ! હવે રૂત એક પ્રકરણ બાકી રહ્યું છે પણ ત્હમને જોવાતા પણ હવે ત્રમ પડે છે એટલે એ રહેના દો ” ખીડે કહ્યું “ ઠંઠ નહીં ! તુ વ્રતમ હાથમા લે, ને જેમ જાને એમ ઝડપથી લખ ” અને એમ મીઠીને એણે બખાનવા માણુ બખી રહ્યો એટલે મેકેટરીએ કહ્યું “ ખાસ ” ખીડે જવાબ આપ્યો, “ તુ સાચુ જહે છે ” “ ખનામ ” એ પછી એણે મદીરની પામે પોતાનો ખાટનો લેવાનો અને “ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશ્વરનો જ્યા ” એમ મોલીને એણે પોતાનો દેહ છોડ્યો.

ગીડી પણ કોઇ પ્રકારના દેખિતા દુઃખ વગર જ મરણ પામ્યો હતો. બખરા બેસતો હતો અને વસન-રૂપ બેગી તેથી આનન્દ પ્રદર્શિત કરતા કરતા એણે ડાક નાખી દીધી હતી.

મોઝાર્ટ નામનો કવિ એક ગીત લખી રહ્યો હતો પણ સુધારવાનું બાખી હતું એ બખેલુ ગીત એના ખીજાનાખ જ પડ્યું હતું અને કઈ વધારે મધુર મનાવવાનો એ પ્રયત્ન કરતો હતો એટલામા જ એણે પોતાની પત્નીના બોગામા માયુ નાખી દીધું અને પ્રાણસાગ કર્યો.

એટલેતો દેહપાત પણ નખના લખતા જ થયો હતો.

દયુકન પોતાનું એવું એક રણગીત ગાઇ સભાગાનનાં સભાગાનતા મરી ગયો બલેઈકે ગાતાં ગાતાં મરી ગયો અને વાગનર ઉત્તમા પોતાની સ્ત્રીના ખલા ઉપર માયું નાખીને સુતો હતો ત્યાં જ મરી ગયો હતો કોઇ કોઈ માણસો રાને સુતા હોય છે અને મવારે પથારીમાં મગવા જ પડેના હોય છે ધણા હોશિયાળ દાકતરો જહે છે કે, ધણાં માણસો મરતી વખતે ખીનકુચ દિવગીરી કે શકિતના ઈષ્ટ પણ ચિન્હ બતાવતા નથી અને તેથી અમ્હને આશ્ચર્ય સુદાં થયું છે, અને નકાઇમા ધણા માણસો મરે છે તે બહુ જ જુજ દુઃખ પામે છે એ તો સુપ્રસિદ્ધ છે.

પરન્તુ આ બધી વાતો એદિ-મૃત્યુની બાબત થઈ હવે પગેનાના સંપ્રધમા થોડો વિચાર કરીએ કેનાક નિદાનો એમ માને છે કે આત્માનો નાસ નથી પરન્તુ આપણું જીવન આપણા બાળકમા દાખન થઈ ગયું છે અને એમ જીવાતમા સતત જ પા કરે એમ બને છે. મરણ પછી જીવાતમા ચિરજીવી હો કે ન હો, પણ જીવાતમા એ ઈન્જા હોય છે કે નહારો વશ આગળ વધે અને તેથી બાગકોની ઉત્પત્તિને માટે એ પ્રયત્ન કરે છે “ આત્મા વૈ પુત્ર નમાસિ ” આપણી પ્રતિમારૂપી પુત્ર છે, એ વિશ્વાસથી એ સુખી થાય છે, મનુષ્યનું જીવન એમનાં સનાનોમા દરી રૂપ લે છે સૈંટ પ્રોને કહ્યું છે કે ધર્મના બોણ સાધના દાણાથી જ આનતા વર્ના ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે જીવાતમા સતત જીવા કરે છે. અને જીવન એટલે જ લીના-આનન્દ, અને સુખનું અસ્તિત્વ જોવા જગતમા કાયમ રહેલું હોય તો પછી આપણે જાગ એમા કેટલું સુખ આપ્યું અને કેટલું ના આપ્યું, એ વિશે વિચાર કરવાની જરૂર નથી આત્મા નિત્ય છે પણ એને પૂર્વ જન્મનું ઈષ્ટ પણ નરખ રહેલું નથી પણ

એ વિશે પણ નકલિનક કરવાથી કંઈ ફળ નથી. સમસ્ત નથી. રહેતું પણ સરકાર રહી
સકે. આપણા જ જીવનમાં ધણાં વર્ગો ઉપર બનેલા બનાવેલી ઝીણી ઝીણી વિગતો ઈર્ષ આપ-
ણને થાક નથી રહેલી છતાં એ બનાવેથી આપણા મનપર જે સારા ખોટા સરકારો પડી
ગયા તે તો અનુભવરૂપે રહે છે. એટલે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા છે, કે આત્મા દેહ તથા
પછી પણ રહે છે અને જેમ નિદ્રામાંથી આપણે જાગીએ છીએ તે જાગ્રમાણે મૃત્યુગ્રી નિદ્રામાંથી
પણ આપણો આત્મા પાછો જાગૃત રહેવાનો. જેમ જીવ સજ્જ મર્યાદા લગાડી આપણે
બંધવી નવાં લુગડાં પહેરીએ છીએ તેમ આત્મા એક શરીર બંધવી બીજું શરીર ધારણ કરે
છે. દેહ મરે છે પણ આત્મા અમર છે. મિલ્ટને લખ્યું છે કે “કરોડો આત્માઓ વાયુરૂપથી
આપણે જામતા હોઈએ કે ઉડતા હોઈએ, તે વખતે પૃથ્વીપર અને આકાશમાં સચાર કરે છે.”
જેમ દિવસે આપણે તારા તરફ જોઈએ તો પણ તારા દેખાતા નથી તેમ પૃથ્વીપર અને અંત-
રીક્ષમાં આ આત્માઓ દેહ ધણા પછી રહેતા હોય. માત્ર તે આપણાથી જોવાઈ નહી.

તાત્પર્ય એ છે કે જ્યે કે આત્માની સ્થિતિના વિષયમાં હજી સુધી આપણને કંઈ પ્રસંગ
જ્ઞાન થયું નથી, છતાં મૃત્યુથી દુર્ગતિ જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ માનવાનું કારણ નથી. ઉત્તર વર્ષ
છતાં શારીરિક નિર્લેખતા ના થાય અને ત-દુરસ્તી સમયામ, એવી ધ્રુવ કરવી એ યોગ્ય છે, પરંતુ
એથી દેહની અમરતા કોઈ મેળવી શકે એમ આશા રાખવી વ્યર્થ છે, દેહ અમર નથી પણ
આત્મા તો અમર છે જ, એમ ધર્મશાસ્ત્રો, કવિઓ અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આપણને કહે છે.
વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, તર્કશક્તિથી અને પ્રયત્ન પ્રમાણથી વસ્તુ માત્રની શોધખોળ કરે છે. તેમણે
આત્મા, પરમાત્મા, કર્મ, પુરુષ-અ તથા અમરત્વને વિશે પુષ્ટજ સંકલ્પો કરી છે. અને
અદ્વાયી મનાતી આવેલી ધણી વસ્તુઓને અસ્તવ્યસ્ત કરી. નાંખી છે. પરંતુ તેમાંયે મો.
સિલ્વેનસ મોરપ્સન “વિજ્ઞાન અને ધર્મ” એ નામના પુસ્તકમાં લખે કે “આ જીવન અને
મરણ પછીનું જીવન સર્ગમ છે. અને તેથી જે માણસે, આ જીવનમાં જ્ઞાનન્દ અને શાંતિ
અનુભવ્યા હશે તેને મરણ પછી પણ સ્વર્ગીય જ્ઞાનન્દ અને શાંતિ મળશે. પણ જેણે આ
જીવનમાં જ્ઞાનન્દ અને શાંતિનો અનુભવ જ નહીં કર્યો હોય તેને મરણ પછી એ સુખનો
અનુભવ નહીં થાય. જે માણસોએ આ જીવનમાં નિર્લેખતા લોક અને તૃણાઓથી પોતાના
આત્માને વિરતારી મૂક્યો છે તેમની જીવતાં જ અધોગતિ થાય, રહેવાની. આપણી આસપાસ
અધે જ જો સજ્જભરતીની પાછળ અનંતતાની આપણને ખાત્રી થતી હોય તો આપણે જાણી
સાધારું કે આપણું મનુષ્યજીવન નિર્લેખ ના જ હોય. મનુષ્યને દુઃખદાયક અને ભયંકર કાગ-
રવરૂપે આપણે નહીં જોઈએ, પણ અજ્ઞાન પછી આપણને એમ જ લાગશે કે મૃત્યુથી તો
આપણે વિશાળ જીવનમાં અવેશ કરીએ છીએ.”

આમ છે તો તો યોગ્ય સમયે મૃત્યુ આવે તે સાફ છે. કુદરતમાં વસ્તુ માત્રની હદ
જોવામાં આવે છે તો આ જીવનની પણ હદ હોતી જોઈએ. નાટકની જેમ પૂર્ણાવધિ થાય
છે તેમ ધણી પછી મૃત્યુ આવે એ આપણા જીવનની પૂર્ણાવધિ છે. એક વખત તો

એવો આવવો જ નોંધએ કે જ્યારે આપણે કહેવું નોંધએ કે હવે બસ આ જીવનનો યાક હવે ઉતર્યા દો. હવે જીવીને હું તૃપ્ત થયો છું. આ દર્શનિન્દુથી વિચાર કરતાં આપણને લાગે જ કે આપણે મરણ પાછળ રહી નહીં જઈએ. એ તો જીવનથી તાપ રાખી ગયો. દુઃખ દુઃખ ગયું લય શાંત થયો. ધણા દિવસની પવિત્ર આરા પરિપૂર્ણ થઈ. આ મૃત્યુ કરતાં તો શાંત સમુદ્ર ઉપર ચંદ્રનો પ્રકાશ પડે છે તે પણ સાદગ્યમાં ઉતરતો છે. તો શા માટે રોવું ? ”

મરણને માટે રોશો નહીં, શોક કરશો નહીં જો ત્યાં ચર્મચક્ર જેનાં સદાકાળને માટે બંધ થયાં છે તેને આંતરિક પ્રકાશ કેવો તેજસ્વી જોવાનો મળ્યો છે એટલું હવે સમજે તો તો પછી હમારા આંસુ બધ થઈ જ નય. આ મગ્નારતું હૃદય ટાહ પડી ગયેલું અને યતી ગયેલું લાગે છે, પણ એ જ હૃદયમાં કેવો પવિત્ર પ્રેમ ભરત્યક થઈ ગયો હશે તે કોણ જાણે ? ”

ધણાએ થાકેલા જીવો કવિના નીચેના વિચારોથી દિલાગો મેળવતા હશે. કે “ હવે થોડાંક વધારે વર્ષો ગળી જશે, થોડાંક જ ઋતુઓ આવશે ને જશે અને પછી સમાધિ લઇને મૃતેશ્વર મદારા બંધુઓને હું મળીશ. ”

હવે થોડાંક જ ધમાચકડી બાકી છે. હવે વિયોગ પણ માંડ નથી થવાના. હવે મહેનત પણ થોડી રહી છે. રડવાનું પણ આટું બાકી નથી. અનંત ધામમાં હવે મળીશું, એટલે પછી કદી રડવાનું મહેશે નહીં ”

શેલી કહે છે કે “ ઓ જ્ઞાન્તિ ! જ્ઞાન્તિ ! એ મરી નથી ગયો. એ ઉઘતો નથી. એ તો જીવનથી સ્વપ્નમાંથી હમણા જ જાગ્યો ઉઠતા આપણે આ માયાની જાળમાં લપટાયા છીએ. અને લાભ વગરની આ ધમાચકડીનાં મૃગજાળ જેવાં નાટક જેવાં કરીએ છીએ. આપણે હજી રાત છે અને એ તો રાતનું અંધાર વટાવી ગયો. આ મસારની છર્પા અને નિંદા અને તિરસ્કાર અને દુઃખથી એ પર થઈ ગયો. આ બેચેની જેને બોલો “ સુખ ” “ સુખ ” એમ માન્યાં કરે છે, એ મિથ્યા તૃષ્ણા હવે એને વળગી પણ નહિ શકે ! અને એને રીનાવી શકશે પણ નહીં આ દુનિયાનો ચેપ જો એને ધીમે ધીમે રંગી નાખતો હોતો તેમાંથી હવે એ છૂટ્યો. “ કાષ્ઠ નિમકહરામ નિકલ્યુ કે કાષ્ઠનું માથું ફરી મથું ” વગેરે મિથ્યા ચિંતાઓના ભારમાંથી એ હવે મુક્ત થયો. ” મૃત્યુથી આત્મા દેહના ભારથી છૂટો થાય છે અને આ સંસારમાં કરેલાં સારાં ખોટાં કર્મનું ફળ ભોગવવા એ પરલોકમાં ગતિ કરે છે. ખરૂં જોવો તો આ મોત જ નથી. મોત જેવું આ જો દેખાય છે તે તો સ્થિતિમાં થતા ફેરફારમાં છે આ ક્ષણભંજર દેહવાળો સંસાર તે તો સ્વર્ગનું પર છે. અહીંથી સ્વર્ગીય સુખ ભોગવવા માટે આપણે સ્વર્ગમાં જવાનું છે. મોત એ સ્વર્ગમાં જવાનો દરવાજો છે એ-લોંગરેલો કહે છે. આપણે સરીર ધારણ કરેલાં છે. જાતે આત્મા જ છીએ. માટે એ આત્મા શું છે અને દેહ શું છે એનું બરાબર જ્ઞાન મેળવીશું તો સ્થિર ચિત્તાવાળો થઈ, શાન્તિથી નિર્લંચપણે મૃત્યુની દાર આંખે જોઈ સપ્તીશું. ”

સોદેડીમે મૃત્યુ વખતે છેલ્લું લાપણુ કર્યું હતું તે જાણવા લાયક છે. “મૃત્યુથી કાયદો છે કે નહીં તે હવે આપણે જોઈશું. આશા તો એમ જ રહે છે કે મૃત્યુથી કંઈ જ હાનિ નથી. એમ ધારો કે મરણ પછી કંઈ જ ના રહેતું હોય, અથવા, બીજો મત, છે એમ માનો કે પુનર્જન્મ છે; તો, એ બન્ને બાબતો વિષે આપણે વિચાર કરીશું. મોત સ્વપ્નાંથી પણ ખગડે નહીં એવી માફ નિદ્રા હોય તો એ નો અવર્ણનીય વાક્ય છે. સાધારણ માણસને નહીં પણ મોટા રાજાને પૂછ્યો તો એ પણ કહેશે કે મિટ્ટી ઉપ તો સ્વપ્નાં વગરની અને માફ હોય છે તે જ. એટલે જાણે અનન્તતા હવે મૃત્યુ એ આ દેશમાંથી બીજા દેશની મુસાફરી જેવું હોય તો પણ સાફ છે. વળી લોકો એમ પણ કહે છે કે બધાં મરી ગયેલાં એ સ્થળે આપણને પાછાં મળવાનાં. તો અરે મિત્રા, અને ન્યાયાધિશો! એથી બીજું રજિષ્ટ્રામણું શું? આ કુનિયાના ન્યાયાધિશો કંરનાં પરલોકના ન્યાયાધિશો આરિચમાં વધારે ચડીયાતા હોય તો તો એ સ્થળની યાત્રા કરવા ચોખ્ખુ મણાવવી જ જોઈએ.”

“આરશીયસ જેવા શુદ્ધ ગાયક અને હુઝાર જેવા મહાન કવિ જે દેશમાં ગયા છે તેમને મળવાનો અને એમની સાથે વાત કરવાનો ત્યાં લાજ મળે લાં જવા માટે હું એક વાર નહીં, પણ વારંવાર મંરવા તૈયાર છું. મહારી માફક અન્યાયથી જેમને મારી નાંખવામાં આવ્યાં છે એવા ઘણા પીર પુરો મૃતે લાં જરૂર મળશે. અને એમનાં દુઃખ અને મહારા દુઃખની વાતો કરવામાં અને એક બીજાની રિયતિની સરખામણી કરતાં પણ મૃતે ઘણો આનન્દ મળશે. એ સૌથી પણ મૃતે એવી બીજા એક વસ્તુ મૃતે લાં જરૂર મળશે, એમ હું માનું છું. સત્ય અને અસત્યના જ્ઞાનની શોધ હું ત્યાં થાતુ રાખી રહીશ. અને ખરા જાની કોણ છે અને રોંગી કોણ છે તે હું શોધી કાઢીશ. અરે ન્યાયાધિશો! દ્રોજનની ચઢાઈ લઈ જનારા પીર નાયકનાં દર્શન ત્યાં થશે! ધણા જાની પુરો, સદાચારી બીઓ અને બીજા ઘણાં મંત મંડળી મૃતે પરલોકમાં મળવાનાં! એ આનન્દ એર જ થશે. એમની સાથે વાતચિત કરવામાં અને પ્રમ્તો પૂછવામાં કોઈ માણસને મારી નાંખવાની સજા નથી કરતું. ત્યાં સ્પદીનાં કરનાં મુખ પણ વધારે છે અને મરવાનું તો છે જ નહીં. અમરતા છે. તેથી ન્યાયાધિશ સાહેબો! મોત માટે આપ પણ ગભરાવ નહીં. સારા માણસને જીવનમાં કે મરણમાં કંઈ દુઃખ હોય જ નહીં. એ, કે એનાં મંજ-ધીઓને પ્રભુ છોડી દે જ નહીં. પ્રભુની જ મરણથી મહારી આ ગતિ થતી હશે. આ કંઈ અકસ્માતથી નથી બનતું. દુઃસ્વપ્ન-જેઠ સડું છું કે દુઃ અહીંથી છુટીને પરલોકમાં જોડું, એ જ મહારે માટે સાફ છે. ગુરૂ મહારાજે પણ આપનો પદા બસે લીધો. મૃતે કોઈના ઉપર રોષ નથી. મહારા નિન્દકો અથવા મહારા ઉપર આરોપ મૂકનારા મૃતે કંઈ જ નુકસાન કરી શક્યા નથી. નમ્રપણે હું એમને રહેજાઉંપકો આપવા માગું છું પણ વિશેષ કંઈ કરવા માગતો નથી. હવે આપણે છુટા પડવાનો વખત આવ્યો છે. હું મરવા જાઉં છું અને ત્હમે જીવવા, જાવજો. મહારો માર્ગ સારો છે કે આપનો બધાનો, તે તો પ્રભુ જાણે છે!”

રોલોમન મરણ અને પટલોક વિષે કહે છે કે, સદાચારી મનુષ્યોના આત્મા પ્રભુને યોગે રહે છે એમને કોઈ વાતનું દુઃખ થતું નથી.

અસાની મનુષ્યોને મન તોત એ જાણે મહોટી આશા જેવું, અથવા મગ્નુધી થયેલ વિયોગ એ તો સર્વ પ્રકારનો નાશ હોય એવું. પણ એમ છે જ નહીં. મરણ પછી શાન્તિ મળે છે. માણસના મનથી મોત એ જાણે મહોટી સજ્જ હશે, પણ મરણ પછી તો અમરત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રભુ સ્વેચ્છ સજ્જ કરીને એમને પોતાના ધામના અધિકારી બનાવે છે. મરણ વખતે જે અંતઃકરણ શાન્ત હોય તો મનમાં કોઈ પ્રકારનો કલેશ કરવા જેવું નથી. લવિષ્ય અંધકારમય છે ખરું પણ આશા અમર છે. "સંસારની ધમાયકડી પછી શાન્તિ મળતી હોય અને જ્યાં દુષ્ટ લોકો આપણને હેરાનગતિ ના પહોંચાડી શકે અને જ્યાં થકેલાને આશા મળે તો ત્યાં ધમ્માં માણસો મોતને જરૂર કહે કે "નમે લહે પધાર્યા", પામે ભયંકર ના લાગે કલ્યાણમય દેખાય ભોધને ધણાં માણસો મોતને કહી શકે કે,

"અરે! મોત ક્યાં છે ત્હારો કંબ ? અરે રમશાનુ ક્યાં મયો ત્હારો જયનાદ ?"

નમ્ર ભાવે અને શ્રદ્ધાથી કલ્યાણમય અને સર્વશક્તિમાન પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને આપણે નાંદી ભૂમિમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ. જરૂર આશા રાખવા જેવું છે કે આ જગતના સુખ અને આનન્દ કરનાર જે આનન્દ અને શાન્તિ અનન્ત ધામમાં મળશે તે બહુ જ ઉચ્ચ પ્રકારનાં હોવાં જોઈએ.

કવિનર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે મૃત્યુ સંબંધે કેટલાંક કાવ્યો લખ્યાં છે, તેમાંનું એક અંગ્રજીમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

"મરણ જે દિન દિનેર શેયે આશ્વે તો માર દુયારે
સે દિન તુમિ કિ ધન દિવે ઉદારે ?

ભારો આમાર પરાણ ખાની, સન્મુખે તાર દિવ આનિ,
શન્ય વિદાય કરદનાર્ત ઉદારે—

મરણ જે દિન આશ્વે આમાર દુયારે !

કન ચરત વચન્ત-રાત, કેત સંખ્યા, કેત પ્રભાત
જીવન પ્રાત્રે કેત જે રસ વરષે;

કનક ફલે કતલ પુલ, હ્રદય આમાર ભારિ તુલે

દુઃખ શુખેર આલો છાયાર પરશે !

નાં કિમ્ મોર સંચિત ધન, એત દિનેરે સખ આયો જન

ચરમ દિને સાળિયે દિવ ઉદારે

મરણ જે દિન આશ્વે આમાર દુયારે—

"તમારો દિવસો—જીંદગી—ની આખરે જે દેહાંતે તમારે આરણ્યે મૃત્યુ આવીને ઉભું રહેશે. દેહાંતે ત્હમે તેને શું (ધન) આપશો ? મારો આખો-જીવો-પ્રાણ ત્હેના આંગળ ધરીશ—જે"

સંસારદર્પણ (નાટક) ર. ૨-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી, એન્ડ કંપની, મુંબાઇ.

દહાડે મૃત્યુ મારે શારણે આવશે તે દહાડે હેને ખાડી હાથે નહીં કાઢું. વચન તથા સરદની શત્રિઓ, સંખ્યા, પ્રભાત વગેરે સમયે ભોગવેલાં મુખ્ય જીવનશી પાત્રમાં જે જે રસ વરમે છે તે; કેટલાં ફળ, કેટલા ફલ, તેમ દુઃખ મુખના તેડકા જીવજનો અનુભવ લીધેલું માફ ઉમું આવેલું હૃદય, મહારું સંગી રાખેલું જે કંઈ ધન છે તે, આટલા વિષયમાં મેળવેલું સર્વસ્વ, હેને દિવમે જ્યારે મરણ મહારે ખારણે આવશે ત્યારે હેની સમક્ષ ધરી દઈશ.” વળી બીજા એક કાવ્યમાં “મરણ, આમાર મરણ, તુમી કહો આમારે કયા” તેમાં કવિ કહે છે કે,

“અરે, મારી જીવનની આખરની પરિપૂર્ણતાએ મરણ ! મહારા મરણ કેવું મને એક પાત્ર કહે જ્યારે જીવનમાં સકામણ્યા પડે ત્યારે કષ્ટાધાનાએ તમે આવો, જ્યારે જીવનનું સધળું માધુર્ય લોપાધ જાય-ગટે નહીં-ત્યારે તમે ગીનસુધારસરપે આવો.” જે સીમા વાળું છે, તેમાં મોત અસીમ-ગીમા પ્રગરતો વુ છે, (માટે) તારો સૂર લવજરવા માઠ. અમારીવચ્ચે તારો પ્રકાશ ઘણો મધુર લાગે છે.”

કોટાપનિપત્તમાં યમ અને નયિકેતાનો સવાદ છે. નયિકેતા પ્રુદ મૃત્યુને-યમને પૂછે છે કે મૃત્યુનો વિષય હું જાણુવા છઠ્ઠું છું મોત એ શું છે તે મૂલ્યે કહેલ. જે પરલોક વિષયમાં અનેક સંદેહ છે, તે મહાન પરલોકમાં જે કંઈ તત્વ છે અને જે જ્ઞાન મેળવવાથી પરલોક સ્વપ્ન પ્રકાશિત થવાની સંભાવના છે તેનાથી બીજું વરદાન મહારે જ્ઞેયનું નથી. યમ જવાન આપે છે કે શ્રેય (મંગળ) તથા પ્રેય (સુખદાયક) એક બીજાથી ભિન્ન છે. જે આ બે જુદાં જુદાં રૂપથી પ્રગળે બાધી રાખે છે, જે આ બેમાંથી, શ્રેયને મરણ કરે છે તે પરમાર્થથી દૂર થાય છે. શ્રેય અને પ્રેય મનુષ્યનો અભ્યસ કરે છે જ્ઞાતી માણસ બેમાંથી વિચાર કરીને શું લેવું તે નક્કી કરે છે. જ્ઞાતી માણસ શ્રેયના કરતા શ્રેયને (ઉત્તમ ગણીને) મરણ કરે છે. અને અસ્વ જુદાના માણસો નહીં લેવા યોગ્ય લઇને અને લેવા યોગ્ય નહીં લઇને. એટલે યોગ્યેમનો વિચાર કર્યા વગર પ્રેયને વગરે છે

“હે નયિકેતા! તમે સુન્દર તથા બધી કામ્ય વસ્તુઓનું અનિલપલ્લું તથા અસારપલ્લું વગેરેના કોપનો વિચાર કરીને તે સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે અને આ પૈસાનો માર્ગ; બેથી ધણાક માણસો મમ થાય છે તે પકડ્યો નથી. અવિદ્યા (જે પ્રેમ તરફ લઈ જાય છે તે) અને વિદ્યા (જે શ્રેય સાધાવે છે તે) બે પ્રખ્યાત છે, હું નયિકેતાને વિદ્યાનો પ્રાર્થી સમજું છું. હું અવિદ્યાનો અરજદાર નથી. કારણ કે હેને ધણી કામ્ય વસ્તુઓ પણ શ્રેય માર્ગથી દૂર કરી શકતી નથી. વિચાર વિનવો અને ધનમાદથી ઘેરાયેલો, તથા જે અવિવેકી છે. એવાનો આગળ પરલોકમાં ઉપયોગી એવું આ જ્ઞાન પ્રકાશિત થતું નથી. એવાને મન તો કેવળ આ લોક જ છે. પરલોક નથી. આણું સંમજીને તે વારંવાર મહારે (મૃત્યુને) તાબે થાય છે. XXX”

* આ કાવ્યો તથા વાચાન્તરો ૨૧ દૃષ્ટાન્ત મરણના લેખમાંથી વસન્ત ૧૯૧૨ ના આવાકના અંકમાંથી લીધા છે.

“હમે જે આત્માના મેળવ્યું છે તે તરફથી મળતું નથી. હે પ્રિયતમ! X X હમે અચિત્તે વિચર સકલપના માણસ છો! X X જનના આત્માનો જન્મ નથી મૃત્યુ નથી, X X એ અજ, નિત્ય, શાશ્વત, અને પુગતન છે શરીરનો નાશ થનાથી પણ નાશ પામતો નથી સદ્મયી સદ્મ, તથા મહત્ત્વી મહાન આત્મા પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહે છે મન આદિ ઇન્દ્રિયોની પ્રસન્નાવસ્થા થવાથી આત્માનો મહિમા જેવાય છે? અનિત્ય શરીરમાં મીને (વસ્તુ) અશરિરી, મહત્ અને સર્વવ્યાપી આત્માને જાણીને જાની માણસ શોક કરતો નથી. આ આત્માને વેદાધ્યયન અથવા મેધા (ગ્રંથોના અર્થ ધારણ કરવાની શક્તિ) થી અથવા બહુ શાસ્ત્રજ્ઞાનથી મેળવતો નથી એ (અચાત પરમાત્મા) આત્મદર્શનાર્થ પસંદ કરે છે એનાથી એ મેળવાય છે તેની આગળ તે પોતાનું શરીર પ્રકાશ કરે છે દુશ્ચરિત્રમાં તત્પર, અશાન્ત અસમાહિત અથવા અશાન્ત માણસ જાનથી પણ એને (આત્માને) મેળવતો નથી. આત્માને રથી, શરીરને રથ, બુદ્ધિને સારથી અને મનને લગામ નરફે જાણો X X”

જે વિવેચી છે, સમાહિત મનનો તથા શુદ્ધ છે કેવળ તે તે પાત્રે મેળવે છે—જેથી ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી નિગાળ જેનો સારથી છે અને મન જે વશ ગમનારાળો છે તે સસારથી પર એવું નિષ્પાતુ (એટલે મર્ત્યવ્યાપી પરમહાત્મા) પગ પદ મેળવે છે

આ આત્મા મર્ત્ય જૂતમાં છુપો છે, જોઇ શકતો નથી. પરંતુ મુક્તમર્શીઓ તેને તીક્ષ્ણ તથા મુક્ત બુદ્ધિથી જુવે છે X X તેને જાણીને સાધક મત્યુમુખથી છુટે X X આ શરીર-માનો દરમ્યાન આત્મા દેહથી નિમુક્ત થવાથી એમાં (દેહમાં) બીજી શુ બાધી રહે છે? એ જ તે—આત્મા—હે છે X X એનું રૂપ દર્શનનો નિયમ થતો નથી. કોઈ તેને આપથી જોઇ શકતો નથી હૃદયમાં બ્યારે સથવતો નાન થાય છે ત્યારે તે પ્રમગિત થાય છે—જેઓ તેને જાણે છે તે અમર થાય છે એવું—”

પછી નચિકેતા મુનુએ કહેલી આ અને મીછા દેવે વિદ્યા મેળવીને બ્રહ્મ પ્રાપ્ત કરીને રમેયુ છું નિનાનો તથા અમર થયો બીજા જે માણસ આની આત્મવિદ્યા મેળવશે તે પણ અમર થશે.

છેવટમાં “ રમરણસહિતા ” માથી શુન્દરાનના પૂજ્ય કવિ નરસિંહરાવ ભોગાનાથનું નીચેનું સુંદર કાવ્ય ગાઇ આપણે મૃત્યુની બહીક સદાને માટે છોડી દઇશું. કાવ્યદષ્ટિથી મૃત્યુ મંગલમય લાગે છે તે આપણે જાણીએ, તત્ત્વદષ્ટિથી અમરના મેળવવા શકાય છે તે પણ જાણીએ. છેવટે ખાત્રી થાય છે, કે મૃત્યુ એટલે નાશ—એવું તો કદા છે જ નહીં—મૃત્યુ હવે આપણી સામાન્ય બુદ્ધિને જેકુ લાગણુ હવે તેવું છે જ નહીં એક અર્થમાં મૃત્યુ જ જ્ઞાનદષ્ટિ થવા પછી મરી જાય છે. એટલે હવે નીતાન થઈ

“ હડી ગયો બ્રમ, લાર ગયો મમ,

મન નિર્મળુ થયુ રે લોન

તિમિરે જગમ્યુ તિમિર જતા લાણુ

મૃત્યુ મરી મયુ રે લોન—

(૧)

ચોગમનાંખી નગર નિહાળું છું—

મૃત્યુ ક્યહાં રહ્યું રે લોલ ?

મોખા દેહધરતું એહ જ

મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ— (૨)

દીકું જીવન નતવ સનાતન,

સત્યપ્રકાશિયું રે લોલ;

અમરપણું પ્રગટયુ પછી નતજાળ

મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ— (૩)

જીવનપર જીવન બે એક

અખન્ડ પ્રવાહ છે રે લોલ,

ફાળ જાહજતું જીવન તે પર—

જીવનમાં વમે રે લોલ. (૪)

જીવન જ્યોતિ બરે વિદ્યાળું

જગોજગ રેલિયું રે લોલ;

જોનાં દિવ્ય નયનથી નિઘ્રય

મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ. (૫)

હકીકત બધી આમ છે!!!

લેખક - રા. ઇરાલાલ કાશીલાલ બગીચદાર.

હું જાગી ઉઠ્યો- 'દુષ્ટ રૂપેણ દસ આણે ડીંગ્મો' . શાઝ દન આણે ગી-આ-લે-ન ,
તે-હ-લ-ધા-આ-સ-વે-છટ"-નો કડકન ધાનિ કપ્પુ અથકાતા હું કબડીને બગી ઉઠ્યો
પ્રભાતની શીતન વહેર અને મસ્તિ'ક ઉપનૃતામાપક ચંચનો પારો, મિત્ર નિંદમા અવરોધ
થતા, એટલી હદે પહોંચ્યો કે એક જવાબ મારી ચર્ચકપરથી ઉડતા મને પ્રથમ વિચાર આ-ગો
તે એ હોતો કે એ સમજના દીકન, તેન ધામધેટના ફેરીઆને નીચે ઉતરી થોડોએક "માલી-
મનો દુલ્લો" અમાર પલુ જવા દે રે જીવ! એમ કગતા કદાચ એ પલુ સહામો વિવેક કરવા
ઉતરી પડે તો વિના કારણ એવી નિર્જીવ બામત છેક ધરવી મનના-વિક્રમ સંવત-અદા-મો ને
સાત્તાનના બગીચા જેલુ ગમ્બીર અરૂપ ધારણ કરે ધારી, ઉદયને પ્રાપ્ત થયાના ઉપર્યુક્ત વિચાર
રને મસ્તકના એક ખૂણામા દાખી દીલો, અને દત્તધાનન દુરસદે કરડુ રાખી "ચરમોસ"માં
વારેની ગરમ ગરમ ચ્હા પી, મુખ પ્રક્ષાતી, "નાપકીન" થી જૂઝી નાખ્યુ અને જ્યા મેકોપોનોની
ચીરોટમાંથી વાસની સગી કહાડી ચીરોટને જરા ટેબાપર દમકારી સગમાડુ છુ ત્યાં—

"હા, સાળુ યાદ આપ્યુ આજ તો આપણા ખીમાલાધને વીમા બામતની સમજ
આપવા જવાનુ 'એપોઇન્ટમેન્ટ' છે! દી-દી-દી-દીકરા ધાસવેટના ફેરીઆ! જેવી તે આજે
મહારા જીવનમા ખુશમો પસરાની છે તેની તારા જીવનમા ખુશમો પસરને!"

આશીર્વાદ સાગી, ચીરોટ સગમારી, હું જગ આગમ ખુરગીપર આટો પડ્યો ચીરોટના
ધૂમ મોટા ગુમકુ વગતે વળતે બહિરાકાશ ગમ કુચ કગતા હતા તે જ સમયે મહારા વિચાર-
સાગગની ઊગા અંતરાકાગને બીજનવાને મન્યન કરી રહી હતી ચીરોટની ખૂણાહુનિ સાથે
જ વિચારમાળાનો મેગ આલ્યો અને હું ઉ મો સ્નાન સંધ્યા કરવાને અવકાશ તો નહિ જ
હતો તોયે મહારા "હાથની ધરતી" "માઈ ડીઅર લીવી" મૂળે તો વહેમીનુ ઝાડ તેમા વળી
આપણા સ્નાર્થી શાસ્ત્રધારે તેમ જ "બામણુઓ"એ આવાં આવા લક્ષરઓ હિંદુ શાસ્ત્રોમાં
જોવા ધારી હિંદુઓમા-ખાસ કરી-હિંદુ બૈરાઓમા-તેમા પલુ ખસુસ કરી "માઈ ડીઅર-
લીવી"મા વહેમના બીજ એટલી હદ સુધી વાગી દીધેલા કે સ્નાન સંધ્યા વગર જમવા
એસવુ અને હાંગિના આડને છીકે ખાધા વના હવાએ જવુ, એ ઉભય સમાન હવુ છતાંયે
"no risk, no gain" — "બકા બીન નકા નહિ—" એ સૂત્રાનુસાર સ્નાન સંધ્યા પેગર-
જમવા એસવાનો એક બગીચ અપ્તન કરવાનો એ આજે નિશ્ચય કમેલ.

"દી-દી-દી-ડીઅર—"

"હું સમજ-ડી પલુ હજી દાળ ચ્હડી નથી. બાત ચમતો છે. અને ટાઢી રોટલી
તો આપણે રાખનાં જ નથી કે છેવટે તમે રોટલીને અથાણુ ખાઈ બહાર સીધાની સડો!"

હી-હી-હી-મહારા બહાવાએ હજી સ્નાન પણ કર્યું નથી તેમ માગણે દેવની નથી ! આટલું કરશે એટલામાં રમો છ તો આમ થઈ જશે. ”

“ પણ દીવર, તને ખબર છે કે આ સ્નાનસંખ્યાના લક્ષરને લીધે મહારા કેટલો બધો વખત બર્થ ન્ય છે, અને તેથી આપણી આવક ઉપર કેટલો બધો કાપ પડે છે ? ”

પણ બધી સમજાવટ બર્થ હિંદુસ્થાન નિર્ધન કેમ નહિ રહે ? યુરોપના મુધરેલા દેશો તરફ દૃષ્ટિ દોડાવો. જ્યાં ઉદ્યમ છે ત્યાં લક્ષ્મી છે. હિંદુસ્તાનના વેદાન્ત ધર્મોએ પર-સેક્ષની વાતોનાં મધ્યોએ દોષી હિંદુઓને એટલા બધા વહેમી, આળસુ અને જડ જેવા બતાવી દીધા છે કે બસ પૂછો ન વાન ! અને આ અસહ્ય હિંદુ સ્ત્રીઓ ! યુરોપની મડમે જેવી વિદ્યાળે હાંસની, ઉદ્યમી અને ચમગક ક્યારે થશે ? અહહહહા ! મહારાં જેવાં રત્નો હજી હિંદુ-સ્થાનના સહુલાએ છવે છે તો તે આટલુએ-ટકા ગ્યુ છે, નહિ તો તેનું સુ ધને, એ વિચાર આવના, જ કમ્પારી જુદે છે !

હુકીકત બધી આમ છે કે નુ કેનેડાની એક વીમા કમ્પનીનો આડનીયો હતો, લોકો કહે છે કે વીમાની આડતના ધંધામાં મુડીની આવસ્યકતા નથી, પણ અનુભવ એમ કહે છે કે આડતનો ધંધો સફલતાથી ચલાવવા માટે થોડી ધણે મુડી પામે હોવી જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ ફેર્ટીલીટીએક ખરચાળ રેવો પણ પાડવી જોઈએ. હોર કમ્પનીમાં મીવડાવેલો મુટ, બેરેમ પાઈલિનાં રીટ, હેટ અને બુટ, બહાઈટવેનાં મેન્ટ અને ધવન્સ ફ્રેઝર કે એસ્કવીથ એન્ડ સોર્સની ખાડી સાડી સટર પટર છત્રાદિ વીમાના આડતીયાની મુડી હોવી જોઈએ તેણે મોનહંની ખીરાંદરનું આઈસક્રીમ કે મ્હા ખાતાંધીનાં શીખવુ જોઈએ મીગર સીગરેટ પીવાની રેવ પાડવી જોઈએ. ચોટા મોટા રોકીઆઓને ત્યાંની નિમંત્રણપત્રિકાઓ પોતાને આવે એવો પ્રયત્ન સજાવે જોઈએ. ટાઈફસમાં, ફોનીફસમાં કે કોર્મ બીગ વર્તમાનપત્રમાં કોઈ રોકીયાને ત્યાંની ઉઠમણાની ખબર વાંચી તરત ત્યાં ખરખરો કરવા પડેલો જનું જોઈએ. પ્રત્યેક નાની મોટી કલ્પોનાં સંખ્ય થવું જોઈએ. આ તેમ જ આવી અનેક ઉપાધિઓ વીમા કમ્પનીના આડનીયાને બહારની જોઈએ. આમ હોય તો જ વીમાની આડતનો ધંધો ચાલી શકે એમ મ્હાર કહેવું નથી, પણ એ ધંધો સફલતાથી ચલાવવા માટે તો આ ઉપાધિઓની અનિવાર્ય અગત્ય છે, એમ મ્હાર નિશ્ચિન મન છે. આમાં પણ કંઈકસર કરવા ધારીએ તો કરી થઈએ. ઉદાહરણ નગીકે ધારો કે જોધપૂરમાં એકાદ “ગમ્મર હસવાન” આપણા કપાટામા આવે એવો સંસ્કર હોવાથી આપણે અહીંથી જોધપૂર ઉપડવાનું છે; હવે મારવાડ સૂધી તો આપણે સાદા પેશાકમાં “ધાનીઆ કસાસ” ઉપી નીલ વર્ગના કમ્પામાં યાત્રા કરીએ તો ચાલી શકે; કદાચ કોઈ એળખાણવાળો મોડીમાં “મળા મળો તો તરત જ તેની આમગ્ય રાજેશી ગાંધીજીનાં સાદાઈના નિયમોની પ્રસંસા કરી તેના મન જ પર કસાવવું કે આપણામાં સાચું કંઈક અંશે એવા મદદતમાઓનો શુભ આધિ-ભાવને પામ્યો છે ! “મારવાડ જંકશન” થી સાદાઈ છોડી પેન્ટ કાટ ને હેટ મ્હારી, પહેલા

એ લાખનો રીમો ઉતગનશે તમે તરફી લેશો નહિ જ એને અહીં આ વર્ષ આવીશ ચાલો સાહેબજી ! ”

આ મિત્ર વ્યવસ્થાને વેગ લાવવાની હા ઠરેલી કે ના કરેલી તેનો હજી કંઈ નિવાર દરી શકુ તે પહેલાં તો ખીમચદશાએ ચાવવા માથા ચા નથી ના ! મહિનાના મહિના સુધી મહેનત કરી આશામાં દિવસો ગાળ્યા તેનું આ કેવું પશ્ચિમ ! ‘ માઈ ડીઅર લીની ’ ને ધરેલા પાડવનાની એ જે મોગી મોગી આશાઓ આપી હતી તેનું હવે શું થયે ? અગત્ય ! મહારાણીની કાંઈ તસખીર ઉતારી દેશે તો !

પરંતુ મારું નહિ નિરાશ થનાથી શો લાભ ? ખીમચદશા નહિ તો વ્યગ્રશબ્દ નેષ્ટું ઉંટરો કેઈ તરફ બેમે છે તે

મુખ ઉપરથી નિગરાની છાયા ઉડી જઈ ફરી આશાપૂર્ણ સૂર્યના દિવસો પ્રકાશ્યા. વીમાના આત્મીયાઓ એ રીતે વેળાની જોના છે તેજો લાભ ગેરનાભ, માન અપમાન, જય અજય દલાલ દુહા મગજનું અમતોલપણ ખમના દેના નથી

“ હી લી-લી બન્યા ખીમા તું નહિ તો વ્યગ્ર- આમ બોલી ખુશ મિત્રને કૃત્તિઓ અને કૃપા પહેરી કાઈ ખીજા હનવાનની રોધમાની ગી પડ્યો

પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ખીજે દિને ખીમચદશા મિત્ર વ્યગ્રશબ્દને લખને મહારે લા આવી પ્રથમ તો મઈ માનની તમી તથી મને ધણુ ખોટું લાગતું છે એવો ડોળ મેં ગાખ્યો પણ ખીમા- લાઇ અને વ્યગ્રલાઇ એના મળતાનડા સ્વભાવના માણસ હતા કે મહારો ડોળ ઝાઝો નજી નહિ અને પછી છુટથી વાતે વગાયો એનાર પેના વાતો રી આખરે મહારા વખાણુ ફરી મહારી મારદન વીમો ઉતરાવનાની ખીમાલાઇએ વ્યગ્રશબ્દને લખામણુ ફરી

“ જગ જગર તમે કહો છો ત્યારે તો જગર ઓછામાં ઓછો પચાસ હજારનો તો જગર ! ”

વીમાના પ્રીમીઅમનો દર-રીમાના પૈસા જીવતા જીવત લેના આગ કે મરણ પછી મગે તે સારા ઇત્યાદિ બામતપર ઉછાપોહ રી અમાગી કનરી બરખાગત મઈ ખીજે દિને તેઓને મે મહારી ઓંશીસમા બોલાવ્યા હતા આજે પણ થોડી ધણી વાતચિત કરી થોડો ધણો ઉપહાર લેવા અમે આવડુધા શાંતિગૃહમાં ગયા ખીમાલાઈના મહેવા મુજબ વ્યગ્રશબ્દ ખાધે પીધે લેઈરી હતા અમે આટલું કુ જોઈ શકીએ કે એમના ‘ ખાધા પહેના ના ઓ ‘ ખાધા પડી ’ ના સ્વભાવમાં બહુ જ ફેર પડી ગયો હતો “ ખાધા પહેના ” એ સ્ત્રીસ હજારના વીમાની વાતો કરતા તો ‘ ખાધા પડી ’ એ પચાસ હજારપર આવી ગયા હતા આ ચારી તથા લાગતા મે એમને માટે ઝાઝી ઉતાવળ યોધી નહિ અગર ને ખીમાલાઇએ મો પોતાના વીમાના સમ્મવમાં બનાવેલો હો તો પણ તેના બનામ પેતાના મિત્ર વ્યગ્રશબ્દને વીમો મેને મગે એમ તેમની તીન છત્રજ સ્પષ્ટ રીયા બજા થતી હતી ધીરે ધીરે વ્યગ્રશબ્દ એ લાખનો વીમો ઉતગનવાનુ થ્યું ! પ્રીધ આ બધા ઉપમા પ્રનાપ ! મહિનાની મહેનત પડી બહુ શુર પણ છાપી નહિ જય તેમ ‘ અનિને ચ તો પાપ ’ મૂળ એમ પ્રમણ મે હવે વધુ થોભવા

ઉચિત પાણું નહિ. કહેવાની અગત્ય નથી કે મી. વ્યંગતંકર માટે જે સાખના વીમાનું પ્રીમીઅમ બરનું એવો સહેલ વાન હતી કારણ કે મને ખબર મળ્યા હતા ત્યાં સુધી તેઓ ધંજા ધનવાન હતા તેમજ દખખ દેશગાદમાં મોટી જગીરો ધરાવતા હતા અને એ વાનને ખીમચ દસા જેવા શેકીઆનો પણ ટેકો હતો.

“સારે આવતી કાલે આપણે ગેડની દાકતરી તપાસ કરાવીશું” એ ગેડની પાસે વીમાનું ફાર્મ કરાવી કહ્યું.

“ હીક છે કાલે બપોરના હું આવીશ ” વ્યંગતંકર બોલ્યા.

“ મ્હાગથી બપોરના નહિ આવી શકાય. ” ખીમાભાઈએ જણાવ્યું.

“ તમારે તમ્હી લેવાની જરૂર નથી. હું એકસો જ આવીશ ” વ્યંગતંકરે વિવેક કીધો.

નિયુક્ત સમયે વ્યંગતંકર બાકુની મોટરમાં બેસી ઓરીસ આવી પહોંચ્યા હતા એમ મને ઓરીસના પદાવાળાએ જણાવ્યું. મને ઓરીસ આવતા જતા મોટુ ધમું હતું કારણ કે માર્ગ રાત્રિએ મ્હારા ઘરમાંથી આશરે બે દઝાગના દાગીનાની મોટી ચપ્પ હતી. મ્હારો જીવ ધક્કો ઉઠાસ દતો. છતાં મ્હારો ઉઠાગી વ્યક્ત નહિ થાય માટે જેમ તેમ હમને મ્હોડે મોટું થવાને માટે મારી માગી હું શેકને તપાસ મારે દાકતર બલેપ્પો પામે લઈ-ગયો. મેંને થોડા ધણા પ્રયત્નો પૂછી શેકની શારીરિક તપાસ માટે દાકતર એને બીજી ઓરડીમાં લઈ ગયા. પાંચ મ્હ મિનીટમાં તરત જ દાકતર ઉતરીને મ્હોરે પાછા ફર્યા.

“ કેમ કાંઈ મોટી ” *I beg your pardon*-શું થયું દાકતર ! આમ ઉદાસ ! ” મેં દાકતરને અચાનક પુછ્યું

“ પ્રત્યુત્તરમાં દાકતરે મ્હારા કોનમાં કાંઈ કહ્યું હું ચોક્કસ અને બોલ્યો. “ દાકતર એ મીને કાણ જણાવ્યું એમે છે ? એટલા કારણ માટે બે સાખનો વીમો જતો કરવો એ હીક નથી ! ”

દાકતરે હમને કોઈ ધુણીયું “ *No, I can't.* ”

ધીમે નહિ ઉતરાયો માટે પોતાના દિવગીરી ફર્સ્ટી, વગી કાંઈ બીજી વખત મગવાનું જણાવી, વ્યંગતંકર ગયા અને હું કોષનો માર્થે એક વિક્ટોરીઆ ટરી મીધોમટ ખીમચદશાને ત્યાં પહોંચ્યો. ગેડજી તો “ સેક્રીમ ચેર ” પર નિરાતે જુઝતા હતા !

“ ઓહો, આવો આવો. કાંઈ ઉતાવળમાં લાગે છે, બોલો મી દરમજ છે ? ”

“ આ તમારી મ્હોકા— ”

“ બોલો બોલો શરમાઓ નહિ. મ્હારી મ્હોકાણુ કહેવા જતા હતા ને ? ”

“ તમારો પેલો દોસ્ત તો વ્યંગ છે ! ” એને સીધા જવાબ નહિ કેતાં હું બોલ્યો,

“ હી-હી-હી-તે આજે જળ્યું ! એનું નામ જ એ બીના સચવે છે. ” હરે કવજે એક

ઓડકાર ખાધને મેક બોલ્યા.

“ પણ એવા નયુમકોનો વીમો ઉતારવાની અમારી કમ્પનીની આશ ના છે. ”

મહારા નાયક અને નાવિકાની સ્થિતિ આ વખતે બહુ જોખમ ભરેલી હતી મદ્રે એની પામેથી થોડીક ખરીદી કરી પડી તો મહારી કથા હુ જૂની ગયો અને અમરરહમાન અને રસિયા, અંગેને અંગે સરહદ ઉપરની એમની રાજવનીતિ, રિગેએ અનેક મિત્રો ઉપર વાતો આપી જતી વખતે એણે મદ્રેને પૂછ્યુ “ સાદેમ, પેરી ન્હાની છોડી કયા ગઈ ? ”

મીનીનો ખોટો વહેમ-ભય-ઝાડી નાખવો જોઈએ એમ ધારી મદ્રે એને બોનારી

મીની મદ્રે-મહારી પુગળાને-વળગી ઉભી રહી અને એની નિર્દોષ આખો નિકસારી, કામડ લયથી, કામડ અર્થથી કાણુના અને એના કાથળા તરફ જોઈ ગઈ ફેરીયાએ થોડાક સુકો મેવો એના તરફ ધોળાં પથુ એ ખીનકુવ લયચાઈ નહિ એ વવારે સરાયમા પડી અને મદ્રેને વવારે જોસથી વળગી પડી

આ એમની પ્રથમ મુનાઝાત નીનડી.

કેટલાક દિવસ ગયા એક વખતે રહનારમા હુ મહાર જતો હતો એટલામા એક અણુ-ધાર્યો દેખાય મદ્રે નેથો મહારા રના દાર પાસે એક પાંકડા ઉપર મીની બેઠી હતી, એના ખગ પાસે-તીને-એ જ કાણુની બેઠો હતો અને એ જન્ને હસતા હસતા વાતો કરતા હતા ! એના આખા જીવનમા એનુ ઢાણુ ઢાણુ, અર્થનિનાનુ પથુ મીકુ ભાવથુ, આટની શાંતિથી અને આટના વૈયંથી સાલળનાર એના પિતાજી મિના એને ખીલું કોઈ મળ્યુ ન હતુ એના ન્હાન-કડા હાથ બદામ, દાઢા અને કાણુથી ભરેલા હતા આ મદ્રેને ગમ્યુ નહિ “ તહમે આ મેવો એને કેમ આપ્યો ? ” એમ મદ્રે ઠપકાખરે અવાજે ફેરીયાને પૂછ્યુ અને ખીસામાથી અડધો ફીપીયો કાઢી એને આપ્યો. કાંઈ પથુ આનાકાતી કર્યાં મિના એણે લઇને ખીસામા મૂક્યો.

એકાદ કનાક પછી હુ પાછો આવ્યો ભારે મદ્રેને ખગર પડી કે એ અડધા ફીપીયાએ તો બહુ તોકાન મચાવી મૂક્યુ હતુ કાણુનીએ એ મીનીને આપ્યો હતો એની બાએ એ જોયો અને રાવથી એના હાથમાથી મુચરી લઈ પૂછ્યુ “ તહમે આ મેણે આપ્યો ? ”

“ એ તો પેના કાણુનીએ ! ” મીનીએ આનદથી, હસતે હસતે કહ્યુ એનુ નિર્દોષ મન આ-કોઈનુ કારણુ સમજી શક્યુ નહિ

એની બા તો રતખ ન જ બની ગઈ. “ કાણુનીએ આપ્યો ? પથુ તહે લીયો કેમ ? ”

આ જ ક્ષણે હુ ધગમા આવ્યો અને આ કફાડી સ્થિતિમાથી મહારી મીનીને મદ્રે અચાવી લીધી. તપાસ કરતા મદ્રેને જણાય કે આ એમની ખીજ કે ત્રીજ મુનાઝાત નહતી બદામ અને દાઢની છુદિપૂર્વક લાય આપીને એ બાળખનો ખોટો ભય કાણુનીએ દૂર કર્યો હતો અને એમની વચ્ચે ગાદ મૈત્રિ બધાઈ હતી

એ એક ખીજની વિચિત્ર મચકરીઓ કરતા અને આનદ પામતા એની રહામે બેસી, એક ન્હાનકડી રાણી હોય તેમ દનદમાથી-ઝારનથી-મીની એના વિશાળ, મજબુત બાધા તરફ જોઈ રહેતી, એના મુખ ઉપર સ્મિતની લહરીઓ પ્રસરી રહેતી, અને એનો એ પ્રશ્ન ફેરીથી પૂછતી “ એ કાણુની ! તહમગ કાથળામા શું છે ? ”

અને એ એના પહાડી લોકોના ઝીણા સ્પર્શ નાકમાંથી જવાળા આવતો: “અંદર હાથી છે !”, આમાં બહુ હાથપુ કારણ મ્હને તો દેખાતું નહિ, પરંતુ એ મસ્કરીથી એમને બહુ આનન્દ થતો અને બંને ખુશ હસતાં. પ્રણ બાળે કેમ, પણ આ બાળકોને એના વૃદ્ધ મિત્ર જોડે વાનો કરતી જોઈ મ્હને કાંઈક અજબ મોહની લાગતી !

કાશુલી પણ કાંઈ ઉતરે એવો ન હતો. મીનીના પ્રતો થઈ રહે એટલે એ ધીમેથી પૂછતો:— “વાર-એ તો ડીક: પણ જ્હેન, ત્હમે માસરે ક્યારે જશે ?”

બંજાગામાં સમજાવ બધી બાળકોએ ન્હાનપણથી જ “સાસરૂ” એટલે શું તે સ્વમજે છે. પણ અમ્હે કાંઈક “સુધરેલા વિચારના” હતાં એટલે અમ્હારી મીનીને “સાસરૂ” હતું જ નહિ. એટલે કાશુલીના પ્રશ્નથી એ કાંઈક ગુચવાતી પણ મનની આ રમ્ય મુજબણ દેખાંકા વિના તુરત સ્હામો પ્રશ્ન પૂછતી: “પણ ત્હમે સાસરે ક્યારે જશે ?”

હવે કાશુલીને શુંચવાવાનો પ્રસંગ આવતો. એમના લોકોમાં “સાસરૂ” એ દ્વિઅર્થો શબ્દ છે. એ શબ્દ દેહમાનાને માટે—*Euphemism*—તરિકે વપરાય છે કારણ કે સ્ત્રી વિના ખર્ચે “જમાઈ”ની સારી સંભાળ ગળવામાં આવે છે કાશુલી મ્હારી મીનીના નિર્દોષ, સાદા પ્રશ્નનો આવો અર્થ કરતો અને એકાદ કલ્પિત સીપાઈ તરફ હવામાં મુક્કી ઉગમી કહેતો “મ્હારો” “સસરા” મ્હારી પાસે તો આવે-એને બેગેબર સ્વાદ અપાડુ !” આ સાંભળી, એના ગરીબ મિત્રારા “સસરા”ની અવસ્થા કદાપી મીની ખડખડાટ હસી પડતી અને એનો વૃદ્ધ મિત્ર એમાં જોડાતો.

શરત કાવ આવતો હતો. આ જ રૂતમાં જુના વખતના રાજાઓ દિગ્વિજય કરવા નીકળતાં. હું કેવકતાના એક ખુલ્લામાં રહેતો હતો પણ મ્હાર મન આખા જગતની મુસાફરીએ નીકળી પડતું ખીન્ન દેશનું નામ સાંભળતાં જ મ્હારું હૃદય ઉછળતું. રસ્તામાં કાંઈ પગેથીને પસાર થતો જોતાં જ, એના દેગનાં પવનો, વનો અને ખીજો-કાંઈક નહીતરે આવેલી એની મદુશી, અને દૂરનાં ખેનરોમાં એનું સ્વતંત્ર, નિમિત્ત શ્રવન-આ બધા સંગથી વિચારો કરતો, આ કાશુલી ફેરીયાને જોઈ, શુષ્ક સિખરોવાળા અશ્વધાનિસ્તાનના બાવ પવંતો, એ પવંતોમાં આવેલી સાંકડી વાકીયુષ્ટી નાળો, આશથી લાલેસાં ધીરે પગે ચાલતાં ઉડાની દારો, જુની દબનાં હથીઆરો સાથે ફાટીણ નરક મુસાફરી કરતા મ્હોડી પાંચડીવાળા કાશુલી વ્યાપારી-એનાં રોળાં, મ્હારી માનસિક દૃષ્ટિ આગળ ખડાં થતાં અને દૃષ્ટનાની પાંખો ઉપર સ્વપ્ન સંદેશો હું ઉડતો.

કમનમીએ મ્હારી મીનીની બા અહુ પોચા હૃદયની છે. ધણીવાર હું આમ વિચારમાં હોઈ લાવે મ્હારી પાસે આવતી અને “આ કાશુલીથી સંભાળને, ‘હોં !’ એમ કહેતી રમતામાં કાંઈ મ્હોટો અવાજ થાય અથવા લોકોનું ટોળું મળેલું જુએ તો— “વાડ તો” નહિ પંડી હોય કે વાંચ આવ્યો હશે કે કાંઈ ચેર-ગુટારાનું તોફાન હશે કે કાંઈ ક્ષત્રીય મેચર દાર પીને રમવાનું મચાવતો હશે !” એમ કહી કંઈ જાણો કરતી. આંટલા બધા વર્ણના અનુસવ પડી પહો

એવું બ્લીકજીપણું હજી ગયું નથી એટલે આ કાણુની તન્દ્રી એને બહુ લગ રહેતો રાત્રે નિરાતે ઉઘની પણ નહિ અને એની દિવસના ઉપર બરોબર નજર રાખવા મૂકે રોજ કહેતી. “ત્હમે મ્હાફે સાલગતા નથી પણ આના લોકો છોકરાને ઘણીવાર ઉપાડી જાય છે. કાણુવમાં ગુલામગીરી છે ને ? આના પ્રયત્ન માણુમને આટલી ન્હાની છોકરીને ઉપાડી જતા કેટલી વાર ?” એમ દલીલો કરતી

આ મૂકે બહુ સ્થગિત લાગતું નહિ પણ મ્હારા ઉત્તરથી એને સ્નેહ થતો નહિ અને સ્નેહો બ્રહ્મ એવો ને એવો જ રહ્યો હાઈ સમજી કારણ વિના કાણુની આસપાસ અટકાવે અમૂકને ટીક ન લાગતું પરિણામે એમનો પરિચય દિન પ્રતિદિન ગાદગર થતો ગયો.

દર રોજ પૌર માસમા, એવાર રહમાન-કાણુની પોતાને દેશ જઈ આવતો એટલે આ માસમા, ઘેર રોજ ફરી, ન્હાની ન્હાની ઉવરાણીઓ ફરી પોતાનું દેહલું બંધ કરનામાં એનો બહુ ધન્યતા જતો પણ આ વર્ષે તો ગમે તેમ ફરીને પણ મીનીને મળવા આવવાનો એને અનકાશ મળતો રહનારમા ન આવ્યા તો મ્હાજે-પણુ આવ્યા વિના મૂકેતો નહિ

આ ભવ્ય, લીના ઝમ્માનાગા, દરિદ્રી જેવા કાણુનીને એવો એકને હું પણ કોઈક વાર મૂકેમતો પણ એટલામા તો “ઓ કાણુની કાણુની !” એમ જુઓ કાંઈતી મીની મ્હાર આસપાસ અને એ બંને જણ પાછા હસતા રમતા, મસ્કેરીઓ કરતા, વાતોમા પડતા. તે નોંધ-મૂકેને પણ પાછો વિશ્વાસ આવતો, મ્હારો બ્રહ્મ ઉડી જતો.

એ કાણુન જનાતો હતો ત્હના થોડા દિવસ પેલા, મ્હારા અભ્યાસમૂલકમા જેવો જેવો હું નખતો હતો ત્હી પુણ્ય પડતી હતી મારીમાથી પ્રભાતના બાન સૂર્યના કૂળા કિરણો આવી રાત્રી પગ ઉપર પડતા હતા અને આનંદનક લાગતા હતા આરેક વાગના હતા અને સ્વસ્તામા લોકોની આનંદ શરૂ થઈ હતી આશિર્વાદો ગ્રંથામા મ્હે મ્હોટો અનાજ સાલગ્યો મ્હાર જઈ જોયું તો મ્હમાનને બે પોનીસના સીપાઈઓએ પકડ્યો હતો-એકના ટાપમા ડગી હતી મ્હમાનના ઝમ્મા ઉપર લોહીના ગાંધા હતા એમની પાછળ લોકોનું ટોળું મળ્યું હતું. બે ત્રણ જણને પૂછના મૂકેને બધી વિગતો મળી રહમાને કોઈએ એક રામપૂરી શાન ઉધાર આપી હતી આજે એની મિત્રની ઉધરાણી કરના એ ગયો ત્યારે “મ્હ તો શાન લીની જ નથી !” એમ એ જુક બોલ્યો રકઝકમા ઉકેરાઈ જઈ રહમાને એને ધાવત દ્યોઈ હતો હજી પણ એનો ગુસ્સો ઉતર્યો ન હતો અને મ્હોટથી જુઓ પાડી પોતાની નિર્દોષતા સાબીત કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. એટલામા મ્હારા ઘરની બારીએ મીની આવી અને “ઓ કાણુની !” એ કાણુની !” એમ જુઓ પાડવા માડી એને જોતા જ મ્હમાનનો આવેશ શાત પડી ગયો અને એના મુખ ઉપર મિત્ર ફરી વળ્યું. આજે એને ખમે કોઈએ હતો નહિ એટલે રોજની પેઠે અદરના લાથી વિશે ચર્ચા થઈ એમ ન હોતું. એને મીનીએ તુરત રોજનો એનો બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો “ત્હમે સામરે જાઓ છો ?”

રહમાન હસ્યો: “હા, ખેન હું સાસરે જઈ છું.” પણ આ ઉત્તરથી મીનીને કાઈ ખાસ લક્ષણ આવ્યું નહિ, એટલે પોતાના બેડીવાળા હાથ ઉંચા કરી કહ્યું: “મહારા ‘સસરા’ને બરોબર સ્વાદ અખાડત, પણ શું કરે? આ મહારા માથ ધુટા નથી.”

ધાનકી હમલો ક્યોતો ગુન્હો પૂરવાર થયો: અને રહમાનને કેટલાક વર્ષના કેદખાનાની સજા થઈ.

વર્ષો પસાર થયાં અને કાળુલી બુઝાર્થ પણ ગયો અમદારા નિયત મ્યાનમાં અમદારા રોજનુ જીવન નિયમિત રીતે ચાલ્યું જતું હતું, અને એ વખત પર્યંતોમા સ્વનંત્ર જીવન ગાળનાર રહમાન અત્યારે કેદખાનાની ચાર હાંતિ વચ્ચે એના દિવસો ગાળતો હતો એ વિચાર પણ અમદારાને કવચિત્ જ આવતો. મહારી મીની પણ એના જુના મિત્રને બૂધી ગઈ એના જીવનમાં નવા સમયો બધાયા. એ મોટી થઈ એટલે સ્વાભાવિક રીતે એનો ધણાખરો સમય એની સમવયી સખીઓ સાથે જનો હવે એ પહેલાની મારક એના પિતાજીની પાસે આપીને નિવિધ પ્રકારના ગામ ઘેરા પ્રતો પૂજી નહિ એની સાથે વાન કરવાનો પ્રસંગ પણ મહારે તો હવે કોઈ જ વખત આવતો.

કેટલાંક વર્ષો ગયાં પાછી શરદાકાળ આવી અને અમદારી મીનીનું સમ્ર કહ્યું “હુગાંપૂત”-ઉત્સવોના દિવસો નહીં થયા. પિતાનું ઘર સદાને માટે છોડી મહારી મીની-મહારા ધરતો ‘દીવો-પનિગૃહે વિરામ થયો એ વિચારે નૃ દિવસીર થયો.

કુંદર મેસાત હતું. વર્ષાદનું ઝાપડુ પડી મધુ હતું અને હવા ખબે જ્ઞાન કરી શુદ્ધ થઈ હોય એમ લાગતું હતું. રહવારથી જ અમદારા ઘર આગળ નમાગ અને શરભામ્મો વાગતી હતી. મહારા હદય ધમકતું હતું. ભૈરવીનો સુર સામગી, પામે આવતા વિયોગનું દુ:ખ વધારે તીવ્ર થતું હતું. આંખે રાત્રે મહારી મીની મહારી મટી બીજની થવાની હતી.

રહવારના પાંચ વાગ્યારથી ઘરમાં ધમાક અચી મટી હતી ક્ષમંકષ બધાર્થ ગયો હતો અને સ્થળે સ્થળે ભુમ્મરો લટકાવી દીધા હતા સગાબાણાઓની આવળ પુષ્કળ થતી હતી અને ધામધુમનો કાર્ધ પાર ન હતો. કેટલાક દિસાગ તપાસતો હું મહારા અભ્યાસગૃહમાં જોડો હતો એટલામાં કાષ્ટક અંદર આવ્યું અને ત્રિનયથી સક્ષામ કરી દુર ઉભું રહ્યું મેં ઉંચું જોયું. એ તો રહમાન-કાળુલી હતો! એને ખબે કાથળો ન હતો; એના વાગ દુઃખ હતા. એની પહેલાંની મક્તિ હવે અડધી પણ રહી ન હતી. મેં એને જોગખ્યો અને એ મોઢભડું દસ્યો.

“રહમાન! તમે ક્યારે આવ્યા?” મેં પૂછ્યું.

“મઠ કાસે રાત્રે જ હું કેદખાનામાંથી છુટ્યો” એણે નીચું જોઈ કહ્યું.

આ રાખો મહારા કાનને કંકરા લાગ્યા. કોઈ પણ ગુન્હેગાર જોડે મેં, મહારા અખા જીવનમાં વાન કરી ન હોતી—આ જ્ઞાન થતાં મહારા હદય સંકાય પામ્યું અને આવા શુભ દિવસે એ અકસ્માત આવી ચઢ્યો ન હોત તો ઠીક જ્ઞાન એમ મહેને શબ્દગર થયું.

“હ—ભુઓ ને; ધરમા લગવિધિ ચાલે છે અને હુ બહુ કામમાં છું. આ તરફ આવો તો કોઈક વાર આવજો—નવગમે.” હેલ્લા સબ્બ ઉપર સ્ટેજ ભાર મૂકે મહેલું.

રત્નમાન મદમજ્યાઃ જવાને પાછો જ્યો પછુ દાર આગળ પહોચતાં સ્ટેજ ખમચ્યો અને કહ્યું: “સાહેબ, પેલો છાત્રીને હુ જરા મળુ!” મીની હવે મ્હોટી થઈ હજો એ ખ્યાલ પછુ એને નહિ આપ્યા હોય. એ તો હજી એમ જ ધારતો હતો કે પોતાને જોઈ મીની “ઓ કાશુલી! કાશુલી! એમ જુઓ પાછલી બહાર આવશે અને પૂવંની પેટે એની સાથે બેસી, હસતી રમતી ગાડી ઘેરી વાતો કરશે. આ આશાએ, ગત દિવસોના સ્મરણમા કોઈક કાશુલીભાઈ પાસે થોડી બદામ અને દ્રાક્ષ એ માગી લાવ્યો હતો અને એનું સમાજથી પડીકું, બાધી, મીનીને આપવા આવ્યુ હતુ.

“મીની તો ધરમા કામમા હશે—વિધિમા રોકાવવી હશે આગે તો એ નહિ મળી શકે” — મહેલું.

એનું મોઢું ઉતગે ગયુ. મ્હારી તરફ દયાભરે સુખે કાશુભર જોઈ રહ્યો, અને પછો “શેઠ! નહિ હું” કહી ગયો.

કેદખાનામાંથી છુટી, પોતાની નિરાધાર સ્થિતિનો સ્ટેજ પછુ વિચાર કર્યા વિના, મ્હારી મીની માટે એ દ્રાક્ષ અને કાશુ માગી લાવ્યો હતો એ વિચાર આવતા મ્હને એની વ્યા આવો. એનો આમ નિરસકાર કરવામા મ્હે જૂથ કરી—એમ મ્હને લાન થયુ એને પાછો બોલાવવાનો હું વિચાર કરતો હતો એટલામા તો એ પોને જ અંદર આવ્યો. મ્હારી છેક પાસે આવી, પડીકું ટેબલ ઉપર મૂકી કહ્યું. “શેઠ—આ મહે એને માટે આવ્યું હતું: જરા એને આપી દેશો?” એની આખો મ્હને આસુ બાની લાગી.

પડીકું મહે વીકાર્યું અને કોઈક પેસા આપવા હું ઉઠ્યો. પછુ એણે મ્હારો હાથ ઝાલ્યો. “શેઠ! ત્હમારી મ્હેરમાની છે, મ્હારે પેસા નથી જોઈતા—ફક્ત મને કોઈક વખત પાંદ ફેરવો. ત્હમારે ન્હાની છોકરી છે—મારે પછુ મારા ધરમાં એના જેવી જ ન્હાની બાળકી છે: એનું સ્મરણ હું કરું છું અને મીની બ્હેનને માટે હું આ લાવું છું—નફાની આશાએ નહિ; હોં!” એનો અવાજ મ્હેજ રોપભર્યો હતો.

આટલું બોલી એણે એના હાથા મ્હોટા અખ્યાના ખીસામાં હાથ નાખી એક-એકાઈ ગયેલો, મેલો કાનગનો કટકો બહાર કાઢ્યો. બહુ સલાળપૂર્વક એને ઉઠેલ્યો અને ટેબલ ઉપર મૂકી એને સરખો કર્યો એના ઉપર કોઈ બાળકના હાથના પાંકા સુકા અક્ષરો દતા. ન હતી કોઈની ઊવ કે ન હતુ કોઈ સુંદર ચિત્ર—ફક્ત સાંદીના કાપાવાળો, ન્હાનો એક પત્ર / કલકતામાં રસ્તે રસ્તે ફરી પોનાનો માથ વેચતો સ્વારે પછુ એની બાળકીનો આ પત્ર એના હૃદયની પાસે જ એ રાખતો.

મ્હારી આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. એ બિચારો એક “મરીજ” કાશુલી ફેરીઓ છે એ સલ હું બૂલી ગયો. એ પછુ એક પિતા હતો—એને પછુ પ્રભુએ લાગણીઓ આપી હતી.

દૂર પર્યટોમાં રહેતી એની "પાર્વતી" નો ખૂબ જોઈએ અને મહારી મીની સાંભરી તુરત જ અંદરથી, થુંમ પોડી, મીનીને મ્હે બોલાવી સ્ત્રીવર્ગ આબો જન્યો-કંઈ કંઈ વાંધા કાઢ્યા પણ મ્હે દરકાર કરી નહિ. મીનીએ જાનંદિવસની લાલ રેસમી સાડી પહેરી હતી. કપાળે ચંદનનો લેપ કર્યો હતો અને સુવાન-કન્યાને યોગ્ય સર્વ આભૂષણો ધારણ કર્યા હતા. એ બહાર આવી અને મદ સિમત કઠ્ઠી, લગ્નગથી નીચું જોઈ મહારી પાસે ઉભી રહી.

એને જોઈ કાણુલી તત્તજ જન્યો. જન વર્ષોનો પચ્ચિય હવે અસક્ય છે એમ રહમજનો અને અંતે દસીને પૂછું " બહેન ! તુમે સાસરે જાઓ છો ? "

પણ મીની હવે " માસરા"નો અર્થ રહમજની હતી એટલે નહાનપણમાં જે ઉત્તર આપતી તે હવે અપાત એમ નહોતું. કાણુલીનો પરિચિત પ્રશ્ન સાંભળી, એના સુદઃ મુખ ઉપર લાક્ષી ચઢી આવી અને લગ્નગથી હસતી હસતી, નીચું જોઈ ગઈ.

એમના પ્રથમ મેળાપનો દિવસ મ્હેને સાંભર્યો અને મહાર હૃદય ખિન્ન થયું. મીની પાછી અંદર ગઈ એટલે રહમાને એક ઉછા નિ શ્વાસ મૂક્યો, અને નીચે જમીન ઉપર બેસી ગયો. પોતાની બાળકી પણ હવે મ્હોટી થઈ હશે અને એની સાથેનો સંબંધ પાછો ફરીથી બાંધેલો પડશે એ વિચાર એને એધિતો મુખ્યો આ આઠ વર્ષોના લાંબા અનરમા એનું શું થયું હશે એ વિચારે એ ગમગીન બની ગયો.

કેળો સર્વપ્રકાર સર્વ ફેલાઈ રહ્યો હતો. શરણાર્થીઓ અને વાગ્ગ વાગવા માંડ્યા અને ઘરેમા લોભાની આવજા વધી પણ આ બધા ઉત્સવ અને ઉત્સાહ વચ્ચે જોડેલા રહમાને તે કદાચ અશ્વિનસ્તાનના ઉજ્જવળ પરવેતો જ દેખાતા હતા.

એની દેશ જોઈ મ્હેને અહુ દુખ થયું. મ્હે થોડી નોઠે કહાડી એના હાથમાં મૂકીઃ " ભાઈ રહમાન ! જાઓ તુમારે દેશ પાછા ફરો-તુમારી " પાર્વતી"ને મળો. એ પણ હવે લમને લાયક થઈ હશે. એને શુખી કરી, મહારી મીનીને સંભારજો-અને એને આશિર્વાદ દેજો-જન્યો ! "

આટલું મારકાર્ય કર્યા પછી મહારે કેટલાંક ખર્ચો ઝોઝાં કરવાં પડ્યાં " વિગળાંતી રાશની " અને " મીલીટરી એડ "ની કરેલી ગોઠવણ રદ કરી સર્વ સ્ત્રીવર્ગ નિરાશ થયેલો કંઈ કંઈ દીકાઓ કરી; અનેક રીતે મોનાનો અસતોષ જાહેર કર્યો પરંતુ, " દૂર દેશમાં, એક પિતા પોતાની એકની એક બાળકાને આઠ વર્ષ પછી મળી મુખી થશે-એક ગરીબ કુટુંબમાં આનંદ રેલાશે " આ વિચારે મહારી મીનીનો લગ્નગ વધારે સારી રીતે ઉજવાયો છે એમ મહારા હૃદયને લાગ્યું.*

* ડૉ. સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની એક કથાનો અનુવાદ

છ આપણા સર્વેનો મન ખન-વેનસરનો નાશ રવાનો આખા રોડીએણા, વેનસ જોગતો નાશ કરાવે છે, મારા નીરો, તે કાર્ય પાર પાડના માટે આપણે મનમ પુરાના મેળવના પડશે. શાલ પુરાના માગે છે તે મેળવના સહેલો અને તરણ ઉપાય અને એ મુશ્કેલી છે-એટલે તો આ મુનાન ઉત્સાહી સરફેણને વેનસરમા પડેન આપણી પ્રતીતિ, અને અદીથી ત્યાં મોનનાના સૈન્યો મેનાધિમરી બનાવવો કેમ કે તે મોરે અને માદન મનેની એનાદને નકાદાગ વીર છે, તેમ બાદન સાહે ને પણ ત્યાના દેસમુખ સવે જુનુ વૈર છે”

પછી આશ્ચર્યથી પણ આનદથી સફેદાએ નમન કર્યું રોડી મોગના સૈન્યનું મેનાનિ-પણું અદાદા કેટલો આનદ! પોતાના મોશાળનું વેર લેવાનું કામ પોતાને જ સોંપાયું પછી આન-દનું તો પુણુ જ શું રહ્યું? સરફેણએ આનન્દસરોવરમા પોતાને સ્નાન કરતો જોયો.

આ સભામા ૧૧ કેટલાક મુસનમાન અને કેટલાક મરાપ સન્દારો તેને એ જાણે આરી મદાન સત્તા મેળવતી તેના તરફ અદેખાઈથી અને આશ્ચર્યથી જોવા લાગ્યા.

થોડીવાર અમી પુન આને જોનવાનું શરૂ થયું અને ઘીછ મોનાણુ ને મારો મનમા છે, તે, મારા મિત્ર, અને સર્વ માનગના બિન્દુ દેશમુખ બાદશાહના ખગ વફાદાર સરદાર જુલાઈ નાયક બાદશાહેન અને તેમના વફાદાર નુર ચાણુદય પુત્રી સકનારનાબની નનુમનિ—મદદ વગર પાર પા નહી, તે શું સમજવું છું” આ વાંચી સર્વે ખાન અને બાદશા સામે જોવા લાગ્યા અને તેમના તરફ જોતા ચલા પુ—“આપણી દાનની કિંમત-ઉમેદ-શિનાળને સપાનના-વેનસરનો ખસ કરવાની છે એ આપણી પગ-બંધા-ઉમેદ પાર પા નાના ઉપાય માટે એક દહીંદારની જરૂર છે મારી ખાનિ છે કે શિવાજી મહાદાયપગ દના પા વિના નિરાતે જોડા નથી તે તે અત્યારે રોડીએણાના પહાડી પ્રદેશમા જ લેને છે નહી—દાય વેનસર માથે દાય—ત્યા પોતાનું કામ ચલાવતો દેશે ૧ શુ આટઆટના મદાપરિનમથી મેળો ભેગો કરેતો ૨ પસચય, ગમન સૈન્યની અને દહિઆગની ભગીચ સાધ્ધા પોતાના પીર દાયમા મોલુદ લેવા જતાએ બગરાનો ઉપયોગ કરી લેના તે નુકે નહી જા ત્યાનો એકેએક માણસ બગરાખોર છે દેગો, દુગ્ધા અને પ્રપચ-હૃદી નિડગતાથી શલ્ય ચલાવે છે આપણા જનમુખો ઉની ખમર આપે છે, પણ પછી ખાતર મેળવી શક્યા નથી ત્યાના લોકો ઘણા શીયાળ અને ખમરદાર છે તેઓ વડી રૂપી રીતે, ઘણી નચાઇથી અને મેદથી દાવ વે છે આ ખેડખોર ગામ વચ્ચે, આપણે એ ઘણો નકાદા, ને અને બાદશાહ તરફ ખરી નામણી ધરાનનારે માણસ રાખવાની ધર્મી અગત્ય છે, આ કિતુરીઓના ધર્મમાંથી સર્વ આતમીઓ આપણે મેળવી શકીએ તો થોડા વખતમા બાદશાહેને આપણે ખાત્રિ કરી આપી શકીશું અને આ દગાખોર કિતુરી પ્રદેશના દગાના અને અને ભયમર ગાદાનાના પુરાવાઓ મિત્રપુરનાના કી શકી. મારા માનવતા સનાદમરો, તમારામાના કેટલાકો વિચારતા પણ હવે કે મેં અત્યારે તમારી સમક્ષ રિજુ કરેલી આ મદાન યોજનાને મદારા મિત્ર આપણી શહેનસહાઇતના વફાદાર દાગન બાદશાહેની પુત્રીના લગ્ન સાથે શું સમજ છે? બાદશાહેન સાથે અધીવાત મરી મેં જોવણું કરી છે કે વેન-

ત્સરમા એક પ્રખ્યાત અને જુના મુખસિદ્ધ ધર્માણીમાં-કુટુંબમાં તેનાં લગ્ન કર્યાં તે ખરી વફાદાર છે. તે અમને આપણી બાદશાહત આમે ચતા દરેક દરેક કાનાદાવાની 'ખજાર' આપતી રહેશે; અને શિવાજીને રસાવવાને અને તેને આપણા હાથમાં લાવવા તે એક જગત્સત્ મુખ્ય હતીવારૂપ થશે; તે સાધુને લલચાની પડગવશે અને નિમ્નપૂરના પીરસનિકાના હાથમાં થયેલું વેલસર-રોહીડખોરા મોંપવાની કાલ્પજૂત થશે અને સાથે સાથે બાંદરનું પુરાણું વેર પણ વગશે."

એટલું બોલી ખાતે હાથ અફાળ્યા-આ ખાતે જે ધારે તે કરે એવો નિયમી માણસ હતો, તેમાં રાંકા જેવું નહોતું; અને તેની યોગજનાઓ વિરુદ્ધ કાંઈપણ મત દર્શાવે નિવા તેની સામે ચાલે તો તેનો પીછો લેવા, તેને જડખૂંચથી ઉભેડી નાખવા પાછી પાણી કરે નહીં એવો એ અદ્યતી ભરેલો અને દૂર હતો. એટલે કાંઈએ પણ તેની વચ્ચે બોલવાનું બાજબી ધાર્યું નહીં. સરકોશ તો આ વચનો સાંભળી આભો જ બની ગયો-સમજતો ચર્ચા ગયો. પ્રથમના ઉમેદ, ઉત્સાહ અને આનંદ તેના મુખપરથી ઉડી ગયા. પોતાનો આવેશ-ક્રોધ માડ માડ તે દબાવી રહ્યો.

"હજો જ વખાણવા લાગે ઉપામ" આમીત બોલી ઉઠ્યો—"એ જ ખરો માર્ગ છે."

આવા પ્રસંગોમાં હમેશ બનતું તે પ્રમાણે અલારે પણ મધુ ખાતે હુકમે દરમાવતો, યોજનાઓ ધડનો, દર્શાવતો, બાદશ તેનું સમર્પન કરતો, મંગલો મનો; બદલાતે હમેશ તે અમલમાં ચૂકવા લેવા, અને ખીન્ન કાંઈ દો કરનાર માત્ર પુનઃવારૂપ હતો. સરકોશથી કહે વધુ વખત મુંઝા રહેવાઈ શકાયું નહીં તે મનમાં આવતો ક્રોધ-આવેશ દબાવતો બોલ્યો—"પણ આ મંદાન યોજનામાં-મકયાગ્યાઈની સલાહ લેવાઈ છે કે ?"

"ઢાલી પુત્રી, સરકોશ !" બાદશે મગજખીથી ઉતર આવ્યો—"તે ખરી બાંદલની પુત્રી છે, ઢાલી છંદા, ઢાલી આજા ઉઠાવવા તે હમેશ તત્પર છે તે પોતાના શાહ તરફ વફાદાર, પોતાના યત્ર કાણુ અને મિત્ર કાણુ તે પૂરેપૂરી બાણના છે. તે સિયંજ અને તેના મગજનીયાઓને ખગ મનથી ધિકારનાર છે. ખાતસાહેબની દરેક ઇચ્છા પ્રમાણે જ થશે."

"સરકોશ મુજો રજો. બાદશના આ શબ્દો તેને નીક્ષુ બાણની મદદે કોંકાયા આ શબ્દો-એ તેનાં મુખખંડો, તેની કબેજ-આશા-ને અખત દટકો માર્યો. તેણે નિરાશા અને ગુસ્સામાં કંઠાવશે નિ આસ નાખ્યો. મકયાગ્યાઈ ધણી દુઃખાચાર હતી, ધણી લાવખયતી હતી. તેને ખરા અંત કંખથી તે ઢાલો હતો. તેમની વચ્ચે પ્રેમ થયો હતો; તેને ભવિષ્યમાં પોતાની પત્ની બનાવવાની એને આશા હતી. પણ અચારે પોતાના મનમાં અમતા રિયાગે, પોતાને કેવો સખત દટકો પડ્યો છે તે તેના પિતાને જણાવા દેવાનું ડાપણુ ભરેલું તેને લાગ્યું નહીં. તેણે હવે આ મમલતમાં આગળ પડતો ભાગ લીધા નહીં. પણ બદલાશે નહીં દર્શાવેલા-પુછેલા પ્રશ્નો તેના કાન અમકલા, અને તે બ્યાનખૂંદ સાંભળવા લાગ્યો.

"પણ ખાતસાહેબ, એવા ક્યા કમબાગ્યાઈની પુરૂષને આ ચતુર સકારખાઈના સ્વાગિતરીકે આગે નહીં કહેવું છે ?"

"ખીન્ને કાણુ ? ગડીડખોગના દેશખુખ કાંદોજી જેવેનો પુત્ર" ખાતે ઉતર આવ્યો.

પતિના સનિઓ. ૩ ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

‘નાણું જોધેનો પુત્ર’ અરે, આખા રોડીગોરામા સૌથી વધારે કાવચાખેર, બજાર દુકાન હોય તો તે એ જ છે’ આમીને કહ્યું ‘પિતા તો હીં છે, તેમ જ મોટો પુત્ર માછ-હા, તે દારૂડીયા, ઉગ્રખન મોજો, રખડેન છે, પણ નહાને પુત્ર અને નની માતા શિવાજીના મળતીયા છે એવું કરતા વધારે વખત મને તેની ખાતમી મળી છે”

‘મનહોજ જરો’ ખાને ઉત્તર આપ્યો ‘રોડીગોરા, વેળાગોરાનો દેશમુખ છે તે વકાતર છે, તેની સ્ત્રી પણ સારી છે કુટુંબ પણ નાપુ પુરાપુ અને આગડા છે તેની માનગમા સારી વગ છે હજુ સુધી તમની વચ્ચે આરવાનું વાજની ધરાયુ તથી પણ મહારી યોગનાઓ ખાનમા રાખી મેં એ એ વખત તે માણસને ખાનમી રીતે સખત એત વણી આપી છે, તેથી તે ખરેખરો કરી ગયો છે તે મન મળવા આ યા હતો, મેં તેને વાતોમા ને વાતોમા અગના પાછલા સર્વ વેર જૂની જવા અને તેના એ-પુત્ર સાથે બાદન-સાહેબની કન્યાના લગ્ન કરાવનાની મહારી ઇચ્છા દર્શાવી. તેનામા ના પા-રાની નાગત ને તી-ધલી નમ્રતાથી મહારી માગપીનો તેણે રિતકાર કર્યો

“કંઈ સરતોએ લમનો પ્રશ્ન તેની સમજ મૂકામા આ પો ?” વણગોણએ પ્રશ્ન કર્યો.

“સરતો ?” ખાને તિગ્ગ રાપૂનડ કહ્યું - “આપણુ આ આપણી દયાયની-આપણી પ્રાપ્ત સત્તા નીચે જ ડાઈ રહેના જ નિર્મોણ થયેની પ્રજાને ફરમાવીએ તેમા સરતો અને વરણ દશાનના શા ? મને મા ? આપણે ફરમાવી તેનો તેમણે અમન રવો જ લે, એ નીચી મુઠીએ એ પુત્ર કરવું જોઈએ એ આપણા શુનામે છે, આપણી સત્તાને હમેશા આધીન છે પુત્ર એ એમનો હન આપણને સોંપ્યો છે એમની ઈચ્છાને તો આપણે નિચાર પણ કરાવો નથી, સમજવા ? મેં દેશમુખને ક્યુ કે આ લગ્ન થવાજોઈએ એ મહારી ઇચ્છા છે મસ એ જ પુરવું હતું-ખાનની ઈચ્છા-એ ખુદાના ફરમાન-સામે થવામા જહાનનમો જ માગ ખુદનો થાય”

“ત્યારે હવે તમ્મમા આ લગ્ન થશે ?”

“હા, તરતમા” ખાને કહ્યું - “બાદન સાહેબ પોને મને વેનઅર જશે અને ત્યા આ મનનેતુ વેશનાળ જાહેર કરશે અને એ અનાડીયામા તે ત્યા લામધુમથી લગ્ન થશે ચારી ફરમા છે, મહારી સનાદ છે, બાદન સાહેબની અનુમતિ છે દેશમુખ ના પાડી શકતો નથી-ખુદ મ-વારમાઈ પોતે તૈયાર છે, પત્રી દીન શુ કરનાને જોઈએ ? આપણી યે જના માર પકડે-સકવારબાઈ ખરેખર નસીમદાર છે કે બાદશાહની મહાન સેનાનુ કાર્ય તેને હાથે થશે આપણી સહેનશહાતના શનુ ખરે જ નાણુદ થશે ઇ-શાદઅલ્તા”

તેના સવાહકારોએ “હામર”નું ડોડ દલા યુ અને તેના વખાણ મિટ્ટી જમાનમા મર્દ, અને થોડા વખતમા ખાનસાહેબે જવાહીરવાળી પોતાની વીંગીઓથી ભરેલી આગળીઓના હાથ હનારી સત્તા કરી કે આજની સભા પૂર્ણ થઈ તરત રિતવર પેટે સભાસદો ઉઠ્યા, અને ખાનસાહેબની રજ લગ રાનાં થયા માત્ર આમીન, બાદન અને ખાનસાહેબ પાછળ દરબારમંદ દલા અને તેમની વચ્ચે કાલ શુભ મત્ર આ પો

—નાનુ

ઉધા--“સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા.”

મકારે...તેનો દાય પડ્યો.

સમાચાર,]
[પીપીઆર]

પૃષ્ઠ ૨૨૨

[એપ્રિલ ૬, સ ૧૯૧૯.

ચિત્રકાર—શ. રવિશંકર રાવળ.

શ્રી ૫૭ દેવદાસ
૧૯૧૬

સમાને ચંક,)

[એપ્રિલ ૪ સ ૧૯૧૬]

શ્રી બેન્જામીન ગાય હૉનિમેન

લોન્ડનના સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક વર્તમાનપત્રની બેન્જામીનના
બાહોશ અને નિરૂત્તર તરી

—છાત્રાલયે દેશપાર થયા તા ૨૬ મી એપ્રિલ ૧૯૧૮ સનિવાર

Photo by the Courtesy of
Messrs. Devare, Bombay

પુસ્તક ૨૪ મું,]

એપ્રિલ, ઈ. સ. ૧૯૨૮.

[અંક ૪.

મિ. હોર્નિમેનનો દેશનિકાલ.

લેખક - રા. રમણીયરામ ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

ભારતવર્ષના અર્વાચિન ઇતિહાસના ૪૪ અનેક ચિરમરણીય દુષ્પદ પ્રસંગોથી ચિતરાત્મક રચ્યો છે. જૂનકાલમાં-છેલ્લા પચાસ વર્ષમાં-કદિ ના અનુભવેલી એવી દુષ્કાલ આદિની અવંકર પરિસ્થિતિઓ કાંઈ અપૂર્વ અશાન્ત અવસ્થામાંથી હિન્દ આજ ચાર માસથી પસાર થાય છે. એ ચાર માસનો ઇતિહાસ અનેક રીતે દુષ્પદ અને અશાન્ત વધુ બન્યો છે. આ ન્હાના સરખા સમય-યુગમાં શ્રીમાન્ મત્રાદના નિયોજિત કેટલાક અમલદારગણુઓએ ન્યાયે પોતાને જ મનગમની રાજ્યનીતિ એક તરફથી સ્વીકારી છે ત્યારે બીજી તરફથી હિન્દની મઠકડી પ્રજાના અસહ્ય વર્ગે પોતાના ભયકર કૃત્યોથી દેશમાં ખળબળાટ ઉભો કર્યો છે. અહંભાગ્ય છે કે હિન્દના સિંહિત વર્ગે આ ધોર કમં રદામે બહુ શાન્તિ અને વિરોધ દર્શાવ્યા છે એટલું જ નહિ પરંતુ અસિદ્ધિન પ્રભવનોએ કરેલાં આ કૃત્યને મહેજ પક્ષ તેમજે આહાત્ય આપી નથી. પ્રજાનું લોહી સામાજિક, આર્થિક અને ગૌરવીય કારણોવશાત્ જ્યારે ઉકળી રહ્યું છે તેવા કટોકટીના પ્રસંગે અમલદાર બન્યુઓ અને દેશના સિંહિતજનોને શિર પર-પરની મદાવથી એક સાથે મર્યાદે દેશમાં શાન્તિ અને મુલેદ સાચવવાનું પરમ કર્તવ્ય ઉભું થાય છે. પરંતુ કમભાગ્ય છે આ દેશનું કે જુરોહગીની સકુચિત રાજ્યનીતિના સિદ્ધાન્તો દેશના સિંહિત વર્ગને અંમત થઇ શકે તેમ નથી હિન્દનું સાચું હૃદય જાણેવાની એ મનાધિકારી બન્યુઓને મંદુ અગલ સાગતી નથી એ વાત પર જોદાસુ પાડ્યા વિના સ્વીકાર નથી કરેલું એ હૃદય જનાવનાર નરક સંકાતી દૃષ્ટિથી જોવાય છે મિ. હોર્નિમેન અધિકારીઓની દૃષ્ટિમાં અવંકર ગંજાયા છે તે દેશના લેખો રાજ્યમાં મુલેદ શાન્તિનો ભંગ કરનાર મારીયાતવાનાં (નાયતવાનાં) ગ્રમદ) ૧ ૨-૦-૦ અન. અમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ.

નલાયા છે પરિણામે મિ હોનમેનને ગઈ તા ૨૬ મી એપ્રિલે મુબાઈ સ મ - વગી સરખગની નમતિથી-હિન્દની બહાર મોકલી દીધા છે અમુકને આ પગના રહામે સમ ત હિન્દની પ્રગ્ત ત કૃથી સખત નિરોધ ર્ણાવનાની જરૂર જ લાગે છે નહિ-પણ તમ નામે દે દશમા ઉબી ચની આ અશાન્તિ માટે અમનદારવગ જગતા હરે રૂરે સાચો હિન્દીજન બધારે દુભારો છે-દુભાર છે અને દુભારો અમહારા પુનિત ભારતવર્ષમા રાન્તિ ઓ સુનદ, નાને ડામે અને જાનિઓ નચ્ચે પરસ્પરની મિત્રતા અને સમભાવ સચવાય એ હરે હરે સાચો હિન્દીજન છઠે ઇ મિ હોનિમેન આના જ એક હિન્દીજન હતા એ સાચો અંગ્રેજી વન તેમ મિ હોનિમેન હિન્દ મા વર્ત્યા છે અને એના સત્યુત્તને જન્મ આપવા માટે તો ચિગ્નને અભિમાન લેવાનું છે.

આપમુખત્યાર અમનદારો અને ઍંગ્લો-ઇન્ડિયન પત્રોના વિશલ સનહ રહામે પ્રગતો મજમૂન અવાજ પોમારનાર એક હિન્દીપત્રની અમલ આપણા માનનીય મ મિંગેજશાહે અજ વગે પટેલા જોઈ હતી અને પછિણામે ૧૮૧૩ ના માચ માસમા 'ધી મોમ્બે નિ ન' પત્રની સ્થાપના કરી મિ હોનિમેને તે પટેલા કનઢતામા ધી 'રેડક્સમેન પત્રમા સડનની તરિકે આ વર્ષ પર્વત કામ કર્યું હતું અને સર પિરોજશાહની પસંદી મિ હોનિમેનપર ઉતરી અને એ પસંદગી મિ હોનમેને આ ૭ વર્ષમા સપૂર્ણ રીતે સાર્થ રી મતાની છે મિ હોનિમેનના જાહેર ઇવનના પ્રસંગો હમેતા સાહમોથી ભરાયના છે તેની નોધ અન આનરવધ નથી, જતા કટેનાની જરૂ છે કે એમનુ ઇવન વીરત્તથી જ ગાયન છે અમુકને નિવાસ છે કે સર પિરોજશાહ કૉનિન પત્રમારફતે હિન્દ આજ જે જાગૃતિ પામ્નુ છ અને હિન્દમા જે અવનતુ અને વૈયભર્થુ ચેતન આ યુ છે તે માટે અવસર અભિમાન લન મભાગ્યે એ વન પૂન કૉનિન પત્ર અને પ્રેસના મર્થવાહ મડનમા જેના ઇન્જા મોચ વિરોધ થયો હતો અને જેના પરિણામે સર ચિમનનાન આદિ સાથેનો કૉનિ લનો સંધ વૃગ્યો એ પ્રસંગ નુ મલમો ગણાયો હતો છે પરસ્પરની સહિષ્ણુતા અને સમભાવજ્ઞતિનુ પોષણ થઈ મકથુ નહિ -

મગદેય કે ખાતદ્રેષના લોબીજનોની મોહ જ્ઞતિમા મિ હોનિમેન અને તેમનુ મડન જ ડાઇ ગયાના પરિણામે સર ચિમલાના આદિ સાથેનો સંધ દૂર થયો એ એમ્બા હુ બહ પ્રન્મ મિવાય કૉનિ ન પત્રનો ઇતિહાસ સોનેરી અક્ષરે ચિરદૈવ રહેશે અને એ ઇતિહાસ સાથે મિ હોનિમેનનુ નામ અને મર્થ પણ એટલા જ ચિગ્નવ રહેશે

મિ હોનિમેન એટલે ચિગ્ન અને હિન્દના સાચા લોટીની એ તા મિ હોનિમેન એટલે વીરની વીરતા અને રનેહની રનેહાગતા મિ હોનિમેન એટલે હિન્દની પગમ મેવા મિ હોનમેન એટલે હિન્દીજનોનુ સ્વતત્ત્વના માટે વેગથી દોડતુ અને ધપતુ રૌનભર્થુ નિડર દય દેશના કોઈ પણ ઈયામા ઉચા પદવિધર અમનદાર ન્ધુ કરતાં મિ હોનિમેન માત્રા-જવના અને શ્રીમાન સમ્રાટના વધારે સાચા અને આરદ્ધ ભવ અને મિત્ર છે એ પદવિધરોને શિખીની સત્તા અને ચિદિશ રહેનશાહતને માટે લાગણી અને અભિમાન કે ચિન્તા છે તે

મીવીસવાર્તાઓ (સચિત વાર્તા સમહ) ૨ ૨-૦-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ ક પતી, મુબાઈ-

કરનાં મિ. હોર્નિંગ્સનને અનેકક્રમા છે પરંતુ, એ પદવિધરમાંના થણા કરતાં મિ. હોર્નિંગ્સન શનવા ઉંચી કોટીના એક મહાન પુરુષ છે એ પણ એટલું જ સત્ય છે. હિન્દનાં દુઃખનિઃશ્વાસના ઉત્તરો અદાર કાલી-હિન્દને ભોગવતી પડેલી અનેક મુશીબતો અને પરાધીનતાની બેડીઓના ત્રામનાં ચિત્રો બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના પ્રગળાને પાંચે પ્રયત્ન કરવામાં અને બ્રિટનના સાચાં મનનાંને રહેમના કર્તવ્યનું બાન કમવવામાં જ હિન્દ-બ્રિટનનો સંબંધ વધારે ગાદ થશે અને એમાં જ સામ્રાજ્યનું ચિરસ્થાયીપણું ગમાયું છે એ વાત મિ. હોર્નિંગ્સન સાચા હૃદયથી ગદમગ્નતા હતા અને એટલા જ માટે એ વાત રહેમણે કોટી કોટીને અનેકવાર કહી છે-પરિણામ એ આવ્યું કે એ મહાન અંગ્રેજ-હિન્દી મિત્રાદને આજ હિન્દ જોડતું પડ્યું-હિન્દનો કિનારો-પથારીવશ સ્થિતિમા જોડેલા પડેલા નામદાર મુખર્ષ સરકારની આ એક બૂલ થઈ છે એ માટે અમદને અનિશ્ચય દુઃખ થાય છે. અંગ્રેજો-હિન્ડિયન પત્રકારો જવારે આ દેશમાં પોતાના મેખાદારા અંગ્રેજ અને હિન્દીઓનો વચ્ચે એશરમખરી રીતે હલકી મનોવૃત્તિઓને પેલાનું આપે છે અને ગતીય વિરોધ *Racial antipathies*-ઉભી કરે છે ત્યારે દુખની વાત તો એ છે કે નામદાર સરકાર એ પત્રકારોને પોતાના ઈષ્ટ મિત્રોએ ગણે છે અને પ્રગળા અવાજ પીરતાથી સુનાવનારને દેશપાર કરાય છે.

અમદે આજ્ઞા રાખીએ છીએ કે નામદાર ગવર્નરસાહેબની કહિનીશમાં આ યાજ્ઞવલ્કતા પગલા માટે કની ગાન્તિથી વિચાર કરવામાં આવે અને કૌનિકલ પત્ર તથા પ્રેસ રહામે જે પગલાં લેવામાં આવ્યા છે તે પાછા ખેંચી લેવાય અને પ્રગળા એક અમરમય નેતા અને સામ્રાજ્યના એક સાચામાં સાચા આદર ભક્તને ન્યાય અને સ્વતંત્રતા મળે, ન્હાનીશી નિર્બંધ પ્રગળાના સ્વમાન અને આત્મનિર્ભય માટે હૃદયી અંગ્રેજ પ્રગળા સન્તાનો શું પાતાના સર્વસાધનલું સિદ્ધાન્ત પણ ભૂતી જશે ? શું બ્રિટનની પવિત્ર અને નિર્ભય કૂબે જન્મનાગ વ્યક્તિઓ આમ જ કૃપાં દીપાવશે ? શું બ્રિટીશ રાજ્યની અમરતાના પ્રયત્નો આમ જ સાચવશે ? અમદે હૃદયથી આજ્ઞા રાખીએ છીએ કે નામદાર ભ્યોર્જ લેઈલ વધારે વિશાલ હૃદય અને ઉગર જાવ દર્શનશો અને એક સાચા બ્રિટનને યોગ્ય નીવડી અન્યાય અને દુખના વિરોધી બનશે અને પોતાના અધિકારને ઉજ્જવલ કરશે. મહાત્મા ગાંધીજી રહામે દિલ્હી-પંતબમાં પ્રવેશ ના કરવા માટે મુખ્યાલમાં થયેલા અશાન્ત પ્રસંગે ધૈર્ય અને સમતોલપણ સાચવનાર અને આજેના અંગ્રેજ હોર્નિંગ્સને યોગ્ય પર્વનાર નામદાર ભ્યોર્જ લેઈલ મિ. હોર્નિંગ્સન અને કૌનિકલના પ્રમુખમાં પણ વધારે દક્ષતા અને ધૈર્ય જતાયાં હોત એવું અમદે ઇચ્છીએ છીએ. મનુષ્ય માત્ર બહને પાત્ર છે પણ એ બધ મુધારતી એ એક વીગું શરણ છે તો આ ગંભીર બૂલ મુવાગય અને ભવિષ્યમાં શાન્ત પ્રગળા નિર્ભય અને શુદ્ધ જનવ્યવહારમાં આવી બીજી બૂલોથી અગાનિ અને અસંતોષ ફેલાવ નહિ એટલું સંચવાશે એવી અમદે આજ્ઞા રાખીએ છીએ. પ્રગળા પોતાનાં દુખ અને મુશીબતો સરકાર પામે રલું કરવાના હરેક પ્રયત્નો

મળતા જ નેનએ, એ પ્રમોને મંદુચિત્ર ગજ્યનીતિથી દગારી દેવામા મહાત્મ્ય સમાધો છે અને દૂગના ભરિખમાં તેથી મહાદાનિ યવાનો મંભવ છે. જગતની પ્રગતિઓમાં 'કતિદાસ' શં કાઈ ખીલુ કહે છે ? આ જ વાતની પ્રત્ય સાક્ષી પુરે છે. એ દનિદાસને ખોટા પાડવો એ આ દેશની પ્રગતિના રક્ષણની સત્તા જે અધિકારીઓને મોપાઈ છે તેમનું જ કામ છે.

નાથ ! અવતારો એવા વીર.

લેખક-૨ પોપરલાલ પુજારાઈ શાહ, ખી. એ

(આર્થ હૃદયની યાચના)

નાથ ! અવતારો એવા વીર,

ઉતારો જગમા સંતસુધીર

—નાથ.

કોઈ પૂંગણા પંથવાડમા મમન ન જરી ધરનાર (૨)

તથા દુરામહ તંત, હૈનનુ (૨) સય સત્ર ધરનાર,

નેહોને જગાવનાર કૃપીર,

પાડવો પ્રભુ સંત શૂરવીર

—નાથ.

અવનનાડ જેની સૌ ધનકે મહાચરણ તરબોળ (૨)

મન, વચન, તન એકતામદિ (૨) સત્ય ભવક અભુઓ,

સદા સહવર્તનમાં ભાવીર,

પાડવો પ્રભુ સંત શૂરવીર :

—નાથ.

ચક્રોર, તે આપાક, દક્ષેને, ચપલ ગતિ ધરનાર (૨),

તમ ઉત્તમ ઉપદેશ બોધવા (૨) અવન વૃત્તત લેનાર,

સાચુલા કુશલ મુનિવરધીર,

પાડવો પ્રભુ સંત શૂરવીર

—નાથ.

સન સનના ગુંથે શાણા રાજ્યનંત્રની માલ (૨),

રમાલાનિક એ સત્ર રૂઝુર્મા (૨) સદજરાજ દેનાર,

સાધુ રાજ્યિ એવા ધીર,

પાડવો પ્રભુ સત શૂરવીર .

—નાથ.

કુચ્છશક્તિ પ્રગટ અડગ ને અચલ ધૈર્ય ધરનાર. (૨),

ધીર પ્રતાપી જલવીર સાચા (૨) સાવિત્રતા સમનાર,

પ્રતાપી સાવિક દત્રી વીર,

પાદવો પ્રભુ સન શૂરવીર .

—નાથ૦

સુસન્નિવૃત્ત હૃદયસાચી નિર્મલ દૃષ્ટિ ધરનાર (૨),

નમ કુચ્છ ગિરવા તત્પર, નમ (૨) આજ્ઞા અનુમજનાર,

વીરવા કૃમ્યેગીઓ ધીર,

પાદવો પ્રભુ સન શૂરવીર

નાથ૦

અન્યથે અભાષ કડી ના અન્ય મૂઝ ધરનાર (૩),

અગ અંગ ધિક્કાર અર્નાતિપર (૨) નયન જડે અંગાર,

ન્યાયપર અણ પ્રિત ધરનાર,

પ્રાણ નિગ્દ્ર પ્રેમે પાયરનાર,

નેત્રીપગ મર્ગે યડનાર પ્રહાર,

પાદવો પ્રભુ સન્ત શૂરવીર

—નાથ૦

અવતારો એ અદેશપૂજક, સર્વ પ્રજામા વીર (૨),

રાજ્ય મર્તેશ રાજ્યોના રક્ષક (૨) પુનિત પ્રતાપી વીર,

પ્રેમો ને સત્ય ધેવડા વીર,

વિશ્વના સાચા મેવક ધીર,

શાંતિનાં સાગર શાંતિ દર્શક,

પાદવો પ્રભુ સન્ત શૂરવીર. ૦

—નાથ૦ ૮

ચરિત્ર, ૧૭.૧૨ ૧૮.

* ઈ. એ. વિજ્ઞાનના એક કાચનો અનુવાદ.

શુભામિરીનો ગત્ય (સંદિગ્ધ વાર્તા.) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

વિજ્ઞાન-મંદિર.

લેખક - પ્રો. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, એમ. એ.

અન ૧૯૧૬ ના પહેલા ત્રણ માસમાં વૈજ્ઞાનિક મહારના દિન્દી પ્રસંગો ત્રીસે પ્રમાણે દર્શાવે.

અર પ્રફુલ્લચન્દ્ર રાય

૨. આ બધા જ પ્રખ્યાત બગાળી ગ્રામ્યનગરોમાં પ્રફુલ્લચન્દ્રરાયને સરકારે નાઈટ મનાયા. હિન્દુસ્થાનમાં ખિતાબોની જાણી ચાલે છે તેમાં એક દરે પ્રજાને જાણ રસ રહેતો નથી. કારણ કે પ્રજાનું માન તથા પ્રજાનો પ્રેમ પામેલા તથા પામવા યોગ્ય બધું જ થોડા માણસો આ યાદીઓમાં દર્શાવે પડે છે. પ્રજા ને ગભ્યકર્તા વચ્ચેનો દરિયા બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે દેખાડી આપનાર આ નવા વર્ષના તથા ગહનશાદની જન્મનિશિતા ખિતાબોના પ્રસંગ છે. આ વાત તો સુવિદિત છે બીજી વાત એ છે કે રાજમેવાનો બહોળો ખિતાબો મળ્યા છે, તેમ વાસ્તવિક રીતિએ જે માણસોએ પોતાની જીવિતી માધ્યમોથી કે એથી ખાસ ક્ષમિતી કેવળ ગજકર્તાઓની કે પોતાની પ્રજાની જ નહિ પણ આખી માનવજાતિની ઉચી મેડા કરી દોષ એની કદર પણ આવા મંમાનોથી થતી નોંધે, આ સિદ્ધાન્ત પણ કાઈ નહીન નથી, પરંતુ એનો અમલ કરનારા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ-જેઓ નિઃશીમ ચાર્પણથી તથા ધણીનાર ઉચ્ચ તપશ્ચર્યાથી સત્યનું અન્વેષણ તથા લોક-કલ્યાણ કરે છે-તેઓને સિદ્ધિશ ગજકર્તાઓ તરફથી બહુ થોડો ન્યાય મળ્યો છે, એ વાત અગ્રેજી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ વારંવાર કહે છે. અને હિન્દુઓમાં જ આમ ચાલે તો પછી હિન્દુઓ તો પૂછુ જ શું ? અગ્રેજી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓનું જ મંમાન હિન્દુઓમાં પૂરેપૂરું થતું ન હોય, તો હિન્દી વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની હિન્દુઓ કેટલી કદર થવાની આશા રાખી રોકાય ? ને છતાં અરકારના આ વખતના અપવાદ રૂપે થોડા અમલ ઉપર ડૉ. જગદીશચન્દ્ર વસુદેવે, ડૉ. નીલરત્ન સગરને તથા આજે ડૉ. રાયને-મોડું મોડું પણ-આદરું મંમાન સગરો પાતાની સમી, એ બધું આનન્દની વાત છે. ડૉ. રાય જેવા સરવ નિઃશિમાની માણસને આ ખિતાબથી ખામ બધું ન પામે, અને એમની કૃતિનું મૂલ્ય, પોતે “અગ” થયા એટલે વધી ગયું એમ પણ ન થાય, એ સ્વાભાવિક દુઃખે પગતુ બીજા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને. ઉન્માદ આ કદરથી ત્રિધિ પામે તથા વૈજ્ઞાનિક મેવા એ શું છે એ તરફ પ્રજાનું વલ આકર્ષાય એ બંને અગત્યની વાત છે ખાસ કરીને ધણા માણસો પેસા ખર્ચાતે તથા સગરોને રાજ કરીને ખિતાબો ખરીદવાના કાદા મારે છે, તેના ધણાઓની આખ આ પ્રમગથી, ઉડાશે, નેથા મજસંમાનનું શુદ્ધ નવનું શું હોતું જોઈએ એની કાંઈક આખી થશે.

અર પ્રફુલ્લચન્દ્ર રાયના પોતાના સબંધી જુદો લેખ લખવાનું યોગ્ય લાગવાથી આના અંમાનને તે કેટલા બધા લાખક છે તે બનાવવા અહીં યત્ન કરવાની જરૂર નથી.

ગણિતશાસ્ત્રીઓનું સમેલન.

૨. બીજા પ્રસંગ જન્યુઆરીના બીજા અઠવાડિયામાં મુંબઈમાં બન્યા. તે ગણિત-શાસ્ત્રીઓનું સમેલન છે. તત્કાલના દૈનિક પત્રોમાં એનો અહેવાલ પ્રકટ થઈ ચુક્યો છે. એટલે અહીં એના સંબંધી એ જ મુદ્દાઓ કહેવાના બાકી રહે છે (૧) ગણિતશાસ્ત્ર એ હિન્દનો એક દૃષ્ટિએ ખાસ વિષય છે ગણિતશાસ્ત્રના વિષયમાં પ્રાચીન હિન્દીઓએ જે કર્યું છે તે વિદેશી વિદ્વાનો પણ સ્વીકારે છે તે આપણો વાચકવર્ગ સમજી શકે એવી રીતે પ્રકટ કરવાની જરૂર છે, તેમ આપણો એ ખાસ વિષય જેમાં હજી પણ ઘણા હિન્દીઓ અદ્યતન પ્રારીક્ષ્ય તથા પ્રતિભા પ્રકટ કરે છે તેને આપણે એટલો સારો કેળવવો જોઈએ કે પ્રાચીન હિન્દની પેઠે અર્વાચીન હિન્દ પણ ગણિતશાસ્ત્રમાં જગતને કાંઈક વધુ શીખવી શકે. હિન્દમાં વૈજ્ઞાનિક ઉત્થાન થાય એમ આપણે ઈચ્છીએ છીએ તે સમયે ગણિતશાસ્ત્ર એ એક મહત્વનું વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર છે એ વાતનું સ્મરણ આપણને રહેવું જોઈએ. સંક્ષેપમાં હિન્દના ઉત્કર્ષમાં ગણિતશાસ્ત્ર જેવા મુદ્દમ તથા વિચાર-પ્રધાન વિષયની ખિલવણીનો હિસ્સો છે એ વાત સમજવા જેવી છે. (૨) આ જ દૃષ્ટિથી અમે ઇચ્છીએ છીએ કે ગણિતશાસ્ત્રીઓની આ સમાજ હિન્દની એવી બીજી સરચાઓ સાથે સદ્યારંભ કરી વિશેષ સંયોજિત તથા જળવાન બને. આ સમાજ, જેણે ઉપર કહેલું વાર્ષિક સંમેલન ઉજવ્યું છે, તે ઉપરાંત વર્ષીયા હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયના આશ્રય તળે, ડૉ. ગોપાલપ્રસાદે એક બીજી ગણિતશાસ્ત્રીઓની સભા ગત વર્ષમાં સ્થાપી છે, ને તે પણ મહત્વનું કાર્ય કરતી થઈ છે વળી સમસ્ત હિન્દની જે નિનાદ પરિપક્વ-ધ્વનિઘ્ન સાયન્સ કોએસ-એ, તેમાં પણ એક ગણિતશાસ્ત્રનો વિભાગ છે કલકત્તામાં “ઇન્ડિયન એમેમિએશન ફોર ધી ફેડરેશન ઓફ સાયન્સ”ને લીધે ગણિતશાસ્ત્રનું કેટલુંક કામ આગળ ચાલે છે. આ સર્ગનું વ્યક્તિત્વ રહે જતાં ભારતવર્ષને માટે તેઓનું એટલું સમર્થન થાય કે ઉદ્દેશની સિદ્ધિ વધારે સારી થઈ શકે એ ઇચ્છયા જેવું છે.

ઇન્ડિયન સાયન્સ કોએસની છટ્ટી બેઠક.

૩. ત્રીજા પ્રસંગ. આ ગણિતશાસ્ત્રીઓનું સમેલન પૂર્વે થયું તે જ દિવસે મુંબઈમાં ઈન્ડિયન સાયન્સ કોએસની છટ્ટી વાર્ષિક બેઠક એ હતો એનો અહેવાલ પણ મુંબઈના ગુજરાતી પત્રોમાં થોડો ઘણો પ્રકટ થઈ ચુક્યો છે વિશેષ આ માસિકમાં અન્ય પ્રસંગે વિસ્તારથી લખાશે. અહીં એની નોંધ લેતા એટલું કહીશું કે આ સરચાની મુલાકાત મુંબઈમાં પડેલી જ હતી, એકંદરે જે વ્યથી કામ ચાલે છે ને જેટલી સિદ્ધિ થાય છે તેટલી મુંબઈમાં પણ થઈ હતી, ને એનો વિકાસ કરી વધારે ઉપયોગી કરવાનું કામ એના સંચાલકોએ કરવાનું છે. અભ્યારમુધી એનું કામ અમલદારી રીતે ચાલ્યું છે, તે કદાચિત્ત આપખંચક હશે, પરંતુ એના શુદ્ધ લાભ હિન્દને ત્યારે જ મળશે જ્યારે આ સાયન્સ કોએસ ખરેખરી “ઇન્ડિયન” થશે. અત્યારે તો તે આપણી સિવિલ સર્વિસ તથા એવી બીજી “ઇન્ડિયન” સંસ્થાઓનાથી વધારે “ઇન્ડિયન” તે નથી.

કલકત્તાની 'ઈન્ડિયન એસોસિએશન ફોર ધી કલ્ટિવેશન ઓફ સાયન્સ'.

૪. મોઘો પ્રમુખ ઉપર કહેલા " ઈન્ડિયન એસોસિએશન ફોર ધી કલ્ટિવેશન ઓફ સાયન્સ"નું વાર્ષિક અમેલન માર્ચની ૨૭ તારીખે થયું છે. આ અસ્થા ખરેખરી " ઈન્ડિયન" છે. વિજ્ઞાનની દિગ્ગતિને માટે મ્યુખાપલી આ મંસ્થા અત્યારે ૪૩ વર્ષ જેટલી વૃદ્ધ છે, ને આ દીર્ઘ જીવન ધણા ઉપયોગી તથા મહત્વના કાર્યથી અંકિત થયેલું છે. દિનંતના વાઇસરોયે એના મુરખી હતો, અને હવે વાઇસરોય તથા બંગાળના ગવર્નર બન્ને મુરખી છે. એના પ્રમુખ રામ પીઆરી મોહન મુકરજી છે, ને ઉપપ્રમુખોમાં (હવે સહયત) સર શુકદાસ મેનરજી, જરિદસ સર અમુતોષ મુકરજી, સર પ્રફુલ્લ ચન્દ્ર રાય, પ્રો રામન ને ડૉ. આધરી છે. વાર્ષિક અમેલનમાં થયેલા બાવણોમાં બે વાત સ્પષ્ટ સમગ્ર છે એક એ કે આ મંસ્થા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના પિતૃવણી માટે મહત્વનું કાર્ય કંઈ જાય છે-જુદી જુદી રીતિએ; ને બીજી એ કે અત્યારે મુઘી કલકત્તા એ રસાયનશાસ્ત્ર તથા પ્રાણિશાસ્ત્રમાંથી પચેપણાનું દિનંતું કેન્દ્ર ગણાતું હતું, ને ઉપરાંત હવે પ્રો. રામનને લીધે તે ભૌતિક પચેપણું પણ કેન્દ્ર થવા માંડ્યું છે. પ્રો રામનને લીધે એમનાં અભ્યાસમાં ડૉ. જર્જીય અન્દ્ર વસુની અવગણના નથી કરતા, કારણ કે ડૉ. વસુનું કાર્ય એકદરે એમનું પોતાનું જ હતું, ને હવે પ્રો. રામનને લીધે ભૌતિકશાસ્ત્રનાં સનત અભિવેશનું કરનાર સારી સંખ્યા ઉત્પન્ન થવા લાગી છે.

કલકત્તાના નવા વાઇસ-એ-સેલર, સર નીલરત્ન સરકાર.

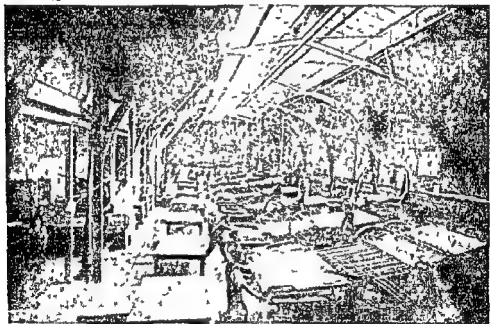
૫. પાંચમો પ્રસંગ કલકત્તા યુનિવર્સિટીના વાઇસ-એ-ચેન્સરની જગ્યા ઉપર ડૉ. સર નીલરત્ન સરકારની નિમણૂક છે. તેઓ પણ બારોસ વેલ્થશાસ્ત્રી છે, ને દીક્ષીમાં નીતાલ, દરમ્યાન વેલ્થશાસ્ત્ર પરિપક્વને પ્રમુખ સ્થાનેથી જે વિદ્વાતાલય લાગણ એમણે આપ્યું હતું તે ધણાંઓએ ત્યાંથી હશે. આપણા શિક્ષણમાં તેમ જ આપણા પ્રમુખવનમાં વિજ્ઞાનને વધારે ઉનારનું જોઈએ એમ અમે માનીએ છીએ, તેથી આવા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને આવી સારી નોકરી મળી છે એ અત્યંત શુભ ચિહ્ન છે. કલકત્તા યુનિવર્સિટી વિષે કમિશને પોતાની અંશામણી કરી દીધી છે, અને નામંદાર વૈદ્યસિંગ એ વિષે અંદ પગલો લેશે એમ આશા રહે છે. કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં જે કાંઈ ફેરફારો થાય તે દિનંતી પ્રજાના હિતની દૃષ્ટિએ નથા અવગણીને આવશ્યકતાની દૃષ્ટિએ સંતોષકારક થાય, એમ આપણે સૌ ધૃમ્થીએ છીએ. સર નીલરત્ન જેવા માણસ અત્યારે આ પદ ઉપર છે એટલે આ સંતોષની આર્પણે બાજબી આશાઓ રાખી શકીએ. મુખ્યત્વે તથા કલકત્તા બન્ને સ્થળે નાંમકિત દિન્દી વાઇસ-એ-સેલર છે, ને બન્નેની કારકીર્દી પ્રજા આનુસ્તાથા નિહાળશે.

આમા,
તા. ૬. એપ્રિલ. ૧૯૧૬.

મુદ્રાવંતનો ઉદ્યોગ.

લેખક:—રા. રતિપતિરામ ઉદયશમ વંશ્યા, શ્રી. એ.

અમેરિકામાં બનાવેલા મુદ્રાવંત જર્મની શિવાય દુનિયાના ઘણા દેશોમાં દોષ મોકલવામાં આવે છે. દક્ષિણ અમેરિકાના દેશોમાં, દક્ષિણ આફ્રિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા, ૩૪ સેકાના પૂર્વનાં સંસ્થાનો, અને દક્ષિણ સમુદ્રના ટાપુઓમાં વર્તમાન સમાચાર દેખાવવાને આ મુદ્રાવંત ઘણા ઉપયોગી ચર્ચ પડ્યા છે. બીજાં મોકલવાનાં વંતોને થોડા જ સમય ઉપર વ્હાડીનોંસ્ટ્રોક, જપાન, અને ચીનમાં મોકલવામાં આવ્યા છે, એટલું જ નહિ, પણ ફ્રાન્સમાં રહેલા અમેરિકાનાં લશ્કરોને પણ મોકલવામાં આવેલા છે.

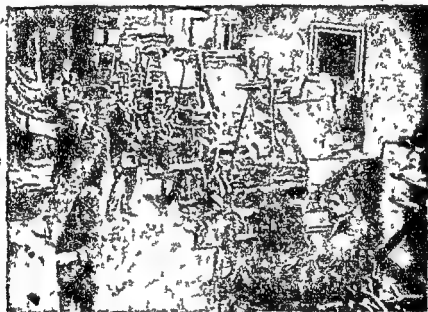

સેન્ડીવોના એક બાબીના વર્તમાનપત્ર માટે વપરાત અમેરિકન મુદ્રાવંત

મુદ્રાવંતના સામગ્રીમાં—આમ્લ કરીને બીજા, ગ્રાહવચના, વચોથી—મુદ્રેલા, દેશો ઉપર બહુ જ સારી અસર થઈ છે. આ વાત એટલી સત્ય છે, કે તેના ઉપર વધારે ભાર દઈને બોલવાની કસી જરૂર રહેતી નથી. દુનિયાના વર્તમાન સમાચારો જાપવાની સરળતાને લીધે દુનિયામાં ચેતન લાવવાનું હવે બહુ રહેલાઈથી બની શકે છે. ગાજડીય આશયો અને નિર્જીવોના અપરિપાક સાહિત્યને જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવાનું પણ રહેલાઈથી બની શકે છે. દૈનિક પત્રો તથા માસિકોમાં પહેલાં જ્યારે પ્રત્યેક અક્ષર હાથથી જ ગ્રાહવચમાં આવતો, ત્યારે ન્હાનાં કદના પ્રકાશનો પણ બહાર પાડવાનો શ્રમ લગભગ અમલ્ય થતો. દષ્ટાંત તરિકે વિચારતા આપણને

જણાશે કે, કાષ્ઠપણુ વર્તમાનપત્ર બહાર પ્રાપ્ત એટલો જવો સમય થઈ જતો કે, જે ચર્ચા એકદમ થઈ નેમએ, તેને બદલે તે ચર્ચાને બહાર પ્રાપ્ત સમય આપનાં થયો સમય પીટી જવાથી સમયોચિત ઉત્પન્ન થઈ લાગણી અને આવેશ મદ પડી જતા, મેળ ચર્ચાનું પ્રાપ્ત્ય થઈ જતું અને દુનિયાને તેના લાભ મળતા નહિ દુનિયામાં બનતા બનાવોને ખીણ જાણે બહાર લાવવાની અભ્યારની રીતિથી જનસમાજમાં જે સ્થિતિ બનતી ગઈ છે, તેવી જ સ્થિતિ તે સમયમાં બનત રહેતી નહિ.

આ ચંત્રાના સર્વસામાન્ય નમુનાઓના જે સામાન્ય વિભાગ પાડી શકાય. પટેલા વિભાગથી ખીખાને સજ્જત ગોઠીને માત્ર ખાણ તૈયાર કરવામાં આવતું ખીખાઓનું કદ અને તેમની ભાત મને તેની ટાન, છતાં પણ ગોખું તૈયાર કરવામાં મુશ્કેલી આપતી નહિ. આ

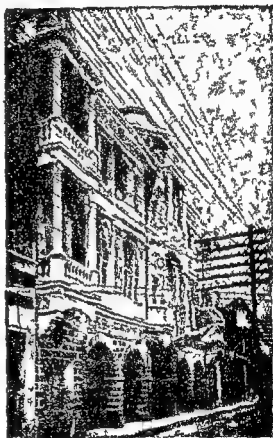
ખીખા ગોઠવવાનું એ અભિરૂપ ચત્ર-ચિત્રી

વિભાગનું ચર્ચ બહુ જ ઝડપથી કામ કરેનાર હતું, અને તેથી હાવના દૈનિક વર્તમાનપત્રને તો તે અપ્રસંગિકોથી ચર્ચ પડે, એવું છે. ખીખા વિભાગનું ચંત્ર-તદ્દન લુદી જ બનતું છે. ખીખા ગોઠવવાના ચંત્રમાં કાચાનું બાળનું ખોસવામાં આવે છે, અને તેમાંથી જેટલો અક્ષર એક પછી એક નાખવામાં આવે છે. આ ચત્રથી ખીખા નાખવાનું અને ખીખા ગોઠવવાનું એમ બે કામ એકઠાં થવા બન્યું છે અને કાંઈ એક આખી લાંબી ગોઠવવામાં માત્ર બે કે ત્રણ મીનિટ જ લાગે છે, જ્યારે પહેલા તો આ બંને કામ સાથે ચર્ચા થયો જ સમય જતો અને કામને માટે વપરાતું આ એક જ ચત્ર ખાસ કરીને દૈનિક વર્તમાનપત્રને અને આસિક પત્રોને પણ વધારે ઉપયોગી છે.

તેવા નથી એક કંપનીએ હમણા જ એક મદાયત દક્ષિણ અમેરિકામાં મોકલાવ્યું, પણ તે યત્રને
ખાધું મોટાતરનું પડ્યું મરણ કે તે યત્રનો એક ભાગ જ ૫૦૦ રતલ વજનનો થયો, અને તેથી
તે આખા યત્રને ખરચરની પીર ઉપર નાધી મકામ તેમ ન હોતું દેશનરમા કેટલાક દેશો
હવે પણ પગથી ચનાની સમય તેના શિવાજીપના યત્રોની માગણી કરે છે બાહિરીકલ અને
સ્વશક્તિથી ચાલતા યત્રોને જેવો સમય છે, તેવો જ સમય પહેલાનાં શિવાજીપના યત્રોને અને
હાનનાં જાપવાના યત્રોને છે

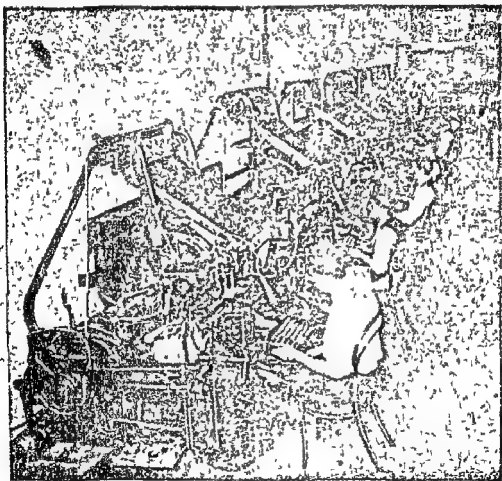
પણ ધીમે ધીમે દુનિયાના એક
ખુલ્લાના પ્રદેશમાં જાપવાની યાત્રા અને
શુદ્ધતાએ પામેના સૌન્દર્યની અને ઉચ્ચ
પ્રમાણની સગોરો શુદ્ધિની તે ખરખર
ખજા જ હતી તે ખીતની હતી હા
દક્ષિણ અમેરિકામાં વહુ જાપવાના
માત્રમ પડે છે, અને આ જાપવાના
જૂની નવા બીબાને નદની નાખી, તેને
ખરને નવી નવા મોખખા અપરથી
જાનવાપના અમેરિકામાં બનાવેના
બીબાનો ઉપયોગ કરે છે દક્ષિણ અમે-
રિકાના કેટલાક યત્રો નૂ ચોંકેમા સુખ
વસ્થિત ગીતે આવે છે આ યત્રો ધીરે
ધીરે હાલની પદ્ધતિને અનુસરતા કરવામાં
આવે છે

દક્ષિણ અમેરિકાના કેવાતા
સાંસ્કૃતિકવિત્તે દેગોમા બીબા મોખવાનાં
યત્રોએ જાપવાનાની રિયતિ સુધાનામાં
અંગતમા જાગ જાય છે આ દેશોમાં

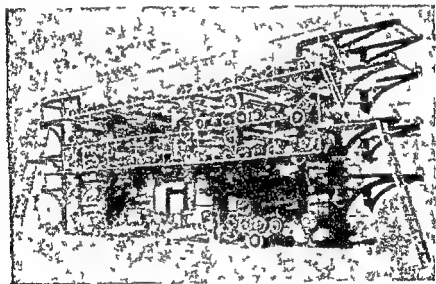
ગેવગીઆના મદયોના નિમરાખાલાનુ મકાન
બનાવના સમયમાં વર્તમાનયત્રોએ અગ્રભાગ લગ્યો છે સામયિક ઉગાનાના ખરેખરા ઉત્તેજક
તરિક આ યત્રો રહ્યા છે પરિણામ એ આ યુ છે કે જે મને લશ્કરી ઉત્સાહ શરૂ થાય
છે, તે જ શક્તિ બળનાખોરોને જાપવાનાનો નાશ કરવાની રૂપ પરી ગયેલી હોય છે બીબાનાં
ખાનાતે ગમે તેમ ફરી દેવામાં આવે છે જાપવાના સાહિત્યોને ફરીથી ભેગા કરવામાં વર્તમાન
પત્રવાળાઓને મદિનાના મદિના વીતી નવ છે બીબા મોખવાના યત્રની શરૂઆત થયા પછી
કોઈ પણ યત્રના બીબાનું તુલકસાન કરવાનું બળવાખોરોને જરૂર નથી કારણ બીબાં મોખવાના
યત્રો સહેવાઈથી નાશ થઈ શકતો નથી, અને બાધી કરીને શીતુરી યત્રો બહાર પડ્યા જ કરે છે

બીજા બધા દેશોની માફક દક્ષિણ અમેરિકામાં જીર્ણા ગોઠવવાનાં યંત્રોની આથે રાજ્યમાં ઉચ્ચપાયે કરનારા. વર્તમાનપત્રોનું કામ ચાલે છે. આર્ગેન્ટીના, બોલિવિયા, અને વિયુવટાની દક્ષિણના બીજા દેશોમાં હમણાં એવા અધિપતિઓ માત્રમ પડ્યા છે કે જેઓ બીજાં ગોઠવવાનાં યંત્રો ઉપર જ તેમનાં વર્તમાનપત્ર સંજ-પના લખાણો ચલાવે છે. દક્ષિણ અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ન્યૂઝીલેન્ડમાં આવા લખા કારખાનાં ચાલે છે. બીજાને પણ બીજા ગોઠવવાનાં યંત્રો ઉપર કામ કરવા નિમંત્રણ આપે છે, અને તેઓ સાક કામ કર્યા જાય છે. ઉદા. મોડીક.

સાથે જુનેરોનાં વર્તમાનપત્રમાં વચનના બીજા ગોઠવવાના અમેરિકન યંત્રો વર્ષેથી દેશાવર માંસ મોકલનારાઓને માત્રમ પડ્યું છે કે જર્મનીના પ્રતિનિધિઓએ જર્મનીની સુક્તિઓને મેક્સિકોમાં કેશવવાને અમેરિકાનાં ઝાપવાનાં યંત્રો ખરીદ્યા છે. હવેનાં સમયમાં બધી માગણીઓ પૂરેપૂરી તપાસવામાં આવે છે, અને તેથી કરીને અમેરિકાની પ્રજાની સાથે જ વાપરવાને અમેરિકાનાં યંત્રો જર્મનીના હાથમાં જવા સંભવ નથી.

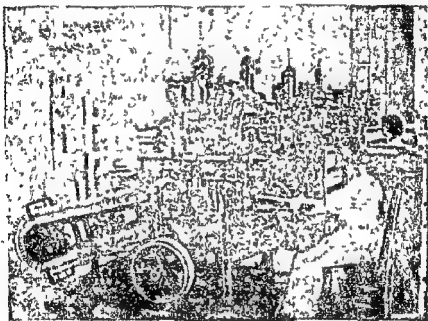
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને દક્ષિણ અમેરિકામાંથી દરેક જાતનાં છાપવાના યંત્રો પરદેશ મોકલવામાં આવે છે. આરજેન્ટીના અને બ્રાઝીલના યંત્રો હિન્ડીના-હિંચામાં હિન્દી જાતના રોલર વાપરે છે. અમેરિકાના જે ચંદ્રકારો સ્પેનની ભાષા જાણે છે, તેમને મોટાં છાપખાન અને બીબા ગોઠવવાના યંત્રોના દારખાતા ઉપાડવા સ્પેન મોકલવામાં આવ્યા છે. દક્ષિણ અમેરિકાના મોટામાં મોટા બીના ગોઠવવાના કારખાનામાં શિવકામ જલુનારાઓની ધમ્મી સંખ્યા છે, અને યન સારી સ્થિતિમાં છે કે નહિ તે જ જોવાનું તમ હોય છે જે સ્ત્રીઓ અને પુરુષો કામ કરવાને તૈયાર હોય છે, તેમને આ ચક્રકારો વારેવારે મથના આવ્યા કરે છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાંની કેટલીક કંપનીઓ, જે ગ્રાપખાનાનાઓ તેમના જ યંત્રો વાપરે છે, તેમની સાથે સારો સંબંધ સાચવી રહ્યા હોય છે તેમને કંપનીઓ પોતાના તરફથી બનતી સહાય આપે છે, અને તેના બદલામાં અમેરિકાના યંત્રોસમન્ધે તેમને ટેકો લે છે.

બ્યુનો ગ્રેલ વર્તમાનપત્રમાં નવસત્ર મોટું અમેરીકન મુદ્રાપત્ર

દેશાવર મોકલવાને માટે જ ખામ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં છાપવાનાં યંત્રોનો કાર્ગ ક્રમ રાખવામાં આવેલો નથી. દેશાવર માત્ર મોકલવાનાઓ દરતાથી એમ માને છે કે જે કાર્ગિયુ દેશને છાપવાનાં યંત્રોની ખામતમાં લદાઇ પછી વ્યાપાર ચાલુ ગણવો હોય, તો કારખાનાનાઓ આંખે દક્ષિણ અમેરિકાની સ્થિતિનો કાળજીથી અભ્યાસ કરવો પડશે, અને વ્યાપારની માગણીઓને પહેલી વળવાને તૈયાર થવું પડશે. દક્ષિણ અમેરિકામાં લગાઈ પછી વેપારની દશા ધણી કડોડી થશે અત્યારે તો છાપવાના યંત્રોના બનાવનારાઓ અને દેશાવર મોકલનારાઓ દક્ષિણ અમેરિકા તરફ પોતાની આંખણી રાખે છે, અને વેપારની માગણીઓને જોઈએ તેટલું મેળવે છે.

અ્યાં ડોપવાનું કામ ખાસ પ્રવૃત્ત નથી એવા દક્ષિણ અમેરિકામાં અને બીજા દેશોમાં પણ વ્યાપારની જ દૃષ્ટિથી જ ચોખ્ખેલાં મુદ્રાપંચ બનાવવાને અમેરિકાના કારિગરોને ધણો રસો અવકાશ છે. આમ દેશગર સાથે વ્યાપાર કરનારાઓનું માનવું છે. વેપારમાં થતી માગણી રી પાડવાને મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના મુદ્રાપંચના કારિગરોએ, અમેરિકાના સામાન્ય જાપખાનાંના માણુમાં સારું કામ કરી શકે, તેવાં યંત્રો બનાવવાને પ્રહેનત કરવામાં કે પૈસા ખરચવામાં ઘણી રાખી નથી. દરરોજનો ભારે વપરાશ હોવા છતાં લાંબા વખત ટકે, એવાં પંત્રોથી મુદ્રાપંચને તૈયાર કરવામાં ઘણી મંડાળ લેવાય છે, અને તેથી જ અમેરિકાની બનાવટનાં મુદ્રાપંચ નિષામાં કોઇપણ દેકણે બનાવેલાં યંત્રો સાથે સરખામણીમાં ઉચું સ્થાન ભોગવે છે. જેમ માંખા સમય મુધી તે યંત્રો ઉપયોગમાં આવે છે, તેમ નેતી કિંમત પણ પ્રમાણમાં વધી છે.

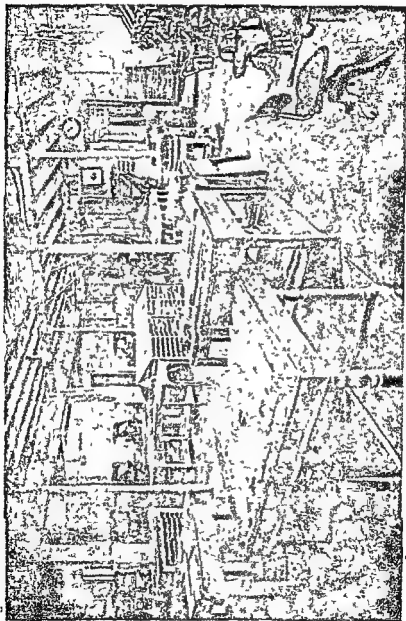
દુનિયામાં પરખીતિયા બનાવનાર અમેરિકનયંત્ર.

અમેરિકાનાં મુદ્રાપંચને જોટલા ઉપયોગમાં સેવાય છે, તેના સરેરાશ વીસમા ભાગ જોટલો પણ ઉપયોગ, દક્ષિણ અમેરિકાનાં કાગળખાનાંમાં નથી. લગભગ પચી કેટલીક પ્રજાઓ દક્ષિણ અમેરિકાને તેની હાલતી ઇન્જાપ્રમાણે મોંઘામાં મોંઘા મુદ્રાપંચો વેચાતાં આપવા થતુ કરશે પારકા દેશોમાં સ્વપાલકાં ન્દાનાં જાપખાનાંની માગણીઓને પૂરી પાડવાને માટે જ મુદ્રાપંચોના કારિગરોનું હાલનું ઉચું પોરણ નીચું થતું જોઇએ; જોકે આમ થશે છતાં પણ ઉત્તર અમેરિકાએ આ બજારને સંતોષ આપવો જોઇએ.

કારને એમ વિચાર ન આવવો જોઇએ, કે દક્ષિણ અમેરિકામાં મોટા જાપખાનાં નથી. દુનિયાનાં કૌંથી ઉત્તમ જાપખાનાંમાંનું એક બીનાએર્ડમાં માણુમ પડે છે. લાગ્રેન્સાની

દુધારામતો અક્ષરદેહ. ૩૦ ૧-૪-૦૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

છાપખાનાની સરથાને દુકાન કહેવી, એ તે મહાન સરથાની જીવ્યતાને અપમાન કરવા જેવું છે. તે જાન્ય મહેલમાંથી દુનિયાનું એક ઉત્તમ વર્તમાનપત્ર નીકળે છે. તે વર્તમાનપત્રનો ફેલાવો દર

અને બીજાનાં ચિત્રો.
અને એક વર્તમાનપત્રમાં વપરાતા બીજાં ચિત્રોવાળાં ચિત્રો.

રોજ ૧૪૦૦૦૦ પ્રતો જેટલો છે બીનોર્ચરમાં પણ 'લા નૅશનલ' અમેરિકાની બનાવટનું મુદ્રણનું પ્રાપ્ત છે, અને તેમાંથી દરરોજ ૧૬૦૦૦૦ પ્રતો નીકળે છે. આ કારખાનોમાં બીજાં જાતીકા પોસ્ટલ ઓફ ગ્રુપશત (અંગ્રેજી) ર. ૦-૬-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

પરચુરણ ઇપવાનું કામ પણ કરવામાં આવે છે, અને પુસ્તકો બોધવાનું પણ કામ કરવામાં આવે છે. આઝીલના રીઓ-ટી-ગનેઝરાની સર્વિસનિક યુનાઇટેડસ્ટામાં નેધિયોથાઓ બનાવવામાં એ ન્હાનાં બીજાનાં યંત્રો વપરાય છે. તે ઉદ્યોગી શહેરમાં 'જનેથ કું આઝીથ' અમેરિકામાં બનાવેલા યંત્રોથી પ્રગટ થાય છે, અને તેનાં ન્હાનાં બીજાવાળાં ખંડ ન્યૂયૉર્કના ટ્રેનિક યંત્રના દિવાનખાના નેવો દેખાય છે. 'ચીલો' દેશનાં સેન્ડીઓગો શહેરમાં 'ઝીગ્રેમ' નામના માંસિકનાં યાંત્રિક ખાતાને ધણો ઇપવાનાં યંત્રો પૂરાં પાડવામાં આવેલાં છે. અને આ યંત્રો હાલની પદ્ધતિસર ઇપવાની કળામાં 'બીબ' બધાં અમેરિકામાં અનેકા યંત્રોની પેઠે પેદેશા વર્ગમાં આવે છે. આવાં મોટાં ઇપખાનાવાળાઓ અમેરિકામાં બનાવેલા યંત્રો સારે ભાવે લેવાનો પ્રયત્ન રાખતા જ નથી, કારણ કે તેમને ઇપવાની વિષયે અતિશય હાથ છે, અને તે યંત્રોનાં ઇપયોગ પણ ધણો જ કરવામાં આવે છે.

અહાર સુંધી દક્ષિણ અમેરિકાના 'ચિની' નામનાં દેશને બધી જાનનાં ઇપવાનાં યંત્રો હજી પૂર્ણ પોષ્ટું હતું. છેલ્લાં ચારેક વર્ષથી જ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે તે દેશને ઇપવાનાં યંત્રો પૂરાં પાડે છે. આંસ્ટ્રેલિયા પ્રથમ ઝિંકાની બનાવટના યંત્રો વાપરતું, પણ હવે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ પાસેથી બીજાં ધણાં યંત્રો ખરીદ કરે છે. દુનિયાના ન્હાનાં મોટાં ધણાં દેશો પ્રથમ યુરોપની પ્રગ્ન પામેથી ખરીદી કરતા હતા, તે હવે ઇપવાનાં યંત્રોની તો ખાસ કરીને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ પાસેથી જ ખરીદી કરે છે ઇપવાના યંત્રોને યંત્રેશ મોકલવાને માટે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં સ્વચ્છ મથકનાં સ્થળ ધણાં બન્યાં છે; જે દારીશરે દેશાવર, સાથે વેપાર કરવાનો ખાસ અભ્યાસ કરે, તો આ યંત્રોની બનાવટમાં લાભ પડી ખીલવણી થઈ જશે.

દક્ષિણ અમેરિકામાંથી ઇપખાનાવાળાઓનું મેડળ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સુત્રાકાતે ત્રીજીયું હતું, અને ત્યાં ઇપવાનાં યંત્રો બનાવવામાં આવે છે, તે કારખાનાંઓને તપાસ્યાં હતાં. તેઓનું વારંવાર કહેતું એ જ હતું કે, "દેવદારની પેટીઓમાં ભારે યંત્રો ગોઠવેલો નહિ."

તે મેડળ બહુ જ સંભાળથી બદલે રહ્યું હતું કે, દક્ષિણ અમેરિકા નરક મોલ મોકલાવેલાની રીતિ, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં માલ લાવવાની રીતિ કરતાં ધણી જ ભુદી પડે છે દક્ષિણ અમેરિકાના ધણાં બંદરોમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સથી આવેલાં વહાણોને બંદરોની ગોદીઓમાં બાંધી રાખવામાં આવતાં નથી. તેથી બહાર માલ લટકેલો લઈ બીજા મહત્ત્વાઓમાં મૂકવામાં આવે છે. આ માત્રને પકડવામાં ધણી જ બેરકારી બનાવવામાં આવે છે. ભાગી બધ તેવી રીતે માપને ગોઠવવાથી જ ધણું નુકસાન થાય છે. જે દક્ષિણ અમેરિકાની કંપનીઓનો આગ્રો મુસાફરીમાં જ નુદી બધ, તો તે ખરેખર વહાણવાળાઓનો જ વાંક છે, એમાં કાંઈપણ રીતનો સંશય નથી. સંભાળથી ગોઠવેલા સામાનને ધીવે વ્યાપારિક કાર્યમાં લાંબો વિચર્યા થતો અટકે છે. કારણ કે જ્યારે યંત્રમાંની કાર્પણ ભાગ ભાગી બધ છે, ત્યારે તેને ખસે નવો ભાગ ઉમેરવામાં યજો સમય બધ છે. કારણ દક્ષિણ અમેરિકાના ધણે દર આવેલા શહેરમાં ન્યૂયૉર્કથી મોકલેલો માલ પડોચનાં યજો સમય લાગે છે.

દુકામાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના અપેક્ષા વ્યાપારીજીવનનું વિશેષ લક્ષણ દર્શાવે છે. અમેરિકાના વતનીઓથી સમગ્ર શકાય નથી. અમેરિકાના કારીગરોની સાથે પત્રવ્યવહાર કરવામાં દક્ષિણ અમેરિકાના વતનીઓ ઘણા વિનયી છે. મનોહર પત્ર લખવાની કળા તેઓ ભૂલી ગયા નથી, એમ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આથી કરીને અમેરિકાના જે કારીગરોએ દેશાવર માત્ર મોકલવાનાં ખાતર ઉધાપયા છે, તેઓ દક્ષિણ અમેરિકાના ઉંચી કેળવણી લીધેલા વતનીને પરદેશના વેપારી સાથે પત્ર વ્યવહારનું કામ સોંપે છે, કારણ કે તેઓની લખાવટ ઘણી સાદી, વિનયી, અને પરદેશીઓને તગત સમજાય તેવી હોય છે.

મુદાપત્રના જે કેટલાક કારીગરો પોતાના કારખાનામાં દક્ષિણ અમેરિકાના વતનીઓને કામ કરવા રાખે છે, તેઓ દક્ષિણ અમેરિકાના દેશોને જ માટે નિર્માણ થયેલી રેલ્વેની ભાષામાં ઘણી ઉત્તમ જાહેરખબરો બહાર પાડે છે. આવા ઉચા વોરણવાળા જાહેરખબરોને લીધે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને દક્ષિણ અમેરિકા વચ્ચે સારો સંબંધ સ્થાપાય રહ્યો છે. દક્ષિણ અમેરિકાના દેશોમાં જાહેરખબરો મારફતે ઇંગ્રેજી શીખવાડવા સારું ધડવામાં આવેલી યોજનામાંથી ઘણું ઝહાપણ વાપરી આ કારીગરો દૂર રહ્યા છે, પરિણામ એ આવ્યું છે કે ઘણી જ સંખ્યામાં તેવાર કરવામાં આવેલી અને મુદર ચિત્રોથી પ્રગટ કરવામાં આવેલી દૂરદર્શક કંપનીઓની જાહેરખબરો એકદમ નમ્રી થઈ જતી નથી.

જીપ્સી બીચાના યત્રો બનાવનારી ન્યૂ યૉર્કની કંપની આખા અમેરિકામાં વ્યથના આખી દુનિયામાં બીચા ગોરવવાના યત્રોનો બહુ બહોળો વેપાર ચલાવે છે. દેશાવર માત્ર મોકલવાનાર થેકા જ વર્ષમાં બહુ બીચાવણી ચાખ્યાં છે. જે દેશોમાં બીચા ગોરવવાના યત્રોની માગણી પ્રધતી જાય છે, ત્યાં બીચા જાતના મુદાપત્રોની પણ માગણી થતી જાય છે. આમાંના કેટલાકની જાહેરખબરો, પરદેશ માત્ર મોકલવાનારા ન્યૂ યૉર્કના ખાતરમાં રહેલા પરદેશીના પ્રતિનિધિ તરફથી નફા સ્વતંત્ર રીતે બહાર પડતી જોવામાં આવે છે.

અજબ શા નવજીવનના સ્પન્દ !

લેખક:-રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી એ, એસ.એસ. બી.

(આશાની ધૂનમાં)

અજબ શા નવજીવનના સ્પન્દ !

અજબ આજ આનન્દ !

અજબ શા.

હજી કાલે તો કેમ વીતતી કેવલ કમળી રાત !

કહી ન શકાયે-સહી કેમ ભયે ?-કાલરાત્રિ સાક્ષાત !

અજબ શા.

કુખી દિલોના દૈવી દિવાસા રમેલીજનમહવાસ !

વ્યર્થ કીધા દિલ્લીન કદે હા ! સર્વ રમેલીપ્રવાસ !

અજબ શા.

હેતકૂળા હૈયાં મુજ દુ ખે દુ ખી રખેને યાવ,

ઉતરવા દુ સિમત કરતો પશુ-દર્દ અશુ ના ભય !

અજબ શા.

અજબ અચિન્તિત નિદ્રા આવી ચાન્તિસુધા સાક્ષાત !

અજબ ભંકર દર્દ-રાત એ !-અજબ આજ પ્રભાત !

અજબ શા.

અજબ એનન !-અજબ પ્રેરણા !-અજબ અહો ! આદ્યનાદ !

અજબ અજબ સૌ !-જોઉં-મોટું !-અજબ બસ ઉન્માદ !-અજબ શા.

અજબ પ્રભુ ! તુ !-અજબ લીલા તુજ !-અજબ ત્રાસ-ઉદ્ધાસ !

દુ.ખદ રાતો-મુખદ પ્રભાતો અજબ આત્મવિકાસ !

અજબ શા.

બાબ મુજદદરખાન,
આમા, તા. ૨૬-૩-૧૯૧૬ }

નર્મદાતીરે મહાત્મા માધવદાસજીના આખ્યોકમાં.

લેખક - ગ. મનુખલાલ ઝવેરલાલ પંડ્યા, બી. એ.

૧.

પ્રકૃતિસૌંદર્યનું સમ્પન્ન જન્મના આત્માનો આદ્વાદ અને ઉદ્વાસ છે તહેમનો તો અતુલવ છે કે તે સામાન્ય રીતે માનનામા આવે છે તે કરતા ધણુ વધારે પ્રમાણમા અને વધારે-લગભગ, સર્વ-ગ્રથે વેરાયણ છે કનાના ભક્તોને તાજમહાવ માટે આપ્યા કે પેન્થીયોન માટે કે ૧, પીંગમીડ માટે હજીત કે પેગાડા માટે બર્મા, ચિત્રકલા માટે રોમ કે સ્થાપત્યકલા માટે ગ્રીસ, સૌન્દર્યના માટે આર્જેન્ટા કે જૈનકલા માટે આણુ જનુ પડે છે. જીવનની સામાન્ય થપી જોઈતી ઉપયોગી કનાઓને ધડીબર દણિમાથી દૂર રાખીએ-અને ધણીય વાર સામાન્ય દોનાથી જ તેમનો સ્વમતકાર જણાતો નથી-તો પ્રકૃતિની કલા, શબ્દ અને ગતિના હિડોલ અને કવિતા-નૃપ અને સંગીત કનાના-ઉપબોગ પેઠે, સાધારણ જનોને પણ મુલ્ય છે. જો એ દર્શનશક્તિ હોય તો બ્યનહારમરત નગરજન પણ બખરમાથી બહાર આવતા વિશાવ અને ઉદ્ધ આકાશ, અસખ્ય અને અરિથ તારા, વિવાસભવનો અને માન આશ્રય દેતી ઝુંપડીઓ ઉપર સરખી રીતે પ્રકાશતો ચન્દ્ર-એ સર્વને જોઈ પુન માનવભાવ અતુલવે છે, જનન-કેતહમા ખોરાયણ મનુષ્યત્વ પાછું મેળવે છે-*He again feels himself a man.*

શુજરાત ધનરૂભના નથી તેમ સૌન્દર્યરૂભમા થે નિર્ધન નથી ગિરનાર અને આણુ, મોમનાથ અને દ્વારકા, પાનાગઢ અને શુક્રાવર્તીએ એ આપણા કેટલાક-ધર્મની કલા અને કવિતાના-ધારીને આમન્ત્રતા પ્રકૃતિસૌન્દર્યના આકર્ષક ગદો છે. દિન્દુસબ્યતા ધર્મના પાયા ઉપર સ્થાપિ છે તે એક સમન્વિત પ્રબધ છે તેના બગો પગપર પોપક અને ઉપકારક છે. તો પછી તેમા ધર્મ અને સૌન્દર્યભાવનાનો નિમનાદ ન હોય એમા તુ આશ્ચર્ય ? પયગમ્બર કે પર્થેપક, દણ કે વૈજ્ઞાનિક, કર્તાકાર કે સાતિવ્યકાર મર્વને એક અખડ અને સનાતન કાવ્ય-જોતના ઝરણા છે, નિશ્ચના સનાતન સંગીતમા તાવ દેતા સ્વરો છે. જેમ દિન્દુધર્મ અને દિન્દુજીવન કેન્દ્રપગમી નથી તેમ ધર્મ અને સૌન્દર્યની ભાવના ભિન્ન નથી આપણા ધર્મ મદોનાત્રાગ્રથો જ મુન્દ્ર મ્થાનોએ હોય છે એમ નથી ગામડાના ન્દાન્હા મદિરો અને શિવાલયો પણ જનાશયોને આરે દોય છે અને ગામની નગીના તે વિશ્રામસ્થાનો અને છે ડોલતા લીમડાઓ, નિગાન વડલાઓ અને મ્દેરતા આનાઓના ઝુડ પાછળ રૂળતા સૂરે ભગનાનની આરાત્રિક કોયલો ગાતી દોય તે સમયની-સન્ધ્યાપૂજનની-આરાત્રિક સાથે દૂરથી આનતો ઘટનાદ, મે રના મન્ગર્જન જેવો ડોનનાદ અને આનાઓનો ભુવંદ ભજનરવર કે આલણોનો શુદ્ધ મન્ત્રાગ્યાર એ સર્વથી વ્યા રસિકહૃદયો મુગ્ધ નથી બન્યા ?

આની એક અન્ધાકલે અમે માલસગ પ્દો-યા મેરની કલા કરી ઉભા ગ્દેયા આખાના વિશાવ વનમાથી ટૂંન બહાર નીકળના જ મદિરોનો ધુમ્મટ, નર્મદાની ભેખડો, વનમા કરેલાં લાનિતના બો ૨. ૧-૦-૦ એન. એમ નિપાડીએન્ડ કપની, મુમ્બાઇ.

મનુષ્યના માળા સમાં સામે તીર વમેલાં ગામડાં અને દક્ષિણમાં બાધતી સાનપૂડાની પર્યંત માતા એ સર્વ જોયાં ન જોયાં અને અમે ગાડીમાંથી ઉતર્યાં. લીલાં- ખેતરોની સેથી જેવી પગથી ઉપર, આકર્ષાજ નમદાના જલ ઉપર, ડોલતા સઃ દીપ્ત. અવિરજ્જમાં-ઉર્મિમાત્રા હતી. સંખ્યાનો સ્વર્ધ નમતો હતો. મંદિરમાં આગવિક ઉતરતી હતી. અમે આખ્યોકમાં પેહોંયાં.

ગુજરાતનું જીવન, તેની ઐતિહાસિક જાગૃતતા, તેનું પ્રકૃતિસૌન્દર્ય એ સર્વનાં અભ્યાસોને માટે નમદાનો એ પ્રદેસ જોહો આકર્ષેક નથી. કાઠિયાવાડની નીરસ વૃક્ષકીન અને પત્થરની ભૂમિ અમે નથી પણ ત્યાંની ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વીંગતા ગુજરાતે ય દેખાડી છે. મહારાજનાં દિવસ કંપાવનારાં સાહસો ગુજરાતના ઇતિહાસમાં નથી એમ નહિ પણ ગુજરાતે વ્યાપારનાં શાન્ત સાહસો વિશેષ કર્યાં છે અને તે મહત્ત્વ ગુજરાત *Greater Gujarat*-ના વિસ્તાર ઉપરથી તરત પ્રનીત થાય છે. કાઠિયણ પ્રાન્ત કરતાં ગુજરાતને જલકિનારો વિશેષ છે અને એ જલ-માગોને ઉપયોગ ગુજરાતે વ્યાપાર ખીલવવામાં કર્યો છે-એ કે દ્રશ્ય ધણો વધારે ધર્મ શક એમ છે. અસારે તો રમગણાવશેષ રજાં છે નમદાતટના ધાર્મિક, ઐતિહાસિક અને વ્યાપારી પ્રદેશ પરંતુ એનું અદ્ભૂત તટસૌન્દર્ય તો હતું તે જ છે. માલમર માધ તેને ધૂર્વજિનારે વૃક્ષોમાં ભરાઈ ગયું છે. ખેતરોમાં કામ કરતા કૃષિકારો, પાણી ભરવા ઉતરતી છતાસરી ગામડાંની સ્ત્રીઓ અને લીસોતરીના પુરુષોમાં મોકુલને ચારતા ખાસકો મહારાજ શ્રી માધવ-દાસજીના આશ્રયોકમાંથી અમે રોજ જોતા-તેઓ અમારા નયન-આનંદનાં સાધનો હતાં.

પૂર્વમાંથી આવી વાક વળી અમ્હારી દક્ષિણે પમાસ પગલાં દૂર નમદા, નહેતી હતી. તેના અવિરજ્જમાં તરતી પનેયો મુસારોને લઈ અનુસાદી હમીઓની કસાથી જતી. બન્ને તરોએ ચાતકચાતકી જેવાં વૃક્ષોમાં લપ્પાઈ બેઠેલાં અનેક ગામડાંઓની હતીનું કાર્ય એ પનેયો સારંતી. ત્રિપજનની શહ જોતી બૂવિલાસથી અનલિલ ધન્યોએ આશ્રયોકમાં તે પનેયોને દૂરથી જોઈ ઉત્સાહમાં કંપી હસી-ભયથી તો નહિ જ કારણકે તે વીર મુવકોને તોહાની પટ તરી જવો એ રમત હતી સીનોરમાં અમે જાવયું હતું કે પૂર આવણુ સારે મખજલમાં-ચારપાંચ વામ ઉડા જલમાં દસ દસ વર્ષની સર્વ વર્ષની કુમારિકાઓ તણાઈ આવેલા ઝાડનાં ધડો પકડવા આપ્તી. રાત્રિને રાત્રિ પડી રહેતી કાન્સ અને ઈલ્લંક વચ્ચેની ખાડી તરી જનારનાં સાહસો જલથી આપણે ડોકુ ધૂણાવીએ છીએ-ગુજરાતનાં સાહસોનું આપણને જ્ઞાન નથી જે વીરાંગનાઓ આવાં સાહસો ખેડી શકે છે તેમને જે અનુકૂલતાઓ અને પ્રસંગો મળ્યા હોય તો તેઓ શું શું ન કરી શકે ! મેરી રુઝમટ અને જોન ઓફ આર્કની વીરતાના પાક અમારી સાક્ષ્યો અમને શીખવે છે-અમારી હિન્દી વીરાંગનાઓનાં નામ પણ અમે જાણતા નથી. હિન્દની અમાપ ઇન્દિ અને સંકપતાઓનું માપ જ્યાં સુધી જાણીશું નહિ ત્યાં સુધી તેમનો ઉપયોગ અમે કરી રીતે કરી શકીશું ? ત્યાં સુધી હિન્દના ભાવિ ઔરવ માટે અમને આશા અને શ્રદ્ધા કેમ રહુરશે ?

પૂર્વમાં રોપેલા ખેતરોની લીની દારોની પરપરા હતી. વન્ને વન્ને વેલીઓ અને પેણોની માટે હતી એ ઉગના પાકે ઉપર આખરમાં અદ્વ વળેલા સર્વેશ્વર આશીર્વાદ ઉતારતા. પ્રકૃતિના દાસ્યસાસ્ય જેવું એ ઉગની લીની પકિતઓનું ડોલન હતું માથે મેઘ ચઢી આવતાં એ લાગ્યું ચિરમતુ અને સર્વત્ર ગભીરતા છવાતી અજબૂન બાધાનો છનાં ફુલેસ દેખાતો દિન્દો ગરીબ ખેડૂત સચિત દૃષ્ટિએ વારવાર મેઘ નરક જોતો અને ફરી પાછો તેના સ્તંભર માટે એનું ન્દાન ખેનું નીદવા-એના દૃષ્ય જેવું શુદ્ધ બનાવવા-નીચો નમતો દરેક વર્ગના પાખ ઉપર જ આધાર રાખતો અચાન અને ચિતાતુ ખેડૂત અને ચાર વિના ટળવળના તેનાં ફુલેસ દોરોનું કશું ચિત્ર મામડાઓમાં ધણું સામાન્ય છે. ફુલકાની પાતો જ જાણનાન નગરનિવાસી દેશ-દિનચિતક ધનિષ્ઠ અને લોકનાયકોની સીમને વસતા મહેસુલની ગણતરીમાં જ મુગ્ધ બનેલા અધિકારીઓની અને ઉપજવિમ્બ ગોખતા દેશપ્રેમી યુવકોની એ ચિત્ર તરફ દૃષ્ટિ ખેંચવા માટે વ્યવસ્થિત અપત્નો થવાની ઓછી જરૂર નથી.

ઉત્તરમાં આગાવાડિયુ વિશાલ હતું પણ ત્યાં કોયવ એક જ હોય એમ અમને લાગતું. રોજ થોડું થોડું દ્વેષકતી અને છેડના તો તો તે એકલીય અમને દરાવતી થોડે દૂર રોટશન હતું મહાન સમારભ પછી થોડી ગતિ કરતી ગાડી રહવારે ત્યાંથી જતી અને રહાજરે પાછી આવતી અનુભવાને દિવસે કે આગસ્ટને દિવસે તે એ પ્રસંગે ખાસ મહાન ગણાતા જગત સાથેના અમાગ વ્યવહારનું માન એ જ સાધન હોવાથી ધણીય વાર તે આશા કે નિરાશા, આનંદ કે શોકનું નિમિત્ત બનતી તેની ગતિમા બેટલી રીચ અને દુષ્કં હતી તેટલી કવિતા ન હતી એ ભાન કુસાફરી વખતે ચડતો અને રોટશન માસ્ટરનું જીવન-નિર્ગળવનમા એક નનાયુ જીવન-મેહને એક સમયે તો આદર્શરૂપ લાગતું બાવપણુમા તો ધણાનેય વાવટો ભઈ પોર્ટર કે ગાર્ડ થવાની ઍજન પૂરતર કે રોટશન માસ્ટર થવાની અભિલાષાઓ ચડતી હશે. યોનનમા બાવપણુના આદર્શો ઓસરી બધ છે, નવી દૃષ્ટિઓ ખુલે છે, સમસ્ત જગત જીવનના મનોરથો રોજનીજે છીએ પણ ગમિની પાખ શાકના કે વિધિના અતરાય આવતા પાછા થઈએ ત્રીએ-રોટશનમાસ્ટર મેક્સ ઓરેન કહે છે ગાડી માનવ સુખ કળાં સગવડનું સાધન નિશાં છે ઘણે અમે એવ ખરૂં કે આગાડીની ગોધ પછી મેઘદૂતો રચાતા બધ થઈ પત્રદૂતો જ રચાયા છે જીવનમા મનિના ઓછી થઈ કૃતિમના વધી છે પણ મહેને તો હજી આગાડી લેવી ગમે છે તેમા મહારા મનોરથોની ગતિ નથી એ ખરૂં પણ તેમની ગૂંદના, ગભીરતા અને ચમત્તા છે અને એ રોટશન માસ્ટર અનેક જોડે વ્યવહાર કરે છે પણ કોઈ તેનું નહિ આમ દરેક જને પોનાનું જીવન પોતે જ જીવતું પડે છે. કોઈકે ચિરત ભાગ્યશાળી જ તેનું જીવન જીવતર અન્ય વ્યક્તિ મળે છે પ્રકૃતિ સર્વત્ર દ્વે રચતી જણાય છે પરતુ હૃદયના-અને ભાવનાના તો અનર્ય-દ્વે રચવામા કા તો તે અકુશન છે કે કા તો કૃપલુ છે.

અમારી દૃષ્ટિખુનો પ્રસાદ વાંક વળી પાછો પશ્ચિમમા સમાઈ જતો હતો પમ આગળ લીનો-તરીથી દ્રશ્યનો મિનારો, દૂર જતો-દ્વા-હો થનો-આવિ ન જાનો પ્રસાદ, રહામે તીર ઉગી

આંધ્રસરખો બેખડો, પાછળ દૃષ્ટિમાન્તે ઘેરતું વધારે ઉગી નાળાયેરીઓનું વન અને તેમાં ફૂંપતા સૂર્યભગવાનને જોવા એ અમરિશ સાધકાશ્રમે બપોરે હતા. નદીતટે રખડતાં કે ખેતરોમાં ભમતાં, આખ્યોકની અગામીમા કે સ્ટેશન ઉપર ફરતાં અમને એ સૂર્યસ્ત જોવાની ટેવ પડી ગઈ હતી. પરંતુ પવન ઉપર આધાર રાખતી પૂનૈમાં બેસી જલપ્રવાહમાં તણાતાં તણાતાં, ડોલનાં ડોલતાં અસ્ત થતા સૂર્યને જોવાની મજા કંઈ અનેરી જ હતી. તેજનો એ સોગેરી પટો દરેક પગે રંગ બદલતો હતો. હલેસાના એક ન્હા-હાટકાથી અમે એ પદને સાંગી નાખતાં, દેલવાધના આરસના ધુમ્મટનું કોતરકામ જલમાં કરતા અને તેની કાંઠીઓમાં રત્ન આકાર રંગ પૂરતું આ અમારો આનંદ વિરલ ન હતો છતાં તેમાં મજા રહેતી, કારણ કે પ્રકૃતિના ગહનમાં ગહન તત્ત્વ જલમાં અને ખાંધી દેખાતા પશુ ચમકારોથી ભરેલા આકાશમાં ક્ષણેક્ષણે નવતા અને વિવિધતા ધારણ કરવાની અજબ શક્તિ છે. કાંઈ ઘેરી બનતી સન્ધ્યાકાંઠે જો કદી આંકોશ એવથી આચ્છાદિત થતું તો અન્યથા રમણીય લાગતી બેખડો, આવિશજલમાં કાળા પડછાયા નાખી, તે સ્વામ દેશને લયાનક બનાવી દેતી હતી. પવન પડી જતો, જલના એક આકાશમાં યંબી જતા, ખાંડીના પ્રવાહ નદીમાં સ્થિર બંની જતો, વીજળી પણ ચમકતા બ્લીની. પ્રકૃતિ સર્વ આમસ્તબ્ધ બનતી ત્યારે અમે અમારા પડછાયામાં જ સંતાતાં ધીમી ગતિએ આખ્યોક તરફ જતાં. એક સંકુ પાંદડું પણ કચકાતાં પ્રવચકાંજનો ગહન પવન થતો અમને લાગતો.

સન્ધ્યાકાશનાં દરેક સુદર વા-અર્ધકર બનતાં તેમ રાત્રિનાં દરેક પણ જૂઠાં જૂઠાં સ્વરૂપ ધરતાં કાળો અંધારી રાત્રિમાં સ્તબ્ધ ઉભેલા જ્યો, નદીનો રૂપેરી પ્રવાહ અને મંદિ-રના આછા ધવલ ધુમ્મટની અથા પાતાવરણમાં, શુદ્ધ હરેપોમા અને સ્વસ્થ મનમાં શાંતિ ભરતાં આકાશના ઉડાઉદરમા આછા પ્રકાશતા તારાઓનું તેજ પ્રકૃતિની અનિર્વચનીય સમૃદ્ધિની ઝાંખી અપ્પટ દેખાઓ સૂચવતું પણ કલા વધારતા શુકલપક્ષના અન્દથી સનાથે બનતી રાત્રિઓ અને કૃષ્ણપક્ષની પાછલી રાત્રિઓ યોગી આદેશાદગનક ન હતી. અને તેમાયે એ આપાદિપૂર્ણિમા રમરણપોથીમાં મોટા અક્ષરે લખાયેલી રહેશે. જાણદસ્ય પ્રથમ દિવસે ગાવા મહિલા એ કવિના-ઉભરના, રસની અનિયમિત અને અનન્ત ઉર્મિપરેપરા ઉછાળતી અને દરેક વાયને નવતા ધરતા એવહતની પૂર્ણિમા હજી આવી ન હતી. લોકમાં એ ગુરૂપૂર્ણિમા કહેવાની, કારણ કે આજે ગુરૂપૂજનનું મોહાત્મ્ય હતું. આખ્યોકમાં માધવદાસજીની પૂજા માટે અનેક શ્રદાળુ અને સરત-હૃદયના આમ્મજનો લકિતલાવથી ગુરૂપૂજન કરવા આજ્યા હતા. દિવસ સર્વેએ ઉત્સવમાં ગાળ્યો પણ ગતિ ચિંતાનું કારણ હતી. આજે અન્નદાન ન થાય એમાં લોકો રાજ દતા. આજે જો વર્ષાદનાં મિદ્ધ ન જણાય તો દુઃકાલ પડે એવી માન્યતા હતી. આકાશમાં છૂટી છતારી ન્હાતી વાણીઓ રખડતી હતી અને લોકોની ચિંતાનું કારણ બનતી. કવચિત્ જલભર્યું વાદળ આવતું પણ તે એકલું જ હોવાથી ઉપેક્ષાથી જોવાનું-કાંઈ

કરિ, કોઈ ચિત્રકાર કે કોઈ મસારીજન પેઠે જગતની આખ્યમાં કુતૂબની ચલવતા છે પણ કાનમાં બહેરાટ છે, હૃદયમાં ભીનાશ છે પણ શુદ્ધિમાં સ્થૂનતા છે એકની પડેલી મહત્તા જોતા તેને વાર લાગે છે

મહાત્મા માધવદાસજીએ ત્યાં નિવાસ કર્યા પછી માનસરની આસપાસ આર ગાઉ સુધી ડુબાણ પડ્યો ન હતો એમ લોકો કહેતા તેમ હહાનમનો પ્રદેશ ઘણો ફલદ્રૂપ ગણાતો ખંભાર વાગ્યા સુધી ચિતાને દૂર શ્રવા આની વાતો વરતા લોકો જાણ્યા એવે દારીને સતા.

ઉદ્ધિગ વાતાનરજીમાંથી આની થાકેલો નિદ્રાધીન તો થયો પરંતુ લયવર સ્વપ્ન-જાળમાં સપડાયો. વસ્ત્રનિનાનો હિન્નો, દુર્ગલ જેવો આસુભરી આખે પોતાના જ્ઞાના ગેર વેચના શહેર તરફ જતો જોઈ મહેન કપારી ટૂંકી મ્હાતા ગાયો શિથિલ થઈ ગયા હૃદય રી ઉચ્ચ આખ્યો મદા પ્રયને ઉઘાડી તો દૂર જ્યોત્સ્નાને અગામીમા હસતી દીગી મહેન જ્યોત્સ્ના ઉપર રીસ મ્હડી હોયે અગામીમા આવ્યો પરંતુ ઉગતા પાક ઉપર ચંદ્ર જાણે આનીના ઉતારતો હોય એમ તેનાં પથરાતાં ગિરણો જોઈ શાન્ત બન્યો ચાગ વાગ્યા હતા દક્ષિણ આકાશમાં મળા વાળા મ્હડ્યા હતા તે જ્યથી ભરેલા હોવાથી ધેરા ચળકતા હતા પાન હતા ત્હોર વેરાય એવો સજન ન હતો ગીરનાર ઉપર ગાળેના પાપા વૈનાખતી એ હિન્મત બનાવતી તોફાની પૂર્ણિમા ક્યા અને ક્યા આજની રાત આરાદી પૂર્ણિમાઈ એના એ જ પ્રકૃતિના તરવો-એનો એ જ ધૂમજ્યોતિ સલિલમસ્તા સમિવાત —પણ કેટલેક અદ્ભુત પ્રદાર એકમા વિપ્રતલ ગગારની મસ્તી અને બીજામાં સમોમમુખની શાન્તિ સર તમા ઉડતાં એપેલીનની પર પરા જેવા ચાગે બાણુ અથ તા અને દશે દિશામાં ઉભરાતા, અને સનાતનજીની અગામી ઉપર સતત બદનાના આમરોના વિતાન પ્રસારતા, ટૂંકી પડના પ્રિતા-એના ગર્જન શ્રુતા અને છતા આ નાદની ઉર્મિપર પરા પ્રેરતા પ્રાકૃતિક તરવોની મસ્તી અમાર નિમા લાગતા અને પાછળ ભરાઈ સતા મ્હડી રમતા ચંદ્રના તેજથી અમમતા એના એ જ તરવોના બનેલા વાદળા આજે વળમથી પેઠે સરમાતા અને તપસ્વીની ગમીરતા ધરતા, સદાના વિરહીએ પરત-શ્રુતો વચ્ચેની ખીણુ ભરતા સાતપૂડાને શિખરે વિરાજતા અને ગાયા પ્રિના ગગ જોતા, તોફાની પાનની ઉપેક્ષા કરતા અને કોઈ કોઈ સંદેહ વાળીથી રિમત વેરતા, નર્મદામાં કાગા પડજોયા તાખતા અને મનને ચિતાના ભારથી ભરતાં સ્વામ વાદળા દક્ષિણ આમશમાં ધીમે ધીમે પ્રસરતા હતા ગીરનારના જ્યોત્સ્નાહિતવમાં ઉલ્લાસ ભરી મસ્તી હતી ત્યાં અમાઈ સમયગીત ઉભામાંથી હતું

ઉઝી કાઈ વૈશાખની પૂર્ણિમા રૂપાળી,

વિરાટ આજ રમણે મ્હડ્યો રે લોલ

લોક લોક ગાજે ગભીર રસતા યી,

વિરાટ આજ રમણે મ્હડ્યો રે જોન

આજની આપાદી પૂર્ણિમા સાનપૂજની ખીણોની નીરવતાથી આખાવાડિયાની અરપટ ગહન-
તાથી અને નર્મદાતીરનાં ખંડેરોની નિર્જનતાથી ભરેલી હતી. તરંગી મન પોતે રમેલાં
દરેકના પ્રજામાં પ્રકૃતિમાં આમ નીરખતું હતું ત્યારે દક્ષિણ આકાશમાં ભરાયેલો એ
વાદળો હવે વેગથી પ્રસરતાં હતાં. જરા વારમાં ચન્દ્રનું સામાન્ય નષ્ટ થયું અધકારના મઠ
ઉભા થયા. ઉપર તીરના મારા પેડે વર્ષાના છંટકા પડવા માંડ્યા. વાતાવરણમાં શીતલતા
પ્રસરી. પ્રજાતની પહેલી આરાત્રિકનો ઘટનાદ થયો અને સચિત અનેલા હૃદયોમાં આસા
અને આસ્થા ઉગ્યાં. એક કલાકની જાંતિને પરિણામે દૃષ્ટીમાંથી નવી સુગંધ ઉડી, કૃષિકારોમાં
નવો ઉત્સાહ પ્રસર્યો, સંસ્થા નવું ચેતન રજુ

સાન્તાકૃષ્ણ,
૪૧૦:૧૮.

નામદાર પટેલનો વર્ણીતર લગ્નનો ખરડો.

લેખક—ગ. પ્રાણસાહે કિરપારામ દેસાઈ, ખી એ.

હિન્દની ધારાસભામાં આપણા ઇલાકા તરફથી સર્વાનુમતે ચુટાયલા હિન્દુપ્રતિનિધિ
નામદાર વીરુલભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે કેટલાક માસ પહેલાં ધારાસભામાં એવો ખરડો રજુ કર્યો
છે કે હિન્દુઓની જુદી જુદી નાતો અને પેટાનાતો વચ્ચે થતા લગ્નો કાયદેસર ગણાવવાં જોઈએ.
આ નાનાસગંધા ખરડાએ આખા દેશમાં અત્યંત ખગલળાટ મચાવી મુક્યો છે. ખર-
ડાની વિરુદ્ધમાં કે તરફેણમાં માગે ગામ સભાઓ ભરાય છે, દગવો થાય છે, લાપણો અપાય છે,
વર્તમાનપત્રોમાં લેખો લખાય છે અને ચર્ચાઓ થાય છે.

આજથી સાત આઠ વર્ષ ઉપર ધારાસભામાં બંગાળ તરફથી ચુટાયલા હિન્દુપ્રતિનિધિ
જૂવેન્દનાથ બાસુએ પણ સને ૧૮૯૭ ના લગ્નનો કાયદો સુધારવાનો ખરડો રજુ કર્યો હતો. તે
સમયે પણ આવો જ ખગલળાટ ચર્ચો રહ્યો હતો. જુના વિચારના રૂઢીચુસ્ત હિન્દુઓના
પ્રજામતની વિરોધનાને લીધે તે સમયે તે ખરડો ધારાસભામાં પસાર થઈ શક્યો નહોતો.

જૂવેન્દનાથ બાસુના ખરડા સંબંધી બ્યારે ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે તે ખરડાના વિરોધીઓ
તરફથી એક દંડીત એવી રજુ કરવામાં આવતી હતી કે એ ખરડાની મર્યાદા અત્યંત વિશાળ
છે. તેને જો મહજ મંકુચિત કરી નાખવામાં આવે અને માત્ર હિન્દુઓને અરસપરસ લગ્ન
કરવાની પરવાનગી આપનારો ખરડો રજુ થાય તો એની સામેની વિરોધતા ઓછી થશે અને
તેવો ખરડો કાંઈક અંશે લોકમાન્ય થશે. નાનું વિરુલભાઈ પટેલના ખરડાની મર્યાદા તે પ્રમાણે
સંકુચિત જ છે. તેનો આશય માત્ર એટલો જ છે કે હિન્દુઓની જુદી જુદી નાતો અને પેટા
નાતો વચ્ચે થતાં લગ્નોમાં કાયદા તરફથી કોઈ પ્રકારની અડચણ આવતી જોઈએ નહિ.

નામદાર પટેલનો ખરડો આ પ્રમાણે સંકુચિત મર્યાદાવાળો છે છતાં પણ જુના વિચાર-
ના રૂઢીચુસ્ત બાઈઓ તરફનો તેની સામેનો વિરોધ બાસુના ખરડા સામેના તેમના વિરોધ

કરતાં કોઈ પણ પ્રકારે ઓછો નથી. મી. ખાસુના ખરડાના જે પક્ષકારો હતા તે જ. મી. પટેલના ખરડાના પક્ષકારો રહ્યા છે.

મી. ખાસુનો ખરડો નાગંજુર થયે આજ સાત વર્ષ પીટી ગયાં છે. આ સાત વર્ષમાં તો કેવા કેવા અદ્ભુત બનાવો બની ગયા ! શી શી ઉચ્ચ પાયલો થઈ ગઈ ! જગતના ઇતિહાસમાં કોઈ પણ સમયે નહિં થયેલા મહાન પરિવર્તનો આ સાત વર્ષમાં આપણી દૃષ્ટિ આગળ થઈ ગયા ! ચીન, રશીઆ અને જર્મની જેવા દેશોમાં પણ આપણી સત્તાનો અંત આવ્યો. સ્વતંત્રતા અને લોકશાસન એ જ આ યુગના મહામંત્રો છે એમ સર્વત્ર સ્વીકારાયું. ભવિષ્યમાં લડાઈઓ બંધ કરવાના શુભ નેમથી લડાઈથી આ જમાનાની મહાન લડાઈએ આત્મનિર્ણયના મહાન સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કર્યું. આ મહાન સિદ્ધાંતનું રહસ્ય એ છે કે દરેક પ્રજાને, દરેક સમાજને, અને દરેક વ્યક્તિને પોતાનું હિત શેમાં સમાયેલું છે તેનો નિર્ણય કરવાનો અપૂર્ણ અધિકાર છે. બીજાઓને તેમાં માથું મારવાનો અધિકાર નથી. ગંજીય બાબતમાં આપણે આપણા રાજકર્તાઓ પાસેથી એ હક માંગીએ છીએ. સામાજિક બાબતમાં આપણા લાઘ્યો તથા બહેનોને એ હક આપણે આપવાને તૈયાર થયા છીએ કે કેમ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હિન્દુ પ્રજાની પાસેથી માંગવાને નામદાર પટેલનો ખરડો અત્યારે આપણી સમક્ષ આવીને ઉભો છે.

આપણા જીવનમાં લગ્ન એ અતિ મહત્વની બાબત છે. આથી ઉપયોગી અને મહત્વની બાબતમાં આપણા લાઘ્યો તથા બહેનોને આત્મનિર્ણયનો હક ના આપતાં તેમને એમ કહેવું કે નાતો અને પેટા નાતોના કૃત્રિમ કુંડળા બહાર તમારાથી લગ્નવ્યવહાર થઈ શકશે નહિ. જો તમે તેમ કરવાની સ્વતંત્રતા લેશો તો હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુસમાજમાંથી તમારો અહિંજાર થશે એ શું આ પ્રગતિના જમાનામાં ચોખ્ખું છે ?

મી. ખાસુ તથા મી. પટેલને પોતાના ખરડાઓ ધારાસભામાં લાવવાની જરૂર કેમ પડી તે સમજવાને આપણી સમાજમાં હાલમાં લગ્ન સંબંધી કાયદો કેવા પ્રકારનો છે તે જાણવાની ખાસ જરૂર છે.

આપણા દેશમાં અંગ્રેજ સરકારે પોતાનો અમલ બંધર્યાપૂર્વક ગોઠવી દીધો તે પહેલાંના ૧૫૦-૨૦૦ વર્ષોના સમય આપણા દેશના ઇતિહાસનો ખરાબમાં ખરાબ સમય છે. તે સમયે આપણે આપણા પૂર્વજોની મહત્તા ગુમાવી દીધી હતી. સર્વત્ર અજ્ઞાન, અંધકાર અને બહેમનું સામ્રાજ્ય બાપી રહ્યું હતું. તે સમયની આપણી સામાજિક અને રાજકીય સ્થિતિ એ, આપણી સંસ્કૃતિના ઇતિહાસના ખરાબમાં ખરાબ પ્રકરણો છે, એ વાત આપણા દેશના ઇતિહાસના દરેક વિદ્યાર્થીને વિદીત છે. તેવા સમયની આપણી સામાજિક-સ્થિતિને આદર્શમય સ્થિતિ સમજી આપણે હમેશાં તેવી જ સ્થિતિમાં રહેવાનો દુરામદ કરીએ તો આપણી સામાજિક પ્રગતિ કદી પણ થઈ શકે જ નહિ. ધરતી આપણા ફુલોંએ, જે આચાર વિચારો, જે રીત

રીવાજો અને જે રીતો તે સમયે પ્રચલિત હતી તેમને પદ્ધતિસર ગોઠવી સરકારે નક્કી કરી દીધું કે હિન્દુસમાજ, હિન્દુધર્મ તથા હિન્દુકાયદાને આજ રીતરીવાજો માન્ય છે અને તેટલા માટે એથી ઉલટી રીતો, ઉલટા આચાર વિચારો અને ઉલટા રીતરીવાજો ગેર-કાયદેસર ગણાવવા જોઈએ. તે સમયે કેટલીક સ્થાનિક પરિસ્થિતિઓને લીધે જાતિબંધનનું બળ વિશેષ હતું અને જાતિ અને પેટા જાતિની બહાર લમબ્યવહાર પ્રચલિત નહિં હતો તેથી સરકારે એમ ઠરાવી દીધું કે હિન્દુ કોમને માટે જાતિની અને પેટાજાતિની બહાર લમબ્યવહાર ગેરકાયદેસર છે.

ધીમે ધીમે દેશમાં અંગ્રેજ કેળવણીનો અહોળો પ્રચાર થવા માંડ્યો. પાશ્ચાત્ય સુધારાના સંસર્ગથી આપણામાં ભુદ્ધિનો વિકાસ થયો અને તેથી કરીને આપણે આપણા સામાજિક રીવાજો તથા ધર્મસંબંધી માન્યતાઓને નવા જ દૃષ્ટિબિન્દુથી તપાસવા લાગ્યા. આવી નવીન તપાસનું પ્રથમ ફળ એ આવ્યું, કે, આપણા દેશના કેટલાક કેળવણ્ય અને સંસ્કારી જીવો જુના યીશાઓમાંથી છુટા પડી જઈ તદ્દન નવે જ રસ્તે પડ્યા. પ્રચલિત હિન્દુધર્મ તેઓને વહેમથી ભરેલો અને અર્થવ્યવસ્થા અનેક બાજુ ક્રિયાવાળો લાગ્યો તેથી તેઓએ પોતાને માટે બ્રહ્મોધર્મ નામનો તદ્દન નવો જ ધર્મ સ્થાપ્યો. આ બ્રહ્મોધર્મ તદ્દન નવો જ ધર્મ છે કે અસતી હિન્દુધર્મની એક સુધરેલી સાખા તે એક પક્ષે જ વિવાદભરેલો પ્રશ્ન છે. અત્યારના આપણા વિષય સાથે તેને કંઈ પણ સંબંધ ન હોવાથી તે બાબત એટલું જ કહેવું બસ છે કે આ નવા વર્ગે હિન્દુ સમાજમાં પ્રચલિત નાત-જાતના બેદ કારણે મૂક્યા ને પોતાની નાતના એક નાના કુંડાળાની બહાર રોટી તથા ભેટી વ્યવહાર કરવામાં એ લોકોને કોઈપણ જાતનું પાપ માલમ પડ્યું નહિ. રોટી વ્યવહાર કરવામાં કંઈ વિશેષ બાજબી નહિં હોવાથી એ તો રહેજમાં જતી ગયું. પણ નાતના કુંડાળાની બહાર છોકરા છોકરીઓનાં લમ કરવાને એ લોકો તૈયાર થયા ત્યારે કાયદાનો પ્રશ્ન ઉભો થયો. કાયદો જાણનાર વિદ્વાન લોકોએ એમને ચેતાવ્યા કે હિન્દુ કાયદા પ્રમાણે નાતની બહાર લમ થઈ શકે જ નહિ. આવાં લમ થશે તો ગેરકાયદેસર ગણાશે આવા લગ્નોથી ઉત્પન્ન થએલી સંતાતિને બાપની ખીલકતને વારસો મળી શકશે નહિ. પોતાની સાંસારિક પ્રગતિમાં કાયદો આમ વિશ્વરૂપ છે. એમ જ્યારે તેઓને માલમ પડ્યું ત્યારે તેઓએ આ વિશ્વ દુર કરવાને સરકારને અરજ કરી. એ લોકોની અરજ ઉપરથી સને ૧૮૭૭ માં તે વર્ગના લોકોને માટે સરકારે લખના ખાસ નવો કાયદો કર્યો. આ કાયદાથી પોતાની નાતની બહાર લમ કરવાની બ્રહ્મોધર્મવાળાને છુટ મળી. પરંતુ નાત બહાર લમ કરવાની છુટ સરકારે માત્ર બ્રહ્મોધર્મવાળાને જ આપી, અન્ય ધર્મના લોકોને નહિ. એ કાયદા પ્રમાણે લમ કરનારાં વર કન્યાઓને એમ જાહેર કરવું પડે છે કે હું ખ્રિસ્તી, યાહુદી, હિન્દુ, મુસ્લમાન, પારસી, જુદ, શીખ કે જેનું ધર્મમાંથી કોઈ પણ ધર્મનો અનુયાયી નથી. મી. બામુએ જે ખીલ ધારાસભામાં રજુ કર્યું હતું તેમાં એવી માગણી કરવામાં

આવી હતી કે સને ૧૮૭૨ ના કાયદામાં જે ઉપલી દરમ છે તે રદ કરવી જોઈએ અર્થાત પોતાની નાતના કુટુંબની બહાર લગ્ન બ્યવહાર કરવાની જે છુટ સરકારે માત્ર બ્રહ્મોને આપી છે તે સર્વને આપવી જોઈએ. નામદાર પટેલના ખરડાની માંગણી ધણી સંકુચિત છે. એ ખરડાની માંગણી માત્ર એટલી જ છે કે હિંદુ કેમને પોતાની નાત કે પેટા નાતની બહાર લગ્ન કરવાની છુટ આપવી જોઈએ.

સને ૧૮૭૨ માં માત્ર બ્રહ્મોસમાજના અનુયાયીઓને જ પોતાની નાતની બહાર લગ્ન કરવાની છુટ આપી હતી અને તેથી તેમણે પોતાને માટે કાયદો કરાવ્યો. પરંતુ છેલ્લા ૪૦-૫૦ વર્ષમાં કેળવણીનો પ્રચાર બહુજ બહોળો થયો છે. લોકોનાં મન વધારે વિકાસ પામ્યા છે. જ્ઞાનિબંધનની વિરુદ્ધ સર્વત્ર પોકાર સંજગત છે તેથી સરકારે જે છુટ બ્રહ્મોને આપી છે તેવી છુટની ખીજાઓ તરફથી પણ માંગણી ચલાવી છે તો તેમને તે છુટ કેમ ના મળવી જોઈએ.

સને ૧૮૭૨ ના કાયદાનો લાભ બધે લગ્ન કરનારાઓ તે વખતે “હું હિંદુ નથી”, એમ કહેવાને ગળ દરે. પરંતુ હવે સમય બદલાયો છે. અત્યારે સંસ્કૃત વિદ્યાનુ પુનર્જીવન થયું છે. તેમ આર્યસમાજ, ધીઓગોરી તથા સ્વામી શમતીય તથા સ્વામી વિવેકાનંદ જેવાઓના ધાર્મિક બોધથી આપણને આપણા હિંદુધર્મ તથા હિંદુમત્તના ગૌરવને માટે અભિમાન ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું છે તેથી અત્યારે “હું હિંદુ નથી” એમ કહેવાને માટે “કોઈ હિંદુ ભાગ્યે જ રાજી હોય.”

એક મનુષ્ય હિંદુધર્મના સિદ્ધાંતો તથા તત્ત્વજ્ઞાન માનતો હોય. હિંદુ શાસ્ત્ર અનુસાર ધર્મની સર્વ ઉપાસના કરતો હોય, મંદિરોમાં દર્શન કરવા જતો હોય, ગુર્ગસી પુર્ગ કરતો હોય, અંગીઆરસ તથા શિવગર્જીને દિવસે અપવાસ કરતો હોય પણ માત્ર તેને જ્ઞાનિબંધનનું ધોરણ માન્ય નાં હોય અને તેથી તે ખીજ નાતની કે પેટા નાતની પણ હિંદુસ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે તો અત્યારના કાયદા પ્રમાણે એ લગ્ન ગેરકાયદેસર હરે છે. વરકન્યા અને જુદી જુદી નાતનાં પણ હિંદુ હોય છતાં પોતાનાં લગ્ન કાયદેસર કરાવવાને માટે તેમને “હું હિંદુ નથી” એમ કહેવાની કાયદો ફરજ પાડે છે. અત્યારના કાયદાની આવી કોઈ સ્થિતિને લીધે આપણામાં એક જાતનું અપ્રમાણીકપણ આવે છે, તેથી આપણી નીતિ તથા ચારિત્રમાં ખામી આવે છે. તેમ હિંદુ કેમના કેળવાયલા તથા સંસ્કારી સ્ત્રીપુરુષોને આપણે શ્રદ્ધાથી જોઈએ. આ બધું દુર કરવાના ઉદ્દેશથી જ નામદાર પટેલે પોતાનો ખરડો રજૂ કર્યો છે.

જે જ્ઞાતિઓના લોકોને આવા જુદી જુદી નાતનાં સ્ત્રીપુરુષોના લગ્નો નાપસંદ હોય તેઓને આવા સ્ત્રીપુરુષોને પોતાની જાતિ બહાર મૂકવાની સંપૂર્ણ છુટ છે. સરકારે કાયદાથી પુનર્લગ્ન કરવાની વિધવાઓને છુટ આપી છે તો પણ પુનર્લગ્ન કરનારી વિધવાઓને જાતિ બહાર મૂકવાનો જ્ઞાતિના લોકોને હક કાયમ જ છે. તે જ પ્રમાણે આવી જુદી જુદી નાતો કે

પેતા નાતોના સ્ત્રી પુત્રોપાવચ્ચેનાં લખેનો બાબતમાં પણ જાણનાં અકુશ તો રહેવાના જ માટે નાતના પરેલીઆઓને આ ખરડાથી ગભરાવાનું બીજકુટ કારણ નથી.

નામદાર પરેલના ખરડાના વિરોધીઓ આ ખરડાની ચર્ચા કરતી વખતે એક મોટી વાત બૂલી નાવ છે અને તે એ છે કે આ ખરડો કાંઈ શરજઆત કાપદો નથી. એ તો માત્ર એક પરવાનગી આપનાર કાયદાની માગણી કરનારો ખરડો છે, એટલે કે એ ખરડો એમ 'કહેતો' નથી કે દરેક હિન્દુએ પરનાતમાં લગ્ન કરવા એ ખરડો તો માત્ર એટલી જ માગણી કરે છે કે કોઈ પણ હિન્દુને પરનાતમાં લગ્ન કરવાનો વિચાર હોય ને તેની સાથે તેને હિન્દુધર્મમાં પણ રહેવું હોય તો તેમ કરવાની તેને પરવાનગી આપવામાં આવવી જોઈએ.

અત્યારના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના સમયમાં કોઈને આવી પરવાનગી ના મળે એ શું યોગ્ય છે ? કોની સાથે લગ્ન કરવા ને કોની સાથે ના કરવા તેનો નિર્ણય કરવાની સત્તા દરેક વ્યક્તિને પોતાને મળવી જોઈએ. પુખ્ત ઉમ્મરની બે વ્યક્તિઓ પોતાની રજીખુશીથી એક બીજા સાથે લગ્નમંબધથી જોડાવા માગની હોય, અને તેમના એવા સંબંધથી નીતિના સનાતન નિયમોનો ભંગ ના થતો હોય અને અન્ય વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાપર તરાપ આવતી ના હોય તો તેમના આ લગ્નમાં બીજી કોઈપણ વ્યક્તિને-કોઈ પણ સમાજને કોઈપણ સંસ્થાને તેમ કોઈપણ કાયદાને વચ્ચે આવવાનો હક નથી. અત્યારનો હિન્દુ કાયદો લગ્નની બાબતમાં વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાની આડે આવે છે. બન્ને વ્યક્તિઓ હિન્દુ હોય છતાં કાયદો તેમને 'અમે હિન્દુ નથી' એમ કહેવાની ફરજ પાડે છે. આવા આપખુદી કાયદામાં ફેરફાર કરાવવાના ઉદ્દેશથી જ નામદાર પરેલે પોતાનો ખરડો રજુ કર્યો છે.

અત્યારનો સમય પ્રગતિનો છે. આપણી દષ્ટિમર્યાદા વિશાળ થઈ છે. અનેક નાતના લોકો સાથે આપણે સંબંધમાં આવ્યોએ છીએ. શાળાઓમાં, કોલેજોમાં તેમ સમાજહિત અને દેશહિતના અનેક જાહેરકાર્યોમાં પરનાતના અસંખ્ય સ્ત્રી પુરુષો એક બીજાના સમાગમમાં આવે છે, તેમાં અનાયાસે એક બીજાનું હૃદય આકર્ષાય, અરસપરસ પવિત્ર પ્રેમ બધાય ને તેમને પવિત્ર લગ્ન કરી એક બીજા સાથે જોડાવવાનું મન થાય, તો કાયદા તરફથી એવા લખેનો પ્રતિબંધ શા માટે હોવા જોઈએ ? તમારે તો માત્ર આટલાં જ સાંકડા કુળમાં મિત્રાચારી બાધવી જોઈએ. પ્રેમને પણ એથી બહાર ચસકવા દેવો નહિ અને કુળજાની બહાર લગ્ન કરવાનો તો વિચાર સરખો પણ કરવો નહિ એમ કોઈને કહેવું એ શું યોગ્ય છે ? દુનીઆની બીજી કોઈ પણ પ્રગતિમાં આવી જાતનાં લખેનો માટે પ્રતિબંધ નથી. બે મુસલમાન, બે પારસી કે બે ખ્રીસ્તી પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કર્યા વગર એક બીજા સાથે ખુશીથી પરબુ રાકે છે. પણ તાતિબેદની મુજબત બેડીઓથી જગ્યાવા બે હિન્દુઓને એક બીજા સાથે પવિત્ર લગ્ન કરવાની ઈચ્છા હોય તો તેવાં લગ્ન કરવાની ખાતર તેમને પોતાના હિન્દુ ધર્મ, ને હિન્દુ-

ત્વનો ત્યાગ કરવો પડે છે આના સખત પ્રતિબંધો તોડી હિન્દુઓને એક ખીજ સાથે લગ્ન કરવાનો માર્ગ મોકળો કરી આપવાના ઉદ્દેશથી જ નામદાર પટેલે પોતાનો ખરડો ધારા-સભામાં રજુ કર્યો છે.

નામદાર પટેલના ખરડાના વિગેરેઓની સૌથી વજનદાર દલીલ એ છે કે કાયદાની મદદથી આપણી સમાજમાં સુધારો કરાવવાની નીતિ યોગ્ય નથી પ્રજાની સાંસારિક બાબતોમાં સરકારને-તેમાં ખાસ કરીને જે સરકાર અને આપણી વચ્ચે ધર્મ તથા સાંસારિક રીતિ રીવાજોમાં સામાન્યતા નથી તે સરકારને વચ્ચે નાખવા એ બહુ જ જોખમભરેલું પગલું છે. આવા પ્રકારની દલીલનું બ્યાજખીપણું હું સ્વીકાર છું પરંતુ નામદાર પટેલના ખરડાની બાબતમાં આ દલીલ બંધબેસતી નથી. સરકાર તરફથી તેમ અન્ય ધર્મના કોઇ પણ ધારા-સભાના સભાસદ તરફથી આ ખરડો રજુ થયો નથી. પરંતુ આપણા જ ધર્મના અને આપણી જ કોમના અને આપણા તરફથી યુદાયવા પ્રતિનિધિએ આ ખરડો રજુ કર્યો છે વળી આ ખરડો આપણી સમાજમાં લગ્નની બાબતમાં કોઈ પણ પ્રકારનો નવો રીવાજ દાખલ કરવાની માગણી કરતો નથી પરંતુ આપણી સાંસારિક બાબતમાં અત્યારના સરકારના કાયદાએ, હદ ઉપગતની જે સત્તા લઇ લીધી છે તે સત્તા કાયદા પાસેથી છીનવી લઈ લગ્નની બાબતમાં હિન્દુઓને વધારે સ્વતંત્રતા આપવી એ જ આ ખરડાનો શુભ ઉદ્દેશ છે.

અત્યારના કાયદાને એનું કહેવાનો શુ હક છે કે નાતો તથા પેદા નાતોના કૃત્રિમ કુડાગટ બહાલ થતા હિન્દુઓના લગ્ન ગેરકાયદેસર છે? આવી જાતના લગ્નો પૂર્વે આપણી સમાજમાં થતા તેના આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા પુરાણોમાં અસંખ્ય દર્શાવે છે અસંખ્ય બ્રાહ્મણ ઋષિ મુનિઓના દ્વારકાઓ સાથે થયેલા લગ્નો જાણીતા છે. સુકન્યા જે દેવી રાજકન્યા હતી તેણે અયન મુનિ સાથે લગ્ન કર્યા હતાં અર્જુનને પ્રથમ બ્રાહ્મણ સમજીને જ દ્રૌપદી તેની સાથે પાણીમહાલુ કરવાને તેવાર થઈ હતી પરશુરામના પિતા જમદગ્નીએ રેણુકા નામની રાજકન્યા સાથે લગ્ન કર્યા હતા. દ્વાપરી રાજ્યોએ અન્ય રાજ્યોની કન્યાઓ સાથે કરેલાં લગ્નો પણ આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા પુરાણોમાં અસંખ્ય મળી આવે છે. રાતનુ રાજ્યએ મત્સ્યગઢના નામની માછીની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યા હતા, ધૃતરાષ્ટ્રે ગાંધારી નામની યવનકન્યા સાથે લગ્ન કર્યા હતા, બીમચેત્રે લીડ્યા નામની રાક્ષસી (અનાર્ચ સ્ત્રી) સાથે લગ્ન કર્યા હતા. અર્જુનને ચિત્રાંગદ સાથે લગ્ન કર્યા હતા, ચંદ્રપ્રભે ગ્રીસ દેશની રાજકન્યા સાથે લગ્ન કર્યા હતા. રજપુતોમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગણાતા કુળનો યુગપુરુષ બાપા રાવળ મોવેવંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા હતા અને મોવેવંશની ઉત્પત્તિ ચંદ્રમાર્ગી છે તે જાણીતી વાત છે. આવા આવા પૂર્વ થઇ ગયેલા અસંખ્ય લગ્નો ગેરકાયદેસર ના ગણાયા અને હવે જો કોઇ હિન્દુ પોતાની નાની નાતના કુડાગાની બહાર લગ્ન કરે તો તે ગેરકાયદેસર ગણાય એવું જો હાલનો કાયદો કહે છે તે અયોગ્ય છે એમ ઠરાવવું એ જ પટેલના ખરડાનો ઉદ્દેશ છે.

નામદાર પટેલના ખરડાના વિરોધીઓની એક દલીલ એવી છે કે જો આ ખરડો પસાર થયો તો આપણી સમાજમાં બધે ગળણ જોવા મળી રહેશે ને આખી સમાજ અત્યવરિયત યથ જરો ને આપણી સમાજ બીલકુલ સંગીન ન રહેતાં ઇન્ન વિન્ન થઈ જશે ને આખરે તેનો નાશ થશે.

લગ્ન જેવી અંગત સુખ દુઃખની ખાખતમાં પણ જે સમાજવ્યવસ્થા બંધાયેલી રવતંત્રતા આપવા ના પાડે છે તે સમાજવ્યવસ્થા ઉત્તમ છે, આદર્શમય છે અને તેવી જ વ્યવસ્થા આપણી સમાજમાં હમેશાં રહેવી જોઈએ એવું ઇચ્છનાર રૂઢિચુસ્ત લોકોને માત્ર એક જ પ્રશ્ન પુછવાનો છે કે શા આધારે તેઓ એમ કહે છે કે અત્યારની આપણી વ્યવસ્થા હરેક રીતે ઉત્તમ છે. જ્યાં સુધી બીજી વ્યવસ્થાની આપણે અજમાવશ કરી નથી ત્યાં સુધી એમ કહેવાનો આપણને શો હક છે? જે સમાજમાં લગ્નની ખાખતમાં આપણી સમાજ જેવા સખત બંધનો નથી તે સમાજમાં રહેનારા મનુષ્યો કરતાં આપણે શું વધારે સુખી છીએ? જગતના ઇતિહાસમાં આપણે હમેશાં જોના આપ્યા છીએ કે વ્યારે કોઈ પણ જાતનો નવો સુધારો, દાખલ થવાની હીલચાલ ઉભી થાય છે ત્યારે જુના વિચારના લોકો જુમરાણુ કરી થકે છે કે જો આ સુધારો સમાજમાં દાખલ થયો તો સમાજમાં સર્વત્ર અંધારુંની વ્યાપી રહેશે ને મહાન અનર્થો થઈ જશે. આવા લોકોના જુમરાણી ગરબાઈ સુધારકો ખેસી રચા હોત તો દુનીઆમાં કોઈ પણ પ્રકારની પ્રગતિ થાત જ નહિ આવા લોકોના જુમરાણુ છતાં પણ જગતમાં તો સુધારો દાખલ થયો જ જાય છે અને જગતનો વ્યવહાર પણ નિયમીત રીતે ચાલે જ જાય છે. તેમ નામદાર પટેલનું બીજા પસાર થશે તો પણ આપણી સમાજક સ્થિતિમાં કોઈ પણ જાતની અંધારુંની કે અનર્થ થવા વિના બધું નિયમપર ચાલે જશે.

નામદાર પટેલના ખરડાને અત્યારની પ્રચલિત રૂઢી નીતિ વીરુદ્ધ છે તેવા સંકુચિત દૃષ્ટિ-બિન્દુથી ના તપાસતાં ન્યાય, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય, આત્મનિર્ણય અને આપણી હિન્દુ કોમમાં ગૌરવ વગેરે ઉચ્ચ દૃષ્ટિબિન્દુથી તપાસવાની જરૂર છે. આ પ્રત્યેક દૃષ્ટિબિન્દુથી તપાસનાં આપણી ખાતરી થશે છે કે હિન્દુ કોમની સામાજિક હિનની ખાતર આવી જગના ખરડાની ખાસ જરૂર હતી. અને માનનીય પટેલે આ ખરડો રજુ કર્યો છે તેને માટે હરેક કેળવણીકાર દિન્દુએ તેમનો ઉપકાર માનવો જોઈએ.

વિધવા.

લેખક—બહેન હિરાબાઈ ગોવિન્દજી વસનજી.

રાધાચરણના આકાશ મૃત્યુને લીધે તેના કાજ કાઠીને બહુ ગોઠ થયો. પરંતુ અભાગિની પાર્વતિને તો એથી આ સંસાર અંધકારમય થઇ ગયો. તેને માટે તો આશા, ઉત્સાહ અને સુખનો સોગે આના નાશ થઈ ગયો. છતાં જે તેણે આ ઘોર દુઃખને વજ્ર સમાન લાગના આ મહા અઘટને કેમે કરીને પણ સહન કરીયું. તેણે આ અસહ્ય દુઃખને પોતાના મનની શક્તિથી સુખચાપ સહન કરીયું. સોકના ભારી બોજાથી પાર્વતીનું મુકામય હૃદય સુરેયુગ થઇ ગયું. પરંતુ આ મહાન કુદરતી દુઃખ સામે કોઇનો ઉપાય ન હોતો.

રાધાચરણના કાકા રામપ્રસાદ મોગી વયના માણસ હતા રાધાચરણના પિતા ગુરૂપ્રસાદ જ્યારે તેની ઉગમર પાંચ વર્ષની હતી ત્યારે જ મૃત્યુ પામ્યા હતા તેની માતા સુનીતિ પણ પતિના મૃત્યુનાદ્યે એક વર્ષ પછી ૨૪-૧-૧૯૦૬-લોક-ગામિની થઇ હતી, તેથી માસક રાધાચરણનું પાલનપોષણ કાકા રામપ્રસાદ અને કાકી હરદેવીએ જ કર્યું હતું જે મિલકતમાંથી ધંધાખર્ચે ચાલતો હતો તે મિલકત તેના પિતા જ મુકી ગયા હતા રહેવા માટે એક પાકી બાબણીનું તથા વડીબોપાળિતનું ઘર હતું પરંતુ આ બાપીકી મિલકત-રહેવાના ધરમા-ચાલુ કરજ પ્રવેશ થઇ ગયું હતું, અને તે દિવસે દિવસે વધુ જ જતું હતું રામપ્રસાદે પોતાની કન્યા ચમેરીના વિરાદમા મૂર્ખ માણુભોમા પોતાની વાદવા કહે-ગવવા અને મોટાઇ બતાવવા માટે ઘણું પૈસા ઉઠાવી નાખ્યાં. વિરાદ પછી એક અંધારીઆ મુખી જમણુ કર્યું ત્યારે લોકો તેની મૂર્ખતાપૂર્ણ ઉદારતા ઉપર ચર્ચા કરવા લાગ્યા કોઇ કહેતા કે, કમવડીમાં મોણુ બોણું કોઈ કહેતા હતા કે, શાકમાં મીઠું બોણું છે આ પ્રમાણે તેઓ બધી બાબતોમાં કંઈની કંઈ ભૂલો કાઢતા.

જે વર્ષમાં રામપ્રસાદની પુત્રીનો વિરાદ થયો તે જ વર્ષે મા રાધાચરણ બી. એ. ની પરી-ક્ષામાં પાસ થયો. ૨૬ નામ જ તેને તેની શોગળતાને લીધે અજાણતી મળતી હતી પરંતુ બી. એ. ની રી અને ચોપડીઓ માટે તેને રામપ્રસાદ પોતેથી રૂપીઆ ૧૫૦) મળ્યા હતા. તે જ વર્ષમાં ગમપ્રસાદે ગરીબોને સહાય કરનારા લાલો લેન્ડલુમલ પામેથી ૫૦૦૦ રૂપીઆ લીધા હતા. તેમાંથી ૩૦૦૦ નો છોકરીના વિરાદમાં ગયા પણ જ્યારે કરજનો પ્રથમ ઉત્તો ત્યારે તેઓ છોક-ગતો વાક કાઢતા તેમના હિતમાંથી એમ હતું કે, જો 'રાધાચરણ' ગીજન નહિ તો 'અમને ઝાણી થતુ પડત નહિ. નાની નાની વતોપર રામપ્રસાદ રાધાચરણને કહેતા—'તે મારી શુ મેના કરી છે ?' જો તારા શીખવાને લીધે મારે સત્યાનાથ નળી ગયું.

મુશીન રાધાચરણ પોતાના મૂર્ખ કાજની વાતોનો ઉત્તર આપતો ન હોતો અને નીચુ માણુ કરી માન રાખતો સર્વ આલસી લેતો હતો.

૨.

રાધાચરણના મૃત્યુથી તેના કાકાકાકીને પણ દુઃખ થયું. પરંતુ તે દુઃખની નીત આગમાં પણ રામપ્રસાદે રાધાચરણને લીધે જ થયેલી કરજદારીની વાનગી પ્રદર્શિતે ધણા જ યત્નથી સુરક્ષિત રાખી.

શોકની પ્રખળ દહાવમાં બગી જતાં આ દંપતી-બુગલેએ પોતાની પુત્રીનો આશરો લઇ ઘણો શાન્તિલાભ લીધો. જે પ્રમાણે હાદવદ મહીનાની વર્ષા પછી સૂર્ય અધિક અસલ થઇ ઉઠે છે, તે પ્રમાણે તે એને પતીપત્ની શોક-સાગરમાં સ્નાન કરી અધિક કઠોર થઇ ઉઠ્યાં હવે તેઓ વાતવાતમાં કહેવા લાગ્યા કે—“ રાત્રે અમને भारी થયો તે અમારો જતીને નહિ, રાત્રી હતો અમારું સંસારનાજ કરવા આવ્યો હતો ”

પાર્વતિ જે પ્રખળ હલેરમાં વસી જતી તેને લેશ માત્ર પણ આસરો ન હોતો. તે અનન્ન શોકમાં હતી. તેના મનમાં શોકનો પ્રયત્ન અગ્નિ બગી રહ્યો હતો. એક બાજુ તે દંપતીનેક તે દુઃખી અબજાને વધારે દુઃખી કરવા લાગ્યું શોકની અનન્ત જવાકામાં, શોકની પ્રયત્ન અગ્નિમાં, નિરાશાથી અન્ધકારમાં અને આ દુર્ગંધપૂર્ણ સંસારમાં તેને અર્ચન પતિનું મુખપછી કમળ દેખાતું હતું. જાણે તે તેને મૌન લાપામાં કહેતો હોય—“પ્રિયા પાર્વતિ, ધૈર્ય ધારણ કરે, કંઠજીવાને સહો, સ્વપ્નથી સંસારમાં જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી કેમે કરી કાઢી બનીન કરો, સ્વર્ગમાં હું તમારી પ્રતિક્ષા કરું છું હું તમને અવરૂપ મળીશ કાલજ કે તું મારી છે અને હું તારો છું.”

તેને સંસાર ઉપર અથવા બીજી કોઇ પણ ચીજપર માયા એસતી નહોતી સારાંશ, પાર્વતિનું હૃદય અતિશય દુઃખી હતું મૃત્યુસાગર પડેલા પતિના જ્યોતિષીન નેત્રોનો કાનર-લાપ તે બુક્તી ન હોતી

‘પાર્વતિ હિન્દી મીઠા પાસ થઈ હતી પાર્વતિને રાધાચરણે થોડું દંમેક પણ શીખવ્યું હતું. રાધાચરણનો વિચાર તેને પ્રવેશિકા પાસ કરાવતો હતો પણ તેના અકાંક્ષ મૃત્યુએ તેમ થવા દીધું નહિ

પતિના મૃત્યુ પછી અભાગિની પાર્વતિને પુસ્તક લાવમાં લેવાનો વખત મળતો નહોતો. ઘરમાં તેની કોઈ સત્તા નહોતી. ચરતું સર્વ કામ કરવા છતાં સામુના મુખની મીડી વાત સાંભળતી નહોતી, પરંતુ ગાળો અને પતિનિન્દા સાંભળતી હતી. સાસુ રાધાચરણના મૃત્યુનું કારણ એને જ સમજતી હતી. પાર્વતિને આ કુટિલતાપૂર્ણ સંસારમાં સહાનુભૂતિનું ચિદ્ધ કોઈ દેખાતું નહોતું.

પાર્વતિને એક લાઇ હતો તેનું નામ સુખદનાવ હતું તે પિતરાઈ લાઈ હતો. તે કોઈ ફેઝાળે ગીપાઈનું કામ કરતો હતો. પરંતુ વિવાહિત હતો. પાર્વતિ એક સમયે પોતાની ઓરડીમાં પતિ શોકમાં બેઠી હતી

તે વખતે જાણે તેનાં પુસ્તકો તેને પોતાની લાપામાં કહેવા લાગ્યાં કે, ‘પાર્વતિ, તું શીખેલી છે. અમે તારી મખીઓ છીએ. અમને તારાથી ઘૂણા નથી આવતી.’ પાર્વતિના જનહૃદયમાં

શાન્તિના અગ્રુટ શ્રીરજોનો ઉદય થયો. તેણે એક પુસ્તક લીધું. અને સાક્ષાત અભયદા દેવી ભગવતી મરસ્વતીમાતાના દર્શન થયાં. સરસ્વતીના ઇશ્વરાથી જ તેણે પુસ્તક લીધું હતું. તે પુસ્તક આપણા મુખસિદ્ધ મન્યકાર રમાઈસસાહેબનું સૈદ્ધ હૈદ્ય અથવા જાત મહેનત હતું. ચટાઇ ઉપર બેસી પાર્વતિ પુસ્તક વાચવા લાગી.

પુસ્તકના બે ચાર પૃષ્ઠ વાંચ્યા હશે કે એની માસુ હરદેરી આવી. પાર્વતિને પુસ્તક વાચના જોઈ તેના શરીરના અગ્નિ પ્રકટી ઉઠ્યો. "પુસ્તકો વાંચી વાંચીને ગધાચરણનો નાશ કર્યો અને હવે અમારો નાશ કરવા બેઠી છે "

મુખસિદ્ધ પણ બેઠ્યો—“તું નારી નથી નાગણ છે. એકને ખર્ચ ગઈ, બીજાને ખાવાનો (મને ખાવાનો) વિચાર કરે છે.”

પાર્વતિએ પુસ્તક બંધ કરી પુસ્તક ઉપર સોનેરી અક્ષરમાં ઝાંપેલા સૈદ્ધ હૈદ્ય ના શબ્દોએ પાર્વતિના અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોને પોનાની તરફ ખેંચી લીધા.

૩.

બીજે દીવસે પ્રાતઃ કાલે ધનુશી શાન્તિથી તેણે પોતાની માસુને સમજાવી દીધું કે, પોતે થોડા દીવસ માટે પોતાના બાઇ પાસે જવા માગે છે. આપ એને એક કાગળ લખાવો.

આમુને તો મન ગમતી વાત મળી મઈ તેણે તે જ વખતે તેમાં મીઠું મરચું મેળવી તે વાત પોતાના પતિ રામમસાહેને કહી રામમસાહે પહેલાં તો આનાકાની કરી. પણ પછી ધર્મ અને સ્વભાવની આથીની સ્ત્રીની વાત સામગ્રી સુખદયાસને એક પત્ર લખ્યો.

ચાર દીવસ પછી વધુ આવી જશે માટે વધુની સાથે અધિક ઘોર વ્યવહાર ન કરવો જોઈએ એમ વિચારી આ દમ્પતીયુગ્મનો પાર્વતિની સાથે કલેશવ્યવહાર મટી ગયો. હવે તેણીને ધરના કામની સાથે ગાળો ખાતી પડતી ન હોતી. પણ પતિ-નિન્દા વગેરે વાતો તો યથા નિયમ થતી જ હતી.

બીજે દીવસે જવાબ આપી ગયો કે, શનિવારે રાત્રે સુખદયાસ બહેનને તેજવા આવશે. શુશ્રુષા પત્ર આપ્યો હતો. પાર્વતિને ઈચ્છા બે દીવસની મહેમાન સમગ્ર સાસુસાસરાનાં હૈદ્ય એકદમ દીના પડી ગયાં. શનિવારે રાત્રે સુખદયાસ-દંત્ય અને દારિદ્ર્યની મૂર્તિ સુખદયાસ-આવી પહોંચ્યો. તે બહેનને ગમે લગતી પ્રભુ ઝણે બીજે દીવસે પ્રાતઃ કાલની ગાડીમાં બહેનને લઈને તે પોતાને ઘેર સવાના થઈ ગયો.

પાર્વતિએ જતી વખતે કહ્યું પોતાના પતિના પુસ્તકોની ટૂંક અને પોતાના પહેરવાનાં બે પુગડા સિવાય બીજું કંઈ સાથે લીધું નહિ. જતી વખતે સાસુએ ઉપરી મનથી આંખમાં અશ્રુ ભરી જીવંતી પાંખ આવવાનું કહ્યું પાર્વતિ નિઃકપટ મનથી જે વખતે સાસુને પગે લાગી તે વખતે કેટલાક અશ્રુના મિ-દુએ પણ હરદેરીના ચરણોનો સ્પર્શ કરીધો.

૪૦

પાર્વતિના આવવાથી 'સુખદયાલનું' દરીદ્ર પણ પિતૃના ઘર સ્વર્ગધામ બની ગયું. તેનાં બાળક ને નિર્ધનતાને લીધે શીખી ન હોનાં શકનાં તે કાઈ પાર્વતિ પામેથી શીખવાં લાગ્યા છે. સુખદયાલની મોટી પુત્રી શાન્તિ પાંચેતિ પામેથી દિન્દી સાથે સીલાઈ કામ પણ શીખવાં લાગી. થોડા દીવસમાં પાર્વતિ અને શાન્તિની મીઠાઈના પ્રતાપથી રાજની બે રૂપિયાથી વધીકે બોલી આવક આવવા લાગી પાર્વતિના દહેવાથી સુખદયાલ એક સારી ગાય ખરીદી લાવ્યો. હવે તેમના ઘરમાં 'સર્વ કંઈ હતું. પિંચા હતી, ધન હતું, ગોરસ પણ હતું. હવે તેમને સર્વ પ્રકારે સુખ હતું. સુખદયાલની સ્ત્રી ચમેલી આ સર્વ સમૃદ્ધિનું મૂળ કારણ પાર્વતિને જ સમજતી હતી. તે પ્રાતઃકાલે ઉઠીને તેને નમસ્કાર કરતી હતી. અને પરનું સર્વ કામ પાર્વતિને પુછીને જ કરતી હતી

એક વર્ષ વિતી ગયું. પાર્વતિ દિ-દુ-ગદર્મરકુલમાં જીખવે છે. તેને ૫૦) રૂપિયાનો પગાર મળે છે. આ વર્ષમાં તેણે પ્રવેશિકા પામ કરી છે. આજે સુખદયાલનાં બાલક ને એક વર્ષ પહેલાં દીને અને આનાથ યજ્ઞ કરના હતા તે આજે મ્હોટા માણસોના છોકરાઓની પેઠે નિશાળમાં જાય છે. છોકરી શાન્તિ પણ રકુલમાં પાર્વતિને કામ કરાવે છે. બાપ સુખદયાલ પણ સીપાઈના કામમાંથી છુટી દુકાન માંડી ખેડો છે

સુખદયાલનું ઘર પણ એક બાલિકા વિદ્યાલય નેત્રુ થઈ રહ્યું છે સવાર સાજા છોકરીઓ દીખવા આવે છે. પાર્વતિની પ્રશંસા આખા શહેરમાં થઈ રહી છે.

x

+

+

+

આર વર્ષ બીજી વીતી ગયા. પાર્વતિએ આ વર્ષમાં બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી છે. તે રકુલમાં બેઠી મિત્રીપણનાં પદપર છે. પગાર પણ રૂપિયા ૨૫૦) થઈ ગયો છે. સર્વ બોલકો તેને મ્હોટું માન આપે છે. અને સર્વત્ર પાર્વતિની પ્રશંસા આવી રહી છે.

૫.

રવિચારનો દીવસ છે. રકુલમાં અન્તરંગ સભા ચાલી રહી છે. રામરાય કીશોર બહાદુરની પત્ની રકુલની ઓનરરી મેકેટરી હતી. તે પ્રખ્યાત સમજાતી અનેક વિદ્યા તપાસી રહી છે. રામ બહાદુરની પત્નીએ કહ્યું "હું સીપાઈના કામને માટે આવેલા અરજીપત્રો તપાસું છું. આ નિયમમાં શું કરવું એ હવે તમારી અને બાપજી (પાર્વતિ) ની મરજી હોય તેમ આજ આપો.

પાર્વતિએ ઉત્તર આપ્યો— "હું રામબહાદુરની પત્નીથી સહમત છું. તે દીવસે આપે દેશન-લખાઈમાં મિટર અરજીનો સેક્રેટરી મહોદયા એ વિધવપર લેખ લખ્યો હતો."

રામબહાદુરની પત્નીએ કહ્યું— "વાંચ્યો" તો પણ સમજાયો તો થોડો, જ. આપે જે વિધવાશ્રમ, રોમાંપવાની ધરણ કરી છે; તે આપ 'એ દેશની ભલામજી જ કરો છો."

પાર્વતિએ કહ્યું— "ધન્યવાદ. આપની સહાયતા અને ધંધરની કૃપાથી આ કામ પુરું થયે." રામબહાદુરની પત્નીએ પાર્વતીને ધન્યવાદ આપી સલાનું કાર્ય પુરું કર્યું.

૬૦

આક રૂપીઆની નોકરીને માટે આટલા માણસો આવશે એમ કહેતે ખબર ન હોતી. રાયપહાદુરની પત્ની અને બીજા એક બાપએ લીધેલાંથી ચાર મનુષ્યોને શોધી લીધા.

એટલામા લેડી પ્રિન્સીપલની માડી આવી પહોંચી. દાસીઓએ અનુક્રમે ચારે માણસોને બોલાવ્યા.

પહેલા માણસને જોતા જ પાર્વતિને અતિ વિસ્મય થયો. તે તેના ચસુર રામપ્રસાદજી હતા. પાર્વતિના મનમાં લજ્જા આવી પણ તેણે તેને રોકી રાખી. સન્દેહનિવારવા માટે પાર્વતિએ પુછ્યું

પ્રશ્ન.

ઉત્તર

“આપનું નામ ?”

“રામપ્રસાદ વાડે”

“ધર ?”

“વિલાસપુર.”

“આટલે દુર નોકરીને માટે કેમ આવ્યા ?”

“મા, પેટને માટે.”

“ખેતી વાડી ન હોતી ?”

“ખેતી વાડી શું ? જમીનદારી હતી.”

“તે શુ થયું ?”

“કરજમા વેચાઇ ગયું.”

“કરજ કેમ કેમું હતું ?”

“મા, દુખી વાંતોને લુલી, જમું સારું.”

“જરા તો સંભળાવો.”

“ભત્રીજાને શીખવ્યો તો અને—”

“અને શું ?”

“અને કંઈ નહિ.”

“છોકરીના વિવાહમાં તો વધારે ખર્ચે નથી કર્યો ?”

“—”

“શુદ્ધાનો ચહેરો ઉતરી ગયો. તે મનમાં ને મનમાં પાર્વતિને ટેવી સમજવા લાગ્યો.

“—”

“છોકરીના વિવાહમાં વધુ”

“તો પણ કરજમાં કંઈ કહો થયો હતો ?”

“કુલ ૧૫૦)”

કહેતાં કહેતાં શુદ્ધાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં—અયુધારા વહેવા લાગી. પાર્વતિએ

ત્યું, “ભણે આપ બહાર બેસો.” બીજા ત્રણ મનુષ્યો તપાસવામાં આવ્યા અને શુદ્ધાને લેડી

પ્રિન્સીપલના ઈગલામાં પહોંચાડવામાં આવ્યા.

સાંજે બોજન પછી પાર્વતિએ કહ્યું—

“આપ મને ઓળખો છો ?”

“આપે સ્કુલના વડા બાઈ છો.”

“હું આપના ભત્રીજાની અભાગીની સ્ત્રી છું.”

“—”

શુદ્ધાની નિદ્રા ઉઠી ગઇ. તેને મૂંઝવે આવવા લાગી. પાર્વતીએ ઘણું ઇચ્છ્યું કે તેઓ

ગદિઆ રહે પણ તેમનું મન રાંછે થયું નહિ. જતી વખતે પાર્વતિએ ફરી આવવાનું વચન લીધું

અને એક કવરમાં હજાર હજારની બે નોટો આપી કહ્યું કે આ સાચાંને આપજો અને બીજા

રખન આવો ત્યારે તેમને જરૂર લેતા આવજો.*

* હિન્દી માસિક ‘સર્વેશ્વરી’માંથી અનુવાદ.

શુક્રાચાર્ય અથવા 'ગુપ્તગુહા.'

સેખક-૨૨ પ્રદક્ષાદ ચંદ્રશેખર દિવાનજી, એમ. એ. એસ.એચ. એમ.

સનારા શુક્રાના તામ્રગાંવ અને ખાનાપૂર તાલુકાઓની અને આઉંધ અને મીરજ સરકારોની દ્વે જ્યાં મળે છે ત્યાં અજમાએ ૮૦૦ શીટ હડી ખીણની એક બાજુના મધ્ય-ભાગમાં, અનિશ્ચય પુરાણા અને પ્રચંડ આબલી, વડ અને ઉમરના ઝાડોની ઘટ ડાળીઓની બન્ધ હાવાથી દંકાપહું પુરાણોમાં મગદૂર ગર્ભયોગી શુક્રાચાર્યનું શુદ્ધામંદીર આવી રહેલું છે. પરાપૂર્વની દંતકથા એવી છે કે હિન્દની પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો પાયો નાખનાર વશિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, જમદગ્નિ, ગૌતમ વગેરે ઋષિઓના અન્ય જગાઓ ઉપરના સ્થાનકોની પવિત્રતા જોટલી મનાય છે તેટલી જ આની પણ છે. તેથી જ જેમણે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો સ્વીકાર કર્યો છે એવા નજદીકમાં રહેતાં ઓપુરોને જોઈ એ જગા કા તો જાણીતી નથી અથવા તો તેનું મહત્વ સમજાતું નથી, તો પણ બહરીકેદાર, રમેશ્વર, ઋષિકેશ, દ્વારકા વગેરે દુર્ગુમ્ના તીર્થોના સાધુઓને તે ધણી જ જાણીતી છે અને તેમાંનાં ટોળેટોળા તેની યાત્રાએ વારંવાર આવે છે ધાગપુરી, કંદેરી, ધસારો, નારીક વગેરે દેકાણાની બૌદ્ધ શુક્રાઓમાં જેવા સ્તીરપક્રાના ઉત્તમ નમુનાઓ દર્શિગોચર થાય છે તેનું અહીંઆ કાંઈ નથી એ વાત ખરી પરંતુ તેટલા માટે ત્યા કાંઈ રસ પડે એવું નથી એમ પણ નથી. કદાચ કેમ્પબેલ જેવાને તે ગ્રાધાન ઉદ્દેશ્યને ચોગ્ય લાગ્યું ન હોય તથાપિ ઈતર દર્શિમિન્દુથી તે તરફ જોનારને ત્યાં મનન કરવા જોય પુષ્કળ વસ્તુ છે.

સનારા શુક્રા તરફથી ત્યા જવા માટે મુગમ માર્ગ વીટે ચઢે છે ત્યાંથી એક પાકી સડક પશ્ચિમમાં દરાકથી આવીને પૂર્વમાં ઢેક ખીજપુરપર્યંત જાય છે તે જ સડકમાંથી લગભગ ૨૩ માઇલને અંતરે પગલી નામે ગામ છે ત્યાંથી એક બે ઘડી માઇલનો કાટો ઉપરની ખીણ તરફ જાય છે. ખીણમાંથી અજમાએ પામાઇલ ઉંચે ચડીએ એટલે શુક્રાચાર્યનું સ્થાનક આવે છે. ઉપલી જ સડક ઉપર આશરે માઇલ દોઢ માઇલ આગળ જ્યાંએ એટલે તામ્રગાંવ તાલુકાનું જરંડીગામ અને માન તાલુકાનો બેાપાલગઢ નજરે પડે છે. ત્યાંથી ઉત્તર તરફ ખેતરોમાં જતા એક કાંટો આશરે એક માઇલના તપાણુને આવે છે તે પુરો થાય છે. ત્યાંથી આશરે ૫ માઇલ નીચે ઊતરીએ એટલે પણ તે સ્થાનક આગળ જઈ શકાય છે. સધનું પસારા રેલ્વેના ડુંદરોડ રેલ્વેનથી વીકા ૧૬ માઇલ છે. પોટથી જતાં રસ્તામાં ઘણી જેવા લાયક ધર્મારન અને મનોહર દેખાવો નજરે પડે છે. તેમાં પ્રથમ આશરે ૫ માઇલને અંતરે રેવણુસિદ્ધનું મુખ્ય દેવળ છે. તે એક એવી ઉંચી ટેકરી ઉપર આવી રહેલું છે કે ત્રણચાર માઇલ સુધી આંખને આકર્ષ્યા વગર રહેતું નથી. મંદીરની ચોતરફ ફરતી ધોડા પથ્થરોની ભીતિ અને તેમાં ચારે દિશાઓમાં એક એક બન્ધ દરવાજો છે. તેની અંદરના ભાગમાં એક વિશાળ પથ્થર જોડેલો ચોક છે અને છે તેના પૂર્વ-ભાગમાં રંગમંડપ અને દેવળ છે. બન્ને તદ્દન સાદા પથ્થરનાં બાંધેલાં છે. પથ્થર ધોડા છે

એવું જ તેમા ઇતરકામ સુવ જ નથી. મન્દિરના તીખરનો લાગ ચુનાવી પોગી લીધેને છે રગમડપની અન્દરના લાગમા આતરે હએક મહીનાનો ખરેખરે વાછરડો હોય તેવો અમ્યન્તા સાફ કાગા આરસ પદ્માણનો એક નન્દી જોનાવાય છે મન્દિરમા નણ્યાર દુટના વેરાવાનાશું શિવનીંગ જે ત્યા નવાઈ જેવુ એ છે કે શિવનીંગ ઉપર એક ખાટયો મુલો છે અને તે ઉપર પિત્તળના થો । ઉપર ત્રણ્યાર વરસન છોડર હોય તેવડી એક પુરૂપતી પિત્તળની મુતિ છે લોકોની માન્યતા એવી છે કે નવનાથપેકી એક રેવણસિદ્ધ આ યજ્ઞ ઉપર આવીને રણા હતો અને લોકો મૂળસ્થાન તરીકે પણ ઓળખે છે એ દેવાયવ ક્યારે અને ઇજોખાધ્યુ તે નિરે લાંઠાઇલેખ નથી અને તે સમયમા કોઇ પુસ્તક પણ હજી હાય લાગ્યુ નથી અહીંથી આગળ જતા રેણુવી ધાન લાગે છે તેના ઉચામા ઉચો લાગ જે તજોગીથી આારે પા માઈન ઉચો હગે તે ઉપરથી મુદર બગવાળા નાના મોગા ઝાડો, રેકરીઓ અને ખડાઓ, નાના તરેહના મોકીથી છનાયના, અનેક આકૃતિઓના ગ્રખેરગી ગારીયાઓના દુન્ડાઓ જેવા દેખાતા જોનરો વજેરે નજરે પડ છે એ વાટ ઉતરીએ એટલે ઉપની ટેકરીથી આસરે અઢા માંનને અન્તરે સહકની દક્ષીણ બાલુએ રહેજ અન્દર પડતુ રેવણસિદ્ધનું ખીન્તુ દેવાયવ આવે છે તે આગલા જેતુ ઉંચા પ્રદેશ ઉપર પણ નથી તેમ તેના જેટલુ ઉચુ પણ નથી પરન્તુ તેની ખુમી ની જુદી જ જાનની છે ઉત્તર તરફના દરવાજાની મામે એક વણી જ ઉચી દીપમાગ છે અને તેનીપાસે એ પડી ગયેલુ નાનું પથ્થરુ દરેર છે દગાજા મોગ પહાડ ઉપરના િનાઓને હોય છે તેના મોગ છે અને ઉપર એક નમારખાનુ છે અન્દરથી ચોકને ફરતા કમાનનાગા ઓનાઓ છે અને તે ઉપર અગામી કે ત્યાંથી આસપાસ ધણુ માઇનો લગીનો પહોડી પ્રદેશ નજરે પડે છે રગમડપ જે પહેલા દેનાવખમાના કમ્તા મોટો છે તેમા એ ખગીત નન્દી છે દેવાયવના અન્દરના લાગમા એટલુ અવાઈ રહે છે કે ખ્હાટથી જનાગને અને મિશેરે કરીને અભવયા માણુસને ત્યા એક મહાન્ ચોદાના જેવી પિત્તળની મુતિ શિવાય ખીન્તુ કાઠ દેખાય એવુ જ નથી પરન્તુ ધાત્તનિક રીતે એ મુતિની નીચે આગરે ૫-૬ રીટ ત્રાણ અને ૧-૧૧ રીટ પહોળુ શિવનીંગ છે એમ ત્યાના પુજારીઓ કહે છે વિનાઓ ધરીને દેખાટ છે ળના પણ જોઇએ તેતુ રૂપજ તો તે દેખાતુ જ નથી એના આકાર ઉપરથી એની પણ કાંઈમા ખગમ્મા આકામતેલ સ્વરૂપ છે કે કાઠની રૂપ સ્વરૂપી છે અને તે ઉપર આ મુતિ એમાડીને દેવાયવ બાંધિયુ છે ખરે શુ છે તે તો જ્યા સુધી કાઈપણ પુસ્તક હાય ન લાગે ત્યા લગી જાણુવુ અશક્ય છે આ દેવળમા પણ કાઈ શિનાનેખ નથી-એનો કેમ્મેનના મેઝીની-અરમા પણ ઉત્તેખ નથી તેતુ કારણુ શુ તે સમજ સમતુ નથી તે જોડીને સડક ઉપર આગળ જતા રેવણુગાય ઘાટ લાગે છે રેણુવી ઘાટની પેઠે આના ઉપરથી પણ યજ્ઞસૌધ્યનુ ચિત્તા-કર્મક અનોકન કરવાનો પ્રસંગ મળે છે તે મુકીને ખીજ છ માંધન સુધી જતા તદ્દન ઉજ્જડ પ્રદેશ આવે છે. તેવો જાય છે એટલે જે ઐતિહાસિક ગામ ઉપરથી તાનુકાતુ નામ પડેલુ છે તે ખાનાપુર ગામ આવે છે. આ ગામ અજેણ રાજ્ય સાથે જોડી દેવામા આવ્યુ તે પહેલા

પેશાના તાગાના આઉંઘ સંચાલના પ્રતિપ્રતિનિધિના મુલકમાં હતું અને તે તેનું એક મુખ્ય ગામ તરીકે ગણાતું હતું તે વખતે ત્યાં દિવાની, ફોજદારી વગેરે ક્વેરીઓ હતી તેનાં કાર્કિસ્ટીનાં મકાનો હજી જોવામાં આવે છે. તે જિવાલ ત્યાં એક જુના રાજમહેલનું ખન્ડીએર છે. તેની ઉપરની ધમારત સર્વે તારાજ થઈ ગયેલી છે છતાં તેની અન્દરની લાંબાતળીયાની ગોદ-વેણુ કેવી હતી તે હજી પણ નજરે પડે છે. તે વખતના પાણીના ઓળા, કુવા, ઓરડાઓની વચલી ભીંતો અને તેમાંનાં ગોખવાઓ અને ખીંટીઓ પણ હજી લગી તે સદ્ગમન છે. બોંબનળીયામાં ઉચી જાતનો પથ્થર વાપરેલો જણાય છે. પરંતુ તે ગામનું નાક જોઈએ તો તે ત્યાંની મસીદ છે. ગામનાં લગલગ મધ્યભાગમાં તે આવી રહેલી છે. તેની આસપાસ ફરતી-ધોડા રાતા પથ્થરોની-દિવાલો છે, તેમાંની ઉત્તર તરફની દિવાલમાં દાખીઓ પણ અપાડી સાથે ખુશીથી જઈ શકે એવો એક ભવ્ય દરવાજો છે અન્દર પેસતા બે તરફ બે કમાનવાળાં ઓટલા છે તેમાંના ડાબી બાજુના ઓટલાની દક્ષિણ તરફની દિવાલમાં મતા આરસપહાણની એક મોટી સિંહા છે તેમાં ૮-૧૦ લીંટીનો કાનડી લેખ છે અન્દરના ભાગમાંથી મસીદની રચના આખેદુખ અમદાવાદની જુમામસીદ જેની છે માત્ર એટલો જ ફરક છે કે નવાજ પદવાનો જે મોટો હોલ છે તેની બે બાજુએ અમદાવાદની મસીદની પેડે મિતારા નથી. હોલની અન્દરના થાંભલાઓ પણ ધણી જ ઉચી જાતના પથ્થરના અને નક્કીદાર છે. પશ્ચિમ તરફની દિવાલના મધ્યભાગમાં દેવનું રથાનક છે તે ઘણા જ ચક્રચક્રતા ચતુર્મુખ આરસ પહાણનું છે. ત્યાંના લોકોમાં કહેતી એવી છે કે આતપાડી મહાસત્તા એક ગામમાં બે તદ્દન સરખાં હિન્દુ દેવાલય હતાં તેમાંનું એક તોડીને આ મસીદ બાંધવામાં આવી હતી અને બીજું હજી તે ગામમાં ઉભું છે. વચક્ષા યોગાનમાં બે કબરો છે તેને ત્યાંના મુસલમાનો અને હિન્દુઓ પણ પીર તરીકે માને છે અને તેની બાંધાઓ રાખે છે. કાંટમાં તેના સોગવ ખાવાનું કોઈ કશું કરવું નથી તેનું કારણ એ કે ત્યાંના લોકો એમ માને છે કે જો એ પીરના ખોટા મોત્રન બાંધા હોય તો જરૂર કોઈ મોટી વિપત્તિ આવી પડે છે. કમ્પાઉન્ડની પશ્ચિમની દિવાલમાં એક બીજો મોટો દરવાજો છે તે દરવાજાની ઉપરના ભાગમાં એક આરસની સિંહા છે અને તેમાં ૭-૮ લીંટીનો અરબી અથવા ફારસી લેખ છે. ત્યાંના મુસલમાન લોકો એટલા અશિક્ષિત છે કે જો કે તેના અક્ષરા ઘણા જ મોટા અને સ્પષ્ટ છે છતાં કોઈથી પણ તે વાંચી શકતો નથી. લોકમાન્યતા એવી છે કે પેશવાઈ પહેલાં ત્યાં બાદશાહી રાજ્યોનું રાજ્ય હતું તેમાંના કોઈએ તે બંધાવી છે. ત્યાંના ખાડીલની પાસે એક તામ્રપત્ર ઉપર કાતરેલી સનદ છે તે કાનડી ભાષામાં લખેલી છે તેના મરાઠી અને અંગ્રેજી ભાષાંતરો ઉપરથી એવું સમજાય છે કે બાદશાહી વખતે ખાનાપૂર એ મિરજ પ્રાંતમાંનું એક ગામ હતું. બોમ્બે ગેઝીટીઅરમાં આ મસીદ વિષે પણ કંઈ જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલા નથી. તેમ કસ્તાનું કંઈ પણ ચોખ્ખું કારણ હોય એમ જણાતું નથી આ ગામ છોડીને આગળ જતાં ૨-૨૧ માર્ચ સુધી કુવાના પાણીથી કીચેલા જમાવત પાકો, જુવાર શેરડી, દળદ, મરચાં, કેળા વગેરેથી જવાલવાં રસ્તાની બંને બાજુએ આવી રહેલાં બેનરો વિચાર-

એટલા જાણી જાણી થઈ નથી, જેઓ હજી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના સમ્બંધમાં બોલતાં એમ માને છે કે અવ્યક્તની મૂર્તિઓ કલ્પન કરવાની ભારતમાં જ છે. અવ્યક્તની મૂર્તિઓને તો મનન કરવાનું જોઈએ ત્યાં પુણ્ય જ નહીં પડે એવું છે અને તે ત્યાં પછી વેદાન્તના પુસ્તકોમાં જે પરમાત્મ તત્ત્વની નિર્ણય છતાં સચ્ચ, નિરાકાર છતાં સાકાર, અકર્તા છતાં વિશ્વકર્તા અને ઉપર ચતો વાચો નિવર્તનને અગ્રાદ્ય મનસાગર એવા સમ્બંધી કાંઈક કલ્પના લાવવાની પ્રયાસ કરેલો છે તેની એક ક્ષણભર પ્રતીતિ થઈ જઈ જવન સાદુપ થયા જેવું લાગે એમાં કાંઈ જ નવાઈ જોવા નથી જોવાથી બની શકે તેણે એ અવરૂપ એકવાર જોવા જેવું છે એમાં કાંઈ શક નથી.

વર્ણાતર લક્ષ્યસંબંધી એક સ્ત્રીના વિચાર.

લેખક - ખરેખર હરિમુખગૌરી માહનનાથ દીક્ષિત.

આપણામાં કેટલાક જાણીએ એવા રિવાજ ચાલુ આવે કે લગ્ન કરવાં તે નાતમાં જ કરવાં. એટલું જ નહીં પણ ધનની વાત તો એક જ નાતની પેટા નાતમાં જ કરવાં અને તેથી જાણે સંતોષ ન થતો. તેમ તેમ વળી એ નાત કે પેટા નાતમાં જે એકઠા હોય તેમાં જ કરવાં. એટલે એકઠા બહાર જવા દેવાય નહીં કે એકઠા બહારથી લવાય નહીં. દેનાર કે લાવનાર બન્ને નાતની નજરમાં ચુલેગાર ગણાય. હવે આપ ભાઈ એના જોઈ શકે એ કે આ રિવાજ કંઈ શાસ્ત્રીઓએ બાંધ્યો નથી. ધર્મશાસ્ત્રમાં ક્ષિત્ર હોય એમ હું માનતી નથી. ધર્મમાં, તો ચાર જ વર્ણની વાત આવે છે. અસંખ્ય નાતો, તેની અનેક પેટા નાતોને વળી તેમાં એકઠા અને ગોળ એ વાત હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રના જાણનારાના કહેવા પ્રમાણે નાસ્તંભત નથી. રૂઢિથી ચાલુ છે. અને તે રૂઢિ પણ બહુ પ્રાચીન નથી.

ગ. પટેલનું મિત્ર એમ કહે છે કે હિંદુઓ અમે તે નાતના હોય તો પણ પરસ્પર પગલું શકે. આ પ્રમાણે જ પરણેલા હોય તે કાયદાની નજરે વાજબી રીતે પરણ્યાં છે એટલું જ કહે છે. એટલે એ મુસદ્દાનું ગદ્ય તમે બધાં સમજ્યાં હો. અત્યાર સુધીમાં આ દરાવ ઉપર જે વ્યાખ્યાનો થયા છે તે બધા પુરુષવર્ગ તરફથી થયાં છે સ્ત્રીએ કોઈએ પોતાના વિચાર જણાવ્યા નથી. હવે હું આપને મિલિત કરું છું કે જે કામ એકલા પુરુષોના જ હાથમાં હોય છે તે ધણીવાર પૂરું હોતાં નથી. લગ્નની કિંવામાં પુરુષ તથા સ્ત્રી બન્નેની મંમતિની જરૂર છે જે લાવનાથી પ્રગળ વક્તા બોલ્યા હોય તેમાં સ્ત્રીની લાવના ન આવે. એ બનવા જેવું છે. માટે હું સ્ત્રીની લાવનાથી બોલીશ.

આવા કાયદાની જરૂર કેટલી છે તે સ્ત્રી તથા પુરુષને સમજના સાર હિન્દુસ્થાનમાં પત્નીધર્મ કેવો મનાય છે તે જોઈએ. પોતાના પતિને હમેશાં પ્રેમ તથા આદરની દૃષ્ટિએ શરણેક હોમસનું નું પરાક્રમ. ૩. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

સ્ત્રી જુએ છે. પતિને પ્રભુ ગણી પૂજે છે. ઇતર દેશોમાં મારી 'સમજ' પ્રમાણે માત્ર પ્રતિનું જ અંધન પરણેલા બેઠામાં બેવામાં આવે છે. પુત્રીના જન્મ થાય સારથી તે વરવા યોગ્ય થાય ત્યાં સુધી દરેક ધીખામણમાં, દરેક કામમાં, ઘેર, નિશાળમાં, ગીતોમાં એમ જ શીખવાય છે. પોતાનો પતિ પ્રભુ સમાન છે એમ પત્નીએ માનવું અને તે જ રીતે રહેવું. આવા સન્નેગોમાં કન્યાને માટે યોગ્ય વર ગોઠી કાઢવાનું કામ માતાપિતાને ધણું જ ગંભીર અને કઠણ તથા બેખમભરેલું લાગે છે.

જે બહેણી દિકરી હોય ને જરા ઉમ્મરે પહોંચેલી હોય તો વળી તેની કામનિ મેળવવાનું જરૂરનું જણાય છે. કન્નેડું ન થાય એટલા માટે માતાપ ગમે તેવી તજવીજ રાખે પણ પસંદગીના પ્રદેશ નાનો હોય તો સન્નેડું મળવું મુશ્કેલ કન્નેડું એક જાતનું નથી, ઘણી જાતનાં કન્નેડાં છે " મળે વૃદ્ધ સ્વામી ગણાયે કન્નેડું, મળે છેક નાતો જ ખીલુ કન્નેડું; ત્રણાવે લુદા એ નવી કાઠ થોડું. " ત્યારે ટુકા ક્ષેત્રમાંથી લાયક વર મળવો કેટલો કઠણ છે તે આપ વિચારશો. લાયક ઉમરના વરવડું મળ્યા એટલે તે કન્નેડું નથી એમ નથી કેમકે જે ઉમ્મરે ફીક હોય પરંતુ સ્વભાવે લુદા હોય તો તે પણ કન્નેડું જ છે. વિવાહ કરવા વારતે વિશાળ ક્ષેત્રની જરૂર છે હાલમાં આપણો સમાજ જોશો તો નાની નાની કામોમાં તેના કકડા પડી ગયલા જણાશે લગનનું ક્ષેત્ર અતિ સંકુચિત ધર્મગચું છે. કામની મોટાઇ અને કુળની મોટાઈથી-મોટાઈના ખોટા ખ્યાલથી-વળી એક જ કામના પસંદગીના નાના ક્ષેત્રમાં વધારે સકડાશ ધર્મ જાય છે વળી " હામો કુંવારે હોય, કંઈ હોસી કુવારી રહે " એ આપણી કહેવત છે તે એમ જતાવે છે કે કન્યાએ પરણવું તો જોઈએ એ રીત સારી છે. સ્ત્રી કામ કરીને ગ્રહે તેમાં જ શોભા છે કુટુંબ સુખ તે લગનનું પરિણામ છે. નાત સુખી કુટુંબથી ને સમાજ સુખી, સુખી નાતથી. ત્યારે લગ્ન કરવાની જરૂર સ્વીકારીને ધણીનાર લાયક કન્યાને નાસાયક વરને ત્યાં વળાવવી પડે છે સુશીલ છોકરી ગમે તેવા પુરુષને દેવાય, મુદર અને બહેણી કન્યા અબણ અને બદ્દીસ ધણીને અપાય ત્યાં સંસાર શી રીતે સુખી કહેવાય? મૃદમંસાર મહારથી જે કે ફીક ચાકતો દેખાય તો પણ આપ સ્ત્રી હજી બીજા અનેક દેશની સ્ત્રી કરતા નીતિમાં અને બ્યવહારમાં ચઢીચાંતી છે એમ હું માનું છું. પરંતુ એ સુખી દેખાતા સંસારમાં અસંતોષ ધણો વધી રહ્યો હોય છે. સ્વ. ગોવર્દનલાલની સ્નેહમુદ્રામાં " પક્ષિત પિતા તમ્હી આત્મગ્ન કંઈ બણી હું તાત પ્રતાપથી " એ લીટીથી શરૂ થતી થોડી પક્ષિતઓ દરિગીતની વાયસો તો જણાવો કે સ્ત્રી ને પુરુષ વચ્ચે સ્નેહસંબંધ ન હોય તો કેવાં બન્ને દાંડયા પીકી રહે છે. સ્ત્રી ખીયારી તો પોતાનું કુખ મનમાં જ સમાવે છે એટલે તે બહાર દેખાતાં નથી જખમનાં દરદ જે જખમી હોય તે જખે. 'ખાવાપીવાનું' પેટ પુરતું હોય પણ જ્યાં ચિત્તની શાંતિ ન હોય ત્યાં સુખનો સ્વાદ ક્યાંથી મળે ?

પુરુષ એટલો બધો સહનશીલ નથી હોતો અને તેથી ઘણીવાર દુનિયામાં પણ દુઃખી દેખતી દેતી મળે છે. આ બધાંનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે લોકોને વર શોધી કાઢવા માટે બેઝબ્રેકે તેટલી છુટ નથી. મી. પટેલનું મિત્ર બે મંજૂર થાય તો નાતની તો નહીં પરંતુ સરકારની દૃષ્ટિએ લગનું ક્ષેત્ર બહોળું અને અને પરનાતમાં ચપલાં લગન તે કાયદેસર ગણાય. પટેલ પટેલા બન્નુએ એક મુસદ્દો ધારાસભામાં આપ્યો હતો. તે આના કરતાં વધારે ફેરફાર કરનારો હતો કેમકે હિંદુ અને જેઓ હિંદુ નહીં તેની વચ્ચે પણ વિવાહ કરાવવાની છુટ તેથી મળતી હતી. તે મિત્ર ઘણાંને ન ગમ્યું. પરંતુ પટેલનું ખીલ તેવું નથી, હિંદુઓ જ માહોમાહે પરણી શકશે એમ તે કહે છે. કાંઈને પરનાતમાં પરણાવવાનો તે બસાતકાર કરતું નથી. અણુસમજીને સ્વાર્થી લોકો 'સમાજને લઠકાની મારે છે. પટેલના મિત્રથી વર્ણોત્તર લગન અને તે લગનથી પ્રેમ થતી સંતતિ કાયદાપ્રમાણે બધા હક્ક બોગવી શકે અને તેને કોઈ કંટ વચન કહી ન શકશે તેટલું કરે છે. હાવના બ્રિટિશ સિવિલ મેરેજ કાયદાથી જે એમ કહે કે 'અમે હિંદુ નથી' તેને આ 'પ્રમાણે પરનાતમાં પરણવાની છુટ છે. ત્યારે આપણે જે સહુ હિંદુ કહેવાનું અભિમાન રાખીએ છીએ તેને એ છુટ મળતી નથી. વડોદરા નથા કો'લાપુર રાજ્યમાં આવો કાયદો છે. ત્યાં કંઈ આર્યધર્મને નાશ થયો નથી. હિંદુ તે હિંદુ જ રહ્યા છે. વેદ ત્યાં બહુાય છે ને બહુારે શાસ્ત્રીઓ, મંત્રાચારીઓ અને અન્ય નિદ્વાનોએ આ મુસદ્દાને ટેકા આપ્યો છે. કોલ્હાપુર નગર પોતે તેની તંત્રશૈલ્યમાં છે. હું તેથી આપને વિનતી કે હું કે ભારતના ભાવિ ઉદય માટેનું તથા આપણી અસચ્ચોતે દૂર કરનાર આ મિત્રને તમે વધાવી લેશો.

* નવસારી આર્યધર્મચરિત્રમાં માનનીય પટેલના વર્ણોત્તર લગન બંધીના મુસદ્દાને ટેકા આપવાં કરેલું લાયકું આ પ્રસંગ શાહુ હાથપતિ શ્રીમંત કોલ્હાપુરધીસ તથા શાહાપુરાના રાજસાહેબ વગેરે અનેક મહાપુરોહ હાજર હતા. પ્રેક્ષકોની સંખ્યા અડી હજાર ૧૫૨ હોયે જેમાં લગભગ એક હજાર સ્ત્રીઓ હતી સમય સમિતથી બાપુ પૂરે ચરિત્રમાં વચ્ચાનું નહતું તે અને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.—હ.

પ્રેક્ષકો એરડ્રોલોજ ૩. ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠીએન્ડ કંપની, મુંબઈ.

એ વિખ્યાત મહારાષ્ટ્રવાસીઓનાં અવસાન.

લેખક—રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, ખી. એ., એલએલ. ખી.

અનેક દિશાઓમા પોતાનાં ઉપયોગી કાર્યોથી પોતાના પ્રાન્નમા વિખ્યાત થયેલા એ પુરો મહારાષ્ટ્રે હમણા જ ગુમાવ્યા છે, અને તહેમના અવસાનની નોષ લેતાં ખાસ ખેદ એટલા માટે થાય છે કે એ ઉભયનાં વય મનુષ્યોએ નહોતાં, પરંતુ ભારતના દુર્ભાગ્યે તહેનાં વિખ્યાત સન્તાનો અહાલે યમના ભોગ થઇ પડે છે એ એક એવું તો મર્મવેધક સત્ય છે કે જેના સંબન્ધમાં ભારતવાસીઓ કમળ સાચારી ભોગવે છે. ભારતના કમનસિમે ગાંધીય એકતાની વાતો કંવા છતાં એક પ્રાન્તના લોકો બીજા પ્રાન્તના લોકોના જીવનપ્રવાહોથી વસ્તુતઃ અરૂદ્ધ રહે છે, અને એક જ ઈલાકાના ભાગો હોવા છતાં મહારાષ્ટ્ર તથા ગુજરાત જેવા સમીપરૂય પ્રદેસો પણ મુખ્યાંશ પોતપોતાના સકુચિત જગતોમાં જ રચાયેલા રહે છે આસા છે કે રાષ્ટ્રીય એકતાની ભાવના સકુચિત પ્રાન્તિકતામાંથી ભારતવાસીઓને કાલે કરીને મુક્ત બનાવશે. આ 'કરણુ' અવસાનનોષનો એક દેવ પ્રાન્તિકનમ્બુતાના ભાવની પ્રેરણા છે, અને સદગત વ્યક્તિઓના પ્રતિનું મહાદે માન પ્રદર્શિત કરવાની અને તહેમના સ્તુત્ય દષ્ટાન્તો ગુજરાતના સંસ્કારી વર્ગના અનુકરણ માટે રણુ કરવાની ઇચ્છા ઉપરાંત સ્તુત્ય પ્રશંસા તરફ સક્રિય આદર જતાવવામા ગુજરાતે મહારાષ્ટ્ર પામેથી થયો ખોષ લેવા જેવો છે.

૧.

પ્રો. એચ. છ. લિમચે.

મહારાષ્ટ્રે જે એ મુદરથી ગુમાવ્યા છે તહેમાંના એક પ્રો. એચ. છ. લિમચે છે. ૪૭ વર્ષની ઉમરે હૃદય બન્ધ પડવાથી તહેમનું અવસાન અકસ્માત તા. ૨૧-૨-૧૯૧૬ ને દિવસે પૂનામાં થયું. તહેમના અવસાનના સંબોધો અત્યંત કમળ હતા. પ્રો. લિમચેના શરીરનો બાધો મળ્યૂન ન હતો, પરંતુ તહેમની તકલીદી કાપાને તેઓ નિયમિત આહારવિહારથી કામચલાઉ તંદુરસ્તીમાં રાખી રહ્યા હતા. મૂળથી જ અશક્ત અને બાધિમરૂન શરીરની પામેથી પણ અદ્ભૂત કામ લેનાર ચતુર કલાવિદોમાંના તેઓ એક હતા. પૂનાની એડમુકેશન સોસાયટી એ મહારાષ્ટ્રના તપોજીવનો વિજયસ્ત્રોત છે, અને મહારાષ્ટ્રની કેટલીક ઉત્તમમાં ઉત્તમ વ્યક્તિઓએ પોતાનાં લોકકલ્યાણમય જીવન એ સંસ્થાની પવિત્ર વેદી ઉપર સમર્પ્યાં છે. પ્રો. લિમચે એ વ્યક્તિઓમાંના એક હતા. ઈર્મુસન કૉલેજમાં તેઓ હિતદાસ અને અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપક હતા. અધ્યાપક તરીકેનું તહેમનું જીવન અનિશ્ચય સફલ હતું, અને કૉલેજના તંત્રમાં તેઓ એક અતિરાષ્ટ્ર અગત્યનું સ્થાન ભોગવતા હતા. તહેમના વિધ્વોના તેઓ ઘાટ અવવાસી હતા એટલું જ નહિ, પરંતુ સફલ શિક્ષક હતા. તહેમના 'લિખ્યોનું' મમનાભયું માન સંપાદન કરવા તેઓ બાળ્યશાલી થયા હતા અને તે ઉપરાંત ઈર્મુસન કૉલેજના મુખ્ય અધ્યાપક

પ્રિન્સિપાલ પરાજયે તેમ જ તે સમ્યાના ખીજા અધ્યાપકે સાથે તહેમને મીત્રો સંબંધ હતા. પોતાના વિશેષ નિયમોનું સાઠું સાંન, તે જ્ઞાનનો લાભ પોતાના શિષ્યોને આપવાની સારી આનડ, શિષ્યો નરક મમતાભર્યો મમતાન, તહેમની પ્રીતિ અને અદા અપાદન કરવાની કલા, ઝંપેજની અને પ્રગતિઓમા મમતાભર્યો રમ અને અદ્વિષ ભાગ, કૌંવેજના તંબની જનામદારી

વિ. સ. ગુસ્તકાઉચ
૧૧૩૨૨૬

વહેવાની કાર્યદક્ષતા, પોતાના સહયોગીઓ સાથે સારો મનન્ધ સક્ષેપમાં એક સારા અધ્યાપકના અનેક સદ્ગુણો તહેમતામા ધ્યાન ખેંચે તેવા અંશમા હતા. પરંતુ એક સારા અધ્યાપક હોવામા જ તહેમનું મર્યાદ સમાર્પિ ગયું ન હતું. ઓ નિમયે વિશાલ સમલાવવાળા અને વિવિધ ગોખરાળા સંસ્કારી સજ્જન હતા એક ચાલુથી કેળવણીને લગતા પ્રશ્નોના

તેઓ જેમ અભ્યાસી હતા અને કેળવણીને લાગતી પ્રવૃત્તિઓમાં લાગ લેતા તેમ બીજી આશુ-
ચી ઇતિહાસના તથા અર્થશાસ્ત્રના પ્રશ્નોના પણ તેઓ સારા અભ્યાસી હતા અને તે વિષયો
વિશે શૂટક શૂટક લેખો લખતા. ઇતિહાસનાં મૂલ સાધનો જાતે તપાસવાનો તેઓને ગોખ
હતો અને પોતે જાતે - મહારાષ્ટ્રના ઇતિહાસની સાધનસામગ્રી બેઠે મહારાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ
લખવાની હેમની ઇચ્છા હતી. તે ઇચ્છા હેમના અકાલ અવસાને ફૂલી જૂન થયા દીધી નહિ.
આથી મહારાષ્ટ્રની ઇતિહાસસંપત્તિમાં એક કામગીરી ઉમેરા ચાન

એક ઉંચા પ્રકારના અધ્યાપક અને વિદ્યાજ્ઞ તથા વિવિધ જ્ઞાનવાન વિદ્વાન હોવા
ઉપરાંત પ્રો. સિમચે ઉંચા પ્રકારના લેખક હતા વિદ્વાનના તેમ જ વર્તમાન સાર્વજનિક-
જીવનના પ્રશ્નો વિશે અંગ્રેજીમાં તથા મરાઠીમાં વિચારયુક્ત અને દરેક લેખો તેઓ વારંવાર
લખ્યા જતા. આ બાબતમાં જે ગુજરાતીઓએ અધ્યાપક તરીકે કે શિક્ષક તરીકે જીવનકાળે
સ્વીકાર્યું હોય તેમણે પ્રો. સિમચેનું દષ્ટાન્ત અનુકરણ કરવા જેવું છે. માસિકોમાં ઉંચા
પ્રકારનાં લેખો આવે એમ જેઓ ઇચ્છતા હોય તેમને શિક્ષણ કાર્યમાં જોડાયેલા મુશિક્ષિત
સ્ત્રીપુરુષો પસંદથી ઉંચા પ્રકારના લેખો માગવાનો અધિકાર છે. ગુજરાતી પ્રોફેસરો આ
દિશામાં પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવતા આવે થશે ? પોતાની માનુષીયતાની ઉત્તમિમાં
અને પોતાની માનુષીયતાનાં માસિકોને ઉચી ભૂમિકાએ લઈ જવામાં મહારાષ્ટ્રના જે અધ્યાપકોએ
સ્તુત્ય દિસે આપ્યો છે તેમાના પ્રો. સિમચે એક હતા.

આ સર્વ ઉપરાંત પ્રો. સિમચે કેળવણી, સંસાર સુધારો અને રાજકીય કાર્યની પ્રવૃત્તિઓમાં
યથાશક્તિ સક્રિય ભાગ લેતા. મુંબાઈની મુનિસિપલિટીમાં તેઓ ફેર્યો હતા અને સેનેટમાં સક્રિય ભાગ
લેતા. મુનિસિપલિટીના અધ્યાસક્રમમાં દેશી ભાષાઓને સ્થાન આપવા માટે તેઓએ ખાસ
પ્રયાસ કર્યો હતો; અને એ પ્રશ્ન તેમણે પોતાનો કર્યો હતો. રાજકીય બાબતોમાં તેઓ ગોખ-
લેના અનુયાયી હતા; અને તેમણે સ્થાયેલી “ સર્વ-ટસ કોર્સ ઇન્ડિયા સોસાયટી ” માં તેઓ
અને તેટલી મુદ્દ કામથી તથા સલાહથી આપતા. સ્વભાવે તેઓ આખા, વિવેકી, શાન્ત,
સૌમ્ય અને દરેક હતા. તેમનામાં એક પ્રકારની એવી મીઠાસ અને મોહિની હતાં કે તેમના
પરિચયમાં આવનારને તેમને માટે કુંગી લાગણી અને મન થયા વિના રહે નહિ. મહારી સાથેના
તેમના સ્વરૂપ અંગ પરિચયમાં તેમણે મહારાં માન અને સ્નેહ સરલવાથી સંપાદન કર્યા હતાં.
અને તેઓના વિશેષ ગાઠ પરિચયમાં આવવાની મહારી ઇચ્છા ઇચ્છા જ મહી ! તેમના આત્માની
સદગતિ થાઓ !

૨૦

શ્રીયુત દરિ નારાયણ આપટે.

મહારાષ્ટ્ર-બીજી બે વિખ્યાત બક્ષિત ગુમાવી છે તે શ્રીયુત દરિ નારાયણ આપટે છે.
મરાઠી સાહિત્યની સમૃદ્ધિમાં તેમણે જે મોટો ફાળો આપ્યો છે તેથી તેઓએ વર્તમાન મહારા-
ષ્ટ્રમાં જે કીર્તિ સંપાદન કરી છે તે અમર-રહેવાનો સંભવ છે અંમાણામાં નવલકથાકારોમાં

જે સ્થાન બંદિમચન્દ્ર અને ગુજરાતમાં ગોવર્ધનરામ ભોગવે છે તે મહારાષ્ટ્રમાં શ્રીયુત આપટે ભોગવે છે. તેઓ “દક્ષિણના સર વૉલ્ટર રૅડ્ડ” તરીકે ઓળખાય છે. ત્હેમની અનેક નવલકથાઓ અને વાતો મહારાષ્ટ્રના સાહિત્યમાં અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે, અને “કરમ-ચુક”ના તંત્રી તરીકે તથા “પણુ લક્ષ્માં કાણુ લે છે?” અને “ઉપકાલ” જેવી નવલકથાઓના કર્તા તરીકે શ્રીયુત હરિ નારાયણ આપટેનું નામ જ્યાં જ્યાં મરાઠી ભાષા બોલાય છે ત્યાં ત્યાં ધરગતુ શબ્દ થઇ પડ્યો છે. ત્હેમના અવસાનથી મહારાષ્ટ્રે એક ઉંચા પ્રકારના લેખક ગુમાવ્યા છે.

શ્રીયુત આપટે મુનિનસિંહીની કેળવણી લઘુ રાક્યા ન હતી, કારણ કે ખીર્ગ અનેક છુદ્ધિશાળી વિખ્યાત પુરોહી બાબતમાં બન્યું છે તેમ ત્હેમના રસ્તામાં “મણિતશાસ્ત્ર”-“માથા મેટિક્સ”-આડે આવ્યું હતું. મિ. મલબારીએ એક સમયે આત્મકથન કરતા જણાવ્યું હતું: “*Mathematics may have done much for mankind, in my case it has shut the doors of the University against me.*” પોતાની કેળવણીની ખાત્રીને શ્રીયુત આપટે ગ્રેજ્યુએટોને શરમાવે એવા ખાનગી અભ્યાસથી અને વિદ્યાભ્યાસંગથે પૂરી હતી વાચનને માટે તેઓએ અજબ શોખ મેળવ્યો હતો, અને જે કે ત્હેમનો જુદા જુદા વિષયોનો અભ્યાસ બહુ ગાઢ ન હતી શકાય છતાં તેઓ “*One of the best-read men in the Deccan*”—“મહારાષ્ટ્રના એક બહુશ્રુતમાં બહુશ્રુત પુરૂષ” કહેવાતા તેઓ એક આરૂઢ પુસ્તકપ્રેમી હતા અને ત્હેમના શોખ વિરિધ હતા. ઇતિહાસ, રાજ્યશાસ્ત્ર, કાવ્ય, નાટક, તત્ત્વશાસ્ત્ર આદિ અનેક વિષયોમા તેઓ આધેશ લેખો રસ લેતા, અને એ સર્વે વિષયોનો એક સંસ્કારી અને રસિકજનને શોભે એવો ત્હેમને ધનિયમ હતો.

એક ઉંચા પ્રકારના નવલકથાકાર અને લેખક હોવા ઉપરાંત તેમ જ એક વિવિધ શોખવાળા અને વિશાલ વાંચનવાળા સંસ્કારી જન હોવા ઉપરાંત તેઓ અનેક સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં અગ્રેસર ભાગ લેતા. પુનામાં તથા મહારાષ્ટ્રમાં એવી અગત્યની પ્રવૃત્તિઓ થોડી હશે જેમા, તેઓ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સંબંધ ન ધરાવતા હોય. ગુજરાતમાં આ બાબતમાં જેનું સ્થાન રા. બા. કરમજીભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ ભોગવે છે તેનું કાંઇક શ્રીયુત હરિ નારાયણ આપટે ભોગવતા પુના મુનિનસિંહીની તો તેઓ વર્ષો પર્વન્ત સભાસદ હતા અને ત્રણેક વર્ષ સુધી તેઓ ત્હેના પ્રમુખ હતા. પુનાની ડેક્કન સભાના તેઓ દ્વાંયા વખત સુધી એક મંત્રી હતા. ન્યુ પૂના કૉલેજ, આનન્દાગ્રમ, ડેક્કન સભા, મુનિવાર્નિટી અને બીજી કેટલીક સંસ્થાઓને ત્હેમની ખોટ પડશે. ઈ. સ. ૧૯૧૫ માં તેઓ પૂનામાં મંગેલી પ્રાન્તિક રાજકીય પરિવહનદ વ્ચાગનમયના પ્રમુખ હતા. તેઓ કૉંગ્રેસના દૃઢ અનુરાગી હતા અને તે રાષ્ટ્રીય મહાસભાનું અનેક અધિવેશનો પ્રસંગે હાજર હતા. મદર્પિ રાનડેના તેઓ આરૂઢ અનુયયી અને શ્રીયુતે ગોખયેના નિકટ મિત્ર હતા. ત્હેમના અવસાનથી મહારાષ્ટ્રના સાહિત્યને જ માત્ર નહિ, પરન્તુ સાર્વજનિક જીવનને પણ ભારે ખોટ પડી છે.

ઉપા-સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા.

(પ્રથમ ખંડ.)

લેખક—ડૉ. મેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજી.

(સચિત્ર ચાતુ ઐતિહાસિક વાર્તા.)

પ્રકરણ ૪ થી

૬૨૧

"Fare thee well, oh 'fare thee well !

How I have loved, my hate shall tell !"

Irish Melodist

(દુહા)

‘લાગી દુઃખની સાય, આવાયે નહીં ઉગ્યા,
 મુખકુપેજ લય થાય, —બહાસી કયા વદનુ દલે ?’
 ‘અમે પરદેશી પાન, વાને પિટોળે આવીયા,
 ન દીધા અમને માન, પાદરથી પાછા વળ્યા’

ભારી પગલે, વિચારમાં લીન થયેલો યુવાન અરફાજ ધીમે ધીમે દરવાર ડોડી નીચેના
 મોગાનમાં આવ્યો. તેના મનમાં અત્યારે આશા, ઉમેદ તથા નાઉમેદી-દિલગીરી,
 દોષના પરપગવિરોધિ વિચારો ગુન્ન થઈ ચક્રાવળી રળા હતા. ભાવિ-દમેશા દગતાર લલચાવ-
 નાં બુદ્ધિ આશા આપનાર ભાવિ-અત્યારે તેના પર એક રીતે પ્રસન્ન થયેલી દેખાઈ-તે પ્રયત્ન
 મોઝેરનો-બાદશના વંશનો-યુવાન, અત્યારે ભાવિના ઉચ્ચ ધમથીવાપર ચડતો હતો. સમરન
 ફાદી-મોગાના સૈન્યનું અધિપત્ય પોતાને મળ્યું, એ નરસીખદેરીની ન ધારેલી મોગાદ-અમુક
 બંદ દત્તી પૂરને લૂટી ખેદાન મેદાન ક્યું. અતે પોતાનાં ગળવા તે યુદ્ધથી ખૂબ ભયો એ
 નમીખદેરીની બીજી બેટ હતી. આમ ભાવિ પૂર ઉમેદો આપી પોતાને એક તરફથી ઉચ્ચ
 ચક્રાવળી, ભારે બીજી તરફથી પોતાના પ્રેમપર-સકારાત્મક બાળત પોતા પર જખરદરન
 દરકા પડ્યા. આ ભાવિએ બીજી તરફની કંઈ રચી-આથી જન્મ પામતી દીલગીરી-શોક તેને
 મોચિન કરતી ચમકાવતી. આવા પરપગવિરોધ વિચારોનું સામાન્ય તેના હૃદયમાં અત્યારે
 જનમી ગયું હતું. તે આગળ વધ્યો. ત્યારે તેની પુકે કોઈએક પમણાં ધસારો તેને કાને પડ્યો.
 તે મોઝેરો, પાછાં ફરી જોયું. એક મોઝેર પાછાં મોઝેર પર કાળો જુરખો નાંખીને પોતાની પાછળ
 પાછળ આવતી જણાઈ.

“આનંદ !” તે બોલી ઉઠ્યો, “શું જા !”

“સાવધાન ! ધીરથી જોલો.” આનંદી ધીમેથી બોલી—“હું દેખાઈ જઈશ એ બીતિથી
 હું તો ભાઈ ડરીડરીને ચરવા જેવી થઈ ગયું. બાઈસાહેબને ખજાર પડી છે કે તમે આજ અપ્પી
 પાંચ પ્રેમકથા. ૧. ૧-૬-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

આન્યા છે, તેમણે ઉપરની ગચ્ચીમાંથી તમને જોયા—અને તમને એકદમ તેડી લાવવા મને રોગની છે. ”

“ સકવારનાઈ ! ” મરકાજી શુ ચરાતો આશ્ચર્યથી જોતી હાથે — “ અને તે પણ અહીં ? ”

“ હા અહીં બાઈસાહેબ તેને હવે એક પણ પગ વીની મૂકતા નથી. જ્યારે જ્યારે મમ માટે ખાનસાહેબને એ મળવા આવે છે, ત્યારે ત્યારે હમેશા બાઈસાહેબને પણ સાથે લાવે છે. ખાનસાહેબ એક ખાસ એવાબને ખડ કાઢી આપ્યો છે, ત્યા સાહેબ રોકાયલા હોય છે તેટલો વખત તે બમ છે ”

“ બાઈસાહેબ નમને મધુ કહેજે સાહેબ, હવે જટ મ્દારી પાળ પાળ આવો ” એમ જોવાની તે પાડી કરી અને ઉતારને ચાચા લાગી સરકાજી ખમચ્યો, એક પણ માત્ર અમકયો. એક મુન્દરી જેન તે પ્રાણથી પણ નધારે મ્દાતો હતો, તેના નરકથી તાકિદનો સંદેશો ! વળી આવ્યા મન્નગેમા તેો મગવુ તે છવનુ જ્ઞેખમ છે તે પણ પોતે જ્ઞણનો શ્રાન્તિમા પડ્યો— પણ તે પગ માન-તેના મને નકળ કરી નીધુ અને દિમ્મતથી તેના પગવા આગળ વધ્યાં. પુત તે મહેનમાં દાખન થયો. જે માર્ગે તે દાસીની પૂઠે પૂઠે ગયો તે બાલુ લગભગ ઉજ્જક જેની હતી, એક બે વગણ પડી એક અન્ધીયાં ચિત વચ્ચે મીડી આસી, તે પર ચડ્યો. ઉપરના ગોખમા આવ્યો અને દાસીની પૂઠે આગળ વધ્યો તે મનમા હડ્યો. ખભા ઉપર કપાં-નાહડો ડરનો હતો—એક અઘોરિક સુદરીનો સંદેશો-પોતાની પ્રિયતમાનો સંદેશો—તેમ વળી ખુબી ગીતે ખુશા શબ્દોમા તેને નદી મળવાનુ હજી તેના પિના તરફથી પોતાને કહેવામા આવ્યું નહોતુ—ત્યારે બપ તાનો ? તે દિમ્મતથી આગળ વધ્યો. એક મધ બારણા પામે આન-દી, અટકી, દાર ખાતી સટકો કળી, જોતી —

“ જલ્લો, સાહેબ, અન્દર જલ્લો બાઈસાહેબ તમારી રાહ જુવે છે. ”

તે યુવાન અન્દર દાખન થયો એક બારી પાસેથી આનન્દ-આશ્ચર્યનો દવાયનો આગળ— મધુ ધટ્ટી જેવો મીઠો અવાજ આવ્યો. અને બીજી જ પળે સરકાજી સકવારનાઈની અનુભવ હોયો.

શુન્દર ચમકતા મોહક દૃષ્ટિનાર્ણો અપગ નયનોનાથી અકવારનાઈ, એક ડરી ગયેવ પ્રેમાગ બાળક મ્દાણ મા’ જેવી નજરે જોઈ રહે છે તે જ પ્રમાણે તેના તરફ જોઈ રહી- તેતો તેની-આ ગાગા અતિ સુદર અને પૂર્ણ પ્રેમમા પડેલી-ગાળાની પ્રીતિનરી નજર નમ્રતા અનુગ્રહની દિમાકનાથી છટાસહિત રસીકારી તેનો આશખર્ષો લંગાયવો હાય પોતાના હાથમાં લીધો—અને આની અર્થકે મુન્દરીનો પ્રેમ પોતાપર બળવા માટે મ્દવરનો ઉપકાર માંગ્યો.

“ મને ખપર નથી કે તમે અહીં આવ્યા હશો ? ” સરકાજી તેને બારી પામેના મુખાસનપર બેસાડના હજુ, અને તેના તરફ જોય તેના અન થો. નખત પહેલા રહેલ આખોયો ગસમે થઈ ગયા જોઈ તે મનમાં કુવાયો.

“ સરકાજી, શુ જાણે છે શુ મધુ છે તે ? ”

[દિલી શુન્દર અકારો કે દિ-ટ-ન એન એમ ત્રિપાળી એન્ડ પત્ની મુખાઈ

“હા, ખાનસાહેબે પોતે હમણાં જાહેર કર્યું છે.”
 “હાથ !” આ સખ્ત તેના ઘમ્મતા એટલાંમાંથી બહાર પડ્યા અને તે દુ ખમાં-શોકમાં કુભેલી દેખાતી મુગી રહી તેણે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો-“પણ આ લક્ષ્મી વાતની તને ક્યારે ખબર પડી, સકવાર ?”

“તણુ દિવસ થયા” સકવારબાઇએ નિરસાદપૂર્ણ અવાજથી ઉત્તર આપ્યો, “પિતાશ્રી-એ એક મહિના થયા મને અહીં લાવવા જિભપુર માણસો મોકલ્યા. અમે પણ ત્યાંથી નરતે નીકળ્યા. અને ધણે આનંદ થયો. અમને અહીં આવે પંદર દિવસ થયા હતા. આપણે છટાં પડે આજ લગલગ આઠ નવ મહિના થયા, નહીં ? મ્હાં હૃદય તને મળવા એકમરખ તસપી રહ્યું હતું. તને અહીં મળાશે એ વિચારે હું આનંદમાં કુખી-આશામરી-હોસમરી અહીં આવી-અને તને ન દીધો. પિતાએ સમાચાર આપ્યા કે તુ સારવડ તરફ બંક સમાવવા ગયો છે. ખાનક પેટે ત્હારી રાત્ર જોતી હતી, ત્યાં તણુ દિવસપર પિતાએ લખકર સમાચાર આપ્યા કે ખાનસાહેબ મ્હારા લમ રેહિસખોરાના દેરામુખના પુત્ર જોડે કરવાનું દેરાનું છે ! મ્હાંકા થયો ! સર્વ આચા-ઉમેદ નષ્ટ થઇ-અરેરે કૂર જાવિએ શુ રગ દેખાવા, અને દેખાડો ? હૃદય ચીરાયું ! મ્હારી તારા તરફની લાગણી-મ્હારા તરફનો પ્રેમ તે સર્વથી જો માહિતગાર, છે પ્રથમ તેમનો વિચાર મ્હારી સામે ત્હારા લમ કરી આપવાનો હતો. અહીં તે વિચાર તેમણે અનેક રીતે દર્શાવ્યો હતો, અને આ બળતા હૃદયમાં અમૃત રેણુ રતું ! અહાહા, તે વખતે કેટલો આનંદ થયો હતો, પણ હવે તે નષ્ટ થયો, બ્રહ્મ, ધમ્મો ! ત્હારા સર્વથી વિચાર સુદા કરવો નહીં, તને મળવું મુદ્દા નથી, તને મંતર બૂલી જવો એવી સખ્ત આચા થઇ છે. આ હૃદયને કૂર આધાન થયો છે. મને સખ્ત બખ્તામાં રાખી છે, એક પણ પણ વીલી મૂકતા નથી માત્ર દરગારમાં કે ખાનસાહેબને મળવા જાય એટલો વખત જ વીલી મુકે છે, તે પણ મને અહીં સાથે લાંબી આ ખંડમાં એસાડી જાય છે. આનંદી અને હું અમે જેઉ કેદનીસ્તીમાં છીએ.”

“અહા, આ કેવું બયકર સ્વપ્ન છે !” ખિન્ન અવાજે સરકોણ બોલ્યો.

“હા, બયકર સ્વપ્ન !” નિ આમનાંખતી સકવારબાઇ બોલી-“જ્યારથી પિતાએ આ બંધકર સમાચાર કહ્યા ત્યારથી વારંવાર એમ જ વિચાર આવ્યાં કરે છે કે આ સત્ય નહિ હોય કશું આવે. બયકર અને કુદ જનાર બનવા નહીં. મને એમ જ લાગે છે કે આ હકત બયકર સ્વપ્ન છે-ખડ નથી.”

તે બારી બહાર જોતી હતી સરકોણ તરફ જોતી નહોતી. ‘કારણ તેને લાગતું હતું કે તેની તરફ નજર કરનાં, જેદિઅન અને મજલુનીધરી હતી તે ધીરજી જઈ રહી દેવાશે. તે તેની સચિધ વિચારમય સ્થિતિમાં ઉભો હતો. તે પોતાનો હાથ તેના હાથમાં વધ પવિત્ર શપ્ત લે કે તેને ક્યારે પણ ત્યાજ્ય નહીં, તેની અને તેની પ્રિયતમાની વચ્ચે કાઈપણ કારણ પછી લલેને તે રાજકારણ પણ હોય જનાં એ તે વચ્ચે આવવા દેશે નહીં-એવું “સકવારબાઇના મનમાં તે વખતે રમતું હતું.”

“ મળીશું ? ક્યારે ? ક્યા ? કેવી રીતે ? ”

“ સાજો, ગામ બહારની ધર્મશાળા આગળ આનંદીને મોકલજો—હું તેને પત્ર આપીશ—
આજ ત્હારા પિતાને મળીશ. કદાચ હજી તે વિચાર ફેરવે પેતાની એકની એક પુત્રી—એકનું
એક બાળક—તેના સુખની ગખ નહીં કરે કદાચ મન વળે, સુકિતથી હું વાત કાઢી જોઉં છું.”

નિરાશાથી સકવારે ડોક ધુલાવ્યું ચક્રમા આવેલ અત્ર મહામહેનને ખાન્યુ-દોષી
ગખ્યુ-તેણે પુત્ર. તેના હાથ પકડ્યો. તે ખરેખર અનૂલ સુદર હતી અત્યારે તેને ખરે ઉમળકો
આવ્યો. તે ખરેખર તેને ચ્હાતો હતો. આની મુંદરી સાથે લગ્નથી જોડાવું-તે એ ઉભય માટે
સુખમદ અને મહત્વનું થાત તેની મગરૂનીનું-સાંજળને આ વર્તન ખંડન કરું; પણ તેની સામે
થવાનું તેના મનમાં આવ્યું નહીં સામે થવું એ હાથે કરીને મૃત્યુને બોલાવવા જેવું છે. સરકોશ,
મતભામી સ્વાર્થી, સરકોશ તે સારીરીતે જાણતો હતો. આની અપ્રતિમ લક્ષનાને બોલી-સદાને
માટે ગુમાવી એસવી તે તેને ઘણું લારી હતુ, પણ બીજા ઘણા કાયદો ભવિષ્યમાં મળવાના હતા,
અત્યારે મળી રહ્યા હતા, તે વિચારથી તેનું જીવન તેને ઘણું અગત્યનું લાગ્યું. તે વિચારે તેને
સકવારખાઇથી સહેલાઇથી જુડો પાડી શક્યો તેને દિશ્મનવાન બનવા બહામણ કરતો બોલ્યો
“ બહાસી, જે વડની સલામનો વખત આવે તો યાદ રાખજો તે કે આ સરકોશ નમું આપશે નહીં.
હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે મહાર વેર મહારો ધિઃશર-જે થે દેગમુખનો નાશ કરી ત્હારા
પ્રત્યેનો મહારો સખજો પ્રેમ સાખીત કરી આપશે. તુ દિશ્મન રાખ.” આમ બોલતો ઉતાવળે
સરકોશ આવેલે માં નીકળી ગયો. સકવારખામ તેની અદમ્ય થતી આકૃતિ તરફ નિઃશ્વાસ
નાખતી જોઇ રહી તેનાથી હવે રહેવાણું નહીં. સુકામળ રેગમી મોહરા તકીયાપર માથું મૂકી
યે હાથે મહેનુ ટાકી કુસકે કુસકે તે ગડવા લાગી.

ચાલુ.

અન્યાવસોકન.

૧. ભારતનો ટંકાર: (સ્વસ્થગીતના કાવ્યોને સંગ્રહ) લેખક.—૨. અરહેશ કૃશમજી ખખરદાર,
મદ્રાસ. ૧૯૬ ૭૪. મૂલ્ય આના બાર.

ભારતનો ટંકારના કર્તા રા. અરહેશર ખખરદારની નવી જોળખાણ કરાવવાની ગુજરાતને
જરૂર રહી નથી. પાસની લેખકોમાં શુદ્ધ અને સરલ ગુજરાતી લખનારા આંગળીને વેડે ગણાય
એટલા છે અને તેમાં રા. ખખરદાર બેશક ઉંચું સ્થાન મેળવે છે. ખુદ ગુજરાતી હિન્દુ લેખકોમાં
પણ એ ભાઇનું સ્થાન એક સાગ લેખક તરિકે ક્યારાનુંયે ગણાઈ ચુક્યું છે. એ પાસની લેખકબંધુએ
ગુજરાતની સેવા કાવ્યોદ્ધારી જ કરી છે અને પરિણામે એમનાં કાવ્યરસિકા, વિજ્ઞાસિકા અને
પ્રકાશિકા એ ત્રણ પુસ્તકો ગુજરાતમાં આજ કેટલાંક વર્ષ પહેલાં અસિદ્ધ થઇ ચુક્યાં છે. સ્વ.

પૃથુરાજ ચાંદાણુ ને ચન્દનરદાથી (સચિત્ર).૩.૨-૦-૦.એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

મલખારીનાં કાવ્યરત્નોનો અતિ લાભો છતાં વિદ્વાન્નાયો ઉચોદ્ધાન સખીને એમણે પોતાની ગુજરાતને ઠીક રમ જમાડ્યો છે. આમ એમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ વિશે ગુજરાત જાણીતું છે. એમનામાં સ્વદેશપ્રેમની ધૂન જળારી છે. એમણે એ ધૂનનો આદ્યલેક ગુજરાતમાં જગાડ્યો છે. અને દેશપ્રેમના એમનાં કાવ્યોદ્દીપ્તિ એ વાનીઓ ગુજરાતીના અગ્રગણ્ય મામિકામાં વારંવાર મોકલતા હતા—આ સુંદર કાવ્યોનો સ્તંભ ગુજરાતે બેગલ સારો કર્યો છે. એમ માનવાને અમ્હને મજબુત કારણ છે. આ કાવ્યોનો સંગ્રહ આજ ભારતનો ટંકાર એ નામથી રા. ખચર-દારે પ્રકટ કર્યો છે. અને અગ્રહારે કહેવું જોઈએ કે ગુજરાતની આથી એમણે એક સારી સેવા કરી છે. હિન્દનાં જીવન સંમરતમાં આજ યોગદમથી ચેનન, ચેતન અને ચેતનના જ સ્ફુટિત્વે જો અગ્રહારે છે તેવા વખતમાં એ ચેનનને વધારે પુષ્ટિ આપે એવા સાહિત્યની જરૂર છે ભારતનો ટંકાર એવા ચેનનને ગુજરાતમાં તો જરૂર બધ આપશે શુદ્ધ અને અગ્રહારે ભાષામાં દેશભક્તિનાં ઉચ્ચ સ્વરંગે સંમળાવના એમનાં આ કાવ્યો બેલક ગુજરાતે વાચવા યોગ્ય અને મનન લાયક છે એમાં હમ્પતી પ્રેમના સત્રો નથી, આગ્રહાર ને વૈધવ્યના કુખનાં રાજ્યા નથી કે નથી એમાં જીવનધારના મીઠા કે કટુ દ્રવ્યો—એમાં તો મ્હરેલી કીર્તિના જ્યુગલો અને દેશભક્તિના સ્મરણો અને આદ્યલેક સામળવાના છે. સુંદર છપાઈ સાધેના આ કાવ્ય સંગ્રહને ગુજરાત યોગ્ય આદ્યાર આપશે એવી અમ્હને આશા છે. ગુજરાતનાં સન્માનો એ કાવ્યોને જીવનમાં જરૂર ઉનારે એ મોધો અગ્રહારે અભિલાષ છે.

૨. ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલેનાં વ્યાખ્યાનોઃ ભાષાન્તરકર્તાઃ ૧. મહાદેવ હરિભાઈ કેસાઈ, પ્રકાશકઃ, ડૉક્ટર ઇન્ડિયા હોમશ્વેલ લીમ, મુબાઈ, ૧૪ ૮૨, મુશ્ય આના હસ.

હોમશ્વેલ લીમ તરફથી પ્રગટ થયેલા ભારતના અનભોજા વીગત્ત ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલેનાં વ્યાખ્યાનોનાં પુસ્તકનો સ્વીકાર કરતા અમ્હને અભિમાન થાય છે. સ્વ. નરવીર મીમાન, ગોખલેનાં વ્યાખ્યાનોનો મ્હોરો ભાગ અંગ્રેજીમાં જ છે એટલે તેનો લાભ ગરવી ગુજરાતના પુસ્તકો—અંગ્રેજી ભાષાથી અજ્ઞાનને—મળવો અશક્ય હતો, તે લાભ આ સ્વરાજ્યપદીએ આપ્યો છે તેમનાં વ્યાખ્યાનો અંગ્રેજીમાં મદ્રાસના સ્વદેશ પ્રેમી પુસ્તક પ્રકાશક મિ. જી. એ. નેટલને ૧૯૩૬ પાતાના એક મ્હોટા પુસ્તકના આકારમાં પ્રસિદ્ધ કરીને દેશસમરતની પ્રેમને બેશક અદ્ભુત મારો લાભ આપ્યો છે અજ્ઞાનસયની આ સરચાએ એવો લાભ ગુજરાતને આપવા માંગ્યો છે એથી આશા રહે છે કે ગુજરાતના અમ્હારા બંધુઓને એ મહાન તપ-એના અર્પણપ્રાપ્તિનો પ્રસાદ આગ પ્રગાળુમાં મળશે અને ભાવિ ગુજરાતનાં આશા-જ્વનોને જીવનનું દરેક.

આ પુસ્તકમાં ગોખલેએ ભારતની મહાજ્ઞાનપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓ સ્વ. દાદાભાઈ નંદ, ગાંધી, મ્હ. મહેતા, આનંદજી, સિદ્ધિક્ષાર વેલ, નિવેદિના, મિ. હુમ અને સર પેડરબર્ન આદિ—કે એમનાં જીવન ભારતની એકનિષ્ઠ મેવામાં જ અમર્યાનાં દર્શા, નેમના સેવનધર્મા પ્રસંગો.

ગુજરાતની બુની રાંનાઓ (અર્થિક) ૩. ૨-૮-૪૭ એન. એમ વિપાલી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

પાત જે જે ઉ નખો મ્હા હતા તેનો સમ્રહ છે હુ કા પશુ મહત્વના અને ઉડા રહસ્યથી
ખાનના આ પ્રાસંગિક રિચારા આ ન્હાના પુસ્ત મા છે

ગુજરાતના પરમ ક પાણક અને ભાગતના સર્વપૂજ્ય કર્મચોખી મહાત્મા ગાંધીજીએ આ
ગુજરાતી એમની શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ ગુજરાતીમાં ન્હાની સરખી પરન્તુ એ ન્હાનાશમાં એમના
વિલાસ હ વનુ મહત્ત દર્શાવતી-દેશપ્રેમની લલકભરી ચિલ્લુગારીઓ જ નિસ્વારતી અને રત
ગોખને માટે મરા ગ્રીવતા હૃદયની ઉદ્વેષ્ટ લાગણીઓ દર્શાવતી પ્રસ્તાવના લખીને પુસ્ત ને વધા-
ઉપરોડી બતાવુ છે, આ ઉપરાંત તેમા આપણા આ ભારતીયોની છબીઓ મુકનામા આગી
છે આપણા ગુજરાતી બાળાના જીવનને ઉન્નત કરવાનું આ અતિ અમૂલ્ય સાધન છે આપણી
શાળાઓમાં આ પુસ્તક કયારે પ્રવેશ પામશે ?

આ સ્થળ એટલી મર્યાદા કરી ચોગ્ગ લાગે છે કે સ્વ ગોખલેના સર ભારખોના વિભાગ
પાગી ન્હાના ન્હાના પુસ્તકોના આમરમા એ આખો સમ્રહ બહાર પડે એવી વ્યવસ્થા સધ
કરશે તો બેશ પ્રગતને ઘણો લાભ થશે સર પીરો શાહ તથા ડા દાદાભાઈ આદિ દેશના પ્રસિદ્ધ
કૃષ્ણોડી પ્રસાદીઓ પ્રાન્તમા જેમ છુટ્ટી વધારે વહેવાય તેમ વધારે સાર થશે અમ્હે આ
વાળાગ સુના કાર્યમાંઓનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર જોઈએ છીએ ગ મહાદેવે મેલા આ
શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાન્તર માટે અમ્હે તેમને અભિનન્ન આપીએ છીએ ગુજરાતે આ પુસ્તકને
અનુસ્ય વધારવું જોઈએ આના પુસ્તકો નહિ વધાવે તો પછી કોને વધાવશે ?

૨ ગો ત્રિ

૩ કવિતા કલ્પાપ (કાવ્યનો સમ્રહ) લેખક -૨ આંપથી મિત્રનાસ ઉદેલી, ૧૫તા,
પૃષ્ઠ ૧૦૮, મુ ય આના ચૌદ

ગ આપણી પ્રસ્તાવનામાં જ જણાવે છે કે ' કવિતા શુદ્ધિ કરતા હૃદયનો નિર્ણય વધા
છે ' ન આપણીના આ ઉદ્દેશને આધારભૂત ગણી એમનો મિતિતા-નાય તપાસના અપદ
જણાઈ આવે છે, કે પોતાના ઉદ્દેશને અનુસરવાને રા આપણીએ કી પ્રયાસ મ્યો છે આ
કવિતા-નાયના ઘણા અગ કા પો માસિકોમાં બહાર પડેના હોવાથી રા આપણીનું નામ
ગુજરાતી સાહિત્યમાં જાણીતું છે વિચારજેળી સામાય છે, છતા સામાન્ય નિચારોને કવિતાની
ભાષામાં મૂંઝતા જે નીરસવાને દોર આવી જાય છે, તે દોર આ પુસ્તકમાંથી દૂર ગખનામાં
આ પો છે ભારા નિર્મળ છે કાપમાં સુન્દર કા પો ઘણું છે, અને તેમાયે વિશે કરીને
' સિદ્ધાંતનો ગૃહત્યાગ,' અને ' જે પારણાની દોરી ઝોને, તે જ તારે દેશને ' વધારે સુન્દર
લાગે છે હાવના ગુજરાતી સાહિત્યમાં તો પુસ્તકને સ્થાન મળે તે જરૂર છે ગુજરાતી
સાહિત્યને અમર-જીવન અપાવવામાં આ પુસ્તક મદદ કરના થઈ પડે તેમ તો નથી, એટલી
જ એમા ખામી છે સાહિત્યને અમર-જીવન અપાવવા તરફ રા આપણી જો પ્રયાસ કરે,
તો કાષ્ટ અરો સાહિત્યની સાચી અને સારી મેવા કરી શકે, એમ અમારું માનવું છે

રા પડયા, બી. એ

લવાનીને હંડવત કરી . શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

[સમાધાનક,]

૫૭ રજ.

[મે, ઇ. સ ૧૮૧૬

ગિતકાર સંવત્સર સવય]

[કૅપીરાલ]

कामन्दकी. अथैव कोऽपि कस्या अपि बहुमस्तिमुति ।

—भावतीभाष्य, अंक १ लो.

[ने, ध. स. १६१८.
[६५०१४८]

सम्बोधक,]
चित्रधार. स. ५६१८]

પુસ્તક ૨૪ મું,]

એ. ઇ. સ. ૧૯૧૯.

[અંક ૫.

સ્વરાજ્યના પન્થે: મતાધિકાર.

લેખક:—૨. રમણીચરામ ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

" These are the gifts (of freedom, the power to develop and the power to heal) that we are asking for Ireland, the power to develop for ourselves, in our own way, our own qualities. The power to develop for ourselves the resources of our own country; the power to strike off the minds of the youths of Ireland the chains that are there to day, to free their hands and to enable them to develop their own characters and the resources of their own country : We ask from you power to develop, we ask also the power to heal..... So long as English ascendancy is associated with one creed in Ireland with one class, and with one party, so long will the healing of these wounds be absolutely impossible..... In other words, you should trust the people, and the moment you do it, I believe in my heart and conscience, there and then, once and for all, you will have ended the blackest chapter in the history of your country. "

—Mr. Redmond in the House of Commons on 30th March 1908

" The Reforms Scheme is intended to release the duly elected representatives of the people, in part at any rate,

પ્રત્યેક અક્ષરરૂપે. ૨, ૧-૪-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

from the Control of the Civil Service The Civil Services have also openly declared their hostility to any real reform. It is absurd in these circumstances to place the future of Indian Constitutional Reforms in their hands. The reforms are a gift of Parliament, not of the Civil Service x x They should not be allowed in future, as they have done in the past, to nullify the policy of the people of England'

—The Hon'ble Sir Sankaran Iyer in
his Minutes of Dissent on the

Despatch of the Government of India

૬ સ ૧૮૮૫ ના વર્ષમાં અંગ્રેજી વિધાના સરકારથી જેમનાં જીવન વધારે વેગભર્યા બન્યા હતા અને જેમના હૃદયમાં હિન્દના દુ ખો અનેક રીતે સાંપ્યા હતા હતા તે ભારત સત્તાનોમાના ધણી તેજસ્વી અને દેશાભિમાની નરસતોએ કોંગ્રેસરૂપી હિન્દની રાષ્ટ્રીય પરિષદ સ્થાપી હતી એ પરિષદના આ ચોત્રીસ વર્ષના જીવનયુગમાં હિન્દના ઇતિહાસમાં જે પરિવર્તનો થયા હતા એ તેનો એક સામટો દિસાગ કરવાનું સ્થળ આ નથી. નિશાળોના અભ્યાસ ક્રમમાં દાખલ કરેલા નિર્મલ્ય અને અધૂરા અને એમપણું જ દિગ્દર્શન કરાવતા ઇતિહાસના અભ્યાસકોને આ ચોત્રીસ વર્ષનો પોતાની જન્મભૂમિનો સાચો અને તેજસ્વી ઇતિહાસ તો કોંગ્રેસના જ હેવાનોની સત્તાનાર આશ્રિતો પુરી પાડી શકશે જ્યાં સુધી દેશના એક એક અભ્યાસીએ આ હેવાનોનો પુરો અભ્યાસ કર્યો નથી કે હિન્દની રાષ્ટ્રીય પરિષદ સાથે સંકળાયેલું અને દિન ઉગે વૃદ્ધિગત થયેલું હિન્દુ જીવન જ્યાં સુધી સમીક્ષ્યુ નથી ત્યાં સુધી આતમ્યમુક્તિ મારેલી હિન્દની રાષ્ટ્રીય સામુદાયનાં સામુદાયનું તેમને આવી શકશે નહીં એ મારે આ હેવાનો હિન્દના ઇતિહાસમાં, હિન્દના જીવનમાં અને હિન્દીઓના કલ્યાણમાં જેમના હૃદયો રમ્યા મરે છે તેમણે અવશ્ય વાચવા જોઈએ આ બધા ઉપરાંત છેલ્લા પાંચ વર્ષનો ઇતિહાસ તો ખરેખરો સંક્રાન્તિનો જ ગણાવે શકે એ સંક્રાન્તિયુગે અસાધારણ પરિવર્તનો જેમ જગત સમસ્તમાં થી છે તેમ આ કાલમાં હિન્દના જીવનની બધી દિશાઓમાં પણ મોટા લાગે મહાપરિવર્તનો થયા છે

૭ સ ૧૮૧૫ ના અત્યંત યુગાર્ષના જ નહિ, પરંતુ ભારતસમસ્તના એક મહા ભારત નીર સર દિરાજશાહ મહેતાના સ્વર્ગનાસ પછી મળેલી હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદ, પરિષદના મહાધર્મી હૃદયભેદી જે રાષ્ટ્રવોધણા કરી હતી અને એ ધોણાના પ્રચલનને ઉચ્ચતથી દેશમાં ગાળ રહ્યા છે એના પરિણામે હિન્દુ આજ અપૂર્વ રીતે જાગૃત બન્યું છે યુરોપના યુદ્ધના મધ્યકાળમાં ૬ મ ૧૮૧૭ માં મિ મોન્ટેગ્યુએ તા ૨૦ મી ઑગસ્ટે જાહેરનામું બહાર પાડ્યું કે હિન્દુસ્તાનમાં લાના વતનીઓને જવાબદાર મળતર આપવાની ઇચ્છાના સમ્રાટ જ્યોર્જની સરકાર હિન્દી સરકારની સહાયતાથી દર્શાવે છે અને આ રીતે હિન્દની પ્રજાને ધોમે ધોમે પણ સ્વરાજ્યના પગથિએ ચલાવવામાં આવશે પરિણામે મિ મોન્ટેગ્યુ હિન્દમાં આ ધા, લાઈ એમ્મર્સ અને તેમના અગ્રણી સાથે રવી હિન્દની સ્થિતિનો તેમણે વિચાર કર્યો-એ

વિશ્વ ગુજરાતી માસિક ૩ ૧-૮-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની સુબાઈ

રતને કયા પ્રમાણમાં હિન્દને લોકંગાસનના જીવનમાં સહિઅલામત રીતે મૂકી શકાય વિગેરેને વિચાર એમણે કર્યો. એ તપાસને અંતે ગયા જુલાઈ માસમાં એમણે 'મોન્ટેગ્યુ-એમ્સફર્ડને એક જ હેવાલ બહાર પાડ્યો. એ હેવાલ-એ મહાન દસ્તાવેજ વિદ્વાતી ભરપૂર છે. એ દસ્તાવેજમાં ઉંચા પ્રકારની શુદ્ધિ અને વ્યાવહારિક જ્ઞાનનું અદ્ભુત ધન છે. છતાં હિન્દના રાષ્ટ્રીયજીવનને અને હિન્દવાનો જેને હિન્દીજીવન જ કહી શકે એવા દૃષ્ટિબિન્દુઓથી આ હેવાલ મોટા ભાગે રહિત છે. ગોડગામની કલાકની આડધા યુટની મુસાફરીની માફક હિન્દને ઉપર સ્પર્શવાની બહુ ઉદાર ઇચ્છા તેમાં દર્શાવાઈ છે. દેશના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં સ્થાપના રહેનાર હિન્દીવાનોમાંના કેટલાકોએ આ હેવાલને તે છતયે અધુરો પણ ટેકા આપવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે દેશના મોટા ભાગે આ હેવાલને જ અધુરો અને અસંતોષકારક ગણી રાષ્ટ્રીય પરિપોશના અધિવેશનોદ્વારા વધારે ઉદ્વેગ અને વિચાળ મામણીઓ રજુ કરી. દિલ્હીની ઉલ્લી કોમિતે કરેલી માંગણીઓથી ધણાનાં મન બહારી ઉલ્લાસ અને બાહુકને દેખી છાકરાઓ ગભરાઈ જાય તેમ દિલ્હીના ડાર્વેએ એમને બહારી દીધા. મિ. મોન્ટેગ્યુના હેવાલમાં નહીં કયાં પ્રમાણે સ્વરાજ્યના પન્થે મોકલવા માટે હિન્દમાં કેવી રીતે અને કેવા ધોરણોપર લોકને મતાધિકાર આપવો અને ગૃન્થકારોનામાં કયા વિષયો લોકને સોંપવા અને કયા સરકારને હસ્તક રાખવા વિગેરે વિષયોને નિર્ણય કરવા માટે જે 'કમિટિ'ઓ હિન્દી સરકાર તરફથી નીમાઈ હતી.

મતાધિકારનો વિષય રાજ્યકારોનામાં વિષયો નહીં કરવાના કાર્ય કરતાં કાંઈ સરસ છે. આ કમિટિઓના કાર્યવ્યવહારને આપણે નિષ્પક્ષપાત કે સ્વતંત્ર કહી શકીશું જ નહિ, કારણ કમિટીના સભ્યો જ કહે છે કે આંતરિક ધારાસભાઓનાં બધારણ અને તેની મુંદણીને લગતી જે જે યોજનાઓ કમિટીએ મુકવી છે તેની જોખમશરી સંપૂર્ણ રીતે જો કે પોતે લે છે, છતાં પણ બંગાળ, બિહાર અને ઓરીસા, સંયુક્ત પ્રાંતો, પંજાબ અને મધ્યપ્રાંતો માટે કરવામાં આવેલી બહામણો તે તે પ્રાંતની સરકારે રજુ કરેલી યોજનાઓને અનુસરતી મોટેભાગે છે. મતાધિકાર નહીં કરવાની કમિટીમાં પ્રજાપક્ષના જે જાણીતા પુરોષો ઓ. મિ. સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી અને ઓ. મિ. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી હતા આ છતાં પણ પ્રસ્તુત પ્રાંતના હાકિમોની જ યોજનાઓ ઉપર વજન મુકવામાં અને તેમની જ યોજના પ્રમાણે મતાધિકાર નહીં કરવાનું કાર્ય કરવામાં આવ્યું હતું એથી અમને કોઈક વધારે શોક થાય છે. બંગાળના કે બીજા કોઈપણ પ્રાંતના હાકિમો કરતાં આ જાને હિન્દી ગૃહસ્થો વધારે શુદ્ધિસાક્ષી અને હિન્દનાં જીવનને વધારે સફળતાથી સંભળનારા છે એવું અમને માનીએ છીએ અને એમણે થાવું હોત તો આ મતાધિકારનો વિષય વધારે ઉદાર બનાવ્યો હોત. આ કમિટીએ આ જાણતમાં મુખ્ય જે વિચારો દર્શાયા છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

૧. સ્ત્રીઓને મત આપવાનો હક્ક કમિટી કશુંક કરી શકતી નથી.

[પ્રગતે ખબર છે કે બાજુ બેનરજી એક અંગ સુધારક છે. જલ્દોસમાજ છે અને યજ્ઞોત્તીઓ બંગાળમાં કેળવણીમાં આગળ છે એમનામાં પસંદ રીતજન નથી: માત્રી-આર પણ એટલા જ ઉચ્ચ સુધારક છે. છતાં પણ સ્ત્રીઓને મત આપવાના હક્ક સ્વીકારવા

માટે એમણે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો નથી. દેશના જીવનને જ્યારે વેગ આપવાની વાત જ નથી થતી પણ એ માટે જ્યારે સત્તીન (૧) પગલાં લેનાય છે તે વખતે આ જનને હિન્દીજનોએ આમ શા માટે કર્યું હશે તેનો હિતર પ્રશ્ન એ હકકથી તેમની પાસેથી ડહાવવા જોઈએ, આશ્ચર્ય તો એ છે કે હિન્દના રાજકીય જીવનના વિરોધક પક્ષના મિ. હોએ આ મતની તરફેણ કરી છે.]

કમિટીએ આ પ્રમાણે દેશના જાહેરજીવનના એક અગત્યના પ્રશ્નમાં સ્ત્રીઓને પોતાનો ધર્મ અનુવધા દેવાની જરૂર જોઈ નથી આ સમન્ધમાં કમિટીએ જે કર્તવ્યસંકુચિતવૃત્તિ દર્શાવી છે એ ખેદનો વિષય છે. યુનિવર્સિટીની કેળવણી લીધેલી હોય અમર તો લક્ષ્મીની માસિક હોય તેમને પુરોના જોટલા જ મતાધિકાર હોવા શા માટે ના જોઈએ ? આશા છે કે દેશમાં આ સંબન્ધમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં, જોશબેર ચર્ચા થશે અને સુધારાનો કાયદો-કાયદા તરફ પસાર થાય તે પહેલા આ અભિપ્રાયને મળતા દેશજનો અને સત્કારીઓ મોખ્ખા રીતે ચોખ્ખા દિશામાં પોતાની પ્રવૃત્તિઓ જરૂર વાળશે

૨. મત કોણ કોણ આપી શકે ?

મત આપવાનો સાધારણ નિયમ કમિટીએ એવો સ્વીકાર્યો છે કે તે સંબન્ધમાં મિલકતનું ધોરણ જોડું. મિલકતની સામકાન તરીકે જમીનની મહેસુલ, જમીનનું લાલુ, ગામડાઓમાં અધાનિક કર અને શહેરોમાં મ્યુનિસિપલ કર તથા આવક ઉપરના કરને સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત હિન્દી લોકરના અમલદારો જે નોટરીમાંથી કારેજ ચલાવેલા હોય અને, પેન્શન પર હોય તેમને પણ મત આપવાનો હકક સ્વીકાર્યો છે. કમિટીની ગણતરી પ્રમાણે જુદા જુદા પ્રાંતમાંથી નીચે પ્રમાણેની અખ્યાને મત આપવાનો પહેલવહેલો હકક મળશે :

મદાસ ઇલાકા	...	૫૪૨,૦૦૦	પન્થ	...	૨૩૭,૦૦૦
મુંબાઈ	...	૧૫૩,૦૦૦	ગિદાર અને ઝોરીસા	...	૫૭૬,૦૦૦
બંગાળ	...	૧,૨૨૮,૦૦૦	મધ્યપ્રાંત	...	૧૫૬,૫૦૦
યુનાઇટેડ પ્રોવિન્સીસ	...	૧,૪૮૩,૫૦૦	આસામ	...	૩૦૦,૦૦૦

ઉપરના દિશાએ મુંબાઈ ઇલાકાની લગભગ બે કરોડની વસ્તીમાંથી ફક્ત રદાશ ૭ લાખ માણસને મત આપવાનો અધિકાર મળશે, પરંતુ સ્ત્રીઓ અને વીસ વર્ષની નીચેના પુરોના સંખ્યા બાદ કરતા મત આપવાની યોગ્યતાનાગા હોઈ શકે એવાની સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ લાખની છે, પરંતુ લખી વાળી શકે એવાની સંખ્યા તો મુંબાઈ ઇલાકામાં નવથી દસ લાખની જ છે. દોઢમો વર્ષના અગ્રેજ રાજ્યના મુગારડ અમન પંચી સ્વારાજ્યનો પહેલો હપ્તો નક્કી કરતી વખતે અને હિન્દને સ્વારાજ્ય માટે લાયક દર્શાવવા માટે ધોરણો મુજબ કરવાનો સમય આવતાં ખગર પડે છે કે હિન્દમાં કેળવણીના ધોરણો સંકુચિત વૃત્તિઓથી જાણી દેવામાં આવ્યાં હતાં એવી ફરિયાદમાં સલા ધણુ હ્યુ તરી આવે છે જે કરોડ માણસની વસ્તીમાંથી ફક્ત રદાશ ૭ લાખ જ મત આપવાના અધિકારી નીવડી શકે એ વસ્તુચિત દેખું દાગિશ અને કંગામિયતપણું જણાવે છે. આશા છે કે સ્વારાજ્યના નવા હપ્તો પછી દેશના ધનિકો અને કેળવણીમાં રસ લેતા નાગરિકો દેશના આ જીવનતર વધારે લક્ષ્ય આપશે

આમ મુબાઇની અને ખીજી પ્રાન્તિક સભાઓમાં દંધક વધારે ભાગ દેશજનો લઇ શકે એવી ગોઠવણ કમિટી સૂચવે છે. આ મત આપવાની લાયકાતમાં નીચરું ધોરણ રજુ કરવામાં આવ્યું છે—

૧. મુબાઈ સહેરની સીમાની બે માઇલ અંદર જે પુરો વસતા હોય અને મિલકત ધરાવતા હોય અથવા મુબાઈ સહેરમાં વર્ષ દિવસે ૩૫૧ આ ૧૨૦ થી ઓછું અને કરોબીમાં ૩૫૧ આ ૬૦ થી ઓછું ભાડું ભરતા હોય નહિ.

૨. મુબાઈ અને કરાચી શિવાય સર્વ મુનિસીપાલિટીઓ, કેન્ટોનમેન્ટો અને જાહેર કરેલા વિસ્તારોમાં

ક. જ્યાં ધરવેરો વાર્ષિક ભાડાની આંકણી પર લેવામાં આવતો હોય ત્યાં જેઓના ધરની વાર્ષિક આંકણી રૂ. ૩૬ થી ઓછી ના હોય અથવા પંચમહાલ જિલ્લામાં રૂ. ૨૪ થી ઓછી હોય નહિ, અને જ્યાં ધરવેરો મિલકતની આંકણી પર લેવામાં આવતો હોય ત્યાં જે ધરની આંકણી રૂ. ૧૫૦૦ થી ઓછી નહિ અને પંચમહાલ અને ગ્લાગિરિ જિલ્લાઓમાં રૂ. ૧૦૦૦ થી ઓછી હોય નહિ;

ખ. જ્યાં ધરવેરો લેવામાં આવતો હોય નહિ ત્યાં આંકણી અથવા ટેલ ટેલ શિવાય જેઓ મુનિસીપલ કોર્ટ તરીકે દર મર્ચ ઓછામાં ઓછો રૂ. ૪ નો કર ભરતા હોય.

૩. કરોબી સહેર શિવાય સિધની મુનિસીપાલિટીઓ, કેન્ટોનમેન્ટો અને જાહેર કરેલા વિસ્તારોમાં જે ધરાના ભાડાની વાર્ષિક આંકણી રૂ. ૩૬ થી ઓછી હોય નહિ તે ધરનાં માલિકાં અથવા તેટલું ભાડું ભરનારાઓ.

૪. સર્વ ઇન્કમેટેક્સ ભરનારાઓ.

આ ધોરણ મુબાઈ જિલ્લાકાને માટે છે. અને રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી જોતાં કે વિચારતાં આ ધોરણ ધાર્યું ઓછું છે. અને કમિટીએ ધાર્યું હોત તો આથી પણ વિશાળ યોજના ચોરસું કરી શકી હોત પરંતુ વર્તમાન સ્થિતિના કરતાં આ યોજના વિસ્તૃત છે એ કારણોને લીધે કેટલાક વર્ગ સંતોષ દર્શાવે છે. આ ઉપરાંત મુસલમાન બંધુઓ માટે, મુનિસીપલિટી માટે તેમ જ બાપાર ઉદ્યોગને સગતી મંદરાઓ માટે પણ જુદી જુદી યોજનાઓ કરવામાં આવી છે. કોમી પ્રતિનિધિત્વ એ દેશના ભાગિને નુકસાનકારક છે, છતાં પણ હિન્દો ખીજે દ્વારા મુસલમાન બંધુઓ છે અને એમની તીવ્રેચ્છને માન આપવામાં દેશનું એકમાત્ર વધારે સાધ્ય બનતું હોવાથી દેશસંમત તેમની માગણી સ્વીકારી છે તે પ્રમાણે કમિટીએ પણ તેનો સ્વીકાર કર્યો છે અને તે બાબતની જ થયું છે આપણે ઇચ્છીશું કે પાંચ વર્ષ પછી આ આખી યોજનાનું પ્રતિનિધિત્વ કરવામાં આવે તે સમયે આ કોમી પ્રતિનિધિત્વનું સ્વરૂપ નવું થાય અને હિન્દુ-મુસલમાન એક હિન્દીજનમાં એકરૂપમાં પ્રગટી નીકળે. દેશી-રાજ્યોની પ્રાંત દેશ તેને પણ મુંદળીમાં ઉભા રહેવાનો હકક કમિટી આપે છે. હિન્દી સરકાર તેની વિરુદ્ધ છે. કમિટીની સૂચના પ્રમાણે પ્રાન્તિક સભાઓ નીચે પ્રમાણે બની શકે—

મારી વીસ વાર્તાઓ (સત્રિ વાર્તા સમૂહ) રૂ. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની. મબાઈ.

પ્રાન્ત—	સખ્ય સંખ્યા.	નિમાયતા	મુંદાપતા.
મદ્રાસ	૧૧૮	૨૫	૬૩
મુબાઇ	૧૧૧	૨૪	૮૭
બેંગાળ	૧૨૫	૨૫	૧૦૦
મુનાઇટેડ પ્રોવિન્સીસ	૧૧૮	૨૩	૮૫
પૂજાબ	૮૩	૨૦	૬૧
બિહાર અને ઓરીસા	૬૮	૨૫	૭૩
મધ્યપ્રાન્ત	૭૦	૧૭	૫૩
આસામ	૫૩	૧૪	૩૬

ઉપર પ્રમાણે કમિટીએ કરેલી સૂચનાઓનું હું હસંન કરાવું છું. કમિટીએ જે ધોરણ રચ્યું છે તે દેશને સમસ્ત રીતે ગ્રાણ્ય થઈ શકે તેમ નથી. કેળવણીનું ધોરણ લક્ષ્યમાં લેવાની જરૂર છે. કારણ કે આ યોજના પ્રમાણે કેળવણીના વર્ગને એક તરફથી જ બહુ અન્યાય થાય છે. સ્ત્રીઓને માટે પણ જે પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે તે જરૂર દૂર થવો જોઈએ.

૨.

પ્રાન્તિક ધારાસભાઓની ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણેની યોજના કરતાં હિન્દની વડી ધારાસભાની યોજના તો ઘણી અસંતોષકારક છે. પ્રાન્તિક ધારાસભાઓમાં જ્યારે મુંદાપણીનું તત્વ સીધી રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યું છે ત્યારે વડી ધારાસભા માટે એ તત્વનો સ્વીકાર કરવાનું કાર્ય કમિટિને અગત્ય લાગ્યું છે. હાલની પ્રાન્તિક ધારાસભાઓમાંથી જે પ્રમાણે વડી ધારાસભામાં સભ્યો મોકલવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે અને તે જ પદ્ધતિ મોટે ભાગે લગભગ કાયમ રહે છે. વર્તમાન ધારાસભામાં જ્યારે મુંદાપણા સમાસહોની સંખ્યા અડસઠની છે ત્યારે કમિટીની સૂચના પ્રમાણે એ સંખ્યા વધીને એઠીની થશે મુસલમાન ભાઈઓનું અને અન્ય સંસ્થાઓનું પ્રતિનિધિત્વ પણ એમાં કાયમ રહેશે, મોન્ટેગ્યુ એમ્સફોર્ડ રિપોર્ટમાં આ વડી ધારાસભામાં સભ્યોની સંખ્યા એઠીની સૂચવી છે ત્યારે કમિટી એ સીની સૂચવે છે. એ ઉપરાંત મોન્ટેગ્યુ રિપોર્ટમાં જુદી જુદી સંસ્થાઓ અને કેટલીક કેમો માટે પણ અવાહેદી મોકલવું કરવામાં આવી છે. કમિટીનું અભિપ્રાય પ્રમાણે આવી જુદી જોડણી કરવાનું તેમને અશક્ય લાગ્યું અને પરિણામે ત્રીજો રસ્તો અપ્રમાણ રીતે એ સીની સંખ્યા કરવાનો કદાચો. જુદી જોડણીની મુશ્કેલીઓ હોવાથી રિપોર્ટમાં દર્શાવેલી સંખ્યાથી પણ ઓછી સંખ્યા કમિટીએ કરી તેનું કારણ દર્શાવવામાં આવ્યું નથી અગ્ને ઇંગ્લીએ છીએ કે સોની સંખ્યા જે હિન્દની દૃષ્ટિએ પણ ઓછી જ છે તે કમુવ રખાઈ હોત. લકનોની ૧૯૧૬ ની કોંગ્રેસમાં પ્રાન્તિક ધારાસભામાં સભ્યોની અને વડી ધારાસભાના સભ્યોની સંખ્યા ૧૫૦ માટે માગણી થઈ હતી. કલકત્તાની કોંગ્રેસમાં એ દરાવને બાજુ એનરજીએ તહેમની હમેશની વીરતાથી ટેકા આપ્યો હતો, અને પ્રજાના બળે પ્રતિનિધિઓ આની કમિટીઓમાં હોવા છતાં પણ કોંગ્રેસવીગની યોજનાને આગળ ધકેલવામાં કેમ પાછ પડ્યા હશે તે સ્પષ્ટ જાણ છે અને સાધારણ જુદીમાં તો એ વાત પેસી જ શકે એની નથી કોંગ્રેસના ભવ્ય મંડપમાં ભવ્યનાથી દેશને કોંગ્રેસને અને કોંગ્રેસના ક્ષેત્રને વફાદાર રહેવાની શિક્ષા આપનાર પ્રજાના આ માનીતા વયોવૃદ્ધ દેશનાયક ત્યાં હોવા છતાં સ્થિતિ કેમ વિપરીત થઈ હશે એનો ઉત્તર દેશ સા માટે ના માગી શકે.

ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ (સચિ.) ૩. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

૩.

આ બે ઉપરાંત ત્રીજી સંસ્થા કાઉન્સિલ ઑફ રેટે નામની મૉટેયુ-એમ્સફીના રીપોર્ટમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે ઉભી કરવામાં આવશે. રીપોર્ટની મૂલ્યના પ્રમાણે આ કાઉન્સિલમાં બેઠા મળીને પચાસ સભ્યો હોવા જોઈએ. અને તેમની નિમલ્લુક પ્રાપ્તિક ધારાસભાના સભ્યો તરફથી થવી જોઈએ કમિટી સૂચવે છે કે આ સંખ્યા ગવર્નર જનરલ સાથે મળીને સત્તાવન સભ્યોની થાય. અને પ્રાતિક ધારાસભામાં બીનઅધિકારી સભ્યો તરફથી એ સભા સહીની ચુટણી થાય.

અત્રે જણાવવાની જરૂર છે કે દેશના વિચારશીલપણના મ્હોટા ભાગે આ સરચાની અગત્ય રાખીકારી નથી. અને એની ઉપયોગિતા કેમકે પણ જણાઈ નથી. કમિટીએ આ વાત પર જોઈએ તેટલું લક્ષ્ય આપ્યું નથી એ શોકની વાત છે.

કમિટીની આ સૂચનાઓ દિન્દી સરકાર એકદર રીતે સ્વીકારે છે પરંતુ તેમાં કેટલાક ફેરફારો સૂચવે છે. એમના અભિપ્રાય પ્રમાણે દેશી રાજ્યોની પ્રજાને ચૂંટણી કરવાનો કે ચૂંટણીમાં ઉભા રહેવાનો હકક આપવો જોઈએ નહિ. મિલકતના ધારણશિવાય ચૂંટણીનું ખીણું ધારણ હોયું જોઈએ નહિ. મદ્રાસના મતાધિકારીની સંખ્યા વધારી, બંગાલ, નેડીઆ પ્રતિ, ને આસામ વિગેરેનાની સંખ્યા ઓછી કરવી. પછાતવર્ગના લોકોના લાભ બરાબર સચવાયા નથી માટે કેટલાક પ્રતિમાં તે વધારો થવો જોઈએ. યુનિવર્સિટીઓને અધિકારો હકક આપવાની જરૂર નથી અને મદ્રાસ, બંગાળ, આસામ વિગેરેના જમીનદારો સંબંધમાં ફરી વિચાર કરવો જોઈએ. મુસલમાનો માટે એકંદરે વ્યવસ્થા ઠીક છે તે પણ બંગાળમાં કે જેને ટેકાણે ૪૪ ની સંખ્યા કરી, મદ્રાસના ખાલિફોતર વર્ગ માટે મુસલમાનોની ૬૧ જગ્યામાંથી ૩૦ જગ્યા રોકવી તેવી જ રીતે મુખામ્મિ મરાઠાઓ માટે ગોઠવણ કરવા મુખામ્મિ સરકારને મુશ્કેલી પડી ધારાસભા તથા કાઉન્સિલ ઑફ રેટે માટેની દિન્દી સરકારની સૂચનાઓ ખાસ અગત્યની નથી.

ઉપર પ્રમાણે મતાધિકાર નિર્ણય કરવા માટે નિમાયવી કમિટીના રીપોર્ટનું આ હેતુકેસીન છે. લોકશાસન શું છે અને એ જવાબદારી ભેગા દિન્દી પ્રજાની તૈયારીઓ શું શું છે એ સૌ દિન્દીઓમાં વિદિહાસ વધારે સચોટ રીતે ઢીકી આપશે આપણે એ જ ધ્યેયશું કે કમિટીઓના રીપોર્ટો ઉપરથી પાર્લિમેન્ટમાં રજુ કરવામાં આવનાર ખરડો વધારે લોકશાસક પ્રેરક અને અને દિન્દી પ્રજાને પોતાનો ઇતિહાસ અને પોતાનું જીવન ધડવાનો અને એ પ્રસંગ આપે પરંતુ આ બધા પછી-આ ચૂંટણીઓ થયા પછી ધારાસભાઓમાં લોકનાયકોના નિર્ણય સમૂહ પછી પણ એ પ્રતિનિધિઓને કાયદાઓ ધડવામાં અને દેશનાં જીવન ધડવામાં જે અધિકારો આપવામાં આવશે તેપર જ દિન્દી કડવાણુનો વિકાસ આધાર રહેશે. આ કમિટી સાથે સરકારના હસ્તક કંધા વિષયો ગર્ભવા અને પ્રજાને સ્વતંત્ર રીતે વ્યવહાર કરવા કયા મોપવા એ નક્કી કરવા માટે નિમાયવી બીજી કમિટીની મૂલ્યનાઓ, દિન્દી સરકારનો એ સૂચના સ્થાપનો વિરોધ અને નામદાર સરસંકરન આયરે એક બળતા દિન્દી હુદયથી લખેલી બૂદી નોંધ-એ સૌનો વિચાર કરવો

પણ બહુ આવશ્યક છે એ વિષયની ગહનતા અતિ ઉંડી છે, છતાં પણ તેવું હું કે દર્શન આગળ પર વાચકો સમક્ષ રજૂ કરીશું.

કમિનીની સૂચનાઓ મોંઘી અને અતિ અસતોપધારક દોવા છતાં પણ હિન્દી સરકારની તે વિરુદ્ધની સૂચનાઓ તો હિન્દને તદ્દન પાછળ જ મૂકી દેનારી વાત ડરનારી અને હિન્દની પ્રત્યે તે તો એ કેવળ અસ્વીકાર્ય જ છે જોર જીનમથી કે પ્રત્યેની અનિચ્છાથી દાખલ કરેલી રાજ્ય પદ્ધતિ પરિણામે નિષ્ફળ જ નીપડે છે એ રાજનીતિના સિદ્ધાન્તોને સહમજનાગઓને સમજાવવાની શુ દલ પણ જરૂર રહી છે ખરી? છે આશ્ચર્ય વાચ છે કે હિન્દને તેના આત્મનિર્ણયના અધિકારો અને તેવા વિશાળ પ્રમાણમાં આપનાના વિચારો અનેક વખતે દર્શાવાયા પછી પણ હિન્દી સરકાર આટલી બધી આનાડની અને મમત્વ ધારી રાખે છે હિન્દની અમૂલ્ય સેનાઓ પછી પણ હિન્દની મ્યુરોક્સી કેટલા વેગથી અને કેટલી ઉદાર તાથી હિન્દીજનોને વધાવે છે તેના દર્શાવતા દેશનો વર્તમાન ઇતિહાસ જોનાર પાસે પ્રયક્ષ ઉભા છે. દર્શાવત તરીકે રાઉલેટ ખીન જોવા લયકર અને સુધરેલી પ્રત્યે પણ સરમાવે કે જેથી મનુષ્યના હૃદય પણ ભલુખા ઉઠે તેના ખીલો હિન્દી પ્રત્યે શિર પ્હેતાની દેરા અને પરિણામે દેશમાં દેશના દુર્ભાગ્યે ચોતરફ અશાન્ત જીવન ઉત્પન્ન કરતું રિગેરે આપણે માટે જોણું કમનસીબ નથી. અમે તો અત કરજીથી એ જ ઇન્ડીએ જીએ કે હિન્દીઓને અને એમના હૃદયો છતવા માટે પ્રેમ અને વિશ્વાસ જરૂરના છે તેટલી જરૂર ખીજા કોની નથી કમિનીઓની ખીજા સૂચના સ્થાને હિન્દી સરકારની સૂચના વધારે વેગલરી, ઉદાર અને રાજનીતિના ઉદાત્ત ભાવોથી ભરિત હોત એવું અગ્રે દુરગીએ છીએ પણ સ્થિતિ ઉત્તરી બની અને સર રાકરન આપર જેવા ભારતના નરરત્નને એ સૂચનાઓ મ્હામે મ્હા વિરોધ ઉઘાડવા પડે એ સરકારને માટે તો ખરેખર વિચારવા જેવું જ છે સરકારના રાજકારોમારમા હિન્દીજનો સહયોગ કરે અને વખત જતા બ્યુરોક્રસીની આપખુદ સત્તા સામે સર રાકરન આપર જેવાઓએ પોતા ઉઘાડવા પડે કે લોડના પ્રતિનિધિતાઓએ ધોરાસભામાંથી રાજનામાં આપના પડે એનો અર્થ ન્હાનો સુનો મથી અગ્રે સર રાકરન આપરના અભિપ્રાય સામે મમત છીએ-દેશ સમસ્ત એ સાથે એક છે અને આ વીગ પુરુપની નિડરતા માટે દેશ સમસ્ત એમનો ધન્યવાદ આપે છે.

સાલન્યા પ્રમાણે હિન્દી સુધાગતુ ખીન આરતા માસમા એટલે જીનમાસની શરૂઆતમાં બ્રિટિશ પાર્લમેન્ટ પાસે રજૂ કરવામાં આરશે આપણા દેશના અગ્ર િ ગણાતા વયોવૃદ્ધ દેશનાયકો આ પ્રસંગે હર્ષક્રમા છે એ શુભ ચિહ્ન છે અને આપણે પુરો વિશ્વાસ રાખી શકીશું કે જે ઉદાત્ત દેશપ્રેમથી આ નાયકો ઇન્ડ મયા છે તે ભાવથી બ્રિટનની પ્રત્ય પાસે હિન્દના સર્વ સાધાણ હકોની પરપરા એ રજૂ કરશે, અને સાંપ્રાણ્યના એવ પરમ અગ તરીકે હિન્દનો, સ્વીકાર કરવાની અગત્ય જણાવશે સાંપ્રાણ્યને માટે આ સમય અને આ પ્રસંગ જેવો કદો કમીનો છે તેવો અગ્રહારે સ્પષ્ટતાથી કહેવું જોઈએ કે હિન્દ અને બ્રિટનના ઈતિહાસમાં કદિ ઉભો થયો નથી પોતાનું આત્મમૌરવ સાચવવાનો આ મહાન પ્રસંગ બ્રિટન જવા દેરો શુ? હિન્દ એ જીજીવત્થી તપાસે છે સાંપ્રાણ્યના ચિરસ્થાયીપણાનો આધાર આ પ્રસંગે બ્રિટન હિન્દને કેવો ન્યાય આપે છે અને કેટલા અધિકાર આપી તેના જીવનને મ્વાનત્ય અર્પે છે એ ઉપર જ રાખે છે.

નામદાર આગાખાનકૃત 'હિન્દમાં સંધિકાળ.'

લેખક:- ડૉ. હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ, બી. એ.

હેતુ એ વર્ષમાં હિન્દુ રાજકીય વાતાવરણ તોફાની બન્યું છે વર્તમાન વિગ્રહને ક્ષીણ થઈ આખોતોમાં દુનિયા નવાં દૃષ્ટિબિન્દુથી જોવા લાગી છે અને તેની અસર હિન્દ ઉપર થવા મગર રહે, જ નહીં. આ નવા દૃષ્ટિબિન્દુનો હિન્દની હાલની ચાલતી રાજ્ય પદ્ધતિની સાથે સમન્વય કરવો એ રાજ્યનીતિનું મહત્ત્વનું કામ થઈ પડ્યું છે. બ્રિટિશ રાજ્યદારી મંડળ જે આમાન્યમાં, અધિકારને મોખરે છે તેમજે એ રજા સ્વીકારી છે અને તેના જાહેર સમર્પનમાં બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટે હિન્દી પ્રધાનને મુખેથી જણાવ્યું છે કે હિન્દમાં બ્રિટિશ રાજ્યનીતિનું સૂત્ર ક્ષીણ થીમેથીમે પણ નિશ્ચિત પગલાં ભરી દેશને જવાબદાર રાજ્યતત્ત્વના માર્ગ પર મૂકવાનું છે; અને તેને માટે કેવાં પગલાં ભરવાં થોડા થશે એ સંબંધે હિન્દી પ્રજાના અભિપ્રાય જાણવા તથા તેની ચર્ચા કરવા ખુદ હિન્દી પ્રધાન હિન્દમાં આવી નામદાર વાઇસરાયની સાથે મળીને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના વિચારો સાંભળશે અને તેમની સાથે રજા મસજત ચલાવશે. આ પ્રસંગ હિન્દને માટે અતિ મહત્ત્વનો હતો એ નિઃસંશય છે અને તેવે વખતે હિન્દના હિતને માટે આમરણાત પ્રયત્નશીલ, સમર્થ બુદ્ધિશાળી નેતાઓ, દાદાભાઈ, શિરોઝશાહ, ગોખલેની સેવાની હિન્દને ખોટ પડી હતી એ દેશનું દુર્ભાગ્ય જ હતું. આ પ્રસંગનું મહત્ત્વ સમજી તેવે અર્થે દેશના પ્રગતિકષ્ણકોએ મોખરે ઉભા રહી તેને દોરવાનું કાર્ય કરવાનો દેવાવો મેવાનો નામદાર આગાખાને મનસુખો કર્યો પરંતુ તે વખતે તેઓ દુઃખદ અને યકષી નાખે એવા મરજતા ભોગ થઈ પડ્યા હતા અને જે નામાકિત સર્જન્યોની તેમજે સલાહ ક્ષીણ તેઓએ જણાવ્યું કે આ સ્થિતિમાં તમે હિન્દ પાછા કરશો તો મુજબ પહોંચતાની પખવાડીયાંની અંદર તમને સખત વ્યાધિ થઈ આવી બિછાને પડ્યું પડશે એટલે જે જાતની દેશસેવા કરવાનો તમારો મનસુખો છે તે પાર પડી શકશે નહીં. પણ જે અમારું કશું માની હમણાં વડાકાંપ કરાવી અમારા કસા પ્રમાણે હવાફાં કરશો તો જ માનમાં તમે પાછી તમારી તંદુરસ્તી મેળવી શકશો. આથી કુદરતી રીતે તેમને ધણી નાસ્તીપાગી થઈ, પરંતુ દાકતરોની રજાથી અને મિત્રોની સલાહથી તેમજે પોતાના આરામનો સમય આ પ્રમંજે હિન્દના રાજ્ય-વહીવટને દુનિયાના બીજાં સુધરેલા દેશોના, રાજ્યવહીવટ સાથે એકરૂપતામાં લાવવા માટે નું શું આવશ્યક છે તે સંબંધી પોતાના વિચારોને લખી કાઢવામાં, જાણ્યો અને પ્રમુત્ત ચુમ્મક તેના પરિણામ રૂપે બહાર પડ્યું છે એ પુસ્તકની અંદર નામદાર આગાખાનની ઉત્તત વિચારશ્રેણી, તેમનો વિસાળ અનુભવ અને હિન્દ માટેની તેમની ખરા હૃદયની ઉર્મિ નજરે પડે છે; ઇતિહાસ એ રાજ્યનીતિ શીખવાની સાળા છે એ સત્રની, સાંખીની આ પુસ્તકમાં સંયમે રચળે નજરે પડે છે અને સ્વરાજ્ય અને સ્થનિયંત્રણ માટે ખાલી, મનુષ્યના જન્મ-મિદ્દા હકક ઉપર દલીલ-રચવાને અદ્યે તેમાં ઇતિહાસની સાક્ષીથી કેટલું મહત્ત્વનું સમર્થન

ચાય છે એ આ પુસ્તક ધણી અચ્છો રીતે બતાવી આપે છે. એકદરે હિન્દના રાજકીય પ્રશ્નોના નિર્ગંજશમાં આ પુસ્તક અતિ મહત્વનું ગણાય એ નિર્વિવાદ છે અને તેથી તેનું દરિયિન્દુ લક્ષમાં આવે એ તેનુંથી એ પુસ્તકની વિચાર્યેણીના મુખ્ય અંશો અહીં ઉતારવાનો આશય ગણવામાં આવ્યો છે.

હિન્દના રાજકીય પ્રશ્નોનો વિચાર કરતાં પ્રથમ આપણે હિન્દી જનમમાંજના બંધા-ગણનો વિચાર કરવો જરૂરનો છે. હિન્દી સમાજનો મુળ પાયો હિન્દુધર્મના અનુયાયીઓપર આવ્યો છે. જે બીજા યગેરે કેટલીક જગતી ભૂતિઓ બાદ કરતાં, આ દેશના જુનામાં જુના વનનીઓ કહી શકાય, તે પછી આતમા સંકાયી મુસલમાનોનાં મોજાં ઉપર મોજાં સિંધને માંજ દેશ ઉપર આવવા માંજાં અને આજે તેમની સંખ્યા સાઠાજ કરોડનીયત્રા ભેગ છે. ઈ. સ. નો તરમ્મ એકાયી યુરોપીય સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિઓ આ દેશમાં દાખલ થયા અને તેમણે ધીમેધીમે રાજકીય સત્તા જમાવી, યુરોપીય સંસ્કૃતિના મુખ્ય અંશો જેવા કે કુદરતનો મુદ્દ અભ્યાસ, વ્યાપાર ઉદ્યોગમાં યાંત્રિક શક્તિઓનો ઉપયોગ, ધણી નાની નાની મુદ્દી એકઠી કરી તેનો આર્થિક ઉપયોગ કરવો નિગેરે પ્રવૃત્તિઓ દેશને શીખવી અને હેવટે પ્રજાના નાના સમૂહને ધિરિન ધર્મનો અનુયાયી બનાવી આ પાશ્વિભાત્ય સંસ્કૃતિનાં બીજા તેમનામાં વાચ્યા છે; તે ઉપરાંત દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા યુરોપીયન અને યુરેઝીયનો આ પાશ્વિભાત્ય સંસ્કૃતિના શીધા અને કાયમના પ્રતિનિધિઓ છે. પછી દુરના પૂર્વના દેશો ચીન અને જપાનની અસર પણ હિન્દી સમાજઉપર થઈ છે. જોગ-બીસમી સદીનાં મધ્યમાં હિન્દનો અઘ્ઘદેશ સાથે સંબંધ શરૂ થયો અને તેને પરિણામે એ સદી પુરો થયા પહેલાં એ દેશ હિન્દનો એક ભાગ બન્યો છે. હિન્દ સાથેની રાજકીય ગાંઠ છુટી પાડવાની ક્યારેક ક્યારેક સૂચના કરવામાં આવે છે પણ તે દીવસે દીવસે વધારે અઅવહાર થતી જાયછે; આ પ્રમાણે હિન્દ આલુબાલુના નમળા દેશોને આકર્ષી પોતાની અસર નીચે લાવતું જાયછે.

આ શક્તિની ક્રિયા માત્ર પૂર્વમાં અઘ્ઘદેશને જ લાગુ પડીછે એમ નથી. વાયવ્યે ખૂણામાં જમુચિસ્તાન જેવો ખાસ મુસલમાની દેશ પણ મનુખ્ય મત્તાથી વિશેષ જોરાવર બેજાને લીધે હિન્દનો સરહદની અદરે આમેજ થયો છે; અને અરેબીયન સમુદ્ર વિધીને પેચી પોર આદન અને મગની અખાતનો કાંઠો પરના નાના નાના અંચાતો હિન્દી સરકારની આમન્યા નીમે આવેલ છે. આ ખાસ મુસલમાની અને પગેદેશી રાજ્યસત્તાઓ પણ વિશાળ અંશમાં હિન્દો કહી શકાય અને આદન કે લાહેજના રહેવાસીઓના રાજકીય વિચારો કરાની કે જાંજરાના વનનીના વિચારોથી બહુ લિલ માનુમ નહીં પડે.

તેમ આ શક્તિની ક્રિયાની દવે હદ આવી છે એમ પણ નથી. એથી ઉવડું ઇંગ્લાંડે સ્થાપેના હિન્દમાં સમાજાયથી હિન્દની સંસ્કૃતિની અસર આસપાસના મુલકોમાં કુદરતી રીતે જોડેલે અંજ ફેલાઈ શકે તેમાં અકુદરતી અટકાવ મુકવામાં આવ્યો છે. છેલ્લા દાયકોમાં બ્રિટિશ પરદેશની રાજ્યનીતિ ઉપર હિન્દની જોડેલી અસર થઈ છે તે કાંને જોગબીસમી સદીમાં એ અસર મીધી અને આડકતારી બને રીતે જોગી હતી અને તેને પરિણામે ધિરિની અખાતમાં બ્રિટિશ

પારદેશિક રાજ્યનીતિનું સવ ઇરાનની સ્વતંત્રતા અને મેમોપોટેમીયા અને પૂર્વ અરબસ્તાન ઉપર ટર્કીનું આધિપત્ય જાળવવાનું હતું. આથી હિન્દી વ્યાપાર અને હિન્દી રાજકીય વાતાવરણની અસર હિન્દની પૂર્વમાં આવેલા આઝી વસ્તીવાળા દેશોમાં ફેલાઈ ચકી નથી. પણ જો સમગ્ર શહેનશાહત પડી લાંગી ન હોત અથવા તેના પછી આખા હિન્દપર સમર્થ મંચુક્ત હિન્દુ સામ્રાજ્ય સ્થપાયું હોત તો ઇરાની અખાતના કાંઠા ઉપરના મુલકોને હિન્દના આધિપત્ય નીચે કબજામાં એ લાવવામાં આવી ગયા હોત એ ખિનાની કોઈપણ શંકા કરી શકે ? આ હિન્દની વૃદ્ધિની ક્રિયા કોઈ પણ જાતના કાલકાર કે રાજકીય વાતાવરણથી અટકી શકે તેમ છે જ નહીં. ખીજી ગમે તે થાય, અને ગમે તે સત્તાનો વાવટો હવે પછી બગદાદ કે બસરા ઉપર ફરકે પણ હિન્દી સંસ્કૃતિ, હિન્દી વ્યાપાર અને હિન્દી પ્રજાનો વસવાટ એ મેમોપોટેમીયા, ઇરાન અને અરબસ્તાનમાં વધારે ને વધારે જોર પકડશે. આથી હિન્દમાં મુસલમાનોનું મદત્વ વધશે અને તે સાથે જ દેશોએકત્રા મુસલમાની ગણાય તેમાં હિન્દુ અમર વધારે પ્રમાણમાં આમેજ થવાથી હિન્દના હિન્દુ અને મુસલમાનોના એખસાસમાં વધારો થશે.

આ વૃદ્ધિ માત્ર એશિયામાં જ થવાની એમ પણ નથી. બ્રિટિશ અમલના આગમન પહેલાંથી પૂર્વ આફ્રિકાના કિનારાના મુલક સાથે હિન્દને વ્યાપારનો અને દરીયાઈ સંકરનો અંબધ હતો. પ્રાચીન યુગમાં ગ્રીક વ્યાપારીઓએ દક્ષિણ ફ્રાન્સ અને ઇટલીમાં પોતાનાં વ્યાપારી યાણાં સ્થાપ્યાં હતાં તેથી જ રીતે અગરમી સદીના અંતમાં હિન્દી વ્યાપારીઓનું યાણું પૂર્વ આફ્રિકાના કિનારા ઉપર સ્થપાયેલું હતું. ઓગણીસમી સદીમાં આ યાણાવાગીઓ કિનારાપરના અને જોખવારના સુલતાનના વિશાળ મુલકમાં નવો સુધારો ફેલાવવામાં અમલો હતા; અને જ્યાંકે એ વિશાળ મુલકો ઇંગ્લાંડ, જર્મની અને ઇટલીએ વહેંચી લીધા ત્યારે આ હિન્દી સંસ્થાનિકો કુદરતી અને અનિવાર્ય કારણોને લઈને તે સુધરેલી યુરોપીય સરકારોને સ્તંભ જેવા, રાજપકારનાર અને વ્યાપારમાં સરકાર અને પ્રજા વચ્ચેના મધ્યસ્થ તરીકે થઈ ઉભા બ્રિટિશ પૂર્વ-આફ્રિકાની રેલવેઓ હિન્દી મજુરોએ બાંધી છે અને તેનું શાસ્ત્રીય અને આંદોગિક કામ જેમાં યુરોપીયન છુદ્ધિ અને કુશલતાની જરૂર ન હોતી પણ જે ત્યાંની આફ્રિકન જાતિની શક્તિની બહાર હતી તે બધું હિન્દીઓએ કર્યું છે, તે જ પ્રમાણે ઉત્તરમાં અફઘાનિસ્તાન અને ટિબેટમાં પણ હિન્દી જીવનના પ્રવાહો જલજે કુદરતી બળના જોરથી હોય નહીં એમ પેદા છે અને એ દેશોને હિન્દની તરફ આકર્ષે છે.

આ પ્રમાણે જો આપણે યોગ્ય જ સમય-કહો કે એક કે બે દાયકા-પછીના ભવિષ્યને વિચાર કરીએ તો આપણને લાગશે કે તેટલા અરસામાં હિન્દનાં આર્થિક, વ્યાપારી અને છુદ્ધિ-વર્ધક બળોની અસર હિમાલયની દક્ષિણે આવેલા અને સમુદ્રથી વિંટળાયેલા ત્રિકોણમાં જ સમાઈ ન રહેતાં તે પશ્ચિમમાં આદનથી મેમોપોટેમીયા, ઇરાની અખાતના બન્ને કાંઠાથી તે ખુદ હિન્દમાં, હિન્દી વ્યાપાર થઈ પૂર્વમાં સહદેશ અને મલાયા દ્વીપકલ્પ સુધી, દક્ષિણે લંકાથી ઉત્તરે બોખારા સુધી અને ટિબેટથી સિંગાપોર સુધી સર્વ પ્રદેશોમાં ફરી વળશે. આ દેશોના

મોટા મમૂરને દક્ષિણ એશિયાનું સંયુક્ત રાજ્ય (*South Asiatic Federation*) કહેવામાં આવે તો મોટું નહીં કહેવાય અને આવા સંયુક્ત રાજ્યનાં મધ્યમિન્દુ અને આધાર તરીકે હિન્દ રહેશે.

આ પ્રમાણે હિન્દી સવાવને તેના વિશાળ દરિયોન્દુથી આપણે અવગણીએ તો તેમાં ૪૦ કરોડની માણસ જનતાના એકનો સમાવેશ થાય છે અને તેમાં આરબ, અને પર્સી, ટીબેટી અને બિગામી, અફઘાન અને બગાવી, મરાઠા અને મલાયી જેવી ઘણી જાતોનો સમાવેશ થાય છે આ પૈવી જુદી જુદી જાતો અને હજારો નાના નાના સરકારો અને ગણપંચાયતો વચ્ચે એકથી એક યુરોપીય સત્તા જેણે ન્યાય અને અવરજા માટે પોતાનો હક સાબીત કર્યો છે તે અમલ સત્તા છે એટલે એ સત્તાની બાહેધરી નીચે આ બધા રાજ્યો, સરકારો, મુન્ડાની એકત્ર સંયુક્ત મઠ્યા સ્થપાય એ અત્યારે જનતાના રાજકીય મહા પ્રશ્નોમાં અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે અને નેટલા માટે એ પ્રશ્નની વિગતવાર ચર્ચા આ પુસ્તકમાં ઉપસ્થિત કરી છે.

અર્વાચીન ઇતિહાસ જે એક બાબત સ્પષ્ટપણે સાબીત કરે છે તે એ છે કે જે દેશમાં રાજસત્તા ભાગ્યનાર વર્ગ લોકનર્મના મોટા સમૂહની ઉન્નતિનું કાર્ય ધીમે ધીમે પણ નિશ્ચિત રીતે કરે નહીં અને તેથી જ રાજ્યની ઇમારતનો પાયો વિગાળ અને ઢોળા એટલે કે સમગ્ર પ્રજા વચ્ચે ઉપર રચ નહીં તે દેશ વર્ષોના વર્ષો સુધી અધાવુધી અને અન્યવસ્થાને પાત્ર બને છે અને કદાચ વિનાશ પણ પામે છે રશિયાનો ઇતિહાસ જુઓ, ઈર્ફિનો દાખલો જુઓ, ચીનનો દાખલો જુઓ, એ ત્રણે દેશમાં જે પ્રજાને અસાધ્ય અધાગમથી બહાર કાઢી, રાજ્યકારભારમાં ભાગ લેતી જરૂરની તક આપી વીસ વર્ષ વહેલી કચ્છામાં આવી હોય તો એ દેશની આજની સ્થિતિ આનંદ ? આથી ઉપદ્રા દાખલા પણ છે કે ન્યા ડહાપણશાળી અને સ્વદેશપ્રેમી અમીર વર્ગે જુદી-માન સ્વદેશી ગજકર્તાની સાથે સહકાર ગ્રામી પ્રજાના દરેક વર્ગના લાભ અને કલ્યાણને એનાં જુદી દીધા છે કે પ્રજાપક્ષના આગેવાનો રાજ્યના સ્વભાવને ઊભા છે આ દાખલો આપણે જાપાનમાં જોઈએ છીએ.

ઐતિહાસિક કારણોથી હિન્દ અને તેની આસપાસનાં રાજ્યો અને પ્રજાઓના ભવિષ્યની જોડતી જવાબદારી ઈલાહને મોપાઈ છે અને જો તે આ કામમાં ફતેહમંદ ન થાય તો દક્ષિણ એશિયા મનુષ્યમૃતિ ઉપર આવી પડેલી એક મહાન આફતનું ક્ષેત્ર થઈ પડશે એ નિશ્ચય છે. હાલનો રશિયાનો ઇતિહાસ બતાવી આપે છે કે હિન્દના ભવિષ્યને માટે જેઓ જવાબદાર છે તેઓ 'આને છે તેમ ચાલવા દો' એવી માન્યતા નીચે પ્રજાના મોટાનર્મને પોતાની ફરજ અને હોડાનું જ્ઞાન આપી અમાજ તરફની પોતાની જવાબદારી ગીબવરી નહીં તો તેઓ કાયદર જોખમ ખેડે.

વર્ગી આધુનિક ઇતિહાસના આ સિદ્ધાંત ઉપરાંત, આનંદ કાગ્જો તેમ જ હિન્દની પડોશનાં રાજ્યો અને મધ્યએશિયા સ્થિત ધર્મના બળો એવી જાતનાં છે કે અત્યારની રાજ્યનીતિ માગી વીચારવાની (સાચિત વર્ણનાં મમદ) ૩ ૨-૦-૦-૦ એન. જેમ નિરાકરી એનક પની, મુલાઈ

ચાલુ રાખેવાથી, પરિણામે હિન્દ અને ઈલાકાના હકમાં ગંભીર તુકસાન થયા વગર રહેશે નહીં. આમાંનાં કેટલાકની આપણે કુટ્ટી તપાસ કરીએ.

આ કારણોમાં સર્વથી પ્રથમ બાબત તો એ છે કે, ઇ. સ. ૧૯૧૪ નો ઉનાળા સુધી એશિયા અને આફ્રિકાવાસીઓ વિરૂદ્ધ યુરોપીયન ગેરા લોકની એકતા એ યુરોપીય રાજ્ય-નીતિના સૂત્રનો પાયો હતો. અને એક નાનો દાખલો મારો આલય સ્પષ્ટ કરવા ખસે થયે. હિન્દમાં સર્વત્ર બ્રિટિશ અમલદાર વર્ગ અને ગેરી વેપારી આવ્રમ અને 'યુરોપીયન' ઉપનામથી ઓળખાતા અને સામાન્ય રીતે રાજ કરનાર અને જેનાપર અમલ ચલાવવામાં આવે છે, તે વચ્ચેનો ફરક 'યુરોપીયન' અને 'દેશી' અથવા થોડા વખતથી જરા વધારે સાફ નામ વપરાય છે તે ક્ષેત્રે તો 'હિન્દી' શબ્દોથી દર્શાવાતો. જર્મન, ફ્રેંચ, ઇટાલીયન વેપારી કે ધર્મપ્રચારક બ્રિટિશ અમલદારો અને વેપારીઓ સાથે સામાજિક સહવાસમાં આવતા અને જાણે એક જ રાજકર્તા યુરોપીયન કુટુંબના સભાસદ હોય તેમ સરખા હક ભોગવતા. પણ વર્તમાન વિગ્રહે આ એકનાને નષ્ટ કરી છે. જર્મન અને ઑસ્ટ્રીયન વેપારી કે ધર્મપ્રચારકને હિન્દમાં કેદ કરવામાં આવ્યા છે અથવા તેમને સ્વદેશ પાછા વાળવામાં આવ્યા છે. દુરના ગામગ્રામોમાં પણ ખગર પહોંચ્યા છે કે આપણા દેશી શરકરે યુરપના રજીસ્ટ્રેશનપર ગેરા લશ્કર સામે બાથ લીંડી છે અને હાથોહાથ લડાઈ કરી છે. આ પ્રમાણે લાગા વખતથી મનાતી આવેલી જાતીય ઉત્કૃષ્ટતાની ભાવના નષ્ટ પામી છે અને તેને જલ્દી બ્રિટિશ શહેનશાહત નીચે જે બધા એક જ વાવટાને નમતા હોય તેઓ વચ્ચે એખલાસ અને મિત્રતા જામવા માંડી છે.

આ એખલાસ પૂરેપૂરો જામે તેને માટે યુદ્ધમાં કુશળતા અને નિમકહલાસી એ બે સિદ્ધાંતો ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ, પણ એ તો સર્વાનુમતે કણુય ધર્મ યુક્ત છે કે આ વિગ્રહમાં હિન્દ પોતાના મહેનશાહ અને સામ્રાજ્ય તરફ બતાવેલી વશદારી ખીગ કાઢપણુ કરતાં ઉતરતી ન હતી. લડાઈમાં ઉતરેલા કોઈપણ દેશમાં, ખુદ ઈંગ્લાંડ કે જર્મનીમાં પણ, હિન્દની કાયદાને અધીન પ્રજાના પ્રમાણમાં અરાજકતા અને હિસાદનાં પરમાણુઓ એટલાં ઓછાં ન હતાં. જે નાનાં અને નજીવાં મંડળોએ સામ્રાજ્યની મુશ્કેલીને પ્રસંગે દેશમાં તોફાન જગાડવાના પ્રયત્ન કર્યા તે માત્ર સમુદ્રમાં એક દીપાં જરાગર હતા અને બધા વર્ગના લોકો ઈંગ્લાંડને તેની મુશ્કેલીને સમયે મદદ કરવા બહાર પડ્યા હતા. એટલું ખરું કે લશ્કરી જરૂરીયાતોમાં આવતા માણસોની સંખ્યા દેશની રૈયનની કુલ સંખ્યાના પ્રમાણમાં કુટ્ટી છે પણ તે કઈ વકાદારીની ખામીને લીધે નહીં પણ હિન્દની લશ્કરી જરૂરીયાતના અકલ્પ્યમાં દૂં જતાવીય તે પ્રમાણે એતિહાસિક, સામાજિક અને રાજકીય કારણોને લીધે છે. તદ્દન પરદેશી સત્તાના અમલ નીચે વસનાર કોઈ પણ પ્રજાએ વકાદારીને કારણે હિન્દના જેટલા આત્મલોગ આપ્યાનો ઇતિહાસમાં ખીજે કયાંય દાખલો મળી શકશે ?

આમ હિન્દની વકાદારી હવે એતિહાસિક દૃષ્ટિકોણ બની છે અને જે કે ઈંગ્લાંડના દુરમનો એ દૃષ્ટિકોણનો અર્થ સમજતા નથી છતાં તેનું કારણ સ્પષ્ટ અને સહેલાઈથી સમ-મારી વીસ વાર્તાઓ (સચ્ચિત્ર વાર્તા સમ્રહ) ૩. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

જાય તેવું છે. જો કે પરદેશીઓને હિન્દુ એ એક જતાયનો દેશ લાગે છતાં હિન્દુઓ બ્રિટિશ અમન હિન્દીઓની મદદથી એટલે બધો ધીમે પ્રસર્યો છે અને જીત તથા રાજ્યકારભાર એટલા લાગ્યા વખતથી બ્રિટિશ બુદ્ધિ અને અને હિન્દી હુથના સહકારથી ચાલે છે કે સામાન્ય હિન્દીને પોતાનો દેશ પરદેશી સત્તા નીચે છે એવી લાગણી થતી નથી એ લાગણીના પ્રથમ દર્શન જ્યારે તે ઇન્ડિયાના સ્વરાજ્ય ભોગવતા સંસ્થાનોમાં જાય છે ત્યારે તેને થાય છે જો કે તેઓએ પણ હવે વધારે ઉદાર રાજ્યનીતિ અખતિયાર કરવાનો દરખાસ કર્યો છે આ હિન્દી વફાદારીની લાગણી ચાલુ રહે તે માટે જરૂર છે કે અમન ચનારવાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર દાખલ કરી પ્રજાને પોતાના દેશના અમન ઉપર કાણુ રાખનામા વધારે ને વધારે હક બક્ષના આત્મ અને બાહ્ય બંધા બળોને પગિલુએ અસારે ખાસ કરીને શિક્ષિત હિન્દીઓ પોતાના દેશના રાજ્યકારભારમાં હિસ્સો ધરાવવાની જરૂરની વાસ્તવિકતા સમજવા પામ્યા છે.

હવે આપણે હિન્દી સરહદ ઉપર આવેલા દેશનો દાખલો લઈએ તો તેઓમાંથી કેટલાક અમુક પ્રમાણે રસરાજ્ય ભોગવતા હતાં અને કેટલાક રસતત્ત્વ રાજ્ય હતાં દાખલા તરીકે મેસોપોટેમીયાનો દાખલો લઈએ તો જ્યારે કે પર્સિય અમન નીચે રાજસત્તા અને પ્રજા વચ્ચે સમાનતા હતી અને તે પ્રાન્તને પર્સિય પાર્સિયેન્ડમાં પોતાના સલાસદો ભોક્ષવાનો ખીજ પ્રાન્તો નેટનો જ હું હતો હવે જ્યારે એ પ્રાન્ત બ્રિટિશ મુલક બન્યો ત્યારે તેમાં માત્ર અમનદારોનો રાજ્યકારભાર દાખલ કરવો અશક્ય છે, અને જો મેસોપોટેમીયામાં પ્રજાના સહકારના સિદ્ધાંત ઉપર રાજ્યન્યસ્થા કરવામાં આવે તો તેજ વખતે હિન્દી સરહદ પ્રજાનો મિનકૃપ જનામદાર ન ટોચ એ બે વાતને એ ખીજ સાથે મેળ નહીં ખાય દેશમાં અજાનનું પ્રમાણ કમભાગે ઘણું મોટું છે અને ખાસ કરી અશિક્ષિત વર્ગમાં વિલામો ઘણા હોય છે છતાં ઉપલા અને વચલા વર્ગમાં તો એ અભિપ્રાય અર્થે દેવાઈ ગયો છે કે હિન્દી રાજ્યપદ્ધતિ હવે વેર્ગાસર પ્રજાના વિશ્વાસ અને સહકાર ઉપર પ્રજાના અભિપ્રાયને જનામદાર રૂપમાં રચાવી લેઈએ.

વળી જો કે હિન્દી પ્રજાના ઘણા મોટા ભાગ, ગામડાઓમાં વસનાર અજ્ઞાન બેકુત તથા ઉચ્ચ વસ્તીના બનેલો છે છતાં એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે શહેરમાં વસનાર બહોલ વર્ગની સખ્યા તાના યુરોપીય રાજ્યોની આખી વસ્તીની અરખા થયા જાય છે. સ. ૧૯૧૧ ની વસ્તીગણના પ્રમાણે ૧ કરોડ ૮૫ લાખ બહોળાઓની સખ્યા હતી અને દર વરસ નિશાળો, પા'લાળાઓ અને કારખાનાઓ આમડાના મોટા સમૂહમાંથી મોગીને મોગી સખ્યામાં શહેર અને કસબાઓ તરફ આકર્ષે છે અર્વાચીન હિન્દુનો પરિચય ધરાવનાર દરેક જણ કચુલ કરશે કે અસારે શહેરોમાં અને દરેક વર્ગમાં જો આકાશ સર્વોપરિ છે તે એ છે કે પોતાના દેશના રાજ્યકારભારને એવું સ્વરૂપ આપનામા આવે કે તે મોટે એક સ્વતંત્ર સામ્રાજ્યના શહેરી તરીકે પોતાનું માયુસ્વમાન સાથે ઉચ્ચ રાખી શકે અને તેજ વખતે પોતાના દેશના નીચલા વર્ગના લોકોને જીવનના ઉચ્ચતર પગથીઆપર ચડવાના સાધન પુરો પાડી શકે.

વળી જાહેર સવાસો તરફ દિન્દના દરિયિન્દુમાં પણ મદદવતો ફેર થયો છે. વળી વખત અમેજી અમનદારોએ મને જાણવું છે કે સર સેપદ અદમદની મોટી ખોટ છે અને તેની રાજ્યની હવે નાણુક થઈ છે. મેં તેઓને જવાબ આપેલો છે કે મોડે બીક-મીટ અને તેની મુમલમાન તરફની રાજ્યની આગળના વખતમાં આવશે નહીં જે શુદ્ધિ આ રીતે વાત નાક કરતા તેઓ માગ આ જવાબનો અર્થ જરાજર સમજતા કે નહીં એ બાબત મને શંકા છે. પણ અહીંયા આ જમાનામાં જે નવું દરિયિન્દુ ગ્રામ ગયું છે તે મારે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે.

'પરથી વર્ષ' પહેલાં સામાન્ય હિન્દી મુસલમાન પોતાને એક સર્વેશીય ધાર્મિક મંડળના સભાસદ તરીકે ગણી, હિન્દમાં તે એક નિષ્પક્ષપાતી સરકાર કાયદા, નિયમ અને ન્યાય જાળવે છે અને તે સરકારની આમન્યામાં પોતે પમે છે એમ માનતો. પણ તેની રાજકીય અને જાતીય મમૂરી તો તુર્કસ્તાન, ઇરાન, મોરોક્કો અને ઈજીપ્તમાં પોતાના સહધર્માત્રુયાધીઓ સ્વનંત્ર રાજ્ય-સંતાં બેગવતા હતા તે બિનાથી સંતોષાતી. જો કે તે પોતે મહારાણી વિઠ્ઠોરીયાનું આધિપત્ય સ્વીકારતો, છતાં તેનું રાજકીય સ્વમાન તો કાનસ્ટાન્ટિનોપલ અને ફ્રેન્ચ સુલતાન અને તેક-નાનના શાહ અને ફરેના ખેડિયથી સંતોષાતું વળી આ સ્વનંત્ર મુસલમાનગણ્યોને મિટિશ સરકારની મોટી મદદ હતી એ બિના તેને નિરંતર સતોષ આપતી પરંતુ આ એક જમાનાની અંદર-આખી મુસલમાન દુનિયાની સ્થિતિમાં ફેર પડ્યો છે. અનિવાર્ય બળોને લીધે ઉત્તર આફ્રીકાનાં મુસલમાન રાજ્યો નાણુક થયાં છે. ઈરાન ધીમે ધીમે માત્ર ઇર્સાક અને રશીયાના લાગવગનો મુલક (Sphere of Influence) જેવું થઈ રહ્યું છે. ટર્કી ધીમે ધીમે જર્મનીના એક તાબાના મુલક જેવી સ્થિતિમાં આવી પહોંચે છે. પરિણામ એ થયું છે કે હિન્દી મુસલમાન અસારે બધી તરફ મુસલમાન સત્તાઓને હિન્દી મુસલમાનોની સ્થિતિ કરતાં પણ વધારે કહોડી સ્થિતિમાં જુએ છે. એટલે પોતાની રાજકીય સ્વનંત્રતાની આશા અને બનેં તો બીજા મુસલમાન દેશોને વધારે ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચાડવાનો આધાર તે હિન્દ ઉપર જ રાખે છે.

બીજી એક બાબત જે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે તે એ છે કે ભૂતી સંસ્થિતિમાં મુસલમાનો પોતાને હિન્દુસમાજની અંદર માત્ર પાંચમા લાગતી વસ્તી તરીકે જ જોઈ શકતા હતા. સારે અસારે નવી સંસ્થિતિમાં, પશ્ચિમ એશીયાના રાજ્યોમાં આસની અવ્યવસ્થામાંથી જવારે દક્ષિણ એશીયાનું સંયુક્ત રાજ્ય બંધાશે અને તેના કેન્દ્ર તરીકે હિન્દ રહેશે. સારે તે રાજ્યમાં હિન્દના છ કરોડ પાંચક લાખ મુસલમાનોમાં દક્ષિણ ઇરાન, મેસોપોટેમીયા, અરબસ્તાન અને આફ્રીકાનીસ્તાનના છ કરોડ મુસલમાનો લગશે; અને રૈયતની સંખ્યાની વાત બાલુએ મુઝી મુલકના દરિયિન્દુથી જોધએ તોપણ દક્ષિણ એશીયાના મુસલમાન મુલકોને વિત્તાર અગાઉના હિન્દ જેટલો લગભગ થઈ રહેશે. એટલે લવિષ્યનાં સંયુક્ત રાજ્યમાં મુસલમાનો હિન્દુઓની લગભગ સરખાં આવીને ઉભાં રહેશે.

હવે મુસલમાન પ્રજા મુખને આપતો વિલાળ હિન્દુનમાજ તરફ નજર ફેરવીએ તો તેના શિક્ષિત વર્ગમાં સવોપરિ લાગણી એ છે કે જે મહાન વિગ્રહમાં ત્રિવિધ માત્રાજ્ય જોવાય છે તે એકજીવન અને સંપ્રિયા જેના નાના રાજ્યોની પ્રજાના અને સ્વાધિકાર જાળવના માટે ખાસ લગવામાં આવે છે તો તેથી આ સુઅલિત ગીતે સ્થાપિત થાય છે કે જે પ્રજા પછી તે નાની હોય કે મોટી પણ તેને ગજકાય સ્વતંત્રતાનો જન્મથી જ લક છે જે સિદ્ધિતો મિતરાજ્યોની યુદ્ધમાં હિતરવાની ગતિની નિશ્ચયી કરાવે કે તે સિદ્ધિતો સર્વથ લાભ પામવા જોઈએ અને તો પછી ફિતિત થાય છે કે હિન્દને પશુ સગળ્યના માર્ગ ઉપર મુખ્ય જોઈએ. અધારે હિન્દ અને ઇસ્લામ એ જ એના દેશ છે કે જ્યાં ગળ્યસત્તા સ્થિત છે અને દેશ સુધારામાં આગળ નધેન છે છતાં ત્યાંની સરકાર પ્રજાને મિત્રકુલ જવામદાર નથી અને જ્યાં રાજસત્તા પ્રજા કરતાં જિંદી પ્રિની ગણાય છે પદર વર્ષ ઉપર જ્યારે હિન્દમાં લોડ કંઠનને અમન હતો અને ઇસ્લામમાં નાઈ કોમર અધિકાર ચનાવતા હતા ત્યાં રહીયા, ટર્કી, ઇરાન અને ચીન બધા દેશની હકુમત એ જ ધોરણુપર ચાલતી પણ આજે રશીયા, અને ચીન પ્રજાસત્તાક થઈ ગયાં છે બો પર્શિયા અને ટર્કીમાં નિયતિત રાજ્યસત્તા (Constitutional government) સ્થાપિત છે એટલે હવે હિન્દ એ એક જ એવો દેશ રહ્યો છે કે જ્યાં પ્રજા કીય મજબો હરતી ધરાવતા નથી અને જ્યાંનો કારભાર પ્રજાના પ્રતિનિધિને જવામદાર નથી.

હવે આ સામાન્ય કારણો માણ્યો મુખ્ય એ તો પણ રાજ્યકારભારની સુગમતા માટે પણ આવશ્યક છે કે રાજનીતિમાં અને અમનની પદ્ધતિમાં દેરકાર થવો જોઈએ પ્રથમ તો રાજનીતિનો સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત જે અગ્રેજ અર્થશાસ્ત્રીઓએ સ્થાપિત ર્યો છે તે એ છે કે મધર નાણાં સમધી સ્થિતિ એ સારા ગજકારલાગનો પાયો છે ક્રાસમાં રાજસત્તા તુટવાનું કારણ અને આજની રશિયા અને ટર્કીની સ્થિતિનું કારણ એક જ છે-નાણા સમધી દિવાળીઆ જેવી હાનત હવે હિન્દના બિટિશ અમલ ઉપર જે એક ટીકા કરવામાં આવે છે-અને તે ટીકા વાજબી છે-તે એ છે કે વીસમી સદીમાં પણ હજી સરકારે અચાન અને રોગ નાણુદ કરના માટે જોઈતા પગલાં લયાં નથી અને અટકાની શકાય એવા કારણોથી ચતા મરજોની વાર્ષિક સંખ્યા લાખોની થતા જાય છે તો દેશના આ જરૂરના સરલોને પહેલ્લી વગવા માટે સાધન કયાથી કાઢવા તેના બે જ રસ્તા છે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સમજારી તેઓની સમનિ મેળની નાણા ઉત્પન્ન કરનાં અથવા માત્ર પછી સરકારે પોતાના હકમથી કર નાખતી લોડ કોમરે મારી સાથેની વાતચીતમાં અનેકના કહેલુ કે હિન્દ અને ઇસ્લામમાંના બિટિશ અમલ હવે કરની સાથે જ બધેએ સ્થો થઈ શકે, એટલે હવે જો સુધરેલા દેશોમાં સામાજિક સુધારા માટે સરકાર જે ફેરજો પોતાની તરીકે સ્વીકારે છે તે હિન્દની સરકારે પોતાને માટે સ્વીકારી હોય તો પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને પોતાની સાથે સહકારમાં ચોળ્યા વગર છુટકો નથી.

હવે સાપ્તિક સ્થિતિ મુખ્ય આપણે એટલા જ મહત્વના એક બીજા સવાન તરફ ફરીએ, તે સવાન દેશના રક્ષણનો છે આ સવાનમાં પણ સરકાર અને પ્રજા પોતાની જવામદારી સુનામગિરીનો મજબ (અચિત્ર વાર્તા.) રૂ. ૨-૦-૦ એન એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

વહેલી લેવાની જરૂર છે. આ છેલ્લા વિગ્રહથી સાબીત થયું છે કે દેશના બધા માટે સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરવા માટે દરેક પ્રજાએ તત્પર થવું જોઈએ. આસ્ટ્રેલિયા એક ટાપુ હોવાથી તેને બધી બાબતોએ સંકુલનું ગણાય છે છતાં 'સાર્વજનિક' લશ્કરી તાલીમ સ્વીકારવી પડી છે અને હિન્દમાં પણ કોઈપણ નવનની રાષ્ટ્રીય લશ્કરી તાલીમની યોજના ઘડવા વગર છુટકો નથી. અને તેને માટે પ્રજાનીય સંસ્થાઓની માન્યતા પ્રજા અને સરકારને સહકાર ધરે જોઈશે. આમ થશે ત્યારે જ બ્રિટિશ હિન્દ દુનિયાના ખીજા સુધરેલા દેશોની હાલમાં આવવાનો પોતાનો દાવો રજુ કરી શકશે.

ઉપર પ્રમાણે પહેલા બે પ્રકરણમાં દુનિયાની ફરતી જતી ગિયતિમાં હિન્દનું સ્થાન તથા હિન્દની રાજ્યવ્યવસ્થામાં કરવા જોઈના ફેરફારની આવશ્યકતા દર્શાવી નામદાર આગાખાન પોતાની સૂચનાઓની વિગતમાં ઉતરે છે અને તે ચર્ચામાં પણ તેમની ઉત્તમ વિચારશક્તિ અને નિર્ભય સ્વદેશપ્રીતિ સ્વલે સ્વલે નજરે પડે છે. હિન્દનું રાજ્યીય વાતાવરણ બધારે હોળાણી મળે છે અને તેમાં મહત્વના પ્રશ્નો બાબતોએ રહી જઈ માન અપમાનના વ્યક્તિવિષયક સંધા-લોએ અયોગ્ય મહત્વ પકડ્યું છે તેને વખતે નામદાર આગાખાનનું આ પુસ્તક રાજ્યીય વિષ-યોમાં માર્ગદર્શક વિચારોથી પૂરી પાડે છે અને તેથી દેશજાત દેડે ધરાવનાર દરેક હિન્દીને એ પુસ્તક ધ્યાનપૂર્વક વાંચવાની અને તેનું મનન કરવાની આગ્રહપૂર્વક ભલામણ કરવામાં આવે છે.

કવિ ખલોત.

લેખક.—રા શુનિલાલ વર્ધમાન શાહ
દોહરા.

- નિમિર મહીં થાના મકટ, કંઈ દંઢ કવિ ખલોત.
તિમિરે નજ થઈ જતો, સૌનો છવન સોન. ૧
- પામે છે તે સર્વદા, આખીને નિજ પ્રાણ
લોકોની અવહેજના, અપયથ ને અપમાન. ૨
- એક રીતે પણ તે જનો, કરે જમત કપાણ.
તે યજ્ઞ જ સત્કાન્ધનું, યામે છે નિર્માણ. ૩
- ગંદી માટી ઉપર જન, કરે ન દર્શિખાત,
કચરોની સૌ પગ તમે, રજા કરે અજોત. ૪
- પણ તેનો રસ મહણ કરી, યામે જોતી પ્રુદિ.
એ સુશાખના છોડથી, યની જમતની પ્રુદિ. ૫

આપની બુદ્ધિ.

લેખક—૨. ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા. એચ. એમ. ઈ.

“તમે બધાં ધારાએ એટલું એ સહેલું નથી.” સચલું લરીને ‘એક દત્તા સાં પ્રીતપારમ’ ટેસા બોલ્યા. “એક કહેતી છે કે ડાહ્યું છોકરું જ પોતાના બાપને ઓળખે છે, પણ કંટકીક વાર એવું બને છે કે પોતાના છોકરાને, આપ ડાહ્યા હોય તો જ ઓળખી શકે છે. છબીલદાસ બુદ્ધિ હાઝર હોત તો એ પોતે આ બાબતમાં સાક્ષી પૂરત. એ બિચારાએ વર્ષોના વર્ષો રિંતામાં ગાળ્યા અને આખરે તો દુનિયાને બીજે છેડે પણ ‘હીરાભાઈ’ ઘોષે જઈ આવ્યાની માફક જવા તૈયાર થયો હતો, અને આ બધાંનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તેને આ વિષયમાં મનમાં કાંઈ શંકા ઉત્પન્ન થઈ હતી.”

“આશરે સોળ વર્ષ પહેલાં, એપ્રિલ માસમાં એક ગુરુવારે આ ઘોંટાળો શરૂ થયો. એ વખતે એનો છોકરો માત્ર એકાદ માસનો હતો. એમના પામેતા ઘરમાં પેલા વંજરામ અને તેનું કુટુંબ રહેતું હતું, અને તે થોડાક વખત પછી આફ્રિકા ઉપડી જવાનાં હતાં. તે દિવસે છબીલદાસની સ્ત્રી માણેક અને વંજરામની વહુ મહાલક્ષ્મી બંજરમાં ગયાં હતાં. આ બંને કુટુંબ વચ્ચે પ્રથમ તો કાંઈ દેતભાવ વહી જતા નહતા પણ પછી બંને ઘરમાં માણેકને અને મહાલક્ષ્મીને એકે વખતે છોકરા આવ્યા. આથી એકદમ એકેકમાં વ્હાલનાં પુર છુટ્યાં અને એકેકને સામસામા સલાહ આપવામાં અને છોકરાંનાં ગુણાતુવાદ માવામાં બંને સ્ત્રીઓનો આખો વખત પસાર થઈ જતો. આની રિંચિતિમાં આફ્રિકા જવાનું કયું એટલે મુગડાંસત્તાં ખરી-દવા માટે બંને સાથે નિકળી પડ્યાં હતાં. ઘેર છોકરા સંભાળવાનું કામ છબીલદાસ ઉપર આવી પડ્યું અને મહાલક્ષ્મીએ પોતાના છોકરાને પણ સાં જ મૂક્યો.

“એક છોકરાને સંભાળશે તેવી રીતે બેને ‘સંભાળશે’ માણેકે કહ્યું અને આપણે એકાદ કલાકમાં તો પાછાં આવીશું. પણ તમે મહેરબાની કરીને કાંઈ છોકરાને અડકતા નહિ—અમે બંનેને દુધ પીગાવીને સુવાડી દીધેલાં એટલે નિરતિ હૃદ્યાં કરશે.”

“આ પ્રમાણે ગાઠવણ થઈ, બંને છોકરાને પાસેપાસે સુવાડવામાં આવ્યા અને બંને સહીયરો બંજરમાં ઉપડી ગઈ.

“હવે બન્નું એનું કે તે દિવસે સંવારથી જ ‘કયું છોકરું વજનમાં નધારે છે’ એ વિષય ઉપર સખ્ત ચર્ચા ચાલતી હતી અને છબીલદાસ પોતાના છોકરાનું વજન વધારે છે એમ ભાર મૂકી મૂકીને જણાવતા હતા. બંને સ્ત્રીઓ મર્મ તે પછી છબીલદાસને આ વિચાર આવ્યો અને એમાં સાચું શું છે તે શોધી કહાડવાની ઈચ્છા થઈ. માણેકની ખાસ આરા હતી કે છોકરાને અડક્યાં નહિ—અને માણેકની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી પરિણામ કેવું આવે છે એની છબીલ-

દાસને સંપૂર્ણ માલીની હતી—જનાં પાણી આ કાષ્ટને તે દાસની શક્યો નહિ અને એ પ્રયોગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. બન્ને છોકરાને વારા ફરતી તેણે ઉચ્ચા જોવા અને તે ઉપરથી એ એવા નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો કે પોતાનો, છોકરો કાંઈ નહિ તો, વજનમાં એક ગેર વધારે હતો ! આ નિર્ણયથી આનદમાં જાતી જમને તેણે એમાંથી કાણ લાંબુ છે તે જોવાનો અખનરો કરી જોયો. ટેબલ ઉપર એક ધાત્રણ પાથરીને તેણે બન્ને છોકરાને યવાદવા અને પછી માપી તેના માંડ્યાં. આ અખનરો એટલી સહેલાઈથી થઈ શક્યો નહિ કારણ કે એક છોકરાને પકડીને તેના પગ લાંબા કરે ત્યાં બીજો છોકરો પગનું હુંડીયું વાળી દે અને તેના પગ મીઠા કરાવે ત્યાં કરે ત્યાં પહેલો છોકરો હુંડીયું વાળી દે. આથી ઘડીકમાં તેને લાગતું કે પડોશીનો છોકરો બે ઈંચ લાંબો છે અને ઘડીકમાં જણાવું કે પોતાનો છોકરો એક ઈંચ તો લાંબો હશે જ. આમ કરતાં આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે બન્ને છોકરા લગભગ સરખા જ છે. પણ એટલામાં વખત થયો થઈ ગયો અને પોતાની પત્નીને પાછા આવવાનો વખત થઈ ગયો હતો. એટલે તેણે ઉતાવળમાં બન્ને છોકરાને ઠેકાણાસર ગોઠરી દીધા. આ જ વખતે તેને એક વિચાર આવ્યો અને એ વિચારથી જ તે આશો બની ગયો. ક્યો છોકરો કોનો છે તે જ તે જુદી ગયો હતો !

“અને ખરેખર તે જુદી ગયો હતો. વજન માપવામાં બંને લગભગ માપવામાં, ટેબલ ઉપર યવાદવામાં અને ઉચ્ચકવામાં તેણે છોકરાઓને તદ્દન બેળગી દીધા હતા. મને તેમ તેણે જોવા મળ્યું પણ બન્ને સરખા જ ! જોળ કાઢી જોવાં મો, જાડા જાડા હાથ અને હુડીયા વાળી દીધેલા પગ ! બન્નેમાંથી કાષ્ટને અડકવા જાય એટલે રડવા જોતો એકરો કરવાનું પણ બન્ને એક સરખું જ કરતા હતા. પ્રથમ જીવીશદાશ એમ મગરૂનીથી કહેતો, કે મહાત્માનીના છોકરાં કરતાં પોતાના છોકરાને બમણા લાંબા વાળ છે પણ હવે જ્યારે તેણે જોવા માંડ્યું ત્યારે જણાવું કે બન્નેના વાળ સરખાં એમાં ઈંચનો પણ તફાવત નથી. વજનનું પણ તેમ જ ચર્ચ. જ્યારે તે જણાવતો હતો કે કાષ્ટનો છોકરો પોતાનો છે ત્યારે તેને તે છોકરો એક શેર વધારે લાગતો હતો પણ હવે તેને એમાં એક ઓસનો પણ ફેર નહિ જણાયો અને અધુરામાં પૂરું આ પ્રમાણે જોળાજોળ થવાથી બંને છોકરા નિદ્રાને ત્યાગીને, આ પ્રમાણેની વર્તણૂકની સામા પોતાનો વાધો દર્શાવવા મેદાને પડ્યા, અને જાણે કેમ જીવીશદાશ બન્નેનું ખૂન કરતો હોય તેમ બંને તેમજા જોરથી રડવા મંડ્યા !

“અને જ્યારે આ પ્રમાણે તે ઘોંટાળાના ચક્રરમાં પૂરેપૂરો સપમાર્ગ ગયો હતો ત્યારે તેણે કોઈનાં પગમાં સાંકળ્યાં. માણેક આવી એમ ધારીને ક્યાં સંતાકોને શું કરે એ વિચારથી બપોરેત યદન તે ગજરાતો હતો એટલામાં માણેકને જાહેર ની. રામચન્દ્ર ઘરમાં દાખલ થયા. “આહા હા !” મી. રામચન્દ્ર હસતા હસતા બોલ્યા. “અધુર મંગીત વ્હાવવા માંડ્યું છે કે શું ? ! એ તો ભાઈ એમ જ હોય. કુંવારા કોઈ મરે અને પરજોશ પીધાએ મરે ! અને વળી આહો ! તમારે તો બે નાનાં નાનાં પોરિયાં છે ને શું ! એમાં જ તમે લેશે મળતું નેવા થઈ ગયાં દેખાવા છા !”

“પણ છત્રીનદાસ જ્યારે પોતાના કુખની બરાબર સમજણુ રામચન્દ્રને પાડી ત્યારે રામચન્દ્રને એમા કાઢ મુકેલી જેનું વાચ્યુ જ નહિ.

“આ, એમા ગજરાવા જેનું દસુ છે જ નહિ. જેમ બાળકો હતા તેમ, પાછા સુવાડી છો, એમની માએ ઝપાટામા પોતપોતાના છોડરા ઓળખી કહાડને.” રામચન્દ્રે ઝટવારમાં નિદાન વારી નાખ્યો.

“અરે પણ ભાઈ, મારાથી આ વાત મારી સ્ત્રીને તો જહેવાય નહિ.” છત્રીનદાસ બિચારો ગજર તો ગજરાતો જો’ ના’ એણે મને સાધ ના કરી દત્તી કે મારે છોડરાને અકબરું નહિ’

“પણ એને કહીને તમારે કામે નુ છે ?” રામચન્દ્ર બોલ્યો ‘જેમ છોડરા હતા તેમના તેમ સૂવાડી ઘાને તમારા એક શબ્દ વિના પણ કુદરત જ તેમને પોતપોતાના છોડરા ઓળખાતી આપશે’

“નાના, એમ બને કેમ ?” છત્રીનદાસ બોલી ઉઠ્યો ‘બન્નેના વાળ સરખા, મો સરખા, નાક સરખા, આંખ, સરખી પગ સખા—’

“અરે ભાઈ એમ નથી” રામચન્દ્ર પોતાનું કહાપણ દેખાડતા જો પેલું ‘એ તો એ માનામાં એરી કુદરતી શક્તિ જ હોય છે—એ પોતાના બચ્ચાને ગમે ત્યાંથી ઓળખી શકે છે.’

“પછી મને જલો મળીને છોડરાઓને જેમ હતા તેમ સવાડી દીપ્તા થોડીવારમાં ગાળોડ અને મહાવક્ત્રી આની પહોંચ્યા મોડુ થઈ ગયું હતું તેથી મહાવક્ત્રીએ તરત એક છોડરા પાડી લીધું અને પોતાને ત્યાં ચાવી મઘ

“આટલી સહેલાઈથી મહાવક્ત્રી પોતાના છોડરાને ઓળખીને લઈને ચાલી ગઈ તે જોઈને છત્રીનદાસ તો હવ જ થઈ ગયો અને રાતના વાગુ કરતી વખતે આનંદમાં આવી જઈને ‘માની કુદરતી શક્તિ’ કુદરતની સ્ત્રીઓને અપરિચીત બક્ષીસ’ પ્રિયે વાડ્યો મોનતો ગયો. માણેક તો આ બધા વાકયો સાંભળીને ગુચવાડામા જ પડી ગઈ અને એમા તેને કરી સમજણુ જ ના પડી માત્ર એક વખત જરા છત્રીનદાસજી ગજરાઈ ગયા માણેકે છોડરાને લેતી વખતે એની આખ સામુ જોડેને કહ્યું કે ‘આમ છોડરાની આખ કેમ સુઝી છે! કાંઈ રડ્યો છે કે શું ?’

“જેમ તેમ કુદરત બક્ષીત છત્રીનદાસ બોલી ઉઠ્યો કે ‘અરે એ તો મારેજ એ રહેનો, પણ મ જરા યામડી કરી એટલે રડી ગયો’

“આ પ્રવાસથી માણેક સતોષ પામી અને છત્રીનદાસ સ્ત્રીઓ અને કુદરતને ધન્યવાદ આપતો મુર્ખ ગયો.

“પરંતુ આ સ્વચ્છતા ઝાઝો વખત ટકી નહિ. પોતાનો છોડરા આખી ગત ઉઘી જ રહેતો એને બદલે આ છોડરાએ તો રડનાનું શરૂ કર્યું અને વચમા વચમા પાચ પાચ મીની-ટની વિશ્રાંતિ લઈને તેણે આખી રાત તે માત્ર રાખ્યું. સહવારે ચાર વાગે જ્યારે છત્રીનદાસ છોડરાને હાથમા ઉંચકીને ફરી ફરીને ચાકી ગયો ત્યારે આખરે તેણે માણેકને કહ્યું ‘અપી !

આ છોકરો બદલાઈ તો મથો-નહિ' હોયે? આપણો છોકરો આમ કોઈ દિવસ રડતો નહતો પણ આપણા પડોસીની પોતાના છોકરાને મારે આવી, ફરિયાદ હતી ખરી.'

"માણેક આ સાંભળતાં જ, પધારીમાં બેઠી થઈ મર્મ અને ગુસ્સાથી બોલી, 'મા પોતાના છોકરાને ઝાળખી શકે નહિ' એવો આરોપ મારા ઉપર મૂકવામાં કાંઈક શરમ લાગે છે ખરી?...આવા તે બાપ! એક મહિનામાં આજે સ્વેજ ઉગમરો કરવો પડ્યો તેથી એ છોકરો જ તમારો નથી એમ કહેતાં તમારી ઝીંબ તૂટી નથી જતી? ખીજ દોષ તો ઉઘડું આવું, કામ કરવાથી તેમને આનંદ થાય તેને બદલે તમારો તો છવ જાય છે..... તમે તમારે હિંમતિ ધોર્યો કરો અને એ છોકરાને મને આપી દો.'

"આ પ્રમાણે કહીને માણેકે છોકરાને લઈ લીધો અને જમીનદાસને ઉધવાનું ફરમાવું પણ એ બિચારાને બિલકુલ ઉધ આવી નહિ. આખી રાત એના એ જ બિચારાએ તેના અનમાં તોફાન જગાડ્યું. ઓશીસ ગયો ત્યાં પણ એના એ જ વિચાર.

"ઓશીસમા આ શંકા દૃઢ થઈ. તેના પડોશીએ રાતની વાન કરતા કશું કે એમનો છોકરો એક મહિના પછી તે જ ગતે ઘસઘસાટ ઉઘ્યો હતો.

"સ્કાંટે જમીનદાસ ઓશીસથી ઘેર આવ્યો ત્યારે માણેક પેલા છોકરાને ગમાતી બેઠી હતી. કાંઈક જ્ઞાનું કલાડીને જમીનદાસે મદાસદમીની મુલાકાત લીધી પણ ને પંજુ પોતાના (જમીનદાસના મત પ્રમાણે ધારી લીધેલા) છોકરાને લાડ લગાવતી હતી.

"જમીનદાસે આ વિશે કાંઈક સૂચના કરવા માંડી એટલે મદાસદમીનો મિશન ગયો અને કહેવા લાગી, 'શી વાત કરો છો! હું મારા છોકરાને ઝાળખી શકું નહિ! એ તો ડીક છે કે, તમે છો, બાપી'ને કાંઈ બીજો આ પ્રમાણે વાત કરવા આવે તો હું એમ જ પાડું કે એણે દારૂ પીધો હશે. હા, બન્ને છોકરા સરખી ઉમરના છે સેનેગ્રેજ મળતાપણુ 'લાગે-બાપી ક્યાં તમારો છોકરો અને ક્યાં મારો! તમારા બેના રૂપ બેતાં કાંઈ તમારો છોકરો છેક ખોરો નથી. પછી તો કાંઈ ધ્રુવર જેવા આપે તેવાને લઈને બેસવાનું; આપણો કાંઈ ઉપાય છે? કેમ ખરેખરે, મારે કુકલું-શુકલું-માફ લાડકું છોકરું!'

'આટલું બોલીને મદાસદમી તો પેલા છોકરાને સુંબન ઉપર સુંબન કરવા લાગી. જમીનદાસ તો એ છોકરાને પોતાનો જ ધારી બેઠો હતો. એમને પોતાના છોકરાને મદાસદમી આટલાં લાડ લગાવે એ જોઈને એનાથી અમાતું જ નહતું. મી. રમચન્દ્રના મતની સત્યતા વિશે તેને શક હિંમત થયો અને આખરે તે એના નિષ્ઠવ ઉપર આવ્યો કે છોકરાઓને પાછા છતામાના ફેરવી જ નાખવા અને એ પ્રમાણે આ પોતે જ ઉભા કરેલા ઘેટાળાનો અંત લાંબવો.

"પણુ આ નિશ્ચયને અમલમાં મૂકવામાં તેને ઘણી યુક્તિપ્રયત્નિઓ કરવી પડી. ગમે તેમ સમગલી પટાવીને તેણે માણેકને જાતરમાં મોકલાવી. પછી એક છોકરાને એક આનો આપવાનો કળીને મદાસદમીને તેને પીપર બોનાવે છે એમ કહેવાયું. મદાસદમી ગઈ એટલે

વહાણો છોકરો પેલા હરામખોરો પામે છે અને એ લોકો દુનિયાને બીજી છે, જઈને એમાં છે. હવે આ વાત માટે મારી પત્નીને કહેવી શી ગીતે અને મારે કરવું શું ?”

“આથી રામચંદ્રે યજ્ઞો વિચાર કરીને સલાહ આપી અને તેથી ગોટાળો ઘટવાને બદલે ઉલટો વધી ગયો.”

“તમારે કહેવાની જરૂર ન શી છે ?” રામચંદ્રે સલાહ આપી. “જે પ્રમાણે ગ્રિયતિ છે તે પ્રમાણે સારી છે. જે જે પ્રમાણે તમે કહો છો તે પ્રમાણે ખરું હોય તો પણ એમાં વાધો શી છે ? તમારી આ આ છોકરાથી સંતોષ માને છે અને પેલાં લોકો આફ્રિકામાં પેલા છોકરાથી રાજ છે કહ્યા તમે આ વાત જાણો છો અને તમારે એમાં એમની બંધી વિના કરવાનું કાષ્ટ દારણું નથી. જન્મે સ્ત્રીને એકેકે છોડે છે. પછી તમારે એમાં પચાની કરવાનું દારણું જ નથી, તમે તમારે મુગા બેસી રહો. આટલી જ મારી મલાહ છે !”

“છમ્પીવદાસને આથી સંતોષ વળ્યો જ નહિ, એણે કહ્યું કે રામચંદ્ર પોતે છોકરાં ચિતાનો હોવાથી અને બાપને પોતાના છોકરા માટેની લાગણી કેવી હોય છે એ વિષેની ખબર જ નથી, અને બાપ તરીકે પોતાની ફરજ છે કે પોને આફ્રિકા જવું અને પોતાના ખગા છોકરાને પાછો લઈ આવવો.”

“અરે કાષ્ટ ગાડા થયા !” રામચંદ્રે કહ્યું. “એક તો મુસાફરીનો ખર્ચ પણ નાનો સુનો થવાનો નથી અને તેમ જના પણ ધારે કે તમે ગયા તો સાં જઈને તમે શું કહો ? તમે એના છોકરાને લઈ લ્યો અને તેના જઘ્નમાં આ છોકરાને મૂકી આવો ! તમે જાણો છો કે મહાવદ્ધમીનો ધણી પટેલવાન જેવો છે; જે એક વખત એ એમ માને કે તમે એના છોકરાને એના પોતાના ઘરમાંથી એની રજા વિના ચોરી લઈ આવ્યા, તેનું નામ એને પૂછ્યા વિના રાખ્યું અને એની મગજ વિરૂદ્ધ શિતળા પણ કડાવ્યા તો પછી તમારા હાકાનો વિચાર કર્યો ! એ, ગણુ, સહન કરી લ્યો પણ તેમાં લંભને શબ્દો શી ? તદુરંત છોકરાને મૂકી આવીને માદાને લઈ આવવો ! મુસાફરીમાં કદાચ ધણી પણ જાય એવી તો એની તબીબત છે. પાછા ઘેર આવીને માણેક તમારી જે ખબર લે તે તો વાત જુદી માટે એ ફાફા જવાલો અને મુગા મુગા બેસી રહે.”

“આ વાત છમ્પીવદાસને ગમે ઉતરી અને હંડા પડ્યા.

“પણ એના મનમાંથી આ વાત ગમતી નહતી, અને બધા વિચાર કરતા હતા કે છમ્પીવદાસને આ શું થઈ ગયું છે ગિયારી માણેક પણ એની એ જ ફરિયાદ કરતી હતી. અને છમ્પીવદાસ પેલા મિત્રાગ છોકરાને જે રીતે માથો દેતો તેવિપરથી તો બધા જ એને ધિક્કારતાં.

“શું મારે કમાવું તે આ પારકાના છોકરાને માટે ?” છમ્પીવદાસ એમ થોડે થોડે દિવસે રામચંદ્ર અગળાઈ ફરિયાદ કરતો. “અને મારો છોકરો મિત્રાગે આફ્રિકામાં રખડે ?”

“વળી ત્યારે છોકરો છ વર્ષનો થયો સાચે એને કોઈ દુનના મગા તરફથી એક હંઠાર રૂપિયા મળ્યા એટલે છમ્પીવદાસનો પાછો મિત્રાગ ગયો. “હાથ દાખ ! આટલો આટલો પૈસો આવ્યો, જાય છે તે પારકા છોકરો વાપરો ! એનું નાક તો જૂઓ, દહાડે દહાડે પેલાના જુનું જ થતું જાય છે, એનું મો તો જૂઓ-કેવો પ્રિયિત્વ છોકરો છે !”

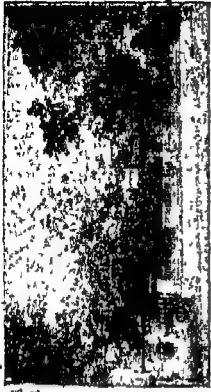
મુગરાનની ભુતી રાત્રીઓ (અધિત્ર.) ૩ ૨૦૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

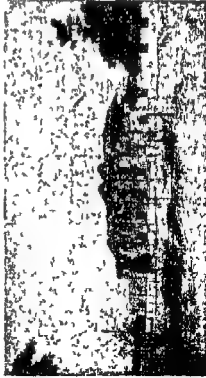
તાલ નાંબલી ખાદીયાની પાલીસ ચોકી

સ. પુસ્તકાલય
૧૩૫૪૬

૩૩
૩૩

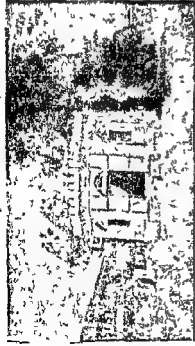
બળી ગચલી તાર ઓફીસ.

લદમાં કલેક્ટરસાહેબની કચેરીનું બળી
ગચેનું એક બીજું મકાન.

બળી ગચલી રેકર્ડ ઓફીસ.

જયાંથી પહેલી ગાળી છુટી તે ત્રણ હરવાળાની પાલીસ ચોકી.

કલેક્ટર સાહેબની બની ગયેલી કચેરી.

સ્પષ્ટીકરણ, એ. પૂ. સ. ૧૯૧૮. ૧૨

સારંગપુર હરવાળાની બની ગયેલી પાલીસ ચોકી.

એડીકની પરીક્ષાના ખાખ થયેલો મંડપ.

ફોટો લેખક રા. કૃષ્ણલાલ મજુર, એમ. એ., દાંતીયાડો.

“વળી તેમા માણેકને જણાય કે જીવિજ્ઞાસ છાનામાના પૈસા, રમકડાં વિગેરે આફ્રિકા મહાલક્ષ્મીના ઊંકરાને મોકલાવે છે એટલે તો પછી ધિમાણાનું પુછવું જ શું ! ગરિમ જીવિજ્ઞાસથી કાંઈ સંતોષકારક ખુલાસો આપી શકાયો નહિ એટલે ખાસમાં ખાતા ખાતા માથું તૂટી ગયું અને એનું મગજ નબળું પડ્યું બધું છે એવો શક ઉત્પન્ન થયો તે જુદો.

“એક દિવસ માણેક જીવિજ્ઞાસના ટેબલના ખાના બોળતી હતી તેમાંથી નિલ જડ્યું તો જણાયું કે પોતાના તમામ મિત્રો એણે પેલી મહાલક્ષ્મીના ઊંકરાને આપવાનું જ લખી દીધું હતું. એ તો મસ્કરી હતી એમ જીવિજ્ઞાસનું હૃદય કોણ માને ! જેમ તેમ કરતાં એ તોફાન પાતું એમાં વળી બીજી સળગ્યું.

“આફ્રિકાથી એવી ખબર આવી કે મહાલક્ષ્મીના ઊંકરા ગોઠા ઉપરથી પડી ગયો છે અને હવે બચવો મુશ્કેલ છે. આ ખબર સાંભળીને જીવિજ્ઞાસ ધરમાંથી ગૂમ થઈ ગયો અને પાછળ કાગળ મૂકતો ગયો કે ‘પંદર વર્ષની જૂદાઈ સદન કર્યા પછી હવે સદન થતું નથી માટે હું મારા વહાલા ઊંકરાને મળવા આફ્રિકા ગઈ છું.’

“આ બનાવથી હું આ ગોટાળામા દાખલ થયો. માણેકે અને તેડાઓ ને બધી વાત કહેવા માંડી પ્રથમ તો મને અદર કરી સમજણ પડી નહિ. માત્ર એટલું જણાયું કે જીવિજ્ઞાસનું મગજ કોઈ કારણથી અસધી ગયું છે અને તે કાંઈ પણ પગલું ભરે તે પહેલાં તેને અટકાવવો જોઈએ, હું તરત જ રોશને ગયો અને સુલાગે તેને વખતસર પકડ્યો.

“પ્રથમ તો એણે પાછા ફરવાની ના જ પાડી, પણ આખરે મેં બહુ સમજાવ્યો ત્યારે ઘેર આવીને તેણે બધા ખુલાસો કરવાનું કહ્યું. સાથે રામચંદ્રને પણ લીધા ઘેર આવીને મેં જે અધિક કંઈ છે તે પ્રમાણે તેણે બધું કહ્યું.

“આ ઉપરથી મેં કહ્યું, ‘સાહેબ, આ બધા ફેરફારમા અને ઊંકરાઓની અદશાબદલીમાં મને મિલકુંલ સમજણ પડી નથી પણ એક વાત તો ચોક્કસ છે—તે એ કે તમારે આટલી બધી ચિંતા બેઠારવા કરતાં તમારાં પત્નીને આ બધી વાત કહેવી જોઈતી હતી.’

“‘હું પણ એમ જ માઈ છું,’ માણેકે બોલી ઉઠી. ‘હું તરત જ બધો શક દૂર કરી શકત. એક મેં વખત ઊંકરાઓ ગદલાઈ ગયેલા એ બાબત હું કબૂલ કરે છું અને એમાં અમે હમેશાં પણ ખરા, બાકી અંદર શક જેવું તો કશું હતું જ નહિ. એક દહાર ઊંકરામાંથી પણ હું મારા ઊંકરાને શોધી શકત.’

“‘લુઓ, માઈ કહેવું ખરું જ બને ! રામચંદ્ર બોલી ઉઠ્યા. ‘માનામાં એવી કુદરતી બલીમ જ હોય છે. લુઓ, કુકડી પોતાના બચ્ચાને કેવી ઓળખી ફેલાડે છે ? મેં જીવિજ્ઞાસને પહેલેથી જ કહેલું કે એ બધી વાત મા ઉપર છોડી દો—એ પોતાના ઊંકરાને ઓળખી જ લેશે. એ માની કુદરતી બલીમ—’

“ ‘ હવે માની કુદરતી બદલીની વાતમાં પુજો મૂકોને, ’ -મણિકે કહ્યું. ’ જે બાબતમાં તમે સમજતા નહિં હો તે બાબતમાં તમે ભાગ્યજ્ઞો માથું નહિં મારતા હો તો શું થાય? એમા કાઈ બેદી વાત પણ નથી અને કુદરતી બદલીસ પણ નથી, છોકરને જન્મથી જ અપદ બધા ઉપર લાખું હતું એટલે જૂલ્ય થાય જ કેમ ! અલ્યા, બતાવ તો આ બધા અપદ કાણાઓને તાર લાખું. ’

“ હુ, છબીસદાસ અને રામચંદ્ર લાખું જોઈ રહ્યા. ! ” *

ઉજ્જવલ ભારત માત.

લેખક:—શ. ચાંપસી વિદુલદાસ ઉદેશી.

(રાગ મહાડ)

ઉજ્જવલ ભારતમાત,
અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત,
સકલ વિશ્વવિખ્યાત,
અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત.
અચલ ધર્મના પ્રકાશથી જે-
શોભે છે દિનરાત,
પવિત્રતાની પુણ્ય પ્રભામય-
પતિતપાવની માત.-અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત.
લક્ષિધર્મના મોક્ષમન્ત્રે ભરી-
જેના ઉરની વાત,
શૌર્યધર્મની સ્વતંત્ર શક્તિ-
રોમ રોમ રહી વ્યાપ્ત.-અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત.
ધીર, વીર, ગભીર થયા છે-
જેના પુત્ર સુજાત;
દેશ વિદેશ સકલ પૃથ્વીના-
જેના ગુણથી ગાત.-અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત.
ગૌરવભરી પ્રતિમા એ માની,
ચરણ પૂજે સૌ સાથ,
એક કંઠથી કહેો ભાષ્યો -

“ માત !-અમારી માત ! ”-અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત,
ઉજ્જવલ ભારતમાત, અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત.

સકલ વિશ્વવિખ્યાત, અમારી ઉજ્જવલ ભારતમાત.

ઇંગ્લંડની સાર્વજનિક શાળાઓ.

ઇટન અને હુરો.

લેખક-રા. રતિપતિરામ ઉદયરામ પંડ્યા, બી. એ

ઇંગ્લંડની મોટામાં મોટી સાર્વજનિક શાળાઓ, વિન્ચેસ્ટર, ઇટન, હુરો, રૂઝી, માન્ચેસ્ટર આદિ હાઉસ, હાસેંગરી, અને યુધોગદામ છે. આમાંની થોડીક વિશેષાપેક્ષે અને જોખમ, વીલી-અમ ઓન વીકહામની સ્થાપેલી વિન્ચેસ્ટર જુનામા જુની શાળા છે. અને ઇટન અને હુરો ઘણી પ્રખ્યાત શાળાઓ છે. ઇંગ્લંડમા ઇટન જુનામા જુની મોટી સાર્વજનિક શાળા છે. આ શાળા ૭૬૬ હેત્રીના સમયમા ઇ. સ. ૧૪૪૦ મા સ્થપાઈ હતી, તે વખતે તેનું નામ 'The King's College of our Lady of Eton' હતું, અને ૭૬૬ હેત્રીના પહેલાના રાજ્યે દબાવી દીધેલા પરદેશીઓની વાર્ષિક ઉપજમાથી તેને વર્ષાસન આપવામાં આવતું હતું. વિન્ચેસ્ટર નમુનાની શાળા તરિકે પ્રખ્યાત થઈ. આરંભમા "૨૫ ગરીબ અને ઇંગ્લેન્ડ શુદ્ધિમાથી વિદ્યાર્થીઓને" માટે સમગ્ર તે શાળામાં કરવામાં આવી હતી, પણ ૧૪૪૩ માં હેત્રી રાજ્યે પોતાની નવી યોજના વધારી, અને શુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધારીને ૭૦ સુધી રાખી. તે શાળાની સ્થાપના થઈ, તે જ સમયે એક મુખ્ય અધિકારી, ફ્રમ પ્રોફેસર (Priests) આર કારકુનો, ૭ મુખ્ય ગાયકો, એક શિક્ષક, અને તે ઉપરાંત પહેલાં જણાવી ગયા તે ૨૫ શુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓ, આટલાની સમગ્ર કરવામાં આવી હતી. પણ ઇ. સ. ૧૪૧૩માં આઘ-શુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓથી જુદા પડતા વર્ષના સામાન્ય શુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓને પણ તે શાળામાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવ્યા હતા. અત્યારે સામાન્ય શુદ્ધિશાળી વિદ્યાર્થીઓનો મોટો ભાગ તે શાળામાં છે. આ વખતે જ ઇટન અને રાજપાટશાળા કેટલીજ વચ્ચે નવો સંબંધ બંધાયો હતો. પણ આ રાજપાટશાળા ૭૬૬ હેત્રીએ સ્થાપી અને તે હજુ પણ ચાલે છે.

ઇટનમાં અત્યારે સરેરાશ આશરે હજાર વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ થાય છે. શરૂઆતમાં જરૂરની મીઠા એ હતી કે કાયદેસર પરજોલા માળાખનાં ઇંગ્લંડના જ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થવા જોઈએ. આ વિદ્યાર્થીઓ આઠ અને સોળ વર્ષની વયથી ઉમરના હોવા જોઈએ. પણ ઇ. સ. ૧૮૭૨ ના કાનુની એવું પસાર કરવામાં આવ્યું કે, બારથી પંદર વર્ષ સુધીની ઉમરના બ્રિટીશ સામાન્યમાં જન્મેલાં કોઈપણ જાળકોને તેમાં દાખલ કરી શકાય. શીનું પ્રમાણ પણ ચોખ્ખું રાખવામાં આવ્યું છે. તેમાં પ્રવેશ થવાને માટે હરિકર્ષ ઘણી જ તીવ્ર છે. ઉંચા કુટુંબનાં છોકરાઓનાં જન્મ થયા પછી તરત જ તેમનાં નામ નોંધાય છે કેટલાક રાજકુલોએ આપણા હાલના પાટવી કુલો અને તેમના લાઈ પ્રિન્સ આદિને પણ-ઇટનમાં થોડી ઘણી કેળવણી લીધી છે.

આધુનિક ઉત્કૃષ્ટ વિષયોની રીઠીયુક્ત વ્યવસ્થા શિક્ષણપદ્ધતિમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે, પણ, ઓગણીસમી સદીના પહેલા સમયમાં કેળવણીનું ધોરણ લગભગ સંપૂર્ણ રીતે જૂની પદ્ધતિનું હતું, અને સામાન્ય વિષયો ઉપર ધ્યાન આપ્યા પછીથી જ બીજા વર્ગોપર સાદું ધ્યાન અપાતું.

રાજપાટશાળા કેન્દ્રીયમાં શુભિચાળી વિદ્યાર્થીઓમાં દરિકાષને સાડ ઘણી ઝડપે ૧૨૨શીયો હિતી છે, અને આંકસંક્રં અને કેન્દ્રીયની પાટશાળાઓમાં પણ કેટલીક મૂ પવાન ૧૨૨શીયો, આ મૂ પવાન ઈનામો રાખવામાં આવ્યા છે.

શાળાનું મંદન ઇ. સ. ૧૪૪૧ ના વર્ષમાં સ્થાપવામાં આવ્યું હતું, અને ઇ. સ. ૧૪૪૩ માં તેનો થોડો ભાગ જ રખાતો હતો. પચાસ વર્ષ પછી જ તે મકાન પૂરેપૂરું ઉપયોગમાં લેવાયું. આધુનિક પાઠશાળા તેના જુના મંદન કરતાં ઘણું દુર્બળ ચઢીઆવી બની છે. દલખી જાતના લોકોની નિવાળને માટે એક દેવળ, નવી નિવાળ, અવલોકન-સ્થાન (*observatory*) રસાયણી પ્રયોગશાળા, (*Chemical Laboratory*) અને વિદ્યાર્થીઓના નવા વાસ-ગૃહો (*Boarding Houses*) ઉભા કરવામાં આવ્યા છે, અને ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં સાતમા એંડનક રાજ્યએ, ઇટનના જે વિદ્યાર્થીઓએ ખોપર લોક સામેની લદાઈમાં ભાગ લીધો હતો અને જેઓ તે લદાઈમાં મરાયા હતા, તેમની વાદગીરીમાં મરનાની સુન્દર દાર બધારી આ મકાનોમાં, નિવાળને લગતો એક વિશાળ ખંડ, ધુમ્મટવાળી અષ્ટકોણયુક્ત પુરતકશાળા, અને ઉત્તમ અમદ-સ્થાન છે.

આ યાગીનું સ્વ એકસત્ત્વ તરિકે મુદ્રિત થયેલું વાચ્ય 'હૃદય આખાદ થાયો' એ જ છે, અને આ વાક્યથી શહેનશાહનના દરેક ભાગમાં સ્પર્શના કાર્યોને વધારે ઉત્તેજન મળ્યું છે.

ટેમ્સ નદીના મહા ઉપર આવેલી શાળામા રમતગમતને સાદ વિશાળ મેદાન છે, હવેસા માગનાગમોને માટે ઇટન બાગ સમયથી ઘણું પ્રખ્યાત છે, અને ઑક્સફર્ડ અને કેમ્બ્રીજની શાળાઓમા ઘણા પ્રખ્યાત હવેસા મારનારાઓને મોકલ્યા છે ડ્યુક ઑફ વેર્મિંગન સમય-ધે એક કહેવાય છે કે, વૉટગુની પ્રખ્યાત વદાદ, ઇટનના રમવાના મેદાન ઉપર તે પ્રથમ હવેસા હતો અને ડ્યુઓનને મળતી એક રમત (ચૉન-એમ) ખાસ કરીને ઇટનના મેદાનોમા જ રમાય છે નવેમ્બરની ૩૦ મી તારીખે ઉત્સવક્રિયા કરવામા આવે છે, આમાં પાંદથાગાના વિદ્યાર્થીઓ અને તેમના ત્રિશ્વ-પદાધિકારી વચ્ચે ષ્ટ-ગોનની હરિદાન-રમત રમાય છે. મેદાન ઉત્સવ તો જુનમા તા ૪ થીએ, ત્રી ન બર્થોર્જના જન્મોત્સવને દિવસે જ ઉજવાય કે બાને બાપજુનો નિસ દહે છે, અને નિઘાર્થીઓના સગા વદા રાઓની દેખારડી અને ગમ્મ ૧૬ જનમે છે ઉત્સવ પૂરો થયા પછી શાળાની દોડીઓનો સમૂહ હારમન્વ ટેમ્સ નદી ઉપર કરના ની જ છે. ચૉર્સ ક્રીક્ટ ગ્રાઉન્ડ ઉપર ડાન અને કરોના નિઘાર્થીઓ વચ્ચે ક્રીક્ટ-મેન દરેક વૉ રમાય છે, અને વડનમા તે જોવા જવાન યત્ન રહે છે

પરેતાના સમયમા કૃતિના એક વિચિત્ર વિચાર પાગનામા આવતો હતો તેને 'મોન્ટેમ' તથા 'એલ્ટ ડે' હવામા આવતો આ શિવાજી ક્યાગે અને કી ગીતે મુગ ધાડી બેઠો, રૂપરાજ ચાકા પુને ચન્દ્રશરણી (સચિવ) ૩ ૨-૦-૦૦ એન એમ નિર્માણ એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

તે જણાય નથી, પણ ઈ. સ. ૧૫૬૧ ના કોનીકલમાં તે પટેવવહેલો જ વર્ણવામાં આવ્યો છે. ત્યાર પછીમાં એક વાર વ્હાટ ચ્યુઝડેને દિવસે રિવાજ પાળવામાં આવતો, અને ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં તેનો ઉત્થો તહેવાર પળાયો એક સરકારની સરકારી નીચે વિદ્યાર્થીઓનું સમ્બંધ નીકળતું, બધા વિદ્યાર્થીઓ હાથમાં ઉડતા વાવટા સાથે, વાગળંઓ વગાડતા વગાડતા ' યાય રોડ ' ખામે આવેલી ' સૉલ્ટ હીલ ' નામની ન્હાની ટેકરી તરફ જતા, અને રસ્તે જનારાઓ પામેથી તેમ જ જોવા ઉભેલાઓ પામેથી ' સૉલ્ટ ' નામનું ઉધગણુ લેતા ઉધરાવેલી રૂકમ કોઇવાર ૧૦૦૦ પૌન્ડથી પણ વધારે હતી, અને આખાથી ખર્ચ બાદ થયા પછી બાકી વધેલી રૂકમ નિશાળના સરકારની પુંચ કહેવાતી.

કેટલીક હંતકથાઓ માટે, અને જે મહાન વ્યક્તિઓએ ઇટનમાં કેળવણી લીધી છે, તે મહાન પુરોગામી યાદગિરી માટે ઇટન ઘણુ પ્રખ્યાત છે. એકરસ્તે પણ ઇટનમાં જ કેળવણી લીધી હતી. દેનજની મુજાદાત લેવા આવનાગઓને છોકરાઓએ કોતરેલા મહાન પુરોગામીનાં નામ બનાવવામાં આવતા, પણ તે છોકરાઓ જાણુતા ન હોતા કે કોર્નિનાં ટિંગ્લેથી તે મહાન પુરોગામી નામ ભવિષ્યમાં નવચત થવાના જ હતા.

હૈરો.

હિસ્ટ્રીએથ રાજીના સમયનું કોનીકલ વાચતા જણાય છે કે, જૉન લીઓન્સ નામનો ઉદાર સ્વભાવ અને આચારવાળો એક જમીનદાર હતો, અને તે પોતાની આપકમાંથી હૈરોના ગરીબ માણસોની કેળવણી માટે વર્ષે વીસ માકે જુદા રાખતો તેની ચેજના ધીરે ધીરે ખીસ-વળી પામવા લાગી, અને ઈ. સ. ૧૫૭૧ માં લીલ ઉપર હૈરોમાં " ફ્રી ગ્રામર સ્કૂલ " (બ્યાકરજીની સ્વતંત્ર નિશાળ) સ્થાપવાને મંજુરીની મ્નદ મેળવવા રાજીને તેણે અરજ કરી. જ્યારે તેને સનદ આપવામાં આવી, ત્યારે ઈ. સ. ૧૫૮૨ માં તેણે પોતાની મિશ્કતને બે તૃતીયાંશ ભાગ તે શાળાને આપવાનું પોતાના વસિયતનામામાં જાહેર કર્યું. ઘણા લાંબા સમય-સુધી હૈરો વિષે કંઈપણ જાણવામાં આવ્યું નહિ, કારણ કે માત્ર કેળવણી આપવામાં જ વર્ષાસનની રૂકમ પૂરી થઇ જતી. છોકરાઓની બેજન વ્યવસ્થા, લુગડા લતા, પુસ્તકો, અરે ! એટલું જ નહિ, પણ પેન્સીયન, હોલ્ડર, શાહી, અને કામળોને સાફ પણ તેમનાં માથાપને દરકાર રાખતી પડતી. ઈ. સ. ૧૬૬૦ માં રાજ-શાળા કેમ્બ્રીજના માણુ શિક્ષક કેવરન્ડ વીલીઅમ હોમ, હૈરોના તે સમયના હંકમાસ્તર, તે એમ લાચું કે, ઇંગ્લંડનાં મોટાં કુટુંબનાં બાળકોને આ શાળામાં લાવવાને સાફ વિદ્યાર્થી-આશ્રમો સ્થાપવાની આવશ્યકતા છે. આવી જાતની જરૂર તે શાળાના કેટલાક વહીવટકારોને પણ જણાઇ હતી, આ સમયથી જ હાલની સંસ્થાની શરૂઆત થઇ, આ શાળાને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાને કરવામાં આવેલા વલ્લો લજલગ ફિજીયૂન થયા, પણ ઉદાર દિલના મૂળ સ્થાપકની સંમતિઓ અને ધારણાઓ બાજબી રીતે પાર પાડવામાં આવી છે કે નહિ, તે હજી સંશયયુક્ત છે. જૉન લીઓન્સનો મૂળ ઉદ્દેશ એ હતો કે હૈરોમાં રહેતા ગરીબ માણસોના બાળકોને મક્ત-કેળવણી આપવી, પણ હાલ તે શાળામાં મક્ત-કેળવણી સમુજગી આપવામાં આવતી નથી.

ઈન્ડિયની સાર્વજનિક શાળાઓમાં હાન ઇટનથી ખીજે જ નબર હોયે આવે છે. તેમાં આશરે ૪૫૦ ઊકરાઓ હાજરી આપે છે, અને શાળામાં શી વિગેરેમાં આવતી વારિક આરક લગભગ એક હજારની ગણવામાં આવે છે. એ જ બતાવી આપે છે કે શાળાની કેળવણીની કિંમત ધણી જ વધારે છે. સામાજિક શાળાની શી તરિકે ૧૫ પાઉન્ડ (૨૨૫ રૂપિયા) લેવામાં આવે છે. મહિનના ૪ પાઉન્ડ (૬૦ રૂપિયા), અને ફ્રેન્ચમાં શીખવાને ૨ પાઉન્ડ અને ૫ શિનીંગ (૩૬ રૂ. ૧૨ આ.) ૬૨ વર્ષ લેવાય છે.

અરદમી સદીની શરૂઆતમાં ડૉ. ચેકરે પહેલાં ઇટનની શાળામાં મદદનીશ શિક્ષક તરિકે કામ કરતો હતો; તેને જ્યારે હોરોમાં મૂખ્ય શિક્ષક તરિકે નિમવામાં આવ્યો, ત્યાર પછીથી હાલના સમયમાં હોરોમાં લેવામાં આવતી ઇટનની શિક્ષણપદ્ધતિ તેણે દાખલ કરી હતી. વિદ્યાર્થીઓને બાર વર્ષથી ન્દાની ઉંમરે દાખલ કરવામાં આવના નથી. પ્રાથમિક પ્રવેશ-પરીક્ષા લેટીન વાક્ય-રચના, અને ગ્રીક ગદ્ય અને પદ્યમાં લેવાય છે. અભ્યાસના ક્રમમાં સાહિત્ય, ગણિત, ક્લાસ અને જર્મનીનો ઇતિહાસ, અને ભૂગોળ રાખવામાં આવ્યા છે. ઑકસફર્ડ અથવા કેમ્બ્રીજ માટે ધણી કિમતી રફોલમીપો દાદમાં આપી છે. આમાંની એક રફોલરશીપ આધિસામેવા બેગરીએ વારિક ૧૦૦ પાઉન્ડ (૧૫૦૦ રૂપિયા)ની ચાર વર્ષ ચાલે તેવી રફોલરશીપ કાઢી છે.

શાળા—જીવન સાદું અને સ્વતંત્ર હોય છે. વિદ્યાર્થીઓને એક જ મકાનમાં સાથે શિક્ષકની દેખરેખ નીચે રાખવામાં આવે છે. જવરથાને સાચવવાની જવાબદારી અને સત્તા નિશાળના પહેલા પંદર ઊકરાઓના હાથમાં ગળવામાં આવી હોય છે. આ ઊકરાઓ મૉનીટર્સના નામથી ઓળખાય છે ખીડી વિગેરે ગુન્દાને માટે, અને નિયમના બંગને માટે ચારીરિક શિક્ષા કંવાની સત્તા એ મૉનીટર્સને આપવામાં આવેલી હોય છે. નિશાળના પહેલા સાક ઊકરાઓને મલુરો અને નોકરી રાખવાને નિમેવા હોય છે પાચમાં હોમથી નીચેના ઊકરાઓને નોકરી તરિકે કામ કરવાની કેલવાર ફૂજ પડે છે સવારનો નાસ્તો અને આ ટેમય ઉપર લાવવાને, અને રફાખીઓ લાવવા લછજવાને નોકરી રાખવામાં આવે છે. વળી કીકટ અને ટેનીસના દહા ખાગવાનું કામ પણ તે નોકરોનું જ હોય છે. પૂટ-બૉન અને કીકટ જરૂરી ગમ્નો છે, ઇટનની સાથે હરિફાષ કરવા, એ સહેલી વાત નથી. ફૂફવાનું, તરવાનું અને બંદ્રક ફાડવાનું પણ ધણું ચાલે છે

જવસત કારકીર્દીવાળા વિદ્યાર્થીઓને આર્ હોરોને ધણું માન ઘટે છે. સર રૉબર્ટપીય, વાઈસાઉન્ટ પામરસ્ટન, લૉડ ઍનર્ડન, સૅરીડન, અને બાયરન આ જ શાળામાં કેળવણી પામ્યા હતા. ઈ. સ ૧૮૦૫ મુધી ઇટન તરફથી જ હેડમાસ્ટર નિમવામાં આવતો હતો તેની સામે બાયરને વાધો ઉઠાવ્યો, અને આ વાત આખરે એટલી બધી વધી ગઈ, કે લશ્કરી ખાતાને વચ્ચે પડતું પડ્યું તુર્કસ્તાનની સત્તામાંથી ગ્રીસને છુટ્ટ કરવામાં બંડ ઉઘવનારનું જીવન કેતું બળાખોર હરો, તે આટલાથી જ સ્તમ્ભન થઈ +
આઠના બાગ, મુનઈ,
તા ૧૪-૩-૧૯.

મૉર્ટન રીવ્યુના ફેબ્રુઆરી ૧૮૧૯ ના લેખપરથી

લીલાવતી જીવનકલા. રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ પની, મુખાધ.

આર્યધર્મ પરિષદ પ્રસંગ.

લેખક-શ્રી. મોહનનાથ કેદારનાથ દિસિત, એસ. એમ. એન. એસ. એફ. મી. એસ.

ગોધરી નામનો એક વિદેશી કવિ કહી ગયો છે કે, " કાળથી પણ અવિચ્છિન્ન રહે એવું કંઈ પ્રતાપી અને ગ્રોહ સ્મારક યુવા પછી મૂકી જવું. નર્થર રૂપે નાથ પાત્રી નય, સારપછી પણ મદાને માટે જવું, એમાં જ વારનવિદ અમર કીર્તિ ઘોડા કીર્તિ છે. આવા મનુષ્યો જન્મજન્મે જ જન્મે છે; ધણા માણસો જ મેળવે છે. પોતાની જાંઠગી દરમ્યાન, જલુ મોગ્ય ગણાય છે. કંઈ રાજાઓ જન્મ્યા, અને ગયા, પણ તેમાંના ધણા ખરા, તો, માત્ર નિશાળના છોકરાઓને માથે, વંશાવળીમાં નામ ગોખાવી, ભારરૂપ બન્યા છે. જ્યારે અગોઠ, અકબર, શિવાજી, નેપોલીયન, અલેક્ઝાંડર, એની બકિનઓ આગળીને વેટે જ ગમી સકાય એટલી છે.

ધર્મશુદ્ધિઓ પણ દરેક સમયે જન્મે છે, અને નય છે. પણ તેમાંના ધણા જ ઘોડા સમાજના ઉપર કાયમની છાપ બેસાડી ગયા છે. ધર્મસંસ્થાપન કરનારા મહાત્માઓનો જન્મ એ ઇશ્વરી સંકેત સુજ્જ હોય છે. એ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાંના સ્લોક- વદ વદાદિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત । અમૃતવાનમધર્મસ્ય- તદાત્માનં સ્વચ્ચમદમ્. આ સ્લોક આપ સદ્ગુની જાણુમાં છે, અને આ સ્લોકની ખરી સલતા, અનેક વખતે દૃષ્ટિએ પડી છે સમાજ જ્યારે જ્યારે ધર્મ અને નીતિથી, દૂર થઈ પાપકર્મો કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે કાંઈ વિશેષ તેજસ્વી પુરુષ, ધર્મ સ્થાપનાથં આ જગતમાં ઇશ્વરી પ્રેરણાથી નિર્માણ થાય છે. સર્વ ધર્મમાંના અવતારોની કલ્પના, સંકરાચાર્ય, જુહ, મહમદ, કાહિરે વગેરે ધર્મચાર્યોનાં ચરિત્રો, આ વાતની સાક્ષી આપે છે. આ ઇશ્વરી યોજના અજન્મ છે. આ ઇશ્વરી સંકેતથી મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદનો આ દેશમાં જન્મ થયો હોવો જોઈએ. ગયાં સો વર્ષ થયાં અને તેથી વધારે વર્ષ ઉપર હિન્દુસ્થાનમાં હિન્દુઓની ધાર્મિક અધમતા, અને સામાજિક પતન, એટલે સુધી પહોં ગયા હતાં કે આપણા મહર્ષિ ધર્મી દયાનંદ જેવા અવતારી પુરુષની, અસન્ત આવશ્યકતા હતી. હિન્દુધર્મના અનેક પંથો, જેની છાયા નીચે અનેક અન્યાયો, અનેક વહેમો, અનેક પાષંડો, દુરાચરણો, અને અધર્મોએ આગ્રવ લીધો હતો, તે ધર્મ તરીકે ગણાતા. આવા ધર્મમાર્ગોના આશ્રય નીચે અનેક જાતની સામાજિક અનીતિ, બાળશ્રમ, વિધવાવિવાહ પ્રતિબંધ, અને બીજા અનેક જાતના એવા ભયંકર વહેમો વસતા હતા, કે તે અજ્ઞાન દૂર કરવા આવા પુરુષને આપણી દુનીઆમાં મોકલવાની ઇશ્વરને જરૂર લાગી. આપણે ધર્મ તથા સમાજ એટલે સુધી અંધકારમાં ડુબી ગયાં હતાં, કે વિદ્વાન ગણાતા લોકોમાં પણ અધર્મ, અન્યાયી અને અનીતિથી ભરપૂર રૂઢીઓને માન ન

આપી આપણા ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રમાણેના અને આદેશો ને, પણ બન્યા આવનારુમાં મુખતી, તો તેને આચાર્યો ધમનુ બહાનુ કાઢી સમાજથી દુર કરતા એવે વખતે ને મહાન પુરુષે હિન્દમાં આની હિન્દુ સમાજનો હાથ પડી, અધમ સ્થિતિમાંથી અસહ્યનો નિરોધ કરી, ઉંચે લાવના પ્રયાસ આદરે અને પોતાનું છાત્રન એ જ પ્રયાસમાં નમર્યું, તે મહાન પુરુષના આ દેશને મફત રૂના આપણે સર્વે અને મળ્યા છીએ ને બહેનો તથા મૃદુસ્થિએ અને પધાગવાની તરફી નીવી છે, તે સર્વને અમારી નવસારી નગરીના ધતનીઓ તન્દ્રથી ખરા અર્થ કરણપૂર્વક અભિનંદન આપુ છું આતા છે કે આપ મદારે દય । હા કીવેના ઉત્ત પ્રયાસમાં યથાશક્તિ મદદ કરો।

માર્ટિન લ્યુથર (Emancipation of human mind) માનસિદ્ધાન્તવને દુર કરવાને ને જામ પુરોપમાં કર્યું, તે જ કામ મદારેદ્યાન દે ભારતમાં આરબ્યુ હતુ માર્ટિન લ્યુથરને પોતાના જામમાં ઘણી અવ્યજો પડી હતી સ્વામીશ્રીને તેનાથી ઓછી સ્વામીશ્રીની સર્વ- પડી ન હોતી ને તે છતાં પણ નિડરપણે, તેઓ પોતાના કામમાં આગળ માન્ય એવાઓ.

શૈવ શરૂ કરનાર તે મહાત્માના યશોમાન ગાવડનો પ્રસંગ આવ્યો. મદારે આમી દયાનંદ સમરનતીની પ્રવચા કરી એ સો મ્યના સોનાપર દોળ ચઢાવવા ચત્ત કરવો, તેના જેવું છે ઉડી નગર નાખતા સ્વામીશ્રીએ દેશના ઐક્યને વાસ્તે ને ઉડા પાયા આજ આનીમ વર્ષની વાત ઉપર નાખ્યા હતા, તેનું રહસ્ય હાલના સુધારકો અને રાષ્ટ્રીય પરિવર્તના પુનરીઓ હવે સમજવાલાગ્યા છે આપાયા તે દેશમાં સામાન્ય હિન્દી ભાષા, નાગરી નિષિ, અસંજોદાર, અને પરધર્મમાં ગયા હિન્દુઓની શુદ્ધિ કે સ્વામી શુજરાતમાં જન્મેલા હોવાથી, એમની માતૃભાષા શુજગતી છતાં, તે માતૃભાષાને ભોગ આપી, દેશના ઐક્યને ને ધણુ જ અગત્યનું ગણાવુ સાધન તે એમણે યોગ્ય સરકૂત ભાષામાં પોતે પૂર્ણ હતા, અને ગીર્વાણ ભાષા પોતાને અનન્ય પ્રિય હતી. જતા તેનો પણ ભોગ આપી હિન્દીને વળગી રહી-હિન્દી ભાષા ને લોકસમૂહની રાષ્ટ્રભાષા થઇ શકે એમ લાગી-તેનો ભાવણ, લેખન, તથા શિક્ષણ દ્વાગ પ્રચાર કર્યો આર્યસમાજે સ્વામીશ્રીના મીથનને વળગી રહી, તેમના આ મહાપ્રયાસને એટલે સુધી સ્પષ્ટ ગણ્યો છે, કે, હાન આર્યસમાજ હસ્તક આગતી અગત્ય ૮૦૦ મરથાઓમાં હિન્દી ભાષાદ્વારા કેળવણી તથા વ્યાખ્યાનો અપા છે તે જ પ્રમાણે નાગરી નિષિનુ સમજ લેવું અત્યજોદારનો સવાન પણ એમણે હાથ ધર્યો અને મટાન કરીન પ્રથમ હાન એને સુધી ચચાયા છે કે આ સામાજિક પ્રશ્નને હવે ગઈ રાષ્ટ્રીય પરિવર્તે રાજકીય પ્રથમ દર્શાવ્યો છે પ્રત્યેક મહાન વ્યક્તિ પોતાની જાદગીમાં પ્રકાશતી નથી કારણુ તેવા પ્રયાસની ગહનતા, તથા દીવ દષ્ટિપણ, સામાન્ય લોકોથી સત્વ સમજ શકાતા નથી પરતુ જેમ જેમ કાળ જાય છે, તેમ તેમ ઝગકતો હીરો, વધારેને વધારે પ્રમશાન થતો જાય છે, અને ચરો એમ હું આનીપૂર્વ માનુ છું.

નવસારી પત્રિકામાં " આર્યધર્મ પરિપદ્ના વિરોધમાં મોટું વાતાવરણ છે" એમ આન્યું છે એ જોઈ મને યજ્ઞ જ વિમ્બય તથા ખેદ થાય છે. હું કાંઈ આર્ય સમાજનો સમાસદ નથી. જતા આર્ય સર્વે ભાઈઓ જેઓ વિરોધી હોય, તેમને પણ લજામણ આર્ય સમાજના કંઈ હું કે આર્ય સમાજના, દશ નિયમો, સર્વ આપાન્યને દરેકને સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્તો. વાચી મનન કરવા જેવા છે. તે પછી જો તમે તમારા હૃદયને પુછશો, કે કયો નિયમ તેની ખરી માન્યતાની વિરુદ્ધ છે ? તો હું ખાત્રીથી ભાર મુકીને કહું છું કે, જે હિન્દુ સાધાગણ કેળવણી લીધેલો સુદિવાદિ, એટલે પોતાની અક્ષયથી સારાસાર જાણનાર, અને પરોપકારી સદાયરણી હશે, તો તે દરેક હિન્દુ તેનો સ્વીકાર કરશે. અને એ દૃષ્ટિથી તે આર્યસમાજ છે આર્યસમાજ એ કાંઈ લાંબ, લીલા, કે પીંગા, રંગથી આંકે ઉભું કે વાંકું ચુંકે ટીક કરવાથી નથી ગણાના, શ્રદ્ધા કે ધર્મ-શીની માળા હાથમાં લેવાની તે માટે આવશ્યકતા છે જ નહીં પરંતુ સત્ય ખોલવું, ચાલવું, પોતાની સુદ્ધિથી સારાસાર પીંગાનવું, અને સદગુણી તથા પરોપકારી થવું, એટલે તે વગર ચિન્હો આર્ય સમાજ થઈ જ સુકયો. તો પછી આવા સારા કામમાં વગર સમજે નકામે વિરોધ કરવાથી શું ફાયદો ? તમે ભાઈઓ અને આવી જે ઉપદેશ થાય તે સાંભળો, અને તમારું શ્રેય કરી લો. અને તમે વિરોધભાવથી કદાપિ, આવ્યા હો તો પણ તમારા શ્રેયાર્થે હું તમો વિરોધીઓનો પણ પ્રેમપૂર્વક આદર સત્કાર કંઈ છું. પરિપદ્ની સમાપ્તિ વખતે તમે વિરોધી તરીકે નહીં પણ સમાજ તરીકે મંડપમાંથી વિદાય થશો. એમ અને આશા છે.

આપણા સમાજની સ્થિતિથી સહુ કોઈ કદાચ લાગે છે. ફેગદાર માટે આતુરતા સધળે રથજે જણાય છે પ્રાચિન વિચારનો મોહ જેમને છે, તેઓ પુનરુદ્ધારની હીમાયતી કરે છે, પરંતુ ગદલાયથી પરિસ્થિતિમાં પુનરુદ્ધાર થવો સંભવિત નથી. થનો હોય અસત્યો માં સદ્ગમય ! તો સર્વોશે કરવો ઈષ્ટ નથી નિમોગથી પ્રજ્ઞેત્પત્તિ કરવાની પદ્ધતિ તમસો માંજ્યોતિર્ગમય ! એકવાર મશાઅ ગણાતી. આજના નીતિ વિચારો એટલા તો અદલાયા.

છે કે એવું કામ ધણું જ અનીતિનું ગણાય ખીજ કેટલાક સુધારાનો આગ્રહ કરે છે. પણ આજે સુધારાની હીલચાલ તે પણ સર્વોશે સારે માંજે જતી જણાતી નથી, વિદેશીનું અનુકરણ સર્વોશે થાય એ ઠીક નથી. બેલાશક જે સાઈ તે લેવું જ જોઈએ. પરંતુ વિલાપતી છે તેથી તે સાઈ છે, એમ માનવું એ ભૂલ છે, આ પદાના વિચાર કરના ખેતાશા પડે છે. મુરોપીઅન વર્ગના જેવું વાતાવરણ અને ઉભું કરવા એક પક્ષ તત્પર છે. ખીજે પક્ષ પૂર્વ અને પશ્ચિમ જન્મેમાં જે સાઈ હોય, તેનો યોગ સાધી, સ્વીકાર કરનારો છે. અને મને ખીજ પક્ષને વાસ્તે માન છે, કેમકે એ પક્ષ કદી પણ વિચરતો નથી, કે વર્તમાન તે જૂનકોળનું સંતાન છે. અને લવિષ્ય કાળનો પિતા છે. એ વાંત જો આપણે સારી રીતે સમજી લઈએ તો કદાપિ બેવકુલી ભરેલા ફેરફાર કરવાનું, વજણ નહીં થાય. આ વાત મંદિર્ સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી, તથા સ્વામી વિવેકાનંદ પ્રેમું પોમેથી ચીખીને, આવ્યા હોવા જોઈએ. પ્રાચીનકાળમાં પણ નંદારી વસ્તુઓ ન હતી, અને સુધારાને અવકાશ ન હતો એમ માનવું બૂધ ભરેલું છે.

આર્થસમાજ લોકોની ઉન્નતિ કરવાનું શીખવે છે, જ્ઞાનનો પ્રચાર કરે છે. વેદધર્મને વિસ્તારે છે. તેનું સંશોધન કરી, તેના દોષો દૂર કરવા મથે છે, દેશમાં અનેક મતમતાંતરોના પ્રસારને લીધે, હિન્ન સિન્ન થયેલી પ્રજા, જે ધર્મબ્રહ્મ, કર્મબ્રહ્મ, અને મર્મ સમાજ સુધારક કાર્યો. રીતે બ્રહ્મ યદ્ય મયસી છે, તે પ્રજાની ધર્મઆવના તથા ઐક્યતા જગાડવા, ભગીરથ પ્રયાસ તેણે આદર્યો છે, સત્ય કેળવણી લેવા શરીર સુધારવા માટે અનેક જગ્યાએ ગુફકુગો ઉઘાડ્યા છે. કન્યાવિદ્યાલયો ખોલ્યાં છે જ્યાં ભારત-જૂમિના બાળક બાળકીઓને ખરે રસ્તે દારી કેળવવામાં આવે છે. રૂઢીના, વહેમના, ખોટા ધર્મના બધનો, દૂર કરવા માટેના તેનાં અનેક પ્રયાસો બહુ જ ફળદાયક નીવડ્યાં છે. જે આશ-યથી સ્વામિશ્રીએ આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી, તે મારી સમજ પ્રમાણે અતિ ઉત્તમ હતો. અનેક જાતોની વચ્ચેનો ભેદ કાર્ક સિધ્ધિ થતો જાય છે. કુસિનો, પોતાની મોટાઈ જે તેમને અત્યંત પ્યારી હતી, તે હવે જવાબદારીવાળી છે, એમ સમજવા લાગ્યા છે. આર્થસમાજના જ પ્રયાસથી, સદગુણ સિવાયની શોધાઈ લાખો વખત સુધી શોભશે નહીં એમ પણ સમજાવવા લાગ્યું છે. વળી પ્રત્યેક વ્યક્તિ તથા પ્રજાને સંપૂર્ણ વિકાસ પ્રાપ્ત કરવાની સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ, એવો બધાને ખ્યાલ આવવા લાગ્યો. મનુષ્યમાત્ર સરખા છે અને તેમાં કોઈ રજા ચલાવવાને અને કોઈ ધર્મક્રિયા કરાવવા માટે જ સરખાયાં નથી, પરંતુ જેઓ ગુણકર્મથી તે કરવા યોગ્ય હોય તે બધા તેમ કરી શકે એવી માન્યતા ફેલાવવા લાગી છે. આ બધું આર્થસમાજના પ્રયાસને આધારે છે, અનાવળ શ્રાદ્ધોમાં વિધવા-વિવાહ શરૂ થયો. તેનું કારણ એ જ કે વ્યક્તિમાં ન્યાય સમજવાની અને ન્યાય આપવાની આતુરતા વધી. જે પુરૂષ સ્ત્રીના મરણ પછી પરણે, તો સ્ત્રી સામાટે તેની મરણ હોય તો ફરી લગ્ન ન કરી શકે ? બેલાયક, આપણે કોઈને મરણ નિરૂદ્ધ પરણવાનું કહેવાનું નથી, તેમ જ નાપરણવાનું કહેવાનું નથી. દરેક વ્યક્તિને આ વાતની છૂટ હોવી જોઈએ. સમાજબંધનો સમાજને સુરક્ષિત રાખવા માટે છે, પણ એ બંધનોથી જો વ્યક્તિનો વિકાસ અટકતો હોય, અત્યાર અન્ય રીતે નુકસાન થતું હોય, તો એ બધનો મિથિલ થવાની આવશ્યકતા છે.

અર્વાચીન સુધારાનો મૂળ આશય પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને પ્રજાના હક સ્થાનરૂપને માન આપીને જ ગ્રહેણી કરણી રાખવાનો છે. જો પ્રજાજનની શારીરિક, નૈતિક કે માનસિક વૃત્તિને વિરોધી કરનારું કંઈ પણ નજરે પડે તો તે આતુ ન રહેતાં બદલાવ અર્વાચીન સુધારાનો વડુ જોઈએ. યુરોપમાં પણ પાદરી વર્ગનો જીલમ બહુ વધી ગયો. અને હેતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ તથા રામના કેથોલીક પંથ તરફથી અનેક રીતે લોકોને કનડગત થવા માંડી સમાજને સ્વતંત્ર ત્યારે ત્યાં ધર્મસોધનના પ્રયાસ થવા માગ્યા અને તેની અસર માત્ર ધર્મમાં રીતે વિકાસ પામવા જ નહીં, પણ અન્ય પ્રદેશોમાં જણાઈ પણ અહીં પણ તેનું ચતુ હોય એમ જણાય છે. સ્વરાજ્યને માગનારાનો ખીજના ઉપર મોટો અધિકાર લોગ-વવાને આતુર ન જ હોવા જોઈએ. અને તેથી જ અંત્યજેઘારની અનેક જુગો સંભળાઈ છે. સ્ત્રીઓને વધુ હક આપવાની હિવચાલ શરૂ થઈ છે. આ મહાન વિગ્રહને અંતે કવાપિનો કેકારવ. ૩. ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

પ્રજ્ઞાઓએ આત્મનિર્ણય (*Self-determination*) દ્વારા પોતાની વ્યવસ્થા કરી લેવાનું જે પ્રેરણાક્રમ વીતસન રહે છે. તે સિદ્ધાંતમાત્ર રાજ્યવ્યવસ્થાને જ નહીં પરંતુ એકદરે સકલ સમાજ-વ્યવસ્થાને લાગુ થઈ શકે તેવો છે. આર્યસમાજ મૂર્તિપૂજને નથી માનતા. એનો અર્થ કેટલકે એવો કરે છે કે ખરા પુરુષોને તે પૂજનીય ગણતો નથી, આ એક પ્રકારનો ભ્રમ છે. શિવાજી મહારાજને અકબર બાદશાહ જેવા વિરલ નરની તેમ છુદ્ધ, સંકર કે કલિદાસ જેવાની પ્રતિમા તરફ આદર બતાવવાને કશો પાધો નથી. દેશના મહા પુરુષોનું સ્મરણ નિરંતર રહે તેટલા માટે તે જરૂરનું છે. પરંતુ પ્રભૂના નામે પરચર પૂજવા જોઈએ નહિ. જ્યારે નજર સાધ્ય તરફ રહેતી નથી ત્યારે પ્રવૃત્તિનું કળ જણાવું નથી. પ્રગતિ હમેશાં અમુક ધોરણે ચાલે છે. વિજયસેના માત્ર આગળ જ ધસ્યાં કરતી નથી. પરંતુ થોડું આગળ વધીને જાય છે, કે બહુ છેડું ખૂણ સ્થાનકથી પડ્યું તો નથી ! કુમક આવી પહેંચે, એટલે દુર ધસવા દરકત નથી પણ એકવાર ત્યાં ગયા બાદ ખીજાઓ આવી ચડે છે, ત્યાંસુધી યોગ્ય જરૂરનું છે. મહાન હિન્દી પ્રજાનું એક્ય એ રીતે થયો. આપણે ત્યાં ધર્મભાવના ઉચ્ચ, અને વિશાળ થવી જોઈએ. અભ્યુદય અને નિરોધન જેનાથી ચાલ, સુખ અને ઉન્નતિ જેવડે કરી શકાય તે ધર્મ, જેનાથી પડતી આવે તે ધર્મ નહીં પણ પાપ. નિંદા કરવાની મુકી દઈ બને તેટલી આગળ ધસનારને સહાય આપી, આગળ ધસવું જોઈએ. જેનાથી બહુ આગળ ન જવાય તેને તોડી ન પાડતા જેટલું તેણે સાંધ્યું તે બદલ તેનો ઉપકાર માનવો જોઈએ, તેને શાખાસી આપવી જોઈએ. હિન્દમાં ધણા-જણ આર્યસમાજમાં જોડાયા વગર ખરા આર્યસમાજ છે. એ જ વાત આપણા અભ્યુદયનું અમુક શુભચિન્ન છે. જ્યાં જ્યાં અનુધાર હોય ત્યાં ત્યાં, રેશની આવડા દો. અજ્ઞાન અને હૃદયની મલીનતા પ્રકાશ વગર જવાની નથી. મહર્ષિનો એ મહામત્ર હતો કે મિત્રભાવે બધાનું નિરીક્ષણ કરી બધાના ઉદ્ધાર માટે ખરા પ્રયાસ આદરો. પ્રકાર જોઈ પરસ્પરસહાય કરવી. વનરપતિ પણ પ્રકાશ તરફ વળે છે. તો સામાટે માનવ જાતને કેાઈનેતોડી પાડવા નહીં. તેનાથી વિપ્રુખ રાખવી જોઈએ. જગતમાંથી ચાર વર્ણ જતી રહેવા એકી છે એમ લાગે છે અને તેને બદલે એ વર્ણો જ-નામગ્રિક અને શુદ્ધાત્મ રહે નહીં, તે જોવાનું છે. ચીંતેત કે ગરીબ અને સ્વનન્ત કે પરતન્ત એવા બેદ આશ્રમને આશ્રમેતરના બેદ કરતાં સારા નહીં પણ નકારા છે, એ ખુબ યાદ રાખજો. (*The end of man is in action, not in thought*) માત્ર વિચાર કરવા, લાગણ આપવું એ કંઈ ઉપયોગનું નથી. *Hell is paved with good intentions* નાનો વર્ગ સારા વિચારોથી બંધાયો છે. પણ સ્વર્ગનો માર્ગ સારા કર્મોથી રચાયો છે. પ્રાચીન ભાવનાને, નવા પ્રકાશથી તેજોમય બનાવી પશ્ચિમની રીતે તેને સિદ્ધ કરવા યત્ન કરશો તો પ્રભુ આપણને જરૂર મદાય છે એમ માનજો. પ્રભુની સાહાય્યથી અને આપણા પ્રયાસથી ભારત ધર્મ તેમ જ ધર્મ શિવાયની બીજી બાજતમાં, પૂર્ણ રીતે ગ્રગટી રહે એ જ આ અન્તરની ઉમેદ છે.

હમાં નવસારી ગામ વડોદરા નરાધીશ શ્રી મહાનગ સયાજીરાવું સુન્દર શહેર છે, કેળવણી તથા અન્યપ્રગતિ માટે કંઈક મશરૂર છે. હિન્દના દાદા, દાદાભાઈના વડિયોનું વન છે એવી સુન્દર ભૂમિમા આપ સહુને પધારેલા વેલ મને સત્કાર વચ્ચેનો. આનન્દ થાય છે દારાએ અદિ જન્મીને સકળ દુનિઆમાં નામ મેળુ યુ, તેમ અહીં આર્યો એકાચરને પોતાના હૃદય, પ્રેમ સૌર્યથી ભરી, મમગ્ન બાગમાં એમ નાચે, ગાન ગાનવરો એવી આગા રાખુ છું. અથ, મૌનન્ય અને પ્રાપ્ત ય, એક નહીં પરંતુ અનેક છવનપ્રદેશમાં પ્રમાર કરવાનું મહાન ધરારવી કાર્ય આપે માથે લીન છે અને તેથી, ભાઈઓ તથા બેનો, તનારો મતકાર કરતા મને અનિ આનન્દ થય છે

મને નવસારી શહેર બાકુ છે ને જોકે તેનો કે તેમા અંતિદાસિક ગનાવો ધણા બન્યાનથી તથાપિ તે મહાપુરુષોની જન્મભૂમિ છે એ યાદ રાખતા પણ કહેવું પડે છે કે આ શહેરમાં તથા આજુગાજુના ગામમાં વસી કોળી, કણ્ણી, ધોર કનિષ્ઠ નવમગીમાં આર્ય- અથવા દનકી નહીં, પણ મધ્યમ ગણાતી લોકોથી છે. તે વસતીમાં ધર્મના વિચારનો પણ ધર્મને નામે ધણો જ અધમ આવતો હોવાથી હિન્દુ ધર્મનો પ્રમાર થવાની જરૂર. રત્ન અથ, તથા ખર રૂપ બતાવતું બહુ આવરચક હ ગણુ છું. તેની ખાસ કરીને આ શહેરમાં આર્યધર્મપરિપક્વ ભરવાની જરૂર હું જોવ છું અને જે વિદ્વાન પન્ડિતો, વ્યાખ્યાન કર્તાઓ, તથા ભજનિકોએ અત્રે આવના આમત્રણ સ્વીકારેલા છે, અને જેમના પ્રભાવદાણી ભજનખીર્તનો, તથા વ્યાખ્યાનોથી આ શહેરના તથા આજુગાજુના ગામમાંઓમાં વસતા હિન્દુઓને, હિન્દુધર્મને ખર સ્વરૂપ, માતમ પડે, તે સર્વ પડીતો, વ્યાખ્યાનકર્તાઓ, તથા ભજનિકોનો, ખગ અત કરણપૂર્વક હુ આદર સકાર કર છું. અમને આ કંઈ કામમાં ઉદાર હાથથી, મદદ કરવા જે મહાન છત્રપતિ કો'દાપૂગના મહારાજ સાહેબ તથા રાજધિરાજ શાહાપુરના મહા-ગમસાહેબ, અત્રે આવવા, અનેક કામ હૂં કરી, તસ્ફી લીધી છે, તેમનો ખાસ કરીને વિનય-પૂર્વક આદરસકાર કરવાની આ આજ્ઞા માણુ છું. આપ સર્વ સતારી તથા મહારથો અત્રે જે પધાર્યા છે તે સર્વનો પણ આ નાનકડી નગરી તરફથી, પૂર્ણ પ્રેમથી સ્વાગત કર છું. અને સજાતુ કામ શરૂ કરવા પ્રમુખ સાહેબની નિયમસર ચૂંટણી કરવા નિનતી કર છું હવે થોભીશુ નહિ, ચાલો આપણે પ્રમુખ સમરણ કરી આગળ જઈએ

* નવસારીમાં આર્યધર્મ પરિપક્વ સમક્ષ સ્વાગતમ કરના પ્રમુખપદેથી આપેલું બાપણ

ગુજરાતની શ્રીશિક્ષણ વિષયક સંસ્થાઓ.

૨. ભગિની સમાજ.

લેખક-૨૧. કેશવપ્રસાદ છાયાલાલ દેસાઈ, બી. એ., એલએલ બી.

વનિતા વિદ્યામ કરતા કંઈક જુદી તરેહનું કાર્ય કરતી આ ભગિનીસમાજની સંસ્થા છે. તેની સ્થાપના તા. ૧૯ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ ને દિવસે-સ્વ. મહાત્મા ગાંધીજી ગોખલેની પ્રથમ સંવત્સરીને દિવસે-તેમના સ્મારક ચિન્હ તરિકે જ થઈ હતી. આ સંસ્થાનું મંતવ કાર્ય કરનાર દિન-સેવક સમિતિવાળા બાપુ કરસનદાસ ચિનસીયા છે. અદ્યતન તેમની મદદમાં ખીળ સમારીયો છે. પરંતુ કામનો બોળે મોટે માગે, ઘણે મોટે ભાગે બાઈ ચિનસીયા ઉપર જ છે.

સુખ્ય ઉદ્દેશ.

આ ભગિની સમાજનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો સ્ત્રીજાતિની ઉત્થાન થાય એવા ઇલાજે યોજવાનો અને તેનો યથાશક્તિ અમલ કરવાનો છે. આ રીતે તેનું કર્તવ્યક્ષેત્ર તો ઘણું વિશાળ કંપેક્ષે છે. પરંતુ શ્રીશિક્ષણ વિના સ્ત્રીઉત્થાનનો સંભવ ઓછો છે, એમ આ સમાજના કાર્ય વાહકોને લાગ્યું છે, અને તેથી શ્રીશિક્ષણનું કાર્ય તેઓએ હોસયી ઉપાડી લીધું છે. શિક્ષણમાં તેઓએ જુદા જુદા ઉપાયો આદર્યા છે. ફક્ત વર્ગીય જ તેઓએ સંતોષ માન્યો નથી. આ જુદા જુદા ઉપાયો આપણે હવે તપાસીશું.

પુસ્તકો યા પત્રિકા અને પ્રસાર.

ખીજી સંસ્થાઓ કરતાં જે વિશેષ પ્રયત્ન આ સમાજે કર્યો છે તે પત્રિકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનો છે. સ્ત્રીઓ માટે, એમની હાલની સ્થિતિ જોનાં, ખાસ વાંચનની જરૂર છે એમ કાર્ય-વાહકોને લાગ્યું, પરંતુ આવું સાહિત્ય અસારે આપણી ભાષામાં નથી, અને જેટલું છે તેટલું સ્ત્રીઓના હાથમાં જઈ શકતું નથી. આમ વિચારી તેમણે જુદા જુદા વિષયો ઉપર પત્રિકાઓ લખાવીને પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજના કરી. તેમાં સ્ત્રીઉપયોગી વિષયો પસંદ કરવામાં આવે છે અને તેનો પ્રસાર પુષ્કલ થાય તેવા ઉપાય કરાય છે.

આ પત્રિકાઓ સાથે નાનાં નાનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાનું પણ તેમની યોજનામાં હતું. આ બે વર્ષમાં ૩૮ પત્રિકાઓ અને બે પુસ્તકો આ સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયાં છે આમાંથી ૭ પત્રિકાઓ છવન્યસરિત્રની છે. અને ખીજી સ્ત્રીઓને લખતાં પ્રશ્નો કે સ્ત્રીઉપયોગી વિષયો સંબંધી છે. બે પુસ્તકોમાં એક સ્વ. બોમીન્દ્રરાવનું “સ્ત્રીઓ અને સમાજ સેવા” છે. તેની આકર્ષક અને ઉપયોગી પ્રસ્તાવના મહાત્મા ગાંધીજીએ લખેલી છે. ખીજી ચોપડી રા પરીચારની “નવા યુગની વાતો” છે આ રીતે આ પત્રિકા અને પુસ્તકોનું કાર્ય આ સંસ્થા તરફથી થાય છે. પત્રિકાઓના પ્રસારથી જ્ઞાન કેવાવતું તે પદ્ધતિ સારી છે. ખાસ કરીને જેઓને વાંચન તરફ દોરવાનાં છે તેમને માટે તો તે રીત સારી જ છે. પરંતુ પત્રિકાઓના વિષયો પસંદ કરવા

યોની હોય છે બજનાની સગરડો ખાનમા લઈને આ વર્ગોના વખત બધોરના ત્રણેક કલાકનો યોગેશો હોય છે. કાચે હાજરી અનિયમિત રહે છે તે ઘણું જ ખોટું કહેવાય આ મંજૂરમાં ખાત્ર કરીને જે બાધયો બાજુવા બાજુ છે તેમના પાનિને એટલી જ વિનંતિ કરવાની છે કે, ને ખાત્રએને બાજુવા જવા માટે તેમણે ઉત્તેજન આપવું તથા નાનાં નાનાં કૌટુંબિક કાર્યો- માથી તેમને છુટા કરી વગાવા જનાનો વખત તેમને આપવો જોઈએ. આમા સવાર ફક્ત કાર્યની ગોઠવણીનો જ છે નુકસાન ખીજી કાર્ષ જ નથી.

વર્ગોના બવગથાપકોને જે વિનંતિ કરવાની છે તે કમ સનધી છે. આ શિક્ષણવર્ગોના કમ પદ્ધતિસર ગોઠવાયા જોઈએ. ધાનુષ્યક આ વર્ગોમા ગમેતેમ શિક્ષણ અપાયાં કરે છે. આમ થવાથી શીખનારને જોઈએ તેવા લાભ થતા નથી તે માટે પદ્ધતિસર કમ ગોઠવીને, તે કમ સુજળ જ નિયમિત શિક્ષણ આપવાને નિયમ થવો જોઈએ. અને જનતા સુધી આવા જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચે કમની એકતા હોય નો ઘણું સારું. શિક્ષકો પણ ચોગ્ય અને પૂરતાં હોય તો એકંદરે લાભ છે વળી બહુવા આવતી બાધઓમાંથી દોષને શિક્ષણના કાર્યમાં રસ લેતી જોઈ શિક્ષિકા થવા પ્રવૃત્ત કરાય તો ઘણું સારું

આર્થિક સ્થિતિ.

પત્રિકાઓ, પુસ્તકો, વાચનશૃંગો, શિક્ષણવર્ગો, દુનરવર્ગો, આ બધું વ્યવસ્થાપવાને માટે અને નિભાવવાને માટે પૈસાન ઘણું જ કામ પડે છે અને આ સમાજને પૈસો નથી આવી મજબૂત એમ કહી શકાય તેમ નથી. પ્રથમ વર્ષમા લગભગ રૂ. ૨૬૦૦ ની આવક થઈ હતી, અને ખર્ચ પણ તેટલું જ થયું હતું. બીજા વર્ષમાં આ સમાજે પાતાનું ક્ષેત્ર વિશાળ કર્યું અને શરૂવાતથી જ ખર્ચનો અંદાજ રૂ. ૬૦૦૦ થયો એમ જાહેર કર્યું હતું. અને જાહેર પ્રમુખે આ અંદાજનો જવાબ પણ ધણી ઉદાગતાથી આપ્યો છે એમ કરી શકાય. બીજા વર્ષની આવક રૂ. ૭૬૦૦ ની થઈ છે અને ખર્ચ રૂ. ૫૧૦૦ નો થયો છે. આ રીતે આ સમાજની આર્થિક સ્થિતિ સંતોષકારક જગ્યાથી શકાય એવી છે. અને તે ઉપરથી સમાજના મંત્રિઓની ખંતનો ખ્યાલ આપણને આવી શકે તેમ છે. કારણકે મંત્રિઓની ખંતની મહેનત વિના આદલી આવક થઈ શકે જ નહિ. આ કારણથી લવિષ્યને માટે બહુ મારી બાધા રહે છે.

સહકારમા ગાંધીજી અને આ. મુસ્તબ.

આ સમાજમાં રસ લેનારા એનો અને લાભોમાં ઘણા બહુતા નામો જોવામાં આવે છે. અને તે માટે આ સમાજને ખરેખર સાગરસાગી લેખી શકાય સમાજના પ્રમુખ સી. શારદા મહેતા બી. એ છે ઉપ-પ્રમુખો લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોનદાસ તથા મીસીસ બાઈજી પીટી છે. આ ઉપરાંત મદદતમા ગાંધીજી પણ વારંવાર તેમાં સલાહ આપે છે, અને બીજો બાજુ લે છે “ સ્ત્રીઓ અને સમાજમેવા ” નામે પુસ્તક સમાજ તરફથી બહાર પડ્યું છે તેની પ્રસ્તાવનામા તેમણે બાળલગ્ન થાય છે તેથી કન્યાઓનો વિકાસ અટકી પડે છે એમ દર્શાવી ગ્રાંથ કર્યો હતો, અને તે નુકસાન અટકાવવાના એક વહેવાર માર્ગ તરિકે તેમણે સુવકોને પ્રાર્થના

કરી હતી કે જે તેઓનાં લગ્ન બાળક કન્યા સાથે થયાં હોય તો તેમણે લગ્ન થયાં પછી પણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને કન્યાને કેળવણી મળે તેવાં ઉપાય યોજવા આ સલાહ ધણી જ મનન કરવા યોગ્ય છે. વળી સમાજનું બીજું વર્ગ પુરૂં થયું ત્યારે વાર્ષિક સમેલન કરવામાં આવ્યું હતું તેના પ્રમુખ તરિકે પણ ગાંધીજીને 'પસંદ કરવામાં આવ્યા હતાઃ જ્યને' તે પ્રસંગ માટે તેમણે એક વિચારપૂર્ણ વ્યાખ્યાન લખ્યું છે. તેમાં તેઓ સ્ત્રીઓની સેવા કરવામાં સ્ત્રીઓની જ જરૂર છે એમ જણાવી કહે છે કે, 'જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રી એક રતિભાર પણ દબાવવી રહેશે, અથવા એણે હકકો ભોગવતી હશે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનો ખરો ઉદ્ધાર થવાનો નથી.' એમના વ્યાખ્યાનમાં તેઓ ત્રીએ દર્શાવેલી બાબતો તરફ ધ્યાન આપવાનું કહે છે.

૧. ૮૫ ટકા સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન અવસ્થામાં છે તેમ પણત સ્થિતિમાં છે, તેમના શબ્દ નોંધે અભ્યાસ કરવો.

૨. હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રમાં, ઘણું કરીને હેપક સ્લોકોથી, સ્ત્રીઓ ઉપર આદરપો મૂકેલા છે તે દર કરાવવા પ્રયત્ન આપવો.

૩. સ્ત્રીઓને તેમની અવનતિનું જ્ઞાન કરાવવું.

૪. અતિથિય પછાત રહી ગયેલા વર્ગોમાં જઈ પોતાને જે અનુભવપૂર્વક જ્ઞાન હોય તે તેઓને સ્નેહપૂર્વક આપવું. પોતાને જે જ્ઞાન ન હોય તે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો.

૫. સેવા મત સ્વીકારી અસહાય બાળાઓના સંહાયક બેલી થવા પ્રયત્ન કરવો.

૬. આપણાં કાર્યો વડે લોકો ઉપર પ્રજાવ પાડવો, કેવળ બોલીને નહિ.

૭. મુશ્કેલી કાર્યને પ્રધાનપદ આપવું.

ગાંધીજી પોતાના લાખણમાં જણાવે છે કે સ્ત્રીઓને ઉપયોગી બાબતોનું જ્ઞાન આપવા માટે તેઓ અક્ષરજ્ઞાન લઈ રહે ત્યાં સુધી થોભવાની જરૂર નથી. "અક્ષરજ્ઞાન વિના ધણુયે કાર્યો થઈ શકે ન, તો પણ અક્ષરજ્ઞાન વિના ન ચાલી શકે" એવી દૃઢ માન્યતા એમની થયેલી છે. ત્યાર બાદ પુરૂં કરતાં સ્ત્રીના કાર્યપ્રદેશ ચિન્ન હોવાથી તેમની કેળવણીનો ક્રમ પણ ચિન્ન રહેવો જોઈએ. આમાં અગ્રેષ્ઠ ઉપરનો ખોટો મોહ તજવા એ ખાસ આગ્રહ કરે છે. એ સંબંધીનું એમનું લખાણ ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે આ મહાપુરૂષ પણ આ સમાજનાં કાર્ય તરફ નજર રાખી તેમાં રસ લે છે તેથી ભવિષ્ય માટે ઘણી સારી આશા રહે છે. વળી આ સમાજમાં હિન્દુ અને પારસી બેનો એક બીજાની મદદમાં ગ્લી કામ કરે છે તે પણ એક શુભચિહ્ન છે.

કાંઈક સૂચનાઓ.

આ સમાજે જે વર્ગમાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી જે કાર્ય કરી બનાવ્યું છે, તથા પોતાની પ્રવૃત્તિના જે પુરાવા આપ્યા છે, તેથી નું કાંઈક વધુ સૂચનાઓ કરવા લક્ષ્યો ઉપર સ્ત્રીઓનાં હકક સર્વ

દિશામાં જળનાતા રહે છે કે નહિ તે તપાસવાનું ચાનકણું કાર્ય આ સમાજે ઉપાડી લેવું ઘટે છે. ધણા વર્ગો ઉપર આનુ ક્રાંતિક કાર્ય સંસારસુધારા સમાજ તરફથી થતુ હતું પરંતુ આ બાબતમાં વધારે જાગૃતિથી કાર્ય કરવાની જરૂર છે. એને તે માટે ભગિની સમાજ-એડે હાથે અથવા તો બીજા મંડળોની સાથે રહીને-ઉપયોગી કાર્ય કરી શકશે એમ હું ધારું છું. સમાજમાં, રાજકારણમાં, કાયદામાં કે ધર્મપુસ્તકોમાં, જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓના હક્કોને દરજ્જા ઉપર તરાપ મારવામાં આવી હોય ત્યાં ત્યાં તેમનો હક્ક સ્થાપન કરાવી આપવાનું કાર્ય આ સમાજે ઉપાડી લેવું ઘટે છે. તે માટે જે કોઇ હીંચચાલ કે ચળવળની જરૂર હોય તે તેણે ચલાવવી જોઈએ.

બીજી એક કાર્ય આ સમાજ મુબારકમાં કરે તો ધણો લાભ થાય એમ માઈ માનવું છે. સ્ત્રીના ઉદ્ધારમાં સ્ત્રી કેલવણી અગત્યનો લાગ લગવે છે એમ તો આ સમાજ માને જ છે. અને તે માટે તેણે ધણા પગલાં પથ લીધેલા છે પરંતુ જેને સાધ્યમિક શિક્ષણ કહીએ છીએ તેવું જ્ઞાન તે આપશે તો જ આપણને આપણા આપ્તા સમાજને કાર્યકરનાર સ્ત્રીઓ મળશે. હિન્દુ, મુસ્લિમ, જિન્દુ, સુન્નતી હિન્દુ, સ્ત્રીઓમાં સાધ્યમિક શિક્ષણનો પ્રચાર ઘણો જાણી છે. મુબારકમાં તે માટે જે કન્યા હાઇ-સ્કૂલ છે, તેનો લાભ ઉચ્ચવર્ગ સિવાયની હિન્દુ કન્યાઓ લઈ શકતી નથી-અને આ વર્ગમાંથી પણ જોઈએ તેટલી સખ્યા તેનો લાભ નથી લેતી, એનાં કારણો પણ દેખીતાં છે. એમનિ હાલનો ક્રમ આપણા સમાજની હાલની પરિસ્થિતિને જરા પણ અનુકૂલ નથી. તેની વ્યવસ્થા પણ હિન્દુ પરિસ્થિતિથી અબજુ શિક્ષિકાઓના હાથમાં છે. શિક્ષણનો સમય પણ પ્રતિકૂલ છે. તથા ખર્ચ પણ વધારે આવે છે. આ કારણોને લીધે સ્ત્રીઓનાં સાધ્યમિક શિક્ષણ માટે અનુકૂલ કરવામાં “મદિલા વિદ્યાલયો”ની ધણી જ જરૂર છે. આવા વિદ્યાલયો સુરત અને અમ-દાવાદમાં આનુ ચર્ચિત્ત થયા છે. મુબારકમાં તેની ધણી જ જરૂર છે, તો ભગિની સમાજ તરફથી આ કાર્ય ના ઉપાડી લેવાય ?

અંતમાં આશા રાખું છું કે આ ભગિનીસમાજની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય અને સ્ત્રી-ઓની સર્વદેશીય ઉન્નતિ કરવામાં તે સાધનભૂત બને.

* આ વિષય નીચે ગયે વર્ષ નવિઆદના ‘લલિતા વનિતાશ્રમ’ની સંસ્થાના કાર્યનું નિરૂપણ સમાલોચકના માર્ચ માસના અંકમાં કરવામાં આવ્યું હતું તે તરફ વાચકોનું લક્ષ્ય એ ચલાવી હું જરૂર લેઉં છું.—કેશવમસાદ.

બોધિસત્વ.

...લેખક:-રા. હરમનરાય હરિલાલ મુવં.

...પ્રજ્ઞાદત્ત બોધેનાએ કાશીમાં રાજ કરતો હતો તે વખતે, બોધિસત્વ તે મામના એક મનવાન બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં જન્મેલો હતો. મહેલી ઉમ્મરે રહેણે અભ્યાસ પુરો કર્યો હતો. ત્યાર પછી ભોગવિલાસ ઉપર વિતરણ થવાથી, તહેજે સંન્યાસ સ્વીકાર્યો અને પવિત્રતા નિર્વૃત્ત ગૃહવાસમાં નિવાસ કરવાને તે ચાલ્યો ગયો. સાં નિવૃત્તિન ધ્યાન ધારણાદ્વારા, પરવિદ્યા અને અંતઃકૃષ્ટિ મેળવીને, શાન્તિમાં તે વખત ગાળવા લાગ્યો.

...એક દિવસ, તેમ મીઠું, વિગેરેની, જરૂર પડવાથી, કાશીમાં તે આવી પહોંચ્યો. વડકસ પહેરેલો સંન્યાસી, બારણે બારણે, બીક્ષા માંગવા માટે ચાલ્યો તેના ખભા ઉપર કાળા હુમખું કાળું આમંત્રણ હતું. માથા ઉપર જટાબંધ, ચાંચા કેસ હતો; પીક, ઉપર બે બાજુએ બે ઓળી લટકતી હતી. રાજમહેલના સિદ્ધાર આગળ બીક્ષા માટે આવી પહોંચતાં, રાજાને તેને જોવાની ઇચ્છા થઈ. સસાર તાપ વિમુક્ત સંન્યાસીની પ્રશાન્ત મુનિતો ઉજ્જવલ જોવાતી નિહાળીને, રાજાનું ચિત્ત આકર્ષાયું. પરમ સમાધરપૂર્વક રાજમહેલમાં તેની અભ્યયના કરી. બહુમૂલ્ય આસન અને ઉપાદેય આહાર મળવાથી સંન્યાસી ધણો સંતુષ્ટ થઈને રાજમહેલમાં દિવસ ગાળવા લાગ્યો, આથી રીતે સોળ વર્ષ ચાલ્યાં ગયા.

...એવામાં ખગર આઝ્ઝા, કે, સરહદ ઉપરની પ્રજાએ જળવો કર્યો છે. 'રાજા' વિના વિધવે, સૈન્ય સામંત લખતે, જળવાખોરોને કાળી, દેવા ચાલ્યો. રાણી સ્વયંદ્રા ઉપર સાધુસેવાને ભાર આપ્યો.

...એક દિવસ રાણી સ્વયંદ્રા, સાધુના ભોજનની તૈયારી કરીને તેની રાહ જોતી હતી. સાધુ હજીસુધી આવ્યા નહિ એમ જાણીને પોતે શયનગૃહ તરફ ચાલી. વિચાર કર્યો કે, વિદ્યજ્ઞ જ્યારે ચર્ચા જ કરે છે, ત્યારે લાવને એટલામાં હું રનાતું કંઈ વિગેરે આટોપી લઉં. સુગંધી જળમાં રનાતું કરીને, ક્રીમતી સુંદર વસ્ત્રોમાં રાણી સજ્જત થઈ. અને એક મંચ ઉપર બેસીને સાધુની રાહ જોવા લાગી.

...ધ્યાનના આનંદમાં હુમેલો સાધુ ભોજનની વાત વિસરી જ ગયો હતો. એકએક તેને ચેતન થઈ આવ્યું કે, ભોજન તો હજી કર્યું નથી! રાણી લાલું દશે તો, આટલો વખત સુધી, તેની રાહ જોતી હશે. સજ્જત થઈને, યોગ બજવડે તાવડોળ પોતે ગમ્ય માર્ગે રવાના થયો.

આ તરફ રાણી, મહેલની બહાર આગળ, એકચિત્ત એમી રહી હતી. મૃદુ સ્તંભીર કાર-માર્ગે પ્રવેશ કરીને, તેના અગ્રક દામને ડોલાવીને, નૃત્ય કરતો હતો. વાતાવનના આ અસીમ કુદરતના ચરણમાં, જહારની રથમય વનરાજીની રિનચ કાન્તિ અને અમીમ નીલ આકાશની અતુલ ગોલા, મિલન માટે વિનંતી દર્શાવતી હતી. રાણી સુલભ નીચી દૃષ્ટિએ, આ સૌંદર્યના સુધાપાનમાં તન્મય બની-થઈ હતી. આ ગભીર ધૌનમીલનની નિરન્નર્યના ભંગ

કરીને સાધુ એકાએક ચન્ન માગે ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. રાણી ચમકી ઉઠી ને ઉભી થઈ ગઈ. તેનાં અરતબરત થઈને સરી ગયલાં વસ્ત્રમાંથી, અતુલનીય રૂપચટ્ટા ઝરી જતી હતી. સંન્યાસી ઉદ્ધ્રાંત થઈને, તે અસામાન્ય રૂપમાધુરી નિહાળતો નિહાળતો કામનાથી દબ્ધ થવા લાગ્યો. અન્તરદષ્ટિ વિપુલ થઈ. પાંખવિનાના પંખીની માફક તે તડપડવા લાગ્યો. 'ખાવાનું' મ્હેંમાં ન પેહું. કામનાથી જર્જરિત થઈને, મહેલમાંથી તે પાછો આવ્યો. રાજના ઉદ્યાનની અન્દર આવેલી પોતાની કુટિરમાં, યેથ્યામાં સુતેસુતે તે મનમોહન રૂપના ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં, સાત દિવસ તેણે વીતાડી માખ્યા આહાર નહિ, નિદ્રા નહિ । તેનું અંતર કામનાથી ભરિમજૂત થવા લાગ્યું.

રાજ બળવો શમાવી દઈને, સાત દિવસ પછી સરહદ ઉપગથી પાછો આવ્યો. વિજય પામ્યા પછી આખા શહેરની પ્રદક્ષિણા કરીને, આનન્દ સાથે રાજ મહેલમાં દાખલ થયો. ત્યાર પછી સાધુને મળવા માટે તે ઉદ્યાન તરફ ગયો. બોધિસત્વ અતિવિધવશુવદને રાધ્યામાં સૂતો હતો. રાજએ ધાર્યું, સાધુનું કદાચ આરોગ્ય બગડ્યું હશે. પગરજ માથે મ્હેલગીને તેણે પુછ્યું, “પ્રભુ, આપને કંઈ અસુખ થયું છે ?”

“હા, મ્હારે હૃદય કામનાથી દબ્ધ થાય છે. એ જ માન મ્હને અસુખનું કારણ છે.”

“શેની કામના પ્રભુ ?”

“સુભદ્રામાટે.”

“એમ હોય તો તે આપની યઈ ! અને હું આપના ચરણમાં અર્પણ કરીશ.”

સંન્યાસીની સાથે મહેલમાં તે પાછો આવ્યો. રાજએ રાણીને કિમતી વસ્ત્રોમાં સંજ્જ થવાને કહ્યું. ત્યાર પછી બોધિસત્વના હાથમાં સુભદ્રાને લેણે અર્પણ કરી. જતી વખતે રાણીના કાનમાં જાતું જાતું કહી દીધું કે, “જે જે, જ્યાંસુધી જની શકે ત્યાંસુધી આ સાધુને પાપમાંથી બચાવવાનો યત્ન કરજે.”

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો, “લય ન ધરશો. મહારાજ ! હું જરૂર તેમને બચાવીશ.”

રાણીને લઈને સાધુ વનતરફ આવ્યો. શહેરપાર જતાં ન જતાંમાં તો રાણી બોલી ઉઠી, “આપણે રહીશું કેમ કરીને ? એકાદ ધર તો જોઈએ જ તો ! રાજપાસે પાછા જઈને એકાદ ધર માંગીલો !” સંન્યાસીએ રાજપાસે જઈને ધર માંગ્યું. રાજએ તેને એક પડી ગયા જેવી કુર્ણ ધર્મશાળા દાન આપી. સાધુ સુભદ્રાને તે ધરતરફ લઈ ગયો. પણ રાણી આ અસ્વચ્છ કુર્ણ ધરમાં દાખલ થવાને કોઈપણ રીતે રાજ ન થઈ.

સાધુએ પૂછ્યું, “હવે મ્હારે ખીજું શું કરવાનું છે ?”

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો, “કેમ ! આ ધર સાફ કરો.”

કેદાળી, પાવડા અને સાવરણી લેવાને સંન્યાસીને તેણે રાજને ત્યાં મોકલ્યો. સાધુએ ગરજને માર્યું, ધર બધું સાફ કર્યું. જાણકારીને ભીંતી લીધી પડી. ત્યાર પછી રાણીએ ફરીથી પાછો એને ગળમહેલમાં મોકલવાને પચારી, જિજ્ઞાસુ વિગેરે મંગાવરાવ્યું. એકેએક પાટલા, કામળા, લોટા,

અસ્તોદય ને સ્વાથય. ૩. •-૮-• એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

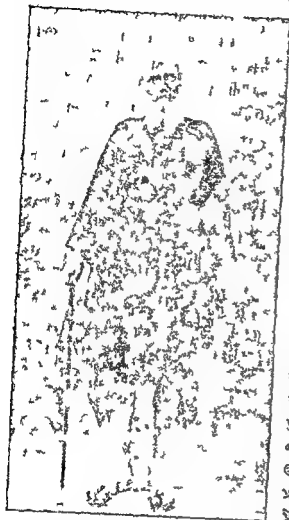
વાણી વિગરે મંગાવ્યા. સાધુ એકએક વખત એકેક વસ્તુ લાવે, એટલે તરત જ રાણી અને બીજા એકાદ વસ્તુને માટે હુકમ આપે. એ બધાને સારું થઈએ ધેરીએ એ સંન્યાસીને રાજ મહેલતરફ દોડાવતી. ત્યારપછી પાણી આણીને, સાધુએ રાણીને નદાવાની વ્યવસ્થા કરી મહેલમાંથી આણેલાં ગોદમાં પાણીને ચઢ્યા સળવી. એ સળ્યામાં રાણીસાથે બેસીને, આદરપૂર્વક બન્ને બાહુ તેનાં કંઠને વીંટ્યા. સાધુનું આખું અંગ ચથરી ઉઠ્યું. રાણી તેના મુખતરફ તાણીને બોલી ઉઠી, “તમે તો સાધુ છો એ વાત વીસરી ગયા કે ?” આ વાણી કેટલી ગભિર! સુભદ્રાનું વદનમંડળ સતીત્વની આભાથી પ્રકાશી ઉઠ્યું. રાણીની તે પવિત્ર ગંભીર વાણીયડે સાધુના અંતરનો મેઘ ઓગળી ગયો; હુપ્ત ચેતના ફરી ઉદ્વિપ્ત થઈ. અજાનતાના અધકારમાંથી મુક્ત થઈને તે ફરી સત્યના આ લોકમાં પ્રવેશ પામ્યો.

સાધુ બોલી ઉઠ્યો, “હમણાને હમણાં જ ત્હને રાજનાં હાથમાં પુણી સોંપી દઈને હું પર્યંતોમાં ચાલ્યો જઈશ” સાધુ સુભદ્રાને સાથે લઈને ધીરલાવે રાજ આગળ ખડો થયો અને કહ્યું, “મહારાજ, તમારી રાણી હવે મ્હારે નથી બેઠતી. પહેલાં પ્રકા તેને મેળવવા માટે જ મ્હારો હૃદયની અંદર વાસના જાગી ઉઠી હતી. પરંતુ, સુભદ્રાનું સૌન્દર્ય તમારે મ્હારા ચિત્તને દબાવી બેઠું. તે વખતે વાસના પછી વાસનાનાં પૂરેએ આવીને મ્હારા અંતરની શાન્તિ વિનષ્ટ કરી દીધી.”

“હાલુ પછી જ સાધુની અંતઃદૃષ્ટિ પાછી આવી. પૃથ્વીઉપરથી ઉઘે ઉઠીને, વાયુ ઉપર આસન કરીને, રાજની આગળ સત્યના મહિમાનો મોપ કરતો તે હિમાલય તરફ ચાલ્યો ગયો. પછી અધિસત્ત્વ અંતઃદૃષ્ટિ મેળવીને, મૈત્ર અને મૈત્રિથી પરિપૂર્ણ થઈને, અજાનોકમાં તેણે નવો જન્મ મેળવ્યો.

મહારાજ માધવદાસજી.

લેખક — ગ. સન્નુખલાલ ઝવેરીલાલ વડયા, બી. એ.

હિન્દના આશ્રયલવનના અભ્યાસીને એ સસતુ તો તરત ઈંદન થાય છે કે તેમા ધર્મના અને સરકારના દુન્ય જેવા પ્રતિનિધિઓ બહુ સત્તા, બોગવે છે. કામણ એ છે કે તેમના દષ્ટિબુદ્ધિમા હજી સુધી સરવતી અને સ્વતંત્રતાની દેરી ઓને જવાનો અધિકાર નથી મળ્યો પરિણામે વિદ્યમા સહીના બીજા દશકમા પણ હિન્દના અને નીતિના દાસવની બેડીઓમાથી હિન્દનો મ્હોટો ભાગ મુક્ત નથી આ શોચનીય પરિસ્થિતિનો લાલ જેમ સરકાર લે છે તેમ ધર્મના આચારો પણ લે છે એ જ અજ્ઞાનતા, એ જ નેતિ અનાથતા આપણા રાષ્ટ્રીય આદર્શોની સિદ્ધિમા આડે આવે છે તે આજે પ્રતિપાદન કરવાનું રહ્યું નથી પરંતુ હિન્દ ભગે છે ત્હેમા ઉગતા પુરુષપ્રભાવે અધિકારના કિલ્લાઓમા ભળાયા મૂખી, બારીઓ ખોલી, દારો ઉપાડી પ્રજાસવતરના જે ધન્યહૃદયે પ્રમાણે મરે છે તેમને મુગમમી જ પ્રેરણા છે અને કૃતકાલ ચલાવુ જ આધાસન છે

આપણી ધાર્મિક સંસ્થાઓની ધર્મની, નીતિની અને સમાજહિતની ભાનનાઓ શોચનીય અરો શિથિત થઈ ગઈ છે અને તેથી સિદ્ધિવગને તેમની સત્તા દાનિમારક લાગે છે એક વિભાગ તો તે સત્તા નિર્મૂળ જરવાના મતલબે છે પરંતુ વ્યવહારદષ્ટિએ વિચાર કરનારને મારે તો આ એક દુઃ પ્રશ્ન છે હકીકત એ છે કે સમાજના અશિક્ષિત અને મ્હોટા ભાગઉપર આ સંસ્થાઓ સંપૂર્ણ સત્તા બોગવે છે તે વગી દયા અવિદ્યિત હશે ત્યા સુધી તેમનુ આ શિથિન જીવન અને અસ્તિત્વ પશુ સક્ય છે એવે તે ધર્મચારો તનવિસ્તારના કાર્યમા સદાય આપો એ આશા રાખી વધારે પ ની કે

પાંચ પ્રેમ ધા ૨ ૦-૬-૦૦ એન તેમ નિપાળી એન્ડ કંપની, મુમર્શી

આ પરિસ્થિતિમાં ધાર્મિકસંસ્થાઓની સમાજહિતની સમ્યક્તાઓ (સ્યન્ડવ) અને તેમાં આશ્રય જેવું કંઈ નથી. રાજ્ય પ્રકરણમાં છે તેમ ધર્મસંસ્થાઓમાં પણ સ્વાર્થનાં જાતી ગણનાં બંધનો—*Vested interests*—છે, અને સ્વાર્થના માઠ ધુમ્મસથી છવાયેલાં માનવીઓની ભાવનાઓ અને દૃષ્ટિઓ કુંહિત હોય તેમાં શી નવભાઈ એ સંસ્થાઓ પાસે વ્યવસ્થા છે, પૈસો છે, સત્તા છે, એટલે જો અંધકારના અને અધર્મના સામ્રાજ્યને જાગૃત કરવું હશે તો જન-મેવાના પ્રતીકોએ કટિબદ્ધ બની વધારે અને વધારે વ્યવસ્થિત યોજનાઓ ધણી પડશે, સામાન્ય જનસમૂહને કેળવીને પહેલાં પોતાના પક્ષમાં લેવા પડશે અને પછીથી એમ પ્રાપ્ત કરેલી સંઘ-શક્તિથી આત્મનિર્ભાલ્યનાં અને ધર્મના યુદ્ધો હઠડવાં પડશે. એ જૂલવાનું નથી કે આ યુગ વ્યવસ્થિત પ્રયાસોનો છે. ચિંતારના પ્રદેશમાં નાવ ચીક્ષા પાડતી અને વ્યવહારના પ્રદેશમાં સ્વતંત્ર સાધનો યોજતી અસાધારણ વ્યક્તિઓને દૂર રાખીએ તો પછી ગમે તે એક ઉદ્દેશથી પ્રેરાયેલી અન્ય સર્વ ઉચ્ચ અને સાધારણ શક્તિ એકત્રિત થાય તો તે વધારે ઉપયોગી અસર-કારક અને સફલ બને એવો સંભવ વધારે છે.

તે ધાર્મિક સંસ્થાઓ જો પોતે જ અજ્ઞાન, અનીતિ અને રૂઢિનું દાસત્વ છોડી આધ્યાત્મિક, નૈતિક અને સંસ્કારી વાતાવરણ પ્રસારશે નહિ તો પશ્ચિમમાં જે દશા “અર્થ” ની ધણી છે તે તેમની યશે. દાસ તો રાષ્ટ્રના આત્માવિલાંબમાં સહાય કરવાને બદલે તેઓ પ્રલવાપરૂપ થઈ પડે છે; એટલે જો તેઓ તેમની ભાવનાઓ અને તેમનો વ્યવહાર બદલશે નહિ તો સમાજ આજે નહિ તો કાલે આત્મનિર્ભયનો અધિકાર અજમાવશે, નવી સત્તાના મદમાં તે સંસ્થાઓને ઊગલિત કરી નાંખશે અને પોતાના રાષ્ટ્રીય ગૌરવ, સ્વમાન અને અર્થને અનુકૂલ તેમનું સ્વરૂપાન્તર કરશે. સત્તા અને પૈસાના અનર્થો દૂર કરવા એ વિસંગી સદીના કાર્યક્રમમાં સ્ફોટો અક્ષરે લખાયેલું છે.

ધાર્મિક ક્રિયાઓનાં તે નિશ્ચેતન અને વિરૂપ સ્વરૂપોથી સંસ્કારી સમાજ હવે સતોષ પામતો નથી. ‘ધર્મ’નો કહેવાલો પ્રતિનિધિ પોતાને બદલે લગભગપમાં પોતાની સહધર્મચારિત્રીનો સ્વીકાર કરે છે એ કેટલાં સંસ્કારી યુવકોને રમતું હશે? સત્પત્રની ભાવના, સંસ્કારવિધિની ભાવના સ્વયંમેવ ધણી મુદ્દર છે, તેમની પવિત્રતા અને ઉચ્ચતા અન્ય ધર્મોમાં નથી, પરંતુ અજ્ઞાન અને રૂઢિના દાસ બનેલા સમાજે તેમને વિધવાઓની પેઠે વિરૂપ બનાવી દીધી છે અને આપણી નૈતિક અધમતાએ આપણને સર્વ વિરૂપ, અર્થહીન અવનતિકર અને અપમાનકારક રૂઢિઓના દાસ બનાવ્યા છે.

ધર્મની ભાવના આજે બદલાઈ છે તે તરફ સ્વાર્થદૃષ્ટિએ પણ ધર્મચાર્યોએ જોવાની જરૂર છે. આજે હવે લોકોને તે ધર્મની જરૂર નથી રહી, જે મતમતાંતરના સાક્ષ્ય અને કમહોત્તેજક પાછલામાર્ગો સ્વીકારી ધર્મના રાજમાર્ગોની ઉપેક્ષા કરે છે. ઇન્કુબેટ-ટૂટની પેઠે તેના ક્રમમાં પણ વિશ્વાસ, સીધા અને અજવાળવાળા ધોરી રાજમાર્ગો રચવાની યોજના છે. નવા ધર્મમાં અસહિષ્ણુતાને પણ સ્થાન મળશે અને મતમતાંતરે માટે-રાજમાર્ગોની જાળુએ પગ પાંચ-ભારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર જાણી મંત્રક) ૩ ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબાઈ,

તેનું આતિથ્ય પકિતભેદ વિના કરાય છે એમ હમને કહેવામા આ મુ હતું કે ગયા દુષ્કાનમા ચારસો માણસો ત્યાં જો વખતે જમતા અને સર્વનું આતિથ્ય ત્યાં સતોષકારક રીતે થતું સાતસો સાતસો ખાનાઓની જગતો લઈ જેઓ હિન્દની યાત્રા ત્રણવાર પગે કરી આવ્યા હોય તેમનામા પ્રમુખ શક્તિ ઉચ્ચ પ્રકારની હોય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી હિન્દમાં સર્વ પ્રકારની શક્તિસમૃદ્ધિ છે, દુર્ભાગ્યે તેના આવિર્ભાવ અને વિકાસ માટે અનુકૂલતાઓ નથી મળી

મહારાજ શ્રી અગતના હોવાથી તેમને આ પ્રતિકૂલતાઓનું લાભ ધણું તીવ્ર છે-અને તેમનું રાષ્ટ્રીય સ્વભાવ નિયત કે મોતીનાશ ઘોષથી ઉતરે એવું નથી તેઓને હિન્દની અર નત દશા માટે ઘણી લાગણી છે અને તેમણે તે સ્થિતિ સુધારવાના યથાશક્તિ પ્રયાસો પણ કર્યા છે. થોડા વર્ષો ઉપર દસખાર હજાર સાધુઓની એક કોન્ફરન્સ તેઓએ મેળવી હતી અને સર્વ વ્યવસ્થાના ખર્ચ અને આતિથ્ય ધર્મ પોતે સ્વીકાર્યા હતાં ત્યાં યોગ અને સરકૃત શીખવવા માટે તેઓએ એક શાળા અને એક અખાડો સ્થાપ્યા હતા, પરન્તુ ગાયમ્વાડના અખાણને લીધે તે તેમને બધ કરવા પડ્યા પ્રવૃત્તિમય પ્રકૃતિ હોવા છતાં હવે તેઓ નિવૃત્ત થતા જાય ■ અને માલસરથી થોડે દૂર રાણાપૂરમાં એકાતમા ગાળે છે

હવે તેમની પાસે માત્ર આઠ દસ શિષ્યો જ રહે છે તે બધા સાધારણ શક્તિના પરતુ સારા અને માયાળુ સ્વભાવના છે સારું ઝુપરેખી-profile-વાળા ઓદવદાસજી, કેંઈ પણ જોતવામાં આનંદ માનતા કેશવદાસજી, દમસ્કહે તો તેમા પણ કૃષ્ણ કૃપા દેખતા જય જયકૃષ્ણજી અને વ્યવહારકુશલ મગનદાસજી સિવાય પૂજારી આદિ ત્યાં હમેશા રહે છે અને પ્રવાસીઓનું કે મહેમાનોનું આતિથ્ય કરે છે, કાળી કહની નાખી જ્યારે સર્વ ભજન માટે ભેગા થાય છે ત્યારે રાજુના ગણુ જેવા જ તે બધા દેખાય છે એક સન્ધ્યાકાલે વૃક્ષોની ધટામાંથી નીકળીને માણીદાર થોડી ઉપર બેઠેલા ઓદવદાસજી ખાખ્યોક તરફ આવતા હતા ત્યારે તેઓએ ઇતિહાસકાવના કાષ્ઠક રાજસન્ધ્યાસીનું લાભ કરાવ્યું હતું સર્વને સતત-શ્રિમતથી વધારતા જયજયકૃષ્ણજીમા યુગ્ધભાવ હતો અને તે પણ સ્મરણમા રહે એવા હતા હમે જે ખડમા રહેતા તે ઉપર માળીઆમા એક ગુપ્ત ખાવા નિવાસ કરતા હતા આખો દિવસ સર્વે સ્તુત્યોમા નમંદાતરે અને સારી રાત્રે એ માળીઆમા રામનામનું સ્મરણ કરવામા ગાળતા માણસ સવાદશીલ પ્રાણી છે પરન્તુ આના એમતવાસથી તેનું માનસિક બંધારણ કેવું બદલાય છે તેનો હમે અભ્યાસ કરતા મનુષ્યકૃતિ પોતાની સત્તા અજમાવતી અને તે ગુપ્તખાવા જતા આવતા હમારી સાથે સેજ કંઈને કંઈ જોતવાનો પ્રયાસ કરતા હમારા દેહોડ માસના ત્યાના નિવાસ પછી સમભાવના જન્ધનો દંડ થયા હતાં અને હમને સંસારી જીવોને તો એ વિયોગથી લાગણી થઈ હતી એ એકનતાના સગીને શી લાગણી થઈ હશે તે તો પ્રભુ જાણે પણ જો મજબૂત લગણ મળી હોય કે ગોપીને તેનો કૃષ્ણ મળ્યો હોય, નરસંપ્તઅને તેનો સ્વામી મળ્યો હોય કે આંશકને તેની સનમ મળી હોય તો તે પ્રેમજની વા લક્તજનની એકનતા પૂરી ઉપર એક જૂદી અને અતિમનિષ્ઠ દુનિયા રચે છે, તે એમના ધર્મમાં કરવા જેવી છે, તે એકનતાના ઉપજોગી એક વિના સર્વથી વિરક્ત છે

ઉપા-સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા.

(પ્રથમ ખંડ.)

લેખક—શ. શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી.

(સમિત, આત્મ અભિદાસિક વાર્તા.)

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા.

“આમે ભાઈઓ દોઢ વિશાળાં, લાંઘ આપણે જઈને,

મધુરો વાણ અંગે લેતાં, મનમાં રખી થઈને,

ઉદ્ધવાયળથી કિરણ પગરતા, તેની શોભા નિરખી,

હરતું ચિત્તન કરીને શક્તિ પ્રસાદ ધરિયે દરખી,

સજ સદ્ર થઈ, દદ સંપ કરી, ધન સૈન્ય રચી ધૂમિયે;

જય રંગ કેરું હો, સુખ સંપાદવા હો—

અનેક અંધનમાયી છૂટવા, દુહાડો પામે આજો

જય કીર્તિનો રત્ન ભ દેશમાં, રચાવ તેવો આજો

એ મદમાતા જાલમ શત્રુ, રાજ રહે સજુ કામ,

દાસપણમાં આપણને બહુ, સુખ માણવા જોઈ,

નથી વેદાતાં તે વેદિએ, કારાગૃહ અધારાં

પરંતુ માનો પ્રયુ ધન્ય છે, હવે થશે અજવાળાં,

સજ સદ્ર થઈ, દદ સંપ કરી, ધન સૈન્ય રચી ધૂમિયે,

જય રંગ કેરું હો, સુખ સંપાદવા હો—

નીચી ડોકે કર જોડીને, કહીએ હાથ હાથ,

હાથ હાથ આજા માની, રવા છે રાજ રાજ,

આર્થ સતતિ વિષ વિનાની, હિલ્મી છેક મજાઈ,

હવે રિખાવતું ધિક ધિક છે, હવે તો જુઝતુ ધાઈ,

સજ સદ્ર થઈ, દદ સંપ કરી, ધન સૈન્ય રચી ધૂમિયે,

જય રંગ કેરું હો, સુખ સંપાદવા હો—

આર્થ અહં તે આંજો શોભે, તેતું કરશુ પશુધી,

વધારી દેશું ઉર ઉમંગને, મન તંન બળ રણધી,

સ્નેહ સૌધને પ્રદાન કરીશું, સ્વતંત્ર નક્કી થઈશું,

એવા દહાડા દુકડે દીમે જય રંગ દહાવા લધ્યું,

સજ સદ્ર થઈ, દદ સંપ કરી, ધન સૈન્ય રચી ધૂમિયે;

જય રંગ કેરું હો, સુખ સંપાદવા હો—

જાત પ્રકરણોમાં બનેલા બનાવેલી પૂર્વે સગબત અડીએક માસ પૂર્વે મેલીડબોમાં રોડી-
ગાના પહાડપર આવેલો એક અતિ પુરાતન રોડીડેથર મહારાજના દેવાલય તરફ ગિય
પાંચકા તરાર લક્ષ્ય હોય આ મંદિર બનિ પુરાતન હતું. તે હેમાંડાની પદ્ધતિનું—મહોટા
મહોટા કાળા પથ્થરોનું—બાંધેલું હતું. નકરડી કામ સહેજ સહેજ હતું. તીજ મંદિર બપો
સકરની પિટી હતી તે નહતું હતું. તેની આગળનું મશામંડપ આસરે ત્રીસ આગીચ માણસો
બેઠી શકે એટલું મહોટું હતું. તેને મહોટા મહોટા કાળા પથ્થરના ચોરસ ધાબલા હતા. આજ
શાશ્વત્ય શુભપદની દ્વિતીયાની અખાનો અમય હતો. મંદિરમાં એક મંદામાં સાધુની પ્રખર
તેજસ્વી મુનિ એક આધાજરપર બેઠેલી નજરે પડી હતી. તે મુનિ વદ દેખાતી હતી, લાંબી શ્વેત
દાડી અને શ્વેત યાત્રા, યાત્રા ભગવાં ઝબો, એકદર તેનો દેખાવ, અંગવનાર, તેના પ્રત્યે પુત્યભાવ
ઉત્પન્ન કરનારો હતો, અને " પૂર રામ રામ જયરામ " નો એક સરખો જપ ત્યા પૂર ધૂનથી
ચાલી રહ્યો હતો. એવામાં કબૂ માર મગડા ત્યાં આઝા. તેમને જોનાં તેઓમાં વદ દેખાતા મરાહા
શુદ્ધ્યને સમોધિ સાધુ મહારાજ— " બોલ્યા— " આવો, આવો, નરમેદપંતી બેસો. હમણાં જ થોડા
વખતમાં બધા આવી પહોચ્યો, વખત થવા આવ્યો છે તમારી ઉચ્ચ જાણના, સ્વદેશ મારેની—
સ્વધર્મ મારેની ઉત્કટ-જાગૃતી માટે તમને ખરેખર કન્યવાદ થટે છે. આવો, બેસો."

મહારાજને નમન કરતા, તેમની સામે તેઓ બેસા એટલામાં તો " જપ બપમીમ, જપ
હરી " કરતા એક બીજા ઉચા સાધુ મહારાજ આવ્યા. તેની સાથે એક ગીરવર્ણી ઉચો,
બળ દેખાવતો, સાદા પોષાકમાં એક મગડા મુવક હતો તેની કમરે લપનાર હતી, માન
પહેરણ પહેર્યું હતું. સાથે એક સાદો સફેત દુકો રિંટાળ્યો હતો, અને નવાઈ તો એ હતી કે
માથે તરતનો ધા લાખવાથી કાંઈ પારો બાળેલો હતો. તેણે પાસે આવી સાધુ મહારાજને પ્રણામ
કર્ધા. આ નવીન પુરુષ તરફ સર્વેનું લક્ષ્ય જે આધું રવામિ મહારાજે આ નવીન મુવાન તરફ
ટીકી ટીકીને નેતાં તેની સાથે આવેલા સાધુને પુછ્યું " નરદરછી આ શુદ્ધ્ય કેળવી ? "

" મહારાજ, આ મુવાન એક ખરો વીર મરાહો છે, સ્વરાજ્ય માટે પ્રાણ આપનાર
સારી લામણી મરાવતો આ એક વીર મુવાન છે. આ વીર સાથે આજ સવારે માર્ગમાં
પંદર વીસ મુસલમાનોની ટોળાને બેસા થયો. તેઓએ એક અપમાન કર્યું—પછી આપ જણો
છો જ ને એક છે છેડપવા વ્યાધ પેડે આ વીર તેમનાપર તુડયો—ખૂન પુર્યો. પાંચ છને તે બો
બેગા કર્યા. પણ ક્યા પંદર વીસ જળુ અને ક્યા આ એકત્યો ! છતાં તેમને તોળાદ તોળાદ
પોહરાવી, પણ એટલામાં એના માથાપર લલવારનો સગ્ર ધા પડતા એ તમ્મર ખાધને નીચે પડ્યો—
બેશુદ્ધ ધર્મ ગયો. ચોરટાળો અને મુવેલો ધારી ચાલતા થયા. હું તે વખતે ત્યાંથી પસાર થતો
હતો ત્યાં આ ધમાચકડી જોઈને અટક્યો, અને બાલુની ઝાડીમાં સંતાયો. આ વીરને મદદ કરવા
હું આગળ વધું છું ત્યાં તો એ પડ્યો, હું પાછો અટક્યો. તેઓ ચાલતા થયા. તેઓ મારી નજર
મહાર જતાની સાથે હું તેની પામે ગયો. એ જોયું તો એ માન બેશુદ્ધ થયો હતો. પાસેના
કમંડળમાંથી તેના મહોપર ચીનળ પાણી છાંટી, ધા થોડા પાસેના ગનમાંથી વનરપતી લાવી,

લગાડી, પાટો બાંધે, થોડી વારે તે જાગૃત થયો. ‘સર્વ હંકીકત બણી. વંદ્’ નીચે થોડી વાર આરામ લઈ, એ હુશીયાર થતાં, યુદ્ધતાં, બચ્ચું. આ વીર પુરૂષ મહારાજની ‘સેવામાં’ ‘જવા’ નીકળ્યાં હતાં, પિતાની વિરૂદ્ધ થઈ, ઘેરથી ભાગી નીકળ્યા. તેમની એક જ ઇચ્છા સ્વદેશ માટે-સ્વધર્મ માટે મહારાજને ઈશ્વેલ કુટુંબમાં સામેલ થઈ પ્રાણ અર્પવા-કાંચે ‘આવડું-એ’ મહોર ખાનદાન ‘કુટુંબના છે.’ એમ કેહી સ્વામિ મહારાજની છેક નજીક જઈ તેના ‘કાનમાં’ કાંઈ કહ્યું. એ સાંભળતાં સ-આશ્ચર્યથી-પ્રેમથી, આદરથી સ્વામિ મહારાજે આ નવીન યુવક તરફ જોયું અને હાથથી બેસવા તેને ઇસારો કર્યો.

‘સુમારે’ અર્ધ ઘટિકા વીતી હશે, ત્યાં દૂરથી ધણા માણસો દુમર ચડી આવે છે, ‘કાષ’ થોડા પર છે અને ધણા પગવાળા છે એવું તેમને દેખાયું. તેઓ આ મંદિર તરફ આવતાં દેખાયાં. વધારે નજીક આવ્યા, તો ચારપાંચ જણ થોડા પર હતા અને બીજા ધણાજણ પગ ચોસતાં હતાં. એટલામાં સુમારે એક અષ્ટમોઘ ઘટિકા ગઈ હશે કે નહીં ત્યાં, ‘જય લવાની’ એવા ‘થોપ’ કરતી કરતી આ ટોળી મંદિરની દરમાં આવી તેઓ મરાડા હતા એ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. તેમને આવતા જોઈ મંદિરમાંના લોકો ઊઠ્યા અને સિંહદ્વાર પાસે આવ્યાં.

આવેલા માણસો ધણા હતા. સાયંકાળ થઈ ગઈ હતી સૌથી આગળ એ યુવાન-છોકરાઓ મોટી મસાંભો ‘પેટની ચાલતા હતાં, તેની પાછળ ચાર યુવાનો ચાલતા હતાં. તેમની પાછળ સરદારી પોશાકમાં, છેક કિશોર વયનો એક પુરૂષ થોડા પર બેસી આવતો હતો. તે શરીરે ‘ધડવંજી’ હતો, તેની આંખો અતિશય તેજસ્વી, પાણીફર, અને વિસ્તૃત, પરંતુ તેમની વિશેષતા તેમની ત્રિશાળતામાં ન હોતી પણ તેમાં જળકી રહેલા અદિતીય તેજમાં હતી. તેનું અણીપાણું નાક મૂકની થાય જેવું હતું. તે શરિરે ઘણું જાણ્યું હતું એવું નહોતું. તે યુક્તિ ‘દિગંધી’ હોય એવું લાગતું. તારૂં પતાકા અઘાપિ તેના ઓષ્ટપર અગર દાડીપર વિશેષપણે ઝળકવા લાગી નહોતી; તેના પોશાકે તદ્દન સફેદ, એક લાંબો અંગરખો, મરાડાસાથ પાંચળગો, અને માથાપર તે વખતની નાનકડી કાંઈ મરાડાસાથ તે કાંઈ આદલાહી ધાટીની પાંધડી હતી. તેના ચહેસા જેત્રા એકસરખાં બહોં તદ્દી કરતાં હોઈ જાણે કેમ સર્વ દિશા તરફ ‘ચુ ચાલ્યું’ છે તેવું એકદમ મહણ કરતા ન હોય એવાં જણાતાં હતાં. તેનો થોડો અસ્સક બીમથેડી આકાશને હતો. પોતા પર સ્વાર થયલા પોતાના સ્વામિને માટે તેને ગર્વ થતો હોય તે બીજાને જાણે ‘તુજાં બેણુતો હોય તેમ વાર વાર ડોકાં ઉઘી મીઘી કરતો ચાલતો હતો.’ તેની પર એટલો તેજસ્વી ‘યુવાન’ પોતાની પાસેના બીજા માણસ સામે વળીને ધીમે અવાજે કાંઈ વાતો કરતો હતો. તેની પાછળ બીજા એ મજબૂત યુવાન-ઉમરમાં લગભગ આ યુવાન જેટલા જ એકાદ બે વર્ષ વધતાં એણે થોડા પર હતા. તેમની પાછળ જ્યારણ ચાલતા હતા. આ પાછળ ચાલનારા લોકોનાં અંગ પર વજની ન્યૂનતા જણાતી હતી એમ કહેવામાં હરકત નથી. તેઓ ‘પણ’ બધા યુવાન જ હતા. બહુ લઘુ ઉંચા નહોતા, સાધારણ કદના હતા, પણ તેમની આંખો તેજસ્વી હતી. તેઓ યુવાનોના થોડા દામમંદરી ચલાવતા આવતા હતા. તે ટોળી હવે ‘મંદિરનાં પટાંગણમાં’ આવી પહોંચી

તે તેજસ્વી સુવાન ધોડાપરથી ઉતર્યો કે તરત બીજા એક માણસે આગળ વધી; તેનેા ધોડો પકડ્યો. તેની પાછળના ધોડેસ્વારો પણ ઉતર્યા. તેઓ મંદિર તરફ વળ્યા. મંદિરના દ્વારપર ઉભેલા લોકોએ તેમને નમન કરી વધાયા. સ્વામિશ્રએ હાથ ઉઠા કરી આશીર્વાદ આપ્યા. આ તેજસ્વી સુવાને સીર નમાવ્યું, અને આંખો ઉઘાડી કરી રાગી નાચક ઉભેલા નવીન સુવાન-પર તેની આખ ગઈ, આશ્ચર્યથી જોતાં સ્વામિ તરફ નજર કરી-સ્વામિ તેની બાનાના સમગ્ર જરા હમીને બોલ્યા:-“ શિવયા, આ ગૃહસ્થ આપણામનિ જ છે, તે ખરો મરાઠા બચ્ચો છે.”

સ્વામિની સાથે શિવાશ્ર અંદર ગયા. એક માણસે આગળ જઈ રામિના આસન સામે ધાસીયો. પાયથો તેપર સિનાશ્ર બેઠો. તેની પાસે આપણો આ નવીન મરાઠો વીર બેઠો. શિવાશ્ર સાથે આવેલા બીજા વીરો ઉભા રહ્યા બે જણાએ મ્હોટી મસાનો દાથમા ધરી હતી, નીચ મંદિરમાથી ઘીની બત્તી ધીમું અજવાળું નાખી રહી હતી. સ્વામિશ્ર એ વાત કરતાં કરતાં કહ્યું “ હવે અહીં કાંઈ ગુપ્ત રાખવા જેવું નથી અહીં મને મઝા પાનગી આપવું જ છે. શિવયા, આના માણસો મજે અને શ્રીઅંગામાની કૃપા દોષ તો હા હા કરતા બધું થાય-આ વીર પુરુષની ખરી ઓળખ હું હવે કરાવું છું. આનું નામ નાનાસાહેબ, એ તોરણના કિલ્લેદારનો પુત્ર કેવળ સ્વારાજ્ય માટે સ્વદેશાભિમાનની લાગણીથી પિતાથી લડી નાશી આવ્યો છે-એને દેશ માટે દાઝ છે, તમારી પેઠે જ તેને મ્હેન્ટોનો અતિશય તિરસ્કાર છે-એ ધરમારુ તમજ માત્ર તમારી ટોળીમાં બેળાવા નીકળ્યો છે; અને તમને દરેક કાર્યમા ઉપયોગી થાય એવો છે. આ વૃદ્ધ વીર નરમોખંત, અને આ તેમના પુત્ર દાદોશ્ર એજો રાહીડખોરાના દેશપતિ-દેશ-કુલકર્ણી ખરા અંત-કરણથી આપણી તરફ છે-આપણામા જોડાયા છે-દરેક રીતે મદદ કરવા તૈયાર છે, પણ માત્ર બહાડથી આપણી વિરુદ્ધ. બાદશાહીના ખરા સેવક એમ ડોળ દેખાડવાના છે. તે પણ એક રીતે ઈશ્ર છે. આ મુઘોશ્ર જેઘે, દેશમુખ કા-હોજના સ્વદેશનાતસય પુત્રને તો આપ ઓળખો છો. તેની પરિત માતા સાવિત્રીબાઈ પણ આપણા કાર્યમા સહાનુભૂત છે. જે મહાન ઈમારત ચણવી છે તેનો આજે પાયો નાખવા આપણે અહીં એકજ થયા છીએ.”

“ આવા વીરો મજે, શ્રી ભવાનીની અને આપની તથા શુરમહારાજને મહા પુરુષની કૃપા હોય તો તે કાર્ય કેટલું જલદીથી થાય? આ સર્વ ક્યારે થશે એ અહોરાત્ર મનમા આવી મન બળી ભરમ થાય છે. હવે નથી સંખાતુ એ-ચોરટાઓનો જીલમ-ત્રાસ નથી રહેવાતો-આ મુસયમાન-શાહીમાં મરાઠાઓનું જે અધમાન, ઉચ્છેદ થાય છે તે કેવી રીતે દૂર કરવો તે જ નિચાર દિવસ રાત્ર મનમાં ભર્યાં કરે છે. મનમાં વાર વાર એમ જ આવે છે કે જે વડિલે મેળવ્યું, તે ખાઈ તેની વ્યવસ્થા કરી સ્વસ્થ બેસનામા બહાદુરી નથી. આપણે મરાઠા હિંદુ, સર્વ રદિશિયુ દેશ યવનોએ આગ્યો, દેન બાલિયુ ગાય અને તિથેતે તેમણે પીડા કરી, ધર્મ કુપ્રાપ્યો આ રદાણુ માટે પ્રાણપણ વેચી, ધર્મનું રદાણુ કરતું, પરતંત્રતાની બેડી તોડની, પરાક્રમ કરી તેમના દાથમાથી મુક્તક ખુંચવી લેવો અને તે અત્ર-સ્વતંત્રતાનું અત્ર ભક્ષણ કરતું. એ જ, એ જ આજ-મે આપ્યાનું સાર્થક. દૈવપર ભાર ન મૂકવો. પુરુષવત્ત બલવત્તર છે. દૈવ લગડો છે, વાસ્તવ પ્રયત્ન અચળ

કરવા. એમાં દૈવ જેમજેમ અધિક સહાય થાય, તેમતેમ અધિક કરે જ્યાં-દેવ સર્વ ઇચ્છા પાર પાડનાર સમર્થ છે.” “આને આ વિચારો હમેશાં યોગ્યાર્થ કરે, તેથી ગુરુ દાદાજીપંતની સલાહ પુછી તો “વડિલે દાલત (જહાગીર) સંપાદન કરી તેમાત્ર ગુમારી કાઢો દામ બેસાડશો.” આ તરેહનો ઉત્તર-શું કહે, વડિલની અને ગુરુજી પણ બહીક રહે છે. મહારા આ વિચાર, મહારી આ-વૃત્તિ તેમને બિલકુલ પસંદ નથી એ આપ તો બાંધો છો. વડિલતરફથી રોજરોજ પત્રો આવે છે, તેમાં એ જ વાત, એ જ ઠપકો, આ સાહેબ સુદાં આમ કરીયે નહી, તેમ કરીયે નહી, આમ-કર્મથી આમ થાય, ફસાણો ગ્રુસે થશે, આપણાપર આકત તૂટી પડશે, તું કેવો નિરંકુશ છે, મહોદાઓનું વચન માનતું જોઇએ વગેરે. આવો નિત્ય ઉપદેશ કરે છે. કદીકદી અમને વહે છે, અમારી સોબત ખરાબ છે, આ ઉદ્ભવ છોકરાઓ જેમ બહેકાવે તેમ બહેકે છે. હવે કાંઈ નહોતો નથી. આ શબ્દો સામળવા. એકદર રીતે જોતા વડિલે અમને અનુકૂલ નથી. પણ મહારો તો પકકો નિશ્ચય છે કે જે બીકુ ઝડપે તે પાર પાડતુ. જે કાર્ય શરૂ કર્યું તે ઉવટપર્વત જેવું હશે પછી તેમાં પ્રાણ જાય તો પણ—”

‘વૃદ્ધ સ્વામિ આ સાંભળતા મનમાં જરા હસ્યો. સર્વે આ સ્વસ્થ ચિત્તથી સાંભળતા હતા. સર્વેના મ્હેરાપર મીરશ્રી ચમકી રહી હતી “જય ભવાની” નો ઘોષ કર્યો. સ્વામિએ હસીને કયું- “શિવઆ, શ્રીની આજ્ઞા છે કે જે કાંઈ થવાનું છે તે ત્હારે જ હાથે. જે ઉદ્ધાર થશે તે ત્હારે જ હાથે. અસ્તુ-હમણા બહોં જે વિધિ કરવાનો છે તે પ્રથમ કરી લઇએ.”

“શિવાજીએ સ્વામિ તરફ જોયું. તરત ઉઠ્યો. શ્રીના નીજ મંદિરમા જઈ, પ્રદક્ષિણા કરી પાછો બહાર આવ્યો. સામે શીભવાનીની ભવ્ય મૂર્તિ હતી ત્યાં નમન કર્યું અને એક પથાને તે સામે જોઇ રહ્યોઃ આપારે તેનું તેજ કોઈ જૂઠા જ પ્રકારનું દેખાવા લાગ્યું. તેનો પ્રથમનો મ્હેરો અને અત્યારની કૃતિમાં વિશદાણ અંતર જણાયો. તેના સાથીઓ એક રમે તેની સામે જોઇ રહ્યા. શિવાજી આસપાસની સર્વ ઉપાધિથી અલિપ્ત થઇ બીજી જ કોઈ પરિસ્થિતિમાં હોય એવું દેખાયું. ધણીવાર સુધી તે કાંઈ બોલ્યો નહી. પરંતુ તે પછી શ્રી ભવાનીને દંડવત કરી, તેણે કાંઈ સમ્બોધ ઉચ્ચાર્યા. “કાંઈ સંકટ આવશે. સાવધાનતાથી રહેવું. પરિણામ સાફ આવશે. સાવધપણે ઉપક્રમ કર્યાથી પણ ખાસ, મંદિરનું તોરણ ભાંધશે...”

આ શબ્દો-તેમાં ઓઝમાંથી બહાર પડ્યા. સ્વામિ અને બીજાઓએ તે સ્પષ્ટ માંભળ્યા. શિવાજી માતા આગળ દંડવત કરી નિષેષ્ટ પડી રહ્યો, ધીમે ધીમે યોડી વારે તે શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યો. આખો ઉદ્યાદી તલવાર કાઢી ભવાની આગળ મૂકી. પછી તાનાજી, પેશાજી નરસોળા વગેરે સર્વેએ એક પછી એક ત્યાં આવી, “હું ભવાનીની સેવામાં અને ગૌ-આદાણનો જંગ થાય છે તે દર કરવા પ્રાણ અર્પવા પડશે તો પણ આધું પાછું જોઇશ નહી.” એવા શબ્દોમાં શપથ લઈ, અંજાભવાનીને પ્રણામ કરી, શિવાજીની તલવાર ઉંચકી મસ્તકપર મૂકી પાછી ત્યાં મૂકી શિવાજીને પ્રણામ કર્યા. આ પ્રકાર થયો. સૌ સૌ રથાનકે આવી બેસા.

શિવાજીએ સ્વામિ તરફ રહીને “ શી આજ્ઞા થયું ? ” આ પ્રશ્ન કર્યો. સ્વામિએ તે શબ્દે પુનઃ ઉચ્ચાર્યા તેપરથી શિવાજી બોલ્યો — “ ચિદ્ધ સારા છે. તેમ ચેતનનારા પણ છે. શી અંખા ભવાની સમર્થ છે. જે કરવાનું છે તે કેવળ એકનિઃશ્ચયો. પ્રપત્ન બની રાખવો, આપણે કાળ-જીવી ધર્મવાનું છે. જ્યાં સુધી અંખાભવાનીની કૃપા છે, સ્વામિ મહારાજની કૃપા છે, તમારા જેવા સહાયકો છે ત્યાં સુધી પૂર્ણ યશ આવવા સંજ્ઞા મળે તે તો અણુ માત્ર પણ સંકલ્પ આવતી નથી.”

આટલું કહી ઉઠ્યો, સર્વે ઉઠ્યા. સર્વેની ચર્ચા તે જ, વીરશીથી અસૌકિક રીતે ઝળઝળી હતી. શિવાજીએ હાથમા ઝંકરને માથેથી બીજ પત્ર લઈ આગળ ચલાવ્યું :—

“ તમે જાણો છો કે આજ આપણે અહીં ધણું અગત્યનું—અતિમહત્વનું કાર્ય કરવા એકત્ર થયા છીએ આજ આપણા ભવિષ્યનો—આપણે ઓધનાર મહાન હિમારતનો—પાયો રચવાનો છે. શ્રીરાહીઉશ્વર—આ સંજ્ઞાઓનાના ડુગદેવ સ્વયંભૂ—તેમણે અસંકાર સુધી યશ આપ્યો. અને તે સર્વ મનોરથ તે અને માતા અંખાભવાની હિન્દવી સ્વરાજ્ય કરી પૂરા કરશે. તેમની આજ્ઞા છે આજ હું તેમની સનિદ્ધ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે યવનોએ પાદાહાત કરેલ દેશ, ગૌબ્રાહ્મણ દેવોનો કરેલો જળ, તોડી ધર્મરક્ષી હિન્દવી સ્વરાજ્ય સ્થાપીશ; અને હિન્દુશાહી પુનઃ ગજા પીશ. આ મહારી પ્રતિજ્ઞા છે—તે વજ્રપાત્ર છે. આ રાજ્ય થાય એમ શ્રીની ઇચ્છા છે.”

સર્વેએ “ જયભવાની ! ” નો જયઘોષ કર્યો અને પ્રતિજ્ઞા કરી. આ વખતનો કેળાવ લાંબા સમય સુધી રમરણમાંથી ખસે તેવો નહિ, જીવનમા કાષ્ઠ અનેરૂ તેજ અને શૌર્યના અંખાર પુરે તેવો, ભવ્ય અને પ્રચડ હતો. નિર્માલ્ય અને નપુસકોને પણ બેઘડી પ્રવૃત્તિમાં દેખી દે અને સ્વરાજ્યના યુદ્ધમા પ્રાણત્યાગ કરવાની પણ મહેત્તઓ તેમના મસ્તિકામાં ભરી દે—એવો હતો ! માતૃભૂમિને માટે—તેની પરાધીન અવસ્થામાંથી તેને મુક્તિ અપાવવા બેગા મળેલા આ વીરસંઘનું પ્રતિજ્ઞા દશ્ય તેમના હૃદયમાં પળ જરી વાર ખમ્યાની દૂર રાખે, તેમને માટે માત્ર હિત્ત કરે એવો ગૌરવથી ભર્યો આ પ્રસંગ હતો. સર્વેના મહેરા શૌર્યથી રાતાચોળ અને આનન્દોત્સાહથી પ્રવૃત્તિ અને તેજસ્વી થયા હતા. વિસદાણુ પ્રભા પથરાઈ હતી, અને સ્વરાજ્ય સ્થાપનાની પ્રતિજ્ઞા થઈ. મહારાષ્ટ્રના હિન્દવી સ્વરાજ્યની તે ઉપા મદ્ધ.

—આપુ.

भारत व्यासुता कृष्ण

समाधायक,
नित्यकार न राट्य.

[नृत्य, ध. स १८१८
[कौपीराष्ट्र]

મારો બાલુડા કૃષ્ણ.

સમાયોચક,
ચિત્રકાર સ. થોટિય.

[જુન, ઇ. સ ૧૯૧૬.
[કાપીરાઈટ

સનાનાથક,]
વિજયાર સ ૧૬૧૮

[૧૬૧૮]

વૈભવનસ — (દક્ષિણમ્ય)

[૧૬૧૮]

રાજન, આશ્વમયુગોડય ન હનતવ્યો ન હનતવ્ય ।
[દુષ્યન્ત ગમ્ય સિકારે ગત્તા દરિયુને પેતાનુ વક્ષ્ય કરે છે તે વખતે આશ્વમનો મુનિ 'એ આશ્વમનો
મુનિ છે માટે મારા પોત્રન નથી' એમ બૂમ પાડતો હાથ હવે છે તે દરમ્યાન]

—સાકુન્તલ અક ૧ લો

પુસ્તક ૨૪ મું,]

જુન, ઈ. સ. ૧૯૧૬.

[અંક ૬]

હિન્દી રાજકીય સુધારા:

સ્વાયત્ત અને પરાયત્ત વિષયો.

લેખક-શ. હીરાલાલ હરજીવન ગણુત્રા, બી. એ.

બ્રિટિશ હિન્દુસ્થાનમાં આજ સુધી જે રાજ્યવહીવટ ચાલ્યો છે, તે ખામીભર્યો છે, રાષ્ટ્રીય પ્રતિભાને અને પ્રગતિને સાનુકૂળ નથી, પોષક નથી, પરંતુ વિધાનક છે, એ પ્રદારની કષ્ટભ્રાત પરોક્ષ રીતે દાહ રાજકીય સુધારા કરવાના અચ્છાદનમાં આસ્તાવિક. જોવામાં આવે છે. આવી કષ્ટભ્રાત કરતાં તે કરનારાઓને ઘણું કષ્ટ થયું છે, તથાપિ અન્ય માર્ગ ન હોવાથી તેમને એટલું નૈતિક બળ બનાવવું પડ્યું છે. બ્રિટિશ હિન્દને રાજકીય સુધારા આપવાના સચાવનથી અલગ સુધીમાં આપેલને માત્ર શબ્દો, શબ્દો જ મળ્યા છે, અને તેમાં પણ કેટલોક કલેશ ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો છે, હજી એ ઉપરાંત વધારે પોષક પદાર્થ આપણને મળ્યો નથી, અને માત્ર શબ્દો ઉપર કેઈ પોતાનું ઇંગ્લેન્ડ દેખી શકે નહિ રાજકીય સુધારા બ્રિટિશ હિન્દને આપવાને માટે મંથન થઈ રહ્યું છે, એક તરફથી સરકાર-અમલદારોનો વિદ્વાન સમૂહ દોરીઓ ખેંચી રહ્યો છે, ત્યારે બીજી તરફથી અસંખ્ય પ્રજાસમૂહ પોતાની શક્તિઓનું પરિસ્થિતિ અનુસાર કેવળ માંગણીઓ કરવામાં, 'સનદધીર યજ્ઞવર્ણ' ચલાવવામાં રસન કમી રહ્યો છે. એક દિવસનિત એવું કહું છે કે, કુતરે તાણે ગાય ભળી, અને શિયાળ તાણે મીઠ ભળી, એવી લીલા વર્તમાન રાજકીય સંચાલનમાં જોવામાં આવે છે. આવી હોંસાતોરી-આવી પદ્માવલીમાં ઉભયત: સત્ય, ન્યાય આદિ સર્વદા એપરકર ગુણોનો નવાધિક અનાદર થાય એ સંભવ છે, અને પ્રગત્યર્થ તરફથી તેવો અનાદર થયો નથી, માત્ર રાજ્યકર્તા વર્ગ તરફથી જ થયો છે.

સરસ્વતીયન્ત્ર ભાગ ૧ લો. ૩. ૨-૮-૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

એમ સત્તાપૂર્વક આપણે કહી શકાયું નહિ, પરંતુ આ સંબંધમાં એ કહેવાય કે, અસામાન્ય-
દિ-દુસ્થાનમાં સવિશેષ અસામાન્ય-પ્રગતિને એવું વલણ સંભાષ દિવો દામ્ય, ગણી સેકાય;
દરદર્શી, જાનવાન, સુખદી, પ્રગતિપ્રિય રાજ્યકર્તાઓનું એવું વલણ બહુધા અસમ્ય અને
સર્વથા અનુદાર ગણાય.

આ પ્રમાણે પ્રતિરૂપમાં આવી રહી છે, અને સર્વ અસમ્ય જોવામાં આવે છે. તેનું
એક જ કારણ એ છે કે, દિ-દમાં રાજ્યકર્તા કામ અને પ્રગતિનું મિત્ર મિત્ર દેશોનાં-લિંગ લિંગ
ખેડોનાં છે; તેઓની રેવો, પ્રતિભા, અંશુકિ, પ્રકૃતિ સર્વથા મિત્ર
એક જ કારણ. દેવચાથી રાજપ્રજા વચ્ચે જે એકનાનતા દેવી જોઈએ, અને એકમેકના

બેચેને અર્થે સમાજહિનકર સામન નિવેશનું પરિપાલન ઉભયે પોતા-
પોતાની સ્થિતિ અનુસાર કરવું જોઈએ તે સ્વાભાવિક રીતે વધાર્યું થઈ શકતું નથી, તેઓ
એકમેકની સાથે જાણી શકતા નથી, તેમનાં મન, હૃદયો અને વિચારો એક થઈ શકતાં નથી.
લિંગના રહે જ છે, એ લિંગતાથી સ્વાર્થબુદ્ધિ પોષાય છે, એકને બોલે અન્યાયી રીતે અન્યનો
સ્વાર્થ સાધી લેવાનું વલણ લેવાય છે, અથવા એવું વલણ લેવાય છે એમ માનવામાં આવે
છે. તેથી જ કદાચ ઉપરિચિત થાય છે. કદાચ ઉપરિચિત થવાથી બ્રિટિશ રાજ્યપદ્ધતિના સર્વો-
ત્તમ મસદુર સદૃશ્યો દિ-દની બ્રિટિશ રાજ્યપદ્ધતિમાં ઉતરી શકતા નથી, અથવા ઉતરી શકે
છે તો તેમનું અભિવ્યક્તિય, ઈષ્ટ સ્વરૂપ ખંડિત થાય છે, અને તેની જ સાથે પોતાની ગભ્ય-
બહિન અને રાજ્યનિર્માણ માટે આખી દુનીયામાં સુવિખ્યાત થયેલી દિ-દી પ્રજાની ગભ્યનિર્માણ
અતિ ગંકા કરવાનો અવકાશ લભ્ય થાય છે. આ પ્રકારના મિત્રભાવથી રાજ્યવહીવટમાં તથા
અન્ય પ્રકારે દિ-દમાં કેટલી અસંતોષકારક બીજો જોવામાં આવે છે, એનું વિસ્તૃત વર્ણન
આપવા બેસીશું તો એક મોટો થોથો લગાડી લય, પરંતુ તેમ કરવાનો આપણને અને અવકાશ
છે નહિ. આ કારણે સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિમાંથી ઉદ્ભવેલું છે, તથાપિ તે અનિવાર્ય નથી. જે રાજ્ય-
કર્તા વર્ગ કામકેસરી દેશખાર બૂલી, આ અમારો દેશ, આ તમારો દેશ એવા વિચારથી ઉત્પન્ન
અતી સ્વાર્થચિત્તો બને તેટલો પરિભ્રમ કરી જે સર્વથા પરમાત્માએ એમની ઉપર 'જોરા લોકોનો
બોલો' સારેલો છે, તે ઉપાધવાને પ્રમાણિકપણે, ધર્મપ્રિયતાપૂર્વક મનો કરે તો તેમનાં કાર્યો માટે
દિ-દી પ્રજા સહ કરે-તેમનો બોલો અર્થ કરે એટલી બધી દિ-દી પ્રજા નમુશી કે કૃતમ નથી.
અને તેમ થઈ શકે છે.

દિ-દમાં રાજ્યપદ્ધતિ સુધારવાને માટે, દિ-દને જોખમદાર રાજ્ય આપવાને માટે, સંચા-
લન કરવામાં આવ્યું, અને તેને પરિણામે મો. એ. રીપોર્ટ તૈયાર કરીને પ્રકટ કરવામાં આવ્યો.
એ ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ઈષ્ટ નિશામાં પ્રમાણિક અપલ છે. એમાં
મો. એ. રીપોર્ટ. જેટલી જેટલી બાબતોનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે, તે બસુરે-
કેટીક-આપણું રાજ્યસત્તાની અગ્રહણી ખામીઓ છે, એ ખામી-
ઓથી મહાન દિ-દી પ્રજાને જે વેલું પડ્યું છે, તે દોષના પ્રાપ્તિત્તો અને તે દોષનું નિવારણ

કરવાનો પ્રારંભિક પ્રયત્ન છે, અને એટલે પ્રયત્ન કરવામાં પણ અપૂર્વ નૈતિક બળ તથા હીમત જતાવવામાં આવ્યાં છે. આશરે દોઢસો વર્ષના બ્રિટિશ અમલમાં હિન્દી કેવી દુર્દશા યથા છે તેનો એ રીપોર્ટમાં સત્તાવાર સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. એમ થયું જ નોંધવું હતું જ્યાં સુધી મનુષ્યના શરીરમાં શુ બાધિ છે તેની ખચ્ચર ન પડે સાંસુધી ચિકિત્સક યોગ્ય ઉપાય મોજી શકતો નથી, તેવી જ રીતે રાજકીય શરીરનો બાધિ સમગ્રજ નદિ લામુધી તેનો યોગ્ય ઉપાય પણ મોજી શકાય નહિ. આ સ્થળે અમારે એટલું કહેવું પડે છે કે ચિકિત્સકો મી. મેટિગ્યુ અને લૉડ એમ્સહર્સ્ટ સંપૂર્ણ રીતે સત્ય ચિકિત્સા કરી શક્યા નથી, (એ તેમના રીપોર્ટનાં પૃષ્ઠો અને ખરેખરી વસ્તુ સ્થિતિના રાત્રીને સરખાવતા સ્પષ્ટ થાય છે) તથાપિ એમની પરિસ્થિતિ જોતાં તેમણે પ્રશસનિય કાર્ય કર્યું છે, અને પોતાની ચિકિત્સા પ્રમાણે ધીમેધી પરંતુ સચોટનાથી કાર્ય કરી શકે એવા ઇલાજો એમણે જે દર્શાવ્યા છે, તે આસપાસની વસ્તુ સ્થિતિ જોતાં યોગ્ય ગણાશે. એક રાજ્યપદ્ધતિ દીર્ઘ કાળથી ટકી રહી હોય, તેણે પોતાનાં મૂળ ઉડાં નાખેલા હોય તે રાજ્યપદ્ધતિને બદલવી એ વિશ્લેષણોપાયક રીતિથી નહિ, પરંતુ વિકાસક્રમોસાર થતું જોઈએ, પરંતુ સાથે સાથે એ પણ બુલંતું જોઈતું નથી કે વિકાસક્રમમાં પણ મોપાનો હોય છે, અને પ્રથમ ફક્ત કેટલા મોપાન ઓગળવાં એ વિષે ચર્ચા મતભેદ ઉભો થવા સંભવ છે. આપણે ઇંગ્લેન્ડને છોડીએ કે, મો. એ. રીપોર્ટમાં નોંટવી પ્રગતિ કરવાની અભિલાષા દર્શાવવામાં આવી છે, તેના કરતાં ઘણી અધિક પ્રગતિ કરવાની રૂપરેખા દેરવામાં આવી હોત, આપણે ઇંગ્લેન્ડને છોડીએ કે હિન્દી પ્રજાને " પ્રગતિમાન જોખમદાર રાજ્ય " આપવાના પ્રયાસોમાં અધિક ચંચલતા અને અધિક ત્વરા જતાવવામાં આવે, પરંતુ ચિકિત્સક દ્વિપુટીને એ રજૂ નથી. વિપક્ષે સત્તાપ્રિય રાજ્યકર્તાવર્ગનો અભિપ્રાય એવો છે કે, ચિકિત્સકો જોઈએ તેથી વધારે " રાંમખાણુ " ઉપાયો યોજે છે, અને તેઓ પોતે સંપૂર્ણ નિ સ્વાર્થનાપૂર્વક (તેમના કહેવા પ્રમાણે) મોજા નીચે ઇલાજો યોજવાનો ઉપદેશ આપે છે. અતિમ પરિણામ શું આવે છે, તે હજી જોવાનું છે.

મો. એ. રીપોર્ટ સર્વોચ્ચ સંપૂર્ણ ન હતો. એમાં વિનતો ઉમેરવાની હતી. વિનતો ઉમેરવાનું કાર્ય અનિશ્ચય કદિન હતું, તેથી તેને માટે એક ખાસ કમિટી રાષ્ટ્રિયો. લૉડ સાઉથવેસ્ટના પ્રમુખપણા નીચે નીમવામાં આવી હતી તે કમિટીનું કાર્ય મનાધિ-સાઉથવેસ્ટ કમિટી. કારનો નિર્ણય કરવાનું તથા મો. એ. રીપોર્ટમાં વર્તમાન બ્યુરોક્રેટીક અને આગામી લોકપ્રિય ગૃહપદ્ધતિના મુખ્યત્વે જે મિશ્ર રાજ્ય-પદ્ધતિ યોજવાની સૂચના કરવામાં આવી હતી, તેને અનુસાર વિષય વિભાગ કરવાનું હતું. મનાધિ-કાર કમિટી તથા વિષયવિભાગિની કમિટીએ પોતાના રીપોર્ટો. પ્રકટ કર્યાં, અને રાજકીય સુભાગની યોજનાને માટે એક બીજાને થોડો પ્રકટ કરવામાં આવ્યો. આ રીપોર્ટોમાં મો. એ. રીપોર્ટમાં આકરેલી યોજનાને બદલા અનુસરવામાં આવી, તથાપિ અધિકારીઓ પોતાની દિશામાં વડાણ ભાગવાને સતત પ્રયત્નો કર્યા કરના હોવાથી, અને આવા વિષયોમાં તેમને વિવેચન આદિમાં અપરચાન મળેલું હોવાથી મો. એ. રીપોર્ટના કરતાં પ્રસ્તુત રીપોર્ટો અધિક લાગતનો ટંકાર (સ્વદેશલક્ષિતાનાં કાર્યો.) રૂ. ૦-૧૨-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુબાઈ.

નિસઘાજનક નીવડ્યા તત્પરતાત્ દિન્દી સરકારે રાજ્યીય સુધારા વિશે પોતાના અભિપ્રાયો એક સુદા ખર્ચાનામા લખી મોકલાવ્યા, તેમા અધિકારીઓ પોતાની જ દિશામાં સુધારાને આકર્ષવાને પ્રયત્ન કરે છે એ વચન આપેલી રીતે માલુમ પડી ગયું, અને તેથી જ દિન્દી સરકારની કાર્યવાહી સભા (*Executive Council*) ના દિન્દી સભ્ય ગ્રાંડ સેક્રેટરી નામરને પોતાના ભિન્ન અભિપ્રાયો દર્શાવતી નોંધ લખાવી પડી એ નોંધો સગ મંડળ નામરે એવી મરુસ્ટ રીતે લખેલી છે, તેમા અનુભવસિદ્ધ રીતે એવી મરુસ્ટ દીકા કરવામા આવી છે કે, તેથી દિન્દી સરકારના નીચુ જોવાનો સમય આવ્યો છે. એ નોંધો અમે પ્રત્યેક દિન્દીને વાંચવા તેમ જ વિચારવાની ખાસ જલામખ કરીએ છીએ અને અમે દિન્દી સુધારાની જનન યોજનામાં વિષય વિભાગ ચર્ચાકરુ, અને ગ્રાંડેમ (વિષય વિભાગિની) કમિટીનો રીપોર્ટ, તથા દિન્દી સરકારનો એ સગની આંધો ખરીતો અને સર ગ્રાંડેમ નામરની ૧૫૩ નોંધ એ ગવર્નરે યથોચિત ઉપવાગ કરીશુ.

મે. એ. રીપોર્ટમા વર્તમાન પરિસ્થિતિને બધેભેલી આવે, તથા સાથે સાથે લોકપ્રિય રાજ્યપદ્ધતિની પ્રામિતી દિશામા પ્રગતિ કરી શકે એવી એક યોજના આકારવામા આવી છે અને ઉપર કહ્યું તેમ પ્રત્યુત્તર યોજના ખાતરી રહિત છે, તેમાં મિશ્ર રાજ્યપદ્ધતિ-આપણે અધિક આસાવંન તત્વની આશા રાખી ન હતી, એ વિષય વિભાગનું આપણી રાજ્યીય અભિચાયાઓને પરિપૂર્ણ કરી શકે છે, એમ મહત્વ. આપણે કહ્યું નથી, અને કહેતા નથી આપણે કહ્યું છે અને કહીએ છીએ કે, વર્તમાન પરિસ્થિતિને ધ્યાનમા લેતા છતાં પણ તેમ જ તેને બધેભેલી આવે એવી યોજના આકારી રાકાત અથવા પ્રત્યુત્તર મિશ્ર યોજનામાં સુધારા વધારા કરીને તેને વિશેષ ઉપયુક્ત બનાવી શકાત. દિન્દી રાજ્યીય પરિપૂર્ણ અને અમિશ્ર-દિન્દી મોડેલ સમિતિના અસાધ્યારણ અધિવેશનોમા તેમ જ “ વિનિતોની ” પ્રથમ પરિપૂર્ણમા પણ દર્શાવવામા આવેલા અભિપ્રાયોથી એ મુદ્દો સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે કે, મે. એ. રીપોર્ટમા આકારેલી યોજના સતોતરજનક નથી. પરંતુ એ જ યોજનાના પાયા ઉપર પાક-જાથી બાધકામ કરવામા આવેડુ તથા આવડુ હોવાથી તથા દબે પછી પણ તેને જ મુખ્ય ખાસ તરીકે લેખવામા આવેડો તેથી આપણે એ યોજનાને અસાધ્યારણ લેખીશુ એ યોજનામા દિન્દી સરકારને અને પ્રાતિક સરકારને ૧૫૩ રાખી પ્રાતિક સરકારમા જેમ બને તેમ વધારે લોકપ્રિય તત્વ દાખવ કરી, જેમ જેમ રાજ્યવડીવડનો બાવદારિક અનુભવ વિશેષ મળતો જાય તેમ તેમ રાજ્યપદ્ધતિને ઉત્તરોત્તર અધિક “ ઉદાર ” બનાવીને, અધિક લોકપ્રિય તત્વનો તેમા ઉમેરો કરીને પ્રગતિમાન જોખમદાર રાજ્યપદ્ધતિ. અંપૂર્ણ રીતે દેશમા દાખલ કરવી, એવો હક્ક આપે છે. એ હક્ક અનુસાર પ્રાતિક સરકારેલી એ ખડ પાડવામા આવડો, એક ખડ ઉપર ગવર્નર અને કાર્યવાહી સભા (*Executive Council*) સત્તા ચલાવશે અને દ્વિતીય ખડ ગવર્નર અને લોકપ્રિય તત્વની બંધુભત્તી.

વાળી ધારા સભાઓને આધીન તેમ જ જોખમદાર મંત્રીઓ અધિકાર ભોગવશે. આ પ્રમાણે પ્રાંતિક સરકારો દ્વિ-ખંડી બનશે, એક અડકેવળ અધિકારીઓનો અને દ્વિતીય લોકપ્રિય સત્તાનો. આ ઉપરથી આપણે એમ સમજવાનું નથી કે, એ બંને વિભાગો એકમેકથી વૃથા અને અવગણ રહીને વૃથા અને સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરી શકશે. ઉભય વિભાગો એક જ સત્તાના હાથ નીચે રહેશે-જયનરને સર્વોપરી સત્તા મળશે, તથાપિ એ સર્વોપરી સત્તાનો નિગંકુશ ઉપયોગ નહિ થઈ શકે, કેમકે લોકપ્રિય તત્વની જનુમતીવાળી ધારાસભાઓ ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધિગત સત્તા અને લાભવળ પ્રાપ્ત કરશે, અને સર્વોપરી નિગંકુશ અધિકારીને પણ એ લોકસત્તાને નમવું પડશે. પ્રાંતિક સરકારોના એ બે વિભાગો શી રીતે કરવા કે તેથી કરીને રાજ્યવહીવટના જે વિભાગ પર લોકહિતનો મોટામાં મોટો આધાર હોય અને જેમાં રાજ્યવહીવટની અનુભવ મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોય તે વિભાગ સત્તાધારીઓને નહિ, પરંતુ ખરેખર લોકહિત હેઠે ધરાવનાર હિન્દીઓને જ મળે, અને જે વિભાગમાં સત્તાધારીઓ વિના ચાલે એમ ન જ હોય તેમને તે વિભાગ મળે એ મુખ્ય મહત્વનો પ્રશ્ન છે. મિત્ર યોજના હેઠળ પ્રાંતોને જોખમદાર સંબંધિત રાજાઓ બનાવવાની છે, હિન્દુસ્થાનને પ્રજાકીય રાજ્ય આપવાની વેપચાળીઓ બનાવવાની છે, અને તેથી દ્વિ-ખંડી યોજનામાં બહુ કુશળતાથી વિષયવહેંચણી કરવાની છે. સંભવ છે કે, વિષયોની વહેંચણી એવી રીતે થાય કે, વર્તમાન સત્તાધારીઓ સર્વથી સત્તા તથા ઉપયોગી વિષયો દબાવી ખેંસે, અને સત્તાધીન પ્રકારે બોલે એમવાનું અને પ્રજાજનના અગ્રિય થવાનું જ રાજ્યના લોકપ્રિય વિભાગને સોંપે. આમ હોવાથી જ નવીન યોજનાનો સમગ્રો આધાર વિષયોની રિવેક-પુર સર વહેંચણી ઉપર રહે છે, અને તેથી જ એ વિષય પરત્વે વિગતવાર ચર્ચામાં ઉતરવું પડે છે.

એ ચર્ચામાં ઉતર્યા પહેલાં મિત્ર યોજનાની નવીનતા અને અદ્યત્વપૂર્વતા વિષે કાંઈક વિચારીશું. હિન્દુસ્થાન દેશ પરિસ્થિતિના બળને લીધે અનેક પ્રયોગોનું શેત્ર બનેલો છે. અધુના અત્યંત ઉચ્ચ પ્રતિભા પરંતુ અત્યંત આપણું, અત્યંત દ્રુણ પરંતુ અત્યંત નિષ્ફળતાપ્રિય અને અત્યંત મંદ, અત્યંત ખર્ચાળ પરંતુ અત્યંત ઓછો લાભ આપનારી, અને સરવાળે ખાનીઓથી અપૂર્ણતાઓથી છલગલ ભરેલી રાજ્યપદ્ધતિ આપણા જ દેશને મળેલી છે. મુશ્કેલી અને આગળ વંધેલા મરંદેશોમાં આપણા દેશના જ સત્તાધારીઓ-સીવીલ મર્વેટો વિગેરેને બારેમાં બારે પમાડે. અપ્રાપ્ત છે, અને તેઓની અતેહ રીતે પ્રશ્ન, થતી હોજા. જતાં. જનહિતની દૃષ્ટિએ. ગેતા તેઓએ દેશની ઉત્તરિ અને આગાદીને માટે ઓછામાં ઓછું કામ આપ્યું છે, એ કબુલ કરવું પડે. એ જ પ્રમાણે આ નવીન મિત્ર યોજના પણ કાંઈ દેશના ઇતિહાસમાં, એવા જાણવામાં આવી નથી કે યોજના તદ્દન નવીન છે, અત્થાપિ કાંઈ પણ દેશો એના જેવી યોજનાને વ્યવહારમાં ઉતારી નથી. આપણા દેશમાં પ્રથમ જ એનો વ્યવહાર થશે, અને તેથી આપણો દેશ જાગ્યવાન મહાશક્તિ કે લાગ્યવીન, તે તો હજી લાગ્યાના પડદા પાછળ રહેલું છે. એ યોજનાના આ નવીન લક્ષણને લીધે દેશના દિનચિત્કારોનાં હૃદયોમાં કેદાયિત્ત્વ ભવ ઉપજે તો તે

સ્વાભાવિક છે વસ્તુતઃ એવો ભય ઉપજ્યો પણ છે તેથી એ દિલ્લિ તરફ એની દીન કરી હતી કે, જ્યારે એ યોજનાથી પ્રાનોમા અતે જોખમદાર રાજ્ય દાખન કરવાની નેમ રાખનામા આવી છે એ એ યોજનાને ભૂતકાળમા ધનહારમા ઉતાવળમા આવી હોય એવી ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરતો નથી ત્યારે સન પ્રાનોમા એવી યોજનાના પ્રયોગો કરવાને બદલે કેન્સામ આગળ વધના પ્રાનોમા (ઉદાહરણ તરીકે મુખ્ય ધનાઢો) મપૂલ જોખમદાર રાજ્યની પદ્ધતિ પ્રયોગ તરીકે દાખન કરવામા આવે તો શુ? તેઓની આ દીનલમા વજન છે તથાપિ જેઓને માન ગોકળ ગાયની ગતિ જ સ્વભાવનુગમતી હોય જેઓને આગળ વધુ જ ન હોય અને બીજાઓને બને ત્યાસુધી આગળ વધવા દેના ન જ હોય તેઓ એવી દલીલો કેમ સાલજે? અને તેથી ઉપની રીતે તેઓ વિપરીત દીન કરે છે જે મુખ્ય પ્રાતને માટે સપાળ જોખમદાર રાજ્યતત્વની માગણી માત્ર રાષ્ટ્રીય પરિદે જ નહિ, મોરનેમ નીજે જ નહિ પરંતુ મુખ્યની ધારાસભાના પ્રજાકીય સભ્યોએ પણ કરી હતી તે જ પ્રાતની સરકાર દેશના તનુજને તેમના પોતાના હક્ક તરીકે જોખમદાર રાજ્ય આપવાને અને એ રીતે તત્ર લનાનુ સમ્રાટના પ્રતિનિધિ તરીકે હિન્દી પ્રધાને પ્રકટ કરેલા હિન્દને જોખમદાર રાજ્ય આપનાના મહાન દેરને સમાન આપવાને કેના પ્રયત્નો થયાં છે? તે કહે છે કે, આની તદ્દન નવીન અને વ્યવહારમા કદાપિ ન મુલાયની યોજનાનો અમન કરનારો નિઃશય પણ શા માટે કરવો? પ્રિય વાચક જુ ઉદાહરણ હો તો પણ એમ ન ધારી લેતો કે, પ્રમાણ સરકારે પોતાની હકુમત દેહળના, પ્રાતમા મપૂલ જોખમદાર રાજ્યતત્ર દાખન કરવાથી દરખાસ્ત કરી હતી વિપક્ષ એ 'ઉદાહરણ' સરકારે મિશ્ર યોજનાનો અદિષ્ઠકાર કરીને પ્રાઈ અન્ય પ્રકારની યોજના રજુ કરી હતી, તેનું વ્યાવહારિક પગિણામ એ આનત કે, પ્રજાને જોખમદાર રાજ્ય મળવાનો સમય દરતર જાત આમિશ્ર યોજનાની સામે થનામા અને એ રીતે તત્રલનાનુ સમ્રાટની પ્રદક્ષિત ઇચ્છાની સામે થનામાં મુખ્યની સરકાર એકલી અટુલી ન હતી મનાસના પેના પ્રખ્યાત ગવર્નર લોર્ડ પેટરોડની સરકાર તેમ જ બીજા પ્રાનોની સરકારોએ પણ એમા લાગ લીધો હતો અને પોતાનો અનાજ પૂરો હતો અધિકારી-વર્ગ અને પ્રજાવર્ગ વચ્ચે આ પ્રમાણે જે પ્રતિરૂપના ચાલી રહી છે, તેનું અતિમ પગિણામ તો આપણે ઉપર કહી ગયા તદ્દનુસાર લાગિષ્ઠના ઉદરમા છે જેઓને ન્યાય, સત્ય અને પ્રજા-સત્તાના અતિમ વિજયનો નિશાસ છે, તેઓ પરિણામ શુ આવશે? તેની લગિષ્ઠનાણી લાખી શકે છે

આ નવી યોજનામા ઉપરી સત્તાનો અકુસ ઘટાડીને નીચેની સત્તાને વિગતોમા બને તેટલી સતતતતા આપની, અને કાય કરવાની શરૂઆત કરવાની શકિત પણ તેની બીનલ દેવી, એ આશય રાખનામા આવ્યો છે અત્યાર સુધી પદ્ધતિ એ છે મુખ્ય અને પ્રાતિક કે, મુખ્યત્વે પાનામેન્ટ બ્રિટિશ હિન્દના રાજ્યવહીરત માટે જોખમદાર સરકારો વચ્ચેનો હોવાથી સર્વાંશે તેનો અકુસ હોવો જોઈએ પરંતુ પાનામેન્ટ પોતાનું આ કાર્ય પ્રમાણિકપણે ચીવટથી બજાવી રાખી નહિ, તેણે હિન્દી સામ્રાજ્યના પ્રજાનો તરફ અશ્રદ્ધ નિરૂદ્ધા, વિરાગદશિ અને અજ્ઞાન બતાવ્યા છે સિદ્ધાંતમા પાનામેન્ટ જોખમદાર હોવા છતાં એ ભગ્ય મડળીને નામે હિન્દી

પ્રધાન અને ઈંડીયા ઓફીસના સભ્યો હિન્દુ સંખ્યનંતર ચકાવે છે. આ ઈંડીયા ઓફીસમાં પણ સમૂપ તરીકે વાતપ્રથમ બનેલા બ્યુરોક્રેટ બદુધા હોય છે, તેથી જે વહીવટ ચકાવવામાં આવે છે, તેમાં અસંખ્ય ખામીઓ રહી જાય છે વળી એક દેશ ઉપર તે દેશથી લગભગ ૬૦૦ માઈલ જેટલા અંતરે રહીને એક સમગ્ર રાજ્યવહીવટ ચલાવે, તે મંત્રપતીવટ કેટલો સંતોષકારક ચાલી શકે? તેનો પણ વિચાર કરવાનો છે અંદિયાના સત્તાવાળાઓને જે પોતા અને આવરણક હાથે તે ત્યાંના સત્તાવાળાઓને ઉત્તરુ હાથે, અને ત્યાંના સત્તાવાળાઓને જે આવરણક હાથે તે અંદિયાં લોકસાનકારક પણ લેખાય. આ પ્રમાણે હિન્દી રાજ્યવહીવટનું રમણીયુ આદું જૂની ધરેડમાં ચાલ્યાં કરે છે તેના ગેરલાભોનું આપણને અચ્છું જ્ઞાન છે અને દિનપ્રતિદિન એ જ્ઞાનમાં પ્રસક્ત બનુભવનો ઉમેરો થતો જાય છે, એટલે તે વિશે લાંબી ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી. ભારે ખરેખરા મન્યકર્તાઓ હિન્દી પ્રધાન અને ઈંડીયા ઓફીસ મળાય. અંદિયાં વાયસરોય અને ગવર્નર-જનરલ જે કહે અથવા કરે તેના લોકો દેવવાની સત્તા પણ હિન્દી પ્રધાન અને ઈંડીયા ઓફીસને છે, અને વ્યાવહારિક રીતે લગભગ સધળી ખાખતો વિશે એ રાજ્યકર્તા મંડળી પાસેથી ગવર્નર-જનરલ હકમો મેળવી કાર્ય કરે છે. હિન્દી સરકારની ઉપર હિન્દી પ્રધાનનો લુકમ ચાલે અને હિન્દી સરકાર પોને પ્રાતિક સરકારોપર એનું ઉપરીપણું ભોગવે અને લગભગ પ્રત્યેક મહત્વની ખાખતમાં પહેલેથી પરવાનગી મળાવે અથવા તે મંજૂર કરાવશે. વરતુતઃ પ્રાતિક સરકારો હિન્દી સરકારને પૂછ્યા વિના, અને હિન્દી-સરકાર હિન્દી પ્રધાનને પૂછ્યા વિના પાણી પણ પી ન શકે, એવી સ્થિતિ કાલકાથી, અને રીટીથી અસ્થિતવમાં આવેલી છે. આવા સખ્ત અકુટો ડીકા કરવા અને જોખમદારીની આવતા નિકસવા જેવી એ આશય નવીન યોજનાનો છે પરંતુ તેની જ સાથે પાલાંમેન્ટની જોખમદારી સિદ્ધાંતમાં છે તે ઝાઝી ન થવી જોઈએ, પાલાંમેન્ટની સત્તામાં કાપકૂપ ન થવી જોઈએ, એમ કહેવામાં આવે છે. આપણે તે સ્વીકારીએ છીએ. તેમ યના જ હિન્દી સરકાર કહે છે કે, સિદ્ધાંતમાં અમે પાલાંમેન્ટને જોખમદાર છીએ, તેથી અમે અમે તેટલી સત્તા મહેરબાનીની રૂથે પ્રાતિક સરકારને આપીએ તો પણ અમારી જોખમદારી અખખિત રહેની જોઈએ, અમારી સત્તા સંપૂર્ણ રહેવી જોઈએ છલસિ. આવા પ્રકારના વાધા એ નકામી મુશ્કેલીઓ ઉભી કરીને કહિન કાર્યની કહિનતામાં વધારો કરવા જેવા છે. સ્વનંતતા આપવાની વાત થઈ એટલે તેની સાથે જ સત્તા તેમ જ જોખમદારી આપવા પડે છે, અને તે જેટલાં અપાય તેટલાં મૂળ સત્તા અને મૂળ જોખમદારીમાંથી ઝાઝાં થવા જોઈએ. અલખત, પાલાંમેન્ટની મુખ્ય સત્તા અને મુખ્ય જોખમદારીની સામે અમારે કાંઈ કહેવાનું છે જ નહિ કેમ કે બ્રિટિશ હિન્દુ-સ્થાનને "સામ્રાજ્યવાતર્ગન સ્વરાજ્ય" આપવાનું છે, તેનો અર્થ એ થાય છે કે, પાલાંમેન્ટનું સર્વોપરીપણું સ્વીકારવામાં આવે. પરંતુ તેથી હિન્દી સરકારે પોતાની જોખમદારી માટે કે પ્રાતિક સરકારોએ પોતાની જોખમદારી માટે નકામા યોજારો કરવાની જરૂર નથી. તેમની સત્તાને એટલો બધો નાશ યતો નથી, વ્યાવહારિક રીતે તેમની સત્તાની માત્ર વહેંચણી જ

થાય છે, અને છેવટે પ્રાનિક મરદાર કે અન્ય કાર્થ પણ મરદાર પાક્ષમિન્દને જોખમદાર તો રહેશે જ આથી અને દિન્દી સરકારની સર્વ સત્તા અને જોખમદારી લઇ મેવાનું જોતા નથી. અમારૂં કથન માત્ર એટલું જ છે કે, એ જ પાક્ષમિન્દના આદેશથી દિન્દુરયાનને જોખમદાર રાજ્ય આપવાને માટેના સચાલનમાં જે પ્રકારે એ આશય પરિપૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન, રાખવામાં આવ્યો હોય, તે પ્રકારના પ્રસારની સામે આવા વાંધાઓ લઈને અપેક્ષા કે પુરોશ મીને તેની સામે વિરોધ કરવો એ કાર્ય દિન્દી સરકાર કે અન્ય કાર્થ પણ સરકારનું છે નહિ. તેઓએ એટલી વાત સ્પષ્ટપણે સમજી લેવી જોઈએ.

વનુસ્થિતિ આમ હોવાથી નવીન યોજનામાં પ્રાનિક મરદારો અને દિન્દી સરકાર વચ્ચેના સંબંધ કેવા મધારો, એનો વિચાર આપણે કરવો જોઈએ. વિષયવિભાગિની કમિટીને આ પ્રશ્નો નિર્ણય કરવાનું નીચે પ્રમાણે મોંપવામાં આવ્યું હતું —

“દિન્દી મરદારની જોખમદારીઓના યોગ્ય પરિપાલનને અનુકૂળ રહે એવી રીતે કાયદા આપવા વિષે, વહીવટી, અને નાણાં વિષયક સ્વાતંત્ર્ય દિન્દી સરકારથી પોતાને અધિકમાં અધિક આપવાના આવે એ દૃષ્ટિએ કમિટીએ આ સંબંધમાં ભનામણ કરવી:—

(૧) પ્રાનિક સરકારોએ જાળવવાના કાર્યો,

(૨) પોતાની જોખમદારીઓનું પરિપાલન પ્રાપ્ત કરી મકાય એ પ્રકારે પ્રાતિક વિષયોના સંબંધમાં દિન્દી સરકારે અકુશળા અધિકારો ક્યા ક્યા રાખ્યા જોઈએ અને તે અધિકારોને ક્યા કારણોથી અને કઈ રીતે અમલ થવો જોઈએ.

ઉપરાંત કમિટી આ સંબંધમાં વિશેષ લલામણો કરશે—

(૧) પ્રાનિક સરકારોએ વહીવટ કરવાના વિષયોમાંથી ક્યા ક્યા વિષયો દરેક પ્રાંતમાં મંજૂરોને સોંપ્યા,

(૨) માંખાપલા-પરવત વિષયોના સંબંધમાં ગવર્નર-ઈન-કાઉન્સિલે ક્યા અધિકારો આપરયા, અને આ કાન્ડોએ તથા ક્યા પ્રકારે એ અધિકારોને ઉપયોગ કરવો જોઈએ.”

ઉપર સમગ્રવવાના અન્યું છે તેમ નવીન યોજનામાં દિન્દી રાજ્યપદ્ધતિ આકારમાં છે, તે વિષે જ ઉપરાંત પ્રત્યાપર વિચાર કરવાનું કમિટીને સોંપાયું હતું. પ્રાતિક સરકારોએ જે ખર્ચ માટે એ ખર્ચ નક્કર-અર્થ કાઉન્સિલના હાથમાં રહે અને દિન્દી રાજ્યપદ્ધતિ અને ધારાસભાને જોખમદાર મન્ત્રાઓના હાથમાં રહે એવી વ્યવસ્થા ગવર્નરે ધરાવે રખાયો છે. એ બે ખર્ચો વિષે વિગતવાર વિચાર ક્યાં પહેલા દિન્દી સરકાર અને પ્રાનિક સરકારો વચ્ચેના સંબંધોનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે કમિટીને જે કાર્ય મોંપવામાં આવ્યું હતું તેમાં સ્પષ્ટ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે, દિન્દી સરકારથી પ્રાનિક સરકારોને જેમ અને તેમ અધિક સ્વતંત્રતા આપવી, અને તે કાયદા વિષે, વહીવટી તે જ નાણાંવિષયક સ્વતંત્રતા આપવી. અલગત, દિન્દી સરકારની જોખમદારીઓના પરિપાલનના માર્ગમાં તેથી અનુસારો નડવા ન જોઈએ, એવી સરળ ગણવામાં આવી છે, તમે આશય પ્રાતિક સરકારોને હજી કેટલાક

અંકુશમાં રાખવાનો જી ખરો. પરંતુ તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે, હિન્દી સરકારે પોતાનો અંકુશ જેમ અને તેમ એછો ઢીલો કરવો, અથવા એ પ્રાંતોને અધિકમાં અધિક સ્વતંત્રતા આપવાના માર્ગમાં આડખીલી બનવું કમિટીએ પોતાનો મળેલા આદેશ પ્રમાણે, પોતાના જાન અનુસાર કેટલીક ભલામણો કરી તેણે પ્રથમ સમગ્ર હિન્દુસ્થાનના દિવને લગના વિષયોની જરૂરી તપખીલ કરી તે વિષયો હિન્દી સરકારને સોંપ્યા, કેટલાક વિષયો પ્રાંતિક હોવા છતાં તેમાં હિન્દી સરકારને લાગતુ વળગતું હોય તેમને હિન્દી સરકારના કાયદાને આધીન રાખવા એવી ભલામણ કરી. જે વિષયો સમગ્ર-હિન્દના ન લાગ્યા, તેમને પ્રાંતિક ગણીને તેમના એ વિભાગ પાસે (૧) સ્વાયત્ત (reserved) અને (૨) પરાયત્ત (transferred) આ પ્રાંતિક વિષયોમાં અને પ્રાંતિક રાજ્યવહીવટમાં હિન્દી સરકાર કેટલો અધિકાર અને કેટલો અંકુશ રાખી શકે, એનો વિચાર કરવાનો છે પરાયત્ત વિષયોમાં હિન્દી સરકાર નીચે પ્રમાણે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરવા ઇચ્છે છે.

(૧) હિન્દી સરકારના વિષયોનો વહીવટ સુરક્ષિત બનાવવા

(૨) હિન્દના અથવા એકથી અધિક પ્રાંતોના દિવનમાં કાયદાનું એકરૂપપણું ઇષ્ટ લાગે ત્યારે એવી એકરૂપતાની પ્રાપ્તિને માટે.

(૩) બહેરે નોકરીઓનું અમુક હદ સુધી અંરક્ષણ કરવા-આ હદ હવે પડીથી વિશેષ નિશ્ચિત કરવામાં આવશે.

(૪) એક કરતાં વધારે પ્રાંતોપર અસર કરનારા પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવા.

હિન્દી સરકાર આવી સત્તા પોતાને માટે પ્રાંતિક સરકારોના સમંધમાં માગે છે આ ચાર મુદ્દાઓનો વિચાર કરના આપણને લાગે છે કે, વ્યાવહારિક રીતે હિન્દી સરકાર અને તેટલી સર્વ સત્તા અદ્યાપિ પોતાના કબજામાં રાખવા માગે છે.-સત્તાનો લાભ કરવો કેને પ્રમે ? હિન્દી સરકારના પોતાની વહીવટના જે વિષયો હોય, જેમને સમગ્ર-હિન્દના વિષયો તેરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે, તે વિષે હિન્દી સરકારને પ્રાંતિક સરકારોના કાર્યમાં માથું મારવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ. આપણે ને સંબંધમાં તકરાર કરના નથી પણ એ વિષે એટલું ચક્રવર્ત્ય છે કે, ક્યાં વિધાને પ્રાંતિક ગણવે અને ક્યાંને સમગ્ર-હિન્દનો ગણવે, એનો નિર્ણય પુખ્ત વિચાર પડીથી થવો જોઈએ. સરકારના અભિપ્રાય પ્રમાણે વિષયોની વહેંચણીની રીત બનવામાં આવી છે, તેમાં દર્શાવેલા સમગ્ર-હિન્દના વિષયોની વિગતવાર ચર્ચામાં ઉતરતુ પ્રત્યુત્તર સ્થળે પોતપોતની, અને એવી જોડી વિગતોમાં ઉતરવાની હાલ આવશ્યકતા પણ નથી. હિન્દી સરકારે બખિત મુદ્દાપર અંકુશ માગ્યો છે, તે અત્યંત વાંધાજનક છે-આ મુદ્દો ફંલારના એકપરના પેંડા જેવો છે, તેનો ધડો પણ ઉતારી શકાય, અને ગામર પણ ઉતારી શકાય. એ મુદ્દાનો સમય અમલપરત્વે ગમે તેવો અર્થ કરી શકાય, અને હિન્દી સરકાર એ રીતે અનેક વિષયોપરત્વે પ્રાંતિક રાજ્યવહીવટમાં માથું મારી શકે. પ્રાંતો પ્રાંતો વચ્ચે એકમરખા કાયદો રાખવાની આવશ્યકતાના આધારપર હિન્દી સરકારને દરમ્યાનથીરી કરવાની સત્તા આપવી ઇષ્ટ છે અને વ્યાવહારિક રીતે એકસરખા કાયદા લાગુ પાડે છે તે સર્વ પ્રાંતોમાં

સ્વરાજ્યના પન્થે: હિન્દી સુધારાનો કાયદો.

લેખક:—૨ રમણીયરામ ગોવર્દનરામ ત્રિપાઠી.

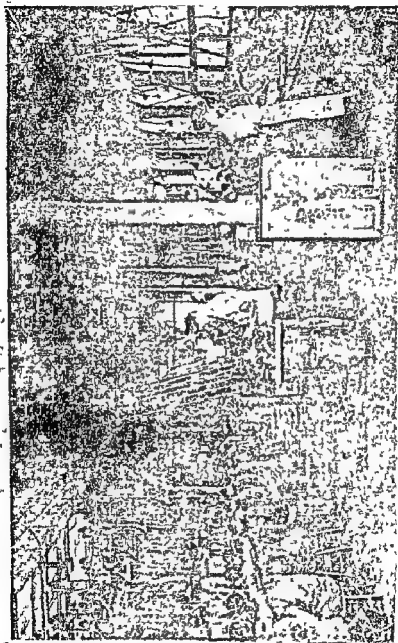
‘સ્વરાજ્યના પન્થે’ના અમદાવાદ હેના લેખમા સૂચના પ્રમાણે હિન્દના રાજકીય સુધારાનો ખરડો બ્રિટીશ પાર્લમેન્ટમા મિ. મોન્ટેગુએ ગયા જુન માસના આરંભકાલમા રજુ કર્યો છે. તેના બબ્બે વખતના વાચનો બ્રિટીશ પ્રજાના આ પ્રતિનિધિઓની સરકારમાં વચાઈ ગય છે. છતાં પણ એ ખરડાની સાચી સત્તાવાર નકલ હિન્દની તેત્રીસ કરોડની વસ્તી સમક્ષ મૂકવામાં આવી નથી એ ખરડો હિન્દની પ્રજાના કંટાળુ માટે, તેમના રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે ને હિન્દની પ્રજાને તેના દેશના રાજ્યકારોનારમાં વધારે સત્તા અને વધારે સ્વાતંત્ર્ય આપવા માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. એ ખરડો તૈયાર કરના પાછળ હિન્દમાટેના મુખ્ય મંત્રી આદિ બ્રિટીશ અધિકારી એએએ ધન અને કાળનો પુષ્કળ વ્યય કર્યો છે પણ જે પ્રજાના હિતાઈ કહેવાય છે તેમ એ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે તે જ પ્રજા તે ખરડાની પુરેપુરી સત્તાવાર વિગતો હજી જાણી નથી હિન્દની સરકારે ખરડાની વિગત પ્રસિદ્ધ કરી છે, તે અધુરી હોઈ સંપૂર્ણ નથી. બધાં સુધી પુરે વિગતો પ્રજા પાસે રજુ થઈ શકે નહિ ત્યાં સુધી પ્રજા એ ખરડાના વ્યાખ્યાપણ માટે ૬ ઠલી શકે ૧ પરંતુ એ ખરડો હિન્દની પ્રજા માટે તો જીવન અને મૃત્યુના પ્રશ્ન જેવો અતિ ગંભીર છે. એટલે અધુરી વિગતોપર પણ પોતાના સત્ય અભિપ્રાય, પોતાના હૃદયને જે ખરડાને વ્યાખ્યાની લાગે તે કહેવાય એ પ્રશ્ન કરવો જોઈ એથી કદાચને કદાચને પણ અન્યાય થાય—જે થવા પણ સંભવ છે અને તેમ થાય તો તે માટે અમલે અતિ દિવસીર થઈશું—પરંતુ તે માટે સરકારને જ શિર જોખમદારી રહે છે રજુ થયેલો ખરડો વાસ્તવિક રીતે તો કહેવું જોઈએ કે બ્રિટીશ પાર્લમેન્ટ પાસે પણ રજુ કરતાં પહેલાં હિન્દની પ્રજાની સમક્ષ ચર્ચા અને વિવાદમાટે રજુ કરવાની જરૂર હતી. જે પ્રજાના લાભમાટે એ ખરડો નૈયાજ કર્યો છે તે પ્રજાને એની વિગતો જાણવાની—જાણાવવાની સૌથી પહેલી અગત્ય છે અસ્તુ. હિન્દની પ્રજાને આવી રીતેબૂની જાવના આ પ્રસંગ કાઈ પહેલો જ નથી. એટલે અધિકારી-ઓની રાજસત્તાની આ ચાનતી આવેલી પદ્ધતિથી અમલને આશ્ચર્ય લાગતું નથી, પરંતુ કેવળ એટલો જ ખેદ થાય છે કે હિન્દની પ્રજાને એણે આપેલા ભોગ અને કરેલા લાગના મહા મ્હોટા પ્રમાણુ બ્રિટીશ પ્રજાની પાસે મોજુદ હોવા છતાં પણ, પાચપાચ વર્ષથી એ મહાન સેવાઓની પોતાને જ મ્હોએ પ્રાર્થિતઓ પ્રયત્ન નાદે ગાયા પછી પણ, હિન્દના સમન્વયમાં જુની પુરાતન સંસ્કૃતિ, વહેમ અને શકા અને ભીનિથી ભરેલી જ રાજ્યનીતિ અખત્યાગ કરનામાં આવે છે. મોન્ટેગુ-એન્સફર્ડ રીપોર્ટ, એ રીપોર્ટના આધારે નિમાયતી ખર્ચાજ કમિટીઓ, અને એ કમિટી-ઓના રીપોર્ટ ઉપર હિન્દી સરકારના મહા મ્હોટા ખરીતાઓ, અને છેવટે એ સૌ ઉપરથી જ કહીએ તો ચાહે એમ તૈયાર કરવામાં આવેલો આ સુધારાનો ખરડો હિન્દની પ્રજાને અને તેમનાં આશાભર્યા હૃદયોને કેવલ આઘાત જ દેનારો અતિ અસતોષકારક અને દુઃખ આપે

એવો જ છે. હિન્દની તેત્રીસ કરોડની પ્રજાએ ધિરીસ સત્તાધિકારીઓ પામે આજ વર્ષોના સંબંધ પછી, એમની મહામુદ્દયવાન સેવાઓ પછી, અને આજ આટલી પ્રસરિતઓ સાંમજ્યા પછી કોઈ જુદી જ આશા અને કોઈ જુદા જ પરિણામની કલ્પના કરી હતી. દુર્ભાગ્યે એ આશા આજ તુટી છે એ હિન્દનું હૃદય એના ઉંઘાણમાંથી કહે છે.

હિન્દની પરમ મોઢી સેવાઓના ફલ અને પરિણામ અનિ સારા આવશે એવી - સુન્દર આશાઓ હિન્દના કેટલાક મહાજનોએ પણ દર્શાવી હતી । તેમના અનુભવે અને દીર્ઘ દષ્ટિવાળાં વિશાલ મગજોએ પ્રજા સમક્ષ આ વાત જોરથી રજુ કરી હતી. પણ પ્રજાએ માનતી ન હતી: ખીજ પક્ષે આ સેવાઓ પછી પણ તેનાં ફલ અને પરિણામ જોઈએ તેટલાં સુન્દર અને સ્વાદિષ્ટ મળવાનાં નથી એવું કલ્પી લીધું હતું. આ વાન આ પક્ષે દેશમા દુર્દુભિ નાઢી ગર્જવી હતી, પ્રજામાં કોઈ નવું ચેતન એણે આપ્યું. પ્રજા જાગૃત થઈ પ્રજા સંવેત બની. પ્રજાએ એ વાત ખરી માની આમ જ પક્ષ સાથે ત્રીજો સ્વાર્થ પક્ષ ઝગઝો-ઈન્ડિયનનો આ જ પક્ષના વિરોધથી આનન્દ કલ્પરમા નાચવા કુદવા લાગ્યો. હ્દઝઈ પુરી થતાં ના. સરકારે પોતાની સત્તા અજમાવવા માંડી. પરિણામે અશાન્તિ પ્રવર્તી હમરો હિન્દીજનોના હ્દોદી રેગ્યા: કોઈ માર્મલ મારફતે બાજુ કાસિનાથ રૉય જેવા શાન્ત દેશમેવકો અને રાજ્યસેવકો અન્યાયના ભોગ થઈ પડ્યા: હિન્દની રાજ્યવસ્થા મુદારવા માટે ખરડો રજુ થયો—પ્રસિદ્ધ થયો: આ ઇનિદાસે હિન્દ આજ નિરાશ અને કેવળ ગમગીન બન્યું છે. હિન્દમા અશાન્તિનાં ખીજ ઉંઘા મથાં છે: મિ. મોન્ટેગ્યુએ પાર્લમેન્ટમા આ ખરડો રજુ કરતી વખતે એમની મિટી જીભથી ધણું સુન્દર વાક્યબાજો છોજાં છે. મિ. હોર્નિમેન જેવાને માટે અધુરી અને એકપક્ષીય વાતો ઉપર આધાર રાખી અન્યાય કરતા હિન્દની ખૂશોક્સીના વર્તનને અસિનન્દન અપાયાં છે—એ વર્તનમા ન્યાય જોવાયો છે । પ્રજાએ હવે પોતાનો ઇનિદાસ પોતે ધરાવો છે, અને પોતાના જ દેશને જીતન અને મૃત્યુમાં કયા સ્થલ આપવું છે તેનો ગંભીરતાથી વિચાર કરી પ્રવૃત થવાનું છે. જે પક્ષે હિન્દની રાષ્ટ્રીયસંમિતિથી જુદા પડી રીસાવાનું પસંદ કર્યું છે તે પક્ષે હવે વધારે રીસ કરવાની જરૂર રહી નથી એ વાન તો જોઈ હમે. ખીજ પક્ષે હવે પ્રથમ પક્ષ તરફ ક્રોધ અને આક્ષેપોની પરંપરા રજુ કરવામા હ્દાપાત્ર નથી એ જોયું હશે: હિન્દના આ જ પક્ષે સ્હમજવાની જરૂર છે કે હિન્દને માટે એક હિન્દીજનને જેટલું લાગશે તેટલું અન્યને કોઈ કાળે પણ લાગી શકે એમ નથી. અંધશ્રદ્ધા અને અધુરા અનુભવથી વિજ્ઞાતીય મોદિનીઓના પાશમાં સપડાવાથી દેવમાં રો કલહ અને શા કંકાસ થાય છે તેને વિચાર વધારે પાકટ સુદ્ધિથી કરવાની જરૂર છે. અમ્હે આશા રાખીયું કે દેશનો સુવાનવર્ગ આ વાન વધારે સ્હમજે.

મિ. મોન્ટેગ્યુએ રજુ કરેલો ખરડો ૨૦ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૭ ના સંદેશાને પણ અમ્હારા અધીન મન પ્રમાણે સમન્વિત ના હોઈ તદ્દન અસંતોષકારક અને અધુરો છે. આથી આપણી પ્રજાને એવી જોઈએ તેવા લાજ નથી ધારસભાઓમા ખરૂ છે કે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા વધશે, ફૂટક જગ્યા કેટલાક ન્દાના મુદારાઓ સિવાય આ ખરડો હિન્દની વર્તમાન

રિશેટ્યુનો 'પણ એવો અભિપ્રાય હતો કે " સમગ્રોર ડગ્તરિ ક'મ અગવત્તર છે. " "મેન્ના
ચાર્ટર" (*Magna Charta*) થી તે " ડેક્લેરેશન ઓફ ઇન્ડિપેન્ડેન્સ " (*Declaration*

રખરની બંગળીઓ ઘસતિ સાફ દરવાખાં આવે છે એ વશાત્ જોરમનો દેખાવ.

of Independence) પર્યં, તેમ જ ગત બેકાની પ્રત્યેક સ્વતંત્ર સંસ્થાઓની સ્થાપનામાં,
અને સમગ્ર માનવાવનિની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રત્યેક કોને લેખિનીની જ સહાયકી

એ સર્વ બની ગયું છે લેખિનીની જ સહાયરી બળિઓ અને પ્રભાઓ વચ્ચેનો સર્વ સમઘ
નસા છે ઉદ્યોગ, ચાપાર ધમ અથ અને મલ્લય મનારણ એ સર્વ, લેખિનીની જ સહાયરી
સપ્રમાણ અને ગૌરવગામી બને છે. આ ગોધ-કનમ-માનનગતિના ઉત્કર્ષ માધન છે, અને
નિમિત્તના પરપગ ઈતિહાસ જાણનાથી જગતની સમૃદ્ધિનું કમનાર અને સપૂર્ણ ભાન થઈ શકે
છે કનમ વિ. સહથી પ્રાચીન સવનો બાહ્યનમાંથી જીવે મળી આવે છે એ કનમો
લોખંડાથી બતાવવામાં આવતી અને તે રહે ચુનાના તેમ જ અન્ય નરમ પથરોપર કોતરીને
લખી સમાવું બાંધનમાં ગોંધ સ્થળે આવી અને તમોપિરે સૂચના કરનામો આવી છે
છે સ પૂન ૨૦૦૦ વર્ષના એમિલિઅન રાજ્યોએ અને ફિનિશિયોએ, રાજ્યના બહાર
કરનામાં તેમ જ ભવિષ્યની પ્રજાને માટે તેમજ ગણિતશાસ્ત્ર અને ખગોળવિદ્યા મનુષ્ય અપૂર્ણ
જ્ઞાન સમઘી રાખવાને માટે

પી ગમો અને જાડાથી મના
વેલી જન્મોના ઉપયોગ કયા
હતો મોક પ્રજાએ પોતાની
મસ્તુતિના આજ્ઞાપતો લખ
નામાં કાગળ અને તમા
પીગમરી બતાવેરી અમોનો
ઉપયોગ કર્યો હતો સ પૂન
૮૫ મા રોમન પ્રજા પીતગ
અને આવીની કબજો અને તે
ઉપરાંત લોખંડાથી બનેરી
ગાંધા સાધાના આગમી
સ્થાપનસ-ક્ષમનો ઉપયોગ
કરતા હતા, પરંતુ મારામારી
પ્રસંગોમાં સ્થાપનસનો છોડેલું

ઉપયોગ થતો હોવાથી તેના રમ્યની ભુગણીઓને સાફ કરવાની પ્રથમ ક્રિયા.
વપગણનો પ્રતિગત્વ કરવામાં આ પો હતો શેક્સપિયર અને પેરાડિસ લોસ્ટ (Paradise
Lost) માં મિલ્ટને, દમ્બા પીગમરી વનમ રહે નપ્તુ હતું નેપોલિયને પોતાના આજ્ઞાપત્રોમાં
પીગમરી કનમવડે અને પિન્કને કમેન્સિપેશન કમેન્સિપેશન મા પોસાદતી પેનરડે સહી કરી
હતી. આ ભવાવલ સમનમાં નિત્સન અને જગતના અન્ય રાજનીનિદક્ષ પુરેશ, જગતની
સમસ્ત મસ્તુતિના મનુષ્યમાં ફેરફાર કરી નામે એવા પ્રમળ ગમ્બો, સાત્તીય શેખનપદ્ધતિમાં
ઉચ્ચતમ વિભાસ પામેલી, હાઉન્ડેનવતી લાગે છે

આ પ્રમાણે આપણે પત્થર, લાંચીટોન, જ્વાળાં જાલ અને પર્ણ, ચર્મપત્ર, તાંબર, કાંસુ, અને તાંબર પર સ્થાપવા આરંભકાળના ક્રેખનથી તે આધુનિક સમયની અમેરિકન ફાઉન્ટેનપેનસુધીના પ્રત્યેક યુગનું આપણે સંયુક્ત અવતોકન કરી ગયા.

અમેરિકન ફાઉન્ટેન પેનવિશે વિશ્વવિદ્યાઓ પણ લાગે જ અજાણ્યા હોય છે. જ્યાં જ્યાં લેખિતીતો ઉપયોગ થાય છે, ત્યાં સર્વત્ર એ પેનવિશે સર્વને જ્ઞાન હોય છે. પાંચીસવર્ષપર, પ્રતિવર્ષ ૨૦૦ પેન બની શકે એવું એક કાગળનું ખોલવામાં આવ્યું હતું. હવે એ જ ડંપની પ્રત્યેક વર્ષે લીમ સાંખ પેનો બનાવે છે અને એની આડતો જગતના સર્વ દેશોમાં વિસ્તરાયલી છે. અમેરિકન ફાઉન્ટેનપેનો વિવિધ આકાર અને પ્રકારની બનાવવામાં આવે છે કેટલીકપર

હીરાદાગી જડેલી હોય છે અને કેટલીક સુવર્ણથી અલસ્ટ્રા હોય છે અને તેનું મૂલ્ય મોટાપર કરતાં પણ વિશેષ હોય છે; આ ઉપરાંત તદ્દન માતી તથા પેનો પણ તૈયાર કરવામાં આવે છે અને જ્યાં જ્યાં એ ઉદ્યોગ ચાલુ હોય છે ત્યાં એનો સામાન્ય ઉપયોગ થાય છે.

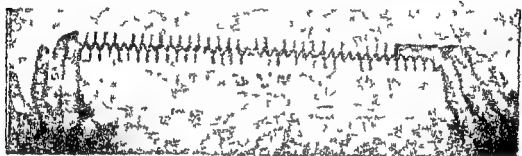
આધુનિક ઔદ્યોગિક જીવનમાં ફાઉન્ટેનપેનની અત્યંતની અનિશ્ચયિત કરી એ નાગમ અર્થભ-

રખરખની ભૂમંગીઓની કોતરણી તપાસતી છેકરીઓ.

મંદિર સ્વરૂપમાં કરી સકાય તો અર્વાચીન પ્રગતિનું સ્વરૂપ 'તાત્કાલિક પ્રગતિ' છે. અને ફાઉન્ટેનપેન, સામાન્ય એટલી અમલ્ય ધરાવે છે કે કારણ કે એ પેન તે જ કાલે ઉપયોગમાં લેઈ શકાય છે-તે જ કાલે-અસ એ જ એવું ગદસ છે. અર્થ નૈયાર રહેતી આ લેખિતની ગાત્રકારિક સહાયવડે એ કાલે નિમગ્ન થાય તે જ કાલે પ્રગતિ કરી શકાય છે. વિજય અને પરાજય વચ્ચેનો ભેદ; આધુનિક પ્રગતિઓ પાછળ રહેલું નિજગીક બળ, અને અર્વાચીન ઉદ્યોગોનું સ્વરૂપ એ સર્વ-એ જ સુતમાં રહેલું છે.

તત્ત્વના સાપરથી પ્રગતિની પ્રગતિની પરીક્ષા કરી નકાચ છે. અસંતોષ જાણ, આગમી, આગમોત્તર એ તત્ત્વ પ્રગતિના રાહજોર છે. જ્યાં જ્યાં એક અસ્થિતિ હોય છે ત્યાંની પ્રગતિ આગમી વધતી હોય છે. ૧૨મું કોષ પાત્ર દેશની મન્ય ગિચાની પરીક્ષા તે દેશની ન્દાની પ્રગતિઓપરથી જાણાય છે. અતઃ કાઉન્ટન ઇન કન્ટા કા-૧૭ ન્દાની રસુ વિશેષ પ્રગતિનુચક નથી. છેવ્વા અન્ત, પ્રમાણે ૧૯૫૨ ૧૯૫૩ ૧૯૫૪ ૧૯૫૫ ૧૯૫૬ ૧૯૫૭ ૧૯૫૮ ૧૯૫૯ ૧૯૬૦ ૧૯૬૧ ૧૯૬૨ ૧૯૬૩ ૧૯૬૪ ૧૯૬૫ ૧૯૬૬ ૧૯૬૭ ૧૯૬૮ ૧૯૬૯ ૧૯૭૦ ૧૯૭૧ ૧૯૭૨ ૧૯૭૩ ૧૯૭૪ ૧૯૭૫ ૧૯૭૬ ૧૯૭૭ ૧૯૭૮ ૧૯૭૯ ૧૯૮૦ ૧૯૮૧ ૧૯૮૨ ૧૯૮૩ ૧૯૮૪ ૧૯૮૫ ૧૯૮૬ ૧૯૮૭ ૧૯૮૮ ૧૯૮૯ ૧૯૯૦ ૧૯૯૧ ૧૯૯૨ ૧૯૯૩ ૧૯૯૪ ૧૯૯૫ ૧૯૯૬ ૧૯૯૭ ૧૯૯૮ ૧૯૯૯ ૨૦૦૦ ૨૦૦૧ ૨૦૦૨ ૨૦૦૩ ૨૦૦૪ ૨૦૦૫ ૨૦૦૬ ૨૦૦૭ ૨૦૦૮ ૨૦૦૯ ૨૦૧૦ ૨૦૧૧ ૨૦૧૨ ૨૦૧૩ ૨૦૧૪ ૨૦૧૫ ૨૦૧૬ ૨૦૧૭ ૨૦૧૮ ૨૦૧૯ ૨૦૨૦ ૨૦૨૧ ૨૦૨૨ ૨૦૨૩ ૨૦૨૪ ૨૦૨૫ ૨૦૨૬ ૨૦૨૭ ૨૦૨૮ ૨૦૨૯ ૨૦૩૦ ૨૦૩૧ ૨૦૩૨ ૨૦૩૩ ૨૦૩૪ ૨૦૩૫ ૨૦૩૬ ૨૦૩૭ ૨૦૩૮ ૨૦૩૯ ૨૦૪૦ ૨૦૪૧ ૨૦૪૨ ૨૦૪૩ ૨૦૪૪ ૨૦૪૫ ૨૦૪૬ ૨૦૪૭ ૨૦૪૮ ૨૦૪૯ ૨૦૫૦ ૨૦૫૧ ૨૦૫૨ ૨૦૫૩ ૨૦૫૪ ૨૦૫૫ ૨૦૫૬ ૨૦૫૭ ૨૦૫૮ ૨૦૫૯ ૨૦૬૦ ૨૦૬૧ ૨૦૬૨ ૨૦૬૩ ૨૦૬૪ ૨૦૬૫ ૨૦૬૬ ૨૦૬૭ ૨૦૬૮ ૨૦૬૯ ૨૦૭૦ ૨૦૭૧ ૨૦૭૨ ૨૦૭૩ ૨૦૭૪ ૨૦૭૫ ૨૦૭૬ ૨૦૭૭ ૨૦૭૮ ૨૦૭૯ ૨૦૮૦ ૨૦૮૧ ૨૦૮૨ ૨૦૮૩ ૨૦૮૪ ૨૦૮૫ ૨૦૮૬ ૨૦૮૭ ૨૦૮૮ ૨૦૮૯ ૨૦૯૦ ૨૦૯૧ ૨૦૯૨ ૨૦૯૩ ૨૦૯૪ ૨૦૯૫ ૨૦૯૬ ૨૦૯૭ ૨૦૯૮ ૨૦૯૯ ૨૧૦૦ ૨૧૦૧ ૨૧૦૨ ૨૧૦૩ ૨૧૦૪ ૨૧૦૫ ૨૧૦૬ ૨૧૦૭ ૨૧૦૮ ૨૧૦૯ ૨૧૧૦ ૨૧૧૧ ૨૧૧૨ ૨૧૧૩ ૨૧૧૪ ૨૧૧૫ ૨૧૧૬ ૨૧૧૭ ૨૧૧૮ ૨૧૧૯ ૨૧૨૦ ૨૧૨૧ ૨૧૨૨ ૨૧૨૩ ૨૧૨૪ ૨૧૨૫ ૨૧૨૬ ૨૧૨૭ ૨૧૨૮ ૨૧૨૯ ૨૧૩૦ ૨૧૩૧ ૨૧૩૨ ૨૧૩૩ ૨૧૩૪ ૨૧૩૫ ૨૧૩૬ ૨૧૩૭ ૨૧૩૮ ૨૧૩૯ ૨૧૪૦ ૨૧૪૧ ૨૧૪૨ ૨૧૪૩ ૨૧૪૪ ૨૧૪૫ ૨૧૪૬ ૨૧૪૭ ૨૧૪૮ ૨૧૪૯ ૨૧૫૦ ૨૧૫૧ ૨૧૫૨ ૨૧૫૩ ૨૧૫૪ ૨૧૫૫ ૨૧૫૬ ૨૧૫૭ ૨૧૫૮ ૨૧૫૯ ૨૧૬૦ ૨૧૬૧ ૨૧૬૨ ૨૧૬૩ ૨૧૬૪ ૨૧૬૫ ૨૧૬૬ ૨૧૬૭ ૨૧૬૮ ૨૧૬૯ ૨૧૭૦ ૨૧૭૧ ૨૧૭૨ ૨૧૭૩ ૨૧૭૪ ૨૧૭૫ ૨૧૭૬ ૨૧૭૭ ૨૧૭૮ ૨૧૭૯ ૨૧૮૦ ૨૧૮૧ ૨૧૮૨ ૨૧૮૩ ૨૧૮૪ ૨૧૮૫ ૨૧૮૬ ૨૧૮૭ ૨૧૮૮ ૨૧૮૯ ૨૧૯૦ ૨૧૯૧ ૨૧૯૨ ૨૧૯૩ ૨૧૯૪ ૨૧૯૫ ૨૧૯૬ ૨૧૯૭ ૨૧૯૮ ૨૧૯૯ ૨૨૦૦ ૨૨૦૧ ૨૨૦૨ ૨૨૦૩ ૨૨૦૪ ૨૨૦૫ ૨૨૦૬ ૨૨૦૭ ૨૨૦૮ ૨૨૦૯ ૨૨૧૦ ૨૨૧૧ ૨૨૧૨ ૨૨૧૩ ૨૨૧૪ ૨૨૧૫ ૨૨૧૬ ૨૨૧૭ ૨૨૧૮ ૨૨૧૯ ૨૨૨૦ ૨૨૨૧ ૨૨૨૨ ૨૨૨૩ ૨૨૨૪ ૨૨૨૫ ૨૨૨૬ ૨૨૨૭ ૨૨૨૮ ૨૨૨૯ ૨૨૩૦ ૨૨૩૧ ૨૨૩૨ ૨૨૩૩ ૨૨૩૪ ૨૨૩૫ ૨૨૩૬ ૨૨૩૭ ૨૨૩૮ ૨૨૩૯ ૨૨૪૦ ૨૨૪૧ ૨૨૪૨ ૨૨૪૩ ૨૨૪૪ ૨૨૪૫ ૨૨૪૬ ૨૨૪૭ ૨૨૪૮ ૨૨૪૯ ૨૨૫૦ ૨૨૫૧ ૨૨૫૨ ૨૨૫૩ ૨૨૫૪ ૨૨૫૫ ૨૨૫૬ ૨૨૫૭ ૨૨૫૮ ૨૨૫૯ ૨૨૬૦ ૨૨૬૧ ૨૨૬૨ ૨૨૬૩ ૨૨૬૪ ૨૨૬૫ ૨૨૬૬ ૨૨૬૭ ૨૨૬૮ ૨૨૬૯ ૨૨૭૦ ૨૨૭૧ ૨૨૭૨ ૨૨૭૩ ૨૨૭૪ ૨૨૭૫ ૨૨૭૬ ૨૨૭૭ ૨૨૭૮ ૨૨૭૯ ૨૨૮૦ ૨૨૮૧ ૨૨૮૨ ૨૨૮૩ ૨૨૮૪ ૨૨૮૫ ૨૨૮૬ ૨૨૮૭ ૨૨૮૮ ૨૨૮૯ ૨૨૯૦ ૨૨૯૧ ૨૨૯૨ ૨૨૯૩ ૨૨૯૪ ૨૨૯૫ ૨૨૯૬ ૨૨૯૭ ૨૨૯૮ ૨૨૯૯ ૨૩૦૦ ૨૩૦૧ ૨૩૦૨ ૨૩૦૩ ૨૩૦૪ ૨૩૦૫ ૨૩૦૬ ૨૩૦૭ ૨૩૦૮ ૨૩૦૯ ૨૩૧૦ ૨૩૧૧ ૨૩૧૨ ૨૩૧૩ ૨૩૧૪ ૨૩૧૫ ૨૩૧૬ ૨૩૧૭ ૨૩૧૮ ૨૩૧૯ ૨૩૨૦ ૨૩૨૧ ૨૩૨૨ ૨૩૨૩ ૨૩૨૪ ૨૩૨૫ ૨૩૨૬ ૨૩૨૭ ૨૩૨૮ ૨૩૨૯ ૨૩૩૦ ૨૩૩૧ ૨૩૩૨ ૨૩૩૩ ૨૩૩૪ ૨૩૩૫ ૨૩૩૬ ૨૩૩૭ ૨૩૩૮ ૨૩૩૯ ૨૩૪૦ ૨૩૪૧ ૨૩૪૨ ૨૩૪૩ ૨૩૪૪ ૨૩૪૫ ૨૩૪૬ ૨૩૪૭ ૨૩૪૮ ૨૩૪૯ ૨૩૫૦ ૨૩૫૧ ૨૩૫૨ ૨૩૫૩ ૨૩૫૪ ૨૩૫૫ ૨૩૫૬ ૨૩૫૭ ૨૩૫૮ ૨૩૫૯ ૨૩૬૦ ૨૩૬૧ ૨૩૬૨ ૨૩૬૩ ૨૩૬૪ ૨૩૬૫ ૨૩૬૬ ૨૩૬૭ ૨૩૬૮ ૨૩૬૯ ૨૩૭૦ ૨૩૭૧ ૨૩૭૨ ૨૩૭૩ ૨૩૭૪ ૨૩૭૫ ૨૩૭૬ ૨૩૭૭ ૨૩૭૮ ૨૩૭૯ ૨૩૮૦ ૨

- (૧) ફાઉન્ડેશનનો ઉપરાગ કરી શકે એટલી આમળા પડેલી પ્રજા,
(૨) ફાઉન્ડેશનનો ઉપયોગ કરવો એ અગત્યનું છે એમ જે પ્રજાને ભાન થયું છે.
(૩) અને / પ્રજા ફાઉન્ડેશનને વિશે તદ્દન અજ્ઞાન છે-આવી પ્રજાઓ 'પલ્યુઅર્સ' જનની સ્થિતિમાં જ હોય છે તોતની વિશ્વેશ જાણના યોગ્ય છે સુનાઈટ્ડ રેડક્સના ધનની માત્રા ૧૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦ માનવી ને ૨૫૦ ૦૦ ૦૦૦૦૦ કાલર સુધીની થાય છે આ ધનનો

પેનની આણીએ લેમાંથી કાપવામાં આવે છે તે મોનાનું પાન.

મોઘે ભાગ ફાળવેનથી વખાવ્યા આદરણ્યો તરીકે રહેયો છે આધુનિક જીવનમાં વિશેષતાનાં સંસ્થાઓ અપવિત્ર બાળપણ અર્થ પટ્ટી છે તેથી અને શૂદ્ધતાને નાશ પામે છે. એવી પાશ્વળ જગતનાં રહેલી છે તે નહિ-દનપેન છે મદાન્ ઉદ્યોગોને માટે કરવામાં આવતા કોનક્રીટ, બોલ અને મેદોના દૂન-સફર અને કશોડો ડાકના મથવામાં માવતા અનંધ્ય એવરો, અને સંનિમમા અપારની સર્વ પદ્ધતિના આધાર ફાઉન્ટેનપેનપર મહેને છે આધુનિક આપારપદ્ધતિ ફાઉન્ટેનપેન વિના અત્યંત અર્થ પશત અને અર્થ નેતા એવી અગત્યને અનુભવીને જ એ પેનની મોઘ થમ છે મનુષ્યની ખરી પગીશ કરવાને ફાઉન્ટેનપેન એક હિતમ સાધન છે. કારણ કે એ પરથી તેની પ્રગતિનું સમગ્રમાનુ આખી મદાય છે વ્યવ-હારિ સુદ્ધિથી આપણને એમ્લુ નો સ્પષ્ટ જણાય છે કે ફાઉન્ટેનપેન વિના આ તાર કરવાનું એ શક્યથી મજબૂત થવા વિના મદમા જના સ-નુ છે વિશેષમાં આમ્લુ પપુ મિદ્ધ થાય છે કે, વર્તમાન સમયમાં વિજ્ય મેળવવાને માટે તમાર ક્રતા જળનયર યેજિનીની જરૂર છે એમ્લુ જ નહીં પપુ થેલ્ય પ્રકારની જ લેજિની આપણે ઉપયોગમાં લેવી ન્તે જિલો, પેન એવી રીતે ન્તેજો કે તે પપુ વિજ્ય સ રાખી શકાય અને તેના થોગ્ય અમો ઉપયોગ કરી શકાય.

આ સિદ્ધાંતનું મુદ્દબિંદુ જોટલું જાન હોયું તેટલું જ જ્ઞાન કાર્યવ્યવહારમાં આવ-
શક છે. આ પ્રાથમિક સિદ્ધાંત પ્રત્યેક લઘુવિદ્યાર્થીને પણ આવશ્યક છે, કારણ કે એ આ વર્ત-
માન સમયનું વિશ્વમાન્ય શિક્ષણ છે. સમયાનુસાર લેખનશક્તિ હોતી-કામ પણ કાર્યને માટે
સદા સંજ્ઞ થઈ રહેલું એ બાવદારિક નીતિનો મામાન્ય નિયમ છે.

ફાઉન્ટેનપેન બનાવવાની પદ્ધતિમાં જે અમેરિકન ફેક્ટરીઓ સમ્પૂર્ણતા પામેલી છે તેની
મુશ્કાકાત લીધા વિના, એ બનાવટ કેટલી નાજુકાઈ ભરેલી છે તેનો વિચાર આતી થકે નહીં.
એ બનાવટમાં અસાધારણ સફળતાની જરૂર છે. કારણ જે નમુનાની પેન બનતી હોય તેમાં
રહેજ પણ ફેર પડે તો પરિણામમાં એવી પેન તીવરે કે ને કામ અળીને મસગે નડામી થઈ
પડે, અને તેથી કદાચ મોટા
વ્યાપારનો વિનાશ થાય. એ
પેનની બનાવટમાં અસંખ્ય
પ્રકારની વિવિધતા હોવાથી
તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવું અશક્ય
છે. તેથી તે વિશે થોડીક સંમના
જે અત્ર આપી શકાશે.

એનો વાગ્ય આરમ્ભ
કરવાને માટે પ્રથમ તો આપણે
દક્ષિણ અમેરિકાના ગરના
વાવેતરમાં આવી રહેલા
છીએ, જેમ અનુમાન કરવું
પડે. બોલીવીયામાં એની
નદીના તટપર આવેલા ઉપવ-
નોમાં એ વાવેતર છે. અત્રે
Hevea, Brasiliensis
એ નામનાં સાકે શીટ
હવા રખરતા વરસે ઉગે છે.

શોર્ને મટેલી પેનને આનાજનાં પદાર્થો તેનાપર
ઘસીડીયમ મૂકવામાં આવે છે.

આ સાકસી વૃક્ષમાંથી “ પારા-બેની—બોલીવિયન Para-Beni-Bolivian ”
એ નામનો રસમરનો ગુંદર, ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ ગુંદર ફાઉન્ટેન પેનની બના-
વટમાં ખાસ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે સ્થાનમાં એની ઉત્પત્તિ થાય છે તે પ્રદેશ ઉગ્મ
કરીએષના પ્રદેશોના મરખી આશ્ચર્યજનક અખટ કળ પેતા ધમલે છે પણ એથી
સજીવ, અને સતત અધિકારથી જાણવા એ લીચ પડાવાળા મહાવનમાં ગુમ અને અભેદ
ઉગાજો સમાવવા છે. જે પ્રમાણે ન્યૂ ઈંગ્લાંડમાં મેપલના વૃક્ષમાંથી ખાંડને માટે રમ કદાક

વામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે ભાંના મ્યામ વતનીઓ આ રથરનાં વૃક્ષોમાં ચીરા પાડી સાથે થોભેલાં એક પ્રકારના માટીના પ્યાલોમાં તેના રસને એકઠો કરે છે. જોગરેટ અને ફેશઆરી મહીના વચ્ચેની સુદી ત્રાત્રમાં, શીતળ ભેખા સમયે આ કામ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આખી ગત આ રસ એક સરખો ગળ્યા કરે છે, અને રહવારના પ્હોરમાં તે તે માટીના પ્યાલોમાં ભરાઈ ગય છે અને એ બધો રસ ખીજ એક મ્હોટા પાત્રમાં એકત્ર કરવામાં આવે છે.

આ રસમાંથી પછીથી રથર બનાવવામાં આવે છે. એ રસને દવે સુકવીને સંખત બનાવેા બેદાએ. આ રસને 'દધ' કહેવામાં આવે છે. જે વાસણમાં એ 'દધ' એકત્ર બરેલુ હોય છે, તેમાં ત્યા કામ કરનાર કારીગર, એક પ્રકારની ત્રણ શીટ લાંબી લાકડી

બોજે છે. એ લાકડીને છેડે— માટીનું બનાવેલું પ્હોળા સપાટીવાળું ખીજું જડેલું હોય છે. અન્દર જોળવાથી રથરના રસનું એ બીજાપર એકસરખું પ્રાપ્ત થઈ બંધાય છે. ત્યારપછી ગરમ કરેલા તાકડાની વરાળમાં એ સાકર દીને ધરવામાં આવે છે. તથા એ રસ થડાં અંધને બંધાય ગય છે. તેપર પાંચ ખીજું પડ એ જ પ્રમાણે તમાર કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે એક અનુભવી કારીગર એક કલાકમાં લગભગ પાંચ રતલ જેટલું રથર બનાવી શકે છે. આ રથરના પડોને ચીરીને

સોનાની ધેનની અણીઓપર ધાર

ધારવવામાં આવે છે.

લાકડીપરના ખીજાંપરથી હિંદીને મુકવામાં આવે છે. આ કામ રથરના જથ્થાને બેની નવીપર લાવવામાં આવે છે. જે દંપતીએ એ માત્ર ખરીદ્યા હોય તેના પ્રતિનિધિ એ માથાને તપાસે છે અને ત્યાંપછી પાસ નામના બંદરપરથી ચુનાઈડ રોડેસ તરફ મોકલવામાં આવે છે.

આ રથરના પડોને ખીરકીટ કહેવામાં આવે છે. (વાચકોએ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આ ખીરકીટ ખાવાના ઉપયોગમાં આવતા નથી.) જે ફેક્ટરીઓમાં આ ખીરકીટ લાવવામાં આવે છે તેનું આપણે અવલોકન કરીએ, આગળ આપણે જગતમાં જે રથરનો રસ

જોયો હતો તે જ અને બીરકોટના રૂપાંતરમાં છે. તેમ જ બીજા અનેક પદ્ધતિઓવાતી એનું રૂપાંતર થતું જશે. આ ફેક્ટરીઓમાં, રજારના કકડા કરી, સુકાળી, વિટાળી, જળથી સાફ કરી, સખત બનાવી, વાળી, નકામા ભાગોને કાપી નાખી, હાથ મારી, ઓપ ચડાવી, પેક કરીને અન્તે વહાણોમાં ચડાવી બંધા એવા સર્વ ભાગોને છેવટના એકત્ર દરવામાં આવે છે એવી ફેક્ટરીઓમાં મોકલવામાં આવે છે. મનુષ્યની શોધકશક્તિ, ન્હાની વિગતોમાં સંપૂર્ણતા, માનુષ્ય, પરીક્ષકશક્તિ, અને યત્રની કાર્યશક્તિ એ સર્વ એક જ પરિણામને માટે એકત્ર ગતિમાન થઈ રહેલાં છે. મનુષ્યનાયક અને યંત્રગણ એવકરૂપે કાર્ય કરે છે.

આ સર્વ રસમય હોવા છતાં પણ આપણે અને વધારે અટકી રહ્યાંએ એમ નથી. જ્યાં ફાઉન્ટેનપેન છેવટને માટે સમારવામાં આવે છે એવી ફેક્ટરીની આપણે મુશ્કાટ લક્ષણ. આપણે જે ફેક્ટરીમાંથી ન્હાર આવ્યા તેની સળીપ જ કદાચ એ ફેક્ટરી હોય. ફેક્ટરીને માટે રથાનું નિર્ણય કરવામાં ખતર અને મલુરીની ગિથિ વિગેરે અનેક કારણો ધ્યાનમાં લેવાં પડે છે. આપણે જે ફેક્ટરીમાં આવ્યા છીએ તેને યશ માળ છે.

સોનેરી પેનની અખીઆને ધરીડીયમથી ઓગાળે છે. અહીં ફાઉન્ટેનપેનની સુવર્ણની અખીઆ, ઉપર એમાંકાનું ચાપવાનું લાકમ બનાવવામાં આવે છે, તેમ જ ઉપર સોનું અને ગાંઠી મલવાનું કામ અને પેનનાં સર્વ વિભક્ત અંગોને છેવટને માટે એકત્ર કરવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત ફાઉન્ટેનપેનને જ મોગ્ય સાદો બનાવાય છે એ ઉદ્દેશ્ય પણ સધે-સાથે ધણો ઉપયોગનો છે. આરક્ષમાં અવરોધન કરવાને માટે જ્યાં ધાતુને ગાળીને એકત્ર કરવામાં આવે છે તે સ્થાનમાં જતું સુગમ થઈ પડે. ત્યાં મ્હોટા પ્રમાણમાં ગાળેલું સોનું હોય છે અને એક કારીગર ત્યાં કામ કરી રહ્યો છે. એ સુવર્ણમાંથી ધીરેધીરે હેક છેવટે સંપૂર્ણ પેન બની રહેશે આ સોનાના ગસમાં ગાંઠી અને લામની બેળણી કરવામાં આવશે. કારણ કે મનન ચપગસ માટે બનાવવાની પેનને માટે ધાતુનું ઘણું સખત મિશ્રણ

હોલુ જોઈએ ત્રણ પ્રકારની પેનો માટે કિંમત નોંધ (*Fourteen Carats fine*) વાપરવામાં આવે છે

પેન બરાબર તેમજ થયેથી હું સિયાર માન્યોએ લખાવ્યા પહેલાં કારખાનામાંથી જસોલનામાં આપતી નથી.

ચુનાદેડ રોડસની એસ આર્ટિસ (માનુની પરી ૧૧ મ્નાર સ્થા) માંથી જે સુવર્ણની લગીઓ આવે છે તેનું સાધારણ માપ નબ્બ ઇચ લનાઇ અને એક મમચેલમ ઇચ હોવાથી

કસાલીક : પોએટ્સ આંધ્ર ગુજરાત (અમેલ) રૂ ૦-૬-૦ એન એમ ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ

હોય છે. તે દરેકનું મૂલ્ય લગભગ ૫૦૦ ડોલર હોય છે. એ સુવર્ણવાળાં મિશ્રણમાંથી પનરાં બનાવવામાં આવે છે. એ પતરાંઓમાંથી સુવર્ણના સર્પ જેવી પટીઓ કાતરવામાં આવે છે. અને એ પટીઓમાંથી પેન બનાવી શકાય તેવા ન્હાના કટકા પાડવામાં આવે છે. ત્યાર પછી એ કટકાઓને સળ પાડીને ઇરિડિયમ નામની ધાતુનાં અણીદાર કરવામાં આવે છે. આ ઇરીડિયમ ધાતુ યુરેશ પર્વતમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાં એક રતલની કિંમત ૧૫૦૦ ડોલર હોય છે જ્યારે સુવર્ણના એક રતલની કિંમત ૨૪૦ ડોલર હોય છે. આ ઇરીડિયમવાળી અણીને થોડો વખત ટંકણપાર અને પાણીના મિશ્રણમાં બોળી મુકવામાં આવે છે, અને ત્યાર પછી દીર્ઘ સમય સુધી અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે. ત્યાર પછી એ પેનને ઝાગ વાળવામાં આવે છે અને અણી આગળ ફાડ પાડવામાં આવે છે. આ ફાડ પાડેલી પેનોપરથી આપણને ઈ. સ. ૧૯૦૦ વર્ષ પહેલાં યુગનું સ્મરણ થાય છે, કારણ કે તે યુગમાં એ જ પ્રમાણે ફાડ પાડેલી બહુની પેનો વપરાતી હતી. કારીગરો વાપરે છે તેવા એક બળવાન એકી ફાઉન્ટેન ગ્રાસ (જેમાંથી ન્હાની વસ્તુ ઘણી મોટી દેખાય છે તે કાચ) માંથી નિરીક્ષણ કરવાથી એ કૃતિની અત્યંત મુંદરતા, તેની અખડિત સંપૂર્ણ કારો, અને એ સુવર્ણની પેનની કહણ ઇરીડિયમ ધાતુની અંપૂર્ણ દોષરહિત અણીઓ, સ્પષ્ટ જણાય છે. આ સર્વ અતિ સૂક્ષ્મ હોવા છતાં પણ લેખન સિદ્ધિને અંપૂર્ણ વિશ્વસનીય કરવામાં સહાયરૂપ થઈ પડે છે. ખાસ કરીને પેનોને અણીદાર કરવાનો પ્રયોગ અત્યંત ગમમય છે. પેનની શવિષ્યની ઉપયોગિતા અને સફળતાનો આધાર આ જ પ્રયોગ પર રહેલો છે. અનેક પ્રકારની અને વિવિધ પ્રમાણમાં કાલુતા કે મૃદુતાવાળી પેનો બનાવવી પડે છે. એક મિનિટમાં ૨૦૦ શબ્દ લખનાર કોટ રોનોગ્રાફર, (સંશ્લિષ્ટાક્ષર લિપિમાં લખનાર) તેમ જ લાંબો ડોલરોનો એક લખનાર શાન્ત વ્યાપારી, અથવા ડાળા પક્ષથી જમણા પક્ષ તરફ પોતાની દેશી લિપિમાં લખનાર અમેનીઝ અને જમતલા સર્વ લેખકો એ જ પેનનો ઉપયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે સર્વ ભાગોને એકત્ર કરી તેનીપર પડ ચડાવી, સુવર્ણ અને ચાદીથી સજ્જારી, અગકાટ આપીને બનાવેલી ફાઉન્ટેન પેનની અંપૂર્ણ કૃતિનું આપણે અવલોકન કર્યું.

એ ફાઉન્ટેનપેન કદાચ કોઇ સમાજની વિખ્યાત સ્ત્રી, કોઇ બાપાનિઝ રાજનીતિજ, કે કદાચ બોલચાલી કલાકારમાં ગે જાય. એ કાણુ ક્ષી શકે? સુલેહની શરતો નીચે સહી કરવાને તેમને પેનની જરૂર તો પડતી. કદાચ એ સર્વ રહ કરવા માટે પણ એનો ઉપયોગ થાય તો યું આશ્ચર્ય થશે ?

નોથી બરેલી થઇ કાયગોદામ સ્ટેશન જઈ પહોંચ્યા. ત્યાંથી હિમાલયના પહાડ ચડવાની શરૂઆત કરી. તે કહે છે કે “ હિમાલયમાં મારા કેવા દાલ થયા તે લખવા બેસુ તો મારા ઉપર અતિ-શયોકિતનો આરોપ આવશે. આમ છતાં મારા ઉપર જે સંકટ આવી ગયાં છે તેની સામે યવાને ગુરૂ મહારાજની દયાથી મને શક્તિ પણ આવી હતી.”

એક વખત એક જગલી હાથી તેમની પછવાડે પડ્યો હતો. તે વખતે તેમની સાથે એક ભોમીઆ હતો. હાથી અને સર્પમાં એક સ્વભાવ એવો હોય છે કે તે જવારે રતિક્રિડા કરતાં હોય તે વખતે જો તેમને કોઇ જુએ તો તેની ઉપર ખીજ તેની પછવાડે ફાંડે છે. એના એક વખતે એક હાથીના ત્રેણ તરફ અમણતા દષ્ટિ પડતાં હાથી ખીજવાઇને તેમને માગવા દોડ્યો. તેમનાં ભોમીઆએ ક્રુમ પાડી કે “મહારાજ લાગો, પીછે એ હતી આ રહા હું” તે ઉપરથી તેઓ એક ભેખડ સુધી દોડ્યા. હાથી બહુ જ નજીક આવી પહોંચવાથી અને ખીજ કાઢી વળીને” બગી જવાનો રસ્તો ન હોવાથી તેમણે અને તેમના ભોમીઆએ તે ભેખડ ઉપરથી નાચે ફેંક્યા માર્યો. હાથી ભેખડના કામ ઉપર આનીને ક્રોધથી સુંડ આગળ લંગાવીને ફેંક્યા મારના લાગ્યો. પરંતુ નિરાશ થઇને શાન્ત ઉભો હતો. સ્થામીજીએ પોતાના હિમાલયના પ્રવાસનું એક પુસ્તક મગાડીમાં લખેલ છે તેમાં જણાવે છે કે “ તે ખાઈ ધણી ઉડી હતી ભેખડ ઉપરથી પડતા જ અમને મૂંઝાં આવી હતી. ભોમીઆને દત્ત અગ્નિર કપડે શુદ્ધિ આપી હતી હુંએ ફિલ્સ બેસાડે રહ્યો. મારી કેડ સુજી ગઈ હતી. પરંતુ હાડકાને કાંઇ ધમ્મ થઇ ન હતી હું દશ મંદર દિવસે સાગ્ને થયો પણ શક્તિ આવતા ધણી દિવસ લાગ્યા. ભેખડ ઉપરથી કુદકા માર્યો તે જ વખતે મહારાજના ચરણારવિંદનું ધ્યાન ધરીને દેહ ફેંક્યો હતો અને લાગ્યું કે પ્રભુની ઇચ્છા એટલી હશે કે વધારે ઈશ્વર ન થતાં અમે બચીએ. એ પ્રમાણે વાપરીંડ પ્રિયેરે દિ સડ પશુનો સપાદો-માંથી પણ અમે બચ્યા હતા તરણ, જુખ દંડી પ્રિયેરેથી મને અને મારા ભોમીઆને ધણો જ ત્રાસ થતો. એક વખતે એક મ્હોટા અરબુયા અમે રસ્તો બૂલ્યા અને સાત દિવસ સુધી કોઇ અનુધ્ય કે પ્રાણી અમને નગરે પડ્યું નહીં પણ દિવસ અમને ઝાડના પાવા સિવાય કંઈ જ આહાર મળ્યો ન હોતો ”

થી ફેલાસ માનસ સરોવરની યાત્રાએ નિકળતા કાયગોદામ સ્ટેશન ઝોડી રસ્તામાં ભ્રમતાલ, વારડી, મૌલતોલી, હોશિર, હુલા લાટ વગેરે સ્થળોએ જોતાં જોતાં તે માયાખતી મહોજી ત્યાં કેટલાક સંન્યાસી અને બીજા માણસો તેમને કહેવા લાગ્યા કે તમે જે પ્રવાસ કરવા ધારણા રાખો છો તે બહુ જ કઠણ કામ છે. તમારા શરીરનો બાધો બહુ જ નબળો છે તો તમે આખો હિમાલય કેવી રીતે ઓગાંબી શકો તોની અમને બહુ ચિંતા રહે છે પણ તેનો તે એક જ ઉત્તર આપતા કે મેં સવ્વરુકા ઘણાં કમી નહીં હુગા દિલકા કરવા.

માયાનતીથી નીકળી ગર્ભમાં ગયા. ત્યાંથી ગેરન્યા, ત્યાંથી પીઠરાગ, ત્યાંથી નાવર, કનાંલી છીના અને ત્યાંથી અસ્કોટ પહોંચ્યા. અસ્કોટથી નીકળી તીન્યા ગામ પહોંચ્યા. ત્યાં એક વખત પોતે પૂર્વતનાં સુન્દર દેખાવો જોતા હતા એવામાં ચારણ્ય જુવાન ઓઢરીઓ

મારી વીસ વાર્તાઓ (સચિત્ર વાર્તા સંગ્રહ) ૨-૦-૦ એન.એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ પંની, મુંબઈ.

તેમની આગપાસ ચાલીને બેઠી અને તેમની સામું જોઈ રહી. તે જાણી ગયું હતું કે આ બાળામાં વાતો કરવા લાગી. સ્વામીજી પોતાના પ્રસાસવર્ણનના પુરસ્કારમાં લખે છે કે "મારું હૃદય તે છેકરી નરક વચ્ચે ન હોતું. ત્યાં નુપૂર્ણ અન્દર એક શાંતિમાન્ય તે છેકરીએ બાળક સાંભળતો હતો. તે છેકરીએ મોટેથી હસી અને તે માન્યર પણ દસનો હસતો બહાર આવ્યો. અને મને કહ્યું 'સ્વામીજી આ છેકરીએનો નમારા ઉપર પ્રેમ થયેલ છે. તમે અદિશ્યા ન રહે. એવી તેમની ઇચ્છા છે.' માન્યરને મેં કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. માળામારનું મન તે છેકરીએ અને તામચા ગાવાને કહેવાનું હતું પરંતુ મેં તેની ઇચ્છા દર્શાવી નહીં તેથી તે વાત પડી રહી."

એક દિવસ એક રાતના થોડા જગજમા એક વૃક્ષ તળે સ્વામીજી અને તેમનો બેંગીઓ કામળી પાંચરી જલના થયું જોગીડું કરી પડ્યા હતા. અને ટાંક મટાડ્યા એક લાકડું સળગાવી, જાનોની વચમાં રાખ્યું હતું તે વખતના પ્રસંગ વિશે સ્વામીજી લખે છે કે "મુતી વખતે શ્રી અદ્યક્ષનું ધ્યાન ધરી મેં વાંચેલા ટાંકો પેટમાં મુકે એક ન હોવાથી અને સાવ ચાંદી જવાથી મુનાવાર જ અને નિદાવેથી પેરી શીંથા એકના સુમારે હું જાગ્યો. આ વખતે અમારી ધુણી સતેજ જળની હોવાથી અન્ધારમાં તેનો પ્રકાશ આલુણાલુમાં મારી રીતે પડતો હતો. મુતાં મુતાં મારી નજર સંદેશ મારા પગ આગળ મૂકે ત્યાં જોઈ મારું બાંધવાનાં પગ આગળ અને પુંડી મારા પગ આગળ એવી રીતે એક વિકાસ વાવવાનો થઈ ધુણીનો એક લેને. મેં જોયો મેં અરથી ઉનાડી આખથી મારા બેમીઆ નરક નજર ફગી. એજે પણ તેની જ રીતે મારી સામું જોયું અને નેનના બહેતથી અને દર્શાવ્યું કે જંમ પડ્યા હો તેમ જ પડી રહે. બીજકવ દાસજો નેવી. વાવતે જોતા જ લખથી મારા ટાટીઆ માન મળી ગયા. આખા સરીરે ધામ સામ થઈ ગયો; અને સાવ અમગલીત થઈ મનમાં મદારાજનું નામગમગમ કરતો નિયમિત પડી રહ્યો. થોડીનારે તે વાંચે ઉઠી ઉભો થઈ ભયંકર ગર્જના કરી પોતાની માખી પુંડી જોરથી પડીપડ પડી. તે વખતે મેં મારા માલુની આજા છોડી મનમાં તે મનમાં નામગમરનું ચાલું જ રાખ્યું હતું. સુંદર પણ આ ભયંકર અને ઉમ્ર પ્રાણીએ મારા બેમીઆનો વાસ શીંથા પછી મારી આગળ આવી ઉભો રહી મારા પગ સામું થોડી વાગ નિગળી જોઈ અમારા અને ઉપરથી એકદમ ફાગ મારી કૂદી ગયો એવી રીતે ત્રણવાર વાર ફાગ મારી નિમિશ વારમાં વાયુ વેગે ત્યાંથી અદ્યક્ષ થઈ ગયો. આ વખતે પ્રજાનકાળના ત્રણવાર વાગ્યા હતા. વાધ અમારી પામેથી ફર ગયો એવું જોતા જ મારા બેમીઆએ 'કહ્યું' 'મદારાજ, અજ લામે જલદી ચડો, યહા ફદરના થોમેક દોગા, કારણુ લો જો એક ઘન્ટે જાત જરૂર પડે આપણા' પછી અધાગમાં દોકરો ખાતા ત્રણ વાર મેં જ ફર જઈ અમે મુકામ કર્યો. પુરમે ચરની દયાથી અમે સાક્ષાત મૃત્યુથી છુટ્યા. આજા સકટમાંથી અગવાન નારાયણે અમને મુક્ત કર્યા એ જવારે યાદ આવે છે ત્યારે હવેના અગ્નિકામળ ઉપર પ્રેમ શુ આવ્યા વનર રહેતા જ નથી" જોકે રામ રંજિતે જમકે કહેને ક્યા હયા" એ અગવદ્ધમન પુવગીદાસની વાણી અતરહા પડી પડી.

એ પ્રમાણે અનેક વિકટ માર્ગને રસ્તે તેને જતું પડ્યું હતું. “ની-મ”થી ગદ્ગદાગડ અને ત્યાંથી માત્રવા ગયા. તે રસ્તો અગોચર અને પથરાવાળો હતો. આ દશ માર્ગિણે પ્રવાસ છવન નેખમવાળો હોવાથી આંનવ કલાક લાગ્યા. કડીન રસ્તો, સીધી ચઢાઈ, અને લપસ વગાય તેવો ટોળાવ દોવાથી તેમને બહુ કष्ट પડ્યું. પરંતુ શ્રીનારાયણની કૃપાથી કંઈપણ વિધન ન નડતા ૧૨ વાગે માત્રવા પહોંચ્યા અને ત્યાંથી ગણિમાંગ ગયા. કાંઈગોદામ રોશન છોડ્યા પછી ગણિમાંગ પહોંચતા એ મહિના લાગ્યા. દિમાસ્યમાં અનેક રમણીય એકાન્ત અને પવિત્ર સ્થળે શ્રીસદગુરુનું ગાન્ત મનથી પ્રાતઃકાળે ચિતન કરતા સ્વામીજી ઘણીવાર દેહલાન બૂલી સમાધિસ્થ થઈ જતા તે કહે છે કે “આવે સમયે મને કેટલો અને કેવા પ્રકારનો આનંદ થતો હતો તેની ખરેખરી કલ્પના તો વાચકને કેવળ અનુભવથી જ થઈ શકે.” તેમ કેટલાક પ્રાણીસૃષ્ટિ સંકટ-માર્ગો પણ પસાર થતું પડ્યું હતું. એક વખત ચિત્તવૃત્તિ ધાંન થઈ જવાથી અધારામાં એક પથ્થર જેવો તેના ઉપર ધ્યાનમાં બેઠા. તેમના બોમીઆએ જોયું તો તે પથ્થર ન હોતો પણ એક મોટો અજગર કુડાણ વાળી બેઠો હતો અને તેના ઉપર સ્વામીજી ધ્યાન ધરી બેઠા હતા. બોમીઆએ ચામીછને પોતાની પામે બોલાવી પુછ્યું કે તમે ક્યાં બેઠા હતા? ત્યારે સ્વામીજીએ પોતે જેને પથ્થર માન્યો હતો તે સ્થાન બતાવ્યું. તે પછી બોમીઆએ તેમને બતાવ્યું કે તે મોટો અજગર છે તેની આંખોના ડોળા મોટા અને બીદામણા હતા.

એક વખત સામકાળની શોષાતું અવલોકન કરતાં અને સદગુરુના ચરણનું મનન કરતાં સ્વામીજીના પગ એક મોટા સર્પ ઉપર પડ્યો. પોતે બીડથી એક બે હાથ પાછળ હંક્યા. પણ તે સર્પ તેમની પછવાડે પડ્યો અને તેની મોટી ફેણ સ્વામીજીના જમણા ગાંઠ ઉપર મારી. મારીને સર્પ એકદમ ભાગ્યો અને આગળ જતા નીચે પડી મૃત્યુ પામ્યો ને તેના કુવેણના થઈ ગયા. તે આઠ નવ દાય લાગ્યો હતો અને પાંચ છ ધિય જાડો હતો. તેની ફેણ સ્વામીજીના ગાંઠ ઉપર લાગવાથી તેમને ઉલટી થઈ અને જરા ચક્કર આવી ગઈ. પણ પછી તરત આરામ વળ્યો.

ગણિમાંગ મુધી દક્ષિણ રાજ્યની દહ છે. ત્યાંથી ટિમેટમા તાકસાકોટ ગયા. તાકસાકોટમાં જેવત નામના મુખીએ તેમને કેસાસ, ખોરનાથ, તીર્થાપુરી, માનસ સરોવર વિગેરે સ્થળે જવાને પરવાનો લખી આપ્યો હતો. તાકસાકોટથી કર્દમખાર ગયા. કર્દમખારથી આગળ જતાં એક નિર્જન સ્થળમાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠા ત્યાં દહ તાકસામાં બહુ હેરાન થયા હતા. પણ તે સાથે અનેક મુંદર ન્ય દેખાવો જેવ અત્યંત આનંદ થયો હતો. ત્યાંથી નીકળી થોડે દૂર એક દુંદર સ્થાને આગલ કરતા હતા એટલામાં આગળ અને પાછળ ટેકરીઓની આલુથી ઘોડાનો અવાજ તેમને કાને પડ્યો સ્વામીજી પ્રવાસ વર્ણનમાં લખે છે કે “કાણુ આવે છે” તે જોવા માટે અમે પાછળથી જોયું તો અમારી આસપાસ વીસ પચીસ ઘોડેચારો આવી ખડા થઈ ગયા અને તેમની વચ્ચે અમે સપાટાઈ ગયા. ને પ્રસંગ વાણીનો ન હોતો. અમને હાથીયારંબધ. સુટારાએ ઘેરી લીધા છે એ લક્ષમાં આવતાં જ અમે સર્વ મમતા દરબારમાં જઈશું એ કલ્પના, મનમાં આવી ઉભા રહી, પછી વિચાર શું કરવો, પ્રથમ તો હું મૃત્યુની કલ્પનાથી ગભરાયો. શરીરમાં

ધુજ વણુડી અને પગથી માથા સુધી પરીનાથી નાની ગયો. પરંતુ તુરં જ જ્ઞાનમાં આવ્યો અને નેત્ર બંધ કરી મેં શ્રીસદ્ગુરુ મહારાજના ચરણકમળનું દેશન કર્યું અને મનથી જ સાધ્યાંગ નમસ્કાર કરીને મહારાજની ભૂતિ હૃદયમાં સ્થિર કરીને શ્રીદેલાસ અને માનસ સંગેવર તરફ મુખ કરીને જમીન ઉપર-પદાસન કરીને હું સ્વયં બેઠો. મારા કુલીની, બોમ્બીઆની અને ગુરનાદ બાવાની શી અવસ્થા થઈ તે તરફ મારું લક્ષ ન હોતું તેથી મને તેની ખબર નહીં નહીં. કેટલીક વારે તેઓમાંથી એક આસરે પાંત્રીસ વર્ષની ઉમરનો મજબુત બાધાનો અને રાહગી મુદ્રાવાળો મનુષ્ય તરવાર કાઢી અતિ ક્રોધથી મારી નજીક આવ્યો અને તેણે ઇત્તારનથી મને પુછ્યું કે “તુ કોણુ છે! ક્યાં ગય છે! તારી પામે શું છે!” વિગેરે. મેં પણ ફક્ત રતથી ક્યું કે “હું આધુ છું કાશીથી આવ્યો છું અને દેલાસ બંધ છું. અમારી પામે ખારાને માત્ર જાણે છે કે પૈસા વિગેરે એવું અમારી પામે લઈ જ નથી.” તે પછી તરવાર હસાવી તેણે ઇત્તારનથી મને ક્યું કે તમે સર્વને કાર મારીને અમે તમારા કપડા અને ખાવાનો સર્વ સામાન ભૂંડી લાઇશું. આમ બોલતા બોલતા તેણે ચાર જણને ઘેરા ઉપરથી ઉતરી તરવાર કાઢવાની ઇત્તારન કરી. તે વખતે મને લાગ્યું કે મારું ચુલુ ચોક્કસ સમીપ આવ્યું છે. ફરી એકવાર શ્રીસદ્ગુરના નામનો જયજયકાર કરી મનથી જ મહારાજને, શ્રીદેલાસનાગને અને માનસ સંગેવરને સાધ્યાંગ નમસ્કાર કર્યા અને આંખ મીચી ડોક ચોટીક આગળ કરી બેઠો. પછી સુ યયુ તે શીતાગયખુ, અબુને માનુષ. સુમારે વીસેક મીનીટે હું ગુદિમા આવ્યો. મારા નેત્ર પ્રેમાશ્રુથી ભગઈ આવ્યાં. અતિશય પ્રેમથી હું ભરાઈ આવ્યો અને નરીરંગા રોમાય ઉભા થઈ ગયા અને શરીર રોકવા લાગ્યું. મેં ખૂબ મોટેથી ગવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ ગળા બહાર અવાજ આવ્યો જ નહીં. ફરી વાર હું બેશુદ્ધ થઈ ગયો. સુમારે પાચ મીનીટે મેં નેત્ર ઉઘાડી સામું જોયું તો મારી દૃષ્ટિએ શુ પડ્યું? જે મનુષ્ય તરવાર કાઢી મને કાર મારવા માટે હાથ ઉંચે કરી મારી નજીક ઉભો હતો તે મારી સમીપ છુંટણીએ પડીને બે આગળી ઉપર કપાળ રાખીને જમીન ઉપર માર્યું રાખીને બેઠો હતો તેના હાજની તરવાર નીચે પડી હતી અને જે ચાર જણ તરવાર કાઢી ઘેરા ઉપરથી ઉતરતા મેં જોયા હતા તેમણે પોતાની તરવાર જ્ઞાનમાં નાખી હતી અને મારા બોમ્બીઆને અને ગુરનાદ બાવાને પવન નાખતા તેઓ બેઠો હતો. બીજા કુટાળ સાથેય પણ નમ્રપણે પોતપોતાના ઘેરાની લગામ હાથમાં ઝાંચી જમીન ઉપર ઉભા હતા. મેં આખો ઉઘાડી આનંદિન ચહેરાથી એકવાર સર્વ દિશામાં જોયું અને હું ઉભો થયો. મેં પેલા કાકુના મુખીને ઇત્તારાથી પુછ્યું કે તે મને કેમ મારી ન નાખ્યો? ત્યારે તેણે ઇત્તારાથી મને ક્યું “તમે ત્યારે આખો બંધ કરી સ્વયં બેઠા ત્યારે મારી દૃષ્ટિ તમારા મુખ તરફ પડી એટલે તમે મને એક નહાના બાળક જેવા દેખાયા તેથી મારા હાથમાંથી તરવાર પડી ગઈ. તમારા ચહેરા તરફ જોઈ મને મોહ ઉત્પન્ન થયો. મારું અંતઃકરણ ભરાઈ આવ્યું.” આ સાંભળતા મારા મનની કેવી સ્થિતિ થઈ હશે! હું ફરીથી કાણુવાર દેહબાન બૂધી ગયો. જનન્યાચિન્તયગ્તો મા યે જનાં ભવ-પાસતે । તેવાં નિલ્લામિપુક્કાનાં ચોમજેનં વહામ્બહમ્ ॥ એ ભગવદવચનનો મને પૂર્ણ અનુભવ

થયો, ત્યાં પત્ની સર્વ ડાકુ પોતપોતાના મોઝ ઉપર બેઠા અને તેમનો મુખ્ય માણસ મારી આગળ જમીન ઉપર જ ઉભો રહ્યો અને ઈશારાથી મને કહ્યું કે “તમે હવે જરા પથ્થુ ખીંચી નહીં. અમારા દોષ માટે મારી આપશો.” એમ કહીને તેણે અમને ચઢાવો હો, સન્તુ, અને માસની ભટ આપી અને આગળ જના પોતાનું પોતુ દીધું પરંતુ મારે યાત્રા પગે ચાલીને જ કરવાની હતી તેથી “ચોડાનો મારે વાજ ઉપયોગ નથી, માસ હું ખાતો નથી તેથી માસ મારે ઉપયોગનું નથી. ચઢા મારી પામે પુષ્કળ છે એટલે ચઢા પથ્થુ નહીં બોધ્યો” એમ મેં ઇશારાતથા જણાવ્યું માત્ર સન્તુ લીધા.

પત્ની ડાકુ લોકની ટાળી ઝડપમાર તરફ ગઈ. એક ડાકુ માનસ મરોવરતી દિશામાં ઘોડો દોડાવતો દોડાવતો ગયો. પત્ની હુ મારા કુલી પાસે ગયો તે સર્વ જણુ હજુ થોડી બેશુદ્ધિમાં હતા. તુર્વાને મ ખૂબ મુમ મારીને હવાઓ એટલે ચારજણુ ઉડી બેઠા થયા અને ‘ડાકુ લોક ગયા કે’ મૃત્યુના મુખમાળી બચા કે’ એવું પૂછવા લાગ્યા. મેં તેમને ધીરજ આપીને કહ્યું કે ‘પગમેજગના મનમાં આપણને મારવાનું નહીં હોય. નહીં તો આપણા મનુષ્યનું તુ ચાલે. તે સાલગી સાંને ધીરજ આપી જાગ આ-ઓ હતાં પથ્થુ સમય આવ્યો ન હોતો આ ડાકુઓએ અતિ-શય જ અને નિર્દય હોય છે. તે આગળ નરમાસ ખાતા હતા એમ કહેવાય છે માણસ તેને સનગી નસ્તુ સ્વાધીન કરી દે તો પથ્થુ તે તેને જીવતો મુકે નહીં, તેઓની માન્યતા છે કે સાધુ સંત વ્યાપારી કે કોઈ મળે તેને મૃત્યુ અને કાર માગવો અને મનુષ્યનના પાપમાળી મુકત થવા દેવામપરંતુની પ્રદક્ષિણા કરી.

આત્મમળ અથવા સત્યામહ કેટલું કામ કરી શકે છે તે આ પ્રસંગથી વાચના સદૃજ સમજી શકે તેમ છે.

સાથી જરા આગળ આવતા દેવાસના દૂગથી ઈશન થયા. તે બોધ આંખે પ્રાર્થના કરી. ત્યાંથી આગળ આવતા તાનજુદ્ધ સરોવરને કહે તેઓ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં નિશ્ચાંત લીધી. સાથી તીકળી જરા આગળ મુસાફરી કરતા માનસસરોવર દષ્ટિએ પડ્યું નેથી તે પુણ્ય અને પવિત્ર રથળને સર્વેએ સાપ્તમ નમસ્કાર કર્યા સર્વને અત્યત આનંદ થયો મરં ત્રમનું અને એકંદર જીવિતનું સાનકે થયું હોય તેમ તેમને લાગ્યું મુમારે પા વાગે તેઓ માનસ સરોવરને કોઈ મધા ત્યાં રનાન કરી પ્રભુને નિવેસ બર્પણ કરી સાંખે આનંદથી બોલવા હર્ષ. ત્યાં તેઓ દશ બાગ દીનસ ગલા અને ત્યાં બનેલ મુદ્ગ દુખ્યો બોધ તેમને અત્યત આનંદ થયો. એક વખતે હંસ પહોંતું એક એક જયકીડા ડગ્તુ તેમની દષ્ટિએ પડ્યું હતું હંસ પહોંતી ગાગા દિસના ભર માનસ સરોવરમાં ફિડા કર છે બને રાત્રે માગામાં બાધ છે માનસ સરોવર એટલું ગમ્ય છે કે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી તેનું નિવૃત્ત વર્ણન આમીજીએ પોતાના પ્રવાન વર્ણનના પુત્રતમાં આપેલ છે.

રા. ગગનનરાવ ઉદ્દે સ્વામી નસ માનસ સરોવર પહોંચ્યા તે પહેલાં એક મગિના પહેલાં જમન પ્રવાગી ડાકુદર રેખે હેડીન ત્યાં જા હતા તેમણે તેનું વર્ણન તેમના પ્રવાસ વર્ણનમાં

લખનાં લખ્યું છે કે "Oh, what a wonderful lake it was ! I have no words to describe it; till my dying day, I shall not forget it x x. It seemed as though it no longer belonged to this earth but lay on the borders of the world, nearer to heaven, the region of dreams and fantasies, of hopes and longings, a mysterious fairy land rather than this earth of man and sinners of worldliness and vanity."

માનસ સરોવર ઉપર સવારે પાંચ વાગે સ્વામીજીને એવો ભાસ થયો કે પશ્ચિમ દિશા તરફ કોઈ મુન્દર સ્વરે ગાયન કરે છે. તે લખે છે "હું તે ગાયન જરાજર ધ્યાન દઈ સાંભળવા લાગ્યો અને લાગ્યું કે કોઈ સ્ત્રી ગાતી હોતી જોઈએ પણ કંઈક વખત પછી અને લાગ્યું કે શ્રીમાદ્વય ઉપનિષદનું ગાયન ચાલે છે પણ ત્યાં કોઈ મનુષ્ય દેખાયું નથી. ગાયન સુમારે અર્ધા કલાક ચાલ્યું હશે. મારા મસ્તકમાં વિચારસ્તરનું વાદળ ઉત્પન્ન થયું આ નિર્ગત પ્રદેશમાં આવ્યા મધુર અવાજથી કોણ આવી સરસ રીતે ઉપનિષદ બોલતું હશે ? ધણી તપાસ પછી કોઈ મનુષ્યના પગલાં રેતી ઉપર જણાયા તે ઉપરથી કોઈ મહાત્મ્યથી ત્યાં આવેલ હશે એમ લાગ્યું તેથી તે પગલાંને આધારે આગળ ચાલ્યો. એવી રીતે ૨૫ માઇલ ચાલ્યા પછી પગલાં પણ અદૃશ થયાં હજી દિવસ સુધી ચલા સીવાય મારા પેટમાં કંઈ નહોતું તેથી અને હવે શું કરું તેની નિરાશાથી હું બેસી ગયો ત્યાં મને વિશ્વાસથી ફરી આર માફલ ચાલી હું મરની સપાટી ઉપર મુકામ કર્યો."

ત્યાંથી નીકળી જો જર્માનિ નામના ગામે ગયા. માનસ સરોવરથી તે આશરે પંદર થીસ માઇલ છે. ત્યાંથી નીકળી દર્મન ગયા અને ત્યાંથી કેલાસની પ્રદક્ષિણા શરૂ કરી. કેલાસની પ્રદક્ષિણા કરતાં સુમારે ૩૦-૩૨ માઇલ ચાલવું પડે છે. કેલાસપર્વતની આસપાસ ત્રણ નદી વહે છે, તેમાંની બે સિન્ધુ અને બ્રહ્મપુત્રા છે ત્યાંથી ચાલતા પૂર્વાભિમુખે રહેલ એક શુદ્ધ જોઈ તેના બોમીઆએ કહ્યું કે તેમાં એક મોટો હિન્દ તપસ્વી રહે છે. શુદ્ધ એક હજાર ફૂટની ઉંચાઈએ હતી. ત્યાં જતું બહુ જ ગુસ્સેલ હતું સ્વામીજી લખે છે કે "પણ તે સાંત્વણપનાં ફલનની તીવ્ર ઇચ્છા થવાથી હું એકલો જ આગળ ચાલ્યો વચ્ચે દિમ પ્રવાહ ઓળંગવાનો હોવા છતાં હિમ્મત કરી પણ ત્રણચાર વખત જરા ઉપરથી લપમી પડ્યો. છતાં વારંવારના પ્રયત્નથી અનેક સંકટ વેડી હું શુદ્ધ સુધી પહોંચ્યો. અન્દર તદ્દન અન્ધાર હતું અને શુદ્ધમાં જતાં કેપુર ઉડા ખાડો હોવાથી તેમાં પટકાઈ પડ્યો. ત્યાંથી ઉડી શુદ્ધમાં આગળ ચાલવા લાગ્યો. ઘણી વાર સુધી કલાનો સ્પર્શ થયો નહીં પણ પછી કોઈના માથા સાથે માઈ માથું ભટકાણુ લોપ એમ અને લાગ્યું. મેં તપાસ કરી જોયું તો તે માથું એક માણસનું હતું કારણ કે મારા હાથમાં તેના વાળ આવ્યા. ત્યાં સહેજ અજવાળું લાગતા મનુષ્યાકૃતિ દેખાવા લાગી. હું તેને સાદાંગ નમસ્કાર કરી ગ્રાહિ મામ્, ગ્રાહિ મામ્ કરીને જમીન પર પડી રહ્યો. આથી તેણે તરત જ 'ગુરુ' કે શ્રમ કૌન હૈ હાં કેસે આવે ? મેં જવાબ આપ્યો કે પુત્રરાજ ચાહાણુ ને ચન્દનદાસી (સચિત્ર). ૨-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાડી એન્ડ કંપની, મુબાઇ.

“મહારાજ, ભગવાન, આપની પાદદ્વિએ આ આપના હાસને આપણા ચરણ પામે આપ્યો છે” ત્યારે કાર્તિકેય હોય એમ અને જણાવ્યું “અરજ, વત્સ, ઉત્તર કર એક” એમ તે બોલ્યા હું ઉભો થયો મેં આખો ઉધાડી બેસ્યો તો મન્દ મન્દ દીવો બળતો હતો મારી સમક્ષ વ્યાધ્યમખર એક સુદર ગંભીર પુષ્ટ આકૃતિ પદ્માસનવાળી બેઠી હતી, તેને મેં ફરીથી પ્રેમથી નમન કર્યું અને પ્રાર્થિ મામ્, પ્રાર્થિ મામ્, એવી પ્રાર્થના કરી પગી હું દેહલાન બૂની થયો તે પ્રેમનો આવેશ પુનઃ થયા પછી તેને નિહાળીને જોરા લાગ્યો તો તેનું અનિસન્દર્ભ અને તેજસ્વી સ્વરૂપ મારા બેઠામાં આગળ કાંઈ વખત આવેલું ન હોતું. શુ પ્રેમની ખાણ, વાણીની મધુરતા ! મેં તે મહારાજનું જન્મસ્થાન, નામ પ્રિયેરે પૂજા માયા તેમણે એવા પ્રેમનો પુઠાની ના પાડી પછી મેં ધ્યાનયોગ સમ્મનથી કટલીક મારીની પુગી, તે તેમણે આપી મારી સમાધાની કરી હું મરાડી ભારામાં પ્રવેશ કરતો હતો તે બધા મરાડી ભાપામાં જવામ આપતા હતા શુદ્ધ મરાડી ભાપા મેં અરી જ સાબળી તેમણે કયું જગ તમા જોડની ભારા છે તેટલી અને આપડે છે ગમે તે ભારામાં જોડ તેથી અમે અગ્રેષ્ઠમાં પણ વાત ગતા હતા અગ્રેષ્ઠ વાતચીત વખતે તે ખીણ ભાગનો એક સખઃ પણ બેનતા ન હોતા અને ખાત્રી થઈ કે તેમણે પૂર્ણ યોગ્યતા મેળવ્યું છે અને ખરેખર પ્રહરવેતા છે તથા દિવસ હું તેમના સમાગમમાં રહ્યો. એ તથા દિવસ હું ફક્ત જળપાન કરીને જ રહેતો, રાત દિવસ એ જ આસન ઉપર બેસતો માનસ સરોવરઉપર જે ગાયન સામન્ય હતું તે આ મહાત્માનું હતું એ બાબત તેમણે પોતે જ મોં કહી દીધી દિવસ સુધીની બધી વાતચિત હું લખી સખાને સમર્થ નથી એ તથા દિવસના જળપાન ઉપર પણ મારી શક્તિ એવી ને એવી જ રહી હતી મારી પામે સુનાતું ખાત્રી સાધન ન હોતું તેથી તે મહાનુરૂપ અને પોતાનું વ્યાધ્યમ આપી પોતે જમીન ઉપર બેસતા રાત્રે ઉઘમાં મારા માથા નીચેથી માથા હાથ ખાત્રી, માથું પોતાના બોળામાં રાખી પોતે સમિધદાનદ સ્વરૂપમાં મન્મ થઈ પ્રેમના તે પ્રેમગ મહાત્માએ ‘મમી’ કરી અને બોના મોં હતો તે યથાર્થ હતું”

ત્યાથી નીકળી સ્વામીશ્રીએ ગૌરીકુંડ જવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યાં જતા રસ્તામાં અનેક વિકટ માર્ગ અને મુશ્કેલીઓ આવી સીવાય જવાય તેમ ન હોતું છતાં મારા આત્મચક્ષુના બળથી ત્યાં પહોંચ્યા ગૌરીકુંડ સમુદ્રથી ૨૦,૦૦૦ પુટ ઉંચો છે, તેનો પરિવ તથા ચાર ફરીંગતો છે ત્યાં પહોંચી અસહ્ય રહે છે છતાં ત્યાં પહોંચતા તેની મનોવાચના પૂર્ણ થઈ તેમને ત્યાંથી શ્રીગુરુ શ્રીદત્તાત્રયના દર્શન થયા પહેલાં ગુરુશ્રી જરા દર્શન આપી આજના જતા હોય તેવો દેખાવ થાયતી સ્વામિશ્રીએ તેમના ચરણ પોતાના બે હાથે પકડી રાખ્યા તેનું તપ મદન થયું અને જલુ જ આનંદ થયો સ્વામીશ્રી જણાવે છે કે “તે આનંદ વ્યક્ત કરવાને હું અસમર્થ છું શ્રીપ્રેમાસ ગૌરીકુંડ અને માનસ સરોવર એ ત્રિસ્થાનનું દર્શન કરવાથી મારો બધો થાક ઉતરી ગયો ચિત્ત પ્રસન્ન થયું અને જન્મારાતુ સાચેક થયું એમ લાગ્યું અતઃ કરણ મનમાં વિરામ પામ્યું મન અતઃ કરણસહ ચિત્તમાં વિરામ પામ્યું. ચિત્ત અતઃ કરણ અને મન બંને સાથે બુદ્ધિમાં વિરામ

પાપ્યું અને બુદ્ધિ અંતઃકરણ મન અને ચિત્ત એ ત્રણની સાથે અવંકારમાં લય પામી અને અંતઃકાર અંતઃકરણ મન અને બુદ્ધિ બધા સાથે સ્વરૂપમાં મળી ગયો. જ્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ, જ્યાં ત્યાં પ્રેમ જ પ્રેમ, જ્યાં ત્યાં જ્ઞાન જ જ્ઞાન આવે. સ્થળે દેહ લાય સો અને બીજું શું ? આત્મબ્રહ્માં સચ્ચિદાનંદમય ભાસ્કરું. પછી થોડીવાર મને દેહભાન આવ્યું.”

ગૌરીકુંડ ઉપર તેમણે શ્રીગુરૂત્તાત્રેય સાથે અરધો દલાક વાતાચિત્ત કરી હતી. તે દરમિયાન ગુરૂશ્રીએ સ્વામીશ્રીને જણાવ્યું કે આ તેનો પુરુષાર્થ ૧૩ જન્મનો હતો. ૧૩ જન્મથી ગુરૂના દર્શનની ઇચ્છા તેમને થઈ હતી અને ગયા છેલ્લા જન્મમાં તો તે એક જ ઇચ્છા રાખી શરીર છોડ્યું હતું અને આ જન્મમાં તેમનો તે અધિકાર પૂર્ણ થવાથી પ્રભુએ પોતે જ દર્શન આપ્યા. દર્શન આપ્યા પહેલાં પણ અનેક મંકટ વચમાં રાખી તેમનો દેહભાન છોડાવ્યા હતા જે ચિત્રસ્વરૂપ ઉપર સ્વામીશ્રીએ ૧૦-૧૨ વર્ષ સુધી ધ્યાન કર્યું હતું તે જ સન્મુખ વાતાચિત્ત કરતું પ્રત્યક્ષ થયું. ત્યાં ૪ કુનરા પણ હતા અને ગાયપણ જરા આગળ ઉભી હતી. તે ચિત્ર ઉપરથી લીધેલ ફોટો અહીં પ્રગટ કરેલ છે.

આત્મબળ અને તેમાં હૃદયવિશ્વાસ અથવા જેને સત્યાગ્રહ કહે છે તે કેટલું કામ કરી શકે છે તેનો આ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે જેમ પ્રદલાદ જેવા એક જ સત્યાગ્રહીના સત્યાગ્રહ આગળ હિરણ્યકશિપુની આખી રાજસત્તા નિર્મળ થઈ ગઈ હતી તેમ સ્વામી હંસે સન્મુખવત પ્રાપ્ત કરી સત્યને વળગી શ્રીગુરૂત્તાત્રેયના દર્શન કરી તેની પાસેથી ગુરૂમંત્ર લેવા માટે અખંડ નમ કરવાથી અને તેને માટે પોતાના પ્રાણ દેવાની પણ અનેક વખત તૈયાર રહી પોતાનો પુરુષાર્થ સફળ કરી શક્યા છે. સત્યાગ્રહ સર્વત્ર ફલિભૂત થાય છે કે નહીં તે વિચાર ખરા સત્યાગ્રહીને આવતો જ નથી તેમાં જેને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે તેને તે સફળ જ થયો છે એક માણસના આત્મબળથી પણ જગત્પત્તી સક્તિ તામે થઈ શકી છે એવા પુરાવા આપણા પુરાણમાં અનેક છે.

એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણાસ માનસ સરોવર અને ગૌરીકુંડની તીર્થયાત્રા પુરી કરી સ્વામીશ્રી પાછા આવેલ છે. તે પ્રયાસમાં તેમને એકંદરે ૭ માસ અને સાત દિવસ લાગ્યા અને ૧૨૫ રૂપીઆનું ખર્ચ થયું હતું શ્રવણે સંકરો આવ્યા તેમાંથી એ બધા અને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરી મુખાઈ મુખરૂપ પહેલ્યા તે કેવળ શ્રીસદ્ગુરૂ મહારાજની કૃપાદૃષ્ટિ જ ફળ હતું. જેમ હંમ કુષ અને પાળી જુદા કરી કુષ પીએછે તેમ સ્વામીશ્રી અનેક સકટ વેડીને પણ સત્ય અસત્ય જુદા કરી સત્યનિષ્ઠ થઈ શક્યા છે.

તેમને સત્ય ઉપર એટલો બધો પ્રેમ છે કે વણી વખત જ્યારે જ્યારે ઈશ્વરનું ભગન કીર્તન તેમના કાન ઉપર પડે છે કે તરત તે દેહભાન ભૂલી સમાધિસ્થ થાય છે. તેમની એવી સ્થિતિ જેવાનું ભાગ્ય મને ઘણી વખત પ્રાપ્ત થયેલ છે. એટલું જ નહીં પણ ઘણી વખત ઠાઈ પ્રથ પુણવાની ઈચ્છા થતાં તેનો જવાબ પોતે તે પહેલાં જ મને આપેલ છે. એક વખત તે પાટકુપર બિહારમાં આવેલ ત્યારે એક માણસે તેમને પુછ્યું કે તેણે શું કરતું ત્યારે પોતે હુંકામાં જવાબ આપ્યો કે “*Know thyself, control thyself, be honest to thyself.*”

પ્રેક્ષકોએ એકદોષોજ ૩. ૩-૦-૦ એન. એમ. ત્રિપાડીએ-૩ કપૂની, મુખાઈ.

એવે તુ તને ઝોગખ તું તારો સ્વભાવ નિયમમા રાખ અને સત્યનો આગ્રહ રાખ ખીજા પ્રાણએ એવો જ પ્રશ્ન પુછે. તો તેને જ્યુ કે સત્ય અને અન્યથા પાળ રાખીએને જોડેનો સત્ ઉપર આગ્રહ કે તેડેનો જ અન્યથા ઉપર પણ કે તે કટે છે કે અન્યથાથી શરીર તદુરસ્ત રાખી આ જન્મનું આશ્વાસન છે એવું જ નહીં પણ પગમ પડપાથ એવે પરમ સત્ય પોતાનું રસ માટે પણ સક્રિય આવે છે.

એના મહાત્માનું પરિપૂર્ણ જીવન જાણી શકવું નથી કારણ કે તે સામાન્ય માણસની પર પોતાના શુદ્ધ ગાતા રસના નથી વળી આજ્ઞાચારમા પણ તે રસના એટલે અનેક રૂપે અને અને રસભાવે રહે છે તેથી સામાન્ય માણસ મહાત્માનું જીવન સમજી શકતા નથી આજ્ઞા રસરૂપ ગમે તેડુ ગમના ળતા જેનામા પૂણ આન અને નિર્ભયતા હોય તે જ મહાત્મા કીન્નશકાય અને તે નક્ષત્ર ઉકત આમીશમા સ્પષ્ટ જણાનાથી અને આ મતિશ્વાસથી એક મુખ્યમા કેટલું બળ આવે છે અને તે કેટલું કામ કરી ને છે તેનો આ પ્રત્યક્ષ દષ્ટાત નોકો પાગી દોષથી આ જીવન નમતા આનંદ થાય છે જેમને તેમનું જીવન વધારે જાણવા ઇચ્છા હોય તેમણે મરાળી ભાષામા રસા પીછએ ગમેન ‘શ્રીકૃષ્ણસ માનસ સરોવર દર્શન’ એ નામનું પુસ્તક જાનું તેનો શુભરાતી અનુવાદ રા ગિગ્ગ્ગાકર ભગવાનજી બંધેમએ કરેન છે પણ તે હવે પુસ્તકરૂપે મોરારીના કારણે પ્રગટ થઇ શક્યું નથી તેથી પણ વધારે હમીકત જેમને જાણવા ઇચ્છા હોય તેમને રસમીશ કમ્પ પણ મળી શકે છે આમીશ શુભરાતમા ધર્મો સમય ગાળે છે અને અનેક જીવોનું કલ્યાણ કરે છે.

મહાકવિ હોમરનું ઇલિઅડ.*

લેખક — ગ. સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે, બી એ.,

અધ્યાય. ૨.

અય્ય અર્ગેમેનનને સ્વપ્ન દ્વારા ઘાપ દે છે, અકાઈઅનો એકા ઘાપ છે, અને રબમા પ્રયોજ કરે છે.
ટ્રોજન સેનિયની સંખ્યા તથા નામ

હવે અન્ય સર્વ દેવતાઓ તેમ જ રથિકો આખી રાત નિરાતે ઉઠ્યા, માત્ર અય્યસપર મધુરી નિદ્રાદેવીએ કૃપા કરી નહિ, તેના મનમાં તો એ જ વિચાર ધોળાયા કરતો હતો, કે હું અકાઈલીઝની આબરૂ શી રીતે રખાવું અને અકાઈઅનોના વહાણ આગળ ધણાનો ધાણ શી રીતે કરાવું. અને આ યુક્તિ તેના મનને ઉત્તમ રહી, કે અંટયુસ-સુત અર્ગેમેનનને એ અનર્થકારક સ્વપ્ન મોકલવું તે આમ વિચારી પોતાના મનમાં વેગસર્પા વચન બોલ્યો: “આં, આવ, હું અનર્થકારિણી સ્વપ્નદેવી, અકાઈઅનોના વેગવાળા વહાણ આગળ જા, અંટયુસ-સુત અર્ગેમેનનના ઝુપડામાં પ્રવેશ કર, અને હું તને કહું તેના રાષ્ટ્રે રાષ્ટ્ર તેને સ્પષ્ટ કહી સમજાવ. તેને આજ્ઞા કર, કે ઉડતા કેશવાળા અકાઈઅનોને અતિત્વરાથી સત્ત્વ સજી તૈયાર થવાનો હુકમ કર. કેમકે ટ્રોજનોનું વિશાળ રાજમાર્ગોવાળું નગર લેવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે હવે ઓસિરપસનાં મંદિરોમાં વસતા અમર દેવોમાં મતભેદ રહ્યો નથી, કેમકે હીરાએ વીનવી વીનવીને બધાના મન મનાવી લીધા છે, અને હવે ટ્રોજનોનું આવી બન્યું છે.”

તે આમ બોલ્યો, અને તેની આજ્ઞા સાંભળીને સ્વપ્નદેવી રસ્તે પડી. સત્ત્વર તે અકાઈઅનોના વેગવાળા વહાણ પાસે આવી, અંટયુસ-સુત અર્ગેમેનન પાસે ગઈ, અને તેણે તેને ઝુપડામાં ઉઠતો દોડો ત્યારે તે મીઠી અગાડ નિદ્રામાં પડેલો હતો, તેથી નેક્યુસ-સુત નેસ્ટરસ કૃપ વ્રણ તે તેના માથા ઉપર અહર ઉભી રહી, કેમકે અર્ગેમેનન બધા વડિલોમાં નેસ્ટરને વ્રણ માન આપતો; નેસ્ટરને વેગે સ્વપ્નદેવી તેના પ્રત્યે બોલી.

“હે અન્યવિનેતા અંટયુસના પુત્ર, તું ઉઠે છે અને દાસમાં અનેક લોકના ભાગ્યની દોરી મોંપાડે છે અને જોતે ધણાની સંભાળ લેવાની છે, એવાને-મન્ત્રિપદે વિગમનારને-આખી રાત ઉઠ્યા કરવું છાજે નહિ. પણ હવે એકદમ મહાકવચન માંભળ, કેમકે ધણે દૂર રહેવા છતાં તારા પર જપા કરી તારી સ્થિત કરનાર અય્યસદેવી મોકલેલી હું છું જુ. તે તને આજ્ઞા કરે છે, કેકે ઉડતા કેશવાળા અકાઈઅનોને અતિત્વરાથી સત્ત્વ સજી તૈયાર થવાનો હુકમ કર, કેમકે ટ્રોજનોનું વિશાળ રાજમાર્ગોવાળું નગર લેવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. હવે ઓસિરપસનાં મંદિરોમાં વસતા અમર દેવોમાં મતભેદ રહ્યો નથી, કેમકે હીરાએ વીનવી વીનવીને બધાનાં મન મનાવે

* આ કાવ્યના પહેલા અધ્યાય ‘વસનાના રક્ષક આશ્રિત અક્રિયા છપાયા છે.’ સમાવેશ્યક ના વાચકને પણ હોમર કવિની પ્રસાદી આપવાના હેતુથી તથા વિદ્વાનોની મૂલ્યના મેળવવાની ઉચ્ચાથી નીલ તથા ત્રીજે અધ્યાય પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલ્યો છે.

અનુવાદક.

લીધા છે, અને હવે ઝૂંપસની ઇચ્છાનુસાર દ્રોણનોતું આવી બન્યું છે પણ તું આ વાત સારી પેઠે યાદ રાખજે, અને મધ જેવી મીઠી ઉવમાથી બનેલો ત્યારે એવું વિસ્મરણ થવા દેતો મા'.

આમ કંઠી સ્વપ્નદેહી અદસ્ય થાગત, અને જે મનનાનું નહોતું તેનો મનમા નિચાર કરતો તે ત્યાં સૂતેનો રહ્યો ખરેખર, તે જ દિનમે પ્રાયમનું નગર લેનાનો તેણે મન્ય કયો અર્થ માનીને ઝૂંપસના મનની યોજનાઓની ખબર નહોતી કેમકે અને દારણુ યુદ્ધમાં યોજન તેમ જ જ્ઞાન અનેના ઉપર હજી વિશેષ કુખ ને શોક નાખનાનો તેનો નિશ્ચય હતો પછી તે ઉવમાથી બગે, અને દિન વાણી હજી તેના મનમા રણકાર કરતી હતી, તેથી તે જેમ થઇ ઉભો થયો, અને તેણે પોતાની સુગળી ધોળા ને ચમપ્તી બટી પહેરી, શરીરની આસપાસ એકાદો ઝમ્બો પિટાચો, ચળખતા પગે સુન્દર પાવડીઓ લગાવી, ખભે ચાદીની મૂંઝાણી તનવાર લગાવી, અને પોતાના પૂર્વજોનો અગિનામી રાજ્ય હાથમા ઝાલી કવચધારી અંકાષ થયો. વહાણ નચે થઈને રત્નો કાપડા લાગે.

એવામા ઉગદેહી ઉચ્ચ એકિમ્પસપર પહોંચી અને ઝૂંપસ-મમેત સર્વ દેવતાઓને દિનમરના આગમનનું લાન રાખ્યું, અને મનમે ઉડતા કેસનાળા અંકાષઓને એકમ ૨૨૨ની પોતાના વ્યક્તમ્હ દૂતોને આજ્ઞા કરી. તેમણે એમના પાં, અને તેઓ સ્વરગ એમના થયા.

પણ પ્રથમ તો ઉદારચરિત વહિયોની એ સભા પાછનસમજમા નેન્દર ગમનના વહાણ પાસે મળી અને જેની આજ્ઞાથી બધા એકમ મન્યા હતા તેણે ચતુર વાણીમા મથુ લાખ્યો, સાબળો મતની મીઠી રાતે મહેને ઉવમા એવ દિવ્ય સ્વપ્નદેશી થયું અને સ્વપ્નદેશીની આકૃતિ કદમા ને ઉચ્ચામમા સુરૂપ નેન્દરને વિશેષ મળતી આવતી હતી મહારા માયા-પર તે બધી રહી અને મહેને આ પ્રમાણે થયું હે અશ્વિનેતા અંદ્રુસના પુત્ર, તું ઉગે છે જેના હાથમા અનેક લોકના લાગ્યતી દોરી મોપાઈ છે અને જેને વહાણી સલાળ લેવાની છે, એવાને-મન્નિપદે નિગમનાગને-આખી રાત ઊંઘા કરવું જાજે નહિ પણ હવે એમ્હમ મહાર્ક વચન સાંભળ, કેમકે ઘણે દૂર રહેના છતા નાગપર દયા કરી તારી રક્ષા કરનારા ઝૂંપસદેનની મોઝાનેથી હું હતી છું તે તને આજ્ઞા કરે છે, કે બહુ કેસનાળા અંકાષઓને અતિવચાથી રાત્ર સજી નૈવાર થવાનો હુકમ કર કેમકે દ્રોણનોતું વિશાળ રાજમાર્ગોનાણ નગર લેનાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે હવે એનિ મ્પસના મન્નિદેશમા વસના અમર દેવોમા મતબેદ રહ્યો નથી કેમકે રીરાએ વીનની વીનનીને બધાના મન મનાવી લીધા છે, અને હવે ઝૂંપસની ઇચ્છાનુસાર દ્રોણનોતું આવી બન્યું છે પણ તું આ વાત વીસરી જતો મા સ્વપ્નદેહી આમ બોલી ને ઉડી ગઈ, અને મીઠી ઉવમાથી બગે માટે આનો, હવે આપણે અંકાષઓને મત્વર સજ્જ મરીએ પણ પ્રથમ તું તેમને નાણી જોનાને ચોગ વચન મરીશ, અને તેમના પાંગીઆવાળા વહાણો લઇ અહીંથી સ્વરગ આત્મા જનાની આજ્ઞા કરીશ, માત્ર તમારામાથી કોઈ આમથી ને કોઈ તેમથી બોલીને તેમને સમજાવી રાખજે.

આમ બોલી તે બેસી ગયો; એટલે રેતાળ પાર્થિવસનો રાજા નેસ્ટર તેમની સન્મુખ ઉભો થયો. તે મહાશયે તેમને બાપણુ કરતાં કહ્યું. “મિત્રો, આર્ગાઈવ લોકના રાજાઓ અને સેનાપતિઓ, અંકાધિઓનાના ળીળ કાઈએ આ સ્વપ્નની વાત કરી હોત, તો આપણે તે ખોટી જાણ, અને તેને ગણ્યકારત નહિ, પણ સર્વ અંકાધિઓનાં પોતાને બલિષ્ઠ મણનારને જ આ સ્વપ્નદર્શન થયું છે, માટે ચાલો, આપણે અંકાધિઓને સત્વર સમજાવ કરીએ. ”

આમ કહી સજામાંથી બિડી તે આગળ થયો, અને ળીળ સર્વ દંડધારી રાજાઓ પણ તેની બેઠે બેઠે અને સેનાનાયકની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ત્યા, અને લોકસમુદ્ધ પણ તેમની પાસે સત્વર આવી પહોંચ્યો. જેમ કાઈ પોતાં ખડકમાંથી અનેક નવા નવા ભ્રમરજન્મ બહાર નીકળે, અને વેસન્ત યુષ્યોમાં ટોળાબંધ બેઠે, અને ફેટલાક આમ તો ફેટલાક તેમ બેઠાંબેઠાં કરી મૂકે; તેમ જ નીચા કિનારા આગળના વહાણો ને ઝુંપડામાંથી તેમના અનેક સંઘો સભારથાન ભળી ટોળાબંધ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા અને તેમની વચ્ચે કિ વર્તી નામની ઝૂપસની એક ફતી બપકાબંધ કુરુકર કરતી હતી અને તેમને આગળ ધકેલતી હતી, અને આ પ્રમાણે તેઓ એવંટા થયા. સભારથાનમાં ભારે કોલાહલ મચી રહ્યો, અને સકળ સેન્ય નીચે બેઠું ત્યારે ભારે અતિથિવનિ મયો, અને ત્યાં સંક્ષેપ્ત થઈ રહ્યો. નવ રાજાઓ જૂથો પાડી પાડીને તેમને શાંત થવાનું કહેતા હતા, તે એટલા માટે કે મહારાજ ઓછો થાય અને ઝૂપસના પરિચ્છન્દ રાજાઓના વચન તેઓને કાને પડે લગભગ છેલ્લી જૂથે લોકસંઘ નીચે બેઠો, અને પાટલીઓપર બેમી શાંત થયો એટલે રાજા અંગેમેનન દ્વાયમા રાજાદંડ લઇ ઉભો થયો એ દંડ દ્વિધારિત્રમે નિષ્ક્રિય કક્ષા-નિધાનથી બનાવેલો હતો. તેણે તે દંડ કોનસ-સુત ઝૂપસદેવને આપ્યો હતો, અને ઝૂપમે આર્ગસ-સુદન દૂતદેવને આપ્યો હતો; અને હર્મિઝ દેવે સારથિ પીલપ્સને આપ્યો હતો, અને પીલપ્સે વળી સેનાની અંદ્રુસને આપ્યો હતો. અને અંદ્રુસને મરણ વખતે અનેક અગ્નિચક્રવાળા ધિધારિત્રસને સોંપ્યો હતો, અને વળી અંગેમેનન ધણા દ્વીપોતો ને આખા આર્ગસનો રાજા થાય તેટલા માટે તેને દ્વાયમા આજ્ઞા આપ્યો હતો. તે રાજાદંડપર દ્વાય ટેકવી આર્ગાઈવ લોકને તે આજ્ઞા વચન કહેવા લાગ્યો.

“મહારા મિત્રો, ધનાન વીરો, એરીઝના માનીતા મનુષ્યો, કોનસ-સુત ઝૂપસે મહારા કહેવને અંત્ર મગડોળો ચડાવ્યો છે; તે નિર્ધ્ય છે, કેમ કે થોડા કાળ પૂર્વે તેણે પોતાનું ડોકું નમાવી મૂકે વચન આપ્યું હતું, કે હું મજબૂત કોટવાળા ઇલિઅસને ઉજ્જડ કર્યા વિના તારે દેશ માછો જઈશ નહિ; પણ હવે મૂકે સમજાય છે કે તેણે કૂર થઇ કપટ કર્યું, કેમકે તે મહાદં નાક કપાળીને અને મહારાં ધણાં માણસોનો નાશ કરવાની હવે મૂકે આગસ પાછા જમાવું કરમાવે છે. પણ મૂકે લાગે છે કે અનેક નગરોના વિનાશ કરનારા મહાસમર્થ ઝૂપસદેવને એમ જ, ગમતું દગે; એનાથી કાંઈ બળિયો નથી. આપણા વચ્ચે પણ આ સાંભળીને ચરમાશી, કે અંકાધિઓની આવડી મોટી મેના એક નિષ્કળ યુદ્ધમાં બિતરી, પોતાનાથી થોડા સત્રુઓ સાથે લડી, ને નવ વર્ષ સુધીએ તેનો કંઈ અન્ત આવ્યો નહિ. કારણ કે એમ ભારે

કે ઍકાધ્યઅનો ને દ્રોજનો વચ્ચે થોડો સમય ખરેખરી મુદ્દનિવૃત્તિ થાય તે વખતે પક્ષના માણસોની ગણતરી થાય, અને દ્રોજનો તેમના સર્વ નગનાગીઓને એકઠા કરે, અને આપણે ઍકાધ્યઅનો દસ દસની ટોળીમાં મોઢાપાછ જઈએ, ને દરેક ટોળી એકેક દ્રોજનને મદપાન-સેનામાં રોકે, તો પણ વણી ટોળીઓ મધુપાનધારી સેવકો વગરની રહી જાય અર્થાત્, નગનાગી ટોજનો ગરતા ઍકાધ્યઅનોની સખ્યા ઘણી જ મોટી છે પણ દ્રોયમાં ઘણા નગ-રોના તેમના પક્ષ છે, વળી શૂળધારી વીરો પણ છે એટલે એ એક મોટો પ્રતિપક્ષ છે, અને તેથી, મહારી દંડ ધ્વજ છે તો પણ, મહારાથી ધલિઅસના બહુજન દુર્ગેનો ઉગ્રદેહ મર્ધ શરૂ શે નહિ મહાન ઋષસના નવ રાં તો ક્યારનાએ વીતી ગયા છે અને આપણા વહાણના પાગીઓ અવાઈ ગયા છે ને દોરડા વગેરે દીનુ પડી ગયું છે અને ઘેર આપણા બેરા-ડોકગ શરૂ ભેયે દરે છે, તો પણ જે કાપને માટે આપણે અહીં આન્યા, તેમાં તો હજી સોળે કાચી છે માટે ચાલો, ૬ કહ છુ તેમ આપણે બધા કરીએ આપણા વહાણુ લઇ આપણે પ્રિય રવદેશ સત્વર મધારીએ, કારણ કે હવે આપણે વિશાળ ગજમાર્ગનાળુ દ્રોય કહી લઇ શકવાના નથી.”

આના નયન સાલળી જેઓ મન્નિસલામાં હાજર નહોતા તેમના મધાના હેમાં જીજીની રહ્યા અને અનુસપિતાના મેનમણમાંથી ધસી આનતા પૂર્વ અને દક્ષિણ વાયુથી આકર્ષિત અને સમુદ્રના ઊંચા તરંગો ઉછળે, તેમ લોકસભા ઊછળી રહ્યો, અને પશ્ચિમમાંથી વાતા પ્રમળ પ્રવાતથી એવું અગાધ ધાન્યક્ષેત્ર ાપી ઉઠે અને ડુડા નથી પડે, તેમ અખિન લોકસભા ક્ષોભમાં આવી ગયો અને બધા મનુષ્યો ભૂમો પાડતા પાડતા વહાણો લાપી વેગભરે દોડ્યા! અને તેમના પગ તળેથી જીડીને ખુણ ઉચે ચોટાવા લાગી અને પોતાના વહાણને ધારીને અળકતા ખારા સમુદ્રમાં ધસડી જવાને માટે મરેક જણે પોતાના પાડોશીની સહાયતા માગવા માડી, અને વહાણો ઉતારનાના ગરતા સાફ કરી દીધા અને ઘેર જવાની દોડદોડનો અનાજ ઉચે રૂર્ગ સુધી પહોંચે અને તેમણે વહાણોની તળેથી ટેમ પણ કાઢવામાં આયા.

પ્રતી દીગદિનીએ ઍંચીનીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું હેત નહિ, તો આર્ગાધવ લોકોએ: “વે-છાની વિરૂદ્ધ રવદેશ બધી વહાણુ હમરી દીધા હોત “ હે! અન્યનધાગી ઋષસની પુત્રી, અનન્ત કુમારિ ! ! આ શુ ? શુ ખરેખર આર્ગાધવ લોકો નિશાળ સમુદ્રપર થઈને રવદેશ સીધાવશે ? એમ થયો તો પ્રાપ્ત અને દ્રોજનો તેમ જ જેને અર્થે અનેક ઍકાધ્યઅનોએ પોતાના પ્રિય રવદેશથી પાછો દૂર દ્રોયમાં પ્રાણુ તબ્બા તે આર્ગેસવાગી હેનન પણ અલ્પન્ત દુલાશે પણ કન્યધારી ઍકાધ્યઅનોની સેનામાં નું હમણા જ જા, તારા મદુ વચનથી પ્રત્યેક પુરુષને જતો અનકાન, અને ખારા સાગર સુધી તેમના વાગવાળા વહાણને લઇ જવા દર્શ મા.”

તે આમ બોલી, અને નિમનાક્ષી ઍંચીની દેનીએ તેનું કહ્યું ના ગણકાર્યું એમ નહિ, પણ ઍનિમ્પસના શિખરપરથી વાયુવેગે નીચે ઉડી, અને ઍકાધ્યઅનોના શીઘ્રમાંથી વહાણુ આગળ સત્વર આવી ત્યાં તેણે શુદ્ધિમાં ઋષસના બેરાગરીઆ ઍડિસ્સુસને ઊભેને દીગ, તે પોતાના વૃત્તવાળા કાળા વહાણને અડક્યો પણ નહોતો, કેમકે તેનું ચિત્ત અતિશય શોભતુર થઈ

ગયું હતું. નિર્ભયાથી અંધોની તેની પાસે આવી બેઠી. “ લેઅર્ડીઝના દિવ્ય પુત્ર, મહાશુદ્ધિમાન ઓડિસ્યુસ, શું તમે બધા તમારાં પાટિયાંવાળાં વહાણોમા ચડી બેગી સ્વદેશ સીધાની જશો? એમ કરો તો પ્રાપ્ત અને દ્રોણનો તેમ જ જેને અર્થ અનેક અંકાઈઓએ પોતાના પ્રિય સ્વદેશથી ઘણે દૂર દ્રોણમાં પ્રાણ તજ્યા તે આર્તસવાળી હેલન પણ અત્યંત પ્રવાનો: પણ તું હમણાં જ અંકાઈઓની સેનામાં જ, વિલંબ મા કર; અને તારાં મૃદુ વચનથી પ્રત્યેક પુરુષને જતો અટકાવ, અને તેમનાં વાંકવળાં વહાણને ખારા સાગર સુધી લઈ જવા દઈશ મા. ”

તે આમ કહી રહી એટલે તેણે દેવીનો કંઠ ઓળખ્યો, અને પોતાની ડગનો કંકી દઈને દોડ્યો; તેના ફત ધ્યાકાનો સુરિએક્ટીઝ ત્યાં તેની મેવામાં હતો તેણે તે એકઠો કરી લીધો અને ઓડિસ્યુસ પોતે અંદ્રુસ-સુત અર્જેમનનને મળવા ગયો, અને તેના પૂર્વજોના અવિનાશી રાજ-દંડ તેની પામેથી લઈ કવચધારી અંકાઈઓનાં વહાણ વચ્ચે યથા યાવવા લાગ્યો.

જે કાંઈ સરદાર કે મુખ્ય માણસ રસ્તામાં મળતો, તેની પાસે જઈ નમ્ર વાણીમાં તેને તે આ પ્રમાણે અટકાવતો: “ જાઈ, કાપરની પેડે આમ મલરાઈ જવું ઉચિત નથી, તું પોતે જરા બેસને તારા માણસને બેસાડ કારણ કે અંદ્રુસ-સુતનાં બોલવાનો મર્મ હજી તું અપ્રત્યક્ષ સમજ્યો નથી; હમણાં તો તે માત્ર લોકના મન ભુલ્યે છે, અને થોડીવારમાં તે અંકાઈઓને દંડ દેશે. શું આપણે બધાએ મન્ત્રિસભામા તેણે કહેવાં વચન સાંભળ્યાં નહોતાં? અંકાઈઓનાં પર ક્રોધ કરીને તે બધાની ખબર લે નહિ તે સભાજનો. કારણ કે દિવ્ય રાગજોના મનમાં અભિમાન હોય છે; કેમકે ઝૂંસની પ્રસન્નતાએ કરીને તેમનો યશ છે, અને તે મદ્યશુદ્ધિદાતા દેવને તેઓ પ્રિય છે. ”

પણ જો કાંઈ સાધારણ માણસને જુઓ પાડતો તે જોતો, તો તેને પોતાના રાગદંડથી હઠેલથી મ્હોટા ધાટા પાડીને તે કહેતો: “ જાઈ, તું શાંત રહે અને નારાથી ચડિયાતા હોય તેમણું કશું કાને ધર: તું વીર નથી, દુર્બલ છે. યુદ્ધમાં કે સભામાં તારી કંઈ મણુનરી નથી. ખરેખર આપણે બધા જ અંકાઈઓના રાગ યથા શકીએ નહિ. અનેક જણ રાગ યાવ એમાં આપણું કંઈ વળે નહિ, ઉપરી એક જ હોય, રાગ એક જ હોય, અને તે વક વિચારવાળા કોનસના પુત્રની જેનાપર કૃપા દોષ તે જ હોઈ શકે. ”

એવી કુશળતાથી તે સેનામાં ફરી વળ્યો, કે વહાણ ને યુવકાં મૂકી તેઓ બધા પાછો સમારથાને ઉતાવળ જઈ પહોંચ્યા; અને ઘેર ગર્જન કરતા સાગરનો તરંગ કામા તટ પર સુપવે ને ભૂમિમાથી તેનો પ્રતિધ્વનિ થાય, એવો મ્હોટો સોર તે વખતે યથા રહ્યો.

હવે બીજા બધા બેસી ગયા અને પોતાની પાટીઓ પરથી ખસા નહિ; માત્ર યર્સા-મટીઝ હજી જમ્યા કરતો હતો. તેની જીભે લગમ નહોતી, તેના ચિત્તમાં, ઘણાં અવ્યવસ્થિત વિચારો ભ્રમતા હતા, સરદારોની મ્હાંમે ચલાવો વ્યવ મનોરથ હતો, અને આર્ગાઈય લોકને હસાવવાનું તેને મન હતું. ઇલિઅસ આવેલાં સર્વ પુરુષોમાં તે સૌથી કુરૂપ હતો. તેના પગ કેટલા કટલા પડનાં હતા, એક પગ વળી લંગડા તો હતો, બન્ને ખભાં બેજમરોળ હોઈ જાતી-

પર વળી જતા હતા, માથું વાડું રહેતું હતું, અને તેમાંથી એક ન્હાનો દેહો કણુમાંની પેડે બહાર નીકળ્યો હતો. બધા માણસોમાં વિશેષ કરીને ઍકિનિક તથા ઍડિસ્સુસને તે તિન્કારપાન હતો, કેમકે તે વાગવાર તે બેઠેલી નિન્દા કરતો. પણ હમણા તે તીણો મુમ પાડીને સુષ્પ ઍંગેમેનન ઉપર તેણે ગાળોનો વરસાદ વરસાવના માણ્યો. ઍકાઇ-અનોયસાઇનિકથી ખૂબ કટાક્ષા હતા અને મનમાં તેના પર કોષે ભરાયા હતા પણ મોટે સાદે તે બોલ્યો અને ઍંગેમેનનની નિન્દા કરવા લાગ્યો. 'ઍટ્રાલિઝ, તારી પાંચે હવે સુ નથી કે તને અમતોષ થાય છે? ખરેખર તારા કુપડા ખુલ્લો લાપાટી લગેના છે અને વળી તેમાં અને-ત્રીઓ પણ છે, અને ઍકાઇઅનો કોઈ નગર લૂટીએ છીએ ત્યારે તને સાથી પ્રથમ ઉત્તમમાં ઉત્તમ નેટ આપીએ છીએ, અને તે બધી તારા કુપડામાં છે. તુ તારે હજી મોનુએ વાળે છે?—મહે કે કોઈ ખીંગા ઍકાઇઅને કેદ પકડી આણેલા પોતાના પુત્રને છોડાવના તારૂ અનિનિતા મેજનોમાનો કોઈ ઇચિઅસમાંથી સુવર્ણ લઇને આવે, તેના પર તારી દાઢ છે કે તુ? અથવા હજી પ્રેમનો પ્રસાદ આપવાને કાઈ ગાનિકને પડારી લેવાની તારી દાનન કે શુ? પણ સરદાર ચળે ઍકાઇઅનોને દુખ દેતું તને ગોખતું નથી દે સુમનન મુખાઓ! ઍકાઇઅની ઐઓ—પુરુષા નહિ! તમે જરા તજનાઓ અને તમારું મહો નીચા કરો, નાનો આપણે આ આપણા વરણુ લઈ ઘેર જતા મહીએ, અને આ કાપરને આ દુષ્ટતાના પુષ્કળ જયોપાયન ઍકાઈ ની ધગા દલએ, એટલે એને ખખડ પડે કે આપણી અનાયતાની જરૂર છે કે નહિ અને હમણા એના કરતા ચડિયાતા વીર ઍકિનિકતુ અપમાન થયું છે. કેમકે એણે તેનું જયોપાયન દરી લીધું છે, અને તે બગરકારે પોતાને ઘેર ગળે છે મહારી ખાતરી છે કે ઍકિનિકના મનમાં જરાએ કોઈ નથી, પણ એ મન છે; નહિ તો, હં ઍટ્યુસ-સુત, આ દેશથી તારો અન્ત આનત"

આ પ્રમાણે ચર્ચાઈત્ર ઍંગેમેનનની નિન્દા કરી. પણ સુષ્પ ઍડિસ્સુસ એકદમ તેની પાને આ પો, અને તેના પ્રત્યે કઠોર દષ્ટિ કરી તેણે તેને પરપ વણ્ણીમાં મપકો દીધો. "હે નિગ્નુન ચર્ચાઈત્ર, તુ કાલે તેમ બધું છે, તું તીક્ષ્ણ વક્તા છે ખરે, પણ હવે શાત રહે તે મનઓની વિરુદ્ધ એકલે હાથે પડવાનું રહેના દે, કારણ કે મહારા વિચારપ્રમાણે ઍટ્યુસ-સુતોની સાથે ઇનિઅસ આવેના સર્વ મનુષ્યોમાં તુ સૌથી અધમ છે માટે તુ રાજઓનું નામ જવા દે, તેમતી નિન્દા કરતો બંધ રહે, અને અહીંથી વિદાય થઈ જવાનો લાગના શોધે એમાં જ સાર છે હજી આપણે સ્પષ્ટ બાણતા નથી, કે આપણે એકાઇઅનો અહીંથી ચાલ્યા જઈએ, તેમાં પાલ છે કે અનાલ. ક્યાન વીરો ઍટ્યુસ-સુત ઍંગેમેનનને ઘણા ઇનામ આપે છે, તેથી તું તેને મહેણા દે છે અને આપણા સેનાપતિને વારંવાર ગાળો લાડે છે. પરતુ હું તને સ્પષ્ટ કહું છું, અને ખરેખર એમ જ બનશે જો હવે ફરીથી આ પ્રમાણે બકતો મહે તને બેસો, તો તને પકડીને તારા વસ્ત્ર ઉતારી ના લઈ, તારો ડગલો ને બંડી કહાડી ના લઈ

અને તને માર મારી આ મમામાંથી હાથેથી મૂકી લઘુમતિ વહાણ બાંધી રહ્યો રહ્યો નાગો નાગો કદાહી ના મૂકે તો મહાઈ ડાકું ઉડી જઈને અને કાઈ મહોને ટેન્નેમેકસનો ગાપ ના કહેતે.”

આમ બોલી તેણે રાજાંડ વડે તેના બરડાપર ને ખત્તાપર પ્રદાર કર્યોઃ એટલે તે વાંકેર વળી ગયો અને તેની આંખમાંથી એક મહોડું આંશુ પડ્યું, અને તેના બરડાપર સુવર્ણકંડનાં ઝંખાટાને લીધે લાલચોળ સ્ત્રી પડી રહ્યો પડી તે બેસી ગયો ને આશ્ચર્ય પામ્યો, અને હુ-ખને લીધે દયામણી આંખે તેણે આંશુ લોટી નાંખ્યું. બીજા બધાને ખેદ તો થયો પણ ઉતટા મુખેથી હસવા લાગ્યા, અને દરેક જણ પાસે ઉત્તમને આ પ્રમાણે કહેતો હોય એમ જણાયુંઃ ‘અરે, ખરેખર, ઓદિરસ્યમે ઉત્તમ કહાવણબરી સલાહ આપીને તેમ જ યુદ્ધમાં વ્યૂદ રચીને આજ મુઘીમાં અસંખ્ય પગક્રમો કર્યા છે, પણ આનંદ આ મિથ્યાપ્રતાપી વાયાળનું મેં બધું કરી દીધું એ એણે આજાંછવ લોક સમક્ષ કરેલા બધા કૃત્યોમાં સૌથી એટલું છે. હવે રાજાએને મહાભવાં નિન્દા વચન કહેવાનો તે આ જ બૂલી જશે.’

સાધારણ લોકસમૂહ આમ બોલતો હતો પણ નગનિયુતનો ઓદિરસ્યુમ હાથમાં ઝાળ-ફંડ લઈ ઊભો થયો. અને તેની પાંચે દૂતવેશધારિણી નિમંત્રણી અર્થાત્તી લોકસંઘને શાન્ત મહેવાનું કહેતી હતી, એટલા માટે કે પાળેના તેમ જ દૂરના સર્વ અંકાઈઓને એનું કહ્યું સાંભળે અને એની સલાહ કાને ધરે તે મહારાજે તેમના સમક્ષ બાપબુ કહ્યું અને કહ્યું- “હિ અંકાઈડીઝ, હે નરપતિ, ખરેખર આ બધા અંકાઈઓનો સર્વ મનુષ્યોની સમક્ષ નાઈ નાકે કપાવના બેસા છે, અને આગસના અગ્રામાંથી અહીં પ્રવાણ કરતી વેળા તેમણે તને જે વચન આપ્યું હતું, કે મજબૂત કાટવાળું ધસિઅમ નિર્ગન કર્યાં વગર તું કદી પાછો ફરીશ નહિ, તે પાળતા નથી કેમકે ન્હાનાં બાળક ને અનાથ સ્ત્રીઓની પેઠે તેઓ થેર જવાને સાફ પરપર શોઆં કરે છે. અરે, ખરેખર, માણસને નિરાશ થઈ પાડા જવાનું મન થાય એની અહીં જળ રચાઈ છે. હાથે કે પેતાના પાટિયાવાગા વહાણમાં એક જ માસથી મહેનો વિરડી પ્રવાસી કડકડતી ટાડમાં સંઘુબ્ધ સાગરમાં મપડાય છે ત્યારે ધુઆપુઆં થઈ જાય છે; પણ આપણે અહીં આન્યતિ નવમું વરસ તો જાય છે, માટે અંકાઈઓનો પોતાનાં અણિવાળાં વહાણ આગળ ધુધવાય એમાં મહેને નવાઈ લાગતી નથી, જતા અહીં કામો વખત રજા પડી ખાલી હાથે પાછા થેર જવું એ ખરેખર નીચું બેસા જેવું છે. મહારા બાઈઓ, ધીંગળ ધરો, અને થોડીવાર થોભી જાઓ, એટલે આપણને જણાવો કે કંકસની જાવિયવાણી ખરી હતી કે ખોટી. કેમકે આ વાત આપણે સારી પેઠે જણાવી છે છીએ, અને તમારામાંથી જેટલા દેવને જે મરણના મહોમાંથી જન્મ્યા છે તેટલા બધા માલીમૂન છે. જાણે કાલે કે પરમ દહાડે જ આઉ-લિસમાં અંકાઈઓનોના વહાણો ગ્રામ્ય અને દ્રોજનોપર પડવાના હુ.ખસારથી ભરેલાં એકાં થતાં હતાં, અને આપણે કરાની આસપાસ પવિત્ર વેદીઓપર શુદ્ધ શતહોમ દેવનામી-વચ્ચે કરતા હતા; આપણી ઉપર સુંદર ઘટાઘાટ પ્લેઈન-વૃક્ષ આવી રહ્યું હતું અને પાંચે મકચકતુ પાણી વહી રહ્યું હતું; એટલામાં ત્યાં એક મહોટો ઉત્પાન-નગરે, પશ્ચિમ ઓસિમ્પસવાની દેને

જ મરજવેલો એક લાલચોળ પીંડવાળો બાપણ નામ વેદી તળેથી છલંગ મારી પેલા વૃક્ષ સહી કૂદો હવે ત્યાં દેવની ડાળીએ પાવડાંની ઘટાગા એક ચકલીના મળેા હતો, અને તેમાં ન્હાના ન્હાના કુમળા બચ્ચા હતા, આઠ બચ્ચાં હતાં ને નવમી મા હતી, બચ્ચાં બિચારાં ચીં ચીં કૂગાં રણાં ને નાગ તેમને ગળી ગયો. અને પોતાનાં બ્હાણાં બચ્ચાંને શાયતી માતા આમ તેમ પાળેા કદગાવી ઉડાડિ ઢરતી હતી, એટલામાં નાગે ચૂક મારી તેની પાંખ પકડી, ને તે ચીસો પાડતી રહી. હવે જ્યારે બચ્ચા તથા માને તે ગળી રહ્યો ત્યારે તેને પ્રગટાવનાર દેવે એક કૌતુક કહ્યું કેમકે વક વિચારવાળા કોનસના પુત્ર તે નાગનો પત્થર બનાવી રીધો, અને આપણે તે જોઇ આમા જ બની ગયા. આ પ્રમાણે દેવેાને માટે કરેલા શતહોમ આગળ આવેા ભયકર ઉત્પાત થયો ત્યારે ડંદકમે સત્વર ભવિષ્ય ભાખ્યું અને કહ્યું કે ઉડતા વાગ-વાળા અંકાઇબનો, કેમ આમ સ્તબ્ધ થઇ ગયા છો ? વિચારશીલ ગયૂસ દેવે આપણને આ એક મ્હોટી ભલા દર્શાવી છે, તે મોટી દેખાઈ છે માટે મોટી સિદ્ધ થશે, અને તેની કીર્તિ અમર રહેશે. બચ્ચા અને મા મળીને નવ ભક્ષ્ય નામે ગળ્યાં, તેથી એમ સમજવાનું કે આપણે તેટલા વર્ષે લાં લડીશું, પણ દસમા વરસમાં આપણે વિશાળ રાજમાર્ગોવાળું તે શહેર લઇશું, જોપીએ આમ કહ્યું હતું, અને હવે એ બધું સિદ્ધ થતું જાય છે. માટે, ધમતા નળાપર સુક-વચ ધાદણ દરનાગ કે સર્વે અંકાઇબનો, તમે બધા અહીં રહો, પ્રાયમનું મ્હોટું નગર છતાય ત્યાં મુધી છો ત્યાં ને ત્યાં જ રહો.

તેનાં આવાં વચન સુણી આર્ગાઈવ લોકો મ્હોટો હર્ષનાદ કરવા લાગ્યા, અને અંકાઇબનોએ દિવ્ય ઓડિસ્ત્રસના ઉપદેશની એટલી બધી પ્રસંસા કરી કે ચોમેર વહાણોમાં તુમુલ પ્રતિષ્ઠાપ થઇ રહ્યો. પછી તે સભા સમક્ષ જેરીનિઆનો શૂરવીર નેસ્ટર બોલ્યો : “જાઓ રે ભાઈઓ, ખરેખર તમે મૂર્ખ છોકરાઓની પેઠે આ સભા ભરી છે અને યુદ્ધનાં પરાક્રમેાની તમને કાંઈ ગણુના જ નથી. આપણાં પણ ને આપણા શપથનું શું થશે ? આપણા વીરોની સલાહ ને સુક્તિઓ, અને દેવનિમિત્તે કરેલા શુદ્ધ સુરપાત, અને જમણા હાથે આપણે પરખર ઉપભવેલો ત્રિધાસજનક સમાગમ-નાંખેા એ બધું હવે ચૂલામાં. કારણ કે અહીં આટલેા લાભેા સમય રવા છતાં આપણે હજી શબ્દોનો મિથ્યાવાદ કર્યા કરીએ છીએ, અને કાંઈ પણ સુક્તિ શોધી શકતા નથી. હે અંદ્ર્યુસ-સુત, તું પહેલાની પેઠે તારો ઉદ્દેશ હજી હલ જ રાખજે અને પ્રયત્ન યુદ્ધમાં આર્ગાઈવ લોકોના નાષક રહેજે; અને જે એકબે અંકાઇબનો આજ ચર્મધારી અપ્ને આપેલું વચન સાચું છે કે જુહુ તેનો નિર્ણય થયા પહેલા જ આર્ગસ ન્હાસી જવાની ખાતરી મસલત જે કહી સિદ્ધ થવાની નથી જ-કરે, તેમનો વધ કરાવજે. અરે, હું કહું છું કે જે દિવસે આર્ગાઈવ લોકો પોતાનાં શીઘ્રમાર્ગ વડાણુ લઇ નીકળ્યા, તે દિવસે મદ્રાસમર્થ કોનીઅને દ્રોજનોનો વિનાશ કરવાનું આપણને વચન આપ્યું હતું, કેમકે આપણે દક્ષિણ હાથે વીજળી ઉત્પન્ન કરીને એણે શુભ શુદ્ધ દેખાડ્યા હતા. માટે જવામુધી તમારામાને પ્રત્યેક જણ કાંઈ દ્રોજનની ઓ સાથે સુઈ રહે નહિ અને હેલનની ખાતર વેઠાં કષ્ટ ને દુ.ખનો ખવ્વો વાગે

નહિ, ત્યાંસુધી કોઈએ ઘેર જવાની ઉતાવળ કરવી નહિ. પણ જો કોઈ ઘેર જવાને બહુ આતુર થઈ જશે અને પોતાના તુલકવાળા કાળા વહાણને અડકશે, તો પછી સર્વના દેખતાં તેને મરણ સરણ કરવો પડશે. પણ હે રાજા, તું પોતે સુન્નિયાર કરજે, અને સત્તાદ આપના યોગ્ય એવા અન્યની સત્તાદ માનજે. જે જે વેણ હું બોલું છું તે બધા જ માન્ય થવાં જોઈએ. હે ઍગ-મેમન, તારા સૈનિકોને જાત પ્રમાણે ને કામ પ્રમાણે લુલ્લ પાડી દે, કે કામ-કામને ને જાત જાતને સાલ કરે. એમ કરીશ તો અંકાધર્યનો તાર કંઈ માનશે, તો તને તરત જણાશે કે ક્યા ક્યા સરદારો અને ક્યા ક્યા સૈનિકો કાપર છે, અને ક્યા ક્યા શરવીર છે; કેમકે ત્યારે પ્રત્યેક જણનું પાણી જાણી આવશે. આ પ્રમાણે તને ખબર પડશે, કે દેવની આજ્ઞાથી દોષ છતાં નથી, કે પછી તારા સૈનિકોની અધમતા ને યુદ્ધમાં અપ્રવીણતાથી છતાં નથી. "

એટલે રાજા ઍગમેમનને તેનો ઉત્તર વાળ્યો અને કહ્યું: "ખરેખર, એ વૃદ્ધ પુરુષ, સર્વ અંકાધર્યનોની સલામાં તારા જેવો કોઈ સમર્થ વક્તા નથી એમ ફરોથી સિદ્ધ થયું છે. હે અયુસપિતા, હે ઍથીની, હે અંબોલો, અંકાધર્યનોમા આવા દસ મન્ત્રીઓ મ્હારી પાસે હોત તો કંઈ સાઈ થાત? તો પછી પ્રથમ રાજાનું નગર છતાં પાપમાત્ર થઈ ગયેલું, અમારા હાથમાં આવતાં શી વાર લાગત? પરન્તુ કોનસ-સુત અજ્ઞાતધારી અધૂરે મહને દ્વાપ્તી કર્યો છે, કેમકે નિરર્થક કથાઓકાસમાં તેણે મહને જબોલ્યો છે. ખરેખર હું ને અંકિલિમ એક જાણાની ખાતર, ખબર શબ્દોમાં લડી પડ્યા, અને પહેલો મિત્રજ મ્હારો ગયો. પણ જો આપણે બધા એક વિચારના જ થઈએ, તો પછી દ્રોહનોના વિનાશનો દિવસ આવી પહેાંચેો સમજાવે, એક હાથનો પણ વિલગ થશે નહિ. હવે જાઓ, બધા જમી કો, એટલે આપણે યુદ્ધ આરંભીએ. પ્રત્યેક જણે ભાવે સારી રીતે ધમી લીધેા કરવો ને દાસ બરોબર ગોઠવી, અને શીઘ્રગતિ, ધોડાએને ચઢી સારી પેડે ખવડાવવી, ને ચારે બાજુએથી રથને સુવ્યવસ્થિત કરી લડવાને તત્પર થઈ આવવું, કે આપણે બધા આપો દહાડો બીપણ યુદ્ધમાં ધુમીએ. કારણ કે ત્યાં વિશ્રાંતિની તો એક ક્ષણ પણ મળશે નહિ જ, માત્ર રાત્રિ યશે ત્યારે જ અને પક્ષના સૈનિકોનો આવેશ શમશે. પ્રત્યેક સૈનિકના વક્ષ રથનું રક્ષણ કરનારી દાસનો પેડો પરસેવાથી ભીનો થઈ જશે, ભાલો ઝાઝી ઝાઝીને તેનો દામ નરમ થઈ જશે અને ચક્રવર્તીન રૂથ ખેંચતો ધોડો, દે. દે. થઈ જશે, અને રણક્ષેત્રથી દૂર જઈ અણિવાળાં વહાણ પામે ભરાઈ ગયેલો કોઈ માલુમ પડશે, તો તેનો તો કુતરા ને ગીધની ઉગાણી થયા વિના છૂટકા જ યશે નહિ.

તેનાં આવાં વેણ સુણી આર્મોર્સ લોકો મ્હોટો દર્પનાદ કરી રથો દક્ષિણ વાયુ વાયાથી ઉછળતા ને ઉભા તટપર અથડાતા તરંગના ધ્વનિ જેવો, બંદકે, ચેમ્બર વાતા વાયથી ઉછળતાં મોર્ગ જેવે અંપવા દેતાં નથી એવા કોઈ ચોતસાવી ગેલ પર થતા પ્રચંડ શબ્દ જેવો, ત્યાં ધોળ મચી રથો બધા ઉકળને વહેલાં વહેલાં વહાણોમાં વીખરાઈ ગયા, અને ડુંપડાંમાં જઈ દેવતા પાડી ભોજન કરી લીધું. પ્રત્યેક જણે અમર દેવતામાના પોતાના ઇષ્ટદેવને અર્પિત આપું અને મંત્રણથી ને હુમ્મસ યુદ્ધથી અંતવાની પ્રાર્થના કરી. નરપંતિ ઍનીમેમનને મહાસમર્થ, કોની-

અનને એક પ્રાંચ વર્ષના પુત્ર બળદનું બળિદાન આપ્યું, અને ઔકાષ્ઠ્યન મેનાના વડિલ સરદારે તેની આરાધા એકદા યથા; પ્રથમ નેસ્તર, પછી રાજ આઘડાંમિન્યુસ, અને પછી બે આઈએન્ડીઝ, પછી ટાઈમિસનો પુત્ર, અને છઠાં અયૂસ જેવો મહાબુદ્ધિમાન ઓડિસ્ત્યુસ. ઉચ્ચ સિંહનોડ કરનાર મેનિલેઅસ તો વગર કહે જ આવ્યો, ક્રમકે પોતાના બાધને પરિશ્રમ તે જાણતો હતો. પછી તે બધાએ જ બળદની આસપાસ ઉભા રહી હાથમાં જવનો લેટ લીધો. અને સર્વની સમક્ષ ઔર્ગેમેનને પ્રાર્થના કરી અને કહ્યું: 'હે અયૂસદેવ, હે મહાકર્તિમન્ત, હે મહેશ્વર, હે મેધરાજ, હે સ્વર્ગવાસી દેવ, મ્હને ધન્ય આપ કે આજે મુર્ખારત થતાં પહેલાં, અન્ધકારના આગમન પહેલાં, હું પ્રાથમના મહેશ્વને ધૂમાડાથી મરિન કરી જમીન-કોસ્ત કરી નાંખું, અને તેનાં દારને આજ લગાડી લરમ કરી દઉં, અને હેક્ટરની છાતીપર તર-વારનો ધા કરી તેની બેડી ફાડી નાંખું; અને તેની આદે ગમ તેના અગચ્છિત મિત્રો ઉધે મ્હોંએ ધૂળમાં પડી નમુધાશિંગન કરે.' "

તેણે આમ પ્રાર્થના કરી, પણ હજી કોનીઅને સિદ્ધિ વચન દીધું નહિ, તેણે બળિદાન સ્વાકાષ્ટ્યે, છતાં પોતે પાથરેલી જાળની અવિરત વૃદ્ધિ જ ક્યાં કરી.

હવે જ્યારે તેઓ પ્રાર્થના કરી રહ્યા અને જવનો લોટ આસપાસ વેરી રહ્યા, ત્યારે પ્રથમ તેમણે બળદનું માથું પાછું ખેંચી કહાડ્યું, તેનું કાંડું કાપી નાંખ્યું, શરીરપરની આમડી ઉતારી નાંખી, અને જાંઘમાંથી કકડા કાપી ચરખીમાં બોળી બેવડવાળાં તેપર કાચા મોંસખંડ ચૂક્યા. અને તે પાંદડાં વગરનાં ચીરેલાં લાકડાંપર મૂકી શેક્યા, પછી તેમાં સોષા ઘેચી હિઠાધર-સની જવાળા પર ધર્ધા. જ્યારે જાંઘના કકડા શેકાઈ રહ્યા અને તેમણે તે આપી લેયા, ત્યારે તેમણે બાકીના જાગના કકડા ક્યાં અને તેમાં સોષા ઘેચીને સલાળથી શેક્યા, અને શેકી શેકીને બધા કકડા અમિમાંથી પાછા બહાર કહાડ્યા. આમ આ કામમાંથી પર-ધાર્યા અને બોજન તૈયાર કર્યું, ત્યારે તેઓ જમવા બેઠા, અને તે સ્વાદિષ્ટ બોજન નિરતિ આપડી ગયા. પણ જ્યારે ધરાધને ખાઈપી રહ્યા, ત્યારે ગેરીનિઆનો ચરસીર નેસ્તર તેમના પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો: 'હે ઔટયુસના કુલીન પુત્ર, હે નરપતિ, હે નરપતિ ઔર્ગેમેનન, હવે આપણે અહીં વાતો ક્યાં કરવી જોઈએ નહિ, અને દેવે સોષેલા કાર્થમાં ઝાઝો વિવળ કરવો જોઈએ નહિ; પણ આપો, કવચધારી ઔકાષ્ઠ્યનોના દૂતોને લોકસંધમાં ઝાહેર કરવાને મોકલીએ અને બધાં વહાણુમાંના લોકને એકદા કરાવીએ, અને આપણે બધા આમ એકત્રિત થઈને ઔકાષ્ઠ્યનોની વિલાણ સેનામાં ફરી વળીએ કે સરવર ઉમ ચુક જાએ.' "

તે આમ બોલ્યો, અને નરપતિ ઔર્ગેમેનને તેનું કહ્યું ના ગણકાર્યું એમ નહિ. તરત જ તેણે ઉડતા વાળવાળા ઔકાષ્ઠ્યને સમરંગણુમાં હાજર થઈ જવાની વ્યક્તકંઠ દૂતો દ્વારા આજ્ઞા કરી. દૂતોએ તેમને એકઠા કર્યા અને તે બધાં સરવર એકદા થઈ ગયા. અને જે અયૂસના પરિસ્કંદ રાજ્યો ઔટયુસ-સુતની પાસે હતા, તેમણે તથા નિર્મલાક્ષી એથીનીએ વચમાં ધુમીને સૈનિકાની વ્યૂહરચના ઉત્સાહભેર રચી. એથીની દોનીના હાથમાં જરામરણુજન્ય લપથી વિમુક્ત

પવિત્ર દાત હતી; તેના ઉપર શુદ્ધ સોનાનાં સો પુમતાં લટકતાં હતાં, તે બધાં ચતુરાઈથી
 ગુંથેલાં હતાં. અને તે દરેકની કિંમત સો સો બળદ જેટલી હતી. એ દાસ લઇને તે દેદીપ્તમાન
 દેવી એકાધ્યયન સેનામાં ઉત્સાહ ગ્રેસ્તી ફરી વળી, અને પ્રત્યેક સેનિકના ઉરમાં અવિરત યુદ્ધમાં
 અંતરાવવાનું જોર ઉત્પન્ન કરતી ગઈ. આ પ્રમાણે, પોલાં વદાણમાં બેસી સ્વદેશ સીધાવવાને
 બહો સંપ્રાપ્તમાં ધૂમવામાં તેમને વધારે રસ પડ્યો. કોઈ પર્વતનાં શિખરપર આવેલા નિઃસીમ
 જનમાં દારુણ દાવાનશ પ્રચટે, અને તેના ભડકા ફરથી દેખાયા, તેમ તેમના પ્રવાણકાળે
 માંસનાં અગ્નિજ્વલ કવચમાંથી સ્ફુરતો પ્રકાશ આકાશમાં ઊંડે સ્વર્ગ સુધી પહોંચ્યો. અને
 કેદરિદ્રાસના શ્લેષ પાસે એસિયાના ચરા ઉપર અનેક જનનાં પક્ષીઓ-વન્ય હસો,
 બમલાઓ, ને લાંબી ડોકવાળા મરાળો-પીંછાંની સુન્દરતાથી મકલાનાં આમ તેમ ઉડે, લાંબી બીસો
 પાડતાં આમળ ને આગળ ધમે, અને ચરામાંથી પ્રતિધોષ થાય; તેમ વદાણુ ને ગુંપડાંમાંથી
 સૈનિકોની અનેક જાતો રકમે-ડરના પુષ્પમય મેદાનમાં જોસભેર ધસી આવી. અને માણસોના
 ને ઘોડાના પગરવનો ભૂમિમાંથી ભયંકર પ્રતિધ્વનિ યઈ રહ્યો. આમ તેઓ રકમે-ડરના પુષ્પમય
 મેદાનમાં ઉભા સારે ઋતુકાળે પત્રપુષ્પની પેઠે તેમની ગણના યઈ શકે એમ નહોતી. વસન્ત-
 ઋતુમાં ગોવાળના ઘર આગળ દૂધની તામડીઓ ઉભરાઈ જતી હોય ત્યારે જેમ ત્યાં ગુંચ-
 રવ કરતા અનેક બમરમણો બેઠા થાય છે, તેમ દ્રોજનોને ઘીરી નાખવા ઉત્સુક અનેક
 હિના કેશવાળા એકાધ્યયનો તેમની સન્મુખ મેદાનપર સંખ્યાબંધ એકઠા થયા. અને ચરામાં
 બકરાના ટોળાં રસગતા રસગતાં બેજમેજ ધઈ જાય છે ત્યારે જેમ અજપાલકો દહેલાઈથી
 તેમને ખૂટાં પાડી દે છે, તેમ સરદારોએ પોતપોતાના સૈનિકોને બાણ પર ચોકવી દીધા અને
 મુદ્દના આરંભની તૈયારી કરી; તે બધાની વચમાં રાજ્ય અંગમેઝનન આજે અધિક, મોકલો
 હતો, તેનું માથું ને આંખો વજ્રધારી ઝૂસના જેવી, તેની કેડ એરીઝુના જેવી, અને તેની
 છાતી પોસાઈડનના જેવી ભાસતી હતી. આરો ચરતી આંખોના ટોળામાં જેમ આખસો સીધી
 હચો સવિશેષ તરી આવે, તેમ અંદાઈડીઝ આજે ઝૂસના મનાપે સૌમાં પ્રધાન અને વીર-
 શ્રેષ્ઠ દેખાતો હતો.

‘‘હે ઓલિમ્પસની દર્બવાસિની ઝેનીઓ, જ્ઞાન લોકના સેતાપતિઓ અને પ્રધાન પુત્રો
 કાણુ કોણુ હતા તે હવે મ્હને કહો, કેમકે તમે દિવ્ય છો, સર્વને સુલભ છો, અને સર્વે
 છો, પણ અમે તો લોકવાર્તા જ સાંભળીએ છીએ અને કેવળ આજ છીએ. ઇલિઅસ કોણુ
 કોણુ આવ્યા હતા તે અજયર્થધારી ઝૂસની પુત્રીઓ-ઓલિમ્પસની દેવીઓ-મ્હને યાદ દેવડાવે
 નહિ, તો લોકમંથની સંખ્યા કે નામ હું કહી શકું નહિ; ના, ખરેખર મ્હારે દસ જીમ ને
 દસ મુખ હોત, અત્રાંત કંઈ હોત, અને પથરનું હૃદય હોત, તો પણ હું ના જ કહી શકત.
 પણ તેમની સદાવનાયી વદાણોના અધ્યક્ષો અને બધાં વદાણો મયાકમ રૂં મલાવીશ.

અનંત એક પાંચ વર્ષના પુત્ર બળદનું બળિદાન આપ્યું, અને અંકાષ્ટિન સેનાના વડિલ સરદારો તેની આજ્ઞાથી એકઠા થયા. પ્રથમ નેસ્તર, પછી રાજા આઘડોમિન્યુસ, અને પછી બે આઈએન્ટીઝ, પછી ટાઈગ્રિસનો પુત્ર, અને છઠો ગ્યુસ જેવો મહાબુદ્ધિમાન એડિરપુસ. ઉચ્ચ સિંહનાદ કરનાર મેનિલેઅસ તો વગર કહે જ આવ્યો, કેમકે પોતાના ભાષીને પરિચય તે જાણતો હતો. પછી તે બધાએ જ બળદની આસપાસ ઉભા રહી હાથમાં જવનો લોટ લીધો. અને સર્વની સમક્ષ ઝંઝમેનને પ્રાર્થના કરી અને કહ્યું: 'હે ગ્યુસદેવ, હે મહાકીર્તિમન્ત, હે મહેશ્વર, હે મેશ્વરાજ, હે સ્વર્ગવાસી દેવ, મ્હને વચન આપ કે આજે સુપરિત થતાં પહેલાં, અન્ધકારના આગમન પહેલાં, હું પ્રાપ્તના મહેશ્વને ધૂમાડાથી મલિન કરી જમીન હોસ્ત કરી નાંખું, અને તેનાં દારને આગ લગાડી ભસ્મ કરી દઉં, અને હેક્ટરની જાતીપર તર-વીરનો ધા કરી તેની બેડી ફાડી નાંખું; અને તેની ચારે ગમ તેના અગણિત મિત્રો ઉપે મ્હોંએ ધૂળમાં પડી અશ્વધારિણ કરે. "

તેણે આમ પ્રાર્થના કરી, પણ હજી કેનીઅને સિદ્ધિ વચન-દીધું નહિ, તેણે બળિદાન સ્વીકાર્યું, હોતાં પોતે પાથરેલી જાળની અવિરત-પ્રદિ જ ક્યાં કરી. "

હવે જ્યારે તેઓ પ્રાર્થના કરી રહ્યા અને જવનો લોટ આસપાસ વેરી રહ્યાં, ત્યારે પ્રથમ તેમણે બળદનું માથું પાછું ખેંચી કઢાડ્યું, તેનું ડોકું કાપી નાંખ્યું, શરીરપરની ચામડી ઉતારી માંખી, અને જાંઘમાંથી કકડા કાપી ચરખીમાં બોળી બેવડવાળી તેપર કાચા માંસખંડ મૂક્યા. અને તે પાંદડાં વગરનાં ચીરેલાં લાકડાંપર મૂકી શેક્યાં, પછી તેમાં સોયા ઘેલ્યો દિહાકરડે-સેની જ્યાળા પર ધ્યાં. જ્યારે જાંઘના કકડા શેકાઈ રહ્યાં અને તેમણે તે ચાખી જોયા, ત્યારે તેમણે બાકીના ભાગનો કકડા કચા અને તેમાં સોયા ઘેલ્યોને સંભાળથી શેક્યા, અને શેકાં શેકાને બધાં કકડા અગ્નિમાંથી પાછા બહાર કઢાડ્યા. આમ આ કામમાંથી પર-ધોયાં અને બોજન તૈયાર કર્યું, ત્યારે તેઓ જમવા બેઠા, અને તે સ્વાદિષ્ટ બોજન નિરાતિ આપડી ગયા. પણ જ્યારે ધરાઈને ખાઈપી રહ્યા, ત્યારે ગેરીનિઆનો ચરવીર નેસ્તર તેમના મત્તે કહેવા લાગ્યો: 'હે અંદ્રુસના કુલીન પુત્ર, હે નરપતિ, હે નરપતિ ઝંઝમેનન, હવે આપણે અહીં પાતોં ક્યાં કરવી જોઈએ નહિ, અને દેવ સેપિશા કાર્યમાં ઝાંઝો વિલંબ કરવો જોઈએ નહિ. પશું આલો; કવચધારી અંકાષ્ટિએના દૂતોને લોકસંઘમાં ઝાંઝેર કરવાને મોકલીએ અને બધાં પહાણમાંના લોકને એકઠા કરાવીએ; અને આપણે બધા આમ એકત્રિત થઈને અંકાષ્ટિએનાની નિશાળી સેનામાં ફરી વળાએ કે સરવર ઉમ યુદ્ધ જામે. "

તે આમ બોલ્યો, અને નરપતિ ઝંઝમેનને તેનું કણું ના ગણકાર્યું એમ નહિ. તરત જ તેણે ઉડતા વાળવાળા અંકાષ્ટિએને સમરોગણમાં હામર થઈ જવાની વ્યક્તકંઠ દૂતો દ્વારા આજ્ઞા કરી. દૂતોએ તેમને એકઠા કર્યા અને તે બધા સત્વર એકઠા થઈ ગયા. અને જો ગ્યુસના પરિકંઠ રાજાઓ અંદ્રુસ-સુતની પાસે હતા, તેમણે ત્યાં નિર્મલાક્ષી એથીનીએ વચમાં ધુળીને સૈનિકાની વ્યૂહરચના ઉત્સાહભરે રચી. એથીની દેવીના હાથમાં જરામરજુન્ય ભયથી વિમુક્ત

પવિત્ર હાથ દત્તી; તેના ઉપર શુદ્ધ સોનાનાં સો ધ્રુમતાં લટકતાં હતાં, તે બધાં ચતુરાઈથી
 ઘુંથેલાં હતાં. અને તે દરેકની કિંમત સો સો અગદ જેટલી હતી. એ હાથ લઇને તે દેહીપ્રમાન
 દેવી એકાદઅન સેનામાં હિસાબ ગ્રેરતી ફરી વળી, અને અલ્પેક સેનિકના ઉરમાં અવિરત યુદ્ધમાં
 અંપસાવવાનું જોર ઉત્પન્ન કરતી ગઈ. આ પ્રમાણે, પોતાં વદાણુમાં બેસી સ્વદેશ સીધાવવાને
 બદલે સંગ્રામમાં ધૂમવામાં તેમને વધારે રસ પડ્યો. કોઈ પવિત્રતાં શિખરપર આવેલા નિર્મીમ
 વનમાં કારણ દાવાનશ મચે, અને તેના બડકા ફરથી નેટાય, તેમ તેમના મયાણકાળે
 કાંસાનાં અગણિત ઠવચમાંથી સ્ફુરતો પ્રકાશ આકાશમાં એટલે સ્વર્ગ સુધી પહોંચ્યો. અને
 કેદરિદ્વ્યસના નેહણ પાસે એશિયાના ચરા ઉપર અનેક જાતનાં પક્ષીઓ-વન્ય હંસો,
 બગલઓ, ને લાંબી ડોકવાળા મરાળા-પીંછાંની ચુંદરતાથી મઠવાનાં આમ તેમ ઉડે, લાંબી બીચો
 પાડતાં આગળ ને આગળ ધસે, અને ચરામાંથી પ્રતિધોષ થાય; તેમ વદાણુ ને ઝૂંપડાંમાંથી
 સૈનિકાની અનેક જાતો રકમેન્ડરના પુષ્પમય મેદાનમાં જોસબેર ધસી આવી. અને માણસોના
 ને ચોડાના પગરવનો ભૂમિમાંથી ભયંકર પ્રતિધ્વનિ યઈ રહ્યો. આમ તેઓ રકમેન્ડરના પુષ્પમય
 મેદાનમાં ઉભા સારે ઋતુકાળે પત્રપુષ્પની પેઠે તેમની ગણના થઈ શકે એમ નહોતી. વસન્ત
 ઋતુમાં ગોવાળના ધર આગળ દૂધની તામડીઓ ઉભારાઈ જતી હોય ત્યારે જેમ ત્યાં શૂન-
 રવ કરતા અનેક ભ્રમરગણો ભેગા થાય છે, તેમ દ્રોણતેને ચીરી નાંખવા ઉત્સુક અનેકા
 ઉડતા કેશવાળા એકાદઅનો તેમની સન્મુખ મેદાનપર સંખ્યાબંધ એકકા થયા. અને ચરામાં
 બકરાના ટાળાં, રસળતાં રસળતાં ભેગસેળ થઈ ભવ્ય છે ત્યારે જેમ અજપાલકો રહેલાઈથી
 તેમને છૂટાં પાડી દે છે, તેમ સરદારોએ પોતપોતાના સૈનિકોને બાણુ પર ગોઠવી દીધા અને
 યુદ્ધના આરંભની તૈયારી કરી; તે બધાની વચમાં રાગ અર્જુનનન આજે અધિક જોખમો
 હતો, તેનું માથું ને આંખો વચ્ચે પાડી ઝૂંસના જેવી, તેની કેડ એરીઝુના જેવી, અને તેની
 છાતી પોસાડાનના જેવી બાસતી હતી. ચારો ચરતી ગાયોના ટાળામાં જેમ આખરો સોફી
 ઉચો સવિશેષ ટારી આવે, તેમ અંદ્રાઈડીઝ આજે ઝૂંસના પ્રતાપે સૌમાં પ્રધાન અને વીર-
 એક દેખાતો હતો.

‘‘હું આદિત્યપસની હર્મ્યાસિતી દેવીઓ, જ્ઞાન લોકના સેનાપતિઓ અને પ્રધાન પુરો
 કોણુ કોણુ હતા તે હવે મ્હને કહો, કેમકે તમે દિવ્ય છો, સર્વને મુક્ત છો, અને, સર્વજ
 છો, પણ અમે તો લોકવાર્તા જ સાંભળીએ છીએ અને કેવળ અજ છીએ. ઇલિઅસ કોણુ
 કોણુ આજ્યા હતા તે અજ્યર્થધારી ઝૂંસની પુત્રીઓ-આદિત્યપસની દેવીઓ-મ્હને યાદ દેવડાવે
 નહિ, તો લોકસંધની સંખ્યા કે નામ હું કહી શકું નહિ; ના, અરેબર મ્હારે દસ જીબ ને
 દસ મુખ હોત, અમંત કંઈ હોત, અને પથરનું હૃદય હોત, તો પણ હું ના જ કહી શકત.
 પણ તેમની સહાયતાથી વહાણોના અધ્યક્ષો અને બધાં વહાણો વયાક્રમ હું ગણાવીશ.

અંધતા.

લેખક - જ્યોત સરોજિની રમણભાઈ નીલકંઠ, (ખી. એ)

૧૦

આમારે હું જાણું નહીં છું મારની હતી લારે મ્હે એક મૃત બાળકને જન્મ આપેલો, અને હું પોતે પણ મરવાની તૈયારીમાં જ હતી. પણ વળી નસીબ સંજોગે હું ધીમે ધીમે સારી થતી ગઈ. પણ મ્હારી આંખોની શક્તિ ધીરેધીરે ઓછી થતી ગઈ.

મ્હારા પતિ આ પ્રશ્નને ક્ષણભંગીને એક કોણેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા. મ્હારા ઉપર પોતાની વૈવકરિષ્ણા અજમાવવાનો પ્રસન્ન આવ્યો તેથી એ જાણુ નારાજ ન થયા. મ્હારી આંખોની એમણે જ સારવાર કરવા માડી.

આ વખતે મ્હારા મ્હોટા ભાઈ એ જ્યોત ખી નો અભ્યાસ કરતા હતા એ દિવસ મ્હને જોના એ આવ્યા અને મ્હારી રિયતિ જોઈ ગભરાયા. મ્હારા પતિને એમણે કહ્યું, 'ત્હમે શું જાણો છો ? ત્હમે કુસુમની આંખો સમુગ્ધની ખાનડાવશે કાંઈ સારા ડાક્ટરની સલાહ એકદમ લેવી જોઈએ.'

મ્હારા પતિએ ગુરૂને થકતે જ્યું 'કેમ ? સારો ડાક્ટર હું કરે છું તે કળાવધારે તે' ત્યાં કળી નાખવાનો હતો ? કેસ બ, મરે છે અને ઉપાયો પૂરું જાણુ જાણીતા છે.'

મ્હોટાભાઈએ તિરસ્કારથી કહ્યું, 'ત્હમારી અને ત્હમારી કોણેજના પ્રોફેસરોની' વચ્ચે ત્હમને તો કાંઈ ફેર જ નહિ બાજતો હોય, ખરું ?

મ્હારા પતિ વધારે ગુરૂને થક જોડ્યા, 'ત્હમે પરણો, અને ત્હમારી ક્ષેત્રની મિલકત બાગત કાંઈ તકરાર હોય, તો ત્હમે કાલ કાલગિરે મ્હારી સલાહ લેવા આવો નહિ તો પછી મ્હને શામાટે દાંતરી નિંદા માટે સલાહ આપરા આ જા છો ?'

આ એ જાણુ આમ તકરાર કરતા હતા તે વખતે હું મનમાં વિચાર કરતી હતા કે મેં રાજાઓ યુદ્ધ કરે તે વખતે મરે. તો નિચારી જમીન ઉપગતી ઘાસનો જા. આ સાંજા અને તી તકરાર કરે ત્હમા સદન કરવાનું તો મ્હારે જા. મ્હને એમ પણ લાગ્યું કે મ્હારા પિતૃવૃદ્ધના માણુમેએ મ્હને પારકે ઘેર મોખી હતી, તો હવે એમણે મ્હારી બાગતોમાં માણુ શા માટે મારતું ? મ્હારાં સુખદુઃખ મ્હારા પતિને જોવાના છે-એ લોકોને નહિ.

મ્હારી આંખોની નજીલી બાગત માટે તે દિવસથી મ્હારા પતિ અને મ્હોટાભાઈ વચ્ચેનો સંગ્રામ સિથિત થયો એક દિવસ મ્હારા પતિ જાર ગએના હતા તે વખતે મ્હોટાભાઈ એક દાખરને મ્હને જોવા માટે નેડી વાળ્યા આથી મ્હને જરા નવાઈ લાગી. દાંતરે મ્હારી આંખો બારિકાઈથી તપાસી અને ગળીર મ્હો કહ્યું એણે કહ્યું કે, 'હવે જો બેઢરગરી રાખશે તો જોખમ છે.' એણે એક પ્રિન્સીપલ લખી આપ્યું અને મ્હોટાભાઈએ એકદમ દવા મગાવી. દાંતરગના મયા પછી મ્હે મ્હોટાભાઈને મ્હારી વાતમાં વચ્ચે ન પડના બહુ.

‘વિનંતિ’ કરી. મ્હારી ‘ખાતી’ હતી ‘કે’ દાકતરે ‘આમ’ છાની રીતે ‘આવે’ ત્હેમાંથી ‘ખોદું’ પરિ-
ણામ જ આવે.

‘મ્હોટાભાઈ’ સાથે ‘આટલી’ હિમ્મતથી ‘હું’ બોલી શકી તેથી મ્હને પોતાને જ નવાઈ
લાગી. મ્હોટાભાઈને પણ લાગી જ દગે. થોડીવાર મૌન રાખ્યા ‘પછી’ ત્હેમણે કહ્યું, ‘વાર-
દેવે’ કરી દાકતરને નહિ બોલાવું ‘પણ’ દવા આવે ને તો ત્હારે લેવી જ પડશે.’ આટલું કહી
એ જતા રહ્યા. કેમિસ્ટને સાંથી દવા આવી શીથીઓ, પાઉડર, પ્રિસ્ક્રિપ્શન, એધું સધને મ્હે
‘કુવામાં’ હોમોરી દીધું !

‘મ્હારા’ ભાઈ વચ્ચે પડ્યાં તેથી મ્હારા પતિને બહુ ગુસ્સો ચઢ્યો હતો, અને તેથી ‘તકરાર’
થયા પછી એમણે મ્હારી આંખોની વિશેષ સંભાળ લેવા માડી જત જતના ઉપાયો અજમાવી
લેયા. એમના કહેવાંમુજાણે હું પાટા બાંધતી, લીલાં ચરમાં પહેરતી, આંખમાં દીપાં પાંડતી,
જતજતના પાઉડર લગાડતી. અરે, ત્હેમના કહેવાંથી ઉશ્મળા આવે છતાં કાસિવર એકિસ પણ
પીતી !

‘દરરોજ’ કોલેજમાંથી ઘેરે આવી કાગળથી મ્હને પછંતા, ‘આજે’ કેમ છે ?’ હું ‘દરરોજ’
જવાબ દેતી કે ‘કામ’ કરતાં બહુ સાફ છે’ મ્હારા મનને છેતરવામાં હું બહુ જ ચતુર થઈ હતી.
જ્યારે આંખોમાંથી વધારે પાણી નીકળે ત્યારે એમ મન મનાવું કે ‘આ’ બધું ‘નકામું’ પાણી
નીકળી જાય તે જ ઠીક છે. અને જ્યારે આંખું નીકળે ત્યારે મ્હારા પતિની કુશળતાંમંટે
મંદિત થતી !

‘પણ’ થોડા વખતમાં દુ.ખ અસહ્ય થઈ પડ્યું મ્હારી જોવાની શક્તિ એકાદી થતી ગઈ, અને રાત
સ્વિપ્ત થાયું તો દુ.ખાં જ કરતું. મ્હારા પતિ દેવે દેટલાં ગભરાતા તે હું જોઈ શકતી. એમની બોલવાની
રીતપરથી મ્હને લાગ્યું કે એ કાંઈ દાકતરને બોલાવવાનું મ્હાનું ખોલે છે આથી મ્હે જ
‘સુચનું’ કે કોઈને બોલાવ્યો હોય તો ઠીક પડે. આથી એમને બહુ જ નિરાંત વળી હોય એમ
દેખાયું. તે જ દિવસે એ એક યુગેપિચ્ચન દાકતરને તેડી લાવ્યા. એ લોકોએ અંશજમાં શી વાત
કરી તે તો હું રંદમંતું નહિ. પણ એટલું તો મ્હમજ કે સાહેબે મ્હારા પતિને ખુબ ‘ઠપકો’
આપ્યો હતો. દાકતરના ગયા પછી થોડો વખત તો એ કાંઈ બોલ્યા નહિ. મ્હે ત્હેમના હાથ
પકડ્યા, અને કહ્યું, ‘કેવો’ ‘અસહ્ય’ અને જંગથી જેવો હતો ! ત્હમે કાંઈ હિન્દુ દાકતરને
કેમ ન બોલાવ્યો ? એમ કહું હોત તો ‘વધારે’ સાફ ત્હમે એમ ધારો છા કે આ ‘દાકતર’
‘ત્હમારા’ કરતાં મ્હારી આંખો વિશે વધારે મંદમજ છે ? એક દાણ મૌન રાખી એ ક્રુરતા અવાજે
‘જોત્યા’ ‘કંઠમ’, ત્હારી આંખો ઉપર ઓપરેશન કરવું પડશે.’ આ વાત તરત ન કહેવાંમંટે
મ્હે ઉપર ઉપરનો કોષ દેખાડી કહ્યું ‘ત્હમે ક્યારના આ વાત બોલુના હતાં ત્યારે મ્હેને’ કહ્યું
કેમ નહિ ! ત્હમે મ્હેને એવી છેક આંખક મ્હમજો છા તે ઓપરેશનને નામે જ ખેંદી જાત ?’
‘આ સાંજળી’ ત્હેમને કાંઈક ધેવે આવ્યું ત્હેમણે કહ્યું, ‘પુરોગમાં પણ બહુ થોડા જ
એવા નીકળે કે જે જાણુર હોય ને ઓપરેશનથી ખેંદી નહિ.’

મ્હે હસતાં હસતાં કહ્યું, 'હાં, એ તો ખરું છે. પુરુષોની, મ્હાદુની આમ ઘરમાં પત્ની આગળ રોક મારવામાં જ સમાજેલી છે.'

મ્હારી તરફ મંબીરતાથી જોતાં બોલ્યા, 'તું કહે છે તે તદ્દન ખરું છે. હમે પુરુષો ખરે-ખર બહુ જ મિથ્યાભિમાની હોઈએ છીએ.'

ત્હેમની મંબીરતા હસી કાઢતાં હું બોલી, 'ત્હમારી ખાત્રિ છે કે મિથ્યાભિમાનમાં પણ ત્હમે હમને સ્ત્રીઓને હરાવી શકો ?'

મ્હોટાભાઈ ફરીથી આવ્યા સારે મ્હે' ત્હેમને બાણુપર લઈ જઈ કહ્યું, 'મ્હોટાભાઈ, ત્હમારા દાક્તરે જે દવા બતાવી હતી તેથી ફાયદો તો બહુ જ થાત. પણ ભોગજોએ મ્હે' એકવાર પીવાની દવાને ભૂલમાં લોશન રહમશ હેનાથી બાંધો ધોધ અને એ-ભૂલ ક્યાં પછી મ્હારી અખિા બમડતી જ આવી છે. હવે તો ઓપરેશન કરાવવું પડશે.'

મ્હોટાભાઈએ કહ્યું, 'તું ત્હારા વરની દવા કરતી હતી એટલે તું ત્હને જોવા આવતો ન હોતો.'

'ના, મ્હે' જવાબ દીધો. ખરેખરી તો હું છાની માની ત્હમારા દાક્તરની જ દવા કરતી હતી.'

આહા ! ત્હમારે સ્ત્રીઓને કેટલું અસલ બોલવું પડે છે ! હમે માતા હોઈએ ત્યારે બાળકોને સમજાવવા છું બોલવું પડે, અને જ્યારે પત્ની હોઈએ ત્યારે હમારાં બાળકોના પિતાને રહમજાવવા છું બોલવું પડે ! આ અસત્યથી હમારાથી કદિ છુટાણુ નથી.

પણ મ્હારા અસત્ય કથનથી મ્હારા પતિ અને ભાઈ વચ્ચે કંઈક સંપ થયો. મ્હોટાભાઈએ મ્હારા પતિથી વાત છાની રાખવાનું કહેવા માટે ચોતાનો જ દોષ કાઢ્યો. અને મ્હારા પતિએ પ્રથમ મ્હારા ભાઈની સલાહ ન માનવા માટે પસ્તાવો કર્યો.

આખરે બન્ને જાણતા મતપ્રમાણે એક મુરોપિઅન દાક્તરે મ્હારી ડાબી આંખ ઉપર ઓપરેશન કર્યું પણ એ આંખ બહુ નબળી હોવાથી ઓપરેશન ખમી શકી નહિ, અને રહેજ સાજ રહેહું તેજ પણ જતું રહ્યું. ત્યાર પછી જમણી આંખે પણ ધીરે ધીરે શક્તિ તદ્દન બોઈ, હું અંધ થઈ !

એક દિવસ મ્હારા પતિ મ્હારી પથારી પાસે આવી બોલ્યા, 'હવે હું ત્હારી આગળ છું અભિમાન રાખી શકતો નથી. કુસુમ ! મ્હે જ ત્હારી આંખોનો નાશ કર્યો છે.'

મ્હને લાગ્યું કે આંસુથી એમનો કંઈ રૂંધાઇ ગયો છે આથી મ્હે ત્હેમનો જમણો હાથ મ્હારા હાથમાં દાખી કહ્યું, 'કમ ? ત્હમે તો જે યોગ્ય હતું તેજ કર્યું છે. ત્હમારી ચોતાની વસ્તુ ઉપર જ પ્રયોગ કર્યો છે. ત્હમે જ વિચાર કરો ને કે કોઇ પારકા દાક્તરે મ્હારી આંખો લઈ લીધી હોત તો મ્હને કેવું લાગત ? મ્હને કંઈ રીતનું આશ્વાસન મળત ? આ તો મ્હને એમ જ લાગે કે જે થયું છે તે સાર જ છે. અને તમ્હારે હાથે મ્હારી આંખો ગઈ છે એ મ્હને મ્હોટો સંતોષ છે. રામચંદ્રને દેવની પૂજા માટે એક કમળ બહુ ઓછુ લાગ્યું ત્યારે એમણે

પોતાનીએ આખો કાદીને દેવને અર્પણ કરી અને મહે મહારા દેવને મહારી આખો અર્પણ કરી છે ! હવેથી જ્યારે ત્હમને કોઈ વસ્તુ સારી લાગે ત્યારે મહારી આગળ એવું વર્ણન કરજો, એટલે ત્હમારી આખોમાંથી રહેલા પવિત્ર ઉપહાર, પેડે હું એ પ્રદર્શ કરીશ.’

આ સર્વે હું સામંતું બોલી ગઈ એમ તો ન જ ઠહેવાય; કારણ કે આ બધી વાતો એક-દમ યાદ આપે ને બોલાય એ અશક્ય છે. પણ આ શબ્દોનો હું દિવસો સુધી વિચાર કર્યો કરતી. જ્યારે મને બહુ દુઃખ લાગતું અથવા મહારી ભક્તિ ક્ષીણ થવાથી મહારી સ્થિતિ માટે હું શોચ કરતી ત્યારે આ વાક્યો હું મહારા હૃદય પાસે એક પછી એક બોલાવતી—જાણે કોઈ પાસે સાંભળેલી વાતો પાછી કહી જાય તેમ. આથી હું હુંખની લાગણી રાખ્યા પછી શાન્તિ અને પ્રેમ અનુભવી શકતી. હમારી બેની વાત દરમિયાન મહારા પતિને હું મહારા હૃદયમાં શું હતું તે બતાવી શકી.

‘કુસુમ,’ હેમણે કહ્યું, ‘મહારી મુખાંધથી જે નુકસાન થયું છે તે કદિપણ વાળી શકાશે નહિ. હવે હું હમેશાં ત્હારી પાસે જ રહીશ, અને મહારાથી જનશે એટલું ત્હારું દુઃખ એણે કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ.’

મહે જવાબ દીધો, ‘ના, એમ તે બને ! ત્હમારા ધરને આંખજાની પરિપાક્ષનથી બનેલી વધી. હવે તો એક જ રસ્તો રહ્યો છે. તમારે જરી પરણવું પડશે.’

બીજા સમયની જરૂરિયાત રહમજવતાં મહારો અવાજ રહેજ મુજબો, મહે ઉધરસ ખાઈ મહારી લાગણી કાંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ એમણે એકદમ બોલવા માંડ્યું, ‘કુસુમ, હું જાણું છું કે હું મૂર્ખ છું, મિથ્યાભિમાની છું, ગમે તે છું પણ હું કુદ નથી. મહારા કુલદેવતા, ગોખી-નાથના સમ-ખાઈ કરું છું કે જો હું જરી પરણું તો મને સર્વથી મોટામાં મોટું પાપ-માત્માપતી હસાનું પાપ—ભાગ્ય છે !’

અરે ! હું કદિપણ એમને આવા બાકરા સોગમ ખાવા દેત નહિ. પણ મહારો કંઈ આંધુથી રૂંધાતો હતો, અને ઘડના આવેશને લીધે મહારાથી એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ. મહારે આંધળું મુખ તકીયામાં સંતાડીને હું કુરોડકુરોડે રહી. આખો અશ્રુનો મહેલો ઉભરો રાખ્યા પછી મહે એમનું માથું મારા હૃદય સરસું લીધું, અને બોલી, ‘અરે રામ ! ત્હમે આવા કપરા સોગમ શું કામ ખાધા. મહે થોડું જ ત્હમારા પોતાના ગુસ્સા સુખ માટે રહમને જરી પરણવાનું કહ્યું હતું ! ના, ના, હું તો મહારો પોતાનો જ વિચાર કરતી હતી. આખો હતી ત્યારે હું ત્હમારો જે જે કામ કરતી તે એ નવી પત્ની કરી શકે એટલામાટે જ કહું છું.’

‘કામો !’ એમણે જવાબ દીધો. ‘તે તો તોકરો પણ કરી શકે. તું એમ ધારે છે કે હું એવો મોડો છું કે તે ઘરમાં ફાટી આંધળીને એને મહારી આ દેવી સાથે સિંહાસનપર બેસાડું ?’

‘દેવી !’ શબ્દ બોલતાં હેમણે મહારું મુખ હાથમાં પકડી ઉંચું કર્યું અને મહારા કપાળ ઉપર મુંગન કર્યું. આ હાજો જ્યાં મુંગન કર્યું ત્યાં દેવી શાન્તનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડ્યું અને મહારામાં દિગ્દર્શનો સંચાર થયો.

મહે. વિચાર કર્યો, હીક ચયુ, એમનું આ નીચેની દુનિયાનું કામ' તો હું હવે કરી શકીશ નહિ. પણ હવે હું ઉચ્ચ પ્રદેશમાં જઈશ. સર્વજ્ઞના સંદેશો લાવીશ. હવે, અસત્ય બોલનું નહિ પડે, ઉત્તરપિન્ડી કરવી નહિ પડે. મહારી પહેવાંની છાંદગીનું લાઘવ, આઠકલાપણ હવે હમેશ માટે ગયું !'

એ આખો દિવસ મહારા હૃદયમાં યુદ્ધ આત્માં - 'કરતું હોય' એમ લાગ્યું. આવા સખત સ્વપ્ન લીધા પછી મહારા પતિ ફરી લગ્ન તો કરે જ નહિ, એ વિચારથી મહેને અતિશય આનંદ થયો હતો. એ આનંદ હૃદયમાં ઉડા મૂળ ધાલી બેઠો હતો. અને એ મૂળનો હું ઉચ્છેદ કરી શકી નહિ. પરંતુ જે નવી દેવી શક્તિએ મહારા આત્મામાં પ્રવેશ કર્યો હતો તેણે મહેને કહ્યું 'કદાચ એવો પણ વર્ષત આવે કે તારો પતિ ફરી લગ્ન કરે તે 'ઈષ્ટ અણુાય.' પણ મહારામાં જે સ્ત્રીત્વ હતું તેણે કહ્યું, 'એમ હશે, પણ આખર કરને સોગમ તે સોગમ જ છે, અને એમાંથી છુટવાનો કોઈ રસ્તો નથી.' દેવીશક્તિએ ઉત્તર વાળ્યો. 'પણ તેથી તારો આનંદન થવાનું કોઈ કારણ નથી.' પરંતુ સ્ત્રીત્વે ફરી કહ્યું 'તું કહે છે તે ખરું છે, પણ એમણે સમ ખાધા છે.' આ પ્રમાણે આત્મા જ કહ્યું. આખરે દેવીશક્તિએ કોપિત શર્ષ મૌન ધારણ કર્યું, અને કોઈ અવર્ણનીય ભયે મહારા હૃદયમાં સ્થાન લીધું.

મહારા અનુતાપિત પતિ નોકરોને મહાઈ કાંઈ જ કામ કરવા દેતા નહિ, પોતે જ બધું કરતા પહેલાં પહેલાં તો આમ દરેક ન્હાની ન્હાની વાંચતમાં એમના ઉપર આધાર રાખવામાં મહેને બહુ જ આનંદ આવતો. એ રીતે હું એમને મહારી પોસે વધારે વખત રોકી શકતી. અન્ધ થયા પછી એમને સમીપ રાખવાની ઇચ્છા બહુ જ પ્રબળ થઈ હતી, એમના સાન્નિધ્યનું સુખ મહારી આખો ખમી શકતી નહિ એટલે ભારી ખીછા ધરિયો એ સુખ મોટે બહુ તલસતી. જ્યારે એ મહારી પાસે ન હોય ત્યારે મહેને એમ લાગતું કે હું અદ્વાર હવામાં લટકું છું અને બધી વસ્તુઓ સાથેનો સંબન્ધ તુટી ગયો છે.

પહેલાં જ્યારે મહારા પતિને કંલેજમાંથી આવતાં મોડું થાય ત્યારે હું ગોરી ઉધાડીને મહેને આવવાનો માર્ગ બોધ કરતી. એ માર્ગ તે એમના જગતને મહારા જગત સાથે જોડનાર કૃપિણા હતો. હવે મહારી અંધતાને લીધે એ સુખલા તુટી, એટલું મહાઈ આપું શરીર એમને શોધવા જતું. મહારી બેની વચ્ચેનો સેતુ જતો રહ્યો, અને હવે અલંકાર ખીણ રહી હતી. જ્યારે એ મહારી પાસેથી જાય ત્યારે એ ખીણ વધારે મહોટી ચર્ચલી લાગતી. મહારા પતિ પોતાની બાજુએથી મહારી તરફ આવે એ સમયની હું આતુરતાથી વાટ જોઈ કરતી.

પણ આવી આતુરતા અને પરાધીનતા ઇષ્ટ હોઈ શકે, જ નહિ, પત્ની સાથે સમી હોય તો પણ પતિને ભારૂંપ છે જ. અને એ ભારમાં હિમેરો કરવા મહારે અધતા આવી હતી, એટલે તો મહારા પતિનું જીવન અસહ્ય થયું. હવે મહે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું એકલી ગમે તેટલું સહન કરીશ, પણ મહારા પતિને મહારી અંધતાના સર્વવ્યાપિ આવરણમાં વીંટીશ નહિ.

૧. બહુ જ ડંકા વખતમાં રપથે, શબ્દ અને મધ એ ત્રણ શક્તિઓની સહાયતાથી હું સારે ધરકામ કરતાં શીખી ગયો. ખરી રીતે જોતાં મને લાગ્યું કે મ્હેલાં કરતાં હું વધારે કુશળતાથી કામ કરી શકતી. આંખો ધણીવાર મદદ કરવાને બદલે ઉપે રસ્તે ચલાવે છે. મારી આંખો દરે પોતાનું કામ કરવા અશક્ત થઈ એટલે જીજી ઇન્દ્રિયોએ એ કામ સારાંથી ઉપાડી લીધું. મને બધું કામ કરવાનો મદાવરો પડ્યો એટલે હું મહારા પતિને કશું જ કામ કરવા દેતી નહિ. અચ્ચે મ્હેલાં તેા એમણે બહુ ફરિયાદ કરવા માડી કે આમ હું એમને પશ્ચાત્તાપ કરતા અટકાવતી હતી. પણ એથી હું છેતરાઈ નહિ. હું સદમજી શકી કે કામ કરવાનું પૂરું ચવાથી એમને નિરાત ગામતી હતી. આંધળી પત્નીની સેવા કરવી એ કાંઈ પુરવતી જીજીનું કામ નથી.

૨.

આખરે મહારા પતિનો મેડિકલ ડૉલેજનો અભ્યાસ પૂરો થયો એટલે દરે કલકત્તા છોડી દાકતર તરીકે પ્રેક્ટીસ કરવા ન્હાના ગામડામાં મ્હેને લાંમને ગયા ગામડામાં મહારી બાળાવરયાની સ્મૃતિ તાજી થઈ આવી જાણે મહારી માતાના ખોળામાં પુનઃ રમતી હોઈ એમ લાગ્યું આઠ વર્ષની ઉંમરે હું મહારી જન્મજૂમિ છોડી કલકત્તા ગયો હતી એ વાતને દસ વર્ષ પીતી ગયા હતા, અને મ્હોટા શહેરની જીજીમાં ગામડાના જીવનની સ્મૃતિ ઝાંખી થઈ ગઈ હતી. મહારે આંખો હતી ત્યાં સુધી કલકત્તાની ગરબડવાળી જીજીથી મહારી પૂર્વની જીજીનું સ્મરણ કાંઈ મધુર હતું પરંતુ બધારે હું અધ ચાં ત્યારે મ્હેને મ્હેલી જ વાર ખજાર પડી કે કલકત્તા માત્ર આંખોને જ આકર્ષી શકે છે, હૃદયને તૃષ્ઠ કરી શકતું નથી, સંધ્યાકાલે એક પછી એક તારા બહાર નીકળે તેમ મહારી અંધતામાં બાળાવરયાનાં સ્મરણો એક પછી એક યાદ આવ્યાં.

નવેખ્ખર મહિનામાં મ્હેને કલકત્તા છોડી હરિસિંગપુર આવ્યો. ગામ મ્હેને અજાણ્ય હતું. પરંતુ ગામડાની જીજીના અનુભવો મહારા હૃદયમાં રમી રહ્યા હતા. તરતની ખેડેલી જીજીને ઉપરથી આવતો મંદ શીતળ ખવન, સંધ્યા પ્રલમ્બથી આવતી મધુર સુવાસ, દૂરથી સભળાતો ભરવાડનો છોકરાની વાંસળીનો સ્વર-ખરે ! ગામડાના લાગ્યાપુટલા રસ્તા ઉપર આસતા ગાડાનો ખડખડાટ પણ મહારા જીવનને આનંદપૂર્ણ કરતા હતા. મહારા પૂર્વના જીવનનું દરોન-અક'ય મધુર સ્વર, અને સુવાસથી ભરેલું-મહારી સન્મુખ ખડું થયું, અને મહારી અધ આંખો એમ ન હોતી કહી શકતી કે મહારા વિચાર ખોટા છે જાણે હું મહારી ન્હાનપણની જીજી પાછી ગાળતી હોઈ એમ લાગ્યું. માત્ર પ્રથમની એક જ વસ્તુની ખોટ હતી. મહારી માતા મહારી પાસે ન હતી.

પીપળા તથે ઉભેલું, તળાવને કિનારે આવેલું, મહાર જીજી ધર જાણે હું રપથે જો શકતી, મહારાં ટૂંક દાદીને ઘોળા આજી વાળ છુટા રાખી, તડકે વસેા ઉધાડો મૂકી જાણું યાપતાં મહારા મનમાં કંઈપી શકતી. પણ તે પીપેધીમે ક્રુજતા અવાજથી જે મીન ગાતા તે ચાં આવતા નહિ. સાંજ ખેતરમાંથી પાછાં વળતા ટોરનો અવાજ સાલળી મ્હેને જાણે એમ જ લાગતું કે મહારી મા હાથમાં દીવો લઈ ગાંખાનામાં જાય છે. જાણતી અને અજાતી વાસનો

પાસ બંને મહારા હૃદયમા મેડી જતી નદી ઉપર યાદને વહેતા મદ પન સાથે આવતો
 આરનિના યદનો અવાજ અપ્પ સભાગતો ઘોષાટલથી કલકલો તો માત્ર હૃદયનુ મયન જ
 ઝગતુ ત્યા હવનમા મધુર કાર્યોમાથી નમીનતા અને નિર્દોષતા જતી રહે છે

એક દિવસ મહારી એક સખી આની ને મળે કહવા મહી, 'કુસુમ, તને સ્ત્રી નથી મહી ?
 ૧ મહારા ૧રે મળે આવુ કુંડો લે ૧૦ ૧૦ ૧૦ ફરી કોઈ દિવસ એના મહે સ્વામી બોલે જ નહીં'

મહારા પતિએ મહારા આખોની સારવાર માટે જાદી દાકતર ન બોલાવે એ વાતની વા આખીને મળે કોષિત રનાતો એણે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ મહે કહ્યું, ' મહારા અન્ધતા ન કાઢ એણે દુ ખ નથી તો પત્રી મહા । પતિ તરફ તિરસ્કારવૃત્તિ બનાવીને એ દુ ખમા ઉમેરા શ કવવા કહે ?

મહાગ જેવી છોકરીના મહેમાયી આવા જુના વિચારના માણસો જેવા શમ્દો સાબળી મહારા સખીએ નુસ્રમગથી માયુ હના યુ ગુસ્મે યદને એ આથી ગઈ એને મ્હે ગમે તે ગવા નીધા પણ એના શમ્દોનુ નિષ મહારા હૃદયમા મ્હી ગયુ

૧૫.૦૫૨૫ નરકના હૃદયને ઈશુ કરી દે છે પરંતુ શાન્ત ગામડામાં આનવાથી મહારી
ગા વાનસ્થાની આશાઓ, જાનનાઓ પુન જન્મત યથ આરી મહાર હૃદય, મહાર જગત
ઇશ્વરપૂર્ણ થયા નહીં ઇશ્વરો નમન કરી જશુ 'હે પ્રભુ! હવે મહારી આખો બધ લીધી તે
સાફ કરી હવે તુ મહારી સમીપ છે

પણ આ સત્ય નહોતું આપણે પામર મનુષ્યો પ્રભુને એમ કહીએ કે 'તું મહારી, સીપ છે' એ ધૃષ્ટતા ન કહેનાય ? આપણે તો એમણે જ કહી રહીએ કે 'હું તદારી આતા માનીશ' આ શ્વનમા કાંઈ જ ન રહ્યું હોય તો પણ છત્ર તો પડે જ !

3.

ચેલા મહિના તો હમે ઘણા મુખમા ગાજ્યા માગ પતિએ દાકતર તરીકે સારી ખ્યાતિ મેળવી ઘરમા લક્ષ્મીદેવીની પણ રૂપા ચંદ્ર પરન્યુ ધન હમેશાં કાંઈકેકે ખૂબ લેતું જ આવે છે કોઈ ખાસ જાનના તો અત્યારે યાદ નથી, પણ અધ મનુષ્યોની સમજણ બીજી કરતાં વધારે તીવ્ર હોય છે, તેથી ધનના આગમન સાથે મારા પતિમા મચ્છેનો ફેરફાર પણ હું રહમશ હતી

પહેલાં મારા પતિની ન્યાયબુદ્ધિ બહુ ઉચ્ચ હતી અને એકવાર સારી પ્રેક્ટિસ જમ્યા પછી ગરીબ લોકોને જરૂર મદદ કરી શકે એમ હોતા. રી લીધા વિના ગરીબ લોકોની નાહી જોવાની ના હોનાર દાક્તરો મારે હોમને નિરસકાર હોતો, પણ હવે થએલો ફેરફાર મહે જોયો. હવે એ બહુ ઝલિન હૃદયના થઈ ગયા હતા. એક વખત એક ગરીબ સ્ત્રીએ આવી દના ખાતર પોતાના એકના એક પુત્રની જીવગી બચાવના આજીજ કરી પણ મારા પતિએ ચોખ્ખી ના કરી. ખાખરે મહે પોતે એમને એ સ્ત્રીન મદદ કરવા વિનંતિ કરી, ત્યારે એમણે પરાણે કબુલ કર્યું, અને વેડ ઉતારી હમે ગરીબ હતા ત્યારે એમને ધનનો લોભ ન હતો તેમ જ કોઈની ખુશામત કંઈ પણ ગમતી નહિ એવી બાબતોમા હોમનો આદર્શ બહુ ઉચ્ચો હતો. પણ હવે જ્યારે

બેકમાં એમને નામે મ્હોટી રકમ જમા થયે, ત્યારે બંધુવાર કાંઈ મ્હોટા જમીનદારના મુનીમ સાથે કસાકાસી મુઠ્ઠી બોલે કયાં કરેના—જે કે આપું તાત્કાલિકે ફળ તો કાંઈ જ દેખાતું નહિ.

‘મ્હારા પતિ ક્યાં તણાયા જાય છે? મ્હારા પતિનું શું થવા બેઠું છે?—જે પતિને હું અંધ થયા મ્હેલાં ઓગળતી હતી, જે પતિએ તે દિવસે મ્હારા કપાળ ઉપર સુંબળ કયું હતું અને મ્હને દેવી તરીકે સિંહાસન ઉપર સ્થાપી હતી! જે મનુષ્યો એકાએક પ્રયત્ન પવનના વેગથી પડી જઈ ધૂળમાં રમદેગાય છે, તેઓ તો નવી શુદ્ધ જાવનાઓ સહિત પાછાં ઉઠી શકે છે, પરંતુ જેઓ દિવસે દિવસે નીતિમા ધીલુ થતા જાય છે, ધીમે ધીમે મ્હારની કાંઈ જ વસ્તુથી આંતર જીવનને કચરી નાંખે છે, ત્હેમને આત્મા મૃત થઈ જાય છે અને ફરી સજીવન થતા નથી.’

હમારા બે વેચે રહેલું અંધનાનું આવરણ તો માત્ર શારીરિક જ હતું, અને કાંઈ મહત્વનું નહતું. એ કાંઈ વિચાર ન હોવાય. હમે બન્નેએ જે વખતે જન્મ્યું કે હું અંધ થઈ છું તે વખતે મ્હારા પતિ મ્હારી સમીપ હતા. પરંતુ હવે એ સમીપ નથી તે જ્ઞેતા મ્હારે હૃદય ભરાઈ આવે છે, જાણે હું સુંગળાઈને મરી જઈશ એમ લાગે છે. ખરેખર આ તો વિચાર જ! હું હૃદ પ્રેમ અને અંશુલ શ્રદ્ધા સાથે મ્હારા હૃદયની મર્પાદામા જ રહી હતી. પરંતુ મ્હારા પતિ અનન્ત સુખકર વસ્તુઓની ળાયા છોડી જતા રહ્યા હતા. ધનની મૃગતૃષ્ણા પાછળ એ નિરસીમ રણમાં અદશ્ય થતા હતા.

કાંઈક વખત મ્હને એમ સંકા થતી કે હું ધારૂં છું એટલી દુનિયા મરાળ નથી કદાચ અંધતાને લીધે હું દરેક વસ્તુની અનિશ્ચયોક્તિ કરતી હોઈશ. જે મ્હારે આખો હોત તો હું પણ આ સંસાર જેવો છે એવો ને એવો જ ગ્રહણ કરત. મને તેમ હોવ પણ મ્હારા પતિ તો મ્હારા બધા વિચારોને આવા જ રૂપમાં ખૂટતા. એક દિવસ એક વૃદ્ધ મુસલમાન હમારે ઘેર આગ્યો. ત્હેણે પોતાની ન્હાની પેગીને જોવા આવવા મ્હારા પતિને વિનંતિ કરી. તે વૃદ્ધ માણસને મ્હે કહેતાં સાંભળ્યો, ‘બાપુ, હું ગરીબ માણસ છું. પણ મ્હારે ઘેર આવવાની મહેરગાની કરો. અલ્લાહ ત્હમાઈં ભલું કરશે.’ મ્હારા પતિએ લાગણી વગર જવાબ દીધો. ‘અસ્લાહ બંધુ કરો તેથી કાંઈ દહાડો ઉપડવાનો નથી. મ્હારે તો એ જ જાણતું છે કે તું મ્હને શું આપીશ.’

‘આ સાંભળી મ્હને એમ થયું કે મ્હારે મ્હને અંધ કરી ત્હેની સાથે—મ્હેરી પણ કેમ ન કરી? નિરાશા મૂઝી જિયારો ઘરડો માણસ આપ્યો ગયો. મ્હે’ મ્હારી દાસીને એને મ્હારા ઓરડામાં લઈ આવવા મોકલ્યો.—બારણા આગળ ઉભાં રહી એને ઘોડા પેસા આપ્યા અને કહ્યું, ‘આ લે. ત્હાગ દીકરાની દીકરીમાટે મ્હારી તરફથી આટલા પેસા આપું છું. કાંઈ સારા દાક્તરને તેડી આવજો. અને મ્હારા પતિના ઉદ્ધરમાટે પ્રાર્થના કરજો.’

એ આખો દિવસ મ્હારાથી બીલકુલ જવાયુ નહિ. બપોરે મ્હારા પતિ ઉંઘી ઉઠ્યા એટલે એમણે મ્હને પૂછ્યું, ‘તું આજે કેમ આવી શીડી દેખાય છે?’

પહેલાંની માફક હું જવાબ દેવા જતી હતી કે : 'નારે કંઈ નથી.' પણ એ છાંડપેટના દિવસો હવે પૂરા થયા હતા. મહે એમને ખરો જ જવાબ દીધો, 'ધણા દિવસથી હું ત્હમને કાઢક કહેવાનો વિચાર કરું છું. શું કહેવું છે તે હું બરાબર તો સહમજતી નથી. હમણાં 'પણ મહારા મનમાં શું હતું તે કહી ન શકું. પણ શું બન્યું છે તે ત્હમે જાણો છો જ.' આપણી છાંદગીઓ હવે જુદી જુદી દિશામાં વહે છે.'

મહારા પતિ કૃત્રિમ રીતે હસતાં બોલ્યા, 'ફેરફાર એ તો કુદરતનો કાયદો જ છે.'

મહે કહ્યું, 'એ તો ખરું. પણ કેટલીક વસ્તુઓ શાશ્વત પણ હોય છે.'

હવે જરા ગંભીર થઈ એ બોલ્યા, 'કેટલીક સ્ત્રીઓને ખરેખર દુઃખની ફરિયાદ કરવાનું કાળજી હાય છે. કેટલીકના વર કમાતા નથી. કેટલીકના ઉપર એમના વરનો પ્રેમ નથી હોતો. પણ તું તો નકામી હાથે કરીને દુઃખ બહારી લે છે.'

હવે મહેને ખબર પડી કે મહારી અન્યતાએ મહેને એક એવી દુનિયા જોવાની શક્તિ આપી છે કે જ્યાં સર્વ શાશ્વત છે. ફેરફારને ત્યાં સ્થાન જ નથી. હા ખરેખર ! હું ખીંછી સ્ત્રીઓ જોવી નથી. અને મહારા પતિ મહારૂં હૃદય કદિ સહમજ શકવાના નથી.

—અપૂર્ણ.

ઉપા-સ્વરાજ્ય પ્રતિજ્ઞા.

(પ્રથમ ખંડ.)

લેખક.—શ. શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી

(સચિત્ર ચાતુ અનિદાસિક વાનાં.)

પ્રકાશ ૬ ફે.

તોરણાનો કિલ્લો.

*"Her ancient weld was russet gray,
And wrinkled was her brow."*

"Torna is the Eagle's nest."

—J. Douglas.

"Misfortunes come on wings, and depart on foot."

ધિકઃ ધિકઃ દાસપણું સ્લાબુપણું—

બળું તમારું દાસપણું

નિ ક ધિકઃ—૨૬.

છવ, બ્હાલો ને સ્થિરતા બ્હાલી, કરી શુ જોવા કરતુ?

કાચર થઈ અરિને નવ મળતાં, ગમપણીમાં મરતુ—

ધિ ક-૧

નથી સ્લાબુપણુ દક દક જોવે, પરજન હક લટે તે;

મોટપ છે સરાતન દાખે, હમને કરવે છેરે.—

ધિકઃ-૨

કહે નર્મદ શુભ કચ્છી જનનું, નરપણુ હક માચવા,

છવ જતાં લગી મથતાં રહેતું, સંતતિને ખતવાયવા—

ધિકઃ-૩

—નર્મદ.

જાન પ્રકરણમાં બનેલા બનાવની જ રાત્રે સોહિડેશસ્થી દૂર અને પ્રનાથી નેરત્તે મમારે પીસ માર્ગિય પર આવેલા ગિમપૂરના તાખાના એક પ્રચક કિશાપર આપણે લક્ષ્ય આપીશું.

જે સમયે આપણી આ કથા શરૂ થાય છે, તે સમયે ગિમપૂરના તાખામાં ઘણો વિશાળ મૂલક હતો, અને તે પણ ગિમપૂરની ચોપામ એકસરખો પચસપચો હતો એમ ન્હોતું. તે વખતની વસ્તુસ્થિતિ જ એવી હતી કે જ્યાં જોનું ચાહે ત્યાં તેજો દબાવતું અને પોતામાં

મેક્રીકલ એરોરોલો ૩. ૩-૬-૦ એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કંપની, મુંબઈ.

તાકાદ હોય ત્યાં સુધી સપાટામાં જેટલું આવ્યું તેટલું રાખવું, તથા પોતે નખળા પડતાં કેના હાથમાં પોતે મેળવેલ તે પ્રદેશ જશે, ક્યારે જશે, એ નક્કી ન હોવાથી પોતાથી ચાલ ત્યાં સુધી તેનો ગમે તેવો ઉપયોગ કરી લેજો, એવી પ્રયાચાલુ હતી. આ એકંદર સ્થિતિને અનુસરી બિન્તપૂરના બાદશાહોએ જૂદી જૂદી પેઢીઓમાં મહારાષ્ટ્રના અનેક ભાગમાં અનેક મઠો છૂટી લઈ પોતાના તાબામાં રાખ્યા હતા. મોઝેયો અને તેમની લગાઈઓમાં કાષ્ઠ જતા રહેતા, પુત્ર કબજે થતા, આવો કમ થોડો ધણો ચાલુ હતો; પણ તે ઇતિહાસ સાથે આપણને વિશેષ કર્તવ્ય નથી આપણુ હાલનું કર્તવ્ય તો પ્રિય વાચક તને સમસિદ્ધ તોરણના કિલા પર દોરી જવાનું છે.

મહારાષ્ટ્રમાના પ્રચલ કિલ્લાઓ જે અત્યારે નામરોષ થયા છે, તેઓમાં તોરણનો કિલ્લો અતિ શ્રેષ્ઠ અછંદ્રમ હતો. આ કિલ્લો ક્યારે અને કેણે બાંધ્યો તે કહી શકાતું નથી. તે વિષે અને તેની રચનાવિશે અનેક તર્કો ચાલે છે, પણ એટલું તો સત્ય છે કે તે મુસલમાની સમયની ધણી પૂર્વે બધાયલો હતો. તેની તથેડીએ મેઠ નામનું ગામ આવેલું છે, તેનું પુરાણ નામ બીમગઢ હતું એવી લોકવદંતી હતી. વળી દંતકથાઓમાં તે પાંડવોએ બાંધેલો છે એમ કહેવાય છે પાંડવો અરાતવાસમાં હતા ત્યારે રુદ્ર રહેવા તેમણે સ્થળે સ્થળે જે જે મુરશિક જગ્યાઓ કરી હતી, તેમાંનો આ ગઢ પણ હતો. આ દુર્ગને દેખાવ ધણો ખરા બીજી ગુફાઓ જેવા હતો, તેથી આ દંતકથા આલવાનો પણ સંભવ છે. કિલ્લાનું એકંદર સ્વરૂપ ડંગરાઓમાં એટલું બધું અંતર્ભૂત હતું કે દરથી જોનારને તે દુર્ગની એક લાખી દાર લાગે

અલાહિદિનથી લઈને જે જે લોકોએ આ કિલ્લા પર પોતાની સત્તા મળવી હતી, તેણે તેજે પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર તેમાં ફેરફાર-ફરતી કરી હતી, એને તેથી મૂળ કરનાં હાલ તેનું છુટું સ્વરૂપ બંધું હતું આ કિલ્લાના ધણા જ પ્રાચિતપણા બાંધવી દંતકથા પરંપરાથી ચાલી આવી હતી એ ખુલ્લું છે. જોઈએ તે હો, પણ એટલી વાત તો ખરી કે એ કિલ્લો મુસલમાન બાદશાહોમાંથી કાષ્ઠ એ બાંધેલો નહોતો, પણ મહારાષ્ટ્રમાં ધણા પ્રાચિત કાળમાં થઈ ગયલા કાષ્ઠ પણ રાજવંશીઓમાના એકાદ બાંધેલો હોવા જોઈએ કિલ્લાના એ તથા દરવાજા-પર-શિલા પર કાંઈ અર્ધાધર્મા રહેલા એને અર્ધાં પર્ધાં ખંસ થયલા શિલાલેખ પોતાની પુરાણી વિધીપરથી એ જ ખાતરી કરી આપતા. આ ગઢનું પ્રાચીન નામ બીમગઢ હશે, પણ જે સમયની કથા આપણે કહીએ છીએ તે સમયે અને તેથી પણ ધણા કાળ પૂર્વેથી આ ગઢ-ગઢ તોરણને નામે જાળખાતો અને કામગીરોમાં પણ કિલ્લે તોરણ એમ બખાતું, એનોમ ક્યારે પડ્યું તે કહી શકાતું નથી. અને આ કિલ્લામાં જ મરાઠ સ્વરાજ્યનું તોરણ બંધાયું. શિવાજીએ પોતાના પરાક્રમની શરૂઆત ખુલ્લી રીતે આ કિલ્લો સર કરીને જ કરી, -તે જ આપણી આ કથાનો વિષય છે. એ જ કિલ્લામાં મરાઠી સ્વરાજ્યનો પાયો નખાયો. અરુ.

આવેલી છે. આ કિલ્લો બાંધ્યો હતો તે તે દુશ્મનોની માળામાં જ એક ડચા હોવા દોળાવવાળા પ્રયત્ન પહોંચી ચીંખેર સુંટી કાઢી બાંધ્યો હતો. તેવી ગળનયુક્ત કાળા મોટા દીવાલો કાળા મોટા ખડકોપર બાંધેલી, આસપાસના પ્રદેશ પર એક મોટા રાજસ પેટે ઉધી ડોક કરી સત્તા જમાવતી હોય તેવો તેનો દેખાવ લાગતો હતો. આખી રહેલી જે બાલુએ થોડી ઘણી ઉતરાણ અને તેની પેલી તરફ સપાટી આવેલી હતી, તોપણ ઝાડી એટલી બધી ગીચ હતી કે પાસેથી જોનારને આપાસ ગીચ વનરાઈ અને ઉપર માત્ર ડોકીયાં કરતો કિલ્લો જ દેખાય.

આપણી કથા શરૂ થાય છે તે વખતે તે કિલ્લો બિજાપૂરના ઘણા વફાદાર ઇમાની સેવક કિલ્લેદાર રંગરાવ આપાસાદેજના હાથમાં હતો. આ કિલ્લા ઉપરાંત તેની નીચેનો પ્રદેશ અને સંબંધ ગુંજણ માવળ પર તેની સત્તા હતી. ગન પ્રકરણમાં પિનાથી કહ્યો કરી નાચી આવેલો યુવક નાનાસાહેબ એ આ વૃદ્ધ કિલ્લેદારનો પુત્ર હતો. આટલી માહિતી આપ્યા પછી આપણે મત પ્રકરણમાં જે રાત્રિની હકીકત વર્ણવી છે તે રાત પૂર્ણ થઈ, સર્વનાગવણના પ્રકાશમય કિરણો આ તોગજીના કિલ્લા ઉપર પ્રસ્પર્શ લાગ્યા હતા. પ્રાતઃકાળનો દેખાવ અતિ રમણીય હતો. આ વખતે તોરણના કિલ્લેદારના વાડના બેકકખાતામાં આપણે નજર કરીશું.

આ બેકકખાતામાં રૂબરૂ પાથરી તેપર વ્યવસ્થા શુભ આદર બીજાવેલી હતી. બિન આગળ એક મરાઠી ગાદી અને મોટો ભોડ તથા બાલુમાં જે મોટા નજીયા હતા; તથા જે ત્રણ ગાદમશુરીયા પડેલાં હતાં; અને આ ગાદીપર એક વૃદ્ધ-જેના બધા વાળ સ્વેન થયેલા લાગતા હતા, જેનો મહેરો ભવ્ય હતો, પણ અત્યારે તેપર ચિંતાની છાયા વિશેષ દેખાતી હતી, તે અત્યારે વાંકો વળી સમિત બેઠેલો છતાં પણ તે કદાવર અને રાજદાર હતો એ એકંદર તેની બોલવાની ટપપરથી સ્પષ્ટ લાગતું હતું. આ વૃદ્ધ પુરૂષ બીજે કાંઈ નહીં પણ તોરણનો કિલ્લેદાર રંગરાવ આપાસાદેજ હતો. અત્યારે એની સ્થિતિ એવી કેમ દેખાતી હતી તે પ્રિય વાંચક તું જણાવ-ઉત્સુક હશે! પ્રત્યેક નિમ્મી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં કંઈને કંઈ પણ એક અત્યંત નાજુક ભાગ હોય છે. ઇતર સર્વ બાહ્યતમાં નિશ્ચય દિ બહુના દુરામરી-હામરી એવા પુરૂષમાં એકાદ પણ માનસિક ભર્મસ્થાન હોય છે. રંગરાવ આપાસાદેજ, કઠોર, નિશ્ચય, શરો, એકમાર્ગી હતો, એક વખત એક વાર્તા કરવાનું મનમાં લાવે તો તે જોઈએ તેમ ધાય તો પણ તેના અંત લાગ્યા વગર-પાર પાળ્યા વગર એ મૂકે નહીં; પરંતુ તેના હૃદયમાં એક ભર્મસ્થાન હતું તે તેના એકંદર એક પુત્રપરનો તેનો પ્રેમ, અને તેના સૌર્વ-ધૈર્ય બદલનું અભિમાન-ન્દાનપણથી તે પુત્ર-તેનો છવ કે પ્રાણ! તેને યુદ્ધવિદ્યામાં અને ઇતર વિદ્યામાં કુશળ કરવા તેણે અતુલ શ્રમ લીધો હતો તે પુત્રના કંઈકે હરેકે લાડ કેડ પૂરા કરતો. તે પુત્રના હાથથી પોતાના કુળની ચઢવી થાય, તેને મોટી મનસજાદારી, કિંવા દિવાનગિરી સુદાં મળે, અને તે પણ પોતાની દેવાનીમાં, એવું તેને ધાતું થણું લાગતું. એ માટે જેટલું જેટલું કરવાનું, શિક્ષણ આપવાનું, ઉપદેશ આપવાનો, વગેરે તેણે જે જે કરવાનું હતું તે સર્વ કર્યું. પણ વ્યથા! યુસુબખાનો નામ નીકળે કે તે છોકરાનો મહેરો તિરકારથી-દ્રેષથી

અને સંતાપથી લાલ લાલ થાય. તથાપિ દરેક પ્રયત્ન કરી તેના વિચારો ફેરવીશું, ને આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે કરાવીશું એવું એવું આ મહત્વાકાંક્ષા પિતા ધારેના હોતો. તેથી તેણે સામ દામ દંડ બેદ ઇત્યાદિ સર્વ પ્રયોગો ચોજી જોયા. એટલામાં તેને લાગ્યું કે જે બાદશાહ તરફથી આમનણ આવે તો કદાચ લોભવૃત્તિને વશ થઈને વળે ને એની આકાંક્ષા વધે; એવા વિચારોથી એ વિષે એણે ખટખટ કરી અને બાદશાહી ખલિતો તથા ચોવાળ પણુ આપ્યાં, તે મળતાં આપાસાહેબના આનન્દની તો પરમાવધિ થઈ પહોંતે આનન્દનું પર્યવસાન વિપરીત થયું. તેનું કાંઈ પણ ન સાબળતા તેના પુત્ર નાનાસાહેબે ઉદ્વેગ ઉત્તરો આપ્યા. આજપર્યંતની પોતાની સર્વ આશા, સર્વ ઇચ્છા, મહાવાકાંક્ષા આ મૂર્ખ પુત્રે આજીવ્યાદ નહ કરી ફળને કંપક લગાડવા અને પોતાનો, સ્વનનો નાશ કરી લેવાનો પ્રસન્ન ખડો કર્યો. આ જોઈ આપાસાહેબની કેરી સ્થિતિ થઈ હશે તે ધારવાનું મિષ્ટ વાંચક તને જ સોંપું છું.

આપાસાહેબે ક્રોધથી ઉશ્કેરાઈ પુત્રને એટલા બધા દુર્વચનો કલાં કે પૂર આવેશને વશ થઈને નાનાસાહેબ ગદ છોડીને એકદમ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. પુત્ર ગદ છોડી ગયો સમાચાર મળતાં જ વૃદ્ધ આપાસાહેબની શક્તિ અતિ વિશક્ષણ થઈ. પોતાનો જીવ કે પ્રાણ એવો પુત્ર પોતાની ઇચ્છા, આશા, િનકુના પોતાના જીવની પરવા પણ ન કરતાં ચાલતો થયો, જતાં જતાં એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહી, કે જે અક્ષરસૂઝાં પણ એણે લખ્યા નહી, આથી તેને અત્યંત દુઃખ થયું. પુત્ર હતો ત્યારે તેનાપર કેધે ભરાઈ મનમાં જે આવ્યું તે કહ્યું, પરન્તુ ને ગમ્મદો તેને તીર પેડે બોંકાયા અને રોપથી તે એકદમ પોતાને તજીને ચાલતો થયો એ સાંભળના તેનું ધૈર્ય ખર્યું, આત્રો એકદમ સિચિય થઈ ગયાં. પરન્તુ તેણે તે સ્થિતિ બહાર જણાવી નહી ઉશ્કરું બહારથી તો તે ચોટાતે પટ્ટી ગિરફતાર કરવો જોઈએ, તેને પૂરી રાખવો જોઈએ, મુદ્દામ હજુર દરબારમાં જોડાયવો જોઈએ, એવા એવા અત્યંત કઠોર ઉદ્દેશો તેના મુખમાંથી ખીજના દેખતાં, બહાર પડના અને એનું કરવામાં આ વૃદ્ધ કપારે પણ પાછી પાની કરશે, નહીં એનું ચરંતે લાગતું પણ ખર નોઈએ તેમ હો પણ તેના કાંઈ ઉપયોગ થયો નહી. નાનાસાહેબનો પત્તો ગિવકુલ મળ્યો નહી. ચોપાસ માણસો ફેલાવ્યા પણ ખાત્રિદાયક સમાચાર મળ્યા નહી અને આ વૃદ્ધ પોતાની સાથે જ તણકડતો ખેડો. તેને જે પણ મંકા-ભરંડર શંકા આવી, તેથી તો તે ધ્રુવો ગભરાયો, તળપાપડ થયો, ઉંચો નીચો થયો.

એ સંકટ તો આ ઉદ્વેગ કણ્યાજોર પુત્ર ક્યાંક ગયો હશે, મુસલમાનો સાથે ક્યાં પણ કહ્યામાં ઉતરી કપાઈ પણ ગયો હશે. આપણી આ કથાનકના સમયમાં આવું થયું એ તદ્દન અશક્ય હતું. એટલું જ નહીં પણ ઘણી વખત એનું બનવું કે ધોળે વહાડે ભરરસ્તામાં કાંઈ ગૌવધ માળ્યો હોય, ત્યારે કાંઈ હિન્દુ તે સંબંધી બોલવા જાય કે વચ્ચે પડે. કિંવા એકાદ બ્રાહ્મણ કાંઈ મુસલમાન સાથે ટંટો કરવા લાગે, તો આસપાસના સર્વ મુસલમાનો એકવા થઈ તે બાંભળ, તે હિન્દુને મારે, જખમી કરે કે કાપી પણ નાંખે. હિન્દુ સ્ત્રીઓ રસ્તે પસાર થતાં ટપચેમાળ મુસલમાનો તેને સંબોધી જોઈએ તેવા શબ્દો ઉચ્ચારી ખડખડ હસે, મરકરી કરે,

એવા પણ પ્રકાર આ મુસલમાની તાખાના ગમેતાં અનેક ગળતા, સારાંધ તે વખતના મોગ-
લોનું—મુસલમાનોનું વર્તન એટલું બધું અસવ થયું હતું, કે, ચર્ચના મનમાં તે માટે અનિશ્ચય
તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હતો. આનું કારણ મુસલમાનોની મગરબી—પોતે રાજ્યકર્તા એ વિચાર-
પ્રમાણથી તેઓ અતિ પ્રમત્ત થયા હતા, અને જોછએ ત્યારે જોછએ તે વખતે કોઇનું પણ કિપ-
મર્દ કરવામાં આપુપાણું જોતા નહીં. ખુદલી રીતે ઝી, આઠણ, સ્ત્રીઓનો છળ, દેવોને અપમાન,
મંદિરો બ્રહ્મ ઠરવાની પ્રથા, ધર્મસંબંધી જીલમ વગેરે વાતો પ્રત્યક્ષ થતી આથી નવા જમાનાના
મુરકો તેા મુસલમાની સત્તાથી પૂરેપૂરા ત્રસ્યા હતા. ધણા સરદારોને પણ એમ જ લાગતું
કે આ ભયંકર સ્થિતિમાંથી છુટવાને માર્ગ નિકળે તો ખોટું નથી આ ભયંકર સ્થિતિમાંથી
હિન્દુઓને—મહારાષ્ટ્રીયોને—ગાહેર કાઢવા કોઈપણ અવતારી પુરણ ઉત્પન્ન થશે, એવું પણ
જોળા ભાવાર્થી લોકોમાં પસંબું હતું, અને તે પર ધણાની અદ્ધા પણ બેઠી હતી. નવા જમાનાના
તરૂણોની તો એવી સ્થિતિ થઈ હતી કે તેમને કોઈપણ માર્ગદર્શક—મુખી જોછતો હતો. આગત
એટલે રંગરાવ આપ્પાના જમાનાના માણસોપૈકી પુણ્ડળ મરાઠા સરદારો, મનસબદારો, કિલ્લે-
દારો વગેરેને આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવું સારૂ એવું લાગતું ખરું, પણ તેમનામા મુસલમાન
બાદશાહીની પદરના આપણે—એ માટેની જગરદસ્ત કૃતચતા જાગૃત હતી. શહાશરાજીનો પુત્ર
શિવજી પૂણા સુધા વગેરે પ્રાંતમા અને માવળમાં કાંઈ મડખડ કરે છે, ખંડખોરી ઉઠાવે છે,
એવું આ કિલ્લેદારો, સરદારો, મનસબદારો વગેરેને કાને આવતું સારૂ, “ ગાંડા, ઉદ્ધત, મૂર્ખ
છોકરો નાહકનો મરશો ! ” “ મૂર્ખ, ઉદ્ધખલ છોકરાઓ કાંઈપણ કરી પોતાના માથાપર
પથરા પાડી લેશે, તેમના હાથથી મુસલમાની બાદશાહતનું શું થનાર છે ? કયા મહાવિદ્યાળ
બાદશાહી અને કયા આ સુડીબર માંકડાઓ ! નાહકના પોતાના પગ પર દૂહાડી મારે છે ! ”
વગેરે ઉદ્દગારો કાઢતા. આપ્પાસાહેબ જેવા જે પૂરા રાજ્યભક્ત હતા તેઓને તો એમ જ
લાગતું કે બાદશાહી વિરુદ્ધ આવી ઉદ્ધતાઈ કરનારા આ કૃતમ મૂર્ખ છોકરાઓને પકડી
અન્ધારી કોટડીમાં પૂરી ચાખકાના માર મારી તેમની શુદ્ધ ટેકાણે લાવવી જોછએ. આપ્પાસાહેબ
હમેશાં આ ઉદ્દગારો કાઢતા. તે બાદશાહના ખરા ભક્ત હતા. પ્રત્યક્ષ પોતાના પુત્રના મુખ-
માંથી ભયંકર ઉદ્દગારો નિકળતા સાંભળતાં તેના અગર કાંઠા ઉભા થઇ તેને અતિશય
સંતાપ થતો; અને તેમાં વળી ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણેનો પ્રસંગ જન્મ્યો. પ્રત્યક્ષ તેનો પુત્ર મુસલ-
માનોની સેવા કરનાર નથી એવું કહી ત્રાણ કહી ચાલતો થયો ત્યારે તેના મનમા શું થયું
હશે ? આજ આટલી પેઠી આપણે બાદશાહી અન્ન ખાતા આવ્યા, આપણી રંગેરગમાં
તેનું અન્ન છે, આપણે તેમની સેવામાં જ આપણાં દિવસ કાઢના, તેને માટે પ્રાણ પણ અર્પવા,
એ જ ખરો પુરપાઈ, એ જ ધર્મ. તેના વિરુદ્ધ એક સ્ખન્દ પણ ઉચ્ચારવો એ કેવળ નિમક-
હરામી, એવા વિચારના જે કાંઈ યોગ્ય ધણા જહાગિરદારો, કિલ્લેદારો હતા, તેમા આપ્પા-
સાહેબ પ્રમુખ હતા એમ કહેવામાં હરકત નથી, અને તેના જ પુત્ર તેનાથી છેક ઉસટા
વિચારનો ઉપજે, એ કાળનો અને દેવનો કેવો મદિમા ! આપ્પાસાહેબને બાદશાહીપર જેટલો

દહપ્રેમ તેટલો જ નાનાસાહેબનો તે અતિ તિરસ્કાર. આથી અત્યારે આપ્પાસાહેબની ટૂંકી ચમત્કારિક સ્થિતિ યદ્ય હશે? રાહાજીરાખના નિરકુશ અને ઉદ્ધત છોકરાની દૃતિ કહ્યોપકલ્પે આવે ત્યારે હમેશ આપ્પાસાહેબ તેના પર હસે, તેની ટર હાલે, નાનો આપે, અને આપ્પાસાહેબના મુખમાંથી જેમ જેમ આ મળે સ્વભાવ, તેમ તેમ નાનાસાહેબનું અન્ત દરણુ અધિક દહ યદ્ય શિવાજીપદલ તેની પૂજ્યશુદ્ધિ અધિકાધિક વધે આ નાનાસાહેબના, મનની તૈયારી આપ્પાસાહેબની કૃત્તિનું જ ફળ હતું આથી આપ્પાસાહેબને ખીજી શંકા આવી કે આ મૂર્ખો શિવાજી પાસે તો ગયો નહીં હોય? એ જ પ્રમાણે ત્રીજી શંકા આવી કે પોતે સ્વત નીચેના ગામોમાંથી પોતાના જેવા જ ઉદ્ધત છોકરા એકદમ ન્હી લટકાટ બંડ કરવાની તૈયારી તો કરતો નહીં હોય? આ પ્રકારની નણુ શકાઓ વારંવાર મનમાં ખડી થઈ તેને અતિ ત્રાસ આપતી હતી. અરેરે, જે આમાં કાંઈ પણ થયું હશે તો હમેશ માટે તે પુત્રની આશા મધ હવે તે પાછો ફરશે નહીં એવી તેને પુણું નિરાશા થઈ. તે જ નિરાશામાં, તે જ સતાપમાં આપણે ઉપર જોઈ ગયા તે પ્રભાતે તે જુદા કિલ્લેદાર નીચું માથું ગળી વિચાર વમળમાં વિટળાવેલો બેઠો હતો તે સિવાય તેના અનેક દુ ખદ વિચારોનું ખીજું પણ એક કારણ બન્યું હતું. તે કાલે સાંજે બિળપૂરથી આવેલ લખોટો હતો.

પુત્રની તપાસ કરાવી પત્તો મળ્યો નહીં કુ ખદ પિતા કુ ખમા-ગાકમાં દિવસ કાઢના લાગ્યો. પુત્ર ખોવાને આ જ લગભગ એક માસ વીત્યો હતો તેના કુ ખમાં તો હજી પર્જાપર્જો ગુંથાયેલો હતો ત્યાં બિળપૂરના પત્રે તેમાં પૂરતી ફરી તે વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં બેઠો હતો તેને કાંઈ પણ સુઝવું ન હોતું પુત્રની આશા હવે છોડી હતી તે સતાપ, કેષિ, નિરાશાના વિચારમાં શૂન્ય હૃદયે બેઠો હતો એટલામાં તેની વિચારમગ્નીનું ભગ્ય કરતા એક હબુડીયાના શબ્દો તેને કાને અથડાયા — “સરાર, બિળપૂરનો જરતો લખોટો લઈ એક સ્વાર આવ્યો છે અને અત્યારે જ આપને મળવા માગે છે.”

ભયંકર સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થતો હોય તેમ ચમકતો પાસી બો ગો — “બોનાવ, બોનાવ તેને એકદમ” મન સાથે બડબડ્યો — “વળી શું મોકાણુ મગાઈ છે?”

થોડીવારમાં બિળપૂરથી લખોટો લાવેલ મુમતમાન સ્વાર અંદર દખલ થયો, નમી કુરનીસ ફરી લખોટો કિલ્લેદારને આપ્યો તેની સત્કામ તરફ લક્ષ્ય ન આપતા કિલ્લેદારે લખોટો ફેંકી અંદરનું મજકુર ધાણું ન હોતું પણ તે વાચતા તેનું મુખ કાંઈ ઊંચા જેવું થઈ ગયું ટાણુમાત્ર ખિન્ન થઈ સ્વસ્થ બેઠો, પણ તરત જ શુદ્ધિમાં આવ્યા જેવું યદ્ય દબ્બુરીયાને બોનારી આ સ્વારની વ્યવસ્થા કરવાનું ફરમાવ્યું, અને પુત્ર લોડને ઝેળને સ્વારી પડી કુ ખમય ઉપાધિના કાંઈ વિચારોને તેને અત્યંત શોકસાગમાં કુળાડ્યો થોડાનખત આ સ્થિતિ રહી, પછી કાંઈ વિચાર આનંદ પોતાના માનીતા નિયાય સેનક મુબાનીયાને બોલાવ્યો આજકાલ કિલ્લેદાર સાહેબની ત્રિધિ વિચિત્ર હતી, તેથી ડરતો દબાતો સુભાનીયો હાજર થયો, નમી, મુજરો કર્યો તેની સામે જોઈ બનીરા થી આપ્પાસાહેબ બોલવા લાગ્યા —

“સુભાનીયા, તું અમારો પેદીગત ઈમાની નોકર છે. આજ એક અનિ જરૂરી અને વિશ્વાસનું કામ પડ્યું છે તે તું જરાજર કરશે ના? આજ સવારે બિજાપૂરથી બીજો લખોટો આવ્યો છે તેની તને ખબર હશે. અટાકતીનો વખત છે, ખૂબ સૌવર્ધનાથી કામ બજાવવાનું છે. હું પત્ર લખી આવું છું. તે લખ ત્હારે બિજાપૂર જવાનું છે. મુસારાવસાહેબને એ પત્ર દાવોદાથ પહોચાડવાનો છે. ખૂબ સંભાળથી.....”

હજુ વધુ બોલે છે ત્યાં એક દારી દોડતી દોડતી ગભરાતી ગભરાતી દાખલ થઈ અને “મહારાજ, મહારાજ, ગળ્થ થયો! ગળ્થ થયો!” એમ પોકારવા લાગી.

“પણ શું છે? શું છે?” અળકતા કપાળપર આંદીઓ પાડતા ત્રારતી આપ્પાસાહેબ બોલી ઉઠ્યા.

“મહારાજ, અંદાગાઈ અને ચીંગી આજ સવારથી પોતાના મહેલમાં નથી અને ક્યાંએ મળતાં નથી, ગળ્થ થયો સરકાર!”

“હૈ! શુ, શુ?” હાથ પછાડતા આપ્પાસાહેબના મુખમાંથી આ શબ્દો બહાર પડ્યા!

—અપૂર્ણ.

તૈયાર છે:

નવી આવૃત્તિ.

સ્વ. ભોર્ગીદ્રાવ રતનલાલ દીવેડિઆ કૃત—

મૃદુલા—ચિત્રો સાથે. (બીજી આવૃત્તિ) મૂલ્ય આના બાર, પોસ્ટજ બુદ્ધ:

મળવાનું ઠેકાણું—જમીના સર્વે બુકસેલરો તથા ગં. હોમ્સ ભોર્ગીદ્રાવ દીવેડિઆ,

આકાશિક કુવાની પોળ, રાયપુર, અમદાવાદ, તથા

રમણીયરામ બે. ત્રિપાઠી,

ભોસરજી એકસદસ તથા નં. ૨, એન્ડર્સ્ટ્રેટ, ગિરગામ, મુ. બાઈ.

અન્યાવલોકન.

૧. મહાત્મા ગાંધીની વિચારસૃષ્ટિ. (એમના લેખો તથા ભાષણોનો સંગ્રહ.)
પ્રકાશક - રા. મથુરાદાસ ત્રિકમજી, બી. એ. સુબાઈ. ૫૯ ૪૧૩, મૂલ્ય રૂપીઆ પોણાત્રણ.

ભારતવર્ષ અભિમાનથી અને ગૌરવથી જગતની અનેક મહાન્ પ્રજાઓ સહામે વર્ત-
માનકાલમાં હિતું રહી શકે એવી એની મહાન્ પ્રતિજ્ઞા સ્થાપનાર અને ભારતની પ્રુનિત
ભૂમિને સાચા કર્મથી અને ઉચ્ચ વિચારથી દૈદિધિમાન કરે એવા ધણાએ પુત્રરત્નોને ભારતે
જન્મ આપ્યો છે, એ વાત તો દિવા જેવી સ્પષ્ટ જ છે. ભારતનો ઇતિહાસ સહેજે પણ જાણ-
નાર અને વાંચનારને આ મહાન્ સત્યની પ્રતીતિ યથા વિના રહી શકે તેમ નથી, એવા
તેજસ્વી પુત્રરત્નોમા મહાત્મા ગાંધીજી-રા. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી-અવસ્ય ધણું ઉચું
સ્થાન મેળવે છે. એમની ઉચ્ચ આરિજ્યવાન્ ક્રાંતિમાં પગલુ પણ ભરી શકે નહિ. એવા
અનધિકારી અધિકારીઓ અગર તો ખીમ સર્વસાધારણ ધણુએ મનુષ્યો એમને અન્યથા
રૂપમાં મૂકે એમાં ગાંધીજીનું મહત્ત્વ વધે છે. ગાંધીજીનું પદ તો મહા મહોટા રાજાઓ પણ
સહેજમાં ભર શકે એમ નથી જગતના મહા મહોટા પુરુષોમાં પણ એમનું પદ એટલું જ
ઉચ્ચ છે, હિન્દુસ્તાન-બંદે ગુજરાત એમને જન્મ આપવા માટે તો એશક બહુ જ મગર
છે. ગુજરાતનું એ મહા સદ્ભાગ્ય છે. મહાત્મા ગાંધીજીની અનેક દિશાઓમાં વહેલી અનુ-
પમ અને ઉચ્ચ દેશસેવાઓએ એમને ભારતજનોનાં હૃદયના ઉડાણમાં જડી દીધા છે. એમના
શ્રદ્ધા ધણા જનો 'અહિંસાક્ય જનાર્દનમ્' કરી સ્વીકારી લેવા તત્પર છે. એમણે પ્રજાનો
અને સરકારનો અનુપમ વિશ્વાસ મેળવ્યો છે, તેમા પ્રજાએ તો એમને ધણા વધારે પોતાના
ગણ્યા છે.

આ મહાન્ હિન્દીજનના લોકજીવનના પોષક ભાષણો અને લેખોની પ્રસિદ્ધિ ગુજ-
રાતને સમર્પી ગ. મથુરાદાસે ગુજરાતની અને ગુજરાતી ભાષાઓની અને ગુજરાતી સાહિ-
ત્યની અનુપમ મેવા કરી છે અને એ સત્કાર્ય માટે એ ભાષાને અમ્હે ગુજરાત મમસ્ત
તરફથી ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આ કર્મવીર સત્યાગ્રહી મહાન્ લોકસેવકના ભાષણો અને
લેખો શુદ્ધમાં શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામા ઉતારવા માટે પણ પ્રકાશકે સારો શ્રમ લીધો છે. એ
પણ સંતોષનું કારણ છે. મોંઘવારીના આ અસહ્ય સંક્રામણના સમયમાં ઉંચી જાતના સારા
કાગળોપર સુંદર છપાઈ સાથે આકર્ષક બધામણીમાં આ પુસ્તક ગુજરાત પાસે આજ રેતુ ધણું
છે. ગુજરાતના અને ભારતના જીવનપ્રશ્નોમા સહેજે પણ ભુલિપૂર્વક ગસલેનારે અને પોતાના વ્યક્તિ-
જીવનને પણ શુદ્ધ અને મનોરમ્ય કરવાના અભિલાષિત જનોએ આ પુસ્તકનું મનન કરવું
જોઈએ. દેશને ઉપયોગી નિય યા હોય એવા ધણા વિદ્વાન અને દેશપ્રેમી સન્નજનોના લેખો
અને ભાષણો વિગેરે પ્રસિદ્ધ કરવાની પાત્રિમાત્ર્ય રૂઢિ અનુચાર આપણે ત્યાં પણ પુસ્તકો

પ્રસિદ્ધ કરાય છે તેમાં મહાત્મા ગાંધીની વિચારસૂચિનું આ પુસ્તક તો ઘણું ઉપયોગી રચાન લે છે. ગા. ગાંધીજીના શુદ્ધ અને સત્યપ્રીય, મનથી, વચનથી અને કાપાથી એક થઇ વળાયેલુ એમનું જીવન રહમજનનાર અને 'એનું' અવલોકન કરનાર ધારે તો 'ચોતાનું' જીવન ધણી રીતે ફેરવી શકે. અન્યાય અને ભુંદમ કે અમાનુષિ કુલે સ્થામે નિરૂતાથી, ધૈર્યથી અને મહાન્ દુઃખો રહેવાની શુદ્ધિપૂર્વક પ્રગલ્ભ ઈચ્છાથી ગાંધીજીનું જીવન ધર્માર્થ રહ્યું છે એ કથનોની સાક્ષી આ એમના લેખો અને બાપજીની સુંદર પરમ્પરાથી રહ્યુ થયેલુ પુસ્તક આપે છે. એ પુસ્તક આપણી શાળાઓમાં અને કૉલેજોમાં સિખાનું જોઈએ. અતિ શોકની વાન એ છે કે ગુજરાતના આંધા રસોના વિચારો સાથે શાળાઓના અને કૉલેજોના વિદ્યાર્થીઓના જીવન સંકળાઈ રહે એવી વ્યવસ્થાઓ આપણે ત્યાં રચાઇ નથી અમ્હે ઈચ્છીએ છીએ કે ગુજરાતના શિક્ષિત વર્ગનું લક્ષ્ય આ સૂચના તરફથી ચોમ્ચ રીતે વળે અને ગાંધીજીના જ નહિ પરન્તુ આપણા દેશસમસ્તના અનેક મહાન્ દિન્દીગજોના વિચારો પુસ્તકના આકારમાં આપણા વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ મુકાય એવી વ્યવસ્થાઓ સત્તર ચોમ્ચ.

૧. ગાંધીજીના આ પુસ્તકમાં રા. મથુરાદાસે વિવિધવાર પ્રકરણોની ગોઠવણ કરી છે. તેમાં કેટલાંક સુંદર ચિત્રો મુક્યાં છે અને એ રીતે પણ પુસ્તકની ઉપયોગીતા પ્રકાશનના કાર્યને અંગે ઠીક સંચારી છે. આશિકાના રા. ગાંધીજીના સત્યાગ્રહજીવનથી માંડીને એપ્રિલ ૧૯૧૯ માં દિન્દીની બ્યુરોક્રસી સત્તાના એ ભોગ થઇ પડ્યા તે સમય સુધીના એમના સર્વ લેખો અને બાપજી મહોટા ભાગે આખાં પ્રસિદ્ધ થયાં છે. અને કેટલાંક બાકીયે રહ્યાં છે. અમ્હે ઈચ્છીએ છીએ કે આ રીતે એ અધુરો ભાગ પણ સમય જવાની સાથે રા. મથુરાદાસ પ્રકટ કરે. ગુજરાતે તો પુસ્તકને સાદરથી વધાવી લેવું જોઈએ. અને પ્રકાશકના પ્રેમપરિશ્રમને ઉત્સાહ આપવો જોઈએ. ગુજરાતની પાસે આ ઉપયોગી પુસ્તક રહ્યું કરવા માટે રા. મથુરાદાસને અમ્હે ફરીથી અભિનંદન આપીએ છીએ.

૨. બાપજી અને લેખો-દિ. બ. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ, પ્રકાશક: રા. વૈકુંઠલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર, બી. એ., મુંબાઈ, ૫૯ રજ, મૂલ્ય રૂપીઆ બી.

અત્યંત આનંદમિત્ર સંતોષની વાત તો એ છે કે આ જ વર્ષમાં કહીએ તો ચાલે તેમ ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ વર્ષે એ ઉપયોગી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમા મુકાયાં છે. મહાત્મા ગાંધીજીની વિચારસૂચિનાં એક ઉપયોગી પુસ્તક પહેલાં થોડા જ માસ અગાઉ દિ. બ. અંબાલાલભાઈનાં બાપજી અને લેખો રા. વૈકુંઠરાય દેસાઈએ પણ પ્રેમપરિશ્રમથી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. અંબાલાલભાઈના આ લેખો વિગેરેના પ્રારંભકાળ એટલે ગુજરાતનો લગભગ ચાલીસ વર્ષ ઉપરનો જુનો ઇતિહાસ ઇ. સ. ૧૮૭૪ એટલે આજ પોસ્તાળીસ વર્ષ મૂલના ગુજરાતની જનહરપ્રવૃત્તિ મિહાવલોકનનો સૌથી અગ્ર લેખ એક ઇતિહાસ રહ્યુ કરે છે. એ જમાનાના જીવનને વધારે ધ્યાનથી જાણનારને તો આ લેખ કદાચ નવો ના લાગે તો એ રહમજી શકાય તેમ છે પરન્તુ નવા ગુજરાતને તો એ લેખ કંઈક ઉપયોગી વધારે છે. દિ. બા. અંબાલાલભાઈ એક

વખત ગુજરાતમાં અગ્રગણ્ય ગણાતા હતા અને અમદાવાદના જાહેરજીવનમાં 'એમલું' નામ દુએશાં પ્રથમ જ મૂકાતું હતું ગુજરાતને માટે એમલું હદય કેટલું અને કેતુ બળતું હતું એમના જીવનમાં ગુજરાતને માટે એમણે કેટલો સમય ગાળ્યો હતો વિગેરેની કેટલીક બારીક વિગતે આ સમદ્રમાંથી મળી આવે એમ છે ગુજરાતની રાજકીય અને સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિની નિર્મળતા અને કમાડીયતપણાને અંગે એક આચાર્ય ગુજરાતીનું હૃદય જેવી રીતે બળતું હોય તેની જ ગીતે દિ. બા. અબ્બાસવાલુ હૃદય ગુજરાતને માટે ગળતું હતું એ કથાની સાચી આ પુરાતત્ત્વમાના તહેમના બિજા બિજા પ્રકારના લેખોના સમૂહ પુરે છે રાજકીય સ્થિતિની અધમતા અને પરાધીનતાના પ્રસંગો વર્ણવતા સીધી ગુજરાતની ભાષામાં અમદાવાદને ટાણીં માળાં છે, ત્યારે પ્રાન્તની ટંગાડીયતભરી સાસાગિક પરિસ્થિતિઓના દુષ્પ્રભાવો વર્ણવેલા રજુ કરતા અને પ્રગતને પોતાના કર્તવ્યોના ભાન કમવના નીડરતાથી તહેમના દોહો ખુશ કર્યા છે. શ્રીઓની શારીરિક નિર્મળતાએ આજ સદીએ ચલા ગુજરાતમાં જે ધર ધાવ્યુ છે અને ગુજરાતનો પ્રગ્નનર્મ જે રીતે આ દુર્ભાગ્ય તરફ બેઠરકાર રતો છે તે રહામે પણ એમણે સચોટ રીતે કપકો આપ્યો છે. ગુજરાતના શિગિતયર્થે-પડી તે સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો, ધનિક હો કે રક ટો- જે હો તે હો પણ તહેમણે સાંચે દેશના આના દારિદ્ર્યો દર કરવા સનતતાથી સગવડ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ દેશ સમસ્તની શારીરિક નિર્મળતા એટલી બધી અધમ દશાયે પહોંચી છે કે એના પરિણામે આજે દેશ પરાધીનતા અને પરાશ્રયમાં પડી ગયો છે દેશની ઉન્નતિ અને પ્રગ્નના કલ્યાણની વાતો કરવામાં જે સમય આપણા દેશહિતચિન્તકો ગાળે છે એટલો વખત સતત કાર્ય કરવા તરફ પ્રેરાય એ વધારે જરૂર છે ગુજરાતમાં પણ આ દોષ મહુ ઉઠે પેટા છે અને દિ બા અબ્બાસનાભાઈએ આ દોષને બહુ રપટ સજોમાં દર્શાવ્યો છે આરંભશુભ ગુજરાતે રહેલીની અને બાંધકોટની બગીચ દિલચાતને પ્રસંગે દિ બા અબ્બાસનાભાઈના નેતૃત્વ નીચે જે સમય ટેકો દેશને આપ્યો હતો તે વાત ગુજરાતનો એ સમયનો ઇતિહાસ જાણનાર કહી શકે એમ છે. દિનાન બહાદુર કહે છે તેમ ' સાધન તમામ ધર આગળે તૈયાર છે, પણ આપણુ આગસ આડે આવે છે ખરૂ પુરુષત્વ ટહાણ લોહીમાં નથી, સાહસ તથા પરાક્રમમાં છે, ' વિગેરે ધરમથ્યુ અને અતિ માર્મિક વાક્યો ગુજરાતનું જીવન જીવનારી વ્યક્તિઓ રહમજે તો વાણું કલ્યાણ થાય તેમ છે. આમ આ આશુ પુસ્તક ઉપયોગી વિચોધી બરખુ છે અને ગુજરાતને અમ્હે તમ પણ સગવડ નિન નિ કરીએ કીએ કે તેણે આ લેખસચદ અસ્થ વાચવો અને મનન કરવો. રા વૈકુન્ઠનાને જે પ્રેમપરિશ્રમ લીધો છે તેનું સાર્યક એ ભાષને થયુ ક્યારે લાગશે કે આ પુસ્તકને ગુજરાત સન્માનથી પ્રેમપૂર્વક વધાવી લેશે ત્યારે ગુજરાતી સાહિત્યમાં તો બેશક આ પુસ્તક ઉચ્ચ સ્થાન વેશે અને ઉપયોગી નિવડશે

આ ઉપરાંત ગુજરાતના એક જાણીતા વિદ્વાન ઝાં બગવતરાય ઠાકોરે આ પુસ્તકની સર- આતમાં લગભગ પોણાસો પાનાનો દિ બા અબ્બાસનાભાઈ ઉપર નિબધ લખી પુસ્તકને વધારે

ઉપયોગી બનાવ્યું છે. પ્રો. ઠાકોર અતિ વ્યવસાયી હોવાં છતાં પણ દિવાન બંદાદુર તરફના હેમના રનેહબાઈ મમત્વને લીધે હેમણે જે સુન્દર અને વિદ્વતા કાર્યો ઉપાદ્ર્યાત લખ્યો છે તે માટે અમ્હે હેમને અભિનન્દન આપીએ છીએ. પ્રો. ઠાકોર યોગ્ય રીતે દિવાનબંદાદુરને રજુ કરે છે કે ‘અંબાલાલ-ભાઈ મહા પુરુષદના નંદિઃ અંબાલાલભાઈ પ્રતિભાશાલી હતા નંદિઃ; અંબાલાલભાઈને એમના જમાનાની હારમાં એમના જમાનાની દૃષ્ટિએ જોવાના છે, આથી ઉચ્ચતર દાવો એમના માટે કરવામા આવે તો એવી વકિલાત એ સત્યનિષ્ઠ અને મહાપુરુષોના સાચા ઉપાસક યોને જ અપોગ્ય ગણે.’ પ્રો. ઠાકોરે આ રીતે દિવાનબંદાદુરની તુલના નિષ્પક્ષપાત રીતે જોનાર એક વ્યક્તિ તરીકે કરી છે અને તે ધણે અંશે સત્ય જ છે. આપણામાં વીરપૂજનો અન્ધભાવ જે રીતે વર્તમાનમાં પ્રચલિત થયેલો જોવામાં આવે છે અને એ ભાવને અંગે આપણે હાથુબર આપણી અને રહામાની ભતને બૂધી જઈ જે વધારે કે ઓછી પડતી તુલના કરીને પ્રગ્ને આડે મારે દારી જઈએ છીએ હેમણે આ શુભ લેવાની અને સ્તુતિજવાની જરૂર છે. પ્રો. ઠાકોરને દિવાનબંદાદુર માટે ધણું ઉચું મમત્વ હતું, હેમને માટે સંપૂર્ણ માન હતું છતાં પણ જે વિવેકદષ્ટિથી એમણે તુલના કરીને આ આજો ઉપોદ્ર્યાત લખ્યો છે તે ભેદક ઉચા પ્રકારનો છે. આ લેખ પ્રો. ઠાકોરના એક ઉત્તમ લેખ તરીકે આજ પ્રગ્ન પામે રજુ થયો છે. દિવાન-બંદાદુર સાથેના હેમના અંગત પરિચયો અને પ્રસંગ દરમિયાનના હેમના-દિવાનબંદાદુરના-વિચારો અત્રે દર્શાવીને આ લેખને વધારે ઉપયોગી બનાવ્યો છે.

આ રીતે આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા વધારીને રા. વૈકુંઠલાલના અમને એમણે વેગ અને ઉત્સાહ આપ્યા છે. આમ પુસ્તકની ઉપયોગીતા અને પ્રકાશકના અમને સ્તુતિજાત તેની યોગ્ય કદર કરશે એવી અમ્હને આશા છે અમ્હે રા. વૈકુંઠલાલને આ પ્રસિદ્ધિકાર્ય માટે અભિનન્દન આપીએ છીએ. પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખો અને લાપણો સિવાય કેટલાક બાકી પણ રહ્યા છે અને અમ્હે રા. વૈકુંઠલાલને સૂચવીશું કે એ બાકી રહેલ સમઢમાંથી પણ કોઈ કદાચને ઉપયોગી તત્વ બાકી રહ્યું હોય તો તે તારવી કઢાડી તેની બીજી આવૃત્તિ વખતે પ્રત્ન પાસે રજુ કરે.

-૨. જા. ત્રિ.

૩. યત્રિત દ્વદ્યની પ્રાર્થનાનું માન એક ચિત્ર પ્રકાશક, સી એલ. રામાં, અંશારાગર. મૂલ્ય રૂપિયા એક.

રા. રામાં તરફથી ઉપર કથિત ચિત્ર અમ્હને અવલોકન માટે મળ્યું છે તે ઉપકાર સાથે અમ્હે સ્વીકારીએ છીએ. ચિત્ર પરિચયમાં રા. રામાં લખે છે તે પ્રમાણે આ ચિત્ર જુદી જુદી ભતની અનેક શાહીમાં છપાયું છે અને તેનું કદ અઢાર ઇંચ પહોળું અને બાવીસ ઇંચ લાંબું છે. આ ચિત્રને તૈયાર કરાવતાં રા. રામાં લખે છે કે દુર્ભરેતો અત્યે થયો છે. ચિત્રની વિગત એવી છે કે ‘ગર્ભવતી એક મનોહર હરિણી એક નાના બચ્ચા સાથે જાવાનક સયોગેથી ઉભી છે. એક શીકારીએ તેને ઘેરી વનમાં એક તરફ આગ લગાડી છે. બીજી બે બાલુએ જાળ પાધરી છે. અને એક તરફ પોતે બાલુમાં તીર ચઢાવી કૃતાત મારક ઉભો છે. પાસે તેનો કુતરો

પણુ તૈયાર છે દિગ્વી આ ભરાત. અનર્યા જોઈ નિગપાલ થઈ પરમકૃપાળુ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ
રક્ષા માટે શુદ્ધ અત્તરેણથી પ્રાર્થના કરે છે તે જ વખત આકાશમા અચાનક ધનગૌર વગાડવાઈ
રહે છે અને મંગળધાર વગસાદ વરસના માંડે છે જેથી વનમા લાગેન આગ જુઝારી જાય છે
વાવાઝોડથી જગ જુગી જાય છે ઉપરથી વિજળી પડે છે અને કુતરો મરી જાય છે પાછળથી
વાસમાથી એ સાપ નીકળી શીકારીને કરડે છે અને તેથી તેનું મૃત્યુ થાય છે. આ પ્રમાણે
તે દીન દરિયાને સહાય કરી પરમકૃપાળુ પ્રભુ તેના પ્રાણ બચાવે છે.

ચિત્રની ઉપાધ એક દરે સુવક અને સ્વચ છે અને ભાગ પણ એક દરે ઠીક દર્શાવાયા છે
પ્રભુના અસ્તિત્વમા અથવા રાખનાર નાસ્તિકાગને અને પ્રભુથી કરતા પણ પાપકર્મમા
સ્વચ્છન્દે વિહાર કરનારને પ્રભુભક્તોના સુન્દર આદર્શો અને સદા પદ્માતુ પરિણામ આ
ચિત્ર દર્શાવે છે ચિત્રકનાની દૃષ્ટિએ પણ આ ચિત્ર સાફ છે અને તેની કિંમત પણ સાધારણ છે
જો કે અમો દૃષ્ટિએ જોએ કે કેવળ આટલું પેપરઉપર જ છાપીને આ ચિત્ર વેચાય છે તે
કરતાં ચિત્ર વગી જાય નહિ અને ખર્ચ નહિ તે માટે પ્રકાશકે બીજી કોઈ વધારે સારી
ગોચરણ કરી હોત પ્રજાને અમો આ ચિત્ર માટે ભનામણ કરીએ જીએ અને રા. રી એન
શર્મા, શાન્તિભૂવન, આરાનગર, ચોરીમ પરગણા, એ શરનામેથી ચિત્ર કૃપીઆ એકના મૂલ્યે
મગી મકે છે.

-સ. ચૌ.